

E számunk tartalmából

„A megírt történelem az olvasóban szükségképpen azt az illúziót kelti, hogy a történettudomány a fontos és érdekes dolgok tudománya, hiszen a történetíró a múlt történéseiből mindig a fontos és érdekes mozzanatokat választja vizsgálódása tárgyául. Pedig a múlt – akárcsak a jelen – túlnyomó részben unalmas és érdektelen eseményekből áll: a levéltárak raktárainak polcain sorakozó dokumentumok zömét a leltározó levéltároson kívül soha senki nem veszi kézbe. Ugyanakkor éppen a kutató az, aki adott esetben a jelentéktelen és érdektelen eseményt fontossá és érdekessé teheti: hiszen sok fontos történés a történetíró munkája révén válik fontossá. Mindez természetesen érvényes a hadtörténelemre s így az első világháború történetére is. A gorlicei vagy a caporettoi áttörés fontossága ugyan magától értetődő, de vajon hogy állunk például mindazzal, ami 1914 őszén a közös osztrák–magyar–szerb dunai határ mentén történt? Az igazán fontos dolgok a Szávánál és a Drinánál zajlottak: ez a világháború történetét feldolgozó szakirodalomból mindenkinek ismert. Ami azonban a Bánságban és a vele szemben fekvő szerb partszakaszon történt, általában kevés figyelmet kapott, hiszen errefelé nem folytak nagyszabású hadműveletek, és még az is kérdéses, egyáltalán sor került-e harccselekményekre. Az itt következő dolgozatban megpróbálom megmutatni, hogy ez a *bánsági háború* egyáltalán nem nélkülözte az érdekes és különös jelleget.”

(Pollmann Ferenc: Az 1914. szeptemberi bánsági szerb betörés. A pancsovai pánik)

„Az Osztrák–Magyar Monarchia és Olaszország több évtizedes rossz viszonya, a kölcsönös bizalmatlanság nagymértékben rányomta bélyegét az 1914 augusztusa és 1915 májusa közötti időszak történéseinek alakulására. Mindkét ország politikusai és katonai vezetői egyaránt számoltak azzal a lehetőséggel, hogy a szövetségi viszony ellenére a közöttük feszülő érdekellentétek fegyveres összetűzésbe fognak torkolni. Az olasz hadba lépéshez vezető út tulajdonképpen a Nagy Háború kitörésével és Olaszország 1914. augusztus 3-án tett semlegességi nyilatkozatával kezdődött.

Az olasz politikai célok megvalósítását a hadsereg készületlensége kezdetben erősen hátráltatta. Olaszország külpolitikájában csak akkor léphetett fel erélyesebben, amikor 1915 tavaszán, hosszas felkészülés után a haderő ütőképessége is jelentősen javult...

Az olasz hadba lépés – amely közel tíz hónappal a világégés kitörése után következett be – jelentősége abban állt, hogy a háborúban még inkább az antant javára tolódtak el az erőviszonyok, ez az esemény végeredményben a háború további menetét és végkimenetelét is döntő mértékben befolyásolta.”

(Balla Tibor: Szövetségesből háborús ellenfél. Olaszország 1915. májusi hadba lépésének katonapolitikai előzményei és körülményei)

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK * 128. ÉVF. * 2015. 3. SZÁM

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

Az alapítás éve
1888

E számunk a

Nemzeti Kulturális Alap támogatásával jelent meg

128. ÉVFOLYAM

BUDAPEST

2015. 3. SZÁM

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Balla Tibor, az MTA doktora, alezredes, osztályvezető (Hadtörténeti Intézet); *Bálint Ferenc*, főmuzeológus (Hadtörténeti Múzeum); *Czirók Zoltán*, főelőadó (Vas Megyei Rendőr-főkapitányság); *Fodor Veronika*, könyvtáros (Hadtörténeti Könyvtár); *Gondos László*, muzeológus (Hadtörténeti Múzeum); *Görög Dániel*, PhD-hallgató (ELTE BTK, Irodalomtudományok Doktori Iskola); *Grund Anna Borbála*, középiskolai tanuló; *Juhász Balázs*, tudományos munkatárs (Hadtörténeti Múzeum); *Kemény Krisztián*, levéltáros (Hadtörténelmi Levéltár); *Kincses Katalin Mária*, kandidátus, felelős szerkesztő (Hadtörténelmi Közlemények); *Krámlí Mihály*, PhD, főigazgató (Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum); *Nagy Gabriella*, középiskolai tanuló; *Pollmann Ferenc*, PhD, tudományos főmunkatárs (Hadtörténeti Intézet); *Prohászka László*, művészeti író; *Rauchensteiner, Manfred*, Dr. phil., professzor, ny. igazgató (Heeresgeschichtliches Museum); *Ravasz István*, kandidátus, alezredes (Hadtörténeti Intézet és Múzeum); *Sallay Gergely Pál*, PhD, osztályvezető (Hadtörténeti Múzeum); *Seres Attila*, PhD, levéltári delegátus (Moszkvai Magyar Levéltári Intézet); *Somogyi Gréta*, PhD, tudományos munkatárs (Hadtörténeti Intézet); *Szabó Fanni*, középiskolai tanuló; *Szoleczky Emese*, PhD, osztályvezető-helyettes (Hadtörténeti Múzeum); *Tolnai Gergely*, régész (MNM Esztergomi Vármúzeum); *Tóth Barbara*, középiskolai tanuló; *Tóth Ferenc*, az MTA doktora, tudományos tanácsadó (MTA BTK Történettudományi Intézete); *Varga E. László*, történész

Az abstractokat *Bognár Katalin*, a tartalomjegyzékeket *Bognár Katalin* (angol), *Márkus Andrea* (francia), *Zachar Viktor Kristóf* (német) és *Lehoczy Viktória* (orosz) fordította.

A Szerkesztőség kéziratot nem őriz meg és nem küld vissza!

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

A Hadtörténeti Intézet és Múzeum folyóirata

Az MTA IX. Osztály Hadtudományi Bizottsága által „A” kategóriába sorolt, referált folyóirat

Főszerkesztő: *Hausner Gábor*
Felelős szerkesztő: *Kincses Katalin Mária*
Szerkesztő: *Schubert Katalin*
A Szemle rovat vezetője: *Tulipán Éva*

Szerkesztőbizottság:

Balla Tibor, *Bona Gábor*, *Bonhardt Attila*, *Czigány István*, *Csikány Tamás*, *Dombrády Lóránd*, *Hermann Róbert* (a szerkesztőbizottság elnöke), *Horváth Miklós*, *Kedves Gyula*, *Kovács Vilmos*, *Lenkefi Ferenc*, *Markó György*, *Pálffy Géza*, *Pollmann Ferenc*, *M. Szabó Miklós*, *Szakály Sándor*, *Székely György*, *Tóth Ferenc*, *Urbán Aladár*, *Varga J. János*, *Veszprémy László*

Tanácsadó testület:

Ágoston Gábor, *Erwin A. Schmidl*, *Vladimír Segeš*, *Hajdu Tibor*, *Okváth Imre*

Kiadja: a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum

A kiadásért felel: a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum parancsnoka

Szerkesztőség és kiadóhivatal:

1014 Budapest I., Kapisztrán tér 2–4. Postacím: Budapest, Pf. 7., 1250
Telefon: 325-16-44, 325-16-45, Fax: 325-16-04, e-mail: hkszerk@gmail.com
Megjelenik negyedévenként. Előfizetési díj: egy évre 4000,- Ft, negyedévre 1000,- Ft

Előfizetésben terjeszti:

a Magyar Posta Zrt. Hírlap Üzletág. Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján, Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Hírlapterjesztési Központban (1089 Budapest VIII., Orczy tér 1., postacím: 1900 Budapest, tel.: 06-1-477-64-06).

További információ: 06-80-444-444; hirlapelofizetes@posta.hu

Egyes példányok megvásárolhatók a nagyobb budapesti és vidéki hírlapüzletekben.

FEJEZETEK AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ TÖRTÉNETÉBŐL

TANULMÁNYOK

BALLA TIBOR

SZÖVETSÉGESBŐL HÁBORÚS ELLENFÉL

Olaszország 1915. májusi hadba lépésének katonapolitikai előzményei és körülményei

From Ally to Enemy
Military-Political Antecedents and Circumstances of Italy's
Entering the War in May 1915

The author first describes the political considerations which lead Italy to declare its neutrality at the outbreak of the Great War.

The paper gives a short summary of the negotiations about the Italian–Austrian–Hungarian territorial compensations from autumn 1914 to April 1915. After describing the Italian plans for war, elaborated by Chief of General Staff Luigi Cadorna, and the war preparations, it gives details on the organisation and development of the Italian ground forces and the navy in 1914–15.

The author offers an insight to the preventive anti-Italian war plans of Austro–Hungarian Chief of General Staff Franz Conrad von Hötzendorf, to Austria–Hungary's defence preparations on the future south-western front between August 1914 and May 1915, and writes about the evacuation carried out in the operation area in May 1915, too.

After presenting the Austro–Hungarian reception of Italy's declaration of war on 23 May 1915, it enumerates the size and organisation of the Italian and Austro–Hungarian armies facing each other on the front opening on 24 May 1915.

The short summary of the results of the Imperial and Royal Navy's successful attack on the Italian coasts on 23–24 May is followed by the consequences of the above events.

Keywords: Triple Alliance, territorial compensation, First World War, Italy's declaration of war, south-western front, Luigi Cadorna, Franz Conrad von Hötzendorf

Az 1915 májusában bekövetkezett olasz hadba lépés katonai és politikai előzményeinek, valamint körülményeinek alapos vizsgálatával a magyar hadtörténetírás – az utóbbi évtizedek néhány próbálkozásától eltekintve – adós maradt. A magyar szempontból egyáltalán nem elhanyagolható történések, nevezetesen az olasz vagy akkori hivatalos elnevezéssel Délnyugati Front kialakulása, az ott lezajlott harcok döntő befolyással voltak a háború további menetére és végkifejletére.

Tanulmányomban a Nagy Háború kirobbanásával kezdődő és Olaszország 1915. május 23-án az Osztrák–Magyar Monarchiának küldött hadüzenetével, az antant oldalán történt

hadba lépésével, végül az ellenségeskedések megindulásával záruló, megközelítőleg 10 hónap alatt lezajlott folyamatnak és eseménysornak a bemutatását tűztem ki célul a legújabb kutatási eredmények alapján.

A Nagy Háború kitörése és Olaszország semlegessége

Olaszország és Ausztria–Magyarország 1882 óta formálisan szövetségesnek számítottak, de a hagyományos érdekelleték és a kölcsönös bizalomhiány aláásták a szövetséges viszonyt. A kapcsolatok romlásához az olasz irredenta törekvések, a balkáni (elsősorban az albániai) politikai érdekelleték, a két ország századfordulótól kezdve kialakult fegyverkezési és flottaversenye, a Franz Conrad von Hötzendorf osztrák–magyar vezérkari főnök által kidolgozott és kiszivárgott olasz ellenes támadó tervek is hozzájárultak.¹

Az 1914. június 28-i sarajevói merénylet után kialakult júliusi háborús válság felfedte az 1882 óta létező hármasszövetség ellentmondásait. Ausztria–Magyarország Szerbia ellen indítandó tervezett támadása a döntéshozók fejében azzal a tudattal párosult, hogy Olaszország a szövetség VII. cikke alapján biztosan jelentkezni fog területi kompenzációkért.² Bécs nem kívánta teljesíteni az olasz kompenzációs igényeket, ezért a német kancellár teljes támogatását élvezve, július elején az a döntés született, hogy a déli szomszéd elleni akcióról ne értesítsék Rómát. Az olasz nagykövet július 25-én országa kompenzációs igényét hivatalosan is bejelentette Bécsben, a szerződés VII. cikkelyére hivatkozva. Az olasz hivatalos álláspont szerint a Monarchia kormánya a hármasszövetség rendelkezéseivel ellentétben a Szerbia elleni ultimátumról nem tartott előzetes megbeszélést az olasz kormánnyal, így a kialakuló háborúban Olaszországnak nem lehetnek katonai kötelezettségei.³

A németek számára fontos volt, hogy a szövetségesei közötti ellentétek elsimuljanak, Itália pedig teljesítse a szövetségből rá háruló katonai köteletségét. Az 1914. március 11-én aláírt új német–olasz katonai egyezmény értelmében ugyanis Olaszországnak a német haderő balszárnyának megerősítésére három hadtestet és két lovashadosztályt (mintegy 300 000 főt) kellett volna a franciák ellen a Rajnánál felsorakoztatnia.⁴

A németeknek tehát szükségük volt az olaszok fegyveres támogatására, ezért megértéssel fogadták azok álláspontját.⁵ Leopold Berchtold osztrák–magyar külügyminiszter augusztus 1-jén abban az esetben akarta elfogadni az olasz értelmezést, ha a 35 milliós Olaszország a szerbiai konfliktus általánossá szélesedése esetén is teljesíti szövetséges kötelezettségeit. Az olasz kormány hivatkozva Berchtold felemás állásfoglalására, és annak tudatában, hogy egy világméretűvé szélesedő háborúból Nagy-Britannia nem fog kima-

¹ Afflerbach 2007. 59. o.

² Az 1882. május 20-án megkötött hármasszövetség Olaszország, Ausztria–Magyarország és Németország védelmi szövetsége volt. A szerződéssel Olaszország nyerte a legtöbbet, hiszen szövetségeseire támaszkodva aktívabb politikát folytathatott főként Franciaország rovására. Az 1887-ben történt első megújításakor a szerződés főszövegebe olasz kívánságra egy új VII. cikkelyt iktattak be, amely a balkáni rekompenzációkat szabályozta a Monarchia és Itália között. Megegyeztek, hogy a balkáni status quo megváltoztatása ideiglenes vagy tartós megszállással csak a két hatalom előzetes egyeztetése alapján történhet meg, továbbá minden területi vagy más jellegű előny fejében kölcsönös kompenzációkat helyeztek kilátásba.

³ Szabó 1980. 23–26. o.

⁴ Uo. 25. o.

⁵ Ausztria–Magyarország szintén profitálhatott volna az olasz háborús részvételből, mivel a rajnai frontról német hadosztályokat lehetett volna az orosz frontra küldeni már a háború elején.

radni (az ellene való hadba lépést már a hármasszövetség aláírása óta feltétlenül el akarták kerülni), augusztus 3-án semlegességi nyilatkozatot tett,⁶ amihez a hármasszövetség III. cikkelyét hívta segítségül, mely szerint csak egy nem provokált támadás esetén volt kötelezett beavatkozásra.⁷

III. Viktor Emánuel baráti hangú táviratokat küldött Bécsbe és Berlinbe, amelyekben rámutatott a Monarchia felelősségére a háború kirobbanásában, de szövetségeseinek sok szerencsét kívánt, és biztosította őket folyamatos szolidaritásáról, valamint jóindulatú semlegességéről.⁸ Olaszország politikusai többek között azért döntöttek a semlegesség mellett, hogy időt nyerjenek, és kívárlják a további nemzetközi fejleményeket, valamint a háború alakulását.

Az olasz semlegesség kinyilvánításával Franciaország nyert a legtöbbet. 1914-ben 60 000 olasz katona tartózkodott Afrikában megszállóként, így a franciák gyarmati csapataik jó részét Európában tudták bevetni.⁹

A németek viszont veszteségként könyvelhették el a történeteket. A nyugati fronton a hiányzó olasz csapatok gyengítették a támadó német haderőt, végül a remélt gyors döntés ezen a hadszíntéren is csak illúciónak bizonyult.¹⁰

Az olasz–osztrák–magyar tárgyalások a területi kompenzációról

A háború kitörését követően a frontokon kialakult, kedvezőtlen hadihelyzet arra kényszerítette a német és az osztrák–magyar diplomáciát, hogy 1914. augusztus végén ismerjék el az olaszok kompenzációs igényeit, amelyeket azok a császári és királyi haderő Szerbia ellen megindított hadműveletei nyomán a balkáni status quo-ban bekövetkezett változásokkal indokoltak.

San Giuliano márk, olasz külügyminiszter még augusztusban kizárta, hogy afrikai, albániai vagy francia területekkel ki lehetne elégíteni az olasz területi követeléseket, a kompenzáció lehetséges tárgyaként viszont kiemelte Trentinót.¹¹ A Monarchia 1914. augusztus 8-án lezajlott közös minisztertanácsi ülésén a résztvevők a Dél-Tirolról való lemondást viszont egyértelműen elutasították.¹² Bécsben igyekeztek az olaszok érdeklődését Dél-Tirol vagy Trieszt helyett Albánia felé terelni.

Olasz részről közben felvették a kapcsolatot Oroszországgal, annak érdekében, hogy kipuhatolják, mit érhetnének el az antant oldalán.

Antonio Salandra olasz miniszterelnök 1914 októberében a jövőbeni politikai irányként a „sacro egoismo” irányvonalát jelölte meg, amely a háború után az ország nagyhatalmi státuszát jelentős területi gyarapodás által vélte biztosíthatónak, és arra irányult, hogy a semlegesség megőrzésének a lehető legmagasabbra verjék fel az árát mindkét katonai szövetséggel szemben.

⁶ Szabó 1980. 26–27. o.

⁷ Jordan 2008. 58. o.

⁸ Afflerbach 2007. 56–57. o.

⁹ Jordan 2008. 60. o.

¹⁰ Uo. 61. o.

¹¹ Hajdu – Pollmann 2014. 139. o.

¹² Komjáthy 1966. 159–168. o. A Monarchia közös minisztertanácsa a későbbiekben is foglalkozott az olasz kérdésekkel, így 1914. augusztus 19-én, szeptember 7-én és 20-án, október 31-én, 1915. február 3-án és március 8-án. Uo. 168–233. o.

San Giuliano 1914 októberében bekövetkezett halála után utóda, Sidney Sonnino báró eleinte szintén a semlegesség fenntartása mellett voksolt, és kitért az antanthoz történő csatlakozásra való felhívása elől.

1914. december 11-én az olasz kormány újra felvetette a területi kárpótlás kérdését, arra hivatkozva, hogy a császári és királyi haderő benyomulása szerb területre a balkáni helyzet megzavarását jelenti. Leopold Berchtold osztrák–magyar külügyminiszter december 12-én hajlandó volt a tárgyalások folytatására, azonban hangsúlyozta, hogy a hadműveletek során megszállt szerb területek folyamatban lévő kiürítése miatt nincsen megfelelő alap arra, hogy konkrét tárgyalások induljanak meg.¹³

Az olasz kormány hivatalosan 1915. január 11-én jelentette be, hogy kompenzációs igényei már nem a Balkánra, hanem a Monarchia olasz lakta területeinek esetleges átengedésére vonatkoznak.

Berlinben az olasz semlegesség további fenntartását kívánták, így nyomást gyakoroltak az osztrák–magyar külügyi vezetésre az engedékenyebb magatartás érdekében. 1915 januárjában a németek a Tirolról való lemondás fejében felajánlották a Monarchiának a sziléziai Sosnowice szénvívdékét.

Az Olaszországgal folytatott tárgyalásokon túlzott engedékenységgel vádolt Berchtoldot január 13-án Burián István báró váltotta fel, aki meg volt győződve arról, hogy az olaszok hadba lépése az antant oldalán elkerülhetetlen, legfőbb feladatának ezen időpont minél messzebbre való kitolását tekintette. Törekedett arra, hogy meggyőzze az olaszokat a Monarchia tárgyalási szándékáról, viszont engedményt csak akkor tett, ha partnerei még nagyobb követeléseket fogalmaztak meg. Amikor február 9-én Burián bejelentette a Monarchia rekompensációs igényét Valona¹⁴ és a Dodekanézosz-szigetek olasz megszállása miatt, az olasz fél február 15-én megszakította a tárgyalásokat.¹⁵

Theobald von Bethmann-Hollweg német kancellár és Erich von Falkenhayn altábornagy vezérkari főnök február 20-án Teschenbe utazott, ahol Buriánnal és Franz Conrad von Hötzendorf vezérkari főnökkel próbálták a területátengedéseket elfogadtatni. A megbeszélések azonban nem jártak eredménnyel, főleg Conrad ellenezte a dél-tiroli területekről való lemondást, álláspontja azonban mégsem jutott érvényre. Az 1915. március 8-án lezajlott közös minisztertanács a súlyos kárpáti kudarcok hatására elvben elfogadta Dél-Tirol átengedését az olaszoknak, de semmilyen konkrét ajánlatot nem tett.¹⁶

A döntésről Olaszországot március 9-én értesítették, amely még ugyanaznap közölte az antant hatalmakkal azokat a feltételeket, amelyek teljesítése fejében hajlandó lenne oldalon belépni a háborúba. Az antant elfogadta az olasz igényeket, és ígéretet tett a követelt területek olasz kézbe adására a háború győzelmes befejezése után.

A Monarchia március 27-én közölte Rómával, hogy Dél-Tirolban csak Trient (Trento), Rovereto, Riva, Tione és Borgo körzetét hajlandó átengedni. Az antant ígéretének birtokában az olasz kormányt már nem elégtítették ki a bécsi javaslatok, most már egyre többet követeltek, és ragaszkodtak az átadott területek azonnali megszállásához. Április

¹³ A világháború 1914–1918. IX. k. 1940. 673–675. o.

¹⁴ Olaszország kihasználva a központi hatalmak lekötöttségét, 1914. október 31-én elfoglalta a valonai-öbölben lévő Saseno-szigetet, majd december 25–29. között az albániai zavargásokra hivatkozva csapatai megszállták Valona kikötőjét.

¹⁵ Hajdu – Pollmann 2014. 140–141. o.

¹⁶ Szabó 1980. 29–33. o.

8-án már Tirol egész olasz lakta részét, továbbá Bozen (Bolzano) körzetét követelték az Isonzó völgyével, Görz és Gradisca területével együtt, továbbá a fontosabb adriai szigetek azonnali átengedését. Triesztet autonóm területté akarták alakítani, és Valona környékére is bejelentették igényüket. Burián április 16-i válaszigyzékében megküldött ajánlata nem sokban tért el a korábbtól.¹⁷ Az olaszok a későbbi tárgyalások során sem engedtek követeléseikből. Az antanttal folytatott tárgyalásokkal párhuzamosan tovább tárgyaltak a központi hatalmakkal is, fenntartva a látszatot, hogy lehetséges a megegyezés.¹⁸

A központi hatalmak részéről időközben folytak a gorlicei áttörés hadműveleteinek előkészületei, így ahhoz is időt kellett nyerni. Német nyomásra a Monarchia április 16-án újabb dél-tiroli területek átengedését ajánlotta fel. Falkenhayn kérésére április 20-án Conrad is engedékenységet sürgetett. Április 21-én az uralkodó hozzájárulásával elhatározta a hadvezetés, hogy ellenállás és harc nélkül nem engednek Itália túlzó követeléseinek. Az olaszok április 22-én érkezett elutasító válasza nyomán nyilvánvalóvá vált, hogy nem lehet elkerülni a szakítást.¹⁹

Április 24-én német kezdeményezésre Berlinben Falkenhayn, Conrad és Burián megbeszélést tartottak egy Olaszország elleni közös katonai fellépés lehetőségéről, azonban az nem járt eredménnyel, mivel kiderült, hogy a központi hatalmak egyszerre két fronton nem képesek támadó hadműveleteket folytatni. Bécs közben kisebb engedmények árán húzta az időt az olaszokkal folytatott tárgyalásokon.

Az olaszok az április 26-án Londonban aláírt titkos szerződésben kötelezték magukat, hogy egy hónapon belül hadba lépnek az antant oldalán a központi hatalmak ellen. Az antant ígéretet tett, hogy Itália a háború befejezése után megkapja Dél-Tirolt, Triesztet, Görz és Gradisca körzetét, az egész Isztriát a környező szigetekkel, Dalmáciát, Valonát, Sasenot, a Dodekanész-szigeteket, Törökország ázsiai területeinek részeit vagy német gyarmati területeket Afrikában. Május 4-én Róma bejelentette a hármasszövetség felmondását. Május 5-én és 10-én a Monarchia újabb területi engedményeket tett, de az olaszok elzárkóztak a tárgyalásoktól. Conrad, miután megértette, hogy a németek katonai segítségére nem számíthat, május 18-án az olasz követelések sürgős elfogadását javasolta Buriánnak, aki május 22-én késznek mutatkozott az olaszok által követelt területek azonnali átadására. Az utolsó ajánlat azonban már túl későn érkezett.²⁰ Másnap ugyanis hivatalosan sor került a Monarchiának címzett olasz hadüzenet átadására.

Olaszország haditervei és háborús előkészületei

A hármasszövetség katonai rendelkezéseinek megfelelően, antant támadás esetén az olasz haderőnek Franciaország ellen az alpesi fronton támadó összpontosítást kellett végrehajtania, a 3. olasz hadsereget pedig a Rajna felső folyásához küldték volna. Az olasz parancsnok a német haderő főparancsnokságától kapta volna az utasításokat. A tervek szerint az osztrák vasutak szállították az olasz csapatokat a Rajnához, a szállítás részleteit évente aktualizálták.²¹ A szövetség 1912. decemberi megújításakor Alberto Pollio tábornok –

¹⁷ Szabó 1980. 34–37. o.

¹⁸ Jordan 2008. 80. o.

¹⁹ A világháború 1914–1918. IX. k. 675–676. o.

²⁰ Szabó 1980. 38–42. o.

²¹ Rusconi 2007. 20. o.; Jordan 2008. 59. o.

1908 és 1914 között az olasz haderő vezérkari főnöke – német kollégájának, Helmuth von Moltkénak megerősítette, hogy Olaszország háború esetén feltétlenül teljesíti szövetségi kötelezettségeit.²²

Utoljára 1913 májusában tisztázták az olasz erők felső Rajnához történő vasúti szállításának műszaki részleteit, annak értelmében az osztrák vasútnak a mozgósítás 10. napján készen kellett állnia a szállításra. A katonai együttműködés 1914. november 1-jén lépett volna életbe.²³

Luigi Zuccari altábornagy 1914 tavaszán Berlinben folytatott tárgyalásain német kollégáival pontosította a nyugati fronton bevetendő olasz csapatok feladatait, amelyeket a tervek szerint nyolc 21 cm-es olasz tüzérgéppel is megerősítettek volna.²⁴

Az 1913. június 23-án aláírt német–olasz–osztrák–magyar haditengerészeti szerződés kimondta, hogy háború esetén az olasz és az osztrák–magyar flotta, kiegészülve a Földközi-tengeren állomásozó német hajókkal, Augusta, Gaeta, Messina körzetében egyesül a rangidős tengernagy – az osztrák–magyar flottaparancsnok, Anton Haus – parancsnoksága alatt, s a brit–francia flottával szemben a Földközi-tengeren folytat hadműveleteket.²⁵

Annak ellenére, hogy Olaszország és a Monarchia egy szövetségi rendszer tagjai voltak, a kölcsönös bizalmatlanság jegyében felkészültek az egymás elleni fegyveres konfliktusra is. Alberto Pollio tábornok egy védekezésre összpontosító hadászati tervet dolgozott ki, mivel Olaszország a feltételezett 40 támadó osztrák–magyar hadosztállal csak kisebb erőt tudott volna szembeállítani. A terv a dunai birodalomnak az Isonzó folyó és Dél-Tirol irányából egyszerre indított támadásával számolt, a Piave mögött tervezte felsorakoztatni az olasz védelem fő erőit, ahol a 2. és a 3. hadsereg 10 hadosztályának kellett volna felvonulnia 60–70 km szélességben. Azok szárnyát a Tagliamento folyó és a határ között 3 gyalog- és 3 lovashadosztály biztosította volna. A főerők balszárnyán a 4. hadsereg hat hadosztálya bontakozott volna szét Cismon–Belluno–Cadore körzetében, alapvetően védelmi feladattal, szükség esetén pedig a Piave és a Tagliamento között csapást kellett mérnie a támadó osztrák–magyar erőkre. Tirol nyugati határán, valamint a Garda-tó és Cismon között a hegyi csapatokkal megerősített 1. hadseregnek védelemre kellett berendezkednie. A hadászati tartalékot 6 hadosztály képezte volna, melynek felét a 2. és 3. hadsereg mögött, Padova körzetében, míg 3 hadosztályát a Garda-tótól délre, az 1. hadsereg mögött vonták volna össze. Pollio úgy vélte, hogy az olasz hadsereg fenti csoportosítása az alpesi fronton kiépített erődökkel szilárdan meg tudja védeni Olaszországot a Monarchia esetleges támadásával szemben.²⁶ Tervei szerint egy hadtestet Szicíliában, egy hadosztályt pedig Lazióban állomásoztattak volna egy lehetséges tengeri invázió elhárítására.²⁷

1914. június 28-án Pollio tábornok hirtelen meghalt. Utódja, Luigi Cadorna²⁸ tábornok július 27-én lépett hivatalba, majd július 31-én egy jegyzéket küldött az olasz királynak az olasz csapatok Németországba szállításáról, amelyre augusztus 1-jén az uralkodó szárnysegédjétől bejegyző választ kapott.

²² Rusconi 2007. 21. o.

²³ Uo. 23. o.

²⁴ Rusconi 2007. 26. o.

²⁵ Uo. 25. o.; Halpern 1998. 114–115. o.

²⁶ Szabó 1980. 49–50. o.

²⁷ Ropponen 1986. 66–67. o.

²⁸ 1914. 07. 27. és 1917. 11. 07. között az olasz haderő vezérkari főnöke. Életrajzát lásd: Magyarország az első világháborúban. Lexikon. 98. o.

Az olasz katonai és politikai vezetés közötti koordináció hiányát mutatja, hogy a kormány éppen akkoriban döntött az ország semlegességének kinyilvánításáról. Cadorna tiltakozott, de rögtön alkalmazkodott az új körülményekhez: tétovázás nélkül elkezdte kidolgozni az Ausztria–Magyarország elleni háború előkészületeit.²⁹

Cadorna 1914 augusztusában a korábban a francia határon és a déli helyőrségekben állomásozó csapatokat az osztrák–magyar határra irányította. Augusztus végén tovább növelte az országhatáron álló erőket, majd november elején a határerődökben elhelyezett csapatokat is megerősítette.

Nyílt titok volt, hogy Olaszország az összes európai nagyhatalom közül a leggyengébb hadsereggel bírt, amely 1914 augusztusában a Monarchia ellen nem tudott volna azonnal támadólag fellépni. Cadorna 1914-ben élesen látta az olasz hadsereg háborús felkészületlenségét. Számos hiányosságra felhívta a figyelmet, így például 13 500 tiszt hiányzott mozgósítás esetén, a csapatoknál szolgáló altisztek száma is kevés volt. Sok helyen nem állt rendelkezésre megfelelő gyakorlótér az alakulatok számára, a szabadságolt évfolyamok nem voltak megfelelően kiképezve, a csapatok ellátása elégtelen volt (például hiányzott 200 000 egyenruha), a gyalogság csak 700 tölténnyel bírt puskánként, a tábori tüzéség csupán 1200 lövedékkel rendelkezett ágyúnként. A tüzéség minőségi és mennyiségi hiányokkal küzdött (hadtestenként csak 96 lövege volt, míg az ellenfeleknek már 144–160). A népfelkelés még az 1870/87 mintájú régi puskákkal volt felfegyverezve, amelyeket a behívottak már nem ismertek. A géppuskás osztagok (mindegyik gyalog- és bersaglieri-zászlóalj részére egy osztag) még nem voltak mozgósíthatóak. A határon emelt erődök legénysége nem volt teljes.³⁰ A vezérkari főnök elsősorban a nagy űrméretű lövegek, a géppuskák és a teherautók hiánya, valamint a rossz ruházati állapotok miatt hadseregreformot tűzött ki célul. A hadsereg újjászervezésének alapjául az 1914. október 11-én meghirdetett fegyverkezési program szolgált. A tervek szerint a háborús készütség elérésének végső időpontja 1915. április 1-je volt.³¹

Cadorna 1914. szeptember 1-jére nagyjából kidolgozta hadműveleti tervét, amely szerint a 2. és 3. hadsereg az Isonzónál és a Júliai Alpokban méri a főcsapást Laibach, onnan a Dráva vonalán Marburg és Varasd, valamint Budapest vagy a Laibach, Klagenfurt, Graz, Bécs főirányban, a Carni-csoport Tarvis és Villach ellen támad, a 4. hadsereg Toblach, majd Villach ellen hajt végre támadást, az 1. hadsereg pedig Tirolban védekezik. A hadseregterítésként a Garda-tótól délre két hadtest alkotta volna. Azzal tulajdonképpen a háború egész idejére meghatározta a fő irányokat. A terv nagy előnye az volt, hogy lehetőséget teremtett a szerbekkel és az oroszokkal való hadműveleti együttműködésre. Az olasz haderő által elérendő távolabbi hadműveleti célok Trieszt, Laibach és Marburg voltak.³² A vezérkar első embere gyors előrenyomulással számolt, a világégés addigi történései és hadművészeti tapasztalatai, például a nyugati fronton kialakult állásháború, nem befolyásolták tervének kimunkálása során.

Cadorna 1914 szeptember–októberében a Monarchia elleni azonnali offenzíva előkészítését és megindítását javasolta, azonban az olasz kormány azt politikai okokból elutasí-

²⁹ Rusconi 2007. 27. o.

³⁰ Hadtörténelmi Levéltár (HL) Tanulmánygyűjtemény (TGy) 506. sz. tanulmány.

³¹ Jordan 2008. 101–102. o.

³² Uo. 104–105. o.; Schäfer 1931. 1–8. o.

totta. Figyelembe véve Ausztria–Magyarország haderejének akkori állapotát, elszenvedett hatalmas veszteségeit, továbbá a szerb és az orosz fronton való lekötöttségét, valószínűleg néhány, részben mozgósított olasz csapat- és seregettel is korlátozott, de sikeres katonai akciót lehetett volna végrehajtani. A támadás megindítására mindenképpen előnyösebb lett volna az időpont, mint 1915 május–júniusában.³³

Cadorna számolt azzal a lehetőséggel, hogy a Monarchia, kihasználva sűrű vasúti hálózatát, támadást indít, méghozzá korábban, mint az olasz haderő mozgósítani tudná teljes haderejét. A vezérkari főnök ezt megelőzendő, küldött a közös határra egyre több biztosító csapatot.³⁴

Az olasz háborús előkészületek meghatározó pillérei voltak a közben megkötött nemzetközi egyezmények. 1914. szeptember 23-án Románia és Olaszország szerződést írt alá, amely kötelezte a partnereket a kölcsönös tájékoztatásra, továbbá arra, hogy a semlegeség felmondásáról egymást nyolc nappal korábban értesítsék.³⁵ A szerződést 1915. február 6-án román–olasz védelmi szövetség egészítette ki.

A legfontosabb az 1915. május 4-én az antanttal kötött haditengerészeti egyezmény volt, amely egy olasz irányítás alatt álló olasz–francia–brit szövetséges flotta felállításáról rendelkezett Brindisiben, illetve a Taranto, Málta és a tunéziai Bizerta kikötőiben állomásozó francia vezetésű szövetséges tartalék flotta létrehozásáról.

Hadműveleti szempontból fontos lépés volt az Oroszországgal 1915. május 21-én Baranovicsiben kötött katonai egyezmény, amelyhez a többi antant állam is csatlakozott. Ebben orosz részről kötelezték magukat, hogy a német és osztrák–magyar csapatokat az orosz fronton lekötik, hogy a központi hatalmak tartalék hadosztályainak áthelyezését az olasz frontra megakadályozzák.³⁶

Hátráltatta ellenben az olasz háborús felkészülést az a nem elhanyagolható tény, hogy 1914 szeptembere és 1915 májusa között Olaszországban a kormányzat és a haderő vezérkari főnöke között nem volt megfelelő az együttműködés. Cadorna úgy dolgozott ki egy haditervet, hogy nem volt teljes mértékben tisztában a kormány terveivel és céljaival, nem tudta, hogy a politikusok milyen hosszú háborúval számolnak. Az olasz kormány egy rövid lefolyású háború illúziójának hódolt, és úgy kardoskodott a semlegesség feladása, valamint a háborúba lépés mellett, hogy nem volt tisztában az olasz haderő korlátozott lehetőségeivel.³⁷

Az antanttal aláírt londoni szerződésnek arról a kitételéről, hogy az aláírástól számítva egy hónapon belül be kell lépniük a háborúba, Cadorna csak május 10-én szerzett tudomást, így az olasz mozgósítás és felvonulás befejezése jelentős késedelmet szenvedett. Az olasz hadigépezet nagyon lassan indult be, a hadműveletek érdemi megindítására lényegében még több mint egy teljes hónapot, június közepéig, július elejéig kellett várni.³⁸

³³ Rusconi 2007. 38–39. o.

³⁴ A világháború 1914–1918. IX. k. 731. o.

³⁵ Jordan 2008. 70. o.; Rauchensteiner 2013. 377. o.

³⁶ Jordan 2008. 102–103. o.; Rauchensteiner 2013. 408. o.

³⁷ Rusconi 2007. 32. o.

³⁸ Afflerbach 2007. 88–89. o.; Caracciolo 1937. 40–41. o.

Cadorna végső hadászati tervének kidolgozásához több mint fél év állt rendelkezésre. Az olasz vezérkar főnöke által az egyes hadseregeknek 1915. április 1-jén meghatározott feladatokat a mozgósítás és felvonulás közben végső formába öntötték. A Roberto Brusati altábornagy vezette 1. hadsereg III. (5., 6. és 35. hadosztály) és V. hadtestének (9., 15. és 34. hadosztály), valamint a VIII. hadtest 15. hadosztályának (összesen 7 hadosztály), 16 alpini és ugyanannyi bersaglieri, továbbá 7 pénzügyőr zászlóaljjal a dél-tiroli kiszögellést körülfogva a svájci határon található Stilfsi-hágótól a Cisonon völgyéig, védelemre kellett berendezkednie, azonban a 4. hadsereg előremozgásának megsegítésére korlátozott támogatást is végrehajthatott az Assa-völgyben.

A Luigi Nava altábornagy által irányított 4. hadsereg öt hadosztállyal (I. hadtest 1., 2. és 10. hadosztály és a IX. hadtest 17. és 18. hadosztály), továbbá öt alpini, három bersaglieri és egy pénzügyőr zászlóaljjal a Cisonon völgye és a Piave forrásvidékén lévő Monte Peralba közötti szakaszon vonult fel. Feladata az osztrák–magyar határerődök (Sexten, Landro, Tre Sassi, Valparola) ellenállásának leküzdése után korlátozott támadó hadműveletek végrehajtása volt Toblach, a Dráva-völgy, valamint Tirol és a háterszág egyik legfontosabb összeköttetési vonala, a Pustertal-vasút elfoglalására.

A Clemente Lequio altábornagy vezetése alatt álló Carni-csoport a XII. hadtest egyik hadosztályával, továbbá 16 alpini és három pénzügyőr zászlóaljjal, a 4. hadseregtől keletre, a Monte Peralbától a Monte Maggioréig terjedő frontszakaszon vonult fel. Feladata a Tagliamento felső folyásának térségéből Malborgeth, Raibl és Predil osztrák–magyar erődjének leküzdése után Tarvis és Villach irányába való előretörés, amellyel megteremtődik a klagenfurti medence és Laibach elleni későbbi előrenyomulás lehetősége.

A főerők közül a Pietro Frugoni altábornagy vezette 2. hadsereg összesen 8 gyaloghadosztálya (a II. hadtest 3., 4. és 32. hadosztály, IV. hadtest 7., 8., 33., valamint a X. hadtest 19. és 20. hadosztály), 1 bersaglieri és 1. lovashadosztálya, továbbá 14 alpini, 4 bersaglieri és kerékpáros zászlalja a Carni-csoporttól délre, a határ mentén a Monte Maggiore és Cormons közötti határszakaszon vonult fel, feladatát a Kolovrat határhegység, Karfreit, az Isonzo felső völgyének birtokba vétele képezte, majd lehetővé kellett tennie a Krainburg–Laibach–Varasd irányú támadást.

A Luigi Zuccari altábornagy, majd május 26-tól az Emanuele Filiberto di Savoia Aosta hercege parancsnoksága alatt álló 3. hadsereg a VI. (11., 12. és az 1. lovashadosztály), a VII. (13., 14., hadosztály) és XI. hadtest (21., 22. és a 2. lovashadosztály) összesen 6 gyalog- és 2 lovashadosztállyal, valamint 2 kerékpáros és 7 pénzügyőr zászlóaljjal a 2. hadseregtől délre, az Adriáig húzódó arcvonalszakaszon várta a jelet a támadásra. Feladata a görzi medence, a Wippach-völgy és a Karszt-fennsík elfoglalása volt, továbbá a siker kiszélesítése Laibach, illetőleg Trieszt felé.

A hadászati tartalékba a VIII. (26. és 29. hadosztály), XII. (25., 30. hadosztály), valamint a mozgósítás során megalakult XIII. és XIV. hadtest (31. és 26., valamint a 27. és 28. hadosztály), összesen 8 gyaloghadosztálya került a 4. lovashadosztállyal együtt, amelyet a támadás megindulása után a 3. hadsereg mögött kellett összevonni.

A hadseregek összetétele azonban az olasz támadás megindulása előtti napokban megváltozott, a X. hadtest a hadászati tartalékba, a XII. hadtest a 2. hadsereg alárendeltségébe, az 1. lovashadosztály a 3. hadsereghez, a 3. lovashadosztály pedig a hadászati tartalékba került.

Cadorna 12 hadosztályt sorakoztatott fel 500 km széles fronton, míg a főcsapás irányában 100 km szélességben 13, a tartalékokkal együtt 23 (összesen 35) hadosztályt vethetett harcba.³⁹

Az olasz vezérkari főnök a haditengerészet feladatát a szárazföldi hadmozdulatok támogatásában látta, példának okáért úgy vélte, hogy a hadiflotta a 3. hadsereg hadműveleteit a ságradói-fennsík, Monfalcone és az onnan Triesztbe vezető vasútvonal bombázásával segítheti.⁴⁰ A rendelkezésre álló repülőgépek bevetésével is számolt, többek között a Görzben található osztrák–magyar repülőter megtámadása, valamint az ellenséges csapatok vasútállomásokon történő összpontosításának megzavarása is szerepelt tervei között.⁴¹

Válaszul az osztrák–magyar oldalon megindult munkálatokra, az alpesi átjárók lezárására már jóval a háború kitörése előtt egy olasz erődgyűrű kiépítését kezdték meg. 1909-től a Monarchiával szomszédos határszakaszokon összesen 44 erődöt emeltek, amelyek a Tagliamento-völgy, valamint Verona és Velence védelmét szolgálták. A többségében 149 mm-es modern lövegekkel felszerelt erődök kiépítése 1914-ig nagyrészt befejeződött.⁴²

Feladatuk az volt, hogy az ellenséget három hétig feltartóztassák, amíg az olasz hadsereg mozgósítása befejeződik. A legfontosabbak a Verona körzetét védő, a Hétközség-fennsíkon található, továbbá a Piave és a Tagliamento felső szakaszát biztosító Pieve di Cadore, Lorenzago, Resiutta, Gemona és Osoppo erődjei voltak.⁴³ A legismertebbek az osztrák–magyar oldalon, a Folgaria és Lavarone közötti fennsíkon elterülőkkel szemben épült, az arsierói II. és az asiagói III. védőszektorhoz tartozó olasz erődök (Campomolon, Casa Ratti, Punta Corbin, Campolongo, Verena) voltak, amelyek összesen 17 löveggel rendelkeztek. Közülük négyet 1906 és 1914 között építettek, a Campomolon 1915 májusáig sem készült el teljesen.⁴⁴

1914. augusztus 2-án elrendelték a mintegy 300 000 főt számláló olasz hadsereg csapatainak részleges hadiállományra emelését, augusztus 21-én megjelentek az első rendeletek a semlegesség ideje alatti háborús előkészületekről.⁴⁵ 1915 januárjában felállították a másodvonalbeli mozgó milícia (honvédség) csapatait, majd 1915. április végén megalakították a dandár- és a hadosztálytörzseket.⁴⁶

1915. március 15-én rejtett mozgósítási intézkedést adtak ki, amely hat hadtest béke-körletekben történő fokozatos hadiállományra emelését rendelte el. Azzal párhuzamosan pedig megerősítették a határ védelmét is. (A Cadorna által a határ körzetébe előretolt olasz biztosító csapatok létszáma 1915. április elején már elérte a 142 000 főt.) Április 23-án újabb nyolc hadtest teljes hadiállományra való kiegészítéséről intézkedtek, amely május 18-ig be is fejeződött. A hadsereg felvonulása a svájci határtól az Isonzóig május 4-én, a hármasszövetség felmondásával egyszerre kezdődött meg, végrehajtása 43 napig tartott.

³⁹ Schäfer 1931. 1–8. o.; Szabó 1980. 51–52., 68–69. o.; Caracciolo 1937. 52–54. o. és Beilage Nr. 2.; A világháború 1914–1918. IX. k. 693–694. o.

⁴⁰ HL TGy 506. sz. tanulmány.

⁴¹ Minniti 2015. 73–75. o.

⁴² Uo. 71. o.

⁴³ Szabó 1980. 48–49. o.

⁴⁴ Hentschel 2008. 241–242., 278. o.

⁴⁵ Jordan 2008. 122. o.

⁴⁶ Uo. 107. o.

Az általános mozgósítást 1915. május 22-én rendelték el, de akkor már csak a hiányzó fegyverzet és felszerelés kiegészítése kezdődött meg, mivel a katonák nagy része a rejtett mozgósítás alkalmával már bevonult. Mindezeknek köszönhetően az olasz hadsereg június 11-én teljesen készen állt a támadó hadműveletek megkezdésére.⁴⁷

A teljes mozgósítás és a felvonulás befejezése után, 1915. július elején az olasz szárazföldi haderő létszáma 178 tábornok, 31 037 tiszt és 1 058 042 frontkatonára (a hadsereg teljes állománya 1 556 000 fő és 8000 önkéntes⁴⁸) volt, akik 930 000 puskával, 618 géppuskával, 2121 különböző űrméretű tüzérségi löveggel rendelkeztek.⁴⁹

Az olasz haderő fejlesztése és szervezeti felépítése

Olaszország az 1911-es tripoliszi hadjáratban elszenvedett veszteségeit 1914 nyarára még nem pótolta, és hadereje még nem állt készen a harcra. Az olasz kormány a haderő felfegyverzéséhez hatalmas pénzeszközöket mozdított meg. 1914. július 28. és 1915. május 23. között az olasz adóbevételek 40 százaléka a katonai költségvetésbe folyt be. Ez különösen nagy megterhelést jelentett az államháztartásnak, ezért 1914 decemberében a fegyverkezés finanszírozására államkötvényt bocsátottak ki.⁵⁰ 1914 augusztusától 1915. június elejéig több mint 2 milliárd lírát használtak fel a hadsereg fejlesztésére és korszerűsítésére.⁵¹

Kézszelfogható anyagi támogatást az olasz állam csak 1915. április végétől (a londoni szerződés aláírása után) kapott az antanttól.⁵² Olaszország 50 millió fontos brit hitelre számíthatott, amire nagy szüksége volt várható háborús kiadásai enyhítésére.⁵³

A világháború előestéjén három állandó lovashadosztályt, továbbá 12, a hadtestekhez beosztott tábori tüzérezredet állítottak fel az olasz hadseregben. A szárazföldi haderő tüzérségi lövegekkel való ellátottsága 1914-ben nem volt kielégítő,⁵⁴ egy évvel később viszont már ezen a téren volt legjobban érezhető a javulás.

A fegyverzet fejlesztése során külföldi segítséget vettek igénybe. A tábori tüzérség kis és közepes űrméretű eszközeinek modernizálása céljából francia és német licenceket vásároltak meg. A 75 mm-es 1911 M francia Deport és a 75 mm-es 1906 M, valamint 75 mm-es 1911 M német Krupp löveg előállítását csak közvetlenül a háborúba lépés előtt kezdte el az olasz ipar. A nehézlövegek legnagyobb részét szintén a németektől szerezték be.⁵⁵

1910 és 1912 között a nagy hadgyakorlatokon, valamint 1911–1912-ben a líbiai hadszíntéren a hadtörténelemben először repülőgépeket is bevetettek (azok külföldi gyártmányok voltak, mint például az osztrák Etrich Taube, amelyről háborús körülmények között először dobtak le bombákat). Felállítottak egy repülőgép-zászlóaljat is, amely 12 századból (mindegyik hadtest számára egy-egy) állt. Francia licenc alapján 1913-ban repülőgépek gyártását kezdték meg.⁵⁶

⁴⁷ Szabó 1980. 67–68. o.

⁴⁸ Mazzini 2015. 131–132. o. 1915 folyamán az olasz hadseregbe 687 Trentinóból, továbbá 2107 Dalmáciából Olaszországba menekült férfit soroztak be. Vö.: Minniti 2015. 87. o.

⁴⁹ Caracciolo 1937. 40–41. o.

⁵⁰ Muigg 2010. 437. o.

⁵¹ A világháború 1914–1918. IX. k. 684. o.

⁵² Kreybig Rudolf tábornok: Az 1915. évi olasz hadüzenet előzményei. HL TGy 571. sz. tanulmány.

⁵³ Hajdu – Pollmann 2014. 141. o.

⁵⁴ Minniti 2015. 73. o.

⁵⁵ Szabó 1980. 54–55. o.

⁵⁶ Minniti 2015. 72. o.

Békében a haderő egyes alkotórészeinek minisztere volt a főparancsnok. Háború esetén a vezérkari főnök, illetve az admirális vezette a haderőt, amely békében 12 hadtesttel (katonai körzetenként eggyel), 25 gyaloghadosztállyal és 3 lovashadosztállyal rendelkezett. A hadsereg 1914-ben 389 gyalogzászlóaljjal, 12 csendőr alakulattal, 150 lovas századdal és 263 tüzérüteggel. A szárazföldi haderő békében 300 000 főt tett ki, háború esetén a Milizia mobile (mozgó milícia, különböző fegyvernemekből és a 29-32 éves tartalékosokból álló, a magyar királyi Honvédségnek, illetve az osztrák Landwehrnek megfelelő haderőrész), valamint a magyar, illetve az osztrák népfelkelésnek megfeleltethető Milizia territoriale (területi milícia) alakulataival 1 200 000 fős hadilétszámról nőtt.⁵⁷

Más államokhoz hasonlóan, háborúban az állandó hadsereg és a mozgó milícia (honvédség) alkotta a tábori hadsereget, a területi milícia (népfelkelés) a honvédelemért volt felelős. A csendőrség (Carabinieri reali) a hadsereg közvetlen alkotórészét képezte. Békeállományába 645 tiszt és 26 500 fő tartozott. Háború esetén a határbiztosító szolgálatban kellett közreműködnie, illetve egy bizonyos számú tábori csendőrt a csapatokhoz küldenie.⁵⁸

A haderőben általános védkötelezettség volt érvényben, amely 19 évig tartott: 8 évig a sorcsapatoknál, 4 évig a mozgó milíciában és 7 évig a területi milíciában. 1910-től a seregredekben két év volt a katonai szolgálat időtartama. A sorozáson alkalmasnak talált férfiak fele a hadseregbe, a többi a tartalékba került. Hogy elkerüljék a helyi lakossághoz való erős kötődést, és rendfenntartó feladatokra is könnyebben fel tudják használni, ezért egy ezredet hat kiegészítő körzetből soroztak. Ennek a rendszernek a hátránya a lassan végrehajtható mozgósítás volt.⁵⁹

Az olasz szárazföldi haderő hadművelleti köteléke a két vagy több hadtestből, egy lovashadosztályból, egy nehéz tábori tüzérosztályból, továbbá műszaki és hadtápcapatokból álló tábori hadsereg volt.⁶⁰

A hadtest az állandó hadsereg két vagy több gyaloghadosztályát, egy (csak mozgósításkor megalakuló) Milizia mobile hadosztályt, egy bersaglieri ezredet, egy lovasezredet, egy 8 üteggel bíró hadtest-tüzérezredet, két nehéz tábori tarackezredet és egy-két fogatolt üteget (összesen mintegy 100 löveget), hadtáp és egészségügyi intézeteket, távíró osztagot, egy repülőszázadot foglalt magában. Egy 2 hadosztályból álló hadtestbe 1100 tiszt, 38 150 katona, 8814 állat tartozott.

Az olasz gyalogságot a mozgósítás után 35 gyaloghadosztály (11 a mozgó milíciához tartozott), 73 gyalogdandár, 146 gyalogezred, 438 gyalogzászlóalj, 1707 gyalogos század, továbbá 2 elitalakulatnak számító bersaglieri (vadász) dandár, 12 bersaglieri ezred (46 zászlóalj és 12 kerékpáros zászlóalj), valamint 10, a mozgó milíciához tartozó (honvéd) bersaglieri zászlóalj, 2 alpini (alpesi régiókból kiegészült hegyivadász) csoport, 8 alpini ezred (52 zászlóalj és 179 század) alkotta.⁶¹

A gyaloghadosztály 2 gyalogdandárból, azok mindegyike 2 gyalogezredből állt. A hadosztályhoz még egy tábori tüzérezred (8 üteggel), 1-2 bersaglieri zászlóalj, egy utász-

⁵⁷ Jordan 2008. 164–165. o.

⁵⁸ Uo.

⁵⁹ Uo. 165–167. o.

⁶⁰ Szabó 1980. 53. o.

⁶¹ Minniti 2015. 77. o.

század, egy hidászalakulat, hadtáp- és egészségügyi intézetek tartoztak. A gyaloghadosztály 430 tisztet, 15 963 katonát és 2693 állatot, 32 löveget és 16 géppuskát foglalt magába. Lovasságot szükség szerint a hadtest bocsátott rendelkezésre.⁶²

Az olasz mozgó milícia (honvédség) kötelékébe tartozó hadosztály hasonló felépítésű volt, mint a sorgyaloghadosztály, azonban még 1-2 bersaglieri zászlóalj és 2-3 lovasszázad tartozott kötelékébe.⁶³

A területi milícia 198 zászlóalját a hadtápterületeken és a hátszágban alkalmazták.⁶⁴

A gyalogdandárokat számok helyett egy város vagy tartomány, illetve a király vagy a királyné nevével jelölték. Mindegyik gyalogdandárhoz 2 szomszédos számot viselő ezred tartozott, amelyeknek soha nem változott meg a dandárköteléke. A helyőrségváltások ezért a gyalogságnál mindig dandáronként történtek.⁶⁵

A gyalogezrednek 3 zászlóalja volt, azok mindegyike összesen négy gyalogszázadból és egy géppuskás szakaszból (mindegyik 2 géppuskával) állt.

A gyalogzászlóalj 24 tisztet, 1010 katonát, 970 puskát, 10 lovat, 5 járművet foglalt magába. Egy gyalogszázad állománya 5 tiszt, 250 katona, 242 puska, 1 ló volt. Egy bersaglieri zászlóalj (3 század) 18 tisztet, 760 katonát, 730 puskát, 6 lovat, 4 járművet, egy bersaglieri kerékpáros-zászlóalj (3 század) 24 tisztet, 380 katonát, 370 puskát, 4 járművet számlált. Egy alpini zászlóaljba (3 század) 22 tiszt, 932 katona, 735 puska, 7 ló, 17 jármű, 119 málhásállat tartozott, az alpini század 6 tisztből, 296 katonából, 245 puskából, 1 lóból, 5 járműből, 36 málhásállatból állt. A géppuskás szakaszt 1 tiszt, 25 katona, 2 géppuska, 1 ló, 2 jármű, 16 málhásállat képezte.⁶⁶

Az olasz lovasság hagyományosan dragonyos-, dzsidás- és könnyűlovasezredekre tagolódott, ereje összesen 34 ezred és 3 század (173 század) volt.

A lovashadosztály (békében 3 létezett, mozgósításkor egy negyedik is alakult) 2 lovasdandárból, azok mindegyike 2 ezredből és egy lovas tüzércsoportból (3 üteg egyenként 4 löveggel), továbbá a szükséges hadtáp és egészségügyi intézményekből állt. Hadiállománya 2500 lovasból, 8 géppuskából, 12 lövegből, 1 bersaglieri kerékpáros zászlóaljból állt.⁶⁷

A 8 lovasdandárt folyószámokkal jelölték. A lovasezred 5 századot és egy géppuskás osztagot foglalt magába, a lovasszázad 135 főt számlált.

A lóállományt a háború előtt a Monarchiából és Németországból, majd a háború folyamán a tengerentúlról szerezték be.

A tüzér fegyvernem a mozgósítás után tábori (49 tábori tüzérezred 363 üteggel), fogatolt (4 csoport 8 üteggel), nehéz tábori (12 nehéz tábori tüzér csoport 28 üteggel), hegyi (14 hegyi tüzér csoport 50 üteggel) és vártüzérségre (55 vártüzér csoport 177 századdal és 23 honvéd vártüzér csoport 100 századdal) oszlott. A tüzérség összesen 1797 könnyű tábori, 192 nehéz tábori és 132 egyéb nehézlöveggel rendelkezett.⁶⁸

⁶² Minniti 2015. 77. o.

⁶³ Jordan 2008. 623. o.

⁶⁴ A világháború 1914–1918. IX. k. 686. o.

⁶⁵ Jordan 2008. 624. o.

⁶⁶ Uo.

⁶⁷ Uo. 623. o.

⁶⁸ Caracciolo 1937. Beilage Nr. 1.

A tábori tüzéség első vonalát alkotó tábori tüzérezrednek 5 tábori és 3 hegyi ütege volt, mindegyik üteg 4 löveggel és 150-200 fős légénységgel bírt. Az ütegeket az 1911 M Deport rendszerű 75 mm-es, illetőleg az 1906 M és 1911 M Krupp rendszerű 75 mm-es tábori ágyúval szerelték fel. A második vonalat alkotó mozgó milícia 152-176 üteggel, összességében 600-700 löveggel rendelkezett. Fegyverzetük azonos volt az első vonalbeli tüzéséggel.⁶⁹

A műszaki fegyvernemet a mozgósítás után 43 utászs század, 21 aknászs század, 24 távíró század, 19 hidászs század, 12 vasúti század, 1 mozgó milícia zászlóalj és 9 ugyanilyen század alkotta.⁷⁰

Az olasz seregtestek harcértéke sok tekintetben elmaradt az osztrák-magyarokétól. A 12 zászlóalj erejű olasz gyaloghadosztálynak 32 tábori ágyúja és 24 géppuskája volt, ugyanakkor a 14 zászlóaljat felvonultató osztrák-magyar hadosztálynak 30 tábori ágyúval, 12 nehéz tábori tarackkal és 28 géppuskával rendelkezett.⁷¹

Az olasz gyalogezred átlagosan csak 2 géppuskával bírt, míg az osztrák-magyar négyezeressel, zászlóaljanként kettővel. Az olaszoknak nem volt kézigránátjuk, és a gyalogság standard fegyveréből, az 1891 M. Mannlicher-Carcano puskából csak havi 2500 darab készült, így az olasz csapatok egy része csak régebbi típusokkal volt felfegyverezve. Az 1,2 millió mozgósított olasz katona közül csupán 732 000 főnek jutott elegendő felszerelés.⁷²

Az olasz haditengerészet fő támaszpontjai Velence és Brindisi (utóbbi főleg a csatahajók számára volt kialakítva), valamint Taranto voltak, a fentiekén kívül Porto Corsini, Ancona, Varano, a Tremiti-szigetek, Vieste, Manfredonia, Otranto, Bari, Barletta és az albániai Valona kikötőiben is számos olasz hadihajó állomásozott. 1914 szeptembere és 1915 májusa között Paolo Thaon di Revel, az olasz haditengerészet vezérkari főnöke három központi célt jelölt meg a tengeri háború esetére, melynek megvalósításáról végül Luigi Amadeo di Savoya-Aosta, Apulia hercege, az olasz hadiflotta főparancsnoka döntött. Abban az esetben, ha a körülmények egy nagy nyílt tengeri csatára kedvezően alakulnak, az első cél az ellenséges flotta szétzúzása, a második cél a szárazföldi hadműveletek haditengerészet általi támogatása, melyet Cadorna is folyamatosan követelt, a harmadik cél pedig az otrantói tengerszoros tengeri blokádja, amelyet kisebb hajókkal is megvalósíthattak. Az Adria kijáratát jelentő szoros lezárásához szövetséges hajóegységek segítségét is tervezték igénybe venni, amelyet a brit és francia haditengerészettel 1915. május 4-én kötött szerződésben rögzítettek.⁷³

Az ellenségeskedések megindulásakor a légjáró csapatok 13 léggömbszakasszal, 5 irányítható léghajóval (abból 2 a haditengerészethez tartozott), 15 repülőszázaddal (abból 3 hidroplán század volt) és 100 pilótával bírt.⁷⁴ A légierő összesen 86 repülőgéppel (abból a haditengerészet 14 hidroplánnal) rendelkezett. A gépeket Franciaországból és az Egyesült Államokból szereztek be.⁷⁵

⁶⁹ Jordan 2008. 624–626. o.

⁷⁰ Caracciolo 1937. Beilage Nr. 1.

⁷¹ Szabó 1980. 52–53. o.

⁷² Jordan 2008. 219. o.

⁷³ Minniti 2015. 75. o.; A világháború 1914–1918. IX. k. 686. o.

⁷⁴ Caracciolo 1937. 45–46. o.

⁷⁵ Szabó 1980. 55. o.

Conrad vezérkari főnök preventív háborús tervei

Franz Conrad von Hötzendorf tábornok nem bízott az olaszok szövetségesi hűségében, és meggyőződéssel vallotta, hogy a háború előbb vagy utóbb elkerülhetetlen lesz az 1882 óta szövetséges Olaszországgal, ezért a velük kialakuló konfliktust preventív háborúval kívánta megelőzni. Nézeteit Ferenc Ferdinánd trónörökös és általában a közvélemény is osztotta.⁷⁶

Conrad 1903 szeptembere óta – amikor a császári és királyi 8. gyaloghadosztály parancsnokává nevezték ki Innsbruckban – foglalkozott az olasz kérdéssel. Tirol védelmére vonatkozó elképzeléseit négy, 1905 ősze és 1906 februárja között keletkezett emlékiratban fektette le,⁷⁷ és azokat a magasabb parancsnokságok tudomására is hozta. Ezek a tanulmányok képezték a későbbi, Olaszország elleni felvonulási és a Dél-Tirolból indítandó támadás tervének alapját. 1906. november 18-i vezérkari főnöki kinevezése után, 1907 áprilisában már egy Itália elleni megelőző háborút sürgetett, ennek megfelelően először a „Kriegsfall I”, vagyis az Olaszország elleni haditervet dolgoztatta ki a vezérkarral. Indoklása szerint az appennini királyság az igazi ellenség, amely a szövetséges álarc mögé bújt, de a kedvező alkalmat kihasználva egyszer csak leveti álarcát és nyílt ellenségként lép majd fel.⁷⁸

1911 decemberében többek között az Itália ellen indítandó preventív háború folyamatos követelése miatt kellett megválnia a dunai birodalom vezérkari főnöki posztjától. Újbóli kinevezése a vezérkar élére 1912. december 12-én, az olaszok szemében felért egy provokációval.⁷⁹

Ausztria–Magyarország katonai előkészületei a későbbi délnyugati fronton

Az osztrák–magyar vezérkar terveiben az Itália elleni háború esetén egy Dél-Tirolból a Lessini Alpokon át a Bassano–Strelo irányában végrehajtott főcsapás eredményeként a Pó-síkság elérése volt a fő cél. A szárnyak biztosítására a karintiai fronton egy melléktámadás volt indítandó, mialatt az Isonzó folyónál és a Partvidéken a határ védelméről kellett gondoskodni.⁸⁰

Az 1913. évi felvonulási tervek szerint a Monarchia 40 hadosztállyal támadta volna meg olasz szövetségését. 24 hadosztály az Isonzótól kiindulva, ugyanakkor Tirolból 11 hadosztály indított volna támadást. Karintiában 5 hadosztály biztosította volna a két támadó szárny közötti összeköttetést.⁸¹ 1915 nyarán végül az a helyzet állt elő, hogy a korábban mindig támadni kívánó Monarchia védekezni, a védekezésre készült Olaszország pedig támadni kényszerült.

A támadó hadműveleti tervek kidolgozása mellett Conrad szívügyének tekintette az alpesi front olasz expanziós törekvések elleni megerősítését is. 1907. január 8-án fogalmazta meg emlékiratát a birodalom határainak – különösen Dél-Tirol – megerősítéséről. A határtól 1-3 km távolságban lévő hét erőd építését javasolta a Hétközség-fennsíkon.

⁷⁶ Kronenbitter 2015. 108–109. o.

⁷⁷ Vö.: Conrad 1921. 457–502. o.

⁷⁸ Jordan 2008. 113–114. o.

⁷⁹ Überegger – Rettenwander 2004. 33. o.

⁸⁰ Jordan 2008. 115. o.

⁸¹ Szabó 1980. 57–58. o.

1908–1914 között a Lavarone erődcsoportot építették meg 4 erőddel (Vezzena, Verle, Lusern, Gschwent), a 3 erődöt (Sebastiano, Sommo, Serrada) magába foglaló Folgaria erődcsoport 1910–1914 között készült el, így 25 km szélességben egy modern erődrendszer épült ki. Ebben az időszakban az egész alpesi frontszakaszon az említetteken kívül csak öt erődöt emeltek. A 27 erődlöveggel és 118 géppuskával bíró erődök⁸² lezárták a Monarchia belsejébe irányuló esetleges olasz támadás irányait, tüzérségi tüzükkal pedig egymást is támogathatták.⁸³

A fejlesztések ellenére – az innsbrucki XIV. hadtest erődépítési igazgatóságának 1914. szeptemberi véleménye szerint – a dél-tiroli erődök 70 százaléka előregedett volt, azaz az olasz nehéz- és ostromtüzérség tüzének hosszabb ideig nem tudott ellenállni.⁸⁴

A Monarchia erődítései Tirolban Trient erődített körzetével a középpontban, félkörben a határ mentén épültek. Nyugaton a legfontosabbak Tonale, Strino erődítményei, a Lardaro és Rovereto környékén, valamint a Folgaria-Lavarone-fennsíkon elhelyezkedő, a Dolomitokban Arabba és Landro erődjei voltak. A karintiai záróerődök közül a legjelentősebbek Raibl, Predil és Malborgeth voltak.⁸⁵ Védelmüket az országos lövészek és a vártüzérség látták el. Utóbbi feladata a beépített lövegek és géppuskák kezelése volt.⁸⁶

Az olaszok elleni védelmi intézkedéseket rögtön a semlegesség bejelentése, 1914. augusztus 3. után megtette az osztrák–magyar hadvezetés.⁸⁷ 1914. augusztus 14-én megalakult a Franz Rohr lovassági tábornok vezette Délnyugati Arcvonal Parancsnokság, melynek vezérkari főnöke Heinrich Wieden vezérkari ezredes lett. Létrehozását titokban tartották, a bécsi közös Hadügyminisztérium Igazgatási Irodájának irodahelyiségeiben működött.⁸⁸

Az olaszokkal ellentétben, akik már 1914 augusztusában megerősített alpini alakulatokat toltak előre a határra, osztrák–magyar részről csak gyengébb hátszói erőket csoportosítottak a határ körzetébe. A védelemnek csupán a trieszti 5. Landwehr gyalogezred, két tiroli lövészezred, öt határbiztosító század, némi vártüzérség, a gráci és innsbrucki katonai parancsnokságok területén található menetzászlóalj, pótestek álltak rendelkezésére. Ezen erőket szükség esetén mozgósított népfelkelő, területi csendőr, pénzügyőr és vasút-biztosító alakulatok, továbbá népfelkelő köteles polgári lövészegyesületek (Standeschützen) támogatták volna. A tengerparton a haditengerészet erőire és támogatására is számítottak. A védelmi tervet Ferenc József 1914. augusztus 15-én hagyta jóvá.⁸⁹

Augusztus végén Rohr tábornok szervezőmunkája eredményeként 27, megközelítőleg harcképes osztrák–magyar zászlóalj és 20 löveg állt rendelkezésre, majd szeptembertől sikerült átlagosan 30–35 zászlóaljnyi erőt állományban tartani és a lövegek számát 1915 áprilisára 96-ra emelni. A polgári lövészalakulatok szervezése és katonai kiképzése teljes erővel folyt. Tirolban és Vorarlbergben 32 600, fegyverforgatásra még alkalmas férfiből (a 18 évnél fiatalabbtól egészen az 50 évesnél is idősebb korosztályokhoz tartozó regisztrált

⁸² Hentzschel 2008. 11–15., 278. o.

⁸³ Uo. 241–242., 278. o.

⁸⁴ Jordan 2008. 139. o.

⁸⁵ Szabó 1980. 48. o.

⁸⁶ Steinitz – Brosch 1937. 33. o.

⁸⁷ Az osztrák–magyar haderő 1914. augusztusi felépítésére vonatkozóan lásd: Balla 2014., a hadiflotta állápotára vonatkozóan lásd: Krámlí 2014.

⁸⁸ HL TGy 571. sz. tanulmány.

⁸⁹ Szabó 1980. 57. o.

lövészek) 44 polgári lövészszázlőaljat, valamint 23 önálló polgári lövész századot szerveztek meg és képeztek ki. Karintiában önként jelentkezőkből 4 lövészezredet, Salzburg tartományban 6, Felső-Ausztriában pedig 4 önkéntes lövészszázlőaljat hoztak létre 17-19 éves fiatalokból. Az alakulatokat főként régi Werndl-puskákkal fegyverezték fel. Az önkéntes lövészcsapatok ereje április végén 25 600 főt tett ki, de csak negyedük volt hadra fogható. 1915. április végéig összesen öt (90–94. számú) harc képes gyaloghadosztályt hoztak létre a fenti egységekből (a 90. és 91. Tirolban, a 92. Karintiában, a 93. és 94. a Krajna-tengerpartvidéki védőkörletben), azonban azok a 600 km hosszú határ biztosítására egyáltalán nem voltak elegendők.

Az osztrák–magyar felderítő jelentésekből a hadvezetés azonban tisztában volt azzal, hogy az olasz haderő 1915 tavaszánál előbb még az esetleges antant támogatás esetén sem tudja elérni az abszolút harc készséget.⁹⁰

Rohr tábornoknak kiváló segítői akadtak: az innsbrucki katonai parancsnokság élén Ludwig Koennen-Horák Edler von Höhenkampf altábornagy, a gráci katonai parancsnokság élén Erwin Edler von Mattanovich vezérőrnagy – 1914 novemberétől altábornagy – szervezte a rendelkezésre álló erők védelmi munkálatait.⁹¹

A várható olasz beavatkozás miatt a Monarchiában 1915. május 1-jén a népfelkelő kötelezettség felső korhatárát 42-ről az 50. életévre emelték fel.⁹²

1915. május elején már mintegy 110 zászlóalj, 10 lovasszázad, 50 üteg és az erődök tüze sége állt a védők rendelkezésére. Május 18-án a császári és királyi Hadsereg-főparancsnokság elrendelte a két katonai parancsnokság (Innsbruck és Grác) területén található, szétszórva elhelyezett erők összevonását, a polgári lövészegységek, továbbá az önkéntes lövészalakulatok felkelését. Utóbbiakat zászlóaljakba és századokba szervezték.⁹³

A gyalogság főleg osztrák népfelkelő és lövész alakulatokból, továbbá menet- és pót egységekből állt. A zászlóaljak 3-4 századdal bírtak, 700-1000 fősek voltak. A népfelkelő zászlóaljak 3, a menetzászlóaljak 4 századot foglaltak magukba. Az önkéntes lövészalakulatok létszáma 400-1000 fő volt.⁹⁴

A császári és királyi 3. hadsereg tartalékát képező temesvári VII. hadtestet május 18-án irányították át az oroszlól az olasz hadszíntérre. A balkáni frontról a XV. és XVI. hadtest csapatainak kellett erősítésként beérkezniük.⁹⁵ A XV. hadtest St. Luciánál, a XVI. hadtest Görzben, a VII. hadtest Villachban rakodott ki.

Az uralkodó 1915. május 22-én Jenő főherceg vezére zredest⁹⁶ az egész Dél nyugati Front, Viktor Dankl lovassági tábornokot a tiroli, Franz Rohr lovassági tábornokot a karintiai védőkörlet, Svetozar Borojević gyalogsági tábornokot az Isonzó folyó mentén felsorakozó 5. hadsereg parancsnokává nevezte ki.

⁹⁰ HL TGy 571. sz. tanulmány; A világháború 1914–1918. IX. k. 687–688. o.

⁹¹ Jordan 2008. 121. o.

⁹² Vö.: 1915. évi II. törvénycikk a népfelkelésről szóló 1886. évi XX. törvénycikknek a jelen háború tartamára szóló módosítása és kiegészítése tárgyában. *Rendeleti Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára*. Szabályrendeletek 35. szám. 1915. május 05. 213–215. o.

⁹³ HL TGy 571. sz. tanulmány.

⁹⁴ Kriegsarchiv (KA) Wien, Manuscripte (MS) Wk. I. Nr. 1-3.

⁹⁵ Szabó 1980. 59–60. o.

⁹⁶ A vezére zredesi rangot a 1915 tavaszán német mintára vezették be a Monarchia hadseregében, elsőként Jenő főherceg kapta meg 1915. május 22-én. Vö.: Balla 2010. 39., 113–115. o.

Jenő főherceg védelemre vonatkozó elhatározása szerint a tiroli frontszakaszon öt védelmi körletet alakítottak ki, ott a 90. és 91. gyaloghadosztálynak, továbbá két önálló hegyi- és két önálló feldandárnak kellett védekeznie.

Karintiában a 92. hadosztálynak és az 59. hegyi dandárnak, továbbá az orosz frontról beérkező VII. hadtest csapatainak kellett védelemre berendezkedniük, megakadályozva az olaszokat Klagenfurt elfoglalásában.

Az 5. hadsereg XV. hadtestének (1. és 50. hadosztály) Tolmeintől Salcanóig kellett az Isonzó mentén védelembe vonulnia és megakadályoznia az olaszok előrenyomulását Bischoflack és Laibach irányába.

A XVI. hadtest (18., 57., 93. és 94. hadosztály) Salcanótól a Trieszti-öbölre rendezkedett be védelemre. Legfontosabb feladata a görzi-hídfő és a Doberdó-fennsík védelme volt.

A tartalékot képező 48. hadosztálynak Dornberg körzetében kellett felvonulnia.

Az új Délnyugati Arcvonal-Parancsnokság május 25-én Újvidékről indulva Marburgba települt át. Borojević tábornok május 27-én Laibachban vette át az 5. hadsereg vezetését.⁹⁷

Osztrák–magyar részről csak 3 repülőszázaddal rendelkeztek, kettő Laibachban, a harmadik Polában tartózkodott. A haditengerészet pilótái vízi repülőgépekkel repültek.⁹⁸

Tirolban és Karintiában az osztrák–magyar védők a szeszélyesen kanyargó határszakaszokról mindenütt visszavonultak, az arcvonalat így 100 km-el megrövidítették.

1915. április 30-án az Isonzó alsó folyása mentén megkezdték az erődítési munkálatokat, melyeket öt, egyenként 180 fős osztrák–magyar munkásosztág végzett. A beérkezett erősítések következtében számuk május 7-re 13-ra emelkedett.⁹⁹

Az osztrák–magyar hadvezetés az ellenség felvonulását lassítani akarta, és a lehető legkevesebb értéket akart a kezén hagyni. Ezért kerülhetett sor többek között arra, hogy Redipuglia, Vermeigliano és Selz településeket a lakosság evakuálása után a katonaság lerombolta, hasonlóképpen az Isonzón átívelő hidakat is.

Kitelepítések a hadműveleti területen

Az olasz front megnyílásával a Monarchia délnyugati határvidéke hadműveleti területté vált, ahonnan a lakosság egy része menekülni kényszerült, illetve a hatóságok kényszer kitelepítéseket hajtottak végre.

1915. május 22. és június 11. között 100 000 polgári személyt, főleg nőket, gyerekeket és öregeket telepítettek ki a Monarchia Olaszországgal határos területeiről: 50 000 olaszt Trentinóból, 30 000 olaszt a Partvidékről és Görzből,¹⁰⁰ 18 000 szlovént és horvátot a Partvidékről. A fent említett három hét alatt 5700 politikailag megbízhatatlan osztrák és néhány száz olaszországi illetőségű olaszt a Felső-ausztriai Katzenau bei Linz táborában kialakított fabarakkokba internáltak.¹⁰¹

⁹⁷ Szabó 1980. 61–62. o.

⁹⁸ A világháború 1914–1918. IX. k. 690. o.

⁹⁹ Lukachich 1918. 17. o.

¹⁰⁰ A Monarchia területén összesen 697 000 olasz nemzetiségű élt, közülük 22 000 Fiume területén, 16 000 Dalmáciában, 294 000 a Partvidéken és 362 000 Dél-Tirolban. Vö.: Jordan 2008. 143. o.

¹⁰¹ Kuprian 2015. 223–225. o.

1915. nyár végéig Tirolból összesen 114 000 főt, az ott élő olasz nyelvű lakosság egy-harmadát telepítettek ki. 70 százalékukat nem katonai vagy gazdasági okokból, hanem kémgyanúságuk vagy az olaszokkal való szimpatizálásuk miatt evakuálták. Nagy részük a Salzburg tartományban, Felső- és Alsó-Ausztriában lévő táborokban helyezték el.¹⁰² A menekülteket általában 1917–1918-ban telepítették vissza egykori, szétrombolt és feldúlt otthonaikba, de sokan csak a háború befejeztével térhettek haza.¹⁰³

A nagyobb menekülttáborok a stájerországi Wagna bei Leibnitzben (30 000 fős), az alsó-ausztriai Mitterndorf, Pottendorf és Steinklamm, továbbá Bruck an der Leitha és Braunau am Inn (12 000 fős) településeken voltak. A táborokban sokszor katasztrofális állapotok uralkodtak.¹⁰⁴

Jelentős számban kerültek menekültek Magyarországra, akiket Csongrád, Csanád, Sopron, Vas, Zala, Tolna és Baranya vármegyékben internáltak. A kincstár mostohán bánt velük, például a belügyminisztérium 1915. június elején csak 90 fillért engedélyezett napi ellátásukra.¹⁰⁵

Az olasz hadüzenet fogadtatása a Monarchiában

Olaszország Pünkösöd vasárnap, 1915. május 23-án üzent hadat hivatalosan a Monarchiának.¹⁰⁶ Giuseppe Avarna herceg Burián István külügyminiszternek adta át Bécsben az olasz hadüzenetet.¹⁰⁷

Ferenc József még aznap megjelent kiáltványában a birodalmában uralkodó általános hangulatot öntötte szavakba: „Olaszország királya hadat üzent nekem. Az Olasz Királyság

¹⁰² *Mentzel* 1997. 120–130. o.

Dél-Tirolból már a világháború kitörése után, de még az ellenségeskedések megkezdése előtt is számosan menekültek Olaszországba (1914 novemberéig 300 fő), főleg olyanok, akik megtagadták a bevonulást vagy a sorozás elől szöktek meg. Vö.: *Überegger* 2003. 356. o.

¹⁰³ *Mentzel* 1997. 403–408. o.

¹⁰⁴ *Überegger – Rettenwander* 2004. 58–59. o.; *Rauchensteiner* 2013. 845–846. o.

¹⁰⁵ *Szabó* 1980. 66. o.

¹⁰⁶ Az olasz hadüzenet szövege a következő volt:

„Bécs, 1915. május 23.

Öfelsége a király, felséges uralkodója utasítása szerint, alulírott a következő kijelentést van szerencsés Ausztria-Magyarország külügyminisztere ő Kegyelemességével közölni:

Már május hó 4-én közöltettek a cs. és kir. kormányval azok az okok, melyek folytán Olaszország, igazában bízva, megszüntnek tekintette az Ausztria-Magyarországgal való szövetségi szerződést, amelyet a cs. és kir. kormány megszegett, semmisnek és a jövőre nézve hatálytalannak nyilvánította ezt és visszavette cselekvési szabadságát.

A király kormánya szilárdan eltökélve, hogy az olasz jogokat és érdekeket minden rendelkezésre álló eszközzel biztosítsa, nem fogja elhanyagolni kötelességét, hogy minden jelen és jövőendő veszély ellen olyan rendszabályokhoz forduljon, melyeket az események a nemzeti törekvések megvalósítására szükségessé tesznek.

Öfelsége a király kijelenti, hogy Olaszország holnaptól kezdve hadiállapotban tekinti magát Ausztria-Magyarországgal.

Alulírott ezenfelül közli az osztrák-magyar külügyminiszter ő Kegyelemességével, hogy a római cs. és kir. nagykövetnek útlevele ma átadatott. Hálás lenne, ha szíveskednék az övéit kiadatni. Avarna herceg.” In: A világháború okiratai. VII. Az olasz zöldkönyv. Diplomáciai iratok melyeket Sonnino külügyminiszter 1915. május hó 20-án az olasz országgyűlés elé terjesztett. Budapest, 1916. 130–131. o.

A központi hatalmak többi tagjának, Törökországnak 1915. augusztus 20-án, Bulgáriának 1915. október 19-én, Németországnak pedig 1916. augusztus 28-án üzent hadat Olaszország.

¹⁰⁷ *Bihl* 2010. 106–107. o.

által mindkét szövetségesével szemben elkövetett hitszegéshez fogható a történelem nem ismer.”¹⁰⁸

A hadiállapot beálltáról szóló parancsot Rohr tábornok 1915. május 23-án, délután fél három körül, a csapatok részben csak aznap este kapták meg.¹⁰⁹

Az olasz agresszió felett érzett mélységes osztrák elkeseredés 1915 tavaszán más formában is testet öltött: a spagettit Bécsben például szövetségtörő téstának, az olaszokat hűtlen paradicsomoknak nevezték.¹¹⁰

Egyetlen más hadszíntéren zajló küzdelem sem volt olyan népszerű a Monarchia közvéleményének és különböző nemzetiségű katonáinak körében, mint a propagandában „hűtlen, áruló, alattomos ősi ellenség”-ként emlegetett olaszok ellen viselt igazságos háború. A birodalom délszláv és németajkú tiroli katonái szűkebb hazájuk agresszor elleni védelmét látták benne. Ezt bizonyítja többek között az is, hogy dezertálások és lázadások a háború utolsó évéig nagyon ritkán fordultak elő.¹¹¹

Az olasz fronton szemben álló erők nagysága és hadrendje 1915. május 24-én

1915. május 24-én az olasz szárazföldi és tengeri haderő felett a főparancsnoki tisztelet III. Viktor Emánuel király vette át. 1915. május 24-én az olasz szárazföldi haderő négy hadsereget és 14 hadtestet foglalt magába, beleértve a Carni-csoportot, a bersaglieri és alpini csapatokat is, így összesen 37 gyalog- és 1 bersaglieri, valamint 4 lovashadosztályt, 2121 tüzérségi löveget, három, a 2. és 3. hadsereghez, valamint a főparancsnoksághoz beosztott csoportba tömörült repülőszázadot (összesen 86 repülőgéppel) számlált. Az egy-millió főre nőtt hadsereg főparancsnoksága Udineből irányította a hadműveleteket.

A két hajórajt magába foglaló, egyenként 2-3 csatahajóosztállyal bíró olasz hadiflotta 15 csatahajóval, 10 páncélos cirkálóval, 13 cirkálóval, 33 rombolóval, 6 torpedóhajóval, 28 első osztályú nyílttengeri torpedónaszáddal, 62 tengeralattjáróval rendelkezett, összes vízkiszorítása 426 050 bruttó regisztertonna volt. Az olasz flotta közel kétszer (1,75-ször) nagyobb volt az osztrák–magyar flottánál.¹¹²

Az ellenségeskedések kitörésekor Jenő főherceg 224 000 osztrák–magyar gyalogossal, 3000 lovassal, 640 tábori löeggel nézett farkasszemet a támadó olaszokkal.¹¹³

1915. május 24-én a császári és királyi hadseregnek összesen 6 gyaloghadosztálya és egy féldandárja, összesen 128 gyalogzászlóalj, 13,5 lovasszáad, 60,5 üteg állt az ellensé-

¹⁰⁸ A manifesztum eredeti szövege így hangzott: „Der König von Italien hat Mir den Krieg erklärt. Ein Treuebruch, dessen die Geschichte nicht kennt, ist von dem Königreiche Italien an seinen beiden Verbündeten begangen worden. Wir haben Italien nicht bedroht, sein Ansehen nicht geschmälert, seine Ehre und seine Interessen nicht angetastet. Wir haben mehr getan: Als Italien seine begehrliehen Blicke über Unsere Grenzen sandte, waren Wir, um das Bundesverhältnis und den Frieden zu erhalten, zu schmerzlichen Opfern entschlossen. Aber Italiens Begehrlichkeit war nicht zu stillen. Und so muss sich das Schicksal vollziehen. Der neue heimtückische Feind im Süden ist kein neuer Gegner. Novara, Mortara, Custoza und Lissa. Ich grüsse meine Kampfbehährten, siegerproben Truppen, Ich vertraue auf sie und ihre Führer! Ich vertraue auf Meine Völker, deren beispiellosem Opfermüte Mein väterlicher Dank gebührt. Franz Joseph m. p.” Vö.: *Rauchensteiner* 2013. 395–396. o.

¹⁰⁹ HL TGy 571. sz. tanulmány; A világháború 1914–1918. IX. k. 690. o.

¹¹⁰ *Afflerbach* 2007. 55. o.

¹¹¹ *Kronenbitter* 2015. 115. o.

¹¹² *Csonkaréti* 2001. 53. o.

¹¹³ *Kronenbitter* 2015. 113. o.

geskedések megindulásakor határon, további 84 gyalogzászlóalj, 15 lovasszáhad, 68 üteg felvonulóban volt.¹¹⁴

A Polában és Cattaróban horgonyzó osztrák–magyar flotta az Olaszország elleni háború kitörésekor a következő egységekből állt: 15 csatahajó, 3 páncélos cirkáló, 9 cirkáló, 19 romboló, 7 torpedóhajó, 32 első osztályú nyílttengeri torpedónaszád, 7 tengeralattjáró, összes vízkiszorítása 240 716 bruttó regisztertonna volt.¹¹⁵

Az olasz csapatok hadrendje a Délnyugati Fronton, 1915. május 24-én

A főparancsnok a király, mint legfelsőbb hadúr nevében: Luigi Cadorna vezérkari főnök.

- 1. hadsereg (Roberto Brusati altábornagy)
 - III. hadtest (Vittorio Camerana altábornagy): 5., 6. és 35. gyaloghadosztály
 - V. hadtest (Lorenzo Aliprindi altábornagy): 9., 15. és 34. gyaloghadosztály
 - A hadtest- és hadseregek közvetlen alakulatokkal együtt összesen: 117 és fél zászlóalj, 16 lovasszáhad, 78 üteg, 1 repülő század, abból május 24-én hadműveletekre kész: 114 zászlóalj, 5 lovasszáhad, 91 üteg (az erődökből beosztott mozgó ütegekkel együtt).
- 4. hadsereg (Luigi Nava altábornagy)
 - I. hadtest (Ottavio Ragni altábornagy): 1., 2. és 10. gyaloghadosztály
 - IX. hadtest (Marini altábornagy): 17. és 18. gyaloghadosztály
 - A hadtest és hadsereg közvetlenekkel együtt összesen: 70 zászlóalj, 10 lovas század, 82 üteg, abból május 24-én hadműveletekre kész: 70 zászlóalj és 21 üteg.
- Carni-csoport (Clemente Lequio altábornagy)
 - Összesen: 31 zászlóalj, 1 lovas század, 25 üteg, abból május 24-én hadműveletekre kész: 31 zászlóalj, 1 lovas század, 13 üteg.
- 2. hadsereg (Pietro Frugoni altábornagy)
 - II. hadtest (Ezio Reissoli altábornagy): 3., 4. és 32. gyaloghadosztály
 - IV. hadtest (Mario Nicolis di Robilant altábornagy): 7., 8. és 33. gyaloghadosztály, alpini A csoport, bersaglieri hadosztály
 - XII. hadtest (Luigi Segato altábornagy): 23. és 24. gyaloghadosztály.
 - A hadsereg és hadtest közvetlenekkel együtt összesen: 122 zászlóalj, 19 lovasszáhad, 125 üteg, abból május 24-én hadműveletekre kész: 95 zászlóalj, 99 üteg.
- 3. hadsereg (Emanuele Filiberto di Savoia, Aostai herceg altábornagy)
 - VI. hadtest (Ruelle altábornagy): 11. és 12. gyaloghadosztály, 1. lovashadosztály
 - VII. hadtest (Vincenzo Garioni altábornagy): 13. és 14. gyaloghadosztály
 - XI. hadtest (Giorgio Cigliana altábornagy): 21. és 22. gyaloghadosztály, 2. lovas hadosztály.
 - A hadtest és hadsereg közvetlenekkel együtt összesen: 85 zászlóalj, 54 lovas század, 97 üteg, abból május 24-én hadműveletekre kész: 51 zászlóalj, 30 lovas század, 49 üteg.

¹¹⁴ Afflerbach 2007. 54. o.

¹¹⁵ Csonkaréti 2001. 53. o.

A főparancsnokság rendelkezésére állt: a VIII. hadtest (Ottavio Briccola altábornagy): 16. és 29. gyaloghadosztály, a X. hadtest (Domenico Grandi altábornagy): 19. és 20. gyaloghadosztály, a XIII. hadtest (Gaetano Zoppi altábornagy): 25., 30. és 31. gyaloghadosztály, a XIV. hadtest (Salazar altábornagy): 26., 27. és 28. gyaloghadosztály, a 3. és a 4. lovashadosztály, a Padova dandár (Velencében), a Trapani dandár, összesen 144 zászlóalj, 73 lovas század 106 üteg.

Olasz részről összesen 569 zászlóaljat, 173 lovasszázadot, 513 üteget mozgósítottak, abból május 24-én hadműveletekre kész: 364 zászlóalj, 35 lovas század, 294 üteg. Az erődökben 277 vártüzér század, 844 löveg, 2 léggömb szakasz volt. Május 24. és június 15. között további 205 zászlóalj, 138 lovasszázad, 218 üteg érte el a hadműveletekre kész szintet.

Az osztrák–magyar hadsereg hadrendje az olasz fronton 1915. május 24-én

Az arcvonal parancsnoka Jenő főherceg, vezérkari főnöke Krauss Alfred altábornagy.

- Tiroli fővédőkörlet (Tiroli honvédelmi parancsnok: Viktor Dankl lovassági tábornok, vezérkari főnöke Kletus Pichler vezérőrnagy).

Az I. (Ortler), a II. (Tonale), a IV. (Fleimstal) és V. (Pustertal) alkörletben a Franz Scholz altábornagy vezette 90. gyaloghadosztály, a III. (Dél-Tirol) alkörletben a Ludwig Koennen-Horák altábornagy által irányított 91. gyaloghadosztály védekezett. Az ott lévő erőket összesen 27 és fél zászlóalj, 39 polgári lövészzászlóalj, 4 lovas század, 22 üteg képezte. Erősítésként szállítás alatt volt a Konrad Krafft von Dellmensingen német altábornagy vezette Német Alpesi Hadtest (Alpenkorps), amelynek ereje 13 zászlóalj, 1 lovas század, 4 tábori, 3 hegyi és 2 nehéz üteg volt.

- Karintiai fővédőkörlet (Rohr lovassági tábornok hadseregcsoport).

(Franz Rohr lovassági tábornok, Karl Scotti altábornagy vezérkari főnök)

A karintiai fővédőkörlet a hermagori és tarvisi alkörletre oszlott, ott a Karl Langer altábornagy vezette 92. hadosztály és az 57. féldandár, összesen 14 és fél zászlóalj, 2 és fél lovas század, 10 üteg védekezett. Az erődökbe 53 löveg és 26 géppuska volt beépítve. Erősítésként szállítás alatt volt a József Ágost főherceg, lovassági tábornok vezette VII. hadtest (34 zászlóalj, 5 lovas század, 22 üteg).

- Krajna-Tengerpartvidék főkörlet (5. hadsereg, parancsnok: Svetozar Boroević gyalogsági tábornok, Aurel von le Beau vezérőrnagy, vezérkari főnök)

Védőcsapatait az 57., 93. és 94. gyaloghadosztály alkotta Heinrich Goiginger altábornagy parancsnoksága alatt. A 93. gyaloghadosztály (Adolf von Boog vezérőrnagy) védőkörletét a tolmeini, a Plava-Canale-i, a görzi szakasz, a 94. hadosztály (Hugo Kuczera címzetes altábornagy) védőkörletét a comeni, a trieszti és a tengerparti szakasz alkotta. Az 5. hadsereg 27 és negyed zászlóaljjal, 5 és $\frac{3}{4}$ lovas századdal, 28 és fél üteggel rendelkezett. Erősítésként szállítás alatt volt a Vinzenz Fox gyalogsági tábornok vezette XV. hadtest, és a Wenzel Wurm tábornok vezette XVI. hadtest (összesen 50 zászlóalj, 10 lovas század, 46 üteg).

A polai hadikikötő körletében összesen 19 zászlóalj, 1 és negyed lovas század, 1 repülő század tartózkodott.¹¹⁶

¹¹⁶ A világháború 1914–1918. IX. k. 75. sz. melléklet. 23–30. o.

Az osztrák–magyar flottatámadás

A védekezésre kényszerülő szárazföldi haderővel ellentétben a császári és királyi hadiflotta vezetése az olasz hadüzenet kézhez vételekor magához ragadta a kezdeményezést. Május 24-én összehangolt támadást intézett az Olaszország keleti partján fekvő fontosabb kikötővárosok ellen Barlettától a Rimini melletti Corsini csatornáig.

Anton Haus tengernagy, flottaparancsnok többek között az Olaszország keleti partjai mentén futó észak-déli vasútvonal forgalmának megbénítását tűzte ki célul. A flotta zöme 1915. május 23-án 20 órakor futott ki Polából Ancona irányába. A NOVARA cirkáló és a SCHARFSCHÜTZE torpedóromboló négy torpedónaszáddal a Ravenna melletti Corsini csatornában lévő laktanyát és a parti ütegeket lőtte.¹¹⁷ A SANKT GEORG páncélos cirkáló és két torpedónaszád Riminit, a ZRÍNYI csatahajó és két torpedónaszád a Senigallia melletti, a RADETZKY csatahajó és két torpedónaszád Recanatinál a Potenza folyón átfelülő vasúti hidat vette tűz alá. A legnagyobb szabású támadás Ancona kikötőjét érte hajnali 4 és 5 óra között: az 1., 2. és 3. csatahajóosztály (összesen 10 csatahajó), 4 romboló és 20 torpedónaszád lőtte a kikötőt és környékét, miközben 3 haditengerészeti repülőgép hajtott végre támadást egy léggömbhangár ellen Chiaravalléban. Az ADMIRAL SPAUN gyorscirkáló és 3 romboló a Termoli melletti Sinarca híd, Campomarino, Torre di Melito, Vieste kikötői, továbbá a Tremi szigetek ellen hajtott végre rajtaütést. A HELGOLAND gyorscirkáló és 4 romboló Manfredóniát és Barlettát támadta. Három haditengerészeti repülőgép Velence elleni támadása egészítette ki a vállalkozást. Az akció amellett, hogy az olasz felvonulást késleltette, lehetőséget adott az osztrák–magyar hadvezetésnek az Isonzó vonalának megerősítésére.

A támadás alkalmával a császári és királyi hadihajók – csekély saját veszteséggel – számos helyen megrongálták a part menti vasútvonalat, a kikötők berendezéseit és katonai létesítményeit, a parti ütegeket, jelzőberendezéseket, hajóépítő üzemeket, olajraktárakat, hidakat, vasútállomásokat. A HELGOLAND csoport a tenger fenekére küldte az olasz TURBINE torpedórombolót. Az osztrák–magyar rombolók Ancona előtt egy tehergőzöst elsüllyesztettek, két másikat pedig megrongáltak. Anconában az olasz veszteség összesen 68 halott (abból 30 katona) és 150 sebesült volt. Az erkölcsi károk is jelentősek voltak. Feladatuk elvégzése után a császári és királyi hadihajók május 24-én délig visszatértek a hazai kikötőkbe. Az első világháború ideje alatt ez volt az egyetlen vállalkozás, amikor az egész osztrák–magyar hadiflotta kifutott a tengerre.¹¹⁸

¹¹⁷ HL TGy 961. sz. tanulmány.

¹¹⁸ *Rauchensteiner* 2013. 414. o.; *A világháború 1914–1918*. IX. k. 728. o.; *Halpern* 1998. 226–232. o.

Összegzés

Az Osztrák–Magyar Monarchia és Olaszország több évtizedes rossz viszonya, a kölcsönös bizalmatlanság nagymértékben rányomta bélyegét az 1914 augusztusa és 1915 májusa közötti időszak történéseinek alakulására. Mindkét ország politikusai és katonai vezetői egyaránt számoltak azzal a lehetőséggel, hogy a szövetségi viszony ellenére a közöttük feszülő érdekellentétek fegyveres összetűzésbe fognak torkollni. Az olasz hadba lépéshez vezető út tulajdonképpen a Nagy Háború kitörésével és Olaszország 1914. augusztus 3-án tett semlegességi nyilatkozatával kezdődött.

Az olasz politikai célok megvalósítását a hadsereg készültsége kezdetben erősen hátráltatta. Olaszország külpolitikájában csak akkor léphetett fel erősebben, amikor 1915 tavaszán, hosszas felkészülés után a haderő ütközésképe is jelentősen javult.

A Monarchia, mivel fegyveres ereje az orosz és a balkáni fronton volt lekötve, külpolitikai téren messzemenő engedékenységre kényszerült annak érdekében, hogy ellenségei számát újjal ne gyarapítsa. A két állam közötti, területi kompenzációra vonatkozó tárgyalások eleve kudarcra voltak ítélve, hiszen az olaszok egyre növekvő területi igényei (főleg 1915 márciusától az antant ígéreteinek birtokában), párosulva a Monarchia politikai és katonai vezetésének a területi engedmények megtételére – az állandó német nyomás ellenére – mutatott csekély hajlandóságával és merevségével (az olasz lakta területek átengedéséről az utolsó pillanatig húzták a döntést, amikor már reménytelenül késő volt), csupán a tárgyalási készség demonstrálására, valamint az olasz hadba lépés elődázására voltak elegendők.

Olaszország kilenc hónapon át tartó semlegességének döntő jelentősége volt, hiszen Ausztria–Magyarország helyzete végzetesre fordulhatott volna, ha a délnyugati határain már kezdetben nagyobb erőket kellett volna felvonultatnia és harcra vetnie. Olaszország 1914 nyarán bekövetkező hadba lépésével a Monarchia és Németország valószínűleg sokkal korábban kényszerültek volna békekötésre.¹¹⁹ Conrad vezérkari főnök tisztában volt vele, hogy a Monarchia nem képes egyszerre három fronton harcolni, még 1914. július 23-án azt mondta Berchtoldnak: „Ha Olaszországtól is tartanunk kell, akkor nem mozgósítunk.”¹²⁰

Az appennini királyság a semlegesség ideje alatt zavartalanul megtehetette háborús előkészületeit és fejleszthette az olasz–török háború befejezése óta elhanyagolt haderejét. Luigi Cadorna vezérkari főnök új haditervet készített, erős határvédelmet hozott létre, az olasz haderő harckészségét magasabb fokra emelte, megkezdte a mozgósítást és a felvonulást, hogy a kedvező időpontban a határok (főként az Isonzo folyó) mentén megkezdje az előrenyomulást.

A dunai birodalom számára szintén létfontosságú volt az olasz semlegesség léte, hiszen fegyveres erejét az orosz és a szerb fronton vethette be, egyidejűleg pedig megfelelő előkészületeket tehetett a délnyugati határ védelmére, amely sokszor csak rögtönzésekre szorítkozott. A hadsereg-főparancsnokság (főként Franz Rohr lovassági tábornok intézkedéseinek köszönhetően) a hátszágban a lehetőségekhez képest elismerésre méltó szervezőmunkát végzett az utolsó tartalékok mozgósításával és hadrendbe állításával, mellyel

¹¹⁹ A világháború 1914–1918. IX. k. 677. o.

¹²⁰ Hajdu – Pollmann 2014. 139. o.

megteremtette az olaszok elleni védelmi intézkedések alapjait. A Monarchia hadvezetősége a lakosság és a katonaság szimpátiáját is magáénak tudhatta, az áruló olaszokkal való leszámolás vágya, az ellenük vívott honvédő háború megfelelő erkölcsi tartást adott a háborús előkészületekhez, majd később a harc megvívásához is.

Az olasz hadba lépés – amely közel tíz hónappal a világháború kitorése után következett be – jelentősége abban állt, hogy a háborúban még inkább az antant javára tolódtak el az erőviszonyok, ez az esemény végeredményben a háború további menetét és végkimenetelét is döntő mértékben befolyásolta. Franz Conrad von Hötzendorf osztrák–magyar vezérkari főnök jó egy évtizedes feltételezései és jóslatai beigazolódnak látszottak.

Az új front – amelynek megnyílásával a világháború új, még három és fél évig tartó szakasza kezdődött meg – számottevő osztrák–magyar erőt kötött le (kezdetben alig több mint 200 000 katonát, akiknek száma 1915 végéig 800 000 főre növekedett). Az olasz beavatkozás meggátolta, hogy a központi hatalmak az orosz hadszíntéren a gorlicei áttörés utáni sikerüket döntő módon kiaknázhassák.¹²¹

Az osztrák–magyar csapatok harcértéke és harci szelleme a háború első tíz hónapja alatt nyert háborús tapasztalatok birtokában magasabb volt, mint ellenfelüké. A Monarchia ráadásul gördülékenyen és gyorsan hajtotta végre az orosz és a szerb frontról erősítésként beérkező erőinek átcsoportosítását. Az antant várakozásaival ellentétben az olasz fél számára kedvező viszonyok között és jelentős túlerő birtokában megindított támadást már kezdetben sem koronázta siker. Az olaszoknak rengeteg katonájuk életével kellett megfizetniük tapasztalatlanságukat: veszteségeik a háború idején végig jóval magasabbak voltak, egy osztrák–magyar katonára átlagosan 4,3 harcmezőn elesett olasz katona jutott.¹²²

¹²¹ Afflerbach 2007. 53–54. o.

¹²² Minniti 2015. 102. o.

BIBLIOGRÁFIA

- A világháború 1914–1918. IX. k. A világháború 1914–1918. Különös tekintettel Magyarországra és a magyar csapatok szereplésére. Szerkeszti és kiadja a M. Kir. Hadilevéltár. IX. k. Budapest, 1940.
- Afflerbach* 2007. *Holger Afflerbach*: „Vani e terribili olocausti di vite umane”. Luigi Bongiovannis Warnungen vor dem Kriegseintritt Italiens im Jahre 1915. In: *Johannes Hürter* und *Gian Enrico Rusconi* (Hrsg.): *Der Kriegseintritt Italiens im Mai 1915*. München, 2007.
- Balla* 2010. *Balla Tibor*: A Nagy Háború osztrák–magyar tábornokai. Tábornagyok, vezérezredek, gyalogsági és lovassági tábornokok, tábornaszernagyok. Budapest, 2010. (A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára)
- Balla* 2014. *Balla Tibor*: A militarista birodalom mítosza. Az osztrák–magyar haderő az első világháború előestéjén. *Hadtörténelmi Közlemények*, 127. (2014) 3. sz. 628–645. o.
- Bihl* 2010. *Wolfdieter Bihl*: *Der Erste Weltkrieg 1914–1918. Chronik – Daten – Fakten*. Wien–Köln–Weimar, 2010.
- Caracciolo* 1937. *Mario Caracciolo*: *Italien im Weltkrieg*. Roma, 1937.
- Conrad* 1921. *Feldmarschall Conrad*: *Aus meiner Dienstzeit 1916–1918. Erster Band*. Wien–Berlin–Leipzig–München, 1921.
- Csonkaréti* 2001. *Csonkaréti Károly*: *Az Osztrák–Magyar Monarchia haditengerészete 1867–1918*. Budapest, 2001.
- Hajdu – Pollmann* 2014. *Hajdu Tibor – Pollmann Ferenc*: *A régi Magyarország utolsó háborúja 1914–1918*. Budapest, 2014.
- Halpern* 1998. *Paul G. Halpern*: *Anton Haus. Österreich–Ungarns Grossadmiral*. Graz–Wien–Köln, 1998.
- Hentzschel* 2008. *Rolf Hentzschel*: *Festungskrieg im Hochgebirge. Der Kampf um die österreichischen und italienischen Hochgebirgsforts in Südtirol im Ersten Weltkrieg*. Bozen, 2008.
- Jordan* 2008. *Alexander Jordan*: *Krieg um die Alpen. Der Erste Weltkrieg im Alpenraum und der bayerische Grenzschutz in Tirol*. Berlin, 2008.
- Komjáthy* 1966. *Miklós Komjáthy* (Eingeleitet und zusammengestellt von): *Protokolle des Gemeinsamen Ministerrates der Österreichisch–Ungarischen Monarchie (1914–1918)*. Budapest, 1966. (Publikationen des Ungarischen Staatsarchivs II., Quellenpublikationen, 10.)
- Krámli* 2014. *Krámli Mihály*: *Az osztrák–magyar haditengerészeti felkészülése a Nagy Háborúra*. *Hadtörténelmi Közlemények*, 127. (2014) 3. sz. 646–662. o.
- Kronenbitter* 2015. *Günther Kronenbitter*: *Die k. u. k. Armee an der Südwestfront*. In: *Nicola Labanca – Oswald Überegger* (Hrsg.): *Krieg in den Alpen. Österreich–Ungarn und Italien im Ersten Weltkrieg (1914–1918)*. Wien–Köln–Weimar, 2015.
- Kuprian* 2015. *Herman J. W. Kuprian*: *Heimatfronten*. In: *Nicola Labanca – Oswald Überegger* (Hrsg.): *Krieg in den Alpen. Österreich–Ungarn und Italien im Ersten Weltkrieg (1914–1918)*. Wien–Köln–Weimar, 2015.

- Lukachich* 1918. *Lukachich Géza*: A Doberdó védelme az első isonzói csatában. Budapest, 1918.
- Magyarország az első világháborúban. Lexikon
Mazzini 2015. *Federico Mazzini*: Kriegserfahrungen. Italienische Soldaten an der italienisch-österreichischen Front. In: *Nicola Labanca – Oswald Überegger* (Hrsg.): Krieg in den Alpen. Österreich–Ungarn und Italien im Ersten Weltkrieg (1914–1918). Wien–Köln–Weimar, 2015.
- Mentzel* 1997. *Magister Walter Mentzel*: Kriegsflüchtlinge in Cisleithanien im Ersten Weltkrieg. Dissertation. Wien, 1997.
- Minniti* 2015. *Fortunato Minniti*: Generalstabschef Luigi Cadorna und die italienische Kriegführung. In: *Nicola Labanca – Oswald Überegger* (Hrsg.): Krieg in den Alpen. Österreich–Ungarn und Italien im Ersten Weltkrieg (1914–1918). Wien–Köln–Weimar, 2015.
- Muigg* 2010. *Mario Muigg*: Risorgimento, Irredentismus und die Aufrüstung Italiens vor dem Ersten Weltkrieg. In: *Wolfram Dornik – Johannes Giessauf – Walter M. Iber* (Hrsg.): Krieg und Wirtschaft. Von der Antike bis ins 21. Jahrhundert. Innsbruck–Wien–Bozen, 2010. 427–440. o.
- Rauchensteiner* 2013. *Manfried Rauchensteiner*: Der Erste Weltkrieg und das Ende der Habsburgermonarchie 1914–1918. Wien–Köln–Weimar, 2013.
- Ropponen* 1986. *Risto Ropponen*: Italien als Verbündeter. Die Einstellung der politischen und militärischen Führung Deutschlands und Österreich–Ungarns zu Italien von der Niederlage von Adua 1896 bis zum Ausbruch des Weltkrieges 1914. Helsinki, 1986.
- Rusconi* 2007. *Gian Enrico Rusconi*: Das Hasardspiel des Jahres 1915. Warum sich Italien für den Eintritt in den Ersten Weltkrieg entschied. In: *Johannes Hürter und Gian Enrico Rusconi* (Hrsg.): Der Kriegseintritt Italiens im Mai 1915. München, 2007.
- Schäfer* 1931. *Generalmajor der Reserve Hugo Schäfer*: Die Kriegspläne Italiens gegen Österreich–Ungarn. In: *Ergänzungsheft 2. zum Werke „Österreich–Ungarns letzter Krieg“*. Wien, 1931.
- Steinitz – Brosch* 1937. *Generalmajor d. R. Eduard Ritter von Steinitz und Generalmajor d. R. Ing. Theodor Brosch Edler von Aarenau*: Die Reichsbefestigung Österreich–Ungarns zur Zeit Conrads von Hötendorf. In: *Ergänzungsheft 10 zum Werke „Österreich–Ungarns letzter Krieg“*. Wien, 1937. (Sonderabdruck aus den „Militärwissenschaftlichen Mitteilungen“)
- Szabó* 1980. *Szabó László*: Doberdo, Isonzo, Tirol. Budapest, 1980.
- Überegger* 2003. *Oswald Überegger*: Auf der Flucht vor dem Krieg. Trentiner und Tiroler Deserteure im Ersten Weltkrieg. *Militärgeschichtliche Zeitschrift*, 62. (2003) Heft 2. 355–393. o.
- Überegger – Rettenwander* 2004. *Oswald Überegger – Matthias Rettenwander*: Leben im Krieg. Die Tiroler „Heimatfront“ im Ersten Weltkrieg. Bozen, 2004.

A DURAZZO ELLENI AKCIÓ 1915. DECEMBER 29-ÉN

The Campaign Against Durazzo on 29 December 1915

In October 1915 the attack of the Central Powers was launched against Serbia, leading to the complete occupation of the country in two months. The high command of the Entente decided to evacuate Serbian King Peter I and his government, as well as the remains of the Serbian Army by sea. Three ports were chosen for this purpose in Albania: San Giovanni di Medua, Valona and Durazzo. The large-scale evacuation lasted from November 1915 to March 1916. The Austro–Hungarian Navy attacked the ports many times, and the events culminated in the campaign against Durazzo on 29 December, but eventually the success of the evacuation could not be hindered effectively.

From late-November 1915, Austro–Hungarian submarines, cruisers and destroyers took part in a number of actions at the Albanian coasts. The 29 December campaign against Durazzo was based on false reconnaissance information, which claimed that two Italian destroyers set out to the town with troops on their decks. In order to stop and destroy them, the cruiser HELGOLAND and the destroyers CSEPEL, BALATON, TÁTRA, LIKA, and TRIGLAV departed from Cattaro under the command of Captain Heinrich Seitz at midnight on 28 December. They sank the French submarine MONGE on their way. They did not encounter the Italian destroyers, thus four destroyers entered the Durazzo Port at 07.30 a.m., where they did not find the Italian destroyers, either. They sank the steamship and the two sailboats they found in the port, then, when leaving the port, the destroyers LIKA and TRIGLAV hit a mine.

Upon the news of Durazzo's attack the British DARTMOUTH and the Italian QUARTO cruisers, escorted by five French destroyers, set out from Brindisi. The second group started in the morning, the British cruiser WEYMOUTH and the Italian NINO BIXIO, together with four Italian destroyers. In the battle in the afternoon HELGOLAND was hit five times, and the Austro–Hungarian ships scored one hit on both Italian cruisers. The Austro–Hungarian ships, following a hazardous maneuver in which they passed the two British cruisers at a distance of 3,500 meters, managed to escape thanks to their higher speed.

Admiral Anton Haus, commander of the Austro–Hungarian Navy, was extremely upset about losing the two up-to-date destroyers. Entente forces were also disappointed, since despite the multiple superiority and the seemingly hopeless situation they could not destroy the Austro–Hungarian ships. The lack of cooperation between the British, the Italian and the French forces was evident during the battle. The British blamed the darkness setting in and the Italians for the failure.

Keywords: Austro–Hungarian Navy, Entente Navy, sea battle, Durazzo, Admiral Anton Haus, Captain Seitz

A Szerbia elleni 1914-es hadjárat kudarca után a központi hatalmak egy időre felhagytak egy újabb hadjárat gondolatával, bár a németek 1914 novembere óta aggódva figyelték a szövetséges Törökország nehéz helyzetét. Ekkor mind Franz Conrad von Hötzendorf osztrák–magyar, mind Erich von Falkenhayn német vezérkari főnök az orosz front feltételén prioritása mellett tette le a voksát. Később Falkenhayn megváltoztatta a véleményét, és szorgalmazni kezdte a Szerbiával való végső leszámolást. A központi hatalmak kora nyári galíciai sikerei Bulgáriát is meggyőzték, hogy érdemes hozzájuk csatlakozni. A bolgár szövetségi ajánlattal végképp megérték a feltételei a Szerbia elleni újabb hadjáratnak.

A Plessben folyó tárgyalások eredményeként 1915. szeptember 6-án megszületett a német–osztrák–magyar–bolgár megállapodás Szerbia együttes megtámadásáról.

1915. október 7-én megindult a német és az osztrák–magyar erők támadása August von Mackensen főparancsnoksága alatt. Október 16-án éjjel Bulgária is megindította a támadást. A nagy túlerőben lévő központi hatalmak két hónap alatt megszállták Szerbiát. A Monarchia 1916. január elején elfoglalta Montenegrót és Albánia egy részét. Az antant hadvezetőség úgy határozott, hogy a bekerítésből kitörő szerb hadsereg maradványait, valamint I. Péter szerb királyt és kormányát tengeri úton evakuálja. E célra három albán kikötőt, San Giovanni di Meduát, Valonát és Durazzót¹ jelölték ki. A nagyszabású kiürítéshez 45 olasz, 25 francia és 11 brit szállító gőzöst használtak fel. Az evakuáció 1915. november 11-től 1916. március 4-ig tartott, melynek eredményeként valamivel több mint 250 ezer személyt szállítottak el, köztük 23 ezer hadifoglyot. A szerb hadsereg zömét Korfun keresztül Salonikibe vitték. Az osztrák–magyar haditengerészet több támadást hajtott végre a kikötők ellen, melyek csúcspontját a december 29-i, Durazzo elleni akció jelentette, de végül érdemben nem sikerült megakadályozni az evakuáció sikerét.

Az adriai-tengeri háború természetét a földrajzi és a stratégiai viszonyok alapvetően meghatározták. Az Adria, a Földközi-tenger keskeny, egyetlen kijáráttal rendelkező nyúlványaként eleve nem volt ideális terep a csatahajóflották összecsapásának, s ezt az alkalmatlanságot csak fokozta a tengeralattjárók és az aknák jelentette veszély. Azt követően, hogy Olaszország bejelentette semlegességét (1914. augusztus 3.), s várható volt, hogy hamarosan az antant oldalán lép be a háborúba, a Monarchia haditengerészetének szembe kellett néznie azzal a lehetőséggel, hogy egyedül kell fölvennie a harcot a nyomasztó túlerőben lévő francia flottával. Ez a helyzet stratégiaileg bezárta az Adriára a cs. és kir. haditengerészetet, melynek fő feladatává a saját partok védelme vált. Ebben a Monarchia kezére játszottak a földrajzi viszonyok, a tagolt, szigetekkel teli keleti part a védelem számára kedvező helyzetet teremtett. A háború kezdetén a felek által jósolt nagy összecsapás elmaradt. A francia flotta ugyan megjelent az Adria bejáratánál, de Anton Haus, a cs. és kir. haditengerészet parancsnoka nem volt hajlandó kevés reménnyel kecsegtető harcba bocsátkozni a túlerőben lévő franciákkal, akik viszont nem kockáztatták a további észak felé nyomulást. Az Adrián a nehéz egységekre leselkedő veszélyeket jól demonstrálta a franciák számára 1914. december 21-én a JEAN BART dreadnought megtorpedózása, majd 1915. április 26–27. éjjelén a LEON GAMBETTA páncélos cirkáló elsüllyesztése osztrák–magyar tengeralattjárók által. Az olasz hadüzenetet követően, 1915. július 7-én az AMALFI, július 18-án pedig a GARIBALDI olasz páncélos cirkálók váltak német és osztrák–magyar tengeralattjárók áldozataivá. Ezt követően az antant végleg felhagyott a nehéz hajóegységek bevetésével az Adrián. 1915 nyarának végére lényegében patthelyzet alakult ki. Az osztrák–magyar flottát bezárták az Adriára, amely nem akart onnan kifutni, az antant viszont nem akart oda bemerészkedni nehéz hadihajókkal. Ugyanakkor az osztrák–magyar haditengerészet, különösen annak hét, korszerűnek tekinthető csatahajója (RADETZKY- és TEGETHOFF-osztály) jelentős antant erőket kötött le.

¹ Ma Shëngjin, Vlorë és Durrës. A tanulmányban a korabeli, az iratokban is szereplő elnevezéseket használjuk.

A fenti patthelyzet kialakulásával végleg Albrecht főherceg több mint három évtizeddel korábbi jóslata vált valóra az adriai kis háborúról.² Az adriai hadműveletek ezt követően szinte kizárólag korlátozott erők bevetésével, korlátozott célokért folytak, melyekben a felszínen a gyors, könnyű cirkálók és rombolók játszották a főszerepet.

Miután az olasz kormány az 1915. április 26-án aláírt londoni egyezményben elkötelezte magát a hadba lépésre, Párizsban összehívtak egy konferenciát a szövetségesek közötti haditengerészeti együttműködés kidolgozására. A konferencia kemény alkudozások színtere lett. Végül a május 10-én megkötött olasz–francia–brit haditengerészeti egyezményben érvényesültek a legfontosabb olasz követelések. Mivel Olaszország hadba lépését követően az osztrák–magyar haditengerészet elleni hadműveletek fő súlyát az olasz flottának kellett viselnie, az „Első szövetséges Flotta” parancsnoksága olasz kézbe került. E flotta alapvetően az olasz flottából állt, a franciák ehhez tizenkét rombolóval, legalább hat tengeralttjáróval, torpedónaszádokkal, illetve aknakeresőkkel járultak hozzá. A britek négy elavult standard csatahajóval csatlakoztak a Tarantóban állomásozó olasz csatahajó-flottához, illetve négy cirkálóval a Brindisiben állomásozó könnyű erőkhöz.³ A következő évek jelentősebb felszíni összecsapásaiban ezzel a vegyes, olasz–francia–brit cirkálókból és rombolókból álló erővel kerültek szembe az osztrák–magyar haditengerészet könnyű egységei.

A felszíni hadműveletekben a főszerepet azok a korszerű cirkálók és rombolók játszották, melyeket sebességük és hatótávolságuk együttesen tettek alkalmassá a feladatra. Az osztrák–magyar haditengerészet az első világháborúban négy gyors, turbinás cirkálóval (ADMIRAL SPAUN és a HELGOLAND-osztály három egysége), valamint a TÁTRA-osztály hat, később a TRIGLAV II osztály további négy rombolójával rendelkezett. A korszerű, turbinás osztrák–magyar rombolók száma sosem haladta meg a nyolcat, s épp Durazzonál a meglévő, hat egységből álló állomány egyharmada veszett oda. A dreadnought-program magas költségei mellett a Monarchiában korszerű rombolókra már csak kevés jutott, így azok fájó hiánya az egész háború alatt éreztette hatását. Az Adria túlsó partján állomásozó antant erők a gyors felszíni egységek terén is fölényben voltak. Az olaszok a turbinás cirkálók terén valamivel elmaradtak a Monarchia mögött, mivel csak három, az osztrák–magyar egységekkel összevethető cirkálójuk (QUARTO, NINO BIXIO és MARSALA) volt. A Brindisiben állomásozó brit cirkálókkal azonban az antant felé billent a mérleg. A négy brit cirkáló közül kettő kezdetben elavult és túl lassú volt, de ezeket 1916-ban korszerűbbre cserélték. A korszerű brit cirkálók az úgynevezett „Város-osztály” tagjai voltak (1915 decemberében a WEYMOUTH és a DARTMOUTH), melyek valamivel lassabbak, viszont jóval nagyobbak és erősebb fegyverzetűek voltak, mint az olasz és az osztrák–magyar cirkálók. Az olasz haditengerészet 1916–1918-ban összesen hat úgynevezett *esploratore*-t állított szolgálatba (CARLO MIRABELLO-osztály, AQUILA-osztály), melyek átmenetet képeztek a rombolók és a cirkálók között. Ezek jóval nagyobbak, erősebb fegyverzetűek és gyorsabbak voltak, mint a korabeli rombolók, viszont a cirkálókkal ellentétben semmiféle páncélzattal nem rendelkeztek. Az olasz haditengerészet

² Amikor 1880-ban szolgálatba állt az olasz flotta első nagy toronyhajója, Albrecht főherceg vezetésével Bécsben egy bizottságot hívtak össze, hogy döntsön a flotta fejlesztésének irányáról. A főherceg úgy tartotta, hogy elegendő a flotta szinten tartása, és a jövőben egy védekező „kis háború” partvédelmi taktikáját kell kidolgozni és olcsó eszközeit fejleszteni.

³ Halpern 2007. 32–35. o.

korszerű rombolók terén fölényben volt az osztrák–magyar haditengerészettel szemben: 1913 és 1918 között huszonöt korszerű rombolót állítottak szolgálatba. Ehhez jöttek még a francia rombolók, az egyezmény egyik záradéka előírta, hogy a tizenkét francia romboló felének olajtüzelésűnek és legalább 600 tonnásnak kell lennie,⁴ hogy egyenértékűek legyenek a korszerű osztrák–magyar rombolókkal.

Az antant erők anyagi fölényét részben ellensúlyozta heterogenitásuk, az egymásra riválisként is tekintő olaszok és franciák között folyamatos volt a torzsalkodás, és a britekkel sem volt mindig zökkenőmentes a viszony. Az együttműködés nehézségei nem kedveztek e vegyes, három nemzet egységeiből álló erő tökéletes egységbe kovácsolásának. Ez jól megmutatkozott 1915. december 29-én is. Az osztrák–magyar haditengerészet bevezethető könnyű erőinek anyagi hátrányát viszont szintén részben ellensúlyozta egységességük, ami annak ellenére jól működött, hogy maga a legénység többnemzetiségű volt.

A Durazzo elleni akció

1915. október 29-én Conrad osztrák–magyar vezérkari főnök táviratozott Hausnak a flottaparancsnokságra,⁵ hogy Szerbiába az antant utánpótlás eljuttatása csak Montenegrón és Észak-Albánián keresztül lehetséges, ezért felhívta Haus figyelmét e kikötők és az utánpótlási vonalak elleni támadás fontosságára. A hadvezetőség ugyanakkor tartott a térségben történő antant beavatkozástól is. A hadsereg-főparancsnokság (AOK) részéről azzal a kívánsággal fordultak Haushoz, hogy az antant partraszállás veszélye miatt a haditengerészet rendszeresen járőrözzön az albán partok előtt. Haus válaszában közölte, hogy ilyen vállalkozásokat csak Cattaróból lehet indítani, azonban a térségben tartózkodó ellenséges cirkálók nagy száma miatt rendszeres járőrözés nem végezhető. Közölte továbbá, hogy a felderítő utak a Cattaróban állomásozó, Alexander Hansa ellentengernagy parancsnoksága alatt álló 5. osztály hatáskörébe tartoznak, így Hansa dönti el, hogy a hadsereg kérései végrehajthatók-e.⁶ Haus később is vitába keveredett az AOK-val, a Cattaróban állomásozó haditengerészeti erők feletti közvetlen irányítás kérdésében.⁷

Miután az olaszok korábban már partra szálltak Valonában, először tengeri úton terveztek csapatokat juttatni Durazzóba, de ezt az ötletet elvetették. Végül december 3-án a szárazföldön indítottak útnak egy gyalogezredet és két hegyi üteget, melyek december 9-én érkeztek a városba, hogy biztosítsák az utánpótlási vonalakat és támogassák a visszavonuló szerb hadsereget. Az olasz partraszállást követően Haus elrendelte a Cattaróban állomásozó 5. osztály megerősítését. 1915. december 20-ra a Bocchéban⁸ lévő hajók száma 37-re nőtt. Az 5. osztály ekkor a MONARCH-osztály három régi partvédő páncélosából, a KAISER KARL VI. páncélos cirkálóból, a korszerű NOVARA és HELGOLAND cirkálóból, három elavult régi cirkálóból, kilenc rombolóból, tizenkét torpedónaszádból, öt tengeralattjáróból, a GÄA ellátóhajóból és a VESTA tankhajóból állt.

⁴ Halpern 2007. 34–35. o.

⁵ A háború előtti terveknek megfelelően, a haditengerészet adminisztrációjának, illetve a flotta háborús helyzetben való tényleges vezetésének szétválasztására a hadüzenetet követően Polában felállították a flottaparancsnokságot (*Flottenkommando*). Flottaparancsnokká a haditengerészet parancsnokát, Anton Haus tengernagyot nevezték ki.

⁶ Halpern 1998. 265–266. o.

⁷ Halpern 1998. 269. o.

⁸ Cattaro ma Kotor, a cattarói öbölrendszer, a Bocche ma Boka Kotorska.

Az első vállalkozásra 1915. november 22-én került sor, a Sebenicóból⁹ kifutó 1., 3. és 5. torpedóosztály a HELGOLAND és SAIDA cirkáló vezetésével erőszakos felderítést hajtott végre az Otrantói-szorosban, elsüllyesztve egy olasz gőzöst és vitorlást. November 19-étől a Cattaróban állomásozó osztrák–magyar tengeralattjárók (U 4, U 11, U 15, U 16) szinte folyamatosan az albán vizeken cirkáltak, elsüllyesztve vagy elfogva több kereskedelmi hajót. December 5-én, Horthy Miklós sorhajókapitány parancsnoksága alatt, a NOVARA cirkálóból, négy rombolóból és három torpedónaszádból álló kötelék szétlőtt és elsüllyesztett tizenkilenc, a San Giovanni di Medua kikötőjében álló, hadianyaggal megrakott hajót. E vállalkozás során a WARASDINER romboló szétlőtte a Bojana-foknál zátonyra futott francia FRESNEL tengeralattjárót. December 6-án hajnalban ismét a HELGOLAND és a SAIDA végzett hat romboló kíséretében felderítést az Otrantói-szorosban. December 18-án a NOVARA torpedónaszádok kíséretében futott ki, mivel kémjelentések szerint egy olasz romboló Péter szerb királyt Valonából Brindisibe vitte volna. Az információ azonban téves volt.

A Durazzo elleni december 29-i vállalkozás ismét egy olyan hírszerzői információn alapult, ami utóbb tévesnek bizonyult. A hírszerzés¹⁰ birtokába olyan értesülés került, miszerint 1915. december 29-én az olasz EURO és OSTRO torpedórombolók fedélzetükön háromszáz katonával Durazzoba hajóznak. Erre az információra alapozva a flottaparancsnokság december 28-án délután 7 órakor utasította a Cattaróban állomásozó 5. osztály parancsnokságát, hogy kedvező időjárás esetén hajtsanak végre akciót a két olasz romboló ellen. Az 5. osztály parancsnoka, Hansa ellentengernagy szóban utasította a vállalkozás vezetőjét, Heinrich Seitz sorhajókapitányt,¹¹ a HELGOLAND cirkáló parancsnokát, hogy aznap éjjélkor fusson ki az I. flottillával, fésülje át a Durazzo–Brindisi útvonalat, s ha nem találkoznak az olasz rombolókkal, napkelte után keresse fel Durazzo kikötőjét, hátha ott vannak a keresett rombolók, illetve lőjön szét minden ott található hajót.¹²

December 28-án este 9 órakor megkezdtek a HELGOLAND, illetve az 1. osztály (flottilla) rombolói (TÁTRA, CSEPEL, BALATON, LIKA és TRIGLAV) kazánjainak felfűtését. Éjjélkor a hat hajó kifutott Cattaróból, az aknazáron való áthaladásukat két torpedónaszád biztosította. Hajnali 1 óra 53 perckor tíz tengeri mérföldre délnyugatra Punta d'Ostrótól¹³ felvették a 152° kurzust, és 21 csomós sebességre gyorsítottak. A BALATON

⁹ Ma Sibenik. Az osztrák–magyar haditengerészet a háború előtt Sebenicónak Pola után a második nagy flottatámaszponttá való kiépítését tervezte, s elvileg ez lett volna a könnyű erők fő támaszpontja. Az 1914. évi rendkívüli hitelben 5,4 millió korona volt erre a célra előirányozva, ami szükséges teljes összegnek csak egy részlete volt.

¹⁰ A szövegből nem derül ki, hogy a hadsereg vagy a haditengerészet hírszerzésétől származik az információ. Utóbbi székhelye ekkor már Svájcban (!) volt.

¹¹ Heinrich Seitz von Treffen (1870–1940). Szlovéniában született, eredeti neve Sajiz volt, a Seitz nevet 1901-ben vette fel. A sorhajókapitány rendfokozatot 1914-ben érte el, 1914–1916-ban a HELGOLAND parancsnoka. Durazzo után Haus leváltotta, és a flottaparancsnok életében nem kapott több parancsnoki megbízatást. 1917-ben a WIEN partvédő páncélos, 1918-ban pedig a SZENT ISTVÁN dreadnought parancsnoka. 1918-ban ellentengernaggyá léptetik elő. 1924-ben a grazi egyetemen jogi diplomát szerzett. A volt osztrák–magyar haditengerész tisztek közül Horthy Miklós után ő futotta be a második legjelentősebb politikai karriert. 1927-ben belépett az NSDAP-be, ahol megindult felfelé a ranglétrán, végül stájer gauleiter-helyettes lett.

¹² Hadtörténelmi Levéltár (HL) I. Világháborús Gyűjtemény (I. VH) 4502 d. K. u. K. Flottenkommando Nr. 820/Op. ex 1915. (másolat). A másolatokat valamikor a két világháború közötti időszakban készíthették Bécsben a rajtuk lévő pecsétek (M KIR HADILEVÉLTÁR) tanúsága szerint.

¹³ Ma Oštri.

a HELGOLAND nyomdokvizében haladt, míg a CSEPEL és a TÁTRA a cirkáló jobb, a LIKA meg a TRIGLAV a bal oldalán foglalt el pozíciót.¹⁴

Hajnali 2 óra 35 perckor, a Menders-foktól¹⁵ 24 tengeri mérföldnyire nyugatra, a HELGOLAND legázolta az alámerült francia MONGE tengeralattjárót, melynek csak a periszkópja állt ki a vízből. A MONGE december 27-én futott ki Brindisiből. 29-én hajnalban parancsnoka csak későn vette észre a közeledő osztrák–magyar hajókat. A francia parancsnok félig alámerülve akarta megvárni a kötelék elhaladását, majd utána a HELGOLAND-ot megtorpedózni. Az első tiszt ellenvetése ellenére a parancsnok csak periszkópmélységig merült, így a cirkáló belerohant a tengeralattjáróba, amely megsérült. Az ütközést követően a tengeralattjáró parancsnoka elhagyta a tornyot, és lezáratta a vízmentes ajtókat, majd parancsot adott a felmerülésre, azzal a szándékkal, hogy megtorpedózzák a cirkálót. A MONGE a BALATON-tól balra bukkant fel a vízből, amely tüzet nyitott rá. A tengeralattjáró ekkor újra lemerült, a franciák becslése szerint 10 méterre, mivel a mélységmérő elromlott. A tengeralattjáró belsejébe víz tört be, és az elektromos világítás kialudt, ezért kiürítették az összes tartályt és ismét felmerültek. A BALATON fényszórói segítségével megállapította, hogy kétséget kizáróan ellenséges tengeralattjáróról van szó, úgyhogy közvetlen közlőrel ismét tüzet nyitott. A sérült és süllyedőfélben lévő tengeralattjárót elhagyta a legénység, a parancsnok utolsónak akart maradni, de neki már nem volt ideje kimenekülni. A BALATON a tengeralattjáró személyzetéből 18, a CSEPEL pedig 7 embert mentett ki.¹⁶

A francia tengeralattjáró elsüllyesztése után nem sokkal a Lovčen irányából fényjeleket és egy jelzőrakétát láttak.¹⁷ Hajnali 3 óra 24 perckor a Menders-foktól 24 mérföldre nyugatra minden egység visszaállt eredeti pozíciójába, és 21 csomós sebességgel felvették a 152 fokos irányt. Reggel hat órára érték el a Durazzo–Brindisi vonalat, 15 mérföldre Durazzótól. A sebességet 15 csomóra csökkentve, fél órán keresztül Brindisi felé haladtak, az olasz rombolókat keresve. Fél hétkor ismét Durazzo felé fordultak, majd 6 óra 40 perckor a HELGOLAND és BALATON a sebességét növelve a Laghi-fok irányába fordult, hogy az esetleg Valona felé tartó rombolók útját elvágja, míg a többi négy romboló egyenesen Durazzo felé tartott. A HELGOLAND és a BALATON 7 óra 10 perckor érték el a Laghi-fokot, ahonnan visszafordultak Durazzo felé.¹⁸

A négy romboló hét órakor ért Durazzo közelébe, ahol sebességüket 10 csomóra csökkentették. 7 óra 15 perckor rendelték el a harcészültséget, és 7 óra 30 perckor az északi bója mellett közvetlenül elhaladva hatoltak be a kikötőbe, mivel tartottak az aknaveszélytől. Az élen a CSEPEL haladt, őt követte a TÁTRA, a LIKA, végül a TRIGLAV. A keresett olasz rombolóknak nyoma sem volt, a kikötőben egy tehergőzös és két vitorlás tartózkodott, lobogó nélkül. A CSEPEL-en a gőzöst 3–4000 tonnának saccolták, szerintük a neve MIDIES volt, a LIKA jelentése szerint MICHAEL.¹⁹ A gőzös oldalára egy görög zászló

¹⁴ HL I. VH 4502 d. K. u. K. I. Torpedoflottillenkommando Nr. 1741. (másolat)

¹⁵ Ma Mendre.

¹⁶ HL I. VH 4502 d. S. M. S. Balaton Protokoll (másolat). A MONGE első tisztjének, Pierre Appell sorhajózászlós (fregatthadnagy) kihallgatási jegyzőkönyve.

¹⁷ HL I. VH 4502 d. K. u. K. I. Torpedoflottillenkommando Nr. 1741/1915 (másolat).

¹⁸ HL I. VH 4502 d. K. u. K. I. Torpedoflottillenkommando Nr. 1741/1915 (másolat).

¹⁹ HL I. VH 4502 d. S. M. S. CSEPEL Abschrift des kriegstagebuchen für die Zeit von 29. u. 30. Dezember 1915.; K. u. K. Fregattenkapitän Alfons Wünsch Kommandant der S. M. S. Lika (másolat).

volt festve. A CSEPEL 7 óra 33 perckor a gőzös orra elé leadott egy figyelmeztető lövést, amire a személyzet a szárazföldre menekült a hajóról, majd két perc múlva tüzelni kezdett. A romboló 1200-800 méterről lőtte a gőzöst, és az egyik vitorlást. A gőzös lángba borult, de nem sülyedt el azonnal. A többi romboló elhaladtában a gőzös mellett a vitorlásokat lőtte. 7 óra 50 körül mind a gőzös, mind a vitorlások elsülyedtek,²⁰ ezt követően a négy romboló elindult kifelé a kikötőből.

A LIKA és a TRIGLAV elsülyedése

A katasztrófa – ahogyan a flottaparancsnok, Anton Haus tengernagy fogalmazott – a kikötőből kifelé menet történt. Elsőként a CSEPEL hagyta el a kikötőt, megcélozta az északi bóját, és 20 csomóra növelte a sebességét. Miközben kifelé tartott, a petróleumraktár mellől, illetve a város környéki dombokról az eddig hallgató olasz lövegek tüzelni kezdtek. A HELGOLAND, amely az öböl kijáratának közepén, a déli és az északi bója összekötő vonalán túl, mintegy 4500 méterre a várostól foglalt állást, azonnal tüzelni kezdett a parti ütegekre, s így tettek a kifelé tartó rombolók is. Miután a CSEPEL-en úgy látták, hogy a cirkáló a manővere közben ráfuthat az aknamezőre, illetve, hogy ne akadályozzák a kilövésben, éles balfordulóval a 220 fokos irányt vették fel. A CSEPEL ekkor már túlhaladt az északi bóján.²¹ Az élen haladó CSEPEL-lel egy időben a másik három romboló is balra fordult, így viszont belefutottak az öböl bejáratában, a két bóját összekötő vonalra telepített aknamezőbe. A sorban másodikként haladó TÁTRA szerencsés volt, épphogy elhaladt egy akna mellett nekiütközés nélkül.²²

A balfordulót követően a LIKA mintegy 100 méterrel délre haladt el az északi bójától. 8 óra 3 perckor a romboló baloldalt, a tatrészen aknába ütközött. A robbanás a baloldali hajócsavart tönkretette, a balra kitérített kormánylapát és a jobb oldali hajócsavar élesen elfordították a hajót, amely a következő pillanatban a baloldalával az első kazánház magasságában egy újabb aknába ütközött. A parancsnoki hídon tartózkodókat a robbanás ereje a levegőbe repítette, ki visszaesett a hídra, ki a fedélzetre. A keletkező tűz elvágta egymástól a hajó első és hátsó részét. Miután a parancsnoknak, Alfons Wünschek fregattkapitánynak az egyik altiszt jelentette, hogy a tűz miatt a lőszer bármikor felrobbanhat, az elrendelte a hajó azonnali elhagyását. Nem sokkal azután, hogy a parancsnok is elhagyta a hajót, a lőszerkamra felrobbant. A hajó tatrészén az első tiszt, Theodor Margelik²³ sorhajóhadnagy két altiszttel vízbe dobálta a még elérhető titkos anyagokat (kódkönyvek, térképek), amihez nem fértek hozzá, az már amúgy is égett, majd elhagyták a sülyedő rombolót. A túlélők egy része úszva érte el a közelben lévő, szintén aknára futott, de még úszóképes TRIGLAV-ot, a többieket csónakokkal mentették ki. A LIKÁ-n egy tiszt, Gläser fregatthadnagy és 49 tengerész lelte halálát. Egy részük a robbanásokban veszítette életét, mások

²⁰ HL I. VH 4502 d. S. M. S. CSEPEL Abschrift des kriegstagebuchen für die Zeit von 29. u. 30. Dezember 1915. (másolat)

²¹ HL I. VH 4502 d. S. M. S. CSEPEL Abschrift des kriegstagebuchen für die Zeit von 29. u. 30. Dezember 1915. (másolat)

²² HL I. VH 4502 d. S. M. S. TÁTRA Operationsjournal (másolat).

²³ Érdekességként megemlíjtük, hogy közvetlenül a háború előtt Margelik sorhajóhadnagy a NAJADE nevű ciszternahajón szolgált, melyet a haditengerészet az első és a második magyar Adria-expedíció rendelkezésére bocsátott. Az expedíción résztvevő Leidenfrost Gyula könyveiben többször emlegeti Margelikut.

a vízben égő olajban égtek halálra, néhányan meg vízbe fúltak. Érdekes módon a jelentés nem tartalmazza a túlélők számát.²⁴ A TÁTRA az első tisztet és még 33 embert mentett ki, akik közül egy később meghalt, a CSEPEL csónakjai pedig 18 embert halásztak ki a vízből.²⁵ Haus összefoglalójában körülbelül hetven kimentett túlélőt említ.

A TRIGLAV a LIKA nyomdokvonalában haladt, s amikor a LIKA aknára futott, a TRIGLAV parancsnoka, Alois Ulbing korvettkapitány, hogy elkerülje az aknamezőre futást, teljes erővel hátramenetet jelzett a gépháznak. Ám miután a LIKA a fent leírtak miatt az első aknarobbanás után egy éles kört kezdett leírni, Ulbing attól tartott, hogy belerohan a hajójába, ezért teljes erővel előrért parancsolt. A TRIGLAV-ot az előbbi aknarobbanás helyére vezette, ami jól látszott, mivel a víz fekete volt a felkavart iszaptól, azt feltételezve, hogy ott már nem lehet több akna. Ám ebben tévedett, amint a TRIGLAV arra a helyre ért, a középső és a hátsó kazánház között felrobbant egy akna. A robbanásban nyolcan meghaltak és öten megsebesültek, a sebesültek közül másnap még ketten meghaltak. A megmaradó lendület szerencséjükre kivitte a rombolót az aknamezőről. A robbanás a hajófenéken és a jobboldali hajóoldalon egy körülbelül nyolc négyzetméteres léket vágott. A két kazánházat azonnal teljesen elöntötte a víz, a hajógépek így használhatatlanná váltak. A TRIGLAV a súlyos sérülés ellenére úszóképes maradt.²⁶

Az elöntött részeket határoló válaszfalakat – az első turbinateremét, illetve az első kazánházét – megpróbálták megerősíteni (valószínűleg a bevett módon, gerendákkal) és tömíteni, de minden próbálkozás ellenére a válaszfalakon folyt a víz. A befolyó vizet csak kézi szivattyúkkal tudták eltávolítani. Megpróbálták ugyan az egyetlen, látszólag épen maradt kazánt begyűjtani, de kiderült, hogy számos apró lyuk van rajta, amellett, hogy elfolyt belőle a víz. A CSEPEL rögtön a TRIGLAV-hoz hajózott, és megpróbálta vontatásba venni. A manőver azonban nem sikerült, 8 óra 15 perckor az acélkábel a CSEPEL jobb oldali hajócsavarjára tekeredett, használhatatlanná téve a jobboldali gépet. A vontatási kísérletet így a CSEPEL-nek fel kellett adnia. 9 óra 10 perckor a HELGOLAND jelezte a TÁTRÁ-nak, hogy a CSEPEL hajócsavarja elakadt, és vegye vontába a TRIGLAV-ot. 9 óra 15 perckor a TÁTRA megkezdte a sérült romboló vontatását. Eközben a parti lövegek folyamatosan lőtték a TRIGLAV-ot, illetve a vele lévő rombolókat. A heves ágyútűz ellenére mindössze a TRIGLAV kapott egyetlen találatot, a főárboc csúcsán, ami semmi komoly kárt nem okozott.²⁷

Amikor kiértek az olasz lövegek tűzkörzetéből, 6 csomós sebességgel Cattaro irányába fordultak. A vontatás miatti torlónyomás által különösen veszélyeztetett válaszfalat, amely az első turbinatermet és a hátsó kazánházat választotta el, igyekeztek a lehető legjobban megerősíteni. Azt remélték, hogy 12 csomóra emelhetik a vontatás sebességét, de ezt a vá-

²⁴ HL I. VH 4502 d. K. u. K. Fregattenkapitän Alfons Wünschek Kommandant der S. M. S. Lika (másolat). Wünschek fregattkapitány a jelentése végén kiemelte a hajó teljes személyzetének helytállását a legkritikusabb pillanatokban is. A legvégén röviden megemlékezett arról, hogy parancsnoksága 17 hónapja alatt milyen kiváló szellem uralkodott a LIKÁ-n, és ez idő alatt egyetlen büntetést sem kellett kiszabnia. A rombolón uralkodó jó szellemért köszönetet mondott teljes tisztikarának.

²⁵ HL I. VH 4502 d. S. M. S. CSEPEL Abschrift des kriegstagebuchen für die Zeit von 29. u. 30. Dezember 1915. (másolat); S. M. S. TÁTRA Operationsjournal (másolat).

²⁶ HL I. VH 4502 d. K. u. K. Korvettenkapitän Alois Ulbing Kommandant S. M. S. Triglav (másolat).

²⁷ HL I. VH 4502 d. K. u. K. Korvettenkapitän Alois Ulbing Kommandant S. M. S. Triglav (másolat); S. M. S. TÁTRA Operationsjournal (másolat).

laszfal állapota nem tette lehetővé, 6 csomóban kellett maximálni azt. Miután a TRIGLAV eddig érintetlen tereibe is a kis tömítetlenségeken egyre több víz folyt be, 10 óra 30 perckor a BALATON melléje állt, így segítve a vontatását, és a saját gőzszivattyúval kezdte a sérült rombolóból kiszivattyúzni a vizet. Ulbing korvettkapitány parancsot adott a lőszer átrakodására a BALATON-ra. 11 óra 15 perckor a TÁTRA elengedte a TRIGLAV-ot, azt a BALATON egyedül vontatta tovább. 11 óra 43 perckor rádiótávírat érkezett, hogy az obostniki jelzőállomás ellenséges hajókat látott. A HELGOLAND ezt követően jelezte, hogy a titkos anyagokat, a hajópénztárt, a mozdítható felszereléseket (rádió, távmérő, kronométer, géppuska, kézfegyverek, mentőövek stb.) vigyék át a BALATON-ra, a személyzet is szálljon át, a TRIGLAV-ot pedig készítsék elő az esetleges elsüllyesztésre. Délután 1 óra 30 perckor érkezett a parancs, hogy a TRIGLAV-ot süllyesszék el, mivel elől feltűnt az ellenség. A BALATON épp ekkor egy tengeralattjárót vélt látni, ezért azonnal meg kellett gyújtani a töltetek gyújtózsínórját és a hátsó turbinateremben kinyitni a Kingston-szelepeket, hogy az ezt végző különítmény is időben átszállhasson a BALATON-ra. Amikor a BALATON elvált TRIGLAV-tól, az átszállt legénység háromszoros hurrával búcsúzott egykori hajójától. A következő öt órában a TRIGLAV volt legénysége segítette a BALATON-ét, főleg a kazánok és a gépek mellett jött jól a plusz személyzet.²⁸

Összecsapás az antant erőikkel, az áttörés

A Durazzóban lévő olasz parancsnokság 8 óra 15 perckor rádión jelentette Brindisinek, hogy öt osztrák–magyar romboló és egy cirkáló hatolt be a kikötőbe, és elsüllyesztette az ott lévő hajókat, majd két romboló aknára futott, az egyik elsüllyedt, a másik mozgásképtelenné vált. Miután ezt hallották az osztrák–magyar hajókon is, 9 órakor Seitz a következő táviratot fogalmazta meg az 5. osztály parancsnokságának: „A LIKA és a TRIGLAV Durazzo előtt aknára futott. A LIKA elsüllyedt, a TRIGLAV súlyos léket kapott. Durazzo rádión jelentette az eseményeket Brindisinek, ennél fogva lehetséges a hazavezető út elvágása”. Rejtjelezési késedelem miatt ez a táviratot végül csak 10 óra 10 perckor küldték el Cattaróba.²⁹

Brindisi már korábban értesült a Durazzo elleni támadásról, valamikor 7 óra 30 és 7 óra 45 között. A külső kikötőben gőzkészen ügyeletet adó brit DARTMOUTH és olasz QUARTO cirkálók 7 óra 55 perckor futottak ki a francia CASQUE, COMMANDANT BORY, RENAUDIN, COMMANDANT LUCAS és BISSON rombolók kíséretében. Albert P. Addison kapitány, a DARTMOUTH parancsnoka a kötelékkel egyenesen Cattaro felé vette az irányt, hogy észak felől elvághassa a hazatérő osztrák–magyar kötelék útját. A másik brit cirkáló, a WEYMOUTH is szeretett volna kifutni, de a Brindisiben állomásozó antant erők parancsnoka, Emanuele Cutinelli Rendina altengernagy ezt csak 9 óra 15 perckor engedélyezte. Az engedélyt követően 9 óra 30 perckor a NINO BIXIO olasz cirkáló, fedélzetén Silvio Belleni ellentengernaggal, a felderítő erők parancsnokával és

²⁸ HL I. VH 4502 d. K. u. K. Korvettenkapitän Alois Ulbing Kommandant S. M. S. Triglav (másolat). Ulbing korvettkapitány, akárcsak a LIKA parancsnoka, Wünschek fregattkapitány, a jelentése végén megdicsérte a személyzet helytállását a teljes akció ideje alatt.

²⁹ HL I. VH 4502 d. K. u. K. I. Torpedoflottillenkommando Nr. 1741 ex 1915 (másolat).

a WEYMOUTH brit cirkáló kifutott, az olasz ABBA, NIEVO, MOSTO és PILO³⁰ rombolók kíséretében. Mivel számítottak arra, hogy osztrák–magyar páncélosok futnak ki a könnyű egységek támogatására, a Brindisiben állomásozó összes nehéz egységet felfűtöttek, hogy bármikor kifuthassanak.³¹

A HELGOLAND vezette csoport esetleges megsegítésére Cattaróban a BUDAPEST partvédő páncélos, a KAISER KARL VI páncélos cirkáló, a NOVARA és az ASPERN cirkálók, a HUSZÁR és WARSADIN romboló, valamint az 52, 67, 70, 77, 78, 80 és 81 számú torpedónaszádok álltak rendelkezésre. A KAISER KARL VI kazánjait hajnali 3 óra 30 perckor kezdték felfűteni (ez körülbelül három órát vett igénybe). A Durazzóból küldött olasz rádiótáviratról Cattaróban 9 óra 30 perckor értesültek, így tudták, hogy Seitz csoportja jóval tovább maradt Durazzo előtt, mint azt eredetileg tervezték. Az olasz rádiótávirat értesüléseit a HELGOLAND 10 óra 20 perc körül erősítette meg (ez volt a Seitz szerint 10 óra 10 perckor elküldött rádiótávirat). 10 óra 45 perckor értesültek rádión, hogy az osztrák–magyar egységek 6 csomós sebességgel Cattaro felé tartanak, és sürgős segítséget kérnek. Hansa ellentengernagy tanácskozára hívta össze a hajók parancsnokait, ahol az alábbi következtetéseket vonták le. Úgy vélték, Brindisi 9 óra 30 perckor értesült a Durazzóban történekről, ezért a cirkálók 10 óra 30 és 11 óra között futhattak ki. Azt feltételezték, hogy 25 csomóval haladva három óra alatt érnek Buduától³² 30 mérföldre, ahol elkezdhetik az üldözést. Úgy számolták, ha a KAISER KARL VI 11 óra 30 perckor elindul, délután 2 órakor találkozhat a Menders-foktól 16 mérfölddel délre Seitz hajóival. Mindez a feltételezés hamar megdőlt, mivel 11 óra 30 körül már megjelentek az első ellenséges cirkálók az előre megjósolt helyen. A KAISER KARL VI torpedónaszádok kíséretében azonnal kifutott és elindult déli irányba. A többi egység délután 1 óra 30 és 2 óra között futott ki.³³

10 óra 35-kor Cattaróból rádión jelezték, hogy a KAISER KARL VI kifutásra kész. Seitz visszajelezte, hogy a páncélos cirkáló gyorsan fusson ki. 11. óra 35 perckor Cattaro jelezte, hogy a KAISER KARL VI kifutott. A Pali-fok magasságában még déli 12 óra előtt értesültek rádión, hogy az obostniki jelzőállomás két délkeletnek tartó ellenséges cirkálót látott. Seitz megkérdezte a CSEPEL-től, hogy mekkora sebességet tud tartani egy gép használatával. A CSEPEL visszajelzett, hogy 20 csomót. Ezt követően Seitz minden egységnek jelezte, hogy közöttük és Punta d'Ostro között ellenséges cirkálókat láttak, amelyek minden bizonnyal el akarják vágni az útjukat. Parancsba adta, hogyha az ellenség feltűnik, süllyesszék el a TRIGLAV-ot, a TÁTRA és a BALATON csatlakozzon a HELGOLAND-hoz, a CSEPEL pedig a HELGOLAND-kötélék másik oldalán próbáljon meg áttörni.³⁴

A Rodoni-fok foktól nyugatra, 12 óra 55 perckor egy tengeralattjárót láttak meg, melyről kiderült, hogy az osztrák–magyar U 15. Tájékoztatták a tengeralattjárót a történekről és a közeledő ellenségről. Az U 15 parancsnoka ígéretet tett, hogy a sérült TRIGLAV közelében marad, mivel valószínűleg az lesz az ellenség első célpontja. Később, 1 óra 10

³⁰ Teljes nevük: GIUSEPPE CESARE ABBA, IPPOLITO NIEVO, ANTONIO MOSTO, ROSOLINO PILO, valamennyi a PILO-osztály tagja. A rövidség kedvéért nem írjuk ki a teljes nevüket.

³¹ *Bánsági.*

³² Ma Budva.

³³ HL I. VH 4502 d. K. u. K. Divisionkommando Nr. 2461 (másolat).

³⁴ HL I. VH 4502 d. K. u. K. I. Torpedoflottillenkommando Nr. 1741 ex 1915 (másolat).

perckor egy periszkópot láttak (vagy véltek látni), amire rögtön tüzelni kezdtek, és többet nem látták. Délután 1 óra 15 perckor két füstoszlopot pillantottak meg, melyeket cirkálóként azonosítottak, majd a következő negyedórában újabb füstoszlopok bukkantak fel. A BALATON elengedte a TRIGLAV-ot, melyet két robbanótöltettel és a Kingston-szelepek kinyitásával elsüllyesztettek. A HELGOLAND a TÁTRA és a BALATON az ellenség felé fordult, melyet egy BRISTOL-típusú cirkálónak (ez volt a DARTMOUTH) és a QUARTO-nak azonosítottak, a rombolók típusát nem tudták meghatározni. A CSEPEL megtartotta korábbi irányát.³⁵ Az antant egységek a HELGOLAND-ot NOVARA-ként azonosították.

A DARTMOUTH és a QUARTO 13 000 méter távolságban nyugat-délnyugatnak fordultak, míg a HELGOLAND nyugatnak. Mintegy 11 000 méter távolságból a brit és az olasz cirkáló tüzet nyitott. Amint a két cirkáló a HELGOLAND 10 cm-es ágyúinak lőtávolságába ért, mely kisebb volt, mint a brit 15 cm-es és az olasz 12 cm-es ágyúké, rögtön viszonyozta a tüzet. Az antant hajók lövései kezdetben rövidnek bizonyultak, de hamarosan néhány lövés már villába fogta a HELGOLAND-ot. Amikor az ellenség észrevette, hogy a CSEPEL kelet felé akar áttörni, a DARTMOUTH a CSEPEL felé fordult. Az osztrák-magyar rombolón felismerték, hogy a közeledő rombolók miatt lehetetlen az áttörés keleten, ezért délnek fordultak, hogy szintén nyugaton törjenek át.³⁶

Seitz fő célja az áttörés volt, aminek sikerében elsősorban az antant cirkálókénál valamivel nagyobb sebessége miatt bízhatott, ugyanakkor kénytelen volt közelebb menni az ellenséghez, hogy rövidebb lőtávolságú tüzérségét kihasználhassa. Az osztrák-magyar 10 cm L/50 ágyúk legnagyobb lőtávolsága (ebből kilenc volt a HELGOLAND-on és kettő-kettő a rombolókon) 10 300 méter volt, de időnként még a 8900 méterről leadott lövések is rövidnek bizonyultak. Ezért azt a módszert próbálták ki, hogy az árboccsúcsokra céloztak, majd a löveget még tovább emelték, a lövegtávcsövön csak az oldalszöveget, illetve az előre-tartást állították be. Ezt a módszert, amíg a fényviszonyok olyanok voltak, megtartották, annak ellenére, hogy a távolság gyakran 8900 méterre csökkent, és ilyenkor az ellenséges gránátok már a közelben csapódtak be, de mivel a szórásuk elég nagy volt, abban bíztak, hogy csak véletlenül találhatják el őket.³⁷

Az ütközet elején a HELGOLAND 220 fokos irányt vett fel, sebessége pedig megközelítette a 29 csomót.³⁸ A BALATON és a TÁTRA a HELGOLAND túloldalán attól körülbelül 1000 méterre, hol a cirkáló előtt, hol mögötte haladt, időnként szintén löve az ellenséges hajókat.³⁹ 1 óra 50 perckor rádión értesültek, hogy újabb, két nagyobb és négy kisebb ellenséges egységet észleltek, melyeket nem tudtak azonosítani. Ezek a Brindisiből 9 óra 30 perckor kifutott NINO BIXIO, WEYMOUTH és a négy olasz romboló voltak. Ekkor Seitz a kötelék irányát 232 fokra módosította.⁴⁰

³⁵ HL I. VH 4502 d. K. u. K. I. Torpedoflottillenkommando Nr. 1741 ex 1915 (másolat).

³⁶ HL I. VH 4502 d. K. u. K. I. Torpedoflottillenkommando Nr. 1741 ex 1915 (másolat).

³⁷ HL I. VH 4502 d. K. u. K. I. Torpedoflottillenkommando Nr. 1741 ex 1915 (másolat).

³⁸ A sebességet nem mérték, hanem a hajócsavar fordulatszámából egy táblázat segítségével becsülték. Valószínűleg a tényleges sebesség valamivel kevesebb lehetett a becsültnél, mivel más esetekben kiderült, hogy a mért sebesség ténylegesen kisebb a táblázat alapján számítottnál.

³⁹ HL I. VH 4502 d. S. M. S. Balaton Operationsjournal (másolat). A BALATON ebben az időszakban összesen 14 sortüzet lőtt a 10 cm-es ágyúival.

⁴⁰ HL I. VH 4502 d. K. u. K. I. Torpedoflottillenkommando Nr. 1741 ex 1915 (másolat).

A HELGOLAND-ot 1 óra 55 perckor érte az első találat, az I. számú csónak darujánál. A daru leszakadó feje a kötélzetével együtt a 3. számú kazáncsoport szélfogójába esett. A felrobbanó gránát két csónakot teljesen megsemmisített, a repeszek több szellőzőt átluggattak és számos kisebb kárt okoztak, többek között a legénységi konyhában. Egy fűtőtanonc, Farkas János elesett, heten megsebesültek. A jelentés nem tér ki rá, melyik cirkáló találta el a HELGOLAND-ot.⁴¹

Miután az antant cirkálók jól belőtték magukat, és a távolságuk is csökkent, ezért Seitz 2 órakor egy rövid időre délnek (180 fok) fordult, majd három perc múlva a 224,5 fokos irányt vette fel. A manővert követően Seitz rádión értesítette Cattarót, hogy az olasz partok fele tart. Eközben a QUARTO ráfordult a HELGOLAND-ra, és lassan beállt a nyomdokvizébe, 9000 méter távolságon. A DARTMOUTH eközben teljes sebességgel nyugat felé tartott, hogy elvágja az osztrák–magyar hajók útját. 2 óra 10 perckor a HELGOLAND a hátsó torpedóvetőjéből kilőtt egy 53 cm-es torpedót a QUARTÓ-ra. Az olasz cirkáló egy éles balfordulóval tért ki a torpedó útjából, és így elvesztette pozícióját, két órába került, míg újra bekapcsolódhatott a HELGOLAND-dal folytatott harcba.⁴²

Eközben a CSEPEL-en, miután látták, hogy a rombolók miatt a part felé nem tudnak áttörni, sikerült a jobboldali turbinára teljes gőz ráadásával kiszabadítani a jobb hajócsavart, és a romboló sebességét 26 csomóra emelni. Egy rövid ideig 12 000 méter távolságból a DARTMOUTH tüzelt rájuk, majd azután, hogy a QUARTO kifordult a HELGOLAND nyomdokvizéből, a CSEPEL és az olasz cirkáló közt alakult ki mintegy két órás tűzpárba. A két egység párhuzamosan futott egymással, 8-10 000 méter távolságban, a CSEPEL 14 000 méterrel járt a HELGOLAND mögött. Az északi irányban látott francia rombolók először a süllyedő TRIGLAV-hoz tartottak, majd eltűntek észak felé a CSEPEL látóköréből.⁴³ Később a rombolók azért, mert értékes időt vesztegettek a TRIGLAV-ra, ahelyett, hogy rögtön a többi osztrák–magyar hajó ellen fordultak volna, megrovásban részesültek a francia főparancsnokságtól.⁴⁴

A HELGOLAND a QUARTO kitérő manőverét látva, 2 óra 23 perckor 270 fokos irányba fordult, majd hét perc múlva 260 fokra módosította az irányát. A DARTMOUTH ezalatt mintegy 10 000 méterre közelítette meg osztrák–magyar cirkálót, és gyorsan belőtte magát. 2 óra 39 percre a távolság 8900 méterre csökkent, a HELGOLAND 247 fokra módosította irányát. Ekkor már a brit cirkáló minden sortüze villába fogta. Három órára a DARTMOUTH lassan kezdett elmaradni a HELGOLAND-tól, amely 259 fokra változtatta irányát. Két perc múlva érte a második találat a HELGOLAND-ot. A brit 15 cm-es gránát a hátsó felépítményen lévő fényszóróplatformot átütve szétrombolta a flottillaparancsnokság-irodát. Az ott lévő papírok lángra kaptak. A repeszek átütötték a főfedélzetet és számos szellőzőcsövet és a kormánygépet is eltalálták, megsértve annak gőzvezetékét, így kézi kormányzásra kellett áttérni a segédkormányval. Egy repesz áthatolt minden fedélzeten és átütötte a hajófeneket is. Egy ember elesett, négyen megsebesültek.⁴⁵

⁴¹ HL I. VH 4502 d. K. u. K. I. Torpedoflottillenkommando Nr. 1741 ex 1915 (másolat).

⁴² HL I. VH 4502 d. K. u. K. I. Torpedoflottillenkommando Nr. 1741 ex 1915 (másolat).

⁴³ HL I. VH 4502 d. S. M. S. CSEPEL. Abschrift des kriegstagebuchen für die Zeit von 29. u. 30. Dezember 1915. (másolat)

⁴⁴ Halpern 1998. 272. o.

⁴⁵ HL I. VH 4502 d. K. u. K. I. Torpedoflottillenkommando Nr. 1741 ex 1915 (másolat).

A következő fél órában a HELOLAND mind a NOVARÁ-nak, mind a KAISER KARL VI-nek jelentette a pozícióját és irányát. Délután 3 óra 32 perckor északnyugaton két hajó bukkant fel, melyeket ellenséges rombolókként azonosítottak. A következő percekben a HELGOLAND 283, majd 293 fokra módosította, azaz egyre jobban észak felé fordult. A DARTMOUTH szemmel láthatóan egyre inkább lemaradt, így Seitz úgy ítélte meg, hogy az áttörés ezen az íven sikerülni fog. 3 óra 40 perckor a HELGOLAND 300 fokra irányt vett fel. Időközben az északnyugaton felbukkant ellenséges hajók közelebb kerültek, és kiderült, hogy két cirkálóról van szó, illetve két, INDOMITO-ként azonosított olasz rombolóról (valójában PILO-osztályúak voltak, de a két osztály nagyon hasonlított egymásra). A cirkálókat brit FALMOUTH-típusként azonosították, ami részben téves volt, mivel az egyik cirkáló az olasz NINO BIXIO volt. A két cirkáló 11 000 méterről tüzet nyitott a HELGOLAND-ra, és hamar jól belőtték magukat. A két olasz romboló a CSEPEL-t kezdte el lőni, de gránátjaik nem érték el az osztrák–magyar rombolót.⁴⁶

Négy óra körül, a két új ellenséges cirkáló északnyugat felől való felbukkanásával elszállt annak a reménye, hogy még nappal, folyamatosan észak felé fordulva sikerül lerázni az antant erőket. Seitz úgy döntött, az áttörést a sötétség beállta után, az olasz partoknál kíséreli meg. Ezért egy megtévesztő manőverbe kezdett, dél (180 fok) felé fordulva, azt a látszatot keltve, hogy déli irányba indulva keleten próbál meg áttörni. E manőver a CSEPEL számára is megkönnyítette a csatlakozást. Ennek következtében a korábban lemaradt DARTMOUTH és QUARTO lassan ismét lőtávolságba került. Seitz rádión közölte a KAISER KARL VI-vel és a NOVARÁ-val, hogy délnek fordult, és a velük való egyesülés lehetetlenné vált. A HELGOLAND 4 óra 5 perckor újra fordulni kezdett, nyugat felé, először 216 fokra, majd tíz perc múlva 239 fokra irányba. Eközben folyamatos tűzharcban állt a WEYMOUTH-szal, amely 4 óra 25 perckor egy 15 cm-es gránáttal eltalálta. A HELGOLAND-ot ért harmadik találat az előlről számítva harmadik kémény tetejét érte. A robbanás leszakította a kémény tetejét, a 6. és 7. számú kazánokban károkat okozott és kioltotta a tüzeit. Annak ellenére, hogy tizenhat kazánból kettő kiesett, a HELGOLAND sebessége mindössze fél csomóval csökkent, és még mindig gyorsabb volt, mint üldözői.⁴⁷

Ugyanebben az időben, 4 óra 25 perckor a CSEPEL egy 10 cm-es gránáttal eltalálta a QUARTÓ-t. Az olasz cirkálóból sűrű, fehér füst tört elő, sebessége láthatóan csökkent, és észak felé fordulva feladta az üldözést. A CSEPEL 6-8000 méterre elhaladt az olasz rombolók orra előtt, miközben egymásra tüzeltek, majd az osztrák–magyar romboló délnek fordulva sikeresen csatlakozott a HELGOLAND-hoz, mely előtt, annak baloldalán foglalt el pozíciót.⁴⁸

A megtévesztő manőver bejött, az antant cirkálók mind a HELGOLAND után fordultak. Seitz fő szándéka megvalósult, hogy a korábban tőle nyugatra lévő két cirkáló keletre kerüljön. Ez az időszak volt az ütközet leghevesebb szakasza, a HELGOLAND-ot négy,

⁴⁶ HL I. VH 4502 d. K. u. K. I. Torpedoflottillenkommando Nr. 1741 ex 1915; S. M. S. CSEPEL Abschrift des Kriegstagebuchen für die Zeit von 29. u. 30. Dezember 1915. (másolat)

⁴⁷ HL I. VH 4502 d. K. u. K. I. Torpedoflottillenkommando Nr. 1741 ex 1915 (másolat).

⁴⁸ HL I. VH 4502 d. S. M. S. CSEPEL Abschrift des kriegstagebuchen für die Zeit von 29. u. 30. Dezember 1915. (másolat)

majd a QUARTO kiválása után három cirkáló lőtte egyszerre. 4 óra 30 perckor érte az osztrák–magyar cirkálót a negyedik találat, egy gránát az előárboc felső részét találta el, különösebb károkat nem okozva, mivel a repeszek nagy része a vízbe csapódott. 4 óra 39 perckor majdnem nyugati irányba (264 fok) fordultak, majd Seitz rádión jelezte a három rombolónak, hogy a sötétedés beállta után megkísérlik észak felé az áttörést. 4 óra 45 perckor érte a HELGOLAND-ot az ötödik találat. A 97. és a 100. borda között, közvetlenül a vízvonalon találta el a gránát a páncélövet, az egy kicsit benyomta, majd lepattanva a víz alatt robbant fel, mintegy 50 mm-re benyomva a hajó héjazatát.⁴⁹

A HELGOLAND 5 órakor jelezte a KAISER KARL VI-nek, a NOVARÁ-nak és az időközben kifutott BUDAPEST-nek, hogy a sötétség beálltával a Gargano-fok irányába megkísérli az áttörést. Ezután kezdetét vette az ütközet legkockázatosabb manővere. A HELGOLAND 294, majd 305 fokok irányba fordult, így szinte az ellenség orra előtt, ahhoz nagyon közel kellett átvágni. Az is nehezítette a helyzetüket, hogy keleti irányban ködös volt a levegő, és a beálló teljes sötétben nem láthatták az ellenséget, míg az még látta őket a nyugati horizont feletti szürkület maradék fényének előterében. 5 óra 30 percre a távolság 7000 méterre csökkent, innentől a sötétség miatt már nem tudták távolságmérővel azt tovább mérni. Ebben a fázisban sikerült egy találatot elérni a NINO BIXIO-n, a 10 cm-es gránát a vízvonallal felett a hajótestbe csapódott be. Este 6 órakor a HELGOLAND rádión jelezte, hogy Pelagosa⁵⁰ felé veszi az irányt. A kötelék 341 fokok irányba fordult, az őket üldöző brit cirkálók mintegy 3500 méter közelségbe kerültek. A két brit hajó megkísérelt fényszóró-távolságba kerülni, de gyors ütemben lemaradtak, és kikerültek a látótávolságból. Nappali körülmények között ez a manőver könnyen katasztrófához vezethetett volna, így azonban a sötétséget, a meglepetés erejét és a sebességi fölényt kihasználva sikeresen végrehajtották az áttörést. 6 óra 15 perckor az osztrák–magyar hajók beszüntették a tüzelést.⁵¹ Az ütközet végén az elsüllyesztett MONGE első tisztjének, aki a BALATON-on végig izgalommal követte az eseményeket, az volt az első kérdése, hogy ki győzött.⁵²

A HELGOLAND és a három romboló 6 óra 30 perckor 2 fokok irányt vettek fel, és csökkenteni kezdték a sebességet. A sebesség csökkentésére a hosszú időn keresztül túlterhelt gépek és a rombolók fogyatkozó tüzelőanyag-készlete miatt volt szükség. 6 óra 45 perckor a TÁTRA baloldali gépe elromlott, csak egy géppel tudott tovább haladni. Óriási szerencsájük volt, hogy ez nem korábban, az áttörés kritikus szakaszában következett be. A TÁTRA egy géppel 20 csomós maximális sebességre volt képes, s bár a források itt igen szűkszavúak, valamikor a következő órákban a HELGOLAND, a BALATON és a CSEPEL hátrahagyta a TÁTRÁ-t. Este 11 óra 15 perckor Seitz rádión jelentést kért a TÁTRA pozíciójáról, mely jelezte, hogy Goli Meleda⁵³ magasságában vannak. A BALATON és a CSEPEL december 30-án hajnali 5-kor futott be Sebenicóba. A HELGOLAND sérült kormánygépe miatt északról közelítette meg a kikötőt, és délelőtt 9 órakor futott be Sebenicóba. A TÁTRA egy géppel haladva dél előtt öt perccel érkezett meg.⁵⁴

⁴⁹ HL I. VH 4502 d. K. u. K. I. Torpedoflottillenkommando Nr. 1741 ex 1915 (másolat).

⁵⁰ Ma Palagruža.

⁵¹ HL I. VH 4502 d. K. u. K. I. Torpedoflottillenkommando Nr. 1741 ex 1915 (másolat).

⁵² HL I. VH 4502 d. S. M. S. Balaton Protokoll (másolat).

⁵³ Meleda ma Mljet, Goli Rat (Goli-fok) a sziget legnyugatibb csücske.

⁵⁴ HL I. VH 4502 d. K. u. K. I. Torpedoflottillenkommando Nr. 1741 ex 1915 (másolat).

Az ütközet után

Megérkezése után néhány nappal Seitz a HELGOLAND-dal Sebenicóból Polába hajózott, a cirkáló még magán viselte a találatok nyomait. A Polában állomásozó hajók tisztikarának és legénységének nagy része valószínűleg úgy gondolta, hogy Seitz nagyszerű tettet hajtott végre, amikor komolyabb árák nélkül sikerült leráznia a többszörös túlerőben lévő ellenséget. Anton Haus flottaparancsnok azonban egészen más véleményen volt, az ő szeme előtt csak a két korszerű romboló elvesztése lebegett, ami túl nagy árnak tűnt egy tengeralattjáró és három kis kereskedelmi hajó elsüllyesztéséért cserébe. Haus állítólag a következő szavakkal fogadta a jelentéstételre érkező Seitzet: „Sorhajókapitány úr, ön tehát elmenekült, ön nagyon ügyesen elmenekült.”⁵⁵ Haus nagyon dühös volt, a veszteséget túlságosan nagygnak tartotta. Egy 1916. január közepén az unokahúgának írott levelében 1915. december 29-ét „igen balszerencsés nap”-nak nevezte.⁵⁶

1916. január 6-i dátummal két sűrűn gépelt oldalon fogalmazta meg kritikáját a Durazzo elleni akcióról (*lásd a. Mellékletet*), melyet megküldött minden résztvevő egy-egy parancsnokának. Haus a legkeményebb kritikát két helyen fogalmazta meg. Az első a két rombolónak a durazzo kikötőből való kifutásakor a vezetőtől való eltéréseivel, és aknára futásával kapcsolatos volt. Haus szerint ez teljesen megbocsáthatatlan, ráadásul az egész flottát veszélybe sodorták a Durazzo előtti másfél órás késedelemmel. A másik igen erős megjegyzést arra tette, hogy a sötétség beálltakor, amikor a legkisebb távolságra voltak a két brit cirkálótól, miért nem kísérelt meg ellenük (torpedó)támadást. Itt azzal a megjegyzéssel, hogy hiányzott a támadó szellem, gyakorlatilag gyávasággal vádolta meg a hajók parancsnokait. A kritikák között ugyan csöpögtetett némi dicséretet, de messze túlsúlyban volt az elmarasztalás.⁵⁷ A címeztek, akik joggal gondolták azt, hogy a többszörös túlerővel szemben becsülettel álltak helyt, és a szerencsésen végrehajtott áttörési manőverrel egy szinte reménytelennek tűnő helyzetből sikerült megmenekülniük, amikor kézhez kapták Haus kritikáját, minden bizonnyal leforrázva érezhették magukat. A tisztikar zöme szerint Haus igazságtalanul bánt Seitz-cel, aki, amíg Haus élt, nem kapott több parancsnoki beosztást. A Haus irányában egyébként pozitívan elfogult amerikai történész, Paul G. Halpern szerint is igazságtalan volt túlzó kritikája.⁵⁸

Hausnak egyvalamiben igaza volt, amikor katasztrófának nevezte a két romboló elvesztését. Ő ugyanis sokkal jobban, testközelből érzékelté azt, amit a hajókon szolgáló tisztek a pozíciójukból nem láthattak olyan élesen, hogy a haditengerészet a háború kitörése óta jelentősen veszített abból az érdekérvényesítő képességből, amit a háború előtti egy évtized során nehéz munkával megszerzett. Így a veszteségek pótlása szinte lehetetlenné vált, vagy legalábbis sokkal nagyobb nehézségekbe ütközött, mint a szembenálló antant haditengerészetek számára. A két korszerű romboló elvesztése azért volt különösen fájó, mert az adriai háború viszonyai közt a HELGOLAND-osztály turbinás cirkálói mellett

⁵⁵ Halpern 1998. 273. o. Haus jól ismerte Seitzet, 1913-ban a naplójába a következő megjegyzést írta róla: „Ő egy engedetlen, de ügyes fickó, megfelelő bánásmóddal sokat ki lehet hozni belőle.”

⁵⁶ Halpern 1998. 273. o.

⁵⁷ HL I. VH 4502 d. K. u. K. Flottenkommando Nr. 820/Op. ex 1915. (másolat)

⁵⁸ Halpern 1998. 275. o.

e hat hajó képviselte a legnagyobb harcértéket. A korszerű rombolók terén a Monarchia haditengerészete eleve nagy hátrányban volt az Adrián, e két hajó elvesztésével e hátrány jelentősen súlyosbodott.

A Brindisiben állomásozó antant haditengerészeti erőket is láthatóan frusztrálta, hogy többszörös túlerejük ellenére, a látszólag már teljesen reménytelen helyzetbe került osztrák–magyar hajókat nem tudták megsemmisíteni, azoknak sikerült lényegében sértetlenül elmenekülniük. A britek a beálló sötétséget (mondván, ha még fél óráig kitart a világosság, megsemmisítik az osztrák–magyar hajókat) és az olaszokat, közelebbről Bellenit hibáztatják. Bellenit nem sokkal az akció után menesztették.⁵⁹ Egyébként az akció folyamán szembeötlő volt az összhang hiánya a brit, az olasz és a francia egységek között, lényegében mindegyik ment a saját feje után. Nem használták ki a rombolók nagyobb sebességében rejlő lehetőségeket, ami különösen a francia rombolókra áll. Csalódást keltő lehetett, bár ennek írásos nyoma nincsen, hogy cirkálóik tüzérségi főlénye, illetve az elért találatok ellenére több óra alatt sem sikerült elsődleges célpontjukat, a HELGOLAND-ot lelassítani, ami a megsemmisítés elsődleges feltétele lett volna.

Az 1915. december 29-én lezajlott ütközet az adriai háború első jelentősebb ilyen jellegű összecsapása volt, amelyet a felek legkorszerűbb könnyű egységei vívtak. Az osztrák–magyar haditengerészet a veszteséget nem itt, hanem még Durazzo kikötőjében szenvedte el, ahol aknára futott a két romboló. Ezért a veszteségért nem Seitzet, hanem a két romboló parancsnokát terhelte a felelősség. Magára az ütközetre viszont azért kerülhetett sor, mert Durazzo előtt az osztrák–magyar kötelék jelentős időt veszített el, majd a TRIGLAV vontatása miatt csak 6 csomós sebességgel indulhattak vissza Cattaro felé. Ha ez nem következett volna be, és az öbölből kifutva a lehető legnagyobb sebességgel visszaindulnak, a Brindisiből kifutó antant erőknél esélyük sem lett volna elválni az útjukat. Az ütközet során az osztrák–magyar köteléknek kétszeres, majd négyszeres túlerővel kellett szembenézniük. Az osztrák–magyar hajók sikeres megmenekülésében Seitz ügyes vezetése, a személyzet helytállása és sebességi fölény mellett jelentős szerepet játszott az antant erők közötti összhang hiánya, mely megakadályozta túlerejük jobb kihasználását, és egy adag szerencse.

A Monarchia haditengerészete 1916 elején még többször próbált akciókat végrehajtani a szerb hadsereg evakuációjának akadályozása céljából, ezek azonban nem jártak sikerrel. Az antant okulva a tapasztalatokból, fokozta az evakuációt fedező haditengerészeti erők éberségét. Január 27-én Horthy sorhajókapitány futott ki a NOVARÁ-val a CSEPEL és az ORJEN rombolók kíséretében Durazzo ellen. Ütközben a két romboló összeütközött, ezért vissza kellett fordulniuk, így Horthy egyedül ment tovább dél felé. Miután összehatalkozott egy olasz és egy francia rombolóval, odalett a meglepetés ereje, ezért Horthy kénytelen volt visszafordulni. Február 6-án a HELGOLAND, immár Benno von Millenkovich sorhajókapitány parancsnoksága alatt, hat torpedónaszád kíséretében a Durazzo–Brindisi útvonalon

⁵⁹ Halpern 1998. 272. o.; *Bánsági*. Cecil Thursby ellentengernagy a brit adriai erők parancsnoka az Admirálisnak küldött jelentésében a következőket veti Belleni szemére: nem informálta Brindisit az ellenség helyzetéről, és nem is kért onnan segítséget útjuk elvágására, illetve nem vette igénybe a rombolókat, hogy azok sebességüknél fogva az ellenség elé kerüljenek, illetve a sötétség beállta után képesek lehettek volna fenntartani a harcértekezést.

próbált meg szállítóhajókra vadászni. Szállítóhajók helyett viszont a brit WEYMOUTH cirkálóval találta szembe magát, mellyel rövid tűzpárbajba bocsátkozott. Miután két torpedónaszád összeütközött, Millenkovich visszafordult. Februárban ezt követően egy ideig a rossz időjárás akadályozta az osztrák–magyar egységek kifutását. Február 26-án a HELGOLAND hat romboló kíséretében átfésülte a Pali- és a Rodoni-fok közötti vizet, de nem találkozott ellenséges hajókkal. Végeredményben a túlerőben lévő antant könnyű erők meg tudták akadályozni, hogy az osztrák–magyar haditengerészet komolyan veszélyeztesse az evakuációt. Haus ugyanakkor óvakodott a nehéz egységek bevetésétől az Adriának ezen a déli területén, mivel a közeli Ión-tengeren jelentős túlerőben lévő antant erők állomásoztak.

Az osztrák–magyar haditengerészetnek nem sikerült jelentős akadályokat gördítenie a szerb hadsereg evakuációjának útjába. A Monarchia ugyanakkor ért el jelentős sikereket ezen a területen. A XIX. hadtest a Cattaróban állomásozó elavult nehéz egységek tűztámogatásával 1916. január 8–10. között elfoglalta a Lovčen magaslatait, s Montenegró néhány napra rá békét kért. Az olaszok 1916. február 22–23-án kiürítették Durazzót, ám a város előterét szívósan védték, s az osztrák–magyar csapatok formális ostromot követően, csak február 27-én foglalták el. A Monarchia megszállta Albánia nagy részét, de Dél-Albániát, a legfontosabb kikötőnek számító Valonával az olaszoknak sikerült megtartaniuk.

MELLÉKLET⁶⁰

Cs. és kir. Flottaparancsnokság
ad Res. Nr. 820/Op. ex 1915.

Megbeszélés

A „Helgoland”, „Csepel”, „Balaton”, „Tátra”, „Lika” és „Triglav” december 29-i akciójáról

A Flottaparancsnokság december 28-án délután 7 óra 6 perckor telegráfon jelezte az 5. osztály parancsnokságának: „A haditengerészeti hírszerzés információjára tekintettel (Az „Euro” és „Ostro” fedélzetén 300 emberrel 12. hó 29-én Durazzoba megy), ha az időjárás nem viharos, a flottilla hajtson végre akciót az „Euro” és „Ostro” ellen”.

Az 5. osztály parancsnoka a következő szóbeli utasítást adta a „Helgoland” parancsnokának. „Éjfél után fusson ki az I. flottillával, és a holdfényben a Durazzo–Brindisi útvonalat fésülje át széles formációt alkotva, és az erőfölényt kihasználva lepje meg és semmisítse meg az ellenséges egységeket. Ha a rombolókat nem találják, akkor napkeltekor nézzék meg, az egységek nincsenek-e Durazzóban, illetve az esetlegesen ott található kereskedelmi egységekre is tüzeljenek, miután újabb az U 15-re gőzösről és parti ütegből is lőttek.”

⁶⁰ HL I. VH 4502 d. K. u. K. Flottenkommando Nr. 820/Op. ex 1915. (Német nyelvű, másolat.)

A „Helgoland” és 5 romboló éjjel után kifutott. Hajnali 2 és ½ órakor az alámerült „Monge” francia tengeralattjárót a „Helgoland” véletlenül legázolta, majd a „Balaton” ágyútűzzel elsüllyesztette. Sérülés nem történt.

Ötven perc továbbhaladás után 15 mérfölddel Durazzo előtt ½ órán keresztül Brindisi irányában keresést hajtottak végre, majd visszafordulva reggel 7 óra 30 perckor négy romboló (a „Balaton” nélkül) behatolt Durazzo kikötőjébe, aknagyanú miatt egészen a sekély vizet jelző északi bója mellett nyomdokvonalban haladva, s a kikötőben lévő lobogó nélküli gőzösre és két vitorlásra tüzeltek. Nyolc órakor a „Csepel” pontosan ugyanazon az útvonalon közvetlenül a bója mellett kihajózott. A nyomdokvizében a többi romboló biztonságosan kihajózhatott volna; de csak a „Tátra” követte a nyomdokvizét túl a bójáig, ami után balra fordult. A „Lika” és a „Triglav” a „Csepellel” egy időben fordult balra, egyes állítások szerint 100 méterre, míg a „Helgoland” megfigyelői szerint 300 méterre haladva el a bója mellett, és ráfutottak az aknamezőre. Ez a nagyon veszedelemes eltérés a vezető nyomdokvonalától, melynek két romboló elsüllyedése lett a következménye, s mely később a teljes maradék flottillát nagy veszélybe sodorta, nem ismer semmiféle bocsánatot. Jóllehet 8 órakor, amikor a „Csepel” elhaladt a bója mellett, a hajókról nem látható parti lövegek tüzelni kezdtek, de a bója a legközelebbi szárazföldtől, ahol ezek a nem látható lövegek lehettek, körülbelül 4000 méterre volt. Tábori lövegek tüze ilyen távolságból a 20 csomóval kifelé haladó rombolók ellen hatástalan. Tényszerű, hogy sem a „Csepel”, sem a „Tátra” melyek 1 és ½ órát lőtávolságban tartózkodtak, egyetlen találatot sem kaptak, csak a „Triglav”, mely a bója közelében sem volt (az árboccsúcson vagy a keresztrúdon, nem lehet tudni, az aknarobbanás előtt vagy után). A fő oka a „Lika” kitérésének nem a tűz alól való kivonás szándéka volt, hanem az az igyekezet, hogy a parti lövegekre 5-6000 méter távolságból azonnal tüzet nyitó „Helgoland” kilövését ne akadályozza. Ez az érv még gyengébb, mint az a korábban hivatkozott, hogy a vezető nyomdokvonalának elhagyását aknaveszélyes vízen megmagyarázza.

Ügyetlenség és oda nem figyelés következtében mikor a „Csepel” vontába vette a „Triglavot” előbbinek jobboldali hajócsavarjára rátekeredett a vontatókötél, mely a romboló számára komoly következményekkel járt, és a „Triglav” vontatása is jelentős késedelmet szenvedett. A „Tátra” vontatási manővere sikeres volt.

Ez a vontatási manőver és a túlélők kihalászása⁶¹ a „Likáról” – körülbelül 70 – nagyjából 1 és ¾ óráig tartott. Alkalmasint a „Helgoland” is küldhetett volna 1-2 csónakot.

A „Helgolandról” Cattaróba küldendő első jelentést csak a katasztrófát követően ¾ órával adták át rejtjelezésre (9 óra), további egy óra 10 percet vett igénybe a rejtjelezés (10 óra 10 perc), ami a Cattaróból induló mentőakció jelentős késedelmét okozta.

A „Triglav” 1 és ½ óra körüli elhagyása és elsüllyesztése után egészen délután 6 óráig a flottilla további manőverezését a túlerőben lévő ellenség mozgulatai szabták meg. Flottillánk ebben az időszakban történt manővereivel kapcsolatban nincs semmi kifogásolnivalóm. A „Csepel”, amint a számára kiadott parancsok végrehajthatatlanságát felismerte, gyorsan elhatározta, hogy megkísérli a flottilla többi részéhez való csatlakozást, amelyben a „Helgoland” egy ügyes manőverrel a segítségére volt, mely dicséretesen elismerendő.

Fontos jelentések Cattaróba küldésének elmulasztása azzal a következménnyel járt, hogy az onnan kifutó hajók, melyek a „Triglav”-konvojjal egyesültek volna, keresve azt, egészen estig nem tudtak semmit sem a „Triglav”, sem a 3 sértetlen hajó⁶² sorsáról.

Az, hogy a sötétség beállta után a 2 nyomukban lévő cirkálót⁶³ a 3 még akcióképes egység nem támadta meg, illetve ilyen támadás nem volt tervbe véve, nagyon sajnálatos. Egy támadás előkészületeire több mint elegendő idő állt volna rendelkezésre a naplemente után. Hogyha az úgynevezett áttörés idején, 6 óra után az ellenséghez olyan közel amennyire csak lehetséges mentek volna, a távolság 3500 méterre csökkent volna, akkor az egységek mindenféle előkészület nélkül még sokkal közelebb kerülhettek volna a cirkálókhoz, amikor egyáltalán nem akartak közelebb kerülni.

⁶¹ Ezzel a szóval: Auffischen.

⁶² Valószínűleg itt a rombolókat érti alatta.

⁶³ A DARTHMOUTH és a WEYMOUTH.

Az embernek elkerülhetetlenül az a benyomása támad, hogy a menekülés gondolatán, mely napközben természetes volt, este nem kerekedett felül a támadószellem. Ez a benyomás azáltal sem mérséklődik, hogy a „Tátra” baloldali gépének 6 óra 45 perckor Kelet-Dél-Keletre Garganótól történő meghibásodását követően a flottilla maradék része sietős útját tovább folytatta Sebenico felé, a „Tátrát” egyedül hátrahagyva.

Két, majd újabb két üldöző cirkáló sikeres lerázása az ügyes vezetés mellett elsősorban a flottilla sebességi fölényének köszönhető. A „Helgoland” az 1 és ½ óra és 4 óra 39 perc között megtett szakaszon (a „Csepellel” való egyesülést követően a 3. találatig, amely 2 kazánt időlegesen használhatatlanná tett) mérve 28,74 csomós átlagsebességet ért el; ugyanekkora átlagsebességet ért el a vele együtt haladó „Tátra” és „Balaton” is.

A következő szakaszon 4 óra 39 perctől 6 óráig (áttörési manőver) a „Helgoland” 15, de egy rövid ideig csak 14 kazánnal 27,42 csomós átlagsebességet ért el, a 3 romboló ugyanilyen gyors volt. Alkalmasint feltételezhető, hogy a rombolók 5 és 6 óra között a korábban már nagyobb terheléssel elért 28 ¾ csomót újra elérhették volna, és az ellenséges cirkálókat, melyek a „Helgolandtól” éppen lemaradtak, több ezer méterrel megelőzhatték volna, és előlről megtámadhatták volna.

A „Helgoland” gépeinek a teljesítménye különösen a körülményeket figyelembe véve, kiválónak minősíthető, mely a 3 rombolóról nem mondható el, ha az elért sebességet az elfogyasztott tüzelőanyag, azaz az olaj mennyiségével és a forszírozott tüzelés után a kazánok állapotával összevetjük.

Anton Haus s. k.
cs. és kir. tengernagy

1916. január 6.

Kapják:

Hadügyminisztérium tengerészeti osztálya, kizárólag belső használatra

Cirkálóflottilla parancsnoksága

Hansa ellentengernagy

Az SMS „Csepel”, „Tátra” és „Balaton” parancsnokai

Wünschek fregattkapitány

Alois Ulbing korvettkapitány

BIBLIOGRÁFIA

- Bánsági* *Bánsági Andor*: Az első otrantói ütközet brit dokumentumai (1915. december 29.) *Hajózástörténelmi Közlemények*, www.kriegsmarine.hu
- Halpern 2007.* *Halpern, Paul G.*: Otrantói ütközet. Az Adria bejáratának ellenőrzése az I. világháborúban. Győr, 2007.
- Halpern 1998.* *Halpern, Paul G.*: Anton Haus. Österreich–Ungarns Großadmiral. Graz, 1998.

MOLDVAI CSÁNGÓK ÉS A MAGYAR ETNIKAI TÉR MEGERŐSÍTÉSÉNEK KÉRDÉSE AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ IDEJÉN

The Csango People in Moldavia and the Issue of the Reinforcement of the Hungarian Ethnic Territory in World War I

The Csango people, a Hungarian Catholic ethnic group living east of the Carpathians outside the Hungarian state borders, had been living under strong assimilation pressure from the second half of the 19th century, stimulated by different, century-long historical, economic and social processes, and by the repressive politics of the evolving modern Romanian nation-state. The paper describes how the life of the Hungarian ethnic group in Moldavia evolved during the First World War, examining it mainly from the perspective of the mother country. The author examines how the Austro-Hungarian Monarchy's victory over Romania in 1916–1917, and the subsequent military-political shift in power changed scholarly thinking and political willingness in Hungary, what kind of ideas and plans were born to reintegrate the Csango people of Moldavia into the Hungarian nation. The socio-political concept devised by ethnographer István Györffy, and the Hungarian political elite alike could imagine – if necessary – the relocation of the people speaking Hungarian and preserving their Hungarian identity to Hungary, but in the political constellation following Romania's defeat in 1916–1917 priority was given to the expansion of the authority of the Hungarian Catholic Church organization, that is to the strengthening of the identity of the religious Csango people in terms of language and religion. The government took steps to achieve this goal.

Keywords: Csango people in Moldavia, First World War, nation-building rivalry between Hungary and Romania, István Györffy, Hungarian Catholicism, Catholic District of Iași

A magyar történeti közgondolkodásban a reformkor kezdetétől különleges helyet foglalt el a középkor óta az ország határaitól keletre élő magyar katolikus népcsoport, a moldvai csángók múltja és sorsának alakulása. A Moldvában a XIII. században megtelepült és a XV. századtól különböző menekült csoportokkal feltöltődő etnikum, elszigetelt helyzete ellenére, megőrizte anyanyelvéhez és vallásához kötődő népi azonosságtudatát. Mégis ez az elszigeteltség lett az oka annak, hogy a csángóság kirekedt a modern nemzetté válás folyamatából, s a magyar történelmen a középkori magyar királyság szétesése után végigvonuló, a magyarság öntudatosabb és szervezettebb csoportjai által átörökölt államiság eszméje nem gyakorolt rájuk hatást. A csángók által lakott területen¹ – annak a Kárpátoktól keletre való elhelyezkedése, és ebből fakadóan a magyar etnikum Kárpát-medencei törzsterületéhez képest periférikus jellege miatt – a magyar nemzeti-kulturális fejlődés csak a szórványosan mindvégig jelen lévő misszionáriusok, illetve a betelepedések és ezzel együtt a XVII–XVIII. századtól a székelységet és a moldvai magyar katolicizmust össze-

¹ A csángók maguk nem használják a „Csángóföld” megnevezést, ez az utóbbi időben a hazai szakirodalom egy részében elterjedt megjelölés. Jelen tanulmányban a továbbiakban a „Csángóföld” földrajzi egység alatt az autochton moldvai magyar katolikus lakosság Románvásár környékére és Bákö megyére koncentrálódó településterületének egészét értem.

kapcsoló szálak (például a csíksomlyói búcsú, „diákság” intézménye² stb.) révén érezthette a hatását.

A XIX. század második felében létrejövő román nemzeti egységállam represszív politikát követett, melynek célja a nemzetépítés folyamatát akadályozó idegen népcsoportok és kisebbségek beolvasztása volt. A dualista korszakban a magyar kormányok közül az asszimilációs folyamat megállítására irányuló, tevőleges helyszíni beavatkozásra csak Bánffy Dezső kabinetje tett kísérletet. Az alulról jövő társadalmi követelések hatására és az Osztrák–Magyar Monarchia diplomáciai kara felől érkező kedvező jelzésekre reagálva megpróbálta elérni, hogy az önállósuló Jászvásár (Iași) székhelyű moldvai katolikus egyházmegye területén magyar papokat vagy misszionáriusokat alkalmazzanak, illetve az ott megalakuló jezsuita és ferences teológiai intézetekben magyar tanárok oktathassák a tantárgyak egy részét. Ezt a halvány reményekkel kecsegtető akciót azonban később a közös külügyminiszter kívánságának megfelelően éppen a magyar miniszterelnök állította le, a román hatóságok részéről a reciprocitás követelésétől tartva.³ Ezután a magyar állam közbelépésére csak a csángók archaikus dialektusaiban „nagy verekedésnek” nevezett első világháború idején, Románia 1916–1917. évi vereségét követően kerülhetett sor, amikor Magyarország a győztes fél jogán új követeléseket terjeszthetett be legyőzött ellenfelének. Tanulmányunkban elsősorban arra a kérdésre próbálunk választ adni, hogy ekkor a magyar állam ki tudta-e használni a háborús állapotokban rejlő lehetőségeket a csángók helyzetének javítása érdekében. Az erőteljes asszimilációs trendeket érzékelve a kortársak számára a kiinduló probléma az volt, hogy miként lehetne ezt az entitást megóvni a teljes elrománosodás veszélyétől és reintegrálni a magyar nemzeti közösség keretén belül. Világosan látható az is, hogy mindez nem választható el egy komplexebb kérdéskörtől, nevezetesen a XIX. századtól végletesen kiéleződő magyar–román nemzetépítési rivalizálásban az egyik fél etnikai-demográfiai és földrajzi potenciáljának másikkal szembeni megerősítésére irányuló törekvésektől.

A moldvai csángók társadalmi helyzete Romániában az első világháború előtt

Moldva magyarsága a XX. század legelején két nagy, egymástól a történeti eredet szempontjából is elkülöníthető tömbben élt. A magyar tudományos álláspont a legtöbb archaikus vonást megőrző szórványnak a Románvásár (Roman) környékén lévő falvakat tartja, amelyek feltehetőleg a tatárjárás után, a XIII. század második felétől alakultak ki a magyar királyok határvédelmi politikájának következtében („északi csángók”). Az itteni nyelvsziget központjának tekinthető Szabófalva (Săbăoni) és szűkebb környezete a csángóságra tradicionálisan jellemző magas népszaporulat következtében az évszázadok során népesség-kibocsátó vidékké vált, jórészt innen elszármazott telepések hoztak létre több közeli kolóniát, sőt, egy ettől a centrumtól jóval délebbre fekvő telepese falut (Ploscuțeni) is. A második, még számottevőbb csángó közösség a korabeli Bákó (Băcău) megye területén, döntően a Szeret és a Beszterce összefolyásától délre fekvő kistrégyóban formálódott ki. Az itteni etnikum központi magját feltehetőleg szintén a középkori magyar királyok telepítései során létrejött csoport alkotta („déli csángók”), amely folyamatosan keveredett

² A „diákság” intézményére részletesen lásd: *Tánczos* 1995.

³ Részletesen lásd: *Seres* 2005.

a XVI. század vége óta több hullámban ide menekülő, költöző erdélyi székelyekkel, akik a Szeret közepső folyása mentén lévő mellékfolyók (Tatros, Tázló) völgyeit is megszállták („moldvai székelyek” vagy „székelyes csángók”).⁴

A XX. század elején még minden bizonnyal több mint száz olyan település létezett Moldvában, melynek lakói teljesen vagy legalább részben magyarok voltak. A századfordulón és a XX. század első két évtizedében a moldvai csángók lélekszámát a közzétett korabeli népszámlálási adatok és különféle becslések alapján lehet hozzávetőlegesen megítélni. Ehhez az első támpontot az 1899. évi román hivatalos összeírás szolgáltatja, amelynek során nem vették ugyan figyelembe a nemzetiségi viszonyokat, a felekezeti hovatartozást rögzítették, így a moldvai katolikusok száma – kerekítve – 90 ezer főben határozható meg. Igaz, tudható az is, hogy a felmérés során nem vettek figyelembe minden olyan települést, ahol – esetleg csak szórványban – magyarok éltek.⁵ Az egyik jászvásári plébános ugyanebben az évben 58 ezerre számította ki a magyarok számát, ami a teljes katolikus népesség közel kétharmadát tette ki.⁶ Az 1898–1902 között megjelent *Románia Nagy Földrajzi Szótára* című, tudományos igénnyel összeállított geográfiai szakmunka alapján sem lehet teljesen megbízhatóan rekonstruálni a csángók valós számát, de az állami adatgyűjtés hiányait e munka némiképp pótolhatja. Eszerint akkoriban a moldvai falvakban 26 ezer magyar anyanyelvű katolikus élt.⁷ Hasonló számadatot említ Gustav Weigand egyik könyvében: a századfordulón a mintegy 45 ezer magyar eredetű katolikus közül a szerző 30 ezerre becsülte azok számát, akik még értettek őseik nyelvén.⁸ A XX. században először 1912-ben hajtottak végre népszámlálást Romániában. Ennek alapján a Moldvában élő katolikusok száma – kerekítve – 98 ezerre rúgott. Ez az adat magában foglalta a mintegy nyolcezer főt számláló magyar állampolgárságú katolikust is, akikről külön lajstromot készítettek. Moldvában tehát az össznépszségben belül, a XIX–XX. század fordulóján oda telepedett, és a még magyar honosságát megtartó székelységet is beleszámítva a katolikus népesség a – szintén kerekítve – 2 millió 140 ezerre kimutatott összlakosság 2,2%-át alkotta.⁹ A csángóság valós számadatainak megállapításánál bonyolítja a képet, hogy a census során figyelembe vették a feltehetőleg túlnyomórészt magyar ajkú moldvai protestánsokat is, akik a terület népességének 0,3%-át tették ki.¹⁰ Az ideiglenesen Romániában munkát vállaló erdélyi vendégmunkások egy része később visszatért hazájába, de jelentős lehetett a végleg letelepedett, s így a régebbi katolikus lakossághoz asszimilálódott, eredetileg idegen honosságúak létszáma is. A szakirodalmi eredményekre támaszkodva, a XIX. század második felében lejátszódó népesedési tendenciák figyelembevételével alaposan feltételezhető, hogy az első világháborút közvetlenül megelőző években a körülbelül 90 ezer főt kitevő, autochton, román állampolgárságú moldvai katolikus népességnek még 55-60%-os, relatív többséget jelentő hányada beszélt vagy legalább értett magyarul.

Mint említettük, a XVI. század első felében a középkori magyar állam széthullásával eltűnt a Moldvába települt magyarok mellől az a támasz, amely sokáig hatékony politikai

⁴ A csángó településterület történeti-táji tagolódásáról és etnikai térszerkezetéről részletesen lásd: *Lükő* 2002.

⁵ Legújabban: *Tánczos* 2010.

⁶ *Györffy* 1942. 466–468. o.

⁷ Az adatgyűjtés során alkalmazott módszerek rövid ismertetése: *Halász* 1992.

⁸ *Györffy* 1942.

⁹ *Buletinul Statistic al României*, XVI. (1921) 6–7. sz. 55. o.

¹⁰ *Uo.* 52. o.

és katonai védelmet biztosított számukra. Ezután a Kárpát-medence és Moldova között csak a megújuló migráció és a Kárpátokon túlra eljutó misszionáriusok révén jött létre összeköttetési hálózat, a XVIII–XIX. századi nagy nemzeti átalakulási folyamatokon a csángók kívül maradtak. A spontán asszimilációs tendenciáknak kedvezett továbbá az a tény is, hogy Moldova magyarságát a történelmi viszonyokból fakadó csonka társadalomszerkezet jellemezte. A XIV–XV. században több korszakon át a Magyar Királyság hűbéresének számító Moldvai Fejedelemség gazdasági-társadalmi életében jelentős szerepet játszott a főleg iparosokból és kereskedőkből álló, helyi magyar városi polgárság, illetve a fejedelmi udvarban különféle tisztséget viselő magyar előkelő réteg. A meghatározó magyar társadalmi rétegek azonban az állandó török és tatár pusztítások, valamint a többségi román etnikum gyarapodása következtében fokozatosan kiszorultak a városokból, majd teljesen elszorvadtak. A magyar eredetű nemesség ugyanígy, még a középkor vége felé beolvadt a moldvai uralkodó elitbe. A fentiekkel szorosan összefüggő kérdés volt az egyházi és világi értelmiség hiánya, amely később fontos szerepet tölthetett volna be az egységessé kovácsoló magyar polgári nemzet felől érkező hatások adaptációjában.¹¹

A lassú beolvadás irányába ható tényezőnek tekinthető, hogy a magyar eredetű falusi lakosság elvesztette korábbi privilégiumait. A moldvai vajdák ugyanis fokozatosan megfosztották őket a kezdetektől élvezett szabadparaszti jogállásuktól („răzeș”), ráadásul a faluközösségek által kezelt földek nagy részét ortodox felekezeti intézményeknek (kolostorok stb.) adományozták. A „részesség” elvesztése egy hosszú, már a XVII. század elején meginduló és a XIX. század első felében betetőződő folyamat volt.¹² A szabadparaszti közösségekből kiemelkedők pedig – a nevek tanúsága szerint – beolvadtak a moldvai nemzeti nemzetbe.¹³ A moldvai magyar társadalom ezért a XVIII–XIX. század fordulójára egy szinte kizárólag falusi parasztnépességből álló, homogén tömbbé változott. Az egységes román állam megalakulása után a hatalom következetesen alkalmazhatott represszív módszereket az ily módon kiszolgáltatottá vált népcsoporttal szemben, hiszen ebben a politikájában a XX. század eleji román társadalom támogatását is maga mellett tudta, amely „idegen zárványként” tekintett a csángók által lakott településterületre.¹⁴ Mindemellett a beolvasztásukra irányuló törekvéseket nemcsak a nacionalista érdekek diktálták, hanem a csángóságnak a környező román falvakétól eltérő, magasabb szintű termelési kultúrája és életviszonyai is.

A politikai érdekérvényesítés nemcsak a képzett értelmiségi elem és a politikai-gazdasági súllyal bíró előkelő rétegek hiánya miatt volt elképzelhetetlen, hanem a kisebbségi jogokat negligáló román joggyakorlatból fakadóan is. A román fejedelemségek egyesülését megelőző, 1857. évi Ideiglenes Országgyűlésen a közvetett választójoggal rendelkező parasztküldöttek Roman megyében a katolikus Rab János szabófalvi bírót választották meg

¹¹ A csángóság társadalomtörténetéről részletesen lásd: Benda 2002. 9–51. o.

¹² Az erre vonatkozó adatok: Demény 2001.

¹³ Borsi-Kálmán 1999. 19. o.

¹⁴ Az egyik bukaresti lap 1906-ban közölte egy román író moldvai magyar falvakban tett utazása során szerzett tapasztalatait. A román társadalmi felfogás érzékeltetése végett érdemes szó szerint idézni az útleírásban megfogalmazottakat: „Volt szerencsétlenségem a moldvai falvakban olyan románokat találni, akik nem tudnak románul beszélni. Sőt, találtam egész falvakat, ahol nincsenek mások, mint ilyen fajtájú románok. Az említett területeken járva az ember azt hiszi, hogy magyar falvakban van, a nyelv magyar, a szokások magyarok... A kedves Moldova egy idegen hangyafészek, amelyben a magyar szalonának... is megvan a maga része.” Idézi: Bíró 2002. 100. o. (Kiemelés tőlem: S. A.)

körzetük képviselőjének. Ezt az eredményt azonban a megyei prefektus és az ortodox püspök hivatalosan nem ismerte el: az orosz kormányzat által oktrojált Szervezeti Szabályzatra hivatkoztak, amely kizárta a politikai jogok birtoklásából a nem ortodox hitű egyéneket. Ez a törvényhozó testület végül elnapolta a liberális értelmiség által beterjesztett törvényjavaslatot a nem ortodox keresztények egyenjogúsítására.¹⁵ Az 1866. évi alkotmány garantálta ugyan a különböző vallásfelekezetekhez tartozó egyének politikai egyenjogúságát, de a gyakorlatban, például a közhivatalokban való alkalmazás terén mégis a magyar ajkúakkal szembeni kirekesztés érvényesült. A XIX. század végén meginduló polgári átalakulás részeként oktatási reformot vezettek be Romániában. Ennek során népiskolákat állítottak fel a moldvai csángó falvakban, amelyekben a tannyelv a román volt, és kizárólag román származású tanítók oktathattak. A közigazgatás átalakítása során a katolikus falvakba helyezett előljárók és falusi jegyzők döntően ortodox románok közül kerültek ki, akik nem ismerték a település lakóinak anyanyelvét, így a hivatalos adminisztráció közegeivel való kapcsolatteremtés mindenhol az államnyelv ismeretét feltételezte. Az államapparátus tehát az alkotmányos alapjogok mellőzése mellett a közigazgatásban és a közoktatásban alkalmazott módszerekkel is a teljes beolvastatást kívánta elérni.¹⁶

Ugyancsak az elrománosodás irányába ható tényezőknek tekinthetjük, hogy a XIX. század végén a „Csángóföldön” megindult a vidék iparosodása, különösen a vasútépítés, illetve a földgáz- és kőolaj-kitermelés lendült föl. A regionális centrumokban, például a Bákó városában lévő ipari létesítmények magukhoz vonzották az addig viszonylag zárt csángó falvak férfilakosságát, ami a homogén etnikum fellazulásával járt együtt. Ezt az elvándorlási folyamatot erősítette, hogy a csángók körében hagyományosan magas születésszám következtében a földbirtokok felaprózódtak, ezért a parasztsaládok már nem tudták eltartani magukat kizárólag földjeik megműveléséből.¹⁷

Magyarország beavatkozásának esélyeit nagymértékben csökkentette a Vatikán magatartása. A XVI. századtól Moldva katolikus területei különböző, nem magyar befolyás alatt lévő püspökségek irányítása alá kerültek, amelyeknek azonban nem sikerült kiépíteniük egy szilárd struktúrával rendelkező egyházszervezetet. A XVII. század elejétől ezért a missziós területnek nyilvánított Moldvában a római Hitterjesztés Szent Kongregációjának kellett gondoskodnia a hitéletről. Ezért kivétel nélkül idegen papok kerültek abba régióba, amely a Kongregáció számára is kulcsfontosságúnak mutatkozott, hiszen azokon a török megszállás alatt álló vagy török hűbéri területeken, ahol az ortodoxia jelentette az uralkodó vallási irányzatot, ez volt az egyik legszámtottevőbb és legjelentősebb katolikus közösség. A „Csángóföld” tehát a nyugati kereszténység keleti perifériáján, ortodox többségbe ágyazva helyezkedett el, ugyanakkor lakossága mindvégig makacsul ragaszkodott elődei hitéhez. Ez az „erődhelyzet” elvileg elősegíthette a katolicizmus pozícióinak további erősítését keleti irányba. Dacára annak, hogy a többszöri expanzív kísérletek a hívek megtartásánál nem tudtak többet elérni, a Szentszék mindvégig napirenden tartotta a keleti területek uniójának tervét. A román nyelv latinítása az ott szolgáló olasz papság számára is nyilvánvaló volt, amely a csángók „romanizálása” által tudott volna hidat verni az or-

¹⁵ Demény 1999. 38–44. o.

¹⁶ Barna 1908. 32–34., 43–56. o.

¹⁷ Posony 1997. 18. o.

todox többség felé. E koncepciónak egészen a román nemzetállam létrejöttéig lehetett is némi realitása, ezt követően azonban az egyébként is erős társadalmi és politikai befolyással rendelkező ortodoxia olyan stabil pozícióra tett szert, ami lehetetlenné tette a helyzet megváltoztatását, az ortodox hívek tömeges áttérítését.¹⁸ A XIX. század második felében a Moldvát bejáró magyar utazók egyöntetűen annak a véleményüknek adtak hangot, hogy az olasz papság számára csak ürügy az unió hangoztatása.¹⁹ Nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy az ortodox hegemonia miatt az olasz misszionáriusok korábban sem nélkülözhatték a fejedelmi, majd az egységesülés után az állami hatalom bizonyos fokú támogatását.²⁰ Ilyen helyzetben csak valamiféle magyar vezetésű egyházi autonómia megléte szavatolhatta volna az asszimiláció megállítását, esetleg visszafordítását, ha döntő szerepet kap a csángóság számára kulcsfontosságú egyházi liturgia és oktatás magyar nyelvűségének megszervezésében és fenntartásában. Erre némi jog- és hivatkozási alapot kínált, hogy a középkori magyar állam bukásáig a moldvai területek az esztergomi érsekség felügyelete alá tartoztak. Ezután a Kárpátoktól keletre fekvő katolikus települések hitéletének megőrzéséről a XVI–XVII. század fordulójáig a csíksomlyói ferencesek gondoskodtak, akik Bákóban egy kolostort is létrehoztak.²¹ Valójában az 1884-ben létrehozott, s a közvetlenül Rómának alárendelt moldvai püspökség maga is elősegítette csángó híveinek beolvasását, egyrészt a magyar nyelv templomi használatának adminisztratív tiltása útján, másrészt a saját papi utánpótlási bázisának kiépítését szolgáló teológiai képzés során, a román nyelv dominánssá tételével.²²

A moldvai csángó településterület a háború forgatagában

A román haderő 1916. augusztusi erdélyi betörése és az azt követő, csaknem egy évig tartó harcok a magyar lakosság életét kedvezőtlenül befolyásolták Moldvában. Leginkább azok a falvak szenvedtek nagy károkat, amelyek a Keleti-Kárpátok mentén húzódó frontvonalon, a hegylánc moldvai oldalán vagy annak előterében, különösen a Gyimesi-szoros moldvai kijáratánál, a Tatros folyó stratégiainak számító kifolyása mentén feküdtek. A folyónak ezen a szakaszán futottak azok a közlekedési utak, amelyek az Aknavásár (Târgu Ocna) és Kománfalva (Comănești) vidékén lévő petróleum-kitermelő telepeket, illetve a sóbányákat összekötötték a román síkság nagyvárosaival.²³

A „Csángóföldön” ekkor lezajlott események rekonstruálására a szegényes magyarországi adatok mellett és romániai levéltári források hiányában némi támaszt nyújt Gazda József erdélyi szociográfus visszaemlékezések alapján összeállított forrásértékű riportkönyve. Az interjúalanyok tanúsága szerint a Fűrészfalva (Ferestrău-Oituz) és Gorzafalva (Grozești) előtti védelmi rendszerek (lövészárkok, hadállások) kiépítését és megerősítését, egy osztrák–magyar–román konfrontációtól tartva, a román hadvezetés már 1915-ben megkezdte.²⁴ Miután a román hadsereget 1916 őszén kiverték Erdélyből, a Keleti-Kárpá-

¹⁸ Részletesen lásd: Tóth 2004.

¹⁹ Például: Veszely és Kovács utazása, 74. o.; Ballagi 1888. 17–18. o.

²⁰ Magyar 1994. 75. o.

²¹ Benda 2002. 9–51. o.

²² Részletesen lásd: Seres 2005.

²³ Nagybacsoni Nagy III. 24., 64. o.

²⁴ Gazda 1993. 41. o.

tokban stabilizálódó arcvonal áttörését mindkét fél, az osztrák–magyar–német és a vele szembenálló román, illetve a megsegítésükre bevetett orosz csapatok is többször megkísérelték. Ennek következtében az állandó ágyúzásnak kitett Gorzafalván, Fűrészfalván és Diószegen (Tuta) teljes falurészek pusztultak el, a lakosság nagy része elmenekült, egyrészt a frontvonaltól messzebbi, a csángó településterület belsejében fekvő katolikus falvakba, például Onyestre (Onești)²⁵ vagy Külsőrekecsinbe (Fundu-Răcăciuni), másrészt – a hadi helyzet változásának függvényében – a front magyar oldalára. Ilyen úton került például egy több mint száz főből álló gorzafalvi csoport Magyarországra, akiket végül Dél-Erdélyben internáltak.²⁶

A háború természetesen a „háterszági” csángó településeken is érezte hatását, leginkább a román hadseregbe történő sorozások és az ott állomásozó, különféle orosz és román csapattestek jelenléte folytán. Egyes beszámolók szerint a román haderőbe már a 17. életévüket betöltött csángó fiatalokat is elvitték,²⁷ feltehetőleg nem kifejezetten harci cselekményekben történő bevetés céljából, hanem különböző jellegű frontszolgálatra. (Itt kell megjegyeznünk, hogy a felekezeti különbségeket nem ismerő korabeli román katonai szolgálat az elnemzetietlenítés egyik legkiválóbb terepének bizonyult. Ezt az is bizonyítja, hogy a sorkatonai idejüket letöltött csángó fiatalok szülőfalujukba visszatérve többé nem voltak hajlandók magyarul megszólalni.²⁸) Egyes román és orosz hadtestek parancsnoksága főhadiszállásként olyan falvakat jelölt ki – például Dormánfalvát (Dărmănești) és Kománfalvát –, ahol nagy számban éltek csángók, a katonaságot pedig itt és a környező falvakban szállásolták el. A 9. orosz hadsereg egységeit Románvásár környékén helyezték el,²⁹ melynek vonzáskörzetébe éppen az északi csángó szórványtelepülések tartoztak. Ezen a területen állandóvá váltak a rekvirálások, az orosz katonák elhajtották szinte a teljes állatállományt és beszedték a falusiak szállítóeszközeit.³⁰

Súlyosbította a helyzetet, hogy a román hatóságok az 1917 tavaszára elfoglalt havasalföldi területekről elmenekült lakosságot moldvai táborokban és falvakban zsúfolták össze. Mivel az elveszített országrészből a gabonát s az élelmiszer-készleteket nem tudták elszállítani, ugyanakkor még a Moldvában állomásozó román és orosz seregeket is el kellett látni, az élelmezési helyzet egyre rosszabbodott. Az összezsúfolódlakosság és katonaság együttélése folytán több helyen járványok pusztítottak a rossz higiéniai viszonyok között élő emberek körében.³¹ Akárcsak az ilyesfajta „tábori körülmények” által gerjesztett negatív hatások, a háborús traumához tartozott a család nélkül maradt árva gyerekek hirtelen megugró száma is. A Moldvában szolgáló olasz misszionáriusok megpróbálták összegyűjteni és a hagyományosan családcentrikus katolikus közösségekben elhelyezni a szüleiket elvesztett árvákat, mintegy 50-60 főből álló, tetemes csoportot osztottak szét a bogdánfalvi (Valea Seacă), léspedi (Lespezi) és lujzi-kalugari (Luizi-Călugara) családok között.³²

²⁵ Régebben: Ónfalva.

²⁶ *Gazda* 1993. 44–47. o.

²⁷ *Gazda* 1993. 42. o.

²⁸ Erre szolgáltat adatokat Stefan Lippert jászvásári osztrák–magyar alkonzul, aki még 1893-ban egy részletes tanulmányt készített a csángók helyzetéről. *Gecsényi* 1988. 180. o.

²⁹ *Nagybacsoni Nagy* II. 212. o.

³⁰ *Gazda* 1993. 47–48. o.

³¹ *Nagybacsoni Nagy* III. 2. o.

³² *Gazda* 1993. 50. o.

A román hadseregből fogságba esett magyar ajkú katolikus katonák Magyarországon kedvezőbb elbírálás alá estek, mint román nemzetiségű sorstársaik. Több adat is egybehangzóan arra enged következtetni, hogy az egyes csapattestek vezetése, tolmácsként alkalmazva őket, igyekezett kihasználni román és magyar nyelvtudásukat. Erre néhány utalást találunk a már idézett riportkönyvben.³³ Hazai levéltárakban folytatott kutatásaink során is bukkantunk erre utaló információra: a Belügyminisztérium 1916-ban és 1917-ben különleges bánásmódot írt elő a magyar fogságba esett csángó katonákkal szemben. Erre a tárca elnöki iratait lajstromozó mutatókönyvekben találtunk bejegyzést, magukat az ügyiratokat azonban, az időközben végrehajtott selejtezések miatt, nem sikerült megtalálnunk.³⁴

A praktikus szempontok mellett a különleges bánásmódot a Monarchia részéről feltehetőleg az is indokolta, hogy a magyarországi közvélemény a romániai katolikusokat már régóta harci erényeik alapján is számon tartotta. Ballagi Aladár történész például megemlítette, hogy 1887. évi útja során megismerkedett Benke József klézsei bíróval, aki büszkén mesélte hőstetteit, amelyeket az 1877–1878. évi orosz–török háborúban, a plevnai csatában vitt véghez.³⁵ György Endre újságíró szerint szintén ebben a háborúban a román hadsereg grivița-i győzelmét nagyrészt magyar származású katonáinak köszönhette. A szerző szerint ezt az ügy még a román parlamentben is térítékre került.³⁶ Noha Magyarországon ennek jelentőségét minden bizonnyal kissé el is túlozták, hiszen ez a felfogás legtöbbször a magyar és a román katonaeszmény összevetéseként, a román és magyar katonai hagyományok vagy történelmi hadi tettek kontextusában jelent meg, mégis lehetett némi alapja. Ez valószínűleg arra vezethető vissza, hogy a katolikus falvakból származó férfiak – az évszázados különállás, a katolikus kisközösségekre jellemző összetartás és eltérő normák miatt – a harctéren fegyelmezettebben viselkedtek. Érdemes megemlíteni, hogy később, a második világháború idején, politikai szinten ismét felmerült a moldvai csángók Magyarországra telepítésnek kérdése. A Minisztertanács elé ilyen szellemű előterjesztést tevő Bonczos Miklós igazságügyi államtitkár, menekültügyi kormánybiztos azzal is érvelt, hogy az első világháborúban, a mărășeșt-i csatában éppen a katolikus katonák közül került ki a legtöbb hősi halott, a csángók áttelepítésével tehát Magyarország a háborúban nem nélkülözhető, „kitűnő katonai anyagra” tehetne szert.³⁷

A tudományos koncepció

Az első világháború idején Magyarországon a legnagyobb hatású koncepciót a „csángókérdés” megoldására Györffy István (1884–1939) néprajztudós fogalmazta meg. „Csángókérdésen” azt a reformkor óta napjainkig átívelő, s a magyar közvélemény számára megoldatlannak tartott problémát értjük, amely a magyar nemzet központi tömbjétől, illetve államától elszakítva élő és önálló fejlődési utat bejárt népcsoport önazonosságá-

³³ *Gazda* 1993. 53–56. o.

³⁴ MNL OL K 148 Belügyminisztérium elnöki iratok, 1473., 1477. k.

³⁵ *Ballagi* 1888. 27. o.

³⁶ *György Endre*: A moldvai csángókról. Levél a „Vasárnapi Újság” szerkesztőjéhez. *Vasárnapi Újság*, 1900. október 8. 706. o.

³⁷ Az 1944. április 7-i Minisztertanács ülésének jegyzőkönyve. MNL OL K 27 Minisztertanács ülésének jegyzőkönyve, 260. d.

nak megőrzéséért vívott küzdelmet, annak különféle módozatait jelentette. A XIX. század kezdetétől a magyar társadalom – némiképp leegyszerűsítve – a hazatelepítés és a szülőföldön tartás alternatívája között választhatott. Az előbbi megoldás radikális változást hozott volna a csángók életében, míg az utóbbi egy alapvetően defenzív jellegű – a helyi katolikus egyházszerkezet magyar kézben tartásával, az anyanyelvi oktatás és művelődés terjesztésén keresztül a fennálló etnikai viszonyok megőrzését előíró – program volt. E két antagonisztikusnak tűnő elképzelés több szerzőnél mégis egymásra épült, oly módon, hogy számoltak az áttelepítés radikális lépésének óhatatlan bekövetkeztével, ha elveszne a magyarként való megmaradás esélye a szülőföldön. Románia háborús vereségével, majd kapitulációjával új helyzet alakult ki a magyar–román kétoldali kapcsolatokban: Magyarország elvileg a győztesek fölnyélével diktálhatott legyőzött ellenfelének. A híres magyar néprajztudós 1916–1917 fordulóján formába öntött gondolatmenete is alapvetően ezt a megváltozott helyzetet tükrözte.

Györffy érdeklődését a moldvai csángók iránt feltehetőleg a XVIII. század végi jezsuita misszionáriusok által terjesztett, majd a XX. század legelején Rubinyi Mózes és Munkácsi Bernát révén újjáéledő „kun elmélet” keltette fel. A Nagykunságot szűkebb páttriájának tudó, és a kunsági néphagyományok kutatását később tudományos munkásságának közép-pontjába helyező fiatal etnográfus nyilván felfigyelt a csángók török–kun származását taglaló elméletekre, élénk érdeklődéssel követte azok társadalmi visszhangját, illetve a velük kapcsolatos újabb nézeteket, vitákat.³⁸ Középkiskolás diákként gyalogtúrák során járta be a Kárpát-medence azon vidékeit, ahol magyar lakosság élt, de eljutott a Kárpátokon túlra is, így 1903-ban a moldvai csángók közé.³⁹ Később, a Néprajzi Múzeum munkatársaként már szervezett keretek között, az intézmény tudományos háttértámogatását igénybe véve mélyíthette el a népcsoportra vonatkozó ismereteit, ezért 1911-ben 500 koronát kért a csángóság körében elvégzendő néprajzi gyűjtőútra.⁴⁰ A gyűjtőmunka ismereteink szerint nem valósult meg; később mégis igyekezett újabb adatokat beszerezni a moldvai régió etnikai viszonyairól, amelyhez többször kérte a Központi Statisztikai Hivatal segítségét.⁴¹

A világháború során érdekes fordulat állt be a tudós életében, ugyanis 1917. január 9-én a Belügyminisztérium parancsával Bukarestbe rendelték az ott székelő német megszálló hatóságok melletti osztrák–magyar hadfőparancsnokság missziójához.⁴² Viszonylag hosszú ideig, több mint másfél évig, 1918 augusztusáig tartózkodott Romániában,⁴³ ottani tevékenységét mégis alig említi a szakirodalom, ami leginkább az erre reflektáló primer források hiányával magyarázható.⁴⁴ A romániai K. u. K. Abwehrstelle teljes hazai iratanyagának áttekintése után mindössze néhány utalást találtunk arra vonatkozóan, hogy

³⁸ Előfizette az *Ethnographia* című folyóiratot, ahol Rubinyi és Munkácsi erre vonatkozó cikkei megjelentek. Hajdú 1984. 6. o.

³⁹ *Selmeczi Kovács* 1981. 9. o.

⁴⁰ Semayer Vilibáld, az MNM Néprajzi Osztálya vezetőjének levele Szalay Imréhez, a MNM igazgatójához. Budapest, 1911. június 12. NMI 61/1911. sz.

⁴¹ Mészáros Gyula, a MNM Néprajzi Osztálya igazgatóhelyettesének levele a KSH-hoz. Budapest, 1914. május 22. NMI 74/1914. sz.; Semayer levele a KSH-hoz. Budapest, 1916. augusztus 1. NMI 227/1916. sz.

⁴² Előterjesztés Györffy István katonai behívása tárgyában. Budapest, 1917. január 10. NMI 8/1917. sz.

⁴³ *Szilágyi* 1984. 596–597. o.

⁴⁴ Lásd pl.: *Szilágyi* 1984. 585. o.; *Selmeczi Kovács* 1981. 15. o.

1918 nyarán az osztrák–magyar hadfőparancsnokság bukaresti missziójánál polgári megbízottként, tudományos tanácsadói posztton szolgált, általa írt jelentésekre vagy feljegyzésekre azonban nem bukkantunk. A legutolsó bejegyzés kitért arra, hogy 1918. augusztus 13-án Isztambulba vezényelték, az osztrák–magyar közös hadügyminisztérium keleti osztálya által szervezett kisázsiai expedíció tagjaként.⁴⁵

Az sem teljesen világos, hogy mi lehetett kiküldetésének pontos célja. Feltételezésünk szerint ő maga is azzal a kontingenssel utazott ki a román fővárosba, amelynek feladata a román hadsereggel kollaboráló, majd annak Erdélyből való kiverése után a vele együtt kimenekülő magyarországi román nemzetiségi vezetők megfigyelése volt. Egy hasonló egység kiküldetésének szükségességére először Sándor János belügyminiszter hívta fel Tisza István miniszterelnök figyelmét. A politikus nyilván az ügy bizalmas jellege okán magánlevélben fejtette ki nézetét, miszerint a hazai román vezetők már a háború kitörése előtt is Romániából uszítottak Magyarországra ellen, ily módon befolyásolva a romániai politikai vezetést és közvéleményt. Szerinte a román hadsereg erdélyi betörése végső soron az ő agitációjuk eredménye volt, ezért fontos lenne, ha a magyar rendőri hatóság „néhány ügyes emberét” a helyszínre küldenék a további agitáció megakadályozása érdekében. A kormányfő hamarosan arról értesítette őt, hogy a szükséges lépéseket megtette.⁴⁶ Györfffyt is minden bizonnyal ezzel a nemsokára kiutazó csoporttal juttatták Bukarestbe, s az ügy fontosságából fakadó nagy sietség lehetett az oka, hogy a Belügyminisztérium vonatkozó parancsát hivatalosan át sem vehette, hanem annak tartalmát a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium III. Ügyosztályáról telefonon üzenték meg neki.⁴⁷

Az elsődleges feladat tehát minden bizonnyal a magyarországi román vezetők romániai kapcsolatainak feltérképezése volt, de ezen kívül nyilván a román belpolitikai életéről, a belső politikai erőviszonyok változásáról is információkat kellett gyűjtenie, amire Györfffy – román nyelvtudásának köszönhetően – kiválóan alkalmasnak bizonyult.⁴⁸ Bizonnyára azonban ő maga sem kívánta kizárólag erre korlátozni tevékenységét, hiszen ottlétét kihasználva igyekezett a „terepen” megvizsgálni a moldvai csángók valós helyzetét. Nem kizárt továbbá az sem, hogy a csángókkal kapcsolatos tanulmányai végett ilyen jellegű kiegészítő feladattal már eleve ellátták, vagy később kapott ilyen megbízást.⁴⁹ 1918 januárjában arról értesítette a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályát, hogy Romániában 40 ezer válogatott antropológiai felvételt „szerzett”, amelyek az 1877–1878. évi orosz–török háborúban részt vett katonákat ábrázolják, akik között mintegy száz moldvai csángó is van. Kérte az intézményt, hogy biztosítson számára 200 korona előleget a gyűjtemény hazajuttatása céljából, mivel „...ha a jelek nem csalnak, hamarosan átmegyünk Moldvába, s akkor az egész anyag itt vész Bukarestben”.⁵⁰ Bár későbbi adatok szerint ez a kollek-

⁴⁵ Kimutatások a bukaresti K. u. K. Abwehrstelle személyi állományáról. Bukarest, 1918. június 11., július 1., augusztus 2., szeptember 1. HL 11/470 Militärverwaltung in Rumänien, 11. d.

⁴⁶ Sándor magánlevele Tiszának. Budapest, 1916. december 19. Tisza válasza Sándornak. Budapest, 1916. december 26. MNL OL K 26 1112. cs., 1917/XII. res. t., 7723/1916. res. sz.

⁴⁷ Előterjesztés Györfffy István katonai behívása tárgyában. Budapest, 1917. január 10. NMI 8/1917. sz.

⁴⁸ Ő maga is úgy interpretálta az eseményeket, hogy „román irredenta ügyekben dolgozott” a császári és királyi védelmi állomás politikai osztályán. *Szilágyi* 1984. 596. o.

⁴⁹ Erre későbbi utalás: „Györfffy István segédőrt a moldvai és bukovinai csángók tanulmányozására katonai szolgálatra hívták be.” A MNM Néprajzi Osztályának 1917. évi jelentése. Budapest, 1918. NMI 56/1918. sz.

⁵⁰ Semayer levele a MNM igazgatójának. Budapest, 1918. január 31. NMI 12/1918. sz.

ció végül Magyarországra érkezett,⁵¹ mégsem található meg a Néprajzi Múzeum jelenlegi gyűjteményében.⁵²

Mint említettük, Györffy koncepciójának kiinduló eleme az aktuális geopolitikai konstelláció ismerete, a Monarchiának Romániával szemben a „baldog békeévekben” is meglévő hatalmi túlsúlya volt, amit a világháborúban a javára történő egyértelmű erőltetés követett. Erre épültek az etnográfus sokoldalú történeti–néprajzi tapasztalatai a csángósággal kapcsolatban, amelyekre hosszú évek tudományos kutatása és moldvai utazása során tett szert. Elképzeléseinek alakulását további két tényező befolyásolhatta.

Az egyik a háborús évek előtt a kivándorlás révén a magyar nyelvű katolikus lakosság nagy számban való megjelenése Romániában, ami iskoláikon és művelődési egyesületeiken keresztül a magyar nyelvű katolicizmus térnyerésének lehetőségét vetítette előre az egész országban. Bár a századforduló a magyar állam, valamint az egyházi társadalmi szervezetek hathatós közreműködésével meginduló „romániai katolikus akció” távlatilag a romániai nagyvárosokban koncentrálódó székelység visszaszivárgásával számolt,⁵³ az ott letelepülő magyar ajkú lakosság jelenléte a magyar nyelvű vallásosság bizonyos mértékű elterjedését vonhatta maga után. Ez még az igencsak jelentősnek mondható lemorzsolódás és a román állam korlátozó magatartása mellett is reális tényezőnek számított.

A másik a Magyarország történeti határain kívül élő második legnépesebb, kompakt tömbben élő magyar népcsoport, a bukovinai székelység végveszélybe kerülése volt. A keleti fronton zajló, 1916–1917. évi események, s különösen az 1917 júliusában megindított német és osztrák–magyar ellentámadás következtében a bukovinai magyar falvak a frontvonalba kerültek, lakosságuk részben Erdélybe menekült, részben a magyar hatóságok telepítése révén az Alföldre került. Ez a kataklizma a bukovinai székelység szétszóródását vagy teljes eltűnését vetítette előre.⁵⁴ Hasonlóképpen alakult a Regátba vándorolt székelyek sorsa is, hiszen az 1916. augusztusi román offenzíva után a román hatóságok retorziókat foganasítottak velük szemben, tekintélyes hányadukat internálták, a tulajdonukban lévő ingatlanokat pedig lefoglalták.⁵⁵ Ezekből a magyar közvélemény azt a konzekvenciát vonta le, hogy a román állam jóvoltából hosszú távon sem fog megoldódni a területén élő magyar nemzetiségű lakosság problémája.

Az áttelepítés tekintetében Györffy a legfőbb akadálnak a csángók román állampolgárságát tartotta, ami miatt a tömeges optálás zökkenőmentes lebonyolítása akár egy magyar–román kétoldalú egyezmény megkötését is szükségessé tette volna. Márpedig a román kormány, véleménye szerint, asszimilációs politikája sikereinek küszöbén ehhez nem járult volna hozzá, hiszen a csángóságra – szorgalma és viszonylagos jómódja miatt – értékes társadalmi réteggént tekintett. További problémaként merült fel, hogy szerinte

⁵¹ Erről szintén egy múzeumi akta alapján szerezhetünk tudomást. „Györffy István a Bukarestben székelő Cs. kir. Abwehrstelle magyar különítményében főjárulnoki rangban van beosztva, de ezen állomáshelyen is a magyar néprajzi tudományt, a moldvai csángó magyarok ügyét szolgálja... amit a Néprajzi Osztály számára megküldött 8000 darabból álló román antropológiai fényképgyűjteménye is bizonyít.” Semayer jelentése a MNM-nak. Budapest, 1918. március 19. NMI 39/1918. sz.

⁵² Szilágyi 1984. 585. o.

⁵³ Makkai 2002. 3. o.

⁵⁴ Erről részletesen lásd: Romsics 1983.; Makkai 2000.

⁵⁵ August Kuczka romániai katolikus főtanfelügyelő jelentése. Bukarest, 1917. július 8. MNL OL K 26 1121. cs., XX. t., 2601/1917. sz. Kuczka jelentése. Bukarest, 1918. július 6. Uo. 1185. cs., XVIII. t., 3517/1918. sz.

a csángók minden bizonnyal önként sem akartak volna Magyarországra telepedni, hiszen nehezen hagyták volna el termékeny földjeiket, amikért Magyarországon kárpótolni kellett volna őket. Úgy vélte, hogy ha a szülőföldjükön megszokott körülményekhez képest rosszabb viszonyok közé kerülnének, a telepítési terv csődöt mondana. Az áttelepítés gondolatával kapcsolatban a tudós arra is figyelmeztetett, hogy nem szabad mintának tekinteni a bukovinai székelyek hazahozatalára a XIX–XX. század fordulóján nagyrészt nem körületekintően véghezvitt kezdeményezéseket. A bukovinai magyarok kötődése az anyaországhoz – magyar nyelven prédikáló papságuk és magyar nyelvű oktatást biztosító iskoláik révén – sokkal erősebb volt, mint a moldvai csángóké, illetőleg számbelileg is kevesebben voltak náluk.

Györffy szerint a legradikálisabb megoldás lett volna a csángók által lakott vidéket Magyarországhoz csatolni. Ez nem volt idegen egyen korábban megfogalmazott nézeteitől, hiszen a magyarság Kárpát-medencei hegemoniáját veszélyeztető délszláv propaganda, a nagyszerb és a nagyhorvát aspirációk ellensúlyozása érdekében már a világháború előtt felvetette a középkori Magyar Királyság balkáni birtokain történő telepítési mozgalom ötletét.⁵⁶ Egy 1916-ban publikált tanulmányában szintén megjelent a Szent István-i állam középkori külső védelmi övezetéig kiterjeszkedő expanzionizmus gondolata.⁵⁷ Használó középhatalmi terjeszkedés megvalósulását eredményezte volna a Moldva feletti magyar befolyás megszerzése is: „Minden jogunk megvan tehát, hogy politikánkat ezen ősi föld visszaszerzésére fordítsuk. A Fekete-tenger Moldván át csak annyira van tőlünk, mint az Adria, s Galaczig tengeri hajókkal is lehel járni a Dunán. Moldva birtokában az egész Keletet érdekkörünkbe lehetne vonni.”⁵⁸

Nyilvánvaló, hogy mindezek ellenére maga is realista volt, tudta, hogy a magyar etnikum belső energiáinak korlátozottsága nem teszi lehetővé a fentebbi nagyszabású elképzeléseket: „Nincs annyi expanzív nemzeti energiánk, hogy óriási küzdelmünk gyümölcseként ki tudjuk követelni a világnak hazánkon kívül ezt az egyetlen magyar darabját, mely nélkül a magyar király nem mondhatja el, hogy minden magyarok királya. Pedig a csángó föld nagyon gazdag, só és petróleum bányái kimeríthetetlenek, földje valóságos Kánaán.” Györffy ezért azt tartotta volna célravezetőnek, ha a „csángó földet” nem közigazgatásilag, hanem egyház-igazgatási szempontból kötik Magyarországhoz. Ha Moldva katolikus területeit kivonják a közvetlenül Rómának alárendelt jászvásári egyházmegye irányítása alól, és magyar egyházi vezetés alá helyezik, akkor az ottani lakosságot Magyarországról lehetne ellátni papokkal, és magyar iskolákat lehetne állítani számukra. Emellett el kellett volna érni azt is, hogy a moldvai katolikusok kegyura a magyar király legyen. A XIX. század második felében kiteljesedő református missziós mozgalmat hozta fel példaként, megemlítve, hogy a református egyház 12 gyülekezetet szervezett Romániában, amelyek az erdélyi egyházkerület alá tartoznak, s ahová a református egyház magyarországi vezető testületei nevezik ki a papokat, tanítókat, illetve ők biztosítják a fizetésüket is.⁵⁹

⁵⁶ Részletesen: *Makkai* 2003. 117–118. o.

⁵⁷ Györffy 1916a. 479–503. o.

⁵⁸ Györffy 1916a. 503. o.

⁵⁹ Nézetei megtalálhatók: Györffy 1916b. A kötetben szereplő statisztikai adatok részben azonos szöveggel megjelentek: Györffy István: A moldvai csángók. A *Vármege*, 1917. január 20.; *Uo.*, 1917. január 27. Györffy koncepcióját röviden ismertette: *Mikecs* 1989. 310–314. o.

Györffy gondolatmenetének egyik fő érve az egyházjogi helyzet megváltoztatására a történeti jogon alapult. A románok megtelepedése előtt ugyanis az alapvetően török nyelvű népek, főleg kunok által lakott terület a magyar királyok hűbérbirtoka volt. Ez a helyzet a románság nagy tömegben való, XIV. századi megjelenése után sem változott, a Moldvai Fejedelemség a XVI. század legelejéig több korszakon át a Magyar Királyság hűbéresének számított. Ebből következően a kunok térítésében fontos szerepet teljesítő milkói püspökség, majd a későbbi szereti és bákói püspökség a magyar egyházi hierarchia részét képezte. A terület feletti ősi jogait ezért a magyar katolikus egyház számon tartotta. A magyar egyházi fennhatóság visszaállításának gondolatát már Batthyány Ignác erdélyi püspök is felvetette a XVIII. század végén, akinek javaslatát a madéfalvi veszedelem után kialakult szükséghelyzet indokolta, de annak valóban komoly egyháztörténeti előzményei voltak. Ez a kezdeményezés a Szentszék ellenállása miatt kudarcot vallott ugyan, de a magyar főpap-ság erejéhez mérten később is igyekezett segíteni a moldvai magyar katolicizmus ügyét.⁶⁰

A koncepció másik alappillért az etnográfiai elv alkotta. A néprajztudós elgondolásai szerint a XV. századig Moldva lakossága nagyjából magyar volt, és a termékeny folyó-völgyekben egy összefüggő tömbben élt Észak-Moldvától egészen Havasalföld természetes határáig. Ezt az egységes magyar nyelvterületet az állandó török-tatár betörések, valamint a románság növekedése szaggatta szét apró etnikai szigetekre. Ezen túlmenően az érvek között az elsőbbség kérdése is felmerült, mely szerint a magyarság jóval régebbi lakos Moldvában, mint a románság, hiszen már a XIII. században kimutatható a jelenléte, míg a románok csak a XIV. században telepedtek be Máramaros felől, éppen I. (Nagy) Lajos magyar uralkodó jóváhagyásával. „...végeképpen eltűnik a magyarság egy olyan területről, ahol már akkor is ott lakott, mikor mai elnyomóinak még híre sem volt azon a tájon” – írta. Györffy ezen kívül felhozta a magyar elem gazdasági és kulturális jelentőségét a moldvai államalakulat korai történetében, hangsúlyozva, hogy a középkori városok lakosságának nagy részét a magyarság alkotta, illetőleg a csángók, román szomszédokkal ellentétben, sosem voltak jobbágyok, hanem kiváltságokkal rendelkező „részesek”. Ily módon a Moldvában őshonos és demográfiailag meghatározó népelemet nem lehetne mellőzni a társadalmi életben.

A néprajztudós tehát végső soron nem az államjogi keretek megváltoztatásával kívánta visszahelyezni a csángóságot a magyar nemzet hatósugarába, mivel ez még a háborús győzelem mámorában sem számíthatott reálisan kivitelezhető tervnek. Egy hasonló megoldás megvalósulása – még a legprecízebb etnikai határok kialakítására való törekvés esetén is – bizonyára nagyszámú román etnikum Magyarországhoz kerülését jelentette volna. Szinte elképzelhetetlennek tűnt higgadtan megvonni a Magyarország és Románia közti új határokat úgy, hogy a viszonylag szétszórtnan elhelyezkedő csángó falvak mindegyike, veszteség nélkül és a román lakosságú körzetek kihagyásával új hazájához kerüljön. Ismét aláhúznánk, hogy Györffy nem tartotta lehetségesnek a beolvadás szélére sodródott népcsoport teljes áttelepítését, bár a Tatros és Tázló mentén élő székelység esetében ezt nem is zárta ki, mivel úgy vélte, hogy körükben még erős a magyar azonosságtudat. Egy racionálisabb terv szerint próbálta meg „kiemelni” a csángók által lakott településterületet a román állam teljes befolyása alól, eleve azzal számolva, hogy Románia, bekövetkező

⁶⁰ Batthyány Ignác kezdeményezéséről: *Mikecs* 1989. 203. o.

háborús veresége folytán, az azt követő időben kénytelen lesz elfogadni a terület sorsának alakítására vonatkozó magyar diktátumot. Józan mértéket tartva ennél többet nem is lehetett követelni, hiszen a román hadsereg erdélyi betörése és a román katonai adminisztráció ottani, kérészerűtűnek bizonyuló tevékenykedése, továbbá a hazai román lakosság viselkedése már egy ezzel gyökeresen ellentétes fordulat lehetőségére és következményeire is rávilágított.

A politikai cselekvés

Romániát, katonai veresége után, a magyar politikai elit sem kívánta területi csonkítással büntetni, mivel az nyilván az erdélyi románság demográfiai súlyának további növekedését jelentette volna. A román betörés okozta meglepetés, majd az azt követő ocsúdás után sokkal kézenfekvőbbnek tűnt a román hadsereg betörése alatt a magyar állam iránt nem lojális magatartást tanúsító román lakosság tömbjének fellazítása Dél-Erdélyben, a tömeges lakhelyelhagyás kikényszerítése révén az ottani etnikai viszonyoknak a magyarság számára kedvező átalakítása. A magyar politikusok szemében megbízhatatlanná vált románság kitelepítése különösen a határ menti övezetek esetében bizonyult volna célszerűnek, hiszen egy ismételt ellenséges betörés esetén a helyi lakosságnak az agresszor hadseregét segítő kollaborációja ily módon kiküszöbölhető lett volna.⁶¹ Ezt a gondolatot Bethlen István, az Alkotmánypárt parlamenti képviselőjeként, már 1917. március 3-án felvetette híressé vált képviselőházi beszédében. A politikus kijelentette: „a békekötéskor biztosítani kell a végeket, mivel a határokon nem élhet megbízhatatlan lakosság, hanem olyan, amely a haza védelmére mindenkor kapható”. Kifejtette továbbá, hogy ennek érdekében Romániának nem pénzben, hanem földben kell kárpótlást adnia, ahová Magyarország a határa mentén élő megbízhatatlan elemeket kitelepítheti. Helyükre magyarokat kellene hozni, a Regátba vándorolt székelyeket és a moldvai csángókat, illetve a háborúban kitűnt katonákat. Bethlen kiemelte, hogy nem szabad ódzkodni ettől az „erőszakosnak tűnő” megoldástól, hiszen „sokkal civilizáltabb” népek is tervbe vettek hasonlót, amelyre példaként Németország aspirációit hozta fel az Oroszországból kiszorított német telepések földhöz juttatására.⁶²

A csángóság Magyarországra telepítésének gondolatát ekkor az a szükséghelyzet indokolhatta, amely a hazai románságba vetett bizalom megrendülésével, a nemzetiségi probléma végső kiiktatásának igényével alakult ki, hogy ily módon vegyék elejét Románia folytatódó irredenta affinitásainak. A politikai elit számításaiban más mód nem mutatkozott a kitelepítendő román lakosság megüresedő helyének feltöltésére, hiszen a magyarság iránt hűséges népességlelesleg elvonására máshonnan nem volt lehetősége, csak Romániából. A magyar nemzeti érdekek érvényesítése mellett azonban más szempontokat is figyelembe kellett venni, például azt a tényt, hogy Romániának a Szeret alsó folyásáig terjedő része német megszállás alá került, a közigazgatásban pedig a német katonai hatóságok rendezkedtek be, akiknek külön céljaik voltak Románia tekintetében.⁶³ A német katonai közigazgatáson belül a szövetségesek csak képvisellel rendelkeztek: a katonai kormányzó

⁶¹ A románság kiszorítására és a magyar–német szupremácia megteremtésére vonatkozó javaslatokra lásd: Bárdi 1999. 59–63. o.

⁶² Képviselőházi Napló. XXXV. k. Budapest, 1917. 15. o.

⁶³ Részletesen lásd: Mayerhofer 2010.

alá rendelt vezérkari főnök törzsében, a gazdasági osztály keretén belül működhetett az osztrák–magyar misszió. A német szervek – főleg a román gazdasági potenciál kiaknázására irányuló – saját terveik érdekében nagyon hamar igyekeztek a román fél közreműködését biztosítani, olyan bábkormányt hatalomra juttatni, amely a német érdekeket volt hivatva kiszolgálni.⁶⁴ A központi hatalmak és Románia közötti fegyveres konfliktus után a román hadsereg még viszonylag intakt állapotban maradt egységeinek – amelyek erejéből 1918 januárjában Besszarábia megszállására is tellett – leszerelését vonakodva végrehajtó román vezetés „jóindulatáért” cserébe a háború alatt nem lehetett akármit az országra erőszakolni. A lakosságcsere kivitelezését tehát az általános technikai nehézségeken és a már említett akadályozó tényezőkhöz kívül a Románia elleni hadjáratban oroszlánrészt vállaló német szövetséges akarata is kérdéssé tette.

A telepítési akció tervét, okulva a korábbi tapasztalatokból, sokoldalúan ki kellett volna dolgozni, ami időigényes munkát jelentett. A háború vége és a Monarchia számára kedvező végső hatalmi rendezés pedig nem következett el, egyre inkább elhúzódtott, sőt, a hadi helyzet állandó változása a frontokon bizonytalanná tette az előnyös végkifejletet. Némi eredménnyel kecsegtetett, hogy a Központi Hatalmak és Románia háborúját lezáró 1918. május 7-i bukaresti béke harmadik fejezete az Osztrák–Magyar Monarchia és Románia között határmódosítást írt elő. Ez Magyarország viszonylatában nem jelentett olyan nagymértvű területnyerést, amely döntő mértékben befolyásolhatta volna Budapest elképzeléseit a csángók vonatkozásában, és amellyel lehetővé vált volna a csángók által lakott vidék legalább egy részének bekebelezése. A békeegyezmény olyan, hadászati szempontokat követő stratégiai határkiigazítást irányzott elő, amely a Déli- és Keleti-Kárpátok földrajzi viszonyaiból fakadó, kedvezőtlen védelmi lehetőségeken igyekezett enyhíteni. Összesen 5636 km² terület került a Monarchia katonai közigazgatása alá, amiből Magyarország 3772 km²-el részesedett. A magyar határvonal 5–20 km-es, változó mélységű kitolása ellenséges támadás esetén még így sem volt teljesen kielégítő, ugyanakkor a Magyarország területéhez csatolandó 42, döntően román lakosságú (mintegy 23 ezer fő) község a hazai román-ságot erősítette volna.⁶⁵

Magyar lakosságú körzetek csak az Ojtozi-szorosban, valamint a Gyimesi-szorosban, a Tatros völgyében voltak, ahol 1916–1917 során elkecsereedett harcok folytak. Itt a határvonalat 18 km-el kellett volna kitolni, amivel 14 olyan falu, hegyi telep került volna magyar fennhatóság alá, amelyek lakosságának kisebb-nagyobb része katolikus volt, például Palánka (Palanca), Csügés (Ciugheș), Bruszturósa (Brusturoasa).⁶⁶ A határ módosított

⁶⁴ Vargyai 1968. 265–266. o.

⁶⁵ A határkiigazításról részletesen lásd: Suba 2000.

⁶⁶ Az erre vonatkozó statisztikai adatokat éppen Györffy tette közzé először: Györffy 1918b. 69–73. o. A békétárgyalásokra a Györffy által elkészített néprajzi térkép a Gyimesi- és Ojtozi-szorosok közti szűk sávban az egyes körzetekben változóan, 10–20, 40–50, 50–60% körülire tette a magyar ajkú katolikusok arányát. Erre lásd: A magyar békétárgyalások. (Jelentés a magyar békeküldöttség működéséről Neuilly S/S.-ben 1920. januárius–március havában.) III/B. köt. XXIII. sz. térkép. Magyar Királyi Külügyminisztérium, Budapest, 1920. Az említett három, Magyarországhoz sorolt településen Tánzos Vilmosnak a 2008–2010. évi viszonyokat tükröző kutatásai alapján a következő volt a magyarul beszélők aránya: Palánka: 8%, Csügés: 40%. Tánzos 2010. 120–121. o. Megjegyeznénk, hogy Tánzos nagyjából másfél évtizeddel korábbi, 1995–1996-ban a régióban végzett terepmunkája még mindhárom településen kedvezőbb arányokat mutatott ki: 1995–1996-ban kis létszámban még Bruszturószán is éltek magyarul beszélő lakosok, 2008–2010-ben viszont már kizárólag csak román ajkúakat lehetett regisztrálni ott. Tánzos 1999. 26–28. o.

vonalanak kijelölése azonban vontatottan haladt, nagyrészt az erre kirendelt, illetékes román bizottságok késleltetése miatt. A Monarchia határbizottságainak tagjait 1918 október–novemberében az erdélyi román nemzeti komiték rendelkezéseinek értelmében román alakulatok lefegyverezték, így végül ez a határkiigazítás sem valósulhatott meg.⁶⁷

A magyar kormány még a békerendezés várt kezdete előtt egy Győrffy koncepciójával csaknem azonos megoldást keresett. Az 1904–1915 folyamán második moldvai püspökséget töltő Nicolae Iosif Camilli 1915. december 30-án elhunyt. Az 1916. január 30-án apostoli adminisztrátorrá designált, szintén olasz származású Ulderico Cipollonit, a romániai minorita rendtartomány főnökét potenciális püspökjelöltként tartották nyilván. Budapest úgy vélte, hogy az ő véglegesítése árthat a magyar érdekeknek, ezért a magyar kormány igyekezett megakadályozni a kinevezését. A magyar levéltári iratok tanúsága szerint Burián István akkori külügyminiszter utasította a Bernben székelő vatikáni osztályt – magyar ügyvivőt, hogy jelezze a pápa számára: a Monarchia egy semleges államban élő egyházi személy kinevezését preferálná. Az egyházfő nyilván nem hagyhatta figyelmen kívül az akkor még bizonytalan végkimenetelű háborúban a dualista állam igényét. Ennek köszönhető, hogy a katolikus egyházfő a háború ideje alatt nem is jelölt új személyt a posztra, Cipolloni egészen 1920 áprilisáig apostoli adminisztrátorként vezette az egyházmegyét.

Románia katonai vereségével ismét felmerült ez a magyar szándék, s Apponyi Albert kultuszminiszter kérte ehhez a mérvadónak tekintett Csernoch János esztergomi érsek támogatását.⁶⁸ A hercegprímás kedvezően fogadta a kezdeményezést, ugyanakkor – többek között a román nép „érzékenysége” hivatkozva – kissé kételkedőnek bizonyult. Elfogadva Burián korábbi elképzelését, hogy a szentszéki és román ellenállást figyelembe véve „semleges nemzetiségű” püspököt nevezzenek ki a moldvai egyházmegye élére, fontosnak tartotta, hogy legalább az általános püspökhelyettes személye feleljen meg a magyar érdekeknek.⁶⁹ A jászvásári egyházmegye 1884. évi létrehozása óta már volt precedens arra, hogy olyan személyt helyeztek a püspöki székbe, aki kívül állt a térségben évszázadok óta jelen lévő magyar–olasz ellentétén, így „tisztá lappal” indulhatott tisztségének betöltésére. Dominique Jaquet 1895–1903 között állt az egyházmegye élén, aki francia anyanyelvű svájci lévén toleráns magatartást tanúsított egyházmegyéje magyar ajkú nyája iránt. Ez a szubjektív tényező azonban kevésnek bizonyult, hiszen a jórészt idegen származású moldvai papság ellenállása következtében, és szembeállítva azzal, hogy a magyar kormány feladta a csángók kisebbségi érvényesülését elősegítő erőfeszítéseit, döntően a román állam segítségére szorult, ami a mozgásterét nagymértékben determinálta.⁷⁰

1918 júniusában Wekerle Sándor magyar miniszterelnök a külügyminiszter és a hercegprímás aggályai ellenére arra kérte Buriánt, hogy tegye meg a szükséges lépéseket a Szentszéknél magyar nemzetiségű püspök jelölése érdekében a jászvásári egyházmegye élére. A kormányfó ugyanis úgy vélte, hogy a pápai állam elsődlegesen a vallási célt fogja

⁶⁷ Suba 2000. 363–365. o.

⁶⁸ Apponyi Albert levele Csernoch Jánosnak. Budapest, 1918. január 21. MNL OL K 26 1186. cs., 1918/XX. t., 2813/1918. M. E. sz.

⁶⁹ Csernoch János levele Apponyi Albertnek. Esztergom, 1918. február. 1. Uo.

⁷⁰ Részletesen: Seres 2005.

szem előtt tartani, s a hívek többségének nyelvét és nemzetiségét figyelembe véve abba az irányba mozdul majd el, hogy a moldvai püspöki székre magyar főpapot nevezzen ki. Elismerte ugyanakkor, hogy a kérdés rendezésénél a román kormánnyal is számolni kell, ezért azt javasolta, hogy diplomáciai tárgyalások keretében szorítsák rá Bukarestet a magyar katolicizmus joghatóságának elismerésére.⁷¹ A kormányfő átiratában remélt cél azonban a benne tükröződő optimizmus ellenére sem valósulhatott meg, mivel a hadi helyzet megváltozása 1918 őszén éppen a román nemzeti célok kiteljesítését vonta maga után, Magyarország rovására. A magyar törekvések megvalósulására nem maradt idő, a történelmi Magyarország szétesésével pedig az első világháborúban kedvezőnek mutakozó feltételek is elvesztek, s később rendkívül korlátozottakká váltak.

A konkrét kormányzati lépések mellett mindössze egyetlen olyan adatra bukkantunk, amely arra utal, hogy ekkor Magyarország – társadalmi szervezet révén és egyházi vonalon – némi segínyt juttatott a Csángóföldre. A gorzafalvi lelkész a gyulafehérvári püspöki hatóság által kegyszerek és pénzsegély kiutalását kérte a „keleti testvérek” szubvencionálását már régóta hivatásának tekintő Szent László Társulattól. Az egyesület Várady Árpád kalocsai érsek, egyházi elnök javaslata alapján – segély gyanánt – 50 imakönyvet, 100 rózsafüzért, egy partitúrák könyvet, a lelkész részére pedig 500 korona rendkívüli dotációt szavazott meg.⁷²

*

Úgy vélem, teljesen természetes és jogos igényt jelentett a magyar anyanyelvéhez és vallásához kötődő, népi azonosságtudatát még őrző csángó lakosság számára magyar nemzetiségű egyházi előjárót választani. A Csángóföldön a XIX–XX. század fordulóján, vagy még az első világháború alatti években, kedvező hatalmi konstelláció esetén a magyar nyelvű vallásosság megőrzésére hivatott intézményrendszer kiépítésével biztosítani lehetett volna a nyelvvesztési folyamat megállítását. Egy ilyenfajta magyar követelés megjelenítése és annak érvényesítése a béketárgyalásokon egy világ méretű háború befejezéseként, Románia vagy az Antant veresége esetén, a minimumot jelentette volna. Mint láttuk, mind a Györffy István által felvázolt tudományos koncepció, mind a politikai elit végső esetben számolt Moldova magyar anyanyelvű lakossága legalább egy részének Magyarországra telepítésével, bár a reális megoldást mindkettő a magyar katolikus egyház szervezet joghatóságának valamilyen mérvű kiterjesztésében és a magyar nemzetiségű papság helybéli pasztorációjának törvényes lehetővé tételében vélte megtalálni.

A párizsi béketárgyalásokon a magyar küldöttség az ellenkező előjelű végkifejlet után sem hagyta szó nélkül a moldvai csángók kérdését. A magyar békedelegációnak a moldvai csángó-magyarok helyzetéről és sorsáról szóló jegyzékét, valamint a hozzá csatolt néprajzi térképet a szakirodalom feltételezései szerint Györffy állította össze.⁷³ A dokumentum tör-

⁷¹ Wekerle Sándor magyar miniszterelnök átiratának német nyelvű tervezete Burián István közös külügyminiszterhez. Budapest, 1918. június 27. MNL OL K 26 1186. cs., 1918/XX. t., 2813/1918. M. E. sz.

⁷² A Szent László Társulat igazgatósági ülésének jegyzőkönyve. Budapest, 1918. október 17. MNL OL P 1431 Szent László Társulat iratai, 26. k.

⁷³ A térképet megemlíti Rékasy Ildikó a Györffy szakirodalmi munkásságát felsoroló bibliográfiájában. Rékasy 1977. A jegyzék szövegéből következtetve a szerzőséget Vincze Gábor Györffynek tulajdonítja. Vincze 2001. 161. o.

téneti és statisztikai adatokra támaszkodva próbálta bebizonyítani a csángók magyar eredetét, továbbá igyekezett kimutatni azokat az adminisztratív módszereket és spontán folyamatokat, amelyek elősegítették a többségi nemzetbe történő beolvadásukat. A népesedési adatokat, számarányokat részletesen vizsgálva a jegyzék a mellékletként hozzáfűzött, az etnikai viszonyokat tükröző térképpel megpróbálta igazolni a magyar fél álláspontját, mely szerint a csángó népcsoport Moldván belül reprezentáns tömeget alkot. Az írat hivatkozott továbbá a megfelelő román alkotmányi kitételekre, amelyek – kisebb megkötésekkel – biztosították a szabad vallásgyakorlatot Romániában, de hivatkozott az ennek ellentmondó, dokumentálható rendelkezésekre is. A jegyzék tanulságként leszögezte végül: „Kell, hogy a magyar állam a Békekonferencián felszólaljon ennek a tekintélyes néprajzi kisebbségnek érdekében. Ezt Magyarországnak már általános emberi szempontból is meg kell tennie, azért, hogy Románia magyarjainak vallásuk és nyelvük szabad használatát intézményesen biztosítsák, mert hiszen ezt a jogot a román alkotmány... elvben már úgysis megadta és a nemzetközi jog ereje is támogatja.”⁷⁴

⁷⁴ Ádám – Cholnoky 2000. 485–490. o.

BIBLIOGRÁFIA, RÖVIDÍTÉSEK

- Ádám – Cholnoky 2000. *Trianon. A magyar békeküldöttség tevékenysége 1920-ban.* Szerk. Ádám Magda – Cholnoky Győző. Budapest, 2000.
- Ballagi 1888. *Ballagi Aladár: A magyarság Moldvában. Földrajzi Közlemények, XVI. (1888) 1–2. füz. 1–27. o.*
- Bárdi 1999. *Bárdi Nándor: A szupremácia és az önrendelkezés igénye. Javaslatok, tervek az erdélyi kérdés rendezésére (1918–1940).* In: Források és stratégiák. A II. Összehasonlító magyar kisebbségtörténeti szimpózium előadásai. Székelyudvarhely, 1997. augusztus 21–22. Szerk. Bárdi Nándor. Csíkszereda, 1999. 29–113. o.
- Barna 1908. *Barna [Barabás] Endre: Románia nemzetiségi politikája és az oláhajkú magyar polgárok.* Kolozsvár, 1908.
- Benda 2002. *Moldvai csángó–magyar okmánytár 1467–1706.* Szerk. Benda Kálmán. Budapest, 2002.²
- Bíró 2002. *Bíró Sándor: Kisebbségben és többségben. Románok és magyarok 1867–1940.* Csíkszereda, 2002.
- Borsi-Kálmán 1999. *Borsi-Kálmán Béla: A békétlenség stádiumai.* Budapest, 1999.
- Demény 1999. *Demény Lajos: A csángó-magyarok kérdése Moldva Ideiglenes Országgyűlésén.* In: Tűzcsiholó. Írások a 90 éves Lükő Gábor tiszteletére. Szerk. Pozsgai Péter. Budapest, 1999. 35–46. o.
- Demény 2001. *Demény Lajos: Román forráskiadvány a XVII. századi moldvai csángó magyarokról. Turán, új évf. IV. (2001) 3. sz. 53–56. o.*
- Gazda 1993. *Gazda József: Hát én hogyan siratnám. (Csángók sodró időben.)* Budapest, 1993.
- Gecsényi 1998. *Gecsényi Lajos: Ein Bericht des österreichisch-ungarischen Vizekonsuls über die Ungarn in der Moldau. Jassy, 1893.* In: Ungarn Jahrbuch. Band 16. Red. Horst Glassl – Ekkehard Völkl. München, 1988. 157–191. o.
- Györffy 1916a. *Györffy István: Moldva. Földrajzi Közlemények, XLIV. (1916) 9. füz. 479–503. o.*
- Györffy 1916b. *Györffy István: A moldvai csángók.* In: Zsebatlasz, naptárral és statisztikai adatokkal az. 1917. évre. Szerk. Bátty Zsigmond. Budapest, 1916. 68–74. o.
- Györffy 1918a. *Györffy István: Az új magyar föld. (A bukaresti békében Magyarországhoz kapcsolt román területek helyrajzi ismertetése.) Földrajzi Közlemények, XLVI. (1918) 4–5. füz.*
- Györffy 1918b. *Györffy István: A Romániából hozzánk csatolt területek.* In: Zsebatlasz naptárral és statisztikai adatokkal az 1919. évre. Szerk. Bátty Zsigmond. Budapest, 1918.
- Györffy 1942. *Györffy István: Magyar nép magyar fölöd Budapest, 1942.*
- Hajdú 1984. *Hajdú Demeter Dénes: Györffy István és a moldvai csángómagyarok. Honismeret, XII. (1984) 1. sz. 5–7. o.*
- Halász 1992. *Halász Péter: A moldvai magyarok Románia Nagy Földrajzi Szótárában (1898). Honismeret, XX. (1992) 4. sz. 56–59. o.*
- HL
K 26 *Hadtörténeti Levéltár
Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, K 26 Miniszterelnökség központilag iktatott iratai*
- HK 128. (2015) 3.

- Lükő* 2002. *Lükő Gábor*: A moldvai csángók. I. k. A csángók kapcsolatai az erdélyi magyarsággal. Budapest, 2002.³
- Magyar* 1994. Magyar Zoltán: Vallás és etnikum kapcsolata egy moldvai csángó faluban. *Néprajzi Látóhatár*, III. (1994) 1–2. sz. 75–88. o.
- Makkai* 2000. *Makkai Béla*: Magyarság-gondozás Bukovinában. *Kisebbségkutatás*, IX. (2000) 3. sz. 446–477. o.
- Makkai* 2002. *Makkai Béla*: A kivándorolt magyarság anyaországi támogatása a 20. század elején – Ploiești példáján. *Századok*, CXXXVI. (2002) 1. sz. 3–30. o.
- Makkai* 2003. *Makkai Béla*: Önvédelem vagy expanzió? Magyar „nemzetgondozási” program a délszláv régióban a 20. század elején. *Századok*, CXXXVII. (2003) 1. sz. 101–122. o.
- Mayerhofer* 2010. *Lisa Mayerhofer*: Zwischen Freund und Feind. Deutsche Besatzung in Rumänien 1916–1918. München, 2010.
- Mikecs* 1989. *Mikecs László*: Csángók. Budapest, 1989. (Reprint.)
- MNL OL Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
- MNM Magyar Nemzeti Múzeum
- Nagybacsoni Nagy* II–III. *Nagybacsoni Nagy Vilmos*: A Románia elleni hadjárat 1916–1917. II. k. Havasalföld meghódítása. Budapest, é. n.; III. k. Események 1917-ben és a bukaresti béke. Budapest, é. n.
- NMI Néprajzi Múzeum Irattára
- Posony* 1997. *Posony Ferenc*: Egy moldvai csángó falu társadalmáról. In: Csángó sorskérdések. Az újkígyósi tanácskozás előadásai. 1994. október 28–30. Szerk. *Halász Péter*. Budapest, 1997. 16–23. o.
- Rékasy* 1977. *Rékasy Ildikó*: Györffy István munkássága – Bibliográfia. Szolnok, 1977.
- Romsics* 1983. *Romsics Ignác*: Bukovinai magyarok – hazatelepítési kísérlet 1917–18-ban. *Új Tükör*, XX. (1983) 5. sz. 18–19. o.
- Selmeczi Kovács* 1981. *Selmeczi Kovács Attila*: Györffy István. Budapest, 1981.
- Seres* 2005. *Seres Attila*: Moldvai csángók és erdélyi románok a magyar kormányok politikájában a 19–20. század fordulóján (1895–1902). In: A Kárpát-medence népeinek együttélése a 19–20. században. Szerk. *Egry Gábor* – *Feitl István*. Budapest, 2005. 457–476. o.
- Suba* 2000. *Suba János*: Erdély új – az 1918. május 7-i bukaresti békében megállapított – határának kijelölése. In: Észak- és Kelet-Magyarországi Földrajzi Évkönyv, 8. Erdély természeti és történeti földrajza. Nyíregyháza, 2000. 352–365. o.
- Szilágyi* 1984. *Szilágyi Miklós*: Györffy István tevékenysége a Néprajzi Múzeumban. *Ethnographia*, XCV. (1984) 4. sz. 577–605. o.
- Tánczos* 1995. *Tánczos Vilmos*: „Deákok” (parasztkántorok) moldvai magyar falvakban. *Erdélyi Múzeum*, LVII. (1995) 3–4. sz. 82–98. o.
- Tánczos* 1999. *Tánczos Vilmos*: A moldvai csángók lélekszámáról. In: Csángósors. Szerk. *Posony Ferenc*. (A Magyarságkutatás Könyvtára XXIII.) Budapest, 1999. 7–32. o.
- Tánczos* 2010. *Tánczos Vilmos*: A moldvai csángók magyar nyelvismerete 2008–2010-ben. *Magyar Kisebbség*, XV. (2010) 3–4. sz. 62–156. o.

- Tóth 2004. *Tóth István György*: Missziók és misszionáriusok a moldvai csángók között a 17. században. *Kisebbségkutatás*, XIII. (2004) 1. sz. 86–93. o.
- Vargyai 1968. *Vargyai Gyula*: A Monarchia által megszállt területek katonai köz-igazgatása az első világháborúban. In: *Jogtörténeti tanulmányok II. A dualizmus korának állam- és jogtörténeti kérdései*. Szerk. *Csizmadia Andor*. Budapest, 1968. 255–269. o.
- Veszely és Kovács utazása *Veszely, Imets és Kovács* utazása Moldva-Oláhhonban 1868. Marosvásárhely, 1870.
- Vincze 2001. *Vincze Gábor*: A bukovinai székelyek és kisebb csángó-magyar csoportok áttelepedése Magyarországra (1940–1944). *Pro Minoritate*, új folyam, III. (2001) 3. sz. 141–187. o.

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM KÖNYVTÁRA

ÁGOSTON GÁBOR

EURÓPA ÉS AZ OSZMÁN HÓDÍTÁS

KÖZLEMÉNYEK

POLLMANN FERENC

AZ 1914. SZEPTEMBERI BÁNSÁGI SZERB BETÖRÉS (A PANCISOVAI PÁNIK)

The Serbian Attack on the Banat in September 1914
(The Pančevo Panic)

After the failure of the first Austro-Hungarian campaign against Serbia (in August 1914), the Serbian Supreme Command yielded to the Allied pressure for an offensive, and launched his action in Syrmia and in Bosnia. These September offensives, however, did not extend to the Danubian borderland of Banat. The Serbs were satisfied with constant artillery bombardment of the riverside as well as the town Pancevo. The local commander was unable to endure the extreme stress and ordered to evacuate the town, which involved panic and general escape of the populace.

Keywords: Pancevo, panic, lieutenant colonel Keill, General Breit, Danube, Semlin

A *megírt történelem* az olvasóban szükségképpen azt az illúziót kelti, hogy a történet-tudomány a fontos és érdekes dolgok tudománya, hiszen a történetíró a múlt történéseiből mindig a fontos és érdekes mozzanatokat választja vizsgálódása tárgyául. Pedig a múlt – akárcsak a jelen – túlnyomó részben unalmas és érdektelen eseményekből áll: a levéltárak raktárainak polcain sorakozó dokumentumok zömét a leltározó levéltároson kívül soha senki nem veszi kézbe. Ugyanakkor éppen a kutató az, aki adott esetben a jelentéktelen és érdektelen eseményt fontossá és érdekessé *teheti*: hiszen sok fontos történés a történetíró munkája révén válik fontossá. Mindez természetesen érvényes a hadtörténelemre is így az első világháború történetére is. A gorlicei vagy a caporettoi áttörés fontossága ugyan magától értetődő, de vajon hogy állunk például mindazzal, ami 1914 őszén a közös osztrák–magyar–szerb dunai határ mentén történt? Az igazán fontos dolgok a Szávánál és a Drinánál zajlottak: ez a világháború történetét feldolgozó szakirodalomból mindenkinek ismert. Ami azonban a Bánságban és a vele szemben fekvő szerb partszakaszon történt, általában kevés figyelmet kapott, hiszen errefelé nem folytak nagyszabású hadműveletek, és még az is kérdéses, egyáltalán sor került-e harccselekményekre. Az itt következő dolgozatban megpróbálom megmutatni, hogy ez a *bánsági háború* egyáltalán nem nélkülözte az érdekes és különös jelleget. Döntse el az Olvasó, vajon sikerrel jártam-e.¹

¹ A tanulmány elkészítéséhez különösen sok segítséget kaptam a Hadtörténelmi Levéltár Bécsi Állandó Kirendeltségének két delegátusától: Kiss Gábor századostól és Domokos Györgytől, amiért mindkettőjüknek ezúton szeretném kifejezni hálás köszönetemet.

Az 1914. szeptemberi bászági események közvetlen előzményeként érdemes felidézni az Osztrák–Magyar Monarchia első háborús hónapját a balkáni hadszíntéren. Mint ismeretes, az Osztrák–Magyar Monarchia a sarajevói merényletet követően azt szerette volna elérni, hogy Szerbia elleni háborújába más hatalom – így legfőképpen Oroszország – ne avatkozzon be, mivel akkor reális esélye lett volna déli szomszédja katonai legyőzésére. A cári birodalom hadba lépése a szerbek elleni győzelem esélyeit alaposan elrontotta, és ekkor már a józan ész (valamint az érvényes stratégia) azt diktálta volna, hogy Ausztria–Magyarország elégedjék meg a balkáni határok védelmével, hiszen minden erejével a nyomasztó erőfölényben lévő orosz haderő feltartóztatását kellett (volna) elérnie. Potiorek tábornagy, a Monarchia balkáni csapatainak főparancsnoka azonban hallani sem akart holmi passzív védekezésről: a szerbek féken tartását kizárólag offenzív módon tudta elképzelni. A sarajevói merényletet hallatlan szerencsével túlélő Potiorek nem is nagyon titkolt módon – az orosz beavatkozásra való tekintet nélkül – voltaképpen kezdettől Szerbia térdre kényszerítését tekintette céljának. Ez önmagában is elég baj volt, ám igazán nagy bajjá azáltal vált, hogy Conrad von Hötzendorf tábornok, az osztrák–magyar Vezérkar főnöke különféle megfontolások miatt rábólintott a végtelenül *hazárd* tervre.

Potioreknek azonban elsőre nem sikerült a szerbek menetből történő leküzdése: augusztus 12-én indult hadjárata alig két hét múltával tökéletes kudarcra végződött. Ez mindazonáltal egyáltalán nem vette el a háborút szinte személyes ügyként kezelő tábornagy harci kedvét: már szeptember elejére újabb offenzívát tervezett. Ebben még az sem befolyásolta, hogy ezúttal jóval kevesebb erővel rendelkezett, mint augusztusban, hiszen a 2. hadsereg – annak Galíciába szállítása folytán – már papíron sem számíthatott. A második nekifutás azonban meglepő módon késedelmet szenvedett. A vesztes fél szerepére kijelölt szerbek ugyanis váratlanul óvást jelentettek: antantbeli szövetségeseik (mindenekelőtt Oroszország) nyomásának engedve – bár nem túl lelkesen, de – ellentámadásra határozták el magukat. Az offenzíva célpontja a Szerémség volt, ahova a szerbek Timok I. hadosztálya szeptember 6-án Jarak és Mitrovica között a Száván átkelve betört, a Šumadija I. és Duna I. hadosztályok pedig ugyanezen a napon Kupinovo környékén lépték át a határfolyót. Az így létesített hídfőállásokból aztán északi irányba előrenyomulva kezdetben meglehetősen riadalmat keltettek a térségben lévő osztrák–magyar csapatok között. Az első ijedség elmúltával azután a kellő támogatás nélkül a Monarchia területére benyomult szerb erőket néhány nap alatt sikerült megsemmisíteni, illetve kiszorítani.²

A szerb offenzíva másik fő iránya Bosznia volt, ahova a szeptember 13-ától kezdődően Višegrad térségében benyomuló erők veszélyesen megközelítették Sarajevót. Ezeket a csapatokat csak szeptember 26-ára sikerült visszaverni.³

Mi a helyzet a harmadik közös határfolyóval, a Dunával? A szerb hadvezetésnek ezen a frontszakaszon nem voltak támadó szándékai, ami érthető, hiszen egy további offenzíva már jócskán meghaladta volna az erejét. Ezt azonban nem kívánta az ellenséges hadvezetés orrára kötni, ezért a Belgrád és a román határ közötti védőszakaszon álló csapatait erőteljes *tiúntetésre* utasította. Ez alapvetően az ellenséges partszakasz lövetését (tűzérséggel, illetve géppuskatűzzel) és a folyón való átkelés színlelését jelentette, de adott esetben bele-

² Hajdu – Pollmann 2014. 85–86. o.

³ Lyon 2015. 249–253. o.

fért kisebb erőkkel végrehajtott tényleges átkelés is a dunai szigetekre, valamint a túlpartra. A lényeg az ellenség folyamatos nyugtalanítása, készültségben tartása volt: el kellett hitetni, hogy az itteni folyószakaszon is bármelyik pillanatban sor kerülhet a támadásra. Ennél több a szerb hadvezetésnek nem állt (mert nem állhatott) szándékában. Aligha gondolhatták azonban, hogy ennek a tüntetésnek mekkora sikere lesz... De nem szeretnék a dolgok elébe vágni. Egyelőre rögzítsük aényt, hogy a szerb hadvezetés – ellentétben a Szávával és a Drinával – a Dunán nem tervezett támadó hadműveleteket a szeptemberi ellencsapások idején.

Ennek köszönhetően azután az ezen a frontszakaszon történt események nem is kaptak túlzottan nagy figyelmet a világháború szakirodalmában. A nagy német és osztrák sorozatok közül az *Österreich-Ungarns Letzter Krieg* vonatkozó kötete mindössze egyetlen mondatot szán az ügynek, midőn tudatja, hogy a 107. népfelkelő dandár „szeptember 12-én egy a Dunán Pancsovánál átkelt szerb csoportot elűzött”.⁴ A Schwarte-féle *Der grosse Krieg* 5. kötete is megelégszik két mondattal ugyanerről.⁵ A legnagyobb terjedelemben a budapesti Hadilevéltár világháborús könyvfolyama tárgyalja a történeteket, immár egy teljes fejezetben. Ennek azonban már a címe is sokatmondó: *Az állítólagos szerb betörés a Bán-ságba és következményei*.⁶ Ezek szerint tehát a fejezet korabeli szerzője már azt is kétségbe vonja, hogy a szerbek bánsági offenzívájára egyáltalán sor került. A talán meg sem történt hadművelet körülményeiről ugyanakkor feltűnően bőven ír: bővebben, mint a korszak leg részletesebb szakmonográfiájának szerzője, Breit József. A nevét később Bánlakyra változtató neves hadtörténész (aki egyben a korabeli harcok egyik főszereplője is volt) 1926-ban megjelent könyvében a következőképpen foglalja össze a történeteket:

„A Száván való átkeléssel kapcsolatban a szerbek Pancsovánál kisebb erőkkel a Dunán is átkeltek. Az ottani kishitű parancsnok már a nehéz szerb tüzérségi tűz hatása alatt túlzott jelentéseket küldött be a Homokbálványoson levő 107. népfelkelő dandár parancsnokának, Breit tábornoknak, amidőn pedig az első szerb osztagok az északi parton láthatókká váltak, úgyszólván minden ellentállás kifejtése nélkül megkezdte csoportjával a visszavonulást Ferenchalom irányában.

A visszavonulás híre futótűzként terjedt tovább és csakhamar eljutott a temesvári katonai parancsnoksághoz is, ahonnan nyomban segítőcsapatok indultak el Pancsova felé. Ezekre azonban már nem volt szükség, mert a pancsovai parancsnok túlzott jelentésére, hogy jelentékeny túlerő elől Ferenchalom felé kénytelen visszavonulni, a 107. népfelkelő dandár parancsnoka a leggyorsabban szintén Ferenchalmon termett és még az éj folyamán a csoportot Pancsovára visszavezette, 10-én hajnalban az ott levő ellenséget rövid heves harc után ismét a Duna túlsó partjára szorította vissza.”⁷

Breit tábornok rövid összefoglalója a történetek katonai vonatkozású lényegi elemeit tartalmazza:

- a szerbek igenis (ha csak kis erőkkel is) átkeltek a Dunán;
- a pancsovai csoport parancsnoka (az itt meg nem nevezett Keill Elemér alezredes, az események – Breit mellett – másik főszereplője), megtévesztő jelentéseket küldött a felettes dandárparancsnoknak;

⁴ ÖULK I. 617. o.

⁵ Schwarte V. 63. o.

⁶ A világháború 1914–1918. V. 31–34., 41–42. o.

⁷ Breit 1926. 128. o.

- Keill azzal tetézte hibáit, hogy visszavonult az első szerb osztagok felbukkanásakor, mégpedig „úgyzólván” ellenállás nélkül;
- a pancsovai csoport visszavonulásának következményeként erősítések indultak a helyszínre, de nem volt rájuk szükség, mivel
- Breit időközben visszavezette a csoportot Pancsovára,
- 10-én hajnalban tűzharcra is sor került Breit csapatai és az átkelt szerbek között;
- az osztrák–magyar csapatok visszazavarták a szerbeket a Duna túlsó partjára.

Ez az összefoglaló (amellett, hogy ténybelileg pontatlan⁸), egyáltalán nem említi azt a fontos körülményt, hogy Keill alezredes a felettes dandárparancsnok határozott parancsa *ellenére* ürítette ki Pancsovát, amely lépésnek azután messzemenő következményei lettek. Könyve megírásakor Breit láthatólag nem kívánta a kínos ügy részleteinek túlzott kitergetésével nehezíteni Keill Elemér dolgát, akinek a Pancsovánál történtek a tiszti karrierjébe kerültek. Szép gesztus – mondhatnánk. Csakhogy nem csupán egykori alárendeltje dolgaival szemben bizonyul elnézőnek: saját szerepét is a valóságosnál pozitívabbnak mutatja. A pancsovai események után ugyanis nemcsak Keill ellen folyt vizsgálat: a felettes parancsnokságok Breit tábornok tevékenységében is találtak kivetni valót, ezért ellene is hivatalos vizsgálat indult. A háborút követően azután már természetesen jótekonny feledés borult a pancsovai eseményekre, amikor – legalább is Breit (illetve akkor már Bánlaky) József számára – váratlan dolog történt.

1932-ben került ki a nyomdából a magyar királyi Hadilevéltár első világháborús könyvsorozatának 5. kötete, amely – mint fentebb már utaltam rá – szokatlanul bő terjedelemben foglalkozik a bánsági szerb betöréssel. A szerző kendőzetlen nyíltsággal ír Keill alezredes szerepéről:

„A Szerémségbe történt betörés után a szerbek Pancsovával szemben is mozgolódni kezdtek: szeptember 9-én kora hajnaltól kezdve a Duna északi partját igen élénk tűzérési és (a szigetekről) géppuskatűz alatt tartották és – a pancsovai parancsnok jelentése szerint – átkelésre tettek előkészületeket. Szeptember 10-én reggel a pancsovai parancsnok »az igen valószínűnek tartott« közeli szerb átkelésre való tekintettel erősítéseket kért. A dandárparancsnok, hogy a pancsovai harcokba szükség esetén beavatkozhassek, a kevévéri csoportot helyezte készenlétbe. A pancsovai parancsnokot pedig (10 óra 15 perckor) utasította, hogy a szerb átkelést a végsőig akadályozza és az esetleg kikényszerített visszavonulás kezdetét jelentse be.

Az állítólagos szerb átkelési előkészületek megállapítására a pancsovai parancsnok, bár két őrnaszád állt rendelkezésre, semmit sem tett. Szeptember 9-én este a naszádok parancsnokának ugyan azt a parancsot adta, hogy 10-én felderítésre fussanak ki, de parancsát nemsokára visszavonta és szeptember 10-én reggel a Temes torkolatát egy uszály elsüllyesztése által elzáratta, úgy, hogy a naszádok a Temesben rekedtek.

Szeptember 10-én 13 óra után a pancsovai parancsnok azt jelentette a 107. népfelkelő dandárparancsnokságnak Homokbálványosra, hogy Sándoregyházánál ismeretlen erejű szerb csapatok keltek át a Dunán és Vinca-nál 1 zászlóalj, a pancsovai szigetekre további

⁸ A szövegrész szerint a visszavonulásnak 9-én kellett történnie, ha egyszer 10-én hajnalban volt az összecsapás a szerbekkel. Valójában mindegyre egy nappal később került sor. Breit pedig nem a visszavonulás napján érkezett Pancsovára, hanem jóval később.

csapatok készülnek az átkelésre. »Nézete szerint az utolsó perc a visszavonulásra bekövetkezett, mert védelmezendő szakaszának nagy kiterjedésénél fogva ellenállást kifejezni nem tud«. Erre a dandárparancsnokság ismét arra utasította, hogy Pancsovát a végsőkéig tartsa, az állami javak biztonságba helyezésénél segédkezzék és végső esetben Ó-Cserépalján át Orlódra vonuljon vissza. A pancsovai parancsnok azonban a város védelmezésére semmiféle intézkedést vagy előkészületet nem tett, hanem 16 óra felé csapataival, az előzőleg felrobbantott két őrnaszád és a Temesben veszteglő 7 gőzös s 40 uszály legénységével együtt Pancsováról elvonult. Ez az elvonulás – az őrnaszádok parancsnokának egy jelentése szerint – »teljes rendben történt, anélkül, hogy a csapatok ellenséget egyáltalán láttak volna«.⁹

A továbbiakban megtudjuk, hogy Breitnek egyáltalán nem volt tudomása arról, ami Pancsován történt, és csak egy pancsovai postaalkalmazott által értesült, hogy „a katonaság Pancsováról elvonult, a lakosság pedig menekül”. Valójában a városban már délelőtt kitért a pánik. Ennek eseményeiről érzékletes képet fest egy hírlapi beszámoló, amely a Szegeden megjelenő *Délmagyarország* 1914. október 6-i számában (azaz közel egy hónappal a történetek után) olvasható:

„Pancsova kiürítése.

Egy előkelő pancsovai polgár elbeszélése a láthatatlan pancsovai rémről.

(Saját tudósítónktól.) A Délmagyarország munkatársának alkalmá volt egy igen tekintélyes pancsovai lakossal hosszabban beszélgetni, aki rendkívül érdekes és hiteles adatokat és részleteket mondott el Pancsova városnak a múlt hó tizedike körül történt kiürítéséről. A szemtanú hitelességével pecsételte meg a pancsovai előkelőség adatait, amelyek közül a következőket közreadjuk:

Pancsova lakossága között már napokon át járta a hír, hogy a szerbek nyugtalanítják a Dunamenti magyar vidékeket, de azért különösebb izgalom nem volt észrevehető a lakosság körében, mert senki sem gondolt arra, hogy a szerbek eljuthatnak esetleg Pancsováig is, de meg azután híre-hamva sem volt Pancsova egész környékén szerb katonaságnak.

Szeptember nyolcadikán éjszaka a csendes álomban szendergő lakosságot hirtelen erős ágyúzás riasztotta fel. A megrémült emberek azt hitték, hogy az ellenség már betört a városba, mert az ágyúdörej és puskaropogás a csendes éjszakában egészen közelről hallatszott. Pedig ekkor csak a belgrádi hegyek felől indult meg az ellenség tüzelése. Az emberek egy részén ekkor már kínos nyugtalanság vett erőt, sokan menekülni szerettek volna, de a hatóság másnap kidoboltatta, hogy nincsen semmi ok a félelemre, a katonaság őrzi mindenki életét és vagyonát.

A hangulat erre lecsendesedett és már úgy látszott, hogy a pánik teljesen elmúlik.

Az aggodalom napjai pedig csak ezután következtek. Szeptember tizedikén délelőtt éppen a templomban volt az egész város intelligenciája, ünnepi gyászmise volt boldogult emlékü Erzsébet királynénkért, amikor hirtelen sürgősen elhívták a katonai és polgári hatóságok megjelent vezetőit.

Percek kellettek csak és a városban elterjedt a híre annak, hogy a szerbek Zimonyban vannak és talán már néhány óra múlva Pancsovára is eljönnek. Hivatalosan is értesültek Pancsován a szerbek zimonyi betöréséről, ami a megriadt lakosságot még jobban megijesztette és most már mindenki a menekülésre gondolt.

⁹ A világháború 1914–1918. V. 31–32. o.

A közös bank fiókja elvitette a pénzkészletét a vasútra, a posta is elküldötte értékei egy részét, a kereskedők nagy gyorsan lebocsátották üzleteik vasredőnyeit és az emberek nagy tömegekben siettek az állomás felé. Mindenki csak azt vitte magával, ami éppen keze ügyébe esett. A városi hatóság próbálta a menekülő embereket megnyugtatni figyelemztetve a lakosságot, hogy ne rémülködjön, hiszen nincsen semmi baj, itt van a katonaság, amely hamarosan elbánik majd a szerbekkel, ha ugyan Pancsova felé merészkednek. A higgadt, nyugodt figyelmeztetés nem sokat használt.

Az emberek ezrével tódultak ki az állomásra és valóságos harc fejlődött ki, hogy ki legyen az első a vasúti kocsikban. Zokogás, jajveszékelés töltötte be az egész állomást, egymást taposták le az emberek és az állomásfőnök pisztollyal a kezében tudta csak megakadályozni, hogy a megrémült emberek egymást el ne tiporják. A vad futásnak több áldozata is volt, egy kis gyermeket az állomáson gázoltak el, egy beteg asszony a vonatban halt meg és sokan a kezüket-lábukat törték el.

Pancsovából néhány óra leforgása alatt tízezernél több ember távozott részint vasúton, részint kocsikon, de igen sokan gyalogszerrel vágtak neki az országútnak. Érdekes, hogy az intelligensebb szerbek egy része szintén menekült.

Éjszaka azután a csőcselék egy része fosztogatni kezdett az üresen maradt házakban, de ezek elvették méltó büntetésüket és két szerb fosztogatót egy hétre rá nyilvánosan agyonlőttek a piacon elrettentő példa gyanánt.

Voltak azért igen sokan, akik nem is gondoltak a futásra, nyugodtan néztek elébe a bekövetkező eseményeknek; mások, akik menekülni akartak, de lemaradtak a vasutakról, az utcákon tartózkodtak éj idején is, ott gubbasztottak a kövezeten bármely percben futásra készen.

Három hosszú vonat indult el Pancsováról rövid egymásutánban menekülőkkal; az utolsón, amely délután indult el, vitték az adóhivatal pénzét is. A hivatalok személyzete különben szintén menekült. Egy Pancsován egyáltalában nem jelentkezett rém elől futott az egész város, amelynek lakosai napok múlva szégyenkezve kezdtek vissza szállingózni. Az ellenségnek nem volt alkalma a várost megtámadni, mert katonaságunk a Szűnyog szigetről felvonuló komitácikat teljesen szétverte.

Szeptember tizenhatodika körül már helyreállott a városban ismét a rend és nyugalom, amihez nagyban hozzájárult Glattfelder Gyula dr. megyéspüspök személyes megjelenése, aki misét mondott, majd buzdító, bátorító, lelkes szentbeszédet intézett a hívekhez.

Ma már nyoma sincsen az izgalomnak. Pancsova felvette csendes, rendes hétköznapi képét és bizony nagyon sokan vannak, akik restelkedve gondolnak vissza a láthatatlan rémtől való indokolatlan félelemre. Valóban láthatatlan rémtől szaladtak az emberek, mert egész Pancsova környékén egy fia szerbet sem lehetett látni.¹⁰

De térjünk vissza a katonai eseményekhez. Breit a már említett *postaalkalmazottól* nyert információ, valamint a város fölött látható nagy füstoszlopok¹¹ alapján arra következtetett, hogy Pancsovát tényleg elfoglalták a túlerőben lévő szerbek, hiszen egyébként Keill nyilván nem vonult volna vissza. Ezért úgy döntött, hogy egyrészt a rá bízott csapatokat szintén visszavonja, másrészt segítséget kér a temesvári katonai parancsnokságtól, amely-

¹⁰ *Délmagyarország*, 1914. október 6. 7. o.

¹¹ A felrobbantott két őrszázad valamint a szerb tüzérség által felgyújtott selyemgyár füstje.

nek póttesteit szükség esetén számára kilátásba helyezték. Most pedig „szükség esete” volt. Ezzel beindult a *sérültnek vélt* frontszakasz befoltozására hivatott katonai mechanizmus: Lütgendorf altábornagy, a Szerémség-Bánság seregcsoport parancsnoka az osztrák–magyar Hadsereg-főparancsnokságtól megkapta nemcsak a temesvári, hanem a budapesti katonai kerülethez tartozó, közös hadseregbeli II. és III. menetzászlóaljakat is (összesen 34 zászlóalj), valamint 4 honvéd menetzászlóaljat, 9 népfelkelő hadtáp-zászlóaljat, 1 honvéd tartalékos ágyúosztályt (4 üteggel). Ennek a jelentős erősítésnek a vasúti szállítása Antalfalvára, Ferenchalomra és Lajosfalvára azonnal meg is kezdődött.¹² Jegyezzük meg, hogy mindeddig az ellenségnek valójában még semmi nyoma sem volt.

Lütgendorf altábornagy már szeptember 10-én utasította a dunai flottillát, hogy küldjön le egy monitort a Dunán, megállapítandó az átkelésben részt vevő szerbek erejét. A parancs azonban nem lett végrehajtva, mivel a hajóraj parancsnoka a belgrádi tüzésre, valamint a Dunában lévő aknákra való tekintettel a vállalkozást teljesen kilátástalannak tartotta. Információra pedig égető szükség lett volna: a parancsnokoknak gyakorlatilag fogalmuk sem volt a velük szemben álló (?) ellenség helyzetéről, illetve erejéről, nem is beszélve a szándékairól. Breit tábornok is hiába küldte ki felderítő járőreit a Dunához, szeptember 10-én estig nem sikerült értékelhető információhoz jutnia. Bár egyelőre azt tapasztalta, hogy a feltételezett ellenség csapatait nem követi, mégis folytatta a már korábban elrendelt visszavonulást, amit utóbb a Hadilevéltár világháborús sorozatának szerzője fel is rótt neki:

„Bár a szeptember 11-ére virradó éjszaka folyamán érkező jelentésekből mindinkább kitűnt, »hogy a pancsovai csoport a visszavonulást teljesen indokolatlanul kezdte meg és hogy a Dunát csak jelentéktelen szerb osztagok léphették át«, a 107. népfelkelő dandárparancsnokság »nehogy az anélkül is meglehetősen megzavart kötelékek ellenparancsok folytán még nagyobb rendetlenségbe jussanak«, nem gátolta a kora reggeli órákra elrendelt indulást, hanem a dandár egyes csoportjait csak Antalfalva, Lajosfalva és Petre községeknél állította meg. A Hadsereg-főparancsnokság által átengedett menetalakulatok első szállítmányai közben Alibunárra érkeztek. A délután és az este folyamán érkező hírek megerősítették, hogy Pancsován nincs és nem is volt ellenség.”¹³

Szeptember 12-én azután sor kerülhetett az ellenség által meg nem szállt Pancsova visszafoglalására: Fischer csendőr százados parancsnoksága alatt egy csendőrökből és a szegedi 46. közös gyalogezred katonáiból álló vegyes különítmény reggel ¾ 7-kor érkezett a városba. Gyorsan megállapította, hogy a településen semmiféle ellenséges katonaság nem tartózkodik. Délelőtt 9 órára sikerült a kiürítéskor megrongált telefonközpontot helyreállítani, s így a százados jelenthette Breit vezérőrnagynak a helyzetet, s egyúttal sürgős segítséget kért, hiszen 265 főnyi állományával a város megvédésére nem lehetett képes. Breit küldött is két vadászszázadot, amelyek még a szürkület előtt beérkeztek. Nagy szükség is volt rájuk, mert bár a városban nem voltak szerbek, ám a Temes jobbpartja és a Duna közötti területen az este folyamán igen: este 9 körül tűzharc alakult ki az ismeretlen erejű ellenséges csapatrészek, valamint a csendőrök és a vadászok között. Jellemző, hogy ½ 11-kor az összes csendőrt és pénzügyőrt riadóztatni kellett az egyre élénkülő tűzharc miatt,

¹² A világháború 1914–1918. V. 33. o.

¹³ Uo. 33–34. o.

amely másnap hajnali 5 óráig tartott. Ezt követően az ellenség visszavonult, a csendőrök és katonák egy része pedig átkelve a Temesen, a folyó jobb partja és a Duna között mintegy 80 lépésnyi területet átkutatva megállapíthatta, hogy a terepen nincs szerb fegyveres.¹⁴

Újra visszatérve a Hadilevéltár világháborús sorozatára, Bánlaky József számára nyilván meglepő volt, hogy a pancsovai eset ilyen terjedelemben kerül tárgyalásra, de főleg, hogy egy alapos vizsgálat után lezárt ügy kerül újra terítékre, amelyben őt annak idején minden vád alól felmentették! Ez a körülmény talán nem volt ismert a szóban forgó fejezetet elkészítő hadtörténész szerző előtt, hiszen különben miért ismételte volna meg az akkori vádakát? Ráadásul úgy, hogy Bánlaky tábornoknak nem volt módja az olvasókkal tudatni: ártatlan? És ha ez még nem lenne elegendő ok a bosszankodásra, az említett szerző a világháborús sorozat szóban forgó kötetében bőséges részletet közöl Tisza István magyar miniszterelnök egyik korabeli leveléből, amelyet Potiorek tábornagynak küldött, és amely vélhetőleg nagy részben okozója volt annak, hogy a pancsovai pánik és annak következményei a legfelsőbb körökben meglehetősen nagy hullámokat kavartak. A levélrészlet így hangzik:

„Anélkül, hogy katonai kérdésekbe avatkozni akarnék, mégis kötelességemnek tartom Nagyméltóságod figyelmét a szegyenletes pancsovai eseményekre terelni. Minden valószínűség szerint egyetlenegy szerb katona sem jött át a Dunán, legfeljebb néhány komitácsi lopódzhatott át. Pancsova katonai parancsnoka, Keill alezredes, aki az előző éjszaka a közigazgatási hatóságok és a lakossággal szemben megnyugtató kijelentéseket tett, szeptember 10-én délelőtt ennek dacára hirtelen a visszavonulást rendelte el és úgy nyilatkozott, hogy mindenki meneküljön, mert ő a szerbek elől visszavonulni kénytelen. Azután az egész, ezen a területen levő dandár messze északra és oly sietséggel húzódott vissza, hogy a Pancsova előtt a Dunaparton levő járőröket egyszerűen otthagya. A falvak sorsukra bízattak és hogy nem jött néhány száz szerb katona át és nem tett mindent tönkre, csak annak köszönhető, hogy a szerbek rólunk ily hihetetlen cselekvést nem tételhettek fel és valószínűleg valamilyen kelepécétől tartottak. Ez a pánik és azt követően egy egész hadseregnek összpontosítása egy nem létező ellenség ellen így is egy éppoly bosszantó, mint nevetséges epizód marad, amely igen mély hatással volt a lakosságra és amelynek messzemenő következményei lehetnek.”¹⁵

Tisza leveléhez a hadilevéltárbeli szerző még hozzáteszi: „Az egész epizódnak okozója a feladata betöltésére teljesen alkalmatlan pancsovai parancsnok volt. Hogy azután az események annyira fejlődhettek, más parancsnokok elhamarkodott intézkedéseire, a józan megfontolás hiányára, elsősorban azonban a felderítés elmulasztására vezethető vissza.”¹⁶

A fentieket olvasván Bánlaky tábornok komoly elhatározásra jutott: úgy döntött, hogy – elégedetlen lévén azzal, ahogy a Hadilevéltár sorozata a világháború történetét tárgyalja – hozzáfog saját első világháborús könyvéhez. Az elhatározás súlyának megértéséhez tudni kell, hogy a húszas évek közepén Breit József és a Hadilevéltár akkori szerzőgárdája között gentlemen's agreement kötött: A Hadilevéltár nem tart igényt Breit tábornok közremű-

¹⁴ HM HIM Hadtörténelmi Levéltár, TGY 769. *Breit József: A magyar nemzet hadtörténelme. Az 1914–1918. évi világháború története, különös tekintettel a magyar csapatok teljesítményeire.* Fischer csendőr százados jelentése a 107. népfelkelő dandárparancsnokságnak, Pancsova, 1914. szeptember 15.

¹⁵ A világháború 1914–1918. V. 41. o.

¹⁶ Uo.

ködésére a tervezett világháborús könyvsorozat megírása során, ugyanakkor támogatást nyújt ahhoz, hogy a neves hadtörténész megírhasa a *Magyar nemzet hadtörténelmét* egészen 1914-ig. Most a magát sértve érző Bánlaky József – igaz, csak a saját könyvsorozata befejezése után – többé nem látta magára nézve kötelezőnek az egyezséget, és elkezdte megírni saját verzióját arról, mi történt az első világháború frontjain.¹⁷ A munka ugyan nem fejeződött be, 1200 gépelt oldal azonban így is elkészült belőle: benne természetesen az ominózus pancsovai eseményekről szóló résszel. Ennek a fejezetnek a címe: *Kisebber szerb erőkk betörése Pancsovánál a Bánságba*. Itt a szerző bőséges kommentárt fűz a hadilevéltáros kolléga szövegéhez, amelyet szinte szó szerint idéz, majd saját szerepét értékeli:

„Az én legnagyobb és talán egyedüli hibám az volt, hogy túlságosan megbíztam Keill Elemér alezredesnek, a pancsovai parancsnoknak békében elismert kiválóságában, aki ezredtársam, utóbb pedig a törzstiszti illetve tájékoztató tanfolyamon tanítványom volt s akit bajtársai és előljárói egyaránt igen ambiciózus, ügyes, képzett, bátor tisztnek ismertek. Hogy az ő idegei az ellenséggel való első találkozásnál nyomban teljesen fel fogják mondani a szolgálatot, azt 1914. szeptember 10-iki nagy testi és lelki összeroppanása előtt senki sem tudhatta. Ezért is vettem készpénznek a jelentéseiben a nagy ellenséges ágyúhatásról és a Dunán Pancsovánál és attól délkeletre már megtörtént szerb átkelésről szóló hiób-híreket.”

A Tisza levelében szereplő állításokat tételesen cáfolja, különösen azt, miszerint „minden valószínűség szerint egyetlen szerb katona sem jött át a Dunán, legfeljebb néhány komitácsi lopódzhatott át”. Bizonyítékképpen az egyébként a Hadilevéltár sorozata által is idézett hasonló szerb vállalkozás megfelelő részletét hozza fel. A szerb vezérkari mű ugyanis expressis verbis közli, hogy „a Belgrádi védelem csapatai az 1. hadsereggel öszszeműködtek, amennyiben szeptember 10-ről 11-re virradó éjjel néhány századot a Száván át Zimonyra, a Dunán át Pancsovára hajóztak át”.¹⁸ A hadilevéltáros kolléga persze pontatlanul idézte a szerb munkát, pontosabban valószínűleg annak német¹⁹ fordítását: mindkettőben az áll, hogy az áthajózás Pancsovánál, nem pedig Pancsovára történt. A lényeg az, hogy néhány századot szerb források szerint is bizonyítottan átdobtak az északi partra, tehát Tiszának aligha volt igaza. Bánlaky azt is sérelmesnek tartja, hogy ő lenne a felelős, amiért akkor is érkeztek utánpótlásként csapatok a térségbe, mikor már bizonyítottan nem lett volna szükség rájuk. Feltételezése szerint jelentései elakadtak a temesvári katonai parancsnokságnál, amelynek az ő dandárját tulajdonképp feleslegesen rendelték alá, ezért nem értesülhettek a felsőbb parancsnokságok az ő idejében elküldött híradásairól. Végül sérelmezi azt a vádat is, hogy feleslegesen és túlságosan gyorsan vontatott vissza csapatait észak felé. Az eseményeket követő szigorú és alapos vizsgálat, melynek dokumentumai szerencsés módon megőrződtek a bécsi Hadilevéltárban,²⁰ ebben a kérdésben is igazolta Breit akkori eljárását, és elfogadta, hogy a csapatok rendezése miatt volt szükség a visszavonulásra. Az említett vizsgálat a történetek másik főszereplője, Keill alezredes esetében

¹⁷ Pollmann 2014. 145. o.

¹⁸ A világháború 1914–1918. V. 33. o.

¹⁹ A Hadtörténelmi Levéltárban megtalálható a teljes szerb vezérkari munka német nyelvű fordítása. HL TGy 504.

²⁰ Kriegesarchiv Wien, Neue Feldakten Kommando der Balkanstreitkräfte Kt. 142 Nr 4-1-239.

nem volt ennyire egyértelmű. Mai szemmel olvasva mindazonáltal feltűnő, hogy a pancsovai csoportparancsnok teljes szellemi és fizikai összeomlását korábbi, már meglévő betegségekkel, valamint a szeptember 3-án átvett új beosztás rendkívüli idegi és fizikai terheivel magyarázták a meghallgatott tanúk, szinte kivétel nélkül. Egyedül Bodrossy Dezső hadnagy vallomása fest meglehetősen kedvezőtlen képet parancsnokáról: szerinte Keill alezredes rendkívüli idegessége volt a fő ok, amiért váratlanul elrendelte a város kiürítését. Az alezredes, aki szinte állandóan a telefon mellett ült, hogy az őrségekkel tartsa a kapcsolatot, éjjel-nappal menetkészen akarta látni csapatait, hogy a kellő időben indulhasanak. Bodrossy úgy vélte, a végső lökést valószínűleg a Zimony szerbek általi elfoglalásáról szeptember 10-én érkezett telefonjelentés adta meg Keillnek a visszavonulási parancs kiadásához. Bodrossy határozottan tagadta, hogy a Breit dandárparancsnoktól érkezett parancsot (Pancsova a legvégsőig tartandó) ő úgy adta volna tovább parancsnokának, miszerint a „lehetőségek szerint” kell azt védenie. A vizsgálat során nem ez volt az egyetlen eset, amikor Keill megpróbálta másokra hárítani saját döntéseinek felelősségét. A vizsgálatot lefolytató vegyes bizottság (melynek Balás tábornok, Szurmayer altábornagy, két tábornok hadbíró, Julier Ferenc vezérkari százados mellett egyetlen civil tagja: Tallián báró kormánybiztos volt) végül Keill egészségi állapotára való tekintettel felmentő ítéletet hozott. A jelentést összegző Schager hadbíró százados azonban láthatóan elégedetlen volt a döntéssel, és meg is fogalmazta a legfőbb kételyét: a többféle krónikus betegségben szenvedő Keill vajon hogyan kaphatott felelős megbízatást a világháború kitörésekor?²¹

Végeredményben elmondhatjuk, hogy 1914. szeptember 10-e körül sor is került szerb átkelésre Pancsova térségében, meg nem is: néhány szerb század meg komitácsi bizonyosan járt az északi parton, és sikerült is jókora riadalmat kelteni, de ehhez kellett egy stresszhelyzetben csődöt mondó parancsnok. A pancsovai lakosság körében kitört pánik mondhatni logikus következménye volt az elvonuló katonaságnak és a csomagoló hivataloknak meg intézményeknek. Az első világháborúra egyébként is oly jellemző információhiány a katonai parancsnokságok együttműködését szinte lehetetlenné tette. Az eredmény pedig teljesen felesleges intézkedések sora, elfecsérelt készletek és sok-sok energia. A dolog a magyar miniszterelnök szokott ügybuzgalma következtében ráadásul jóval nagyobb figyelmet kapott, mint amekkorát valójában megérdemelt. Mindenesetre a birodalom és hadserege még nagyon a háború elején tartott: a hosszú tanulási folyamat még jórész előttünk állt...

²¹ Uo. Referat in der Strafsache des obstdt. Elemér von Keill.

BIBLIOGRÁFIA

- A világháború 1914–1918. A világháború 1914–1918. Különös tekintettel Magyarországra és a magyar csapatok szereplésére. V. k. Budapest, 1932.
- Breit* 1926. *Breit József*: Az 1914. évi osztrák–magyar–szerb–montenegrói hádjárat. Budapest, 1926.
- Hajdu – Pollmann* 2014. *Hajdu Tibor – Pollmann Ferenc*: A régi Magyarország utolsó háborúja. Budapest, 2014.
- Lyon* 2015. *James Lyon*: Serbia nad the Balkan Front, 1914. Blomsbury, 2015.
- ÖULK I. Österreich–Ungarns Letzter Krieg 1914–1918. Herausgegeben vom Österreichischen Bundesministerium für Heereswesen und vom Kriegsarchiv. I. Band: das Kriegsjahr 1914. Berlin, 1931.
- Pollmann* 2014. *Pollmann Ferenc*: Oroszlán, karddal és lúdtollal. Budapest, 2014.
- Schwarte* V. Der grosse Krieg 1914–1918. Herausgegeben von *Max Schwarte*. Bd. V. Der österreichisch–ungarische Krieg. Leipzig und Berlin, 1922.

HELDEN ODER FEIGLINGE: DIE DESERTEURE DES KARPATENWINTERS 1915

Heroes or Cowards: the Deserters of the Carpathian Winter War of 1915

The well-known Austrian military historian claims in his paper that the soldiers of some of the ethnic groups of the Austro–Hungarian Monarchy (for example Hungarians, Austrians) suffered greater war losses than the other ethnic groups. The author proves the unreliable attitude of the Czech soldiers with reports from the period and with court martial statistics. The paper describes the great losses the Imperial and Royal formations suffered in the first three months of 1915, and the sharply declining fighting morale of the troops as a consequence of these losses. The paper describes how the Imperial and Royal 28th Infantry Regiment (originally garrisoned in Prague) deserted to the Russians on 4 April 1915, as a result of which event the regiment was officially disbanded in August 1915. The author shows the Monarchy's reception of the desertion, and lists the explanations circulating back then, for example leadership mistakes, the Czechs did not want to fight against the Russians who are also Slavic people. The paper states that the desertion had mainly military causes: the bad conditions on the front and the series of military defeats. After pointing out that there were ten times more desertions in the Monarchy's army than in that of Germany, the author ends the paper by writing about the rehabilitation of the 28th Infantry Regiment and its re-erection in December 1915.

Keywords: Czech soldiers, unreliability, Imperial and Royal 28th Infantry Regiment, desertion, Italian Front, rehabilitation

Noch vor fünfzig Jahren konnte man in den historischen Zirkeln Budapests auf den unschwer als abwertend zu erkennenden Begriff „28er“ stoßen. Das Wort ist mittlerweile wohl nicht mehr geläufig. Nähere Erläuterungen gab es sicherlich, doch lieferte für jemanden, der - wie der Autor - des Ungarischen nicht mächtig war, erst der Aufsatz von Richard G. Plaschka „Zur Vorgeschichte des Überganges von Einheiten des Infanterieregiments Nr. 28 an der russischen Front 1915“ nähere Erläuterungen.¹ „28er“ waren im Verständnis einer bald aussterbenden Generation des Ersten Weltkriegs Menschen, die als wenig zuverlässig gebrandmarkt und als charakterlich fragwürdig bezeichnet werden sollten. Solche eben, die wie seinerzeit Angehörige des k.u.k. Infanterieregiments Nr. 28 das Weite suchten und die anderen im Stich ließen. Mittlerweile ist klar, dass das, was so plakativ und umgangssprachlich Teil eines kollektiven Gedächtnisses war, in seine Zusammenhänge gestellt werden musste und in ein viel größeres Kapitel der Geschichte von Österreich-Ungarns letztem Krieg gehörte, als es zunächst den Anschein hatte. Es ging um die unerlaubte Entfernung von der Truppe, Fahnenflucht, Desertion,² und ließ sich

¹ Plaschka 1965.

² Dazu die Analyse von Überegger 2008.

unschwer auf die Frage reduzieren, ob Deserteure generell Helden oder Feiglinge waren. Nicht einmal in der Nachkriegs-Tschechoslowakei schien man sich entscheiden zu können. Denn auch die 1. Tschecho-slowakische Republik und Tschechien fanden ja nur jene Deserteure der Erinnerung wert, die sich noch während des Kriegs zur Tschechischen Legion gemeldet hatten und bereit waren, gegen österreichisch-ungarische Truppen zu kämpfen, wie bei Zborów (Sboriv). Die Legionäre mutierten zu Helden. Fahnenflüchtige, die sich damit zufrieden gaben, in Kriegsgefangenschaft geraten zu sein, waren hingegen nicht denkmalwürdig, auch wenn sie sich im nationalen Mythos wiederfanden. Doch damit war bei weitem noch nicht alles gesagt.

Die vernichtendsten Urteile über die Fahnenflüchtigen des Ersten Weltkriegs kamen sicherlich von deutsch-österreichischer und von ungarischer Seite, und da hieß es denn auch schon während des Kriegs: Tschechische aber auch ruthenische Truppen taugten nichts. Sie widersetzten sich in ihren Heimatgarnisonen, neigten zur Selbstverstümmelung, zeigten sich bei der Verlegung an die Front aufrührerisch, sympathisierten heimlich oder offen mit den Feinden und liefen bei der ersten sich bietenden Gelegenheit davon. So wie es auch der Jäger Ludwig Krünes, Vater eines späteren österreichischen Verteidigungsministers, am 19. Dezember 1914 nach mehreren Gefechten um Stellungen, die vom Jung-Bunzlauer Infanterieregiment Nr. 36 geräumt worden waren, mit bitterer Ironie in sein Tagebuch schrieb: „Lieb Vaterland magst ruhig sein, wenn Du mehr tschechische Regimenter hast“.³ Die Soldaten des k. u. k. Infanterieregiments Nr. 36 (Jungbunzlau; Mladá Boleslav) und des Feldjägerbataillons Nr. 30 (Stanislaw; Ivano Frankivsk) „rannten wie die Hasen so wie die Russen ihr Haja, haja hören ließen“. Es war einer von offenbar vielen Fällen. Und die Zahlen sprachen für sich:

Verluste nach den Aufzeichnungen des Ar- meeoberkommandos	Offiziere				Mannschaft		
	tot	verwundet a)	gefangen, vermisst	krank a)	tot	verwundet a)	gefangen, vermisst
1914							
Aug. 1914	1.067	2.604	1.156	1.750	21.230	71.270	63.900
Sept. 1914	1.192	2.950	1.098	2.490	27.290	88.000	82.400
Okt. 1914	925	2.256	979	2.160	32.470	113.450	91.400
Nov. 1914	1.033	2.630	960	2.808	37.730	128.370	108.300
Dez. 1914	413	1.006	384	1.970	21.436	71.004	61.386
1915							
Jän. 1915	122	314	126	919	3.394	10.397	13.518
Febr. 1915	290	710	310	918	8.005	22.740	29.383
März 1915	403	1.048	765	1.901	19.174	47.145	58.050
April 1915	178	523	454	1.622	7.137	21.470	35.619
Mai 1915	494	1.677	794	1.593	17.239	66.297	52.002
Juni 1915	601	1.832	1.045	1.867	18.106	72.334	68.408

(Aus: Rumpler – Schmied-Kowarzik 2014.)

³ Tagebuchaufzeichnungen von Ludwig Krünes, Jäger im 1. Tiroler Kaiserjäger Regiment. Für die Möglichkeit der Benützung habe ich dem ehemaligen Bundesminister für Landesverteidigung, Dr. Helmut Krünes, sehr herzlich zu danken.

Seit Kriegsbeginn waren im k. u. k. Kriegsministerium immer wieder die Verluste festgestellt und gemeldet worden. Dabei kam jenen, die sich mit der Erfassung zu beschäftigen hatten, immer wieder Zweifel über die Stichhaltigkeit der Angaben. Schließlich wurde im März 1915 von der Verlustlistengruppe im Ministerium neuerlich gezählt.⁴ Die Zahlen differierten außerordentlich stark.

Im Kriegsstatistischen Büro ging man ans Analysieren. Am meisten Kopfzerbrechen machte die Zahl der Gefangenen und Vermissten, denn rund die Hälfte aller Verluste entfiel auf diese Verlustkategorie. Die Statistiken vermittelten allerdings insofern ein unzutreffendes Bild, als sie wenig Differenzierung erkennen ließen. Da waren die Reste von Truppen durch schwere eigene Führungsfehler in einer ausweglosen Situation von übermächtigen Feinden zur Waffenstreckung gezwungen worden: Und ein andermal waren ganz Kompanien und Bataillone mehr oder weniger von der Bildfläche verschwunden und tauchten erst wieder als Wachmannschaften in russischen Kriegsgefangenenlagern auf. Beide Kategorien konnte man in den Statistiken nicht einfach gleichsetzen. Doch wie sollte man sie trennen? Es ging aber nicht nur um die Statistik der Verluste. Es ging auch um die Wahrnehmung, da es sich doch rasch herumsprach und dann Gegenstand von nationalistischer Propaganda und Gegenpropaganda wurde, dass Truppen und Verbände, die sich aus diesem oder jenem Teil der Habsburgermonarchie rekrutierten, viel tapferer als andere wären, weit höhere Verluste an Toten und Verwundeten hätten, kaum Vermisste und schon überhaupt keine Deserteure aufwiesen und eben besser, verlässlicher, tapferer seien. Und andere Truppen fielen dadurch auf, dass sie besonders hohe Abgänge durch Vermisste hatten und schlichtweg als „feige“ oder gar als „Verräter“ galten.

Das k. u. k. Armeeoberkommando meinte dann eine Erklärung gefunden zu haben. Die Unzuverlässigkeit von Truppen sei nicht auf die Vorgänge im engeren Armeebereich zurückzuführen, sondern auf die Vorgänge in ganz bestimmten Kronländern, denen teilweise schon vor dem Krieg sehr viel Misstrauen gegolten hätte. Nunmehr hätten sich die Prophezeiungen bewahrheitet. Angesichts der zunehmenden Spannungen im Verhältnis zu Serbien war schon vor 1914 zu fragen gewesen, ob sich die Serben der Österreichisch-Ungarischen Monarchie auch in einem Krieg gegen Serbien einsetzen ließen. Ähnlich war zu fragen, ob die teilweise russophilen Ruthenen bereit sein würden, in einem Krieg gegen Russland zu kämpfen. Musste man nicht damit rechnen, dass es zu Massendesertionen kam? Das Hauptaugenmerk aber wurde durchgängig auf die Länder der böhmischen Krone gelegt. Was würde mit den Tschechen sein?

Immer wieder gab es beunruhigende Meldungen aus Böhmen und Mähren. Es waren Meldungen, die das zivile Umfeld betrafen, ebenso aber die militärischen Territorialbehörden, und beim k. k. Ministerpräsidenten Karl Graf Stürgkh, beim k. k. Innenminister Baron Heinold und nicht zuletzt bei der Armeeführung schrillten die Alarmglocken. Bis Jahresende 1914 wurden in Böhmen 950 Personen wegen politischer Delikte verhaftet, davon wurden 704 den Militärgerichten übergeben. Obendrein wurden 46 Zeitungen eingestellt und 32 Vereine aufgelöst. Zu Jahresende 1914 gab es fünf Todesurteile und 22 Ver-

⁴ Österreichisches Staatsarchiv (Wien), Kriegsarchiv (KA), Militärkanzlei Seiner Majestät (MKSM) 1915 69-8/5.19 „Unsere Verluste bis anfangs Juni 1915“, 22. 7. 1915. In derselben Aktengruppe 1915 69-8/5 und 1915 69-8/5.20 „Über Vermisste. Versuch einer Berichtigung der Verlustzahlen. Anzahl der Kriegsgefangenen“. Ferner: *Ratzenhofer* 1930.

urteilungen zu teils schweren Strafen.⁵ In Gaya (Kyjov) wurden elf tschechische „Notable“ verhaftet und der Gemeinderat aufgelöst. In Bisenz (Bzenec) verloren zwei tschechische Ärzte wegen „Russophilie“ Knall und Fall ihr ius practcandi. Das Ergänzungskommando in Kremsier (Kroměříž) wurde aufgelöst und nach Brünn (Brno) verlegt: „Überall erhebt die Moskalophilie der Jünger des Dr. Kramář⁶ ihr Haupt“, notierte der österreichische Reichsratsabgeordnete Joseph Redlich zu Jahresende 1914 in sein Tagebuch.⁷

Ende Jänner 1915 wurde gemeldet, dass beim Landwehrdivisionsgericht Wien 170 Personen wegen der Verbreitung von russischen Aufrufen in Untersuchung standen. Es war die sogenannte „Rennenkampf-Proklamation“, mit der im September, Oktober und November 1914 die Tschechen aufgefordert worden waren, die Russen als Befreier zu empfangen; Böhmen, die Oberlausitz und Schlesien sowie die Oberungarn, die Slowakei, sollten „befreit“ werden. Diejenigen, die das weitergegeben hatten, riskierten viel. Am 11. Mai 1915 fällt das Gericht das Urteil: Sechs Angeklagte wurden zum Tod durch den Strang, ein Angeklagter wurde zu zwölf, drei zu zehn Jahren Gefängnis verurteilt und nur 23 wurden von der Anklage gänzlich freigesprochen.⁸ Die Meldungen gingen weiter: In Pilsen (Plzeň) wurden die im Sicherungsdienst stehenden Mannschaften des Infanterieregiments Nr. 48 mit Steinen beworfen, einem Hauptmann wurde „ungarisches Schwein“ zugerufen, einzelne Soldaten, dann ganze Gruppen liefen zu den Russen aber auch zu den Serben über. Dass mit den Tschechen etwas nicht stimmte, wurde auch vom französischen Auslandsgeheimdienst sorgsam registriert und gewissermaßen in Vormerkung genommen.⁹ Das k. u. k. Armeeoberkommando aber sammelte alle eingehenden Meldungen und leitete daraus die Notwendigkeit ab, in Böhmen und Mähren das Kriegsrecht voll zur Anwendung zu bringen und militärische Statthalter einzusetzen. Der Kaiser lehnte das ab. Damit schien jegliche Polemik beendet.

Doch dann kam der Karpatenwinter. Und die drei Offensiven, die zum Entsatz von Przemyśl und der dort eingeschlossenen Armee führen sollten, rückten abermals jene Truppen, die schon vor dem Februar 1915 auffällig geworden waren, ins Blickfeld. Da waren eben nicht nur Soldaten im Einsatz, die willig durch Eis und Schnee und dann wieder durch Schlamm angriffen und enorme Verluste in Kauf nahmen. Nicht nur die Kämpfe, auch und vor allem die extreme Witterung forderten ihren Tribut. Wieder in der Etappe, ging man dann ans Zählen. Soundsoviele gingen ab, waren tot oder vermisst, andere verwundet. „Allerdings hatten sich auch gegen 80 Mann die Füße erfroren, da wir uns mit dem Bajonett das Eis von den Schuhen und Wickelgamaschen hacken mussten“, notierte der schon erwähnte Kaiserjäger Ludwig Krünes Anfang März 1915 nach Kämpfen im Raum Sekowa, südlich von Gorlice. Doch es gab auch jede Menge Armeeangehörige, die das Anstürmen über eisige Hänge, den Hunger und die permanente Gefahr, verwundet

⁵ KA Nachlass B/726/ Robert Nowak Nr. 1/I: Die Klammer des Reiches. Das Verhalten der elf Nationalitäten Österreich–Ungarns in der k. u. k. Wehrmacht 1914–1918. Manuskript (1964) 2 Bde, hier Teil I. S. 319. Als Basisinformation: *Rauchensteiner* 2013., v. a. Kapitel 9 „Unter Beobachtung“, S. 327–365.

⁶ Dr. Karel Kramář (1860–1937), seit 1891 k. k. Reichsratsabgeordneter, tschechischer Nationalist. 1915 wegen Hochverrats verhaftet, zum Tode verurteilt, 1917 begnadigt. 1918 erster tschechoslowakischer Ministerpräsident.

⁷ Tagebücher Josef Redlichs Bd. 1. S. 30., 12., 1914, 694.

⁸ KA Nowak, Die Klammer des Reiches I, 524f.

⁹ *Rauchensteiner* 2013. S. 355. Zum Niederschlag, den das Verhalten tschechischer Soldaten in Frankreich fand, vgl. *Marjanovic* 1984. S. 36.

oder getötet zu werden, nicht als ihre Pflicht ansahen. Und wie opferreich und letztlich unsinnig das Unternehmen war, konnte man an den Verlustzahlen ablesen.

Die 37. Honvéd Infanteriedivision erlitt Ende März Verluste von über 50%. Andere standen ihnen in nichts nach. Viele weitere Truppen- und Heereskörper hatten Verluste über 50%: die 32. k. u. k. Infanteriedivision, die 13. k. k. Landwehrintanteriedivision, die 41. k. u. k. Infanteriedivision... Zeitweilig drohte die gesamte Karpatenfront zusammen zu brechen. Doch die Front hielt. Die schwerpunktmäßig eingesetzte k. u. k. 2. Armee zählte jedoch allein in den letzten Märztagen 18 000 Mann Verluste.¹⁰ Wie schon im Herbst 1914 brach die Cholera aus. Man hätte impfen können, doch dann wären die Soldaten tagelang mit hohem Fieber ausgefallen. Also wurde nicht geimpft und die Soldaten bekamen die Cholera. Eine Schätzung besagte, dass nicht zuletzt infolge der schlechten sanitären Vorkehrungen ungefähr gleich viel Soldaten an Typhus und Cholera gestorben sind, wie infolge der Kampfhandlungen getötet wurden.¹¹ Die Kämpfe in den Karpaten fanden ihre Fortsetzung. Und sie blieben enorm verlustreich. Doch immer häufiger wurden Fälle von weniger Tapferkeit, von überhasteten Rückzügen und auch von Desertion gemeldet. Der Chef des Generalstabs, Franz Conrad von Hötzendorf, drohte jeden Kommandanten sofort abzulösen, der eine Stellung aufgab und damit die benachbarten Truppen gefährdete. Es nützte nichts.

Die 29. Infanteriedivision musste am 11. März bei Smolnik und schließlich in der sogenannten Osterschlacht in den Karpaten das Versagen des Piseker Infanterieregiments Nr. 11 zur Kenntnis nehmen. Das 3. Armeekommando meldete am 21. März, dass bei den Kämpfen des vorangegangenen Tages bei Szukó, südwestlich von Medzilaborce, nur mehr etwa zwei (von 16) Kompanien des k. k. Landwehrintanterieregiments Nr. 8 (Prag) gesammelt werden konnten. 14 Kompanien, rund 1500 Mann, waren nicht mehr auffindbar. Der Armeekommandant, General Svetozar Borojević, wollte, wie er schrieb, nur noch genauere Erhebungen pflegen, „auf Grund welcher ich dieses miserable Regiment auflösen werde“.¹² Im Fall der k. u. k. 10. Infanteriedivision, die sich zu einem erheblichen Teil aus Tschechen zusammensetzte, wurden im Zeitraum vom Oktober 1914 bis Oktober 1915 insgesamt elf Fälle bekannt, bei denen Verbänden dieses Armeekorpers (wohl nicht ganz zu Unrecht) vorgeworfen wurde, kampfflos zurückgewichen oder ohne Gegenwehr in Gefangenschaft gegangen zu sein.¹³ Und schließlich zeigte eines der Traditionsregimenter der k.u.k. Armee Auflösungserscheinungen. „In der Nacht vom 3. auf den 4. April sind Teile des Infanterieregiments Nr. 28 zum Feind übergelaufen“. Mit dieser Meldung des Armeeoberkommandos an das Kriegsministerium in Wien schien alles über das sogenannte Prager Hausregiment gesagt zu sein, was man ohnedies schon lange vermutet hatte: Das Vaterland konnte eben nicht ruhig sein, wenn es solche Soldaten hatte. Nur mehr 150 Mann der „28er“ waren in ihren Stellungen verblieben.¹⁴

¹⁰ Tunstall 2010. S. 187.

¹¹ Tunstall 2010. S. 189.

¹² Rauchensteiner 2013. S. 356.

¹³ Reiter 2012.

¹⁴ Rauchensteiner 2013. S. 358. Über die Ereignisse im Zusammenhang mit dem Überlaufen von Teilen des Infanterieregiments Nr. 28 gibt es mittlerweile eine reichhaltige Literatur. Außer dem erwähnten Aufsatz von Richard Plaschka (vgl. Anm. 1), v. a. Lein 2009.; Lein 2009a.; Tunstall 2010. durchgängig.

Der Fall machte in der ganzen Armee von sich reden und wurde ausgeschmückt und skandalisiert: Das ganze Regiment wäre übergelaufen, hieß es, und das unter den Klängen der Regimentsmusik. Das war natürlich Unsinn und schon deshalb leicht zu widerlegen, da sich die Regimentsmusik nicht auf dem Schlachtfeld aufhielt. Doch die Sache stach nicht zuletzt deshalb heraus, da sich die benachbarten Truppenkörper des k. u. k. III. Korps, das k.k. Feldjägerbataillon 20 (Triest; Trieste) und das k. u. k. Infanterieregiment Nr. 87 (Szombathely, Steinamanger) sowie das Tiroler Jägerregiments Nr. 4 (Cavalese, Bozen, Trient, Wien), Slowenen, Italiener und Deutsche, sehr gut gehalten hatten.¹⁵ Sie bekamen jedoch die Folgen der Massendesertion unmittelbar zu spüren, denn nun gingen die Russen aufs Ganze. Am 4. und 5. April eroberten sie die Höhen des Kobila (südlich von Medzilaborce). Weiter ostwärts drohte ein Einbruch ins Ung Tal, wäre da nicht auch die Tatsache gewesen, dass die Russen nicht minder hohe Kampfverluste hatten wie die k.u.k. Truppen. Auch die Stärke der russischen Regimenter sank in extremen Fällen auf 100 bis 120 Soldaten – und weniger.¹⁶ Der Vorstoß scheiterte. Aber noch war es nicht ausgestanden. Die 38. Honvéd Infanteriedivision musste sich am Styr zurückziehen, da rumänische Truppen als unzuverlässig gemeldet wurden. Und immer wieder schien sich zu bestätigen, was man schon in den ersten Kriegswochen vermutet und dann akribisch festzuhalten bemüht gewesen war: Truppenkörper ließen sich nicht nur in Kategorien wie tapfer, weniger tapfer, tüchtig und weniger tüchtig einteilen, und Soldaten Attribute wie heldenhaft und feige begeben. Da gab es doch auch noch anderes zu berücksichtigen, und man kam eben nicht darum herum festzustellen, dass sich nicht alle Nationalitäten Österreich-Ungarns gleichermaßen mit dem Reich identifizierten und den Krieg im Namen von Gott, Kaiser/König und Vaterland führen wollten.

Das Versagen und die Massendesertion von Teilen des Prager Hausregiments war dann der sprichwörtliche Tropfen, der das Fass zum Überlaufen brachte. Der Kommandant der k. u. k. 3. Armee, General Borojević, verfügte die strafweise Auflösung des Regiments.¹⁷ Der Kaiser und König Franz Joseph bestätigte am 17. August 1915 das Verdikt: „Ich genehmige die vom 3. Armeekommando angeordnete vorläufige Auflösung des Infanterieregiments Nr. 28 und befehle, dass diese Maßregelung in der Armee allgemein verlautbart, die Regimentsfahne aber im Heeresmuseum deponiert werde“.

Die Reste des Regiments wurden auf andere Truppenkörper aufgeteilt. Die Regimentsfahne mussten von Prag an das Heeresmuseum in Wien abgegeben werden. Die nachfolgende monatelange Untersuchung des Vorfalls förderte allerdings zutage, dass wohl überreagiert worden war und dass vieles, nicht zuletzt eine elendige Menschenführung dazu beigetragen hatten, dass das Regiment die Waffen streckte und zumindest keine Anstalten traf, sich in einer schwierigen Situation aufzuopfern. Beim Ersatzbataillon des Regiments hatten offenbar schon im September und Oktober 1914 chaotische Zustände geherrscht. Leute hatten sich der Einrückung entzogen, warfen beim Ausmarsch ihre Waffen

¹⁵ Vgl. dazu die sprachlich sehr zurückhaltende Darstellung der Geschehnisse in: Österreich–Ungarns letzter Krieg. Bd. II: Das Kriegsjahr 1915. Erster Teil. Wien, 1931., bes. 252 und Kartenband II, Beilage 10 sowie Beilage 14: Kriegsgliederung der im Frühjahr 1915 dem k. u. k. Armeeoberkommando unterstehenden Streitkräfte.

¹⁶ Tunstall 2010. S. 214.

¹⁷ Rauchensteiner 2013. S. 358.

weg und mussten mit Brachialgewalt wieder eingefangen werden. Der Kommandant der Heimatgarnison Prag, Oberst Josef Krček, kümmerte sich nicht um den Dienst, sondern saß mit einigen Saufkumpanen in Wirtshäusern. Er ignorierte, dass die Soldaten beim Ausmarschieren Fahnen in den tschechischen Nationalfarben Rot-Weiß-Blau schwenkten. Im Jänner 1915 musste das Ersatzbataillon nach Szeged verlegt werden. Krček bestellte als erstes ein Monatsquantum von 6000 Liter Bier. Die Kapitulation der österreichisch-ungarischen Besatzung von Przemyśl wurde in Wirtshäusern gefeiert. Dann wurden die Truppen vorzeitig an die Front verlegt, um nicht weiter im Hinterland Unheil anzurichten, und schließlich mehr oder weniger strafweise eingesetzt.¹⁸ Andere Ersatzbataillone waren nachgekommen und gaben ähnlich Grund zu Klagen. Am 3. April lief ein Teil des Regiments, vor allem wohl die Ersatztruppen, zu den Russen über.

Während in Österreich–Ungarn die Empörung über den Fall überkochte, urteilte man in tschechischen Exilkreisen ganz anders. Der ehemalige Reichsratsabgeordnete und Universitätsprofessor Tomáš Masaryk glaubte in der Massendesertion ein Zeichen für den beginnenden „Aufstand“ in Böhmen zu erkennen.¹⁹ Das war natürlich nicht der Fall. Doch aufsehenerregend war der Fall ohne Zweifel, und auch die Prager Zeitungen taten sich schwer, eine Erklärung für den Vorfall zu finden. Doch sie konnten gar nicht anders, als den Zwischenfall zu erwähnen. Die meisten Zeitungen berichteten darüber; der Vorfall fand Eingang in die privaten Korrespondenzen und wurde in jeder Weise breitgetreten. Schließlich wurde die Sache in Prag so dargestellt, dass das k. u. k. Infanterieregiment Nr. 28 von den benachbarten Truppen im Stich gelassen worden wäre und von deutschen Maschinengewehren vorangetrieben worden sei, sodass es sich ergeben musste.²⁰ Mit dieser Darstellung sollte den Truppen, die die Waffen gestreckt hatten oder übergelaufen waren, offenbar das Odium der Feigheit genommen werden. Allerdings kamen sich Urteilende und Verurteilende insofern in die Quere, als die einen meinten, Ursache für die Massendesertionen seien eklatante Führungsfehler gewesen, während andere meinten, die Tschechen wollten einfach nicht gegen Slawen kämpfen.²¹ Die Erklärungsversuche konnten nicht wirklich überzeugen. Es ließ sich auch leicht herausfinden, dass im Abschnitt des k. u. k. III. Korps bei Zborów keine deutschen Truppen eingesetzt gewesen waren.

Wenden wir uns noch kurz der ethischen wie der rechtlichen Seite zu. Wenn es stimmt, dass österreichisch–ungarische Soldaten, welcher Nationalität auch immer, sehr häufig die Waffen streckten und nicht tapfer kämpften, dann ließ sich natürlich auch folgern, sie hätten ihren meist mehrfach beschworenen Eid gebrochen. Das war ja ein „heiliger Eid“, und er hatte in einer Zeit und in einem Krieg, in denen das religiöse Empfinden durchgängig als sehr hoch anzusehen war, zweifellos Geltung: „Wir schwören zu Gott dem Allmächtigen einen feierlichen Eid, Seiner Apostolischen Majestät, unserem Allerdurchlauchtigsten Fürsten und Herrn... treu und gehorsam zu sein ... allen unseren Vorgesetzten und Höheren zu gehorchen ... ihren Geboten und Befehlen in allen Diensten Folge zu leisten, gegen

¹⁸ KA MKSM 1915 28-3/14.2. Evidenzbüro. Skizze der gegenwärtigen innenpolitischen Lage, Dezember 1915. 2. Bericht.

¹⁹ Rauchensteiner 2013. S. 359.

²⁰ KA Nowak, Die Klammer des Reiches I, 428.

²¹ So auch die Interpretation von Geiss 1985. S. 33.

jeden Feind, ... in Schlachten, in Stürmen, Gefechten und Unternehmungen jeder Art... tapfer und mannhaft zu streiten... So wahr uns Gott helfe. Amen!“

Einmal nicht bewiesene Tapferkeit, temporäres Versagen mochten noch hingehen. Doch im Fall von Fahnenflucht ging es um anderes. Der Deserteur entledigte sich einer beschworenen Pflicht und verstieß damit nicht nur gegen einen Verhaltenskodex, der ihn binden sollte, sondern auch gegen eine bei Gott beschworene Pflicht. Tausende, Zehn- und schließlich Hunderttausende taten es dennoch.

Galt Gott in der k. u. k. Armee weniger bis nichts? War der Gott der Ruthenen ein anderer als der der Ungarn, jener der Bosnier ein anderer als der Gott der Tschechen? – Hat der Nationalismus Gott, Kaiser und Vaterland besiegt?

Es gibt keine restlos befriedigende Erklärung für das Verhalten der Nationalitäten Österreich–Ungarns im Krieg, und je mehr man sich in einen einzelnen Fall vertieft, umso öfter stellt sich die Frage: Warum der, warum die und warum die anderen nicht? Lange bevor Vergleiche zwischen den beiden Weltkriegen angestellt und dann Gleichsetzungen versucht worden sind, gab es eine Historiografie, die zwischen der Verurteilung und Verächtlichmachung von Fahnenflucht einerseits und pauschaler Idealisierung andererseits unterschieden hat.²² Dass für die meisten Desertionsfälle keinesfalls politische, nationale und ideologische Beweggründe ausschlaggebend waren, mag ernüchternd sein, weil das so und so vielen nationalen Mythen entgegensteht. Und damit wird die Desertion dorthin zurückgestuft, wo sie wahrscheinlich wirklich hingehört, in eine Jahrhunderte überspannende Motivenkette, in der die gewissermaßen traditionellen Gründe für Desertion bei Weitem überwogen. Unwillen, Zwang, militärischer Drill, wochenlange schwere Kämpfe, eine dramatische Überforderung der Leistungs- und Leidensfähigkeit von Menschen, Unterernährung und Schlafmangel, schließlich der Lärm des Kriegs und der Anblick von Toten, das Stöhnen und Schreien der Verwundeten wirkten zu allen Zeiten demoralisierend. Niederlagen laden dazu ein, das Weite zu suchen; Siege fördern die Neigung, am Schluss auf Seite der Sieger zu stehen.

Jenseits des Banalen kommt man aber nicht um die Feststellung herum, dass die Häufung von Desertionsfällen in der k. u. k. Armee auffällig war, und der Vergleich mit dem deutschen aber auch jedem anderen Heer des Ersten Weltkriegs auffällt. Man hat errechnet, dass in der k. u. k. Armee zehnmal mehr Desertionsfälle vorgekommen sind als im (weit größeren) deutschen Heer.²³ Bei genauerem Hinsehen werden die Unterschiede noch auffälliger. Die Nordostfront Österreich–Ungarns hatte bis zum Sommer 1915 zeitweilig fast 60 Prozent ihrer Verluste durch Kriegsgefangene und Deserteure erlitten.²⁴

Das Standrecht für Fälle, die als „Verbrechen der Desertion“ gewertet wurden, kam erst ab dem März 1915 zur Anwendung. Am 16. März 1915 erfolgte die Verlautbarung des Armeeeoberkommandos, wonach Deserteure gemäß § 444 Abs. 2 der Militärstrafprozessordnung, wenn sie für schuldig befunden wurden, zum Tod zu verurteilen waren.²⁵ Die Todesstrafe für Desertion wurde während der 2. Karpatenoffensive angedroht und sollte ganz offensichtlich der anschwellenden Fahnenflucht entgegenwirken. Die Standgerichte

²² Schuh 2006.

²³ Rauchensteiner 2013, S. 363.

²⁴ Vgl. die Statistik auf Seite...

²⁵ KA Armeeeoberkommando (AOK) Op. 1916, No. 32.183.

mussten rasch zusammentreten, möglichst die Verhandlung in einem durchziehen und für einen Schuldspruch Einstimmigkeit erzielen. Kam irgendein Faktor nicht zustande, war das ordentliche Verfahren einzuleiten. Der Kommandant eines Standgerichts hatte – wenn es ihm vom Kaiser eingeräumt worden war – das Begnadigungsrecht. Andernfalls war die Todesstrafe binnen zwei Stunden nach Urteilsverkündung zu vollstrecken.

Die Höchststrafe für Desertion war insofern vergleichbar, als sie auch in anderen Armeen in ähnlichen Fällen zur Anwendung kam. Wie sich dann feststellen ließ, war man mit dem Erschießen in Österreich allerdings weit schneller als beim Deutschen Heer, wo es nur 18 Erschießungen wegen Desertion gab, und übertraf auch das britische Heer, wo 269 Todesurteile wegen Desertion vollstreckt wurden. In Frankreich, Italien und Russland bestrafte man hingegen Deserteure (oder solche, die dafür gehalten wurden) weit häufiger, nämlich tausendfach. In Österreich-Ungarn wurden im Verlauf des gesamten Kriegs 345 Soldaten wegen Desertion standrechtlich verurteilt.²⁶ Die meisten Deserteure konnten freilich nicht belangt werden, denn sie waren ja bei geglückter Fahnenflucht im Gewahrsam des Feindes und entzogen sich damit der Strafverfolgung.

Für jene – um beim tschechischen Beispiel zu bleiben – die bis in den Herbst 1918 in den Reihen der k. u. k. Armee ausharrten, stellte sich gerade nach so exemplarischen Bestrafungen wie der Auflösung ganzer Regimenter die Frage, warum diejenigen, die sich nicht ergeben oder davon gemacht hatten, mit-bestraft wurden. Sie baten daher, so rasch wie möglich rehabilitiert zu werden und erreichten auch die Wiederaufstellung des Infanterieregiments Nr. 28.²⁷ Doch es gelang ihnen nie mehr, das Misstrauen in die „28er“ oder andere, die der Desertion und Feigheit bezichtigt wurden, zu überwinden. Das erfuhr denn auch das Prager k. k. Landwehrinfanterieregiment Nr. 8, das noch während des Kriegs einen Kampf um die Erinnerung begonnen hat – und ihn verlor.

Das Ersatzbataillon des Regiments nahm für ein Denkmal zu Ehren der gefallenen Regimentsangehörigen einen Platz vor der Kaserne im Prager Burgviertel, am Pohořelec, in Aussicht.²⁸ Das Militärkommando in Prag verwies auf einen Platz auf dem erst geplanten Garnisonsfriedhof in Kobylisi. Doch das Offizierskorps des Regiments beharrte auf dem Burgviertel. Abermals gab es strikte Ablehnung, und das Militärkommando begründete sie mit dem „nicht einwandfreien Verhalten“ des Regiments im Felde sowie des Ersatzbataillons, die „einen bevorzugten Platz für das Denkmal nicht rechtfertigen“. Gemeint waren wohl die Kämpfe bei Szukó westlich des Laborec Tals am 20. März 1915. Das Denkmal musste warten, und mit ihm die Offiziere und Soldaten die sich nichts zuschulden hatten kommen lassen und um Anerkennung und ein Zeichen der Erinnerung gerungen haben. – Ihre Nachfahren tun es heute noch.

²⁶ Schuh 2006. S. 177.

²⁷ Das k. u. k. Infanterieregiment Nr. 28 wurde am 21. Dezember 1915 wieder errichtet. Das k. u. k. Infanterieregiment Nr. 36 (Jungbunzlau; Mladá Boleslav) war mittels kaiserlicher Entschließung vom 16. Juli 1915 aufgelöst worden.

²⁸ Rauchensteiner 2013. S. 976.

BIBLIOGRAPHIE

- Geiss* 1985. *Immanuel Geiss: World War I and East-Central Europe: A Historical Assessment.* In: East Central European Society in World War I. (East monographs, vol. 196. Atlantic Studies on society in change) Boulder, Calif. [u. a.] 1985.
- Lein* 2009. *Richard Lein: Das militärische Verhalten der Tschechen im Ersten Weltkrieg.* Dissertation an der Universität Wien. Wien, 2009.
- Lein* 2009a. *Richard Lein: The „Betrayal“ of the k. u. k. Infantry Regiment 28. Truth or Legend.* In: *Arnold Suppan, Richard Lein* (Eds.): *East European Identities in the 19th and 20th Century.* Wien, 2009. S. 231–250.
- Marjanovic* 1984. *Edith Marjanovic: Die Habsburger Monarchie in Politik und öffentlicher Meinung Frankreichs 1914–1918.* (Veröffentlichungen zur Zeitgeschichte Bd. 3.) Wien–Salzburg, 1984.
- Österreich–Ungarns letzter Krieg Österreich–Ungarns letzter Krieg 1914–1918. Herausg. Österreichischen Bundesministerium für Heereswesen und vom Kriegsarchiv. Unter der Leitung von *Edmund Glaise-Horstenau*. Band I–VII. Wien, 1930–1939.
- Plaschka* 1965. *Richard Georg Plaschka: Zur Vorgeschichte des Übergangs von Einheiten des Infanterieregiments Nr. 28 an der russischen Front 1915.* In: *Österreich und Europa. Festgabe für Hugo Hantsch zum 70. Geburtstag.* Graz–Wien–Köln, 1965. S. 455–464.
- Ratzenhofer* 1930. *Emil Ratzenhofer: Verlustkalkül für den Karpathenwinter 1915.* In: *Ergänzungsheft 1 zum Werke „Österreich–Ungarns letzter Krieg.“* (Sonderabdruck aus Heft 11/12 der „Militärwissenschaftlichen Mitteilungen“) Wien, 1930. S. 31–41.
- Rauchensteiner* 2013. *Manfried Rauchensteiner: Der Erste Weltkrieg und das Ende der Habsburgermonarchie 1914–1918.* Wien–Köln–Weimar, 2013.
- Reiter* 2012. *Christian Reiter: Der Fall des k. u. k. Infanterieregiments 36. Zur Desertionsproblematik der Tschechen an der Ostfront in den Kriegsjahren 1914/15.* Historisch-kulturwissenschaftliche Dissertation. Universität Wien, 2012.
- Rumpler – Schmied-Kowarzik* 2014. *Helmuth Rumpler – Anatol Schmied-Kowarzik* (Bearb.): *Die Habsburgermonarchie 1848–1918. Bd. IX: Die Habsburgermonarchie und der Erste Weltkrieg. Teilbd. 2: Weltkriegsstatistik Österreich–Ungarn 1914–1918. Bevölkerungsbewegung, Kriegstote, Kriegswirtschaft.* (Österreichische Akademie der Wissenschaften) Wien, 2014.
- Schuh* 2006. *Bernadette Schuh: Geschichte der Desertion in Österreich.* Rechtswissenschaftliche Dissertation. Universität Wien, 2006.
- Tagebücher Josef Redlichs* *Fritz Fellner und Doris A. Corradini* (Hgg.): *Schicksalsjahre Österreichs 1908–1919. Die Erinnerungen und Tagebücher Josef Redlichs (1869–1936).* 2 Bände und Registerband. (Veröffentlichungen der Kommission für neuere Geschichte Österreichs 105.) Wien–Köln–Graz, 2011.
- Tunstall* 2010. *Graydon A. Tunstall: Blood on the Snow. The Carpathian Winter War of 1915.* (Modern War Studies) University Press of Kansas, 2010.
- Überegger* 2008. *Oswald Überegger: Politik, Nation und Desertion. Zur Relevanz politisch-nationaler und ideologischer Verweigerungsmotive für die Desertion österreichisch-ungarischer Soldaten im Ersten Weltkrieg.* *Wiener Zeitschrift zur Zeitgeschichte*, 8. (2008) Heft 2. S. 109–119.

PILLANATKÉP AZ OSZTRÁK–MAGYAR REPÜLŐCSAPATOKRÓL: DÉL-TIROL, 1915

Snapshot of the Austro–Hungarian Air Troops: South-Tirol, 1915

The formation of the aerial arm-branch of the Austro–Hungarian Monarchy is dated to 1890. The constantly expanding and specializing aerial arm-branch received its final name on 8 July 1915: k.u.k. Luftfahrtruppen (LFT).

Although the LA had fifteen air squadrons at the outbreak of the world war, only nine formations could be deployed on the Serbian and Russian Fronts, and it was only with the great help from Germany, mainly in terms of aircrafts, that these troops could become constantly combat ready. The situation showed a somewhat improving tendency later on.

Following Italy's declaration of war, however, air units had to be deployed urgently on the new South-western Front. It was Flik 12 (Fliegerkompagnie, that is air squadron) that arrived first from the hinterland to the Isonzo Front on 24 May 1915, then Flik 4 was transferred from the theatre of war in Serbia on 4 June, and Flik 2 was located at the airport of Haidenschaft on 19 June. Although Flik 16 was ordered to the Carinthia Front at the end of May 1915, too, but without any aircrafts, and the unit received planes which can be used in Alpine environment, too, as late as August–September. The newly-erected Flik 17 arrived in South Tirol on 15 June 1915, where they took over the airport at Gardolo, then Flik 7 was also ordered to the Tirol Front in November as a reinforcement, settling at Pergine. The first year of the aerial war in South Tirol evolved in a balanced way. The only shift in this balance was caused by the arrival of Flik 7 and the deployment of the Lohner B.VII aircrafts. The effect of this shift could be felt only for a short time and exclusively in the offensive operation. The Italian side reacted quickly and tipped the scales with reorganisations. It is also important to note that the anti-aircraft system, built as a result of the Austro–Hungarian bombings, was organised by the Italian army leadership in an exemplary way during the whole time of the war.

In the year 1915 the available number of aircrafts and staff was obviously not sufficient for large-scale aerial actions. The situation, however, changed very quickly with the significant pace of the development of military engineering. While during the six months in 1915 Flik 17 engaged in ninety sorties and Flik 7 completed forty missions in about one and a half month, the eight air squadrons under the command of the 11th Armee flew in 244 missions and fought 94 air battles in two weeks during the second half of the most eventful month in November 1917. The number of the clashes, which was small in the beginning, grew significantly in a short period of time, too: the Tirol sky saw fifteen or even forty air battles per month as early as May–June 1916.

Keywords: aerial warfare, South-western Front, Austro–Hungarian air troops, Landesverteidigungskommando Tirol (LVK Tirol), aerial reconnaissance, bombing, aerial battle

Az Osztrák–Magyar Monarchia repülő fegyvernemének megalakulását 1890-re datáljuk, amikor nyolc önkéntes tiszt részére ballonos tanfolyamot indítottak repülési tapasztalat szerzése céljából.¹ A meglehetősen csekély eredményt produkáló kurzus után három évvel, 1893. augusztus 20-án felállították a katonai repülés első hivatalos szervezetét (Militär

¹ A tanulmány alapját képező kutatásokhoz nélkülözhetetlen segítséget kaptam az Österreichisches Kriegsarchiv állandó magyar delegációjának két tagjától, Dr. Kiss Gábortól és Dr. Domokos Györgytől, amellyért ezúton is szeretném kifejezni hálás köszönetemet.

Aeronautische Anstalt²), amely lényegében egy ballonalakulatként működött, az alapjain viszont kiépülhetett a teljes háborús légi szolgálat. A repülés hihetetlen mértékű fejlődése természetszerűleg magával hozta a változtatás szükségét, az egyre módosuló követelményeknek és felépítésnek megfelelően pedig a szervezetrendszer is átalakításra szorult. A katonai aviatika intézményét 1911 októberében előbb Luftschifferabteilungra (LA)³ keresztelték át, majd a folyamatosan bővülő és szakosodó légi fegyvernem 1915. július 8-án nyerte el végleges elnevezését: k. u. k. Luftfahrtruppe (LFT).⁴

Bár a világháború kitörésekor az LA 15 repülőszázaddal⁵ bírt, valójában mindössze 9 alakulatot tudtak felvonultatni a szerb és orosz fronton, ezek is csak komoly német segítséggel – elsősorban repülőgépek terén – kerültek folyamatosan bevezethető állapotba.⁶ A helyzet a későbbiekben valamelyest javuló tendenciát mutatott. Ez számszerűleg azt jelentette, hogy 1915 májusára az orosz fronton 11, a szerb harctéren három, míg Montenegróban egy repülőszázad teljesített szolgálatot.

Az olasz hadüzenetet követően azonban sürgősen repülőalakulatokat kellett áthelyezni az újonnan nyílt frontra. Elsőként, 1915. május 24-én a Flik 12 érkezett a hátsországból az Isonzó-frontra, majd június 4-én a Flik 4-et helyezték át a szerb harcterről, június 19-én pedig a Flik 2 települt Haidenschaft repterére. 1915. május végén ugyan a karintiai frontra vezényelték a Flik 16-ot is, de repülőgépek nélkül, és csupán augusztus–szeptember környékén kaptak a magashegyi körülmények között is használható gépeket. A tirol-i légtérrel azonban a központi hatalmak részéről nem osztrák–magyar pilóták szeltek először – a Landesverteidigungskommando Tirol (LVK Tirol) ugyanis hosszú ideig nélkülözni volt kénytelen az ilyen típusú egységeket –, hanem egy német tábori repülőszázad, a Feldfliegerabteilung 9b (FFA 9b). 1915. június 15-én aztán megérkezett az újonnan felállított Flik 17 Dél-Tirolba és Gardolo repülőterét vették használatba, majd némi erősítés gyanánt novemberben a Flik 7-et is a tirol-i frontszakaszra rendelték, ők Perginen rendezkedtek be.⁷

Összehasonlítóképp az olasz repülőerőknek a háborúba lépéskor 15 repülőszázada volt, három csoportba (Gruppo) szervezve, decemberre pedig – részben az antant segítségnek köszönhetően – 24-re nőtt a főparancsnokság rendelkezésére álló repülőalakulatok száma.

² Militär Aeronautische Anstalt = Katonai Aeronautikai Intézet.

³ Luftschifferabteilung = Léghajós Osztály.

⁴ K. u. k. Luftfahrtruppe = cs. és kir. Légjáró Csapatok. Az osztrák–magyar repülőcsapatok kezdeti időszakának bemutatására e helyen egyrészt területi okok miatt nincs lehetőség, másrészt a téma szempontjából nem bír elsődleges jelentőséggel. A számos korabeli írás mellett hozzáférhető és egyúttal iránymutató feldolgozások: Peter 1981. 9–108. o.; Desoye 1994. 13–74. o.; Grosz – Haddow – Schiemer 1993. 1–4. o.

⁵ Repülőszázad = Fliegerkompagnie (Flik).

⁶ További részletekért lásd: Kahlen, Erich: Mobilmachung und Ausmarsch der österreich–ungarischen Luftfahrtruppen im Weltkrieg 1914–1918. ÖStA KA LA Manuskripte MS/Lu: 28.; Regele, Oskar: Die Tätigkeit der österreichisch–ungarischen Luftstreitkräfte im Feldzuge gegen Serbien und Montenegro im Jahre 1914. ÖStA KA LA Manuskripte MS/Lu: 39/1. Uő: Die Tätigkeit der österreichisch–ungarischen Luftstreitkräfte beim Auffangen der russischen Angriffsheere im Sommer und Herbst 1914. ÖStA KA LA Manuskripte MS/Lu: 39/2. (Die österreichisch–ungarischen Luftstreitkräfte im Weltkrieg 1914–1918. Band 1–2.)

⁷ Meindl 2003. 104–105. o. Mindezek fényében különösen figyelemreméltó, hogy egyes olasz adatok szerint 1915. május 30-án egy ellenséges repülőgép két bombát dobott Asiago városára, komolyabb kárt nem okozva. Más források szerint viszont ez az első akció egy hónappal később, június 30-án történt, amikor a betolakodó elhárítására a 12^a Squadriglia egy Farman típusú repülőgépe is levegőbe emelkedett. Rastelli 1994. 190. o.; Gentili – Varriale 1999. 66. o.

Szervezetileg is messze jobban illeszkedett az olaszok rendszere a frontkövetelményekhez. A folyamatos átalakításoknak köszönhetően 1915 decemberében mindhárom olasz hadsereg (1^a, 2^a, 3^a Armata) alárendeltségébe tartoztak „saját” egységek (kettő-hat század), míg a hárommotoros Caproni bombázógépekkel felszerelt hat, valamint a Caudron felderítőkkal ellátott és tüzérségi tűzvezetést végző öt századot külön csoportba szervezték, a főparancsnokság székhelyéül szolgáló Udine védelmére pedig külön két repülőszázad szolgált. Ezzel szemben a Monarchia légjáró csapatai a háború végéig nem rendelkeztek megbízható többmotoros bombázógéppel, nem beszélve arról, hogy 1916 végéig – eltekintve az Isonzo-front légtérében bevetett néhány Fokker Eindeckertől – nem tudtak vadászrepülőgépet felvonultatni az ellenséges felderítőkkal és bombázókkal szemben.

A dél-tiroli fronton kezdetben kedvezőbb volt a helyzet, hiszen mindössze kettő, Farman típusú felderítőgépekkel felszerelt század állomásozott a frontszakasz közelében: a 11^a Squadriglia Brescia, a 12^a Squadriglia pedig Verona repülőterén. 1915 augusztusára azonban előbbi áthelyezték, míg utóbbit a harcok közvetlen közelébe, Asiago városának határába telepítették, és csak egy vízi repülőegységet (Sezione Idrovolanti) rendeltek az 1^a Armata kötelékébe a Garda-tó délnyugati partján fekvő Desenzano del Garda bázisán – a hadsereg másik két repülőalakulata jóval távolabb települt, így légi tevékenységüket sem ebben a szektorban fejtették ki.⁸

A délnyugati front megnyílásakor a német hadsereg azonnal segítséget nyújtott szövetségeseinek. Már május 25-én Tirolba érkeztek a még csak részben felállított – bajor, mecklenburgi és hannoveri katonákból álló – Alpenkorps első egységei, Bajorország pedig felajánlott egy repülőalakulatot is. Az újonnan életre hívott Feldfliegerabteilung 9b (FFA 9b) június 1-jén kapta meg az áthelyezési parancsot, és Franz Hailer főhadnagy parancsnokkal az élén Schleißheimből június 4-én vasúton érkeztek meg Bozenbe. Itt azonban nagyon gyorsan szembesültek a helyi adottságok okozta nehézségekkel, komoly kihívásnak bizonyult ugyanis egy megfelelő repülőteret találni a szűk völgyekkel, erdőkkel és szőlőültetvényekkel, valamint a rossz minőségű utakon nehezen megközelíthető fennsíkokkal szabdaltn vidéken. Végül a Brixen városától délre fekvő gyakorlóteret vették használatba, mivel a század állományában levő négy, a müncheni Otto Werke által licenccgyártott LVG B.I repülőgépnek hosszabb fel- és leszállópályára volt szüksége, ám a balesetek így is meglehetősen gyakoriak voltak. A három kevésbé nehézkes Pfalz Parasol⁹ típusú repülőgép jóval használhatóbbnak bizonyult az Alpok vidékén, így néhány napot követően az egységet a Toblach és Niederdorf községek közti Puster-völgybe helyezték át.¹⁰ Az FFA 9b helyzete azért is számított speciálisnak, mert lényegében elsőként kellett megküzdeniük a dél-tiroli körülményekkel, pontosabban a repülést és a légi felderítést nehezítő, sok esetben pedig

⁸ Gentili – Varriale 1999. 9–13. o. A 12^a Squadriglia repülőinek 1915-ben három Farman típusú felderítőgép, míg a Sezione Idrovolantinak egy elavultnak számító Farman hidroplán és két modern FBA repülőcsónak állt rendelkezésére.

⁹ A Parasol kifejezést az első világháborúban az egyfedelű, felsőszárnyas repülőgépekre használták. A speyeri Pfalz Flugzeugwerke e megnevezéssel a francia Morane Saulnier L típusú repülőgépének licenccgyártott verzióját illette, a pontos típusmegjelölése Pfalz A.I volt. Érdemes megjegyezni, hogy valójában sem a Pfalz repülőgépek 80 LE-s forgómotorja, sem az LVG B.I 100 LE-s Daimler, illetve 110 LE-s Benz motorja nem nyújtott megfelelő teljesítményt a hegyi terep követelményeire.

¹⁰ Kastner 1998. 3–7. o.

megakadályozó tényezőkkel. Nem csoda, hogy Hailer főhadnagy júliusi jelentésében hosszasan fejtegette e nehézségeket: „Az időjárási körülmények július hónapban különösen kedvezőtlenek voltak. Eső és vihar, felhők és a reggeli köd a legtöbb napon mindenféle repülőtevékenységet kizárt, és ezért összességében ismét csak 30 repülést tudtunk végrehajtani. Egy többórás repülést követő landolásnál März hadnagynak annyira megmerevedtek a végtagjai, hogy képtelen volt a kormányt kezelni, így a gép teljesen összetört. A pilóta és a megfigyelő sértetlenek maradtak.

Szállókések, extrém hideg, a heves áramlatok és a gép dobálózása miatt a látcsövek nehézkes használata, a megfigyelés rövid időtartama, kedvezőtlen fényviszonyok reggelente és esténként – ez csupán néhány probléma, amelyek a légi megfigyelés eredményeit kevésbé megbízhatóbbá teszik a hegyekről történő megfigyelésnél.

A célpontjaink gyenge megvilágítása a reggeli és esti órákban rossz a fényképezéshez. A különösen érzékeny fényképező lemezzel végrehajtott számos kísérlet ellenére is csupán kevés jó képet kaptunk.”¹¹

Mindezt csak fokozta a német császár szigorú parancsa, amely megtiltotta csapatai számára, hogy átlépjék az olasz határt – elkerülendő a háborút Olaszországgal (a két fél között csak 1916. augusztus 28-án állt be a hadiállapot). A biztonság kedvéért 1915. június 3-án elrendelték a német repülőgépeknek a Monarchia felségjelzésével, vagyis a szárnyvégek és a törzs vörös-fehér-vörös sávokkal való ellátását, az LVK Tirol pedig gondoskodott arról, hogy a saját és ellenséges repülőgépek sziluettjei és felségjelzései a földi erők által is széles körben ismertek és ezáltal megkülönböztethetők legyenek.¹²

Június közepére megérkezett a Flik 17 is Gardolóra, személyzetének kezdetben szintén német gyártású repülőgépek álltak rendelkezésükre, ám hamar kiderült, hogy azok kevésbé vagy egyáltalán nem alkalmasak a nagy magasságú repüléshez. Az alapvetően könnyen kezelhető és biztonságosan repülhető, 80 LE-s Oberursel forgómotorral ellátott Fokker B.I típus gyenge emelkedőképessége és szolgálati magassága révén lényegében használhatatlannak bizonyult ezen a frontszakaszokon. A Hansa und Brandenburgische Flugzeugwerke AG által leszállított Brandenburg B.I gépek közül két példány került a Flik 17-hez (05.16 és 05.25 sorozatszám), de július vége és augusztus vége között a 100 LE-s Mercedes motorral szerelt gépekkel mindössze három ellenség feletti bevetést repültek.¹³

A munka dandárja így a Monarchiában tervezett és gyártott típusokra hárult. Közülük is az aszódi Lloyd Repülőgép- és Motorgyár első sorozatgyártású típusa, a Lloyd C.I 41.04 jelű példánya 1915 szeptemberéig a Flik 17 szinte kizárólagos gépének számított. A 145 LE-s Hiero motorral szerelt, eredetileg fegyvertelen felderítő megbízhatósága és könnyű vezethetősége mellett ekkoriban az egyetlen olyan repülőgép volt az osztrák–magyar repülőcsapatok kötelékében, amely képes volt megbirkózni a hegyvidéki tereppel és az előírt 4000 méteres hadművelleti magassággal. Őzre aztán társult hozzá a Lloyd C.II típus néhány példánya is, igaz, jóval kevésbé mutatkoztak sikeresnek elődjüknél – elsősorban

¹¹ Kastner 1998. 8. o.

¹² ÖStA KA NFA LVK Tirol. Op. Nr. 925/11., 276/14. u. ohne Nr. Kart. 42.

¹³ Grosz – Haddow – Schiemer 1993. 393., 427. o. A repült bevetések száma természetesen csak az ismert akciókat jelenti, ennél valamelyest – de nem számottevően – lehetett több is. ÖStA KA LA PA Oblt. Hans Mandl.

az aradi Marta motorgyár által licencgyártott motorjainak megbízhatatlansága és gyenge teljesítménye miatt.¹⁴ Pedig különösen nagy szükség volt a megfelelő repülőtechnikára, hiszen még emellett is komoly kihívások elé állították a pilótákat az olyan helyi időjárási jelenségek, mint a bóra, valamint a Garda-tónál és az Etsch völgyében jellemző déli szél, az óra, amelyek gyakran naphosszat megakadályoztak mindenféle repülőtevékenységet.

Kezdetben a repülőgépek elsődleges feladata a felderítés, ezen belül is javarészt tüzérségi felderítés volt. A drótnélküli távíró repülőgépen történő alkalmazásával egy újfajta, de annál fontosabb lehetőség is megnyílt a hadsereg számára: a tüzérségi tűzvezetés, illetve tűzhelyesbítés.¹⁵ Ahogy az LVK Tirol parancsnoka megjegyezte, sok esetben a repülőök által végrehajtott tüzérségi megfigyelés és tűzvezetés az egyetlen eszköz, hogy a fedett ellenséges állásokat hatékonyan támadhassák. Éppen ezért már a harcok korai szakaszában igényeztek gondoskodni, hogy lehetőleg valamennyi ütegparancsnokság rendelkezzen a repülőőrül küldött Morze-jelek fogadására alkalmas készülékkel, másrészt részletesen ismertették a tüzérségi alakulatokkal a repülőök általi tűzvezetés folyamatát, a leadott jelek, illetve jelentések értelmezését stb.¹⁶

A repülőök e speciális feladatának bemutatására álljon itt egy visszaemlékezés a Col Santón (2114 m) felállított és gondosan elrejtett olasz nehézüteg belövéséről – igaz, kissé később, 1915 augusztusának végéről:

„1915. augusztus 29-én startoltam a rádióbelövésben tapasztalt megfigyelőtiszttel, Leopold Urban főhadnaggyal. A magashegyi repüléshez a motorjaink akkoriban még igazából alkalmatlanok voltak; ezért nem harci magasságon kellett átrepülnünk az ellenség felett. Így az én derék »Grál«-om¹⁷ is alig 3000-en repült, amikor az ellenséges üteg alattunk volt. (...)

Urban megadta a 30,5 cm-es mozsárütegünknek a felhívást az 1. lövéshez. A gránát hatástalanul forgácsolódott szét a Terragnola-völgygel szemközti sziklafalon. Megadta a korrekciót, vártunk pár percet. Ekkor hirtelen láttuk a becsapódás nyomán feltörő felhőt kb. 50 méterrel a cél mögött. Örültünk. Most már tényleg csak a legcsekélyebb korrekcióról lehet szó. Urban megadta. A 3. lövés alig több mint 30 m-rel az üteg mögött volt. A következő lövés villát képezett és kicsit túl rövidre hullott. A megfigyelést a rádiókészülékünkkel adtuk tudtul. És ekkor átélhettük a megkoronázást: az 5. lövés – a 30,5 cm-es mozsarunk igazi mesterművét! – az ellenséges nehézüteg közepére esett, füsttel és por-

¹⁴ Grosz – Haddow – Schiemer 1993. 211–212. o.

¹⁵ A háború kezdeti időszakában (1914–1915) az osztrák–magyar repülőcsapatok aktivitásáról, illetve bevetéseiről nem könnyű áttekintést nyújtani, lévén mind a repülőszázadok havi jelentései, mind az egyes frontokon küzdő hadseregek és hadtestek operatív aktáinak repülésre vonatkozó anyagai felettébb hiányosak. E szempontból a dél-tiroli frontszakaszon folyt repülőtevékenység viszonylag jól rekonstruálható a vizsgált időszakban, alapját a fennmaradt 50 repülőjelentés, valamint számos pilóta és megfigyelő ellenség felett repült bevetéseinek jegyzéke (Feindflugliste) képezi. ÖStA KA NFA Rayonskommando Südtirol. Fliegermeldungen. Kart. 1013.; ÖStA KA LA PA Feldw. Franz Houba, Lt. i. d. Res. Georg Kraigher, Oblt. Hans Mandl, Feldw. Franz Schmidt, Oblt. Peter Schönhöfer, Oblt. i. d. Res. Leopold Stein, Lt. i. d. Res. Tibor Sigora, Oblt. Edmund Sziklai, Oblt. i. d. Res. Nikolaus Wagner.

¹⁶ ÖStA KA NFA LVK Tirol, Op. Nr. 506., 9719. Kart. 42.

¹⁷ Eugen Steinner-Göltl százados, a Flik 17 parancsnoka a saját repülőgépének adta a „Grál” nevet. Több korabeli fényképfelvétel alapján tudható, hogy a 17.35 jelű Lohner B.VII gépre a „Grál II” elnevezés volt felfestve, ám mivel a típust novemberig nem repülték az alakulatnál, minden bizonnyal létezett egy korábbi típus is „Grál” becenévvel.

ral betakarva őket. Most aztán ujjongtunk! Olyan bombasiker, amiről nem is álmodtunk. Urban táviratozott: »Telitalálat – tovább lőni!« Valójában már nem volt szükséges, mert a 30,5 cm-es mozsarunk egyetlen lövése képes volt a modern erődítmény egész páncélkupoláját kiemelni, nemhogy egy nyíltan álló ellenséges üteget teljesen szétrombolni. Az újonnan kért lövés a cél közvetlen közelébe hullott. Mi félbeszakítottuk, a feladatunk maradéktalanul teljesítve.

Noha ez a repülés egy és negyedóraig tartott kb. 800 m-rel az ellenség felett körözve, egyáltalán nem figyeltünk a heves géppuskatűzre, a derék »Grál«-om 8 találatot szerzett – az első tiszteletre méltó sebeit!¹⁸

A tüzérségi tűz irányítása valóban veszélyes üzemnek számított, az ilyen jellegű feladatot teljesítő repülőgépek szinte soha nem tértek vissza találat, illetve sérülés nélkül.

Az osztrák–magyar repülők bevetéseinek másik fontos profilja volt közvetlen a front mögötti terület, valamint a hátszág fontosabb stratégiai célpontjainak (utánpótlási és szállítási csomópontok) támadása, függetlenül attól, hogy egyelőre csak kis teherbírású repülőgépekkel rendelkeztek. Július 8-án Veronát vették célba, 17-én pedig Schio és Asiago városára hullottak bombák, majd 25-én újfent Veronát érte, immár a korábbinál jelentősebb támadás. A ledobott hét robbanószerkezet ez alkalommal egy személy életét követelte, míg hét további megsebesült.¹⁹ Olasz részről ebben az időszakban a vízi repülők voltak a legaktívabbak: július 14-én, 23-án és 30-án az ellenséges kézen lévő Riva del Garda városát támadták a rendelkezésre álló FBA gépeikkel, július 17-én pedig egy osztrák erődöt bombáztak.²⁰

Többszöri halasztást követően július 31-én a német FFA 9b indított köteléktámadást Cortina d'Ampezzo ellen, ahol a felderítés alapján több alkalmas célpontot is felfedeztek: csapatok táborait a Cortina völgyében, katonai parancsnokságot a település egyik szállodájában, anyagraktárakat és gépjárműparkot, valamint egy vezeték nélküli távíróállomást a várostól délnyugatra. Rögtön a start után azonban tragédia érte a repülőrajt. Az utolsóként felszálló Ferdinand März hadnagy 300 méteres magasságban egy fordulóval irányt akart változtatni, amikor felülről egy heves szélleökés érte, lefelé taszítva gépét, amely több spirál után a földbe csapódott – azonnal végezve vezetőjével. A másik két, korábban felszállt pilóta, Otto Kissenberth őrmester és Eduard Böhme altiszt nem vették észre a történeteket és folytatták útjukat, előbbi így emlékezett vissza az akcióra: „(...) Sokkal értékesebb volt számomra a felfedezés, hogy a Cima Pomagagnont ma felhőréteg fedi, és zavartalanul repülhetek át fölötte. Az olaszokat, akik tegnap a géppuskáikkal rendesen megszórtak, és az új Parasolom több találatot kapott, dühösek lehettek, hogy ma semmit sem árthattak az »átkozott repülőnek«. Időközben feltűntek már Cortina első házai, 1500 m-rel voltam felettük, mindent előkészítettem a kioldáshoz, pontosan rárepültem a célra, megbecsültem, mennyit kell előre tartanom, aztán ledobtam a hét bombát. A becsapódást persze nem tudtam megfigyelni, mivel eléggé el voltam foglalva a szélleökésekkel, amelyek itt különösen hevesek voltak, és a gépemet egyensúlyban kellett tartanom. Gyorsan kerekét oldottam. (...)

¹⁸ Eugen Steinner-Götl Edler von Aurig: Radioschießen im Hochgebirge Südtirols. ÖStA KA LA PA Hptm. Eugen Steinner-Götl. Ugyanezen címmel megjelent: Neumann 1923. 23–24. o.

¹⁹ Rastelli 1994. 193., 242. o.

²⁰ Gentili – Varriale 1999. 429. o.

A repülésünk viszont sikeres volt. Ahogy a vezetőnk, Hailer főhadnagy néhány nappal később közölte, hadifoglyok vallomásai szerint tizenegy bomba eltalálta a célt.”²¹

Augusztus második felében az osztrák–magyar gépek is újfent bombatámadásokkal igyekeztek befolyást gyakorolni a harcok alakulására, 15-én és 22-én újfent Schio városára dobták le terhüket, utóbbi alkalommal – amikor Eugen Steinner-Götl százados és Johann Čalogović főhadnagy egy, az olasz hadseregnek dolgozó ruhagyárat céloztak meg 500 méteres magasságból – az aláhulló bombák megöltek egy asszonyt és egy katonát.²²

Az addigi legnagyobb hatású támadást azonban augusztus 25-én kivitelették, még-hozzá a Trienttől légvonalban „mindössze” 90 km távolságra, de messze az ellenséges hátsószágban fekvő Brescia ellen. A vakmerő tettet ismét a Flik 17 századparancsnoka vállalta magára: „Másnap reggel, augusztus 25-én hajnali 5 órakor startoltam Čalogović-csal mint megfigyelőtiszttel, és 4 db 10 kg-os bombával a fedélzeten. Az időjárás szép volt és csendes; a völgyekben hajnali köd. A »Gral«-om jól dolgozott és vitt a Vezzano–Sarca-völgy–Riva–Garda-tó–Salò felett. A Garda-tó felett páráréteg húzódtott, amely könnyedén beburkolt bennünket. 2300 m-en $\frac{1}{4}$ gázra állítottam a motort, és szinte hangtalan sikklyással lopóztam 10 km-es távolságból a lőszergyárhoz, amelyet már jól ismertem a tervekből. Széles ívben, délről érkezve pontosan 1000 m magasan voltam, amikor közvetlenül a gyár előtt felhagytam a beigazítással, és teljes gázt adtam. Erősen zúgott a motor.

Két bomba lehullott. Čalogović erősen figyelt és rám kiáltott: »1 találat az elektromos létesítményben, 1 találat a lőszerezemben!« Elégedetten teszem meg a köröm, hogy ismét délről repüljek rá. Aztán hirtelen – megfagy a vér az ereimben, a motor köhög, egyre alábbhagy, hogy aztán végül teljesen leálljon. Ösztönösen ellenőrzöm az összes műszert. Semmi nem hibádzik, minden rendben. Čalogović rémülten kérdezi: »Mi van?«²³ A repülőgép motorja azonban megadta magát és leállt, már úgy festett, kényszerleszállás vagy zuhanás lesz a vége a bevetésnek, „de a motor megakad, minden erőfeszitésem nélkül, mintha varázsütésre, újra összeszedi magát, mind hangosabban, egyre gyorsabban, míg-nem egyszer csak teljes fordulatszámra (siklórepülésben!) valósággal bömböl és a repülőgép felágaskodott. Időközben az 1000 m-es magasságunkból jelentősen veszítettünk. (...) – Most, hogy a motor újra panasz nélkül dolgozik, előbb vissza a kedves lőszergyárunkhoz! Čalogović dirigált szigorúan a cél felé. Ismét 2 bomba hullott alá. És újra hallom mögöttem kiabálni: »1 találat akkumulátorüzemen, ahol lángol is, 1 találat a töltényhüvelygyáron!« A támadásunk összmérlege így hangzott: 4 kicsi 10 kg-os bomba, 4 telitalálat! Többet nem lehetett elvárni. A derék megfigyelőtisztem nagyszerű teljesítménye!”²⁴

A néhány nappal később, a parancsnokságról érkező beszámoló szerint a bresciai fegyvergyár háromnegyede elpusztult, 20 személy életét veszítette a támadásban, 80 pedig megsebesült. Ez nyilvánvaló túlzás, hiszen négy kisméretű bomba képtelen lett volna ilyen mérvű pusztítást végezni, a hivatalos olasz adatok szerint azonban így is megöltek hat civilt, sokakat pedig megsebesítettek a robbanások.²⁵

²¹ Kastner 1998. 10–12. o.

²² Rastelli 1994. 194. o.

²³ Eugen Steinner-Götl *Edler von Aurig*: Vernichtung der Munitions-Fabrik Brescia. ÖStA KA LA PA Hptm. Eugen Steinner-Götl.

²⁴ Uo. A visszaemlékezés közel azonos szöveggel, ugyanezen alcímmel még megjelent: Neumann 1923. 50–53. o.

²⁵ Rastelli 1994. 194. o. Egy hónappal későbbi, olasz hadifoglyoktól származó információk szerint a fegyvergyárban keletkezett anyagi kár meghaladta az egymillió lírát.

A betolakodó elhárítására levegőbe emelkedtek a Garda-tó partján állomásozó Sezione Idro di Desenzano FBA típusú repülőcsónakjai, de nem sikerült a támadóra bukkanniuk. Az akció viszont mégis érzékenyen érinthette az olasz katonai vezetést, mivel két nappal később egy repülőegységet (1^a Squadriglia Farman) helyeztek át a városba, egészen október 6-ig települtek itt, amikor egy kétgépes különítmény hátrahagyásával Veronába költöztek. Helyette október 2-án Bresciába érkezett a 3^a Squadriglia Caccia, amely mint vadászalakulat, már kimondottan a légvédelmet volt hivatott ellátni. A század az említett különítményt további három Aviatik típusú repülőgéppel kiegészítve örködött a város nyugalma felett.

A „légi háború” hevesiségét – pontosabban annak hiányát – jól jellemzi, hogy az LFT kimutatásai szerint öt hónap alatt mindössze három alkalommal léptek harci érintkezésbe egymással az osztrák–magyar és olasz repülők Dél-Tirol égboltján. Október 7-én délelőtt Hans Mandl főhadnagy pilóta és Leopold Urban főhadnagy megfigyelő Lloyd C.I (41.06) felderítőgéppükkel repülve Folgaria–Lavarone térségében két Caproni bombázóval találkozott, és 35 perces légi harc bontakozott ki közöttük. Az ütközet meglehetősen egyoldalú volt, mivel az osztrák–magyar legénység két Mauser pisztollyal, míg az olasz hárommotorosok egy–egy géppuskával rendelkeztek, így nem csoda, hogy a saját felderítő hagyta el az összecsapás színhelyét. Október 23-án délelőtt ugyanez a személyzet a 42.03 jelű Lloyd C.II-es fedélzetén egy olasz Farmannal akaszkodott össze, és bár fegyverzet tekintetében ismét hasonló volt a felállítás, ezúttal az ellenséges felderítő távozott a harcterről. November 9-én 10.00–11.45 között Levak főhadnagy pilóta és Čalogović főhadnagy egy megfigyelés során bombatámadást intézett egy olasz célpont ellen, amikor/hazafelé úton találkozott egy olasz Farmannal, a támasztékra felállított karabély azonban nem lehetett ellenfele a géppuskának, így ismét a Flik 17 felderítője fogta menekülőre.²⁶

Az olasz 12^a Squadriglia feljegyzései nyomán két további összecsapás is ismert 1915. november 7-ről. Előbb Fernando Bonazzi hadnagy gépe kapott találatot egy légi ütközet során, majd a század két felderítőgépe – Giulio Adelasio tizedes pilóta és Giuseppe Maceratini hadnagy megfigyelő, valamint Eligio Cruciani őrmester pilóta és Antonio Stefani hadnagy megfigyelő legénységgel a fedélzetükön – felderítőútjuk során találkozott össze két ellenséges repülőgéppel, amelyeket menekülésre kényszerítettek. November 2-án pedig a Sezione Idro di Desenzano egyik FBA típusú repülőcsónakja – Agostino Folin alhadnaggal a kormányánál – ütközött meg egy ellenséges géppel.²⁷

1915. novembere meghozta a légi hadviselés jelentős átalakulását a dél-tirol fronton – természetesen akkori léptékkal mérve. Ehhez két dolog szükségeltetett: egy új alakulat, új repülőgéptípussal. Különösen ez utóbbi bizonyult meghatározónak. A wien-floridsdorfi Lohnerwerke GmbH legsikeresebb terve a Lohner B.VII típusban öltött testet, 150 LE-s Daimler motorjával és erős, robosztus szerkezetével kiválóan megfelelt a hegyvidéki front követelményeinek. A személyzet véleménye már az első bevetéseket követően szinte egyöntetűen pozitív volt. A távolfelderítő és bombázó feladatokra használt Lohner B.VII-essel egy igazán hatékony fegyver került az osztrák–magyar repülők kezébe, amely-nél nem kellett aggódniuk, hogy cserbenhagyja őket az esetenként öt–hat órás, javarészt ellenséges terület felett megtett utak során. Bár fegyverzet tekintetében még viszonylag

²⁶ ÖStA KA LA Lufsiege, Kart. 388.

²⁷ Gentili – Varriale 1999. 66., 429. o.

kezdetleges (kézi) megoldásokkal bírt, a megfigyelő mellett kb. 80 kg bomba szállítására volt alkalmas.²⁸

Az első támadás alkalmával november 14-én három osztrák–magyar repülőgép indult Verona ellen – Eugen Steinner-Götl százados szerint a támadást revánsnak szánták a repülők szállásául szolgáló trieszti Miramare kastély ellen előző nap végrehajtott olasz bombázásra. A századparancsnok beszámolója jól szemlélteti a légi hadviselés e kezdeti szakaszában felmerülő nehézségeket: „Ez volt az első nagyobb kötelékrepülésünk Dél-Tirolban, méghozzá a repülők saját kezdeményezésére. Sajátos időjárási hangulat fogadott bennünket a magasban: heves déli szél (Föhn), erős széllelkések és kellemes meleg, amely talajhőmérséklettel különös kontrasztot alkotott. Szóval az Etsch-völgy felett húztunk oda-felé, és élveztem a felhők és a hegyek egyedülállóan szép, mesés, sárgás-vörös megvilágítását. Az repülőut a Trient közelében lévő repülőterünkről Veronába mindössze 80 km-t tett ki, tehát egy távolság, amelyhez az akkori repülőgépeknek kb. 30 perc szükséges volt. És mégis az uralkodó ellenségi miatt egy teljes órát repültünk odáig. Végre megérkezve Verona fölé, heves tüzéségi tűz zendített rá ellenünk. Én épp a megfigyelőisztemmel, Johann Čalogović főhadnaggal a célunkra történő újbóli rárepüléssel voltam elfoglalva, amikor hirtelen egy dübörgő csattanást hallottam mögöttem. Villámgyorsan hátranéztem és megláttam egy srapel robbanásfelhőjét alig 50 méterre mögöttem ugyanazon a magasságon. Az átkozott!²⁹ 1-2 másodperccel korábban lövik és szétporladtunk volna! Csináltam egy meredek leborítást és egy éles kanyart, csak hogy elég gyorsan változzon a magasság és az irány, mielőtt a következő lövés érkezik. 2000 m-ről (a megállapodás szerinti kioldási magasság) 1700 m-re kerültem, és a repülési irányomtól is eltértem. Repültem és repültem, Verona már messze mögöttem volt. De hová tűnt? Körülnéztem, sehol nem láttam másik repülőt; viszont észrevettem előttem – a Garda-tó déli csúcsát. Tehát közvetlenül az ellenséges terület belsejébe tartok – oh, botrány! Čalogović hevesen veregeti a jobb vállamat, jobbra fordulok és csak most látom az Etsch-et, ami egyenes kivezet engem Trientbe. Hazafelé gyilkos tempót megyünk; a hegyek és települések csak úgy rohannak el mellettünk – 20 perc alatt legyűrtük a távolságot, amihez az odaúton 1 órára volt szükség.”³⁰

Természetesen Čalogović főhadnagy is megszabadult a bombáitól időközben, ahogy a másik két megfigyelő. A város különböző részeire ledobott 15 bomba minden korábbinál nagyobb pusztítást okozott, a robbanások következtében 37 személy vesztette életét, 29 súlyosan, 19 pedig könnyebben sebesült meg. A legtöbben a zöldségpiacon estek áldozatul, itt 19 személyt ölt meg egy aláhulló bomba.

A Flik 7 repülőgépei az ezt követő héten lényegében naponta intéztek bombatámadásokat stratégiai célpontok ellen, ezeknek egy része – elsősorban a hátszágbeli nagyvárosok esetében – inkább lélektani hatással bírt. November 15-én három gépből álló kötelék bombázta Bresciát, olasz adatok szerint 8.30-kor két osztrák repülőgép dobott le 15 bombát, amelyek öt személyt megöltek, 10-et pedig megsebesítettek. Bár a 3^a Squadriglia Caccia

²⁸ Grosz – Haddow – Schiemer 1993. 43. o.

²⁹ Az eredeti szövegben egy sajátos osztrák szitokszó szerepel: Himmelfix-Loudon! A szóösszetétel második fele Gideon Ernst Freiherr von Laudon (vagy Laudohn, illetve Loudon; 1717–1790) osztrák hadvezér nevéből származik, az ok azonban, amivel ezt kiérdemelte, nem ismert.

³⁰ Eugen Steinner-Götl Edler von Aurig: Revanche pour Miramare. ÖStA KA LA PA Hptm. Eugen Steinner-Götl.

gépei egy sor bevetést repültek a támadók elfogása érdekében, nem jártak sikerrel. Másnap Ala és Borgo városa szerepelt a célpontok között, 17-én pedig egy újabb kötelék Bellunót támadta. November 19-én és 20-án Schio ellen indultak az osztrák–magyar gépek, a bombázások egy katona életét követelték, és nyolc maradt sebesülten a robbanások környezetében.³¹ Az év utolsó hónapja már korlátozottabb légi tevékenységet hozott, mivel az első két hétben az időjárás lényegében megakadályozta, ezt követően pedig az osztrák–magyar repülők ismét a felderítésre koncentráltak, és az olaszok is csak néhány bombatámadást hajtottak végre ellenséges erők ellen.

A novemberi Verona elleni támadás különösen meghatározónak bizonyult az olasz hadvezetés számára, mivel a főparancsnokság (Comando supremo dell'Esercito) azonnal intézkedést eszközölt a város légvédelmének fejlesztésére. December 1-jén a város védelmére felállítottak egy vadászrepülő-századot 4^a Squadriglia Caccia néven, amely négy Aviatik típusú repülőgéppel kezdte meg működését Verona repülőterén, később azonban további erősítések nyomán öt Aviatik és négy Farman géppel komoly erőket tudott felvonultatni az esetleges betolakodókkal szemben. December hónapban további átszervezésekre is sor került az olasz repülőerők részéről. Ennek köszönhetően egy repülőcsoport-parancsnokságot (Comando III Gruppo) helyeztek Veronába az e frontszakaszon küzdő 1^a Armata alárendeltségébe, amelyhez immár 6 repülőalakulatot vezényeltek.³²

<i>Alakulat</i>	<i>Típusa</i>	<i>Repülőgépei</i>	<i>Állomáshely</i>
5 ^a Squadriglia Offesa	bombázó	Caproni	Verona
1 ^a Squadriglia	felderítő	Farman	Verona/Brescia
12 ^a Squadriglia	felderítő	Farman	Asiago
3 ^a Squadriglia Caccia	vadász	Aviatik	Brescia
4 ^a Squadriglia Caccia	vadász	Aviatik	Verona
Sezione Idrovolanti	vízi	FBA	Desenzano del Garda

A folyamatos átszervezések révén tehát 1915 végére komoly túlsúlyba kerültek az olasz repülőcsapatok a dél-tiroli fronton, hiszen az LFT továbbra is mindössze két századot tudott felvonultatni velük szemben. Hozzá kell tenni azonban, hogy a kezdeményezést csak 1916 elejétől igyekeztek átvenni, az első komoly támadásra 1916. január 10-én került sor. Ekkor nem kevesebb, mint hat gép – köztük három triplamotoros Caproni – bombázta Gardolo repülőterét, míg egy-egy gép Rovereto, illetve Trient vasútállomását.³³ A harcok második évében az olasz légi fölény kialakulásának lehetünk tanúi, amely elsősorban a Caproni bombázók és ösztől a fürge vadászrepülőgépek megjelenésének köszönhető. Osztrák–magyar oldalról ezt újabb repülőszázadok felállításával és a dél-tiroli frontra történő áthelyezésével, valamint a sokoldalú és megbízható, nem utolsósorban pedig jó telje-

³¹ Rastelli 1994. 194–195. o.; ÖStA KA NFA Rayonskommando Südtirol. Kart. 1013.

³² Gentili – Varriale 1999. 75. o. 1916. április 8-ig, amikor sor került az olasz repülőegységek végleges átszámolására, az egyes alakulatok nevében feltüntetésre került, hogy milyen feladatra hivatottak (Artiglieria, Caccia, Offesa) és/vagy az általuk használt géptípust, amelyből erre következtetni lehetett.

³³ Di Martino 2013. 91. o.; Gentili – Varriale 1999. 54., 67., 99. o.

sítményű Hansa-Brandenburg C.I típusú felderítógép minél szélesebb körű alkalmazásával igyekeznek ellensúlyozni.

Összességében elmondható, hogy a légi háború első éve Dél-Tirolban kiegyensúlyozottan alakult. Az egyetlen eltolódást ezen egyensúlyi helyzetben a Flik 7 megérkezése és a Lohner B.VII repülőgépek bevetése okozta, ám kizárólag az offenzív tevékenységben és csak rövid időre valósulhatott meg. Az olasz fél gyorsan reagált, és átszervezésekkel átbillentette a mérleg nyelvét. Ugyanakkor fontos kiemelni az osztrák–magyar bombatámadások nyomán kiépített területi légvédelmi rendszert, amelyet a háború teljes ideje alatt példaértékűen valószínűített meg az olasz hadügyi vezetés, hiszen a frontvonalhoz közelebb eső vagy közel került, stratégiai szempontból fontossággal bíró városok védelmét szinte hézagmentesen oldották meg.

Az 1915. évben a rendelkezésre álló repülőgép-mennyiség és repülőszemélyzet még magától értetődően nem tett lehetővé tömeges légi tevékenységet. Mindez a haditechnika jelentős mértékű fejlődésével azonban rendkívül gyorsan megváltozott. Amíg ugyanis 1915-ben, tehát bő hat hónap alatt a Flik 17 90 ellenség feletti bevetést hajtott végre, a Flik 7 pedig mintegy másfél hónap alatt 40-et teljesített, addig a legmozgalmasabbnak számító hónap, 1917 novemberének második felében a 11. Armeelárendeltségébe tartozó nyolc repülőszázad két hét alatt 244 bevetést repült (és ezalatt 94 légi harcot vívtak meg).³⁴ A ritkaságszámba menő összecsapások mennyisége is rövid idő alatt jelentősen emelkedett, hiszen már 1916. május–július hónapokban is havi 15, de akár 40 légi ütközetet is megvív-tak a tiroli égbolton.³⁵ Ezzel együtt természetesen mindkét oldalon nőtt az áldozatok száma is és a háború utolsó évére az olasz front légi háborúja is – ha hevességében el nem is érte, de – hasonlatossá vált a nyugati front poklához.³⁶

³⁴ ÖStA KA NFA Rayonskommando Südtirol. Fliegermeldungen. Kart. 1013.; Armeeoberkommando, Chef des Luftfahrwesens. Kart. 641. Összehasonlításképp az olasz alakulatok 1915-ös teljesítménye a dél-tiroli fronton: az 1^a Squadriglia 151 (ennek egy jelentős részét más frontszakaszon), a 12^a Squadriglia 137, a 3^a Squadriglia Caccia pedig 41 bevetést repült. A többi egység adatai nem ismertek.

³⁵ ÖStA-KA LA. Lufsiege, Kart. 388.

³⁶ A dél-tiroli repülőszázadoknak mindössze két veszteséget kellett elszenvednie a vizsgált időszakban: 1915. november 19-én Adolf Janousek főhadnagy, a Flik 17 megfigyelője vesztette életét bevetés során, de ismeretlen körülmények között, Georg Kraigher tart. hadnagy, a Flik 7 pilótája pedig 1915. december 21-én 9.30-kor emelkedett levegőbe a 42.11 jelű Lloyd C.II-es felderítógéppel, ám útközben kényszerleszállást hajtott végre és olasz fogságba esett. A harci veszteségek mellett egy baleset is történt: 1915. november 19-én Hilarius Fradt tizedes gyakorlórepülés közben halt meg. Frank 1973. 195. o. *Nachrichtenblatt der k. u. k. Luftfahrtruppen*, Vol. 1. Nr. 9. Vienna, 1918. febr. 28. 22. o.; ÖStA KA LA PA Georg Kraigher. Az olaszok részéről egyetlen veszteség ismert: 1915. november 20-án Giulio Adelasio tizedes pilóta és Giuseppe Maceratini hadnagy megfigyelő a 12^a Squadrigliából felderítést végzett a Folgariai-fennsíkon, amikor ellenséges tűz érte a gépüket és Maceratini megsebesült egyik lábán – ennek ellenére folytatták a feladatukat. Gentili – Varriale 1999. 66. o.

BIBLIOGRÁFIA ÉS RÖVIDÍTÉSEK

- Desoye* 1944. *Desoye, Reinhard Karl Boromäus*: Die k. u. k. Luftfahrtruppe – Die Entstehung, der Aufbau, die Organisation, der österreichisch-ungarischen Heeresluftwaffe 1912–1918. (Magisterarbeit) Wien, 1994.
- Di Martino* 2013. *Di Martino, Basilio*: L'Aviazione italiana e il bombardamento aereo nella Grande Guerra. Roma, 2013.
- Frank* 1973. *László, Frank*: K. u. k. Fliegerkompagnie 17, Austro–Hungarian Air Service. *Cross & Cockade Journal*, Vol. 14/3. 1973.
- Gentilli – Varriale* 1999. *Gentilli, Roberto – Varriale, Paolo*: I Reparti dell'aviazione italiana nella Grande Guerra. Roma, 1999.
- Grosz – Haddow – Schiemer* 1993. *Grosz, Peter M. – Haddow, George – Schiemer, Peter*: Austro–Hungarian Army Aircraft of World War One. Mountain View, California, 1993.
- Kastner* 1998. *Kastner, Reinhard*: Bayerische Flieger im Hochgebirge. Gröbenzell, 1998.
- Meindl* 2003. *Meindl, Karl*: Luftsiege der k. u. k. Luftfahrtruppen. Italienische Front, 1915–1916. Ansfelden, 2003.
- Neumann* 1923. *Neumann, George Paul*: In der Luft unbesiegt. Erlebnisse im 1. Weltkrieg. Lehmanns, 1923.
- ÖStA KA LA Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv Luftfahrtarchiv
- ÖStA KA LA PA Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv Luftfahrtarchiv, Personalakte
- ÖStA KA NFA Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv Neue Feldakten
- Peter* 1981. *Peter, Ernst*: Die k. u. k. Luftschiffer- und Fliegertruppe Oesterreich–Ungarns 1914–1919. Stuttgart, 1981.
- Rastelli* 1994. *Rastelli, Achille*: I bombardamenti sulla città. In: *Ferrari, Paolo* (ed.): La Grande Guerra Aerea 1915–1918. Valdagno, 1994.

EGY MAGYAR TÁBORI PILÓTA HARCTÉRI TEVÉKENYSÉGE A KELETI FRONTON 1914–1915-BEN

Front Actions of a Hungarian Field Pilot on the Eastern Front in 1914–1915

Special literature has had little about the air missions in the early period of the First World War. Historical works discuss mainly the air battles in the second half of the war when fighting went on with armed planes, and the majority of the reminiscences focus on this period, too. These circumstances render special significance to the few letters written by a Hungarian field pilot, Zénó Kovách from Komárom, to his mother at home. Since the letters were published by the local press, too, they fortunately survived to posterity. The letters help us to get an insight to the world of the air missions on the Eastern Front, and to the everyday life of field pilots and air observation officers. Kovách died in action in summer 1915. His last mission, despite the characteristic lack of sources from this period, could be reconstructed with quite a few details, thanks to the available Austro–Hungarian and Russian documents. Kovách and his observation officer Robert Cizinsky were buried with military honours by the Russians, then the photographs of the funeral, together with a short letter, were dropped from an airplane above Austro–Hungarian positions.

Since Zénó Kovách served in the First Flying Squadron (Fliegerkompanie 1, Flik1), the first part of the paper acquaints readers with the 1914–1915 story of the formation. Archival documents helped to explore the squadron's battlefield operation on the Eastern Front in details. The frequent displacements, may these be extended railway transports or shorter overflights, as well as the constant replacements in staff made the operation of the subunit quite difficult; the problems, however, could have been overcome in most of the cases with the help of strenuous work, resourcefulness and with the adequate evaluation of the experience gathered.

Keywords: Zénó Kovách, Robert Cizinsky, Flik1, First Flying Squadron

Az alább következő írás egy olyan fiatalember történetét mutatja be, aki a katonai repülés hőskorában ismerkedett meg a repüléssel, és szinte azonnal az 1914 nyaratól kezdve mind intenzívebbé váló légi háborúban találta magát. A szóban forgó időszak valódi „tesztüzemnek” számított, mind szervezeti, mind harcászati, mind technikai értelemben. A bevetések alatt szerzett tapasztalatok alapján dolgozták ki azokat a kritériumokat, melyek a későbbiekben meghatározták a frontokon tevékenykedő repülőszázadok életét, felszereltségét és alkalmazhatóságát. Az orosz fronton szolgáló 1. repülőszázad (Fliegerkompanie 1, Flik 1) számtalan tekintetben élen járt az éles körülmények között zajló tanulási folyamatban, részben ennek is köszönhető, hogy az alegység az Osztrák–Magyar Monarchia egyik elit repülőszázada lett, melynek soraiban számtalan, később repülőásszá váló pilóta és megfigyelőtiszt szolgált. Ebbe az inspiráló és megtisztelő miliőbe nyert bebocsátást a komáromi származású Kovách Zénó Pál, amikor 1914 novemberében átvezényelték az 1. repülőszázad állományába.

A Monarchia hadvezetése, a többi nagyhatalomhoz hasonlóan, 1910-ben kezdte meg a motoros repülőgépek katonai célú felhasználásának kipróbálását. Az ehhez szükséges szervezeti keretet értelemszerűen a már fennálló császári és királyi Légihajós Osztály

(k. u. k. Luftschifferabteilung)¹ biztosította, mely a Bécs melletti Fischamendben állomásozott. Mivel a kötött megfigyelő ballonokhoz képest szabadon felhasználható és mozgékony repülőgépek az ezt követő 1910–1911. évi hadgyakorlatokon rendre bizonyították létjogosultságukat, a haderő fokozatosan megkezdte a majdani cs. és kir. Légiáró Csapatok (k. u. k. Luftfahrtruppe) intézményi rendszerének és anyagi bázisának kiépítését. Az első, 12 fővel végrehajtott repülőgép-vezetői tanfolyamra 1911. április 20. és szeptember 16-a között került sor.² A személyi állomány kiképzése mellett elkezdődött a repülőgépek nagyobb számban történő beszerzése és a repülőterek kiépítése is. A későbbi repülőszázadok magját az ezeken a repülőtereken megszervezett Repülőparkok (Flugpark) adták.

1914 februárjában az Osztrák–Magyar Monarchia nyolc repülőterrel és 14 repülőparkkal rendelkezett. Ezek elhelyezkedése a következő volt:³

Fischamend	Flugpark 1
Wiener Neustadt	Flugpark 2, Flugpark 13
Görz	Flugpark 3
Mostar	Flugpark 4, Flugpark 6
Újvidék	Flugpark 5
Krakkó	Flugpark 7
Aspern	Flugpark 8, Flugpark 14
Graz-Thalerhof	Flugpark 10

Az 1. repülőszázad harctéri tevékenysége 1914–1915-ben

A 9., 11. és 12. repülőparkokról ebből az időből nem rendelkezünk feljegyzéssel, csupán a kiosztott hadrendi számokból következtethetünk a meglétükre. Az egyes Flugparkok feltöltöttsége között jelentős különbségek mutatkoztak. Míg a legtöbb alegység gépparkját 6–8, zömmel Etrich-Taube és Lohner B illetve D típusú repülőgép alkotta, addig a Mostar városában állomásozó két Flugpark összesen 1 db Lohner B géppel rendelkezett.

A későbbi 1. repülőszázad magját jelentő Flugpark 1 feltöltöttsége kifejezetten jónak számított, hiszen 18 repülőgép tartozott az alárendeltségébe, ezek típus és felhasználás szerinti megoszlása a következő volt:⁴

¹ A császári és királyi Légihajózó Részleget 1909-ben állították fel az 1892-ben létrehozott császári és királyi Katonai Aeronautikai Intézet átszervezése révén. Desoye 1999. 31. o.

² A tanfolyam vezetésével Petrőczy István századost bízták meg. Az oktatók Ludwig Schmidl lovassági százados, Philipp Blaschke von Zwornikkirchen főhadnagy, Miecislaus Miller főhadnagy, Karl Stohanzl főhadnagyok voltak. A következő két év során két újabb tanfolyam indult (1912. április 26. – október 26. és 1913. április 14. – október 27.), melyeken újabb hatvan fő sajátította el a repülőgép-vezetés tudományát. Desoye 1999. 26–33. o.

³ Desoye 1999. 113. o.

⁴ Grosz – Haddow – Schiemer 1995. 38–39. o.; Keimel 1981. 239. o.

Harci gépek:	3 db Etrich-Taube	<i>Aspern</i>
		<i>Allons</i>
		E-02
	1 db Lohner B	AC 960 <i>Bravo</i> vagy AC 217 <i>Brünhilde</i>
	5 db Lohner D	AD 356 <i>Délibáb</i>
Iskolagépek:		AD 357 <i>Delphin</i>
		AD 358 <i>Dental</i>
		AD 360 <i>Don Quichotte</i>
		AD 361 <i>Drednaught</i>
	7 db Etrich-Taube	
	1 db Lohner	
	1 db Lohner B	AC 960 <i>Bravo</i> vagy AC 217 <i>Brünhilde</i>

Az 1914. április 2-án érvénybe lépő mozgósítási terv szerint az 1. repülőpark állománya Fischamendből Wiener Neustadtba települt át. Ennek köszönhetően a bécsújhelyi repülőtér meglehetősen zsúfolttá vált, hiszen az egyeseken kívül itt állomásozott a Flugpark 2, 11 és 13 is. A hadvezetés arról is rendelkezett, hogy a repülőparkok a mozgósítás pillanatától számítva, meglévő hadrendi számukat megtartva, repülőszázadokként (Fliegerkompanie) működjenek tovább. Az egyes repülőszázadok állományát a következőkben határozták meg:⁵

1 fő századparancsnok/tábori pilóta	92 fő altiszt és legénység
1 fő tiszti állományú tábori pilóta	6 db repülőgép
6 fő altiszti állományú pilóta	94 ló
6 fő megfigyelőtiszt	47 db országos jármű.

Miután az Osztrák–Magyar Monarchia 1914. július 28-án hadat üzent Szerbiának, majd 31-én elrendelte az általános mozgósítást, az immáron 1. repülőszázadként ismert Flugpark 1, az Eduard Böhm-Ermolli vezérezredes által vezetett császári és királyi II. Hadseregparancsnokság (k. u. k. II. Armeekommando) alárendeltségébe került, és megindult, hogy elfoglalja a számára kijelölt tábori repülőtér, vagyis egy 800x800 méteres, kiváló adottságokkal rendelkező legelőt Homokbálványos (ma: Bavaniste, Szerbia) mellett.⁶ A Josef Smetana főhadnagy által irányított század augusztus 1-jén érkezett meg kijelölt állomáshelyére, ahol csupán augusztus 8-ig maradt.⁷ A bő egy hét alatt, néhány felderítő repülésen kívül, egyetlen említésre méltó esemény történt, ez pedig Raoul Stojasavjevic és Franz Kabelac főhadnagyk szerencsés kimenetelű repülőbalesete volt, melynek során „csak” a repülőtechnika tört össze.

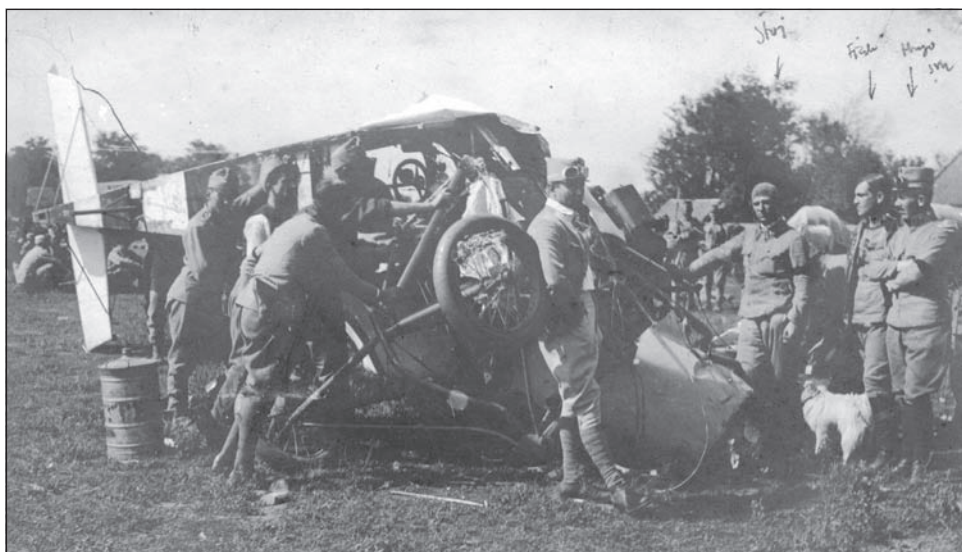
⁵ Desoye 1999. 154. o.

⁶ Kriegsarchív (KA) LFT Kt. Nr. 182. Flik 1 iratanyag, Bécs, 1917. októberi kimutatás.

⁷ Mivel ebből az időszakból a század személyi összetételéről egyetlen hivatalos iratot sem sikerült fellelni, csupán kísérletet tehetünk az állomány rekonstruálására. Ami bizonyos, hogy Smetana főhadnagy pilótán kívül Raoul Stojasavjevic, Hugo Schwab és Josef Flassig főhadnagyk, valamint Rudolf Stanger hadnagy szolgáltak repülőgép-vezetőként, míg a megfigyelőtiszti állományhoz Franz Kabelac, csornai Horváth István, Robert Cizinsky főhadnagyk, Ludwig Dumbacher és Engelbert Wolf hadnagyk, valamint lovag Benno Fiala von

*Az 1. repülőszázad állománya 1914 augusztusában Homokbálványoson
(Csornai Horváth István fotóalbuma)*

*A Raoul Stojasavjevic főhadnagy által összetört D-típusú Lohner repülőgép roncsa
Homokbálványoson*

Fernbrugg tartalékos hadnagy tartoztak, aki egyben a század műszaki tisztí beosztását is ellátta. Mivel Rudolf Stangert hamarosan átvezényelték a 8. repülőszázadhoz, augusztus 5-én Oskar Schilz hadnagy érkezett a pótlására. Csornai Horváth István fotóalbuma. (Magántulajdonban, Csornai Horváth István lányánál, akinek ezúton is köszönjük, hogy digitális formában a rendelkezésünkre bocsátotta.)

Útban Galícia felé 1914. augusztus 8–10.

Az Osztrák–Magyar Monarchia augusztus 6-án hadat üzent a cári Oroszországnak, ezért az 1. repülőszázadot augusztus 8-án a galíciai Stanislau-ba (ma: Ivano-Frankivszk, Ukrajna) vezényelték, ahová, hosszú vasúti szállítást követően, 9–10-én érkeztek meg. Az alegység alárendeltségi viszonya csupán annyiban változott, hogy a II. Hadseregparancsnokság egyetlen orosz fronton felvonuló hadtestének, vagyis a Kövess Hermann gyalogsági tábornok által parancsnokolt XII. hadtestnek a tevékenységét kellett felderítéseikkel segíteniük. Mivel a stanislai gyakorlótéren kijelölt repülőtér ekkor még kiépítés alatt volt, a század gépei a czortkowi (Csortkiv, Ukrajna) és tarnopoli (Ternopil, Ukrajna) gyakorlóterekre települtek.⁸ Az intenzív harctevékenység és a folyamatos felderítő bevetések hamarosan nyilvánvalóvá tették, hogy a század által használt Lohner D repülőgépek csupán korlátozottan alkalmasak az elvárt feladatok végrehajtására. Folyamatosak voltak a műszaki problémák, és sajnos az első veszteségek is gyorsan bekövetkeztek. 1914. augusztus 14-én Hugo Schwab és Franz Kabelac főhadnagyk a *Drednaught* fedélzetén indultak bevetésre, melyről nem tértek vissza. A másnap leadott jelentés szerint a két tiszt orosz fogságba esett. Két nappal később, augusztus 16-án, újabb veszteség érte a századot, amikor a *Don Quichotte* névre keresztelt Lohner szárnytörés következtében lezuhant. A balesetben Josef Flassig főhadnagy pilóta és Engelbert Wolf hadnagy megfigyelő is életét veszítette.⁹

⁸ A Flik 1 1917. október 16-án küldte el azt a jelentést, melyben részletesen felsorolták a század által addig használt összes repülőtere. A lista szerint a czortkowi repülőteret augusztus 14. és 22., míg a tarnopolit 14. és 19. között használták, vagyis az alegység ebben az időszakban két csapatra oszlott.

⁹ A veszteségek pótlására Viktor Schünzel és Josef Illicher főhadnagyk érkeztek.

*Josef Flassig főhadnagy pilóta és Engelbert Wolf hadnagy megfigyelő temetése
1914. augusztus 17-én*

1914. augusztus vége és szeptembere folyamatos helyváltoztatásokkal és a leharcolt, ellenség feletti repülésre már-már teljesen alkalmatlan gépállomány lecserélésével telt el. A D típusú Lohnereket augusztus második felében kivonták a frontról, helyükre német gyártású Albatros B.I felderítő repülőgépek érkeztek, melyek egészen 1915 végéig szolgáltak a század állományában. A Flik 1 útvonala 1914 őszén és telén a következőképpen alakult:¹⁰

Stanislau	1914. 08. 23. – 08. 26.
Stryj (Sztrí, Ukrajna)	1914. 08. 27. – 09. 03.
Sambor (Sambir, Ukrajna)	1914. 09. 04. – 09. 11.
Lubien Wk. (Gmina Lubień, Lengyelország)	1914. 09. 12.
Sambor	1914. 09. 13.
Niżankowice (Lengyelország)	1914. 09. 14. – 09. 15.
Licko (Łacko, Lengyelország)	1914. 09. 16. – 09. 19.
Bártfaújfalu (Bardejovska Nova Ves, Szlovákia)	1814. 09. 22. – 10. 07.
Ungvár (Uzshorod, Ukrajna)	1914. 09. 25.

¹⁰ KA LFT Kt. Nr. 182. Flik 1 iratanyag, Bécs, 1917. októberi kimutatás.

Markowce (Lengyelország)	1914. 10. 09. – 11. 04.
Zarszyn (Lengyelország)	1914. 11. 05.
Őrmező (Stražske, Szlovákia)	1914. 11. 06. – 11. 23.
Gálszécs (Sečovce, Szlovákia)	1914. 11. 24. – 11. 25.
Krakau-Btoma (Krakkó, Lengyelország)	1914. 11. 29. – 12. 01.
Andrichau (Andrychów, Lengyelország)	1914. 12. 02. – 12. 08.
Krakau-Rakowice (Krakkó, Lengyelország)	1914. 12. 09. – 12. 19.
Jasień (Lengyelország)	1914. 12. 20. – 1915. 03. 01.

Mint látható, a század 1914 októberéig átlagosan alig néhány napot töltött el egy-egy repülőtéren, majd újabb és újabb átrepülések, illetve vasúti szállítások következtek. Természetesen ezek az áttelepülések híven követik a XII. hadtest, illetve a II. Hadseregparancsnokság adott időszakban végrehajtott mozgásait. Az ősz folyamán csupán Markowce 400×400 méteres legelőjén és Őrmező 200×600 méteres egyenetlen talajú tarlóján töltött el az állomány több hetes, költözéstől mentes időszakot. Ami a személyi változásokat illeti, az ősz folyamán a következő események mutathatók ki: szeptember 10-én érkezett a századhoz Otto Jindra főhadnagy, majd október 14-én Max Hesse taralékos hadnagy, november 30-án távozott Raoul Stojasavjevic főhadnagy, akit kineveztek a 13. repülőszázad főpilótájává, míg ugyanezen a napon jelentkezett szolgálatra Kovách Zénó Pál és Max Libano tizedes is.¹¹

A század Krakkó és Jasień reptereiről hajtotta végre a cári haderő által körülzárt Przemyślbe történő berepüléseket, melyek során, a felderítés mellett, természetesen az információcsere biztosítása volt a legfontosabb feladatuk. Egy ilyen bevetés okozta a század parancsnokának, Josef Smetana főhadnagynak a vesztét is, miután gépét 1915. január 23-án az orosz katonák pusztatúze használhatatlanná tette, és a kényszerleszállást követően fogásba esett. Helyét Otto Jindra főhadnagy vette át, aki egészen 1918 januárjáig látta el a századparancsnoki teendőket. A feladat fontosságáról tanúskodnak azok a töredékesen

*Josef Smetana főhadnagy
(bal oldalt) és Josef Illicher
főhadnagy (jobb oldalt)
1914 őszén az orosz fronton*

¹¹ KA LFT Kt. Nr. 182. Flik 1 iratanyag, Bécs, 1915. februári és áprilisi állománytábla.

Otto Jindra főhadnagy 1914 decemberében a krakkói repülőtéren egy Albatros B.I repülőgép előtt

fennmaradt táviratok is, melyek oda-vissza ingáztak a przemysli és krakkói erődparancsnokságok között:¹²

„1.,

1. repülőszázad

1915. 02. 10. 10 óra

a krakkói erődből 02. 10-én, 9:45 perckor:

Przemysl jelenti: légnyomás 752; hőmérséklet –9 fok; közepesen erős délkeleti szél; közepesen felhős égbolt, magas alappal; jelentős változás a nap folyamán nem várható. krakkói erődparancsnokság

a repülőtér számára kézbesítve 02. 10-én, 10:25 perckor

Wolf tizedes”

„2.,

a krakkói erődparancsnokság rádiótávirata a przemysli erődparancsnokság

Fiala hadnagy délután 5 órakor sima landolást hajtott végre Brzesko-ban (Lengyelország).

1. repülőszázad

a przemysli erődparancsnokság számára kézbesítve 1915. 02. 10-én, délután 6 órakor Olaszanski távíró-kezelő”

„3.,

az 1. repülőszázadnak

Przemyslből nem érkezett jelentés

Przemysl engedélyezte Fiala felszállását?

Vezérkari Osztály

erődparancsnokság”

1915 februárjából és áprilisából állománytáblákkal is rendelkezünk, melyek szerint a század hajózókeretét ebben az időszakban 8 tiszt és 3 legénységi állományú katona alkotta. A megfigyelőtisztek Otto Jindra, Horváth István, Robert Cizinsky, Dr. Leopold Kann főhadnagyk, Ludwig Dumbacher, Oskar Schilz és Benno Fiala hadnagyok voltak, míg pilótaként Max Hesse tartalékos főhadnagy, Johann Mattl szakaszvezető, valamint Kovách Zénó és Max Libano tizedesek szolgáltak. Az áprilisi állománytáblán két új név szerepel, még hozzá az 1915. március 30-án érkezett báró Franz von Aichelburg kadét és Karl Stelmach főhadnagyé, aki április 12-én jelentkezett szolgálatra.¹³

A század 1915. március 1-jéig Jasieńben maradt, majd az év nyaráig, Kovách Zénó Pál szakaszvezető haláláig a következő mozgásokat hajtotta végre:¹⁴

Nadworna (Nadvirna, Ukrajna)

1915. 03. 01. – 03. 28.

Máramarossziget (Sighetu Marmăției, Románia)

1915. 03. 01. – 03. 28.

¹² KA LFT Kt. Nr. 182. Flik 1 iratanyag, Bécs, táviratok.

¹³ KA LFT Kt. Nr. 182. Flik 1 iratanyag, Bécs, 1915. februári és áprilisi állománytábla.

¹⁴ KA LFT Kt. Nr. 182. Flik 1 iratanyag, Bécs, 1917. októberi kimutatás.

Kolomea (Kolomija, Ukrajna)	1915. 03. 29. – 05. 13.
Nadworna (Nadvirna, Ukrajna)	1915. 05. 15. – 05. 16.
Delatyn/Zarzyce (Deljatin/Zaricsja, Ukrajna)	1915. 05. 23. – 05. 25.
Kuty (Kuti, Ukrajna)	1915. 05. 23. – 06. 08.
Czernovitz (Csenyivci, Ukrajna)	1915. 06. 24. – 08. 17.

Míg az 1914-es évben és 1915 tavaszán az ellenséges állásokból érkező léghárító tűz, az időjárás és a repülőgépek műszaki állapota jelentette a legnagyobb veszélyt az osztrák–magyar pilótákra és megfigyelőtisztekre, addig a helyzet 1915 nyarán fokozatosan kezdett megváltozni. A cári légierő gépeit lassanként géppuskákkal szerelték fel, ami egyik pillanatról a másikra megsokszorozta az addig szórványos, ráadásul kézi lőfegyverekkel megvívott légharcok számát. Az alább ismertetésre kerülő történet is egy ilyen összecsapással és annak következményeivel zárul.

Egy komáromi pilóta, Kovách Zénó Pál levelei a keleti frontról

A *Komáromi Ujság* első világháború alatt kiadott számait lapozgatva egy cikksorozatra lettünk figyelmesek, amely az *Egy komáromi pilóta veszedelmes kalandjai* címet viselte. Alaposabban átolvasva a cikkeket kiderült, hogy a lap egy az orosz fronton szolgáló komáromi tábori pilóta, név szerint Kovách Zénó Pál hazaküldött leveleit közli. 1915. január–február során összesen négy, hosszabb-rövidebb levél jelent meg az újság hasábjain. Egy részük a bevetésekről, illetve az ezek közti, kevésbé mozgalmas időszakokról szólt. Valamennyi levél sajátos, „vagány” stílusban íródott, fő értéküket azonban az jelenti, hogy a világháború kezdeti szakaszának repülőbevetéseiről szólnak. Ez az időszak a tudományos feldolgozás szempontjából mostohagyereknek számít, a kutatás eddig főként a háború második felében, az olasz hadszíntéren vívott harcokra koncentrált.

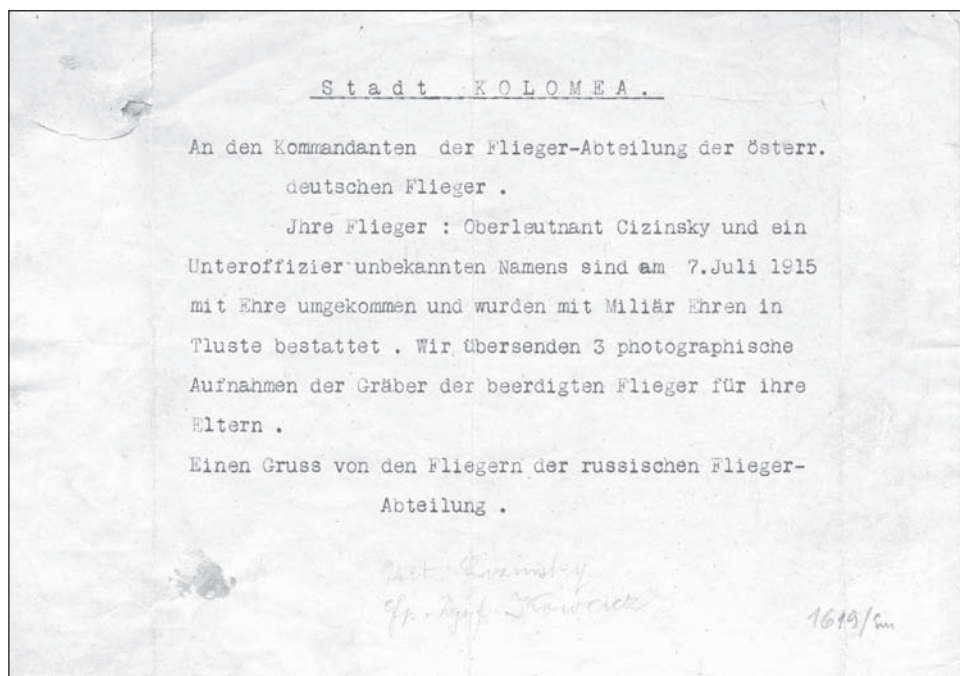

Horváth István főhadnagy (bal oldalt) és Kovách Zénó Pál tizedes pilóta 1914-ben a krakkói repülőtéren

Az anyag feldolgozása során azonban további értékes információkra sikerült rátalálni, így most lehetőség nyílik arra, hogy megrajzoljuk egy korai magyar katonai pilóta – sajnálatosan rövid – pályaképét.

Kovách Zénó Pál 1892. január elsején született Komáromban, Kovách Arisztid gyógyszerész és Kosztha Irén gyermekeként.¹⁵ A háborút megelőző éveiről sajnos szinte semmit sem tudunk. Az édesapa gyógyszerértárt üzemeltetett a városban, a család Komárom „jobb köreibbe” tartozott. Zénó valamiféle középfokú műszaki iskolába járt (a lap „technikusként” hivatkozik rá), minden bizonnyal ez is szerepet játszott abban, hogy a légjáró csapatokhoz került. Mivel 1913-ban betöltötte a 21. életévét, valószínű, hogy már a világháború kitörése előtt katonai szolgálatot teljesített. Pilótakiképzést Németországban kapott, tehát bizonyos, hogy megfelelő szintű német nyelvtudással rendelkezett. A fronton az 1. számú repülőszázad (Fliegerkompanie – Flik 1) kötelékében szolgált, mint légénységi állományú pilóta, utolsó rendfokozata szakaszvezető volt.

Kovách Zénó publikált levelei közül hármat özvegy édesanyjának címzett, egyet pedig Tomcsányi Lipótnak, aki édesapja halála után átvette a Kovách-féle gyógyszerértár vezetését. A február végén közölt levél után csak áprilisban adott hírt a lap¹⁶ Kováchról.

A Kováchék sorsáról tudósító levél (HIM 1619/Em)

¹⁵ A születési adatokért Lengyel Ákos úrnak szeretnék köszönetet mondani. Érdekeség, hogy a katolikus anyakönyvbe az „állam törvénye szerint törvényes” bejegyzés került, alighanem az édesapa unitárius vallása miatt.

¹⁶ *Komáromi Ujság*, 1915. 04. 08. 6. o.

A rövidhír szerint ekkor – tizedesként – megkapta a tábori pilótajelvényt. Említés esik egy közelmúltban elszenvedett sebesülésről is.

Ugyanebben a hónapban kelt az a hivatalos dokumentum,¹⁷ amelyet a bécsi Hadilevéltár őriz. Ebben Kovách Zénó tábori pilóta tizedest I. osztályú Ezüst Vitézségi Éremre terjesztette fel Otto Jindra főhadnagy, az 1. repülőszázad parancsnoka. Az indoklás szerint 1914 karácsonya óta 27 bevetést teljesített, több alkalommal ellenséges légvédelmi tűzben, nem egyszer annak ellenére is folytatta bevetést, hogy az általa vezetett repülőgépet találatok érték.

A következő említés ugyancsak a *Komáromi Ujság*-ban található, mely ezúttal rossz hírt közöl. Eszerint a család 1915. július 18-án értesítést kapott arról, hogy Kovách Zénó és megfigyelője a július 7-i bevetéséből nem tér vissza. Rákövetkező nap egy másik osztrák felderítőgép a tüste-i orosz repülőtéren észrevette Kováchék gépét, ez alapján azt feltételezték, hogy kényszerleszállást hajtottak végre, majd orosz fogságba estek. 13-án azonban egy orosz gépről értesítést dobtak le, miszerint a földre kényszerült osztrák–magyar személyzet tűzharcba keveredett az orosz csapatokkal, amely során mindketten hősi halált haltak. Az oroszok katonai tiszteletadással temették el a két repülőt.¹⁸

A további kutatás során azonban olyan információk láttak napvilágot, amelyekből többé-kevésbé rekonstruálni tudjuk Kovách Zénó utolsó bevetésének történetét, amely némileg eltér a *Komáromi Ujság*-ban közölt verziótól.

Osztrák–magyar oldalról a legfőbb forrás a hivatalos jelentés,¹⁹ amely – civil – szemtanúk beszámolóin alapszik. Ezen kívül két korabeli orosz sajtóhír is fennmaradt az eseményről.²⁰ A leírások összevetésével a következőképpen lehet rekonstruálni az eseményeket.

1915. július 7-én szerdán délután 4 órakor Kovách Zénó szakaszvezető, pilóta és Robert Cizinsky főhadnagy,²¹ megfigyelő felderítő bevetésre indultak egy Albatros I. B típusú repülőgéppel (lajstromszáma: 21-01), Czortkó²² irányába. Mivel a Flik 1 a szóban forgó időszakban két külön tábori repülőtéren volt elhelyezve, Zastawna,²³ illetve Horodenka²⁴ településen, így az nem állapítható meg, hogy honnan szálltak fel. A gépen beépített fegyverzet nem volt, önvédelemre egyedül a megfigyelőtiszt karabélyá szolgált.

A Czortkó felé tartó gépet észlelték az orosz megfigyelők, akik riasztották a tüste-i repülőtéren települt 26. hadtestszintű repülőcsoportot (Kováchék valószínűleg ezt az orosz bázist is meg akarták figyelni). Az orosz repterről egy Voisin típusú, géppuskával felsze-

¹⁷ KA MBA 104000. A fordításért köszönet Forgács Mártonnak.

¹⁸ A légi harcokról nem csak a magyar, hanem az osztrák és az orosz sajtó is beszámolt. A Bécsben megjelenő *Reichspost* című osztrák napilap 1915. december 31-i számában található egy rövid írás Cizinsky főhadnagy haláláról és az oroszok által ledobott csomagról.

¹⁹ KA Kommando der k. u. k. Luftfahrtruppe 364/1915.

²⁰ Zicherman István szíves közlése. A „Katonai Hírlap” (*Армейский Вестник*) cikkének szövegét a hivatalos osztrák jelentéshez is mellékeltek, pontosabb forrásmegjelölés nélkül.

²¹ Robert Cizinsky (Bécs, 1888. 05. 10. – Tüste, 1915. 07. 07.) hivatásos katonatiszt. A bécsi hadapródiszkólabán végzett, eredetileg tűzértisztként szolgált a cs. és kir. 27. tábori ágyús ezredben (FKR No. 27). Halála előtt nem sokkal hadiszalagos Signum Laudissal, valamint III. osztályú hadidíszítményes Katonai Erdemkereszttel tüntették ki, halála után pedig megkapta a Vaskoronarend III. osztályát a hadidíszítménnyel, valamint a német Vaskereszt II. osztályát.

²² Ma: Csotkiv, Ukrajna.

²³ Ma: Zastavna, Ukrajna.

²⁴ Ma: Horodenka, Ukrajna.

rejt gép szállt fel (személyzete: J. N. Ivanov zászlós pilóta és A. A. Alekszejev²⁵ hadnagy, megfigyelő), hogy elfogja az Albatrost. Az egyik forrás szerint az orosz gép fedélzetén egy amerikai gyártmányú 1895/1914 M Colt géppuska volt elhelyezve.²⁶

A Voisin üldözőbe vette az osztrák–magyar gépet, a géppuskából tüzet nyitott rá, a lövéseket Cizinsky főhadnagy a karabélyával viszonzta. A tűzharc szünetében a repülők a korabeli szokásnak megfelelően integetéssel üdvözölték egymást.

Czortkóv felett az orosz gép lemaradt, Kováchék pedig folytatták a felderítést. A Voisin azonban nem szállt le, hanem a levegőben várakozott az Albatros visszatérésére. Ez meg is történt, így Alekszejevék újra üldözőbe vették az osztrák–magyar gépet, amely most már a tüste-i orosz reptér felé tartott. Folytatódott a kölcsönös tüzelés, egészen a reptérig, amikor Cizinsky karabélyá kiesett a gépből, feltehetőleg végzetes lövés érte a megfigyelőtisztet. A találatok eredményeként az Albatros kigyulladt, Kovách ezért éles manőverezésbe kezdett a géppel, remélve hogy a nagy sebességnél a menetszél kioltja a lángokat. Végül Tluste-től mintegy 10 km-re délre kényszerleszállást hajtott végre, a gép üzemanyagtartálya azonban nem sokkal a földet érés során felrobbant, halálos sérüléseket okozva a pilótának.

Az osztrák jelentésben szerepel az is, hogy a roncsához siető szemtanúk milyen sérüléseket láttak a személyzeten. Cizinskyvel fejlövés végzett, a golyó a bal halántékán hatolt be, és a jobb szemén át távozott, a tűzben a lábai elégttek. Kovách szakaszvezetőn nem volt golyó ütötte nyom, de kiterjedt égési sérülések voltak mindkét karján és a teste bal oldalán.

A hősi halált halt repülőknek orosz ellenfeleik adták meg a végtisztességet a tüste-i temetőben. A katonai tiszteletadás mellett közös sírba elföldelt katonák sírjára egy négyágú légcsavart állítottak sírkereszt gyanánt. A síron az orosz pilóták koszorút helyeztek el, szalagján a következő felirattal: „Csodáljuk bátorságotokat – az orosz repülőosztag.”

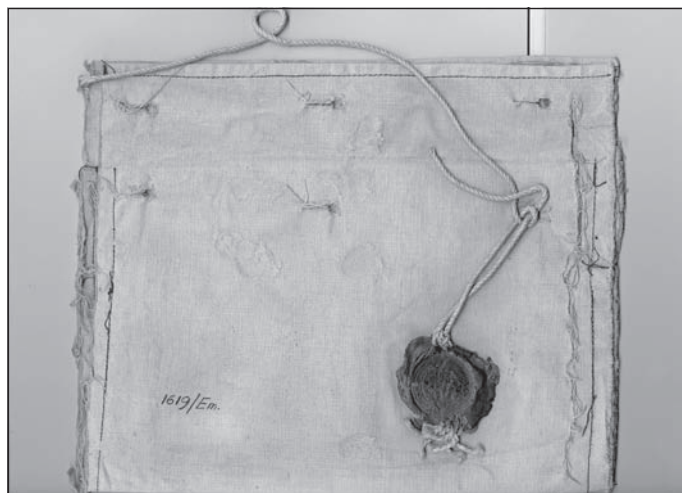
A temetésről készült három fényképet, valamint egy rövid orosz nyelvű levelet és annak német fordítását viaszpecséttel lezárt vázontasakba helyezték, amit egy orosz repülőgép július 13-án Okna²⁷ közelében ledobott az osztrák–magyar állásokra. A lengyelül megcímezett küldemény eljutott a rendeltetési helyére, és csodával határos módon mind a mai napig megtalálható a Hadtörténeti Múzeum gyűjteményében.²⁸ A csomaghoz mellékelt üzenet a következő:

²⁵ Alekszejev, Anatolij Alekszejevics (1889. 04. 19. – 1922. 08. 10.) hivatásos katonatiszt. A háború során megfigyelőként, majd 1916 nyarától pilótaként szolgált. 1922-ben repülőbaleset áldozata lett. Egyetlen légigyőzelmét Kováchék gépe ellen aratta, haditettéért 1915. augusztus 31-én (Julián-naptár szerint) a Szent György Rend keresztjének IV. osztályával tüntették ki. A rendjelet a pilóta, Jevgenij Nyikolajevics Ivanov zászlós is megkapta, az ő további sorsáról sajnos nem rendelkezünk információkkal.

²⁶ Медведько 2006.

²⁷ Ma: Vikno, Ukrajna.

²⁸ Leltári száma: 1619/Em. Egy korabeli sajtófotó tanúsága szerint 1941-ben még a csomagra kötött jelzőzászló is megvolt a múzeum gyűjteményében, azonban valószínűleg áldozatul esett a második világháborús pusztításnak. A levelet és a fényképeket Szoleczky Emese közölte: *Szoleczky* 2007. 51–53. o. A szerzők köszönetüket fejezik ki Dr. Szoleczky Emesének, a HM HIM Kézírtas emlékanyag-gyűjtemény vezetőjének, hogy hozzájárult a Kovách Zénó és Robert Cizinsky haláláról tudósító eredeti dokumentumok közléséhez.

A lepecsételt vászontasak, amelyben a levelet és a fényképet ledobták (HIM 1619/Em)

„Kolomea²⁹

Az osztrák–német repülőalakulat parancsnokának.

Az Ön repülői: Cizinsky főhadnagy es egy ismeretlen nevű altiszt 1916. július 7-én ősi halalt haltak, és katonai tiszteletadással eltemettük őket. A sírjukat ábrázoló három fényképfelvételt szüleik számára küldjük.

Üdvözlettel:

Az orosz repülőosztag pilótái.”

A hozzátartozók először Jindra főhadnagy leveléből értesülhettek szeretteik sorsáról. Az orosz értesítésből viszont nem derült ki, hogy pontosan hogyan halt meg Kovách szakaszvezető és Cizinsky főhadnagy. Az osztrák–magyar felderítés észlelte a levegőből az épnek látszó Albatrost, valószínűleg ezért hihette Jindra, hogy repülői a földi erőkkal vívott tűzharcban estek el, miután motorhiba miatt leszállni kényszerültek, és ennek megfelelően tájékoztatta a hozzátartozókat. Ez a változat jelent meg aztán a *Komáromi Ujság*-ban is. A szemtanúk elbeszélése alapján készített hivatalos jelentés, amelyből végül kiderült, hogy milyen véget ért az Albatros személyzete, csak szeptember 7-én készült el. Hogy a jelentésben foglaltak végül eljutottak-e a hozzátartozókhoz, nem tudni. A hivatalosan kiadott veszteséglistában csak október közepén jelent meg a két elesett repülő.³⁰

Szeptember 2-án arról adott hírt a *Komáromi Ujság*,³¹ hogy a már korábban említett Tomcsányi Lipót, a Kovách gyógyszerár vezetőjének sikerült megszereznie az oroszok által ledobott levél és a fényképek másolatát a katonai hatóságoktól. A felvételek végül egy hazai képeslapban is megjelentek.³²

²⁹ Ma. Kolomija, Ukrajna.

³⁰ Veszteségi lajstrom/Verlustliste Nr. 294. 1915. 10. 15.

³¹ *Komáromi Ujság*, 1915. 09. 02. 4. o.

³² *Komáromi Ujság*, 1915. 09. 30. 5. o. A cikk szerint a felvételek a *Képes Ujság*-ban jelentek meg, sajnos nem sikerült beazonosítani, hogy melyik lapról van szó.

FÜGGELEK³³

1.

*Kovács Zénó Pál levele édesanyjához*³⁴

Kedves Anyuskám!

Most úgy látszik, maguk unták meg az írást. Mióta a harctéren vagyok, még csak egy lapot kaptam. De mindegy, én tartom az ígéretem és írok szorgalmasan mindennap, ha csak az időm engedi! — Azt hiszem, tudják, hogy ma van nevemnapja!³⁵ Pompásan meg lett ünnepe az eset. Átmentem látogatóba a muszka szomszédékhoz. Elég barátságosan fogadtak! Még üdvövéseket is küldtek fel hozzánk, hál' Isten hatástalanul. Talán érdekelni fogja, röviden leírom a mai repülésem érdekesebb pontjait! D. e. fél 12 órakor kaptam a parancsot a felszállásra. Megjelölték az utat, amelyet át kellett vizsgálnunk. Elég nagy út volt, körülbelül 500 km. Egy főhadnagy úr volt az útitárs. Rövid körözés után elértük azt a magasságot, amely az ellenséges golyóktól némileg biztosít, átkormányoztam a gépet a szomszéd portájára. Gyönyörű szépen lehetett látni a mi marsoló³⁶ katonáink, trainjaink.³⁷ Mint valami óriási hernyó, nyújtózkodtak lassan tovább az országuton. Nemsokára fel-fel vágó füstfelhőket vettem észre.

A mi ütegeink voltak. Küldték ők is a csomagot a szomszédnak. Vagy 25-30 percnyi repülés után a főhadnagyom a földre mutatott. Odanéztem, láttam, hogy orosz katonák marsolnak az országuton. Integtettem nekik; elég illetlenek voltak, nem intettek vissza, csak a puskacsövekkel mutogattak felénk! Nemsokára láttunk egy nagyobb város közelében egy orosz hadi repülőteret. Öt szép fehér hangársátor volt egymás mellé felállítva és kint a téren egy monoplánt³⁸ láttunk pihenni. Örömnkbe, hogy a kollégák lakását felfedeztük, leejtettünk két darabka bombát! Sajnos a hatást nem figyelhettük meg, mert még nagy utat kellett megtennünk. Gyönyörű táj felett mentünk. Mindenütt hegyek és erdők, közbe-közbe egy-egy kis falu vagy városka lapult meg. Körülbelül 4 órai repülés után a motor elkezdett köpni és hirtelen megállt! Még országuon voltunk. Hamarosan bekapcsoltam a segélybenzintartályt. A motor újra megindult. Kerestem a hibát, hamarosan meg is találtam. Erősen szeles és bőszt lévén az idő, sokat kellett lábbal dolgozni, és valahogy félrerúgtam a főrezervviz³⁹ nyomás csapját és kifutott a nyomás. Pumpáltunk és repültünk tovább. A „figyelmeztetés” azonban használt!

Megfordultunk hazafelé. Nem voltunk már messze a saját táborunkhoz, mikor a motor ismét elkezdett ijesztgetőzdicskét játszani!

Mindég lassabban és lassabban járt! Pár pillanat múlva azon szomorú tényre jöttem, hogy elfogyott az olaj! (És mi még mindig a szomszédék portáján voltunk!) Próbáltam minden lehetőt, de semmi sem használt! A motor folyton kevesebb túrát⁴⁰ csinált, és nekem ereszkednem kellett. Elértük a harc vonalat, és az orosz tűzértség felett 400 m magasságba folytonos tüzelés közben saját területre léptünk át! Éppen ideje volt, mert három perc múlva a motor bement a „dájérit”,⁴¹ és a propeller keresztbe megállt! Erdő felett voltunk. Egy pillanatra mind a ketten meredten néztünk a füstölő motorra és álló propellerre. Alattunk egy tisztást láttam, és egy rövid kör után szerencsésen földet értünk! De nem egészen szerencsésen! A tisztás kicsiny volt, a talaj pedig roppant puha, és mink masinástól beleszaladtunk a fákba, csinálván akkora recsegést, ropogást, hogy magunk is

³³ A lap az első három levelet egy alkalommal, az utolsót két részre bontva közölte le. Az újraközléskor az újságban hozzátett bevezető sorokat elhagytuk, az egyértelmű sajtóhibákat javítottuk, egyébként levelek szövegét eredeti írásmóddal és központozással közöljük, az egyes kifejezések magyarázata a jegyzetekben található.

³⁴ *Komáromi Újság*, 1915. 01. 14. 5. o.

³⁵ A Zénó névnap december 22-ére esik, tehát a leírt bevetés még 1914-ben történt.

³⁶ Menetelő.

³⁷ Utánpótlás-szállító oszlop.

³⁸ Egyfedelű repülőgép.

³⁹ Véltetően a hűtővíz-tartályról van szó.

⁴⁰ Fordulatot (csökkenő fordulatszám).

⁴¹ Véltetően motorhibára utaló korabeli repülő-kifejezés.

megijedtünk! A gépnek mind a két szárnya eltört, de más baj hál istennek nem történt. A fő, hogy mindent láttunk, amit csak tudni akartunk!

A repülés 5 óra 25"-ig tartott, ami az eddigi rekordom!!! Papír híjján kénytelen vagyok befejezni a levelem.

Csókolom a famíliát.

Kezeit csókolja szerető fia

Zenó.

Boldog ünnepeket!

2.

Kovács Zénó Pál levele édesanyjához⁴²

Kedves Mámikám!

Ma ünnepnapom volt... Három lapot kaptam egyszerre hazulról! Bizonyítékul annak, hogy én sem vagyok lusta, levéllel fogok válaszolni:

Nekünk sajnos roppant lassan telnek a napjaink. Unalmas és megszokott itt már annyira minden, hogy kénytelenek voltunk magunk-magunknak érdekesebb világot teremteni!

Járunk a kollégával vadászni, kémeket fogni és még sok egyéb más kirándulásra, ami kacagtató vagy lehangoló epizódok nélkül nem mullhal el! A repülés most csak az unalmas téma, mert lehetlenné teszi minden igyekezetünket a mostoha időjárás.

Legutóbbi repülésem azonban elég érdekes volt. 1400 méter magasságban hagytam el a saját határt. Néhány pillanat múlva gépünk az eldugott és beásott rajvonalak fölé vitt. Most először néztem meg a szomszédék barlangját. Meglehetősen mély, sűrű és hosszú futóárkokban ülnek az atyuska⁴³ vitézei, várják a jó szerencsét, akár a mieink, akik 4-500 lépésnyire tőlük szintén gondosan beásva tették magukat láthatatlanná. Mesésen szép képet mutatott a látszó! Mind fölfelé bámult, görcsösen tartva a fegyvert célozgatva arra a nagy gépmadárra, amely velem és utasommal följük merészkedett...

Különben az oroszok is unatkoznak, úgy látszik ideiglenesen ők is megunták az úgy is eredménytelen puffogatást, és egymást lesik, mint a pók a legyet, hogy melyik unja meg hamarabb az unalmas telet és kezdi próbálgatni a másikat bolygatni nyugtató pihenésében.

Még a tüzeink is elhallgattak. Csendes az egész vidék, és mi nyugodtan nézhetünk a saját sportunk, a vadászat után. Nem vagyunk lusták kihasználni a kedvező alkalmat. Ma is elvultunk főhadnagyyal nyulászni, dacára a dühöngő hóviharnak. Ugyan nekem kell a vadászkutya szerepét játszani, de az sem mindennapi eset! Lőttünk is három nyulat, amelyből egy az én szakácsomat fogja foglalkoztatni.

Ma egy hasfájást okozó rémes kalandunk volt. Hazafelé ballagtunk szőszke német kollégámmal. Sötét volt, mint a pokolban. Az utunk egy gyáron vezet keresztül, a melyet a visszavonuló muszkák tökéletesen kiraboltak és romba döntöttek, hogy minden kényelmet megvonjanak tőlünk. Romba döntöttek mindent. Szóval itt botorkáltunk hazafelé. Egyszerre csak a kollégám egy hangos „oha” kiáltása állított meg. Szokatlan hanglejtéséből kivettem, hogy valami rendkívüli helyzetbe jutott. Természetesen annak segítségére siettem, és egy gyufa világa mellett felfedeztem, derekig trágyalében gázolva. Szívből jövő kacagással nyújtottam neki kezét és segítettem kimászni az illatdus gödörből. Szegény német. Még a könnyei is potyogtak. Gondosan manikűrözött kezeit a hál' isten tisztán maradt blúza felső részébe tűrülgette. Ő káromkodva, én meg visszatartatlanul hangosan kacagva tértünk haza. Most ott mos és mérgelődik szegény a sarokba. Csak lopva merek egy-egy vigyorgó pillantást oda vetni, mert attól félek, hogy azt a kolerás nadrágját még ide dobja. Szagos a szobánk, de ablakot nyitni nem merek, mert kimegy a meleg és megfagyunk az éjjel... Azt hiszem az *Érdekes Ujság* pályázatának elért díját egy itt készített felvétellel meg lehetne nyerni.

⁴² *Komáromi Ujság*, 1915. 01. 21. 3–4. o.

⁴³ A orosz uralkodó mindenkori elnevezése, ebben az esetben II. Miklós.

Ma érkezett lapján figyelmessé tett az *Érdekes Ujság* pályázatára, amely azonban részemről azt hiszem kivihetetlen, mert a tábori posta fényképeket nem közvetít, de meg fogom próbálni.

Csókolom a famíliát, Ipvovitz Bandinak⁴⁴ kérem üdvözlétemet átadni. Már későn van.

Aludni megyek. A kolléga még mindég mos. Holnap folytatom.

Kezeit csókolja szerető fia

Zenó.

3.

*Kovács Zénó Pál levele édesanyjához*⁴⁵

Kedves anyuskám!

Nap-nap után hoz a posta egy lapot vagy levelet. Nem is hiszi, mily jól esik olvasnom, hogy otthon minden rendben van! Olyan sok dologra tesz kíváncsivá, hogy dacára az itteni „kalandteljes” és élvezetes (?) jó világnak, szeretném a végét látni ennek a háborúnak. Amint leveléből kiveszem, egészséges az egész familia. Hál’ isten én is tökéletesen jól érzem magam. Még a tyúkszeimeim is elmúltak! Lefagytak, és azóta egy cseppet sem kényelmetlenek. (Mondja meg a Vilimnek, hogy a „tyúkszemdús” betegeit küldje ide gyógyulni! Itt elég hideg van, és ez biztos gyógymód!)

Egyedül csak ez a bolond sok hó és alacsonyan járó hófelhők bosszantanak. Ma van tán egy hete, hogy semmit sem csináltunk. A repülőtérről állandóan 80 öreg népfölkelő lapátolja a havat, hogy kedvező idő esetén felszállhassunk. Természetesen ez roppant háládatlan munka. Sohasem tudnak készen lenni. Mire az egyik felével a térnek készen lennének, a másik felét megint csak magasan lepi be a hó! Sértegetik is szegény öregek a mindenható mennyei szenteket, a világ minden nyelvén! De nemcsak nekik, hanem nekem is kimondhatatlan ellenségem a hó. Először, mert roppantul megnehezíti a tájékozódást, másodszor meg nem vagyunk képesek szabad szemmel meghatározni, hogy milyen magasan vagyunk. T. i. 500 m -ről épen úgy néz ki ez a határtalan fehérség, mint 50 m-ről. Ez aztán végtelenül megnehezíti a leszállást. Már három napja egymás után megpróbáltam felszállni, hogy a szomszédékat meglátogassam, de az elháríthatatlan akadályok miatt mindig haza kellett térnem. Ma harmadnapja az ellenséges tábor felett nagyon alacsonyan voltak a felhők. Tegnap meg az ellenséges tüzéség felett felmondta a motorom a szolgálatot, és siklórepüléssel menekültem meg a muszka vendégszeretettől. Ma is megpróbáltunk átmenni, de olyan hóviharba kerültük, hogy a végtelenségig örültünk, mikor szerencsésen földet értünk. Azt tudja, hogy sohasem vigyáztam valami nagyon az irhámra! Most sem törődöm azzal sokat, hogy ma vagy hónap puffantanak le, de azt mégsem szeretném, ha egy sanitész⁴⁶ vagy finác⁴⁷ „babduskája”⁴⁸ adná meg a kegyelemdöfést, amit az ilyen alacsony repülésekkel reszkírozni⁴⁹ kellene. Így hát biztos, ami biztos, itthon maradtunk! A múltkoriban kellemes meglepetés ért bennünket. Ajándékokat kaptunk Pestről. Úgyszólván minden egyes emberünkre jutott egy-egy csomag – amelyben a cukorkától a gatyana drágig minden apróság.

Össze volt válogatva. Én is kaptam egyet. Volt benne cukor, füge, teasütemény, egy kis doboz szardínia, pipa, dohány, haskötő és patent gombok. Vacsora után elővettem a csomagot, és pedig piszkálgattam finoman két ujjal a csemegét, amíg csak ki nem ürült a zacskó! Azt mondják, sok a jóból is megárt. Nekem is megártott!

Kaptam olyan hasfájást, hogy kétszer is sok lenne. Nem tehettem mást, orvosság után néztem. Hamarosan rá is jöttem, hogy rum van elég az irodában, amelyből a legénységnek osztják a napi porciókat. Ittam és használt! Megint ittam és jó kedvem lett! Természetesen csupa óvatosságból,

⁴⁴ Bár teljes bizonyossággal nem állítható, valószínűleg Ipvovitz Andrásról (szül. 1893) van szó, aki ekkor a 19. tábori vadászászlóalj kötelékében teljesített szolgálatot.

⁴⁵ *Komáromi Ujság*, 1915. 02. 11. 4–5. o.

⁴⁶ Egészségügyi katona.

⁴⁷ Pénzügyőr.

⁴⁸ Valószínűsíthetően a lőfegyverre alkalmazott korabeli szleng kifejezés.

⁴⁹ Kockáztatni.

hogy a hasfájás vissza ne jöjjön, addig öblítgettem a garatkám, amíg félig-meddig el nem nyomott az álom. Aludtam is azután olyan jól, hogy a hozzánk takarítani járó öreg népfőlkelő alig tudott reggel kicsalogatni az ágyból. (Látja ez is „kipróbált” és hathatós gyógyszer, álmatlan és hasfájós betegeknek. Ezt is ajánlhatná kiki a betegeknek.)

Éppen most ment el egy temetés az ablakom alatt. Valami öregasszonyt temethettek.

Ez nem mindennapi látvány! Elöl ment egy öreg paraszt a kereszttel, utána vagy húsz öreg asszony. Amelyiknek a legjobb és legerősebb hangja volt buzgón próbált valami szent zsolozsmát fújni, de oly fürtelem és ravasz hangokat eresztett, hogy kénytelen voltam szélesen elvigyorogni magam! A kíséret sem volt sokkal rosszabb az előénekesnél. Amint az előénekes befejezte a szent melódiát, rázendített a menet körülbelül 20 tagból álló kórusa.

Szegény halott!!! A menetet követte egy szerény parasztszekér. Két virstlinek való ló volt eléfogva. (A jobbkat elvitték a muszkák.) A szekéren szalma, a szalmán egy sárgásbarnára festett koporsó. A menetet öreg férfiak lengyel viseletbe öltözött kara zárta be, dörgő hangon énekelve a nők által megkezdett dalt; mintha csak hátulról is ijesztgetni akarnák a szegény lovakat. Pap a temetésen nem volt. Itt bizony bajosan tudna megélni! Tudja kedves Anyukám, én magam sem tudom miért, de mostanában olyan gyerekes lettem, hogy nem vagyok elég erős ilyesmit komolyan végig nézni. Attól tartottam, hogy elnevetem magam; akkor pedig kivertek volna a szobámból az apácák! Azt hiszem, már tudattam, hogy kolostorban lakom. Három apáca lakja jelenleg az egész házat. Kél fiatal és egy öreg. Komikus jelenségek. Ilyeneket mifelénk nem láttam. (Úgy néznek ki, mint egy elkonstruált egyfedelű repülőgép!) Mi csak az öreggel vagyunk jóba. A másik kettő az Isten tudja, miért??? durcás képet vágva messziről kikerül bennünket! De az „öreg” annál kedvesebb. Van már vagy 70 éves. Az jön be mindennap tüzet rakni. Letérdel a kályha elé, elkezd valami szent nótákat dúdolni (amit már félig meddig meg is tanultam), és nekifog a tűzrakásnak. Rendesen nehezen megy, meri vizes a fa. Azt természetesen fogja találni, hogy a kedves kollégám és én a világon senkinek békét nem hagyunk! Az öregnek se hagyunk békét. Mondjuk neki, hogy ne danoljon, mert „isten bizony nem gyul meg a fa”! Ha azután megunjuk az öreg nótáját, rákezdünk a mienkre, hogy: ma van Jakab nap! Eleinte féltünk az öregtől! Roppant szigorú tekintetű hölgy. Ha rossz kedve van, akkor piszkafával típeg szobáról szobára a tüzet izgatni, nem szólván senkihez egy szót sem. Mikor először láttam ilyen rosszkedvűen a szobámba belépni, istók ügyse megijedtem. Óvatosan pislogtam felé, hogy nem nézi e a hátam sz. Dávid hárfájának. De most már nagyon jóba vagyunk! Adunk neki konzervhúst, kenyeret, teát, ő meg ad tojást, tejet szóval mindent, amire csak szükségünk van. Ilyenformán jól járnak ők is, meg mi is.

Kint az élet szintén megváltozott! Sok-sok érdekes új dolgot láttam, ami mind csak a mi hadvezetőségünk leleményességé dicséri. Pl.: Az országutat, ahol a trén jár, oly simára gyúrták az emberek és szekerek, hogy nehezen lehet kocsikkal boldogulni. Így hát a kerekre ügyes szántalpak lettek erősítve. Tényleg ügyes dolog, a lovak felenyire sincsenek megerőltetve. Nem is hiszi, milyen érdekes látvány a 2-300 ilyen „szánszekeret” egymásután vígan csúszni látni a rajvonalak felé.

Tegnap még egy érdekesebb dogot is láttam. A bakáink, hogy a hóban láthatatlanok legyenek, szép fehér vászon felöltöket kaptak, amelyek a mantlira⁵⁰ lesznek felvéve. A sapkákra szintén fehér áthuzat lesz téve. Késő este volt már, amikor 2 ilyen fehér ruhába bujtatott hadfíval találkoztam. Elképzelhetetlenül kellemetlen érzést keltett bennem! Nem tudtam, hogy mi a fene fehérség közeledik felém? Lehetetlenség volt kivenni még akkor is, mikor mar csak 2 lépésnyire voltak tőlem. Csak akkor jöttem rá, hogy ezek katonák, mikor szalutáltak.⁵¹ Megnéztem őket alaposan. Az arcuk is bevolt fődve valami hósapka félével csak a pirosra fagyott orruk meg a két világító szemük látszik ki. Gondoltam is! Szegény babonás muszkák, ha egy ilyen „kísértet” regimenttől éjjeli rohamot kaptak, valamennyi világga szalad ijedtében!!!

E levelem már három napja írtam, de megkeltett szakítanom, mert sürgős dolgom akadt. Folytatom, illetve befejezem most, hogy a következő postával elküldhessem.

Az idő két napig jóra változott. Háromszor voltam két nap alatt az orosz tábor felett. Nyugodt és csendes ideiglenesen minden. Azt hiszem érdekelni, fogja a következő kis eset is, amelyet ma hallottam „szava hihető” embertől: A gyalogsági lövészárkaink egy folyó partján húzódnak végig.

⁵⁰ Köpeny fölé.

⁵¹ Tisztelegtek.

A folyó lehet úgy, 40-50 m széles. A túlsó parton meg a muszkák lövész árcai vannak. Meglehetősen régen vannak már így vagy 100 lépés távolságba egymástól. Reggelenként, amint világosodik, egy kis időre megszűnik az ellenségeskedés! Kibújnak a lövész árkok lakói mindkét oldalon fegyvertele nélkül és lemennek a folyóhoz mosakodni és mosni, amikor befejezték a közegészségügyi tisztálkodást, mindenki vissza megy a helyére és újból megkezdődik az ellenségeskedés.

Újság semmi sincs. Jól és gondatlanul élünk mink mindég! Most kezdek majd neki a vacsorafőzésnek (!) Hogy mi lesz a vacsora? Megírhatom: Tojás rántotta, zsírban pirított kenyér, vörös hagymával (mesés koszt !!!) és tea. Krakauban⁵² vásárolt győri teasüteménnyel. Élelmiszerrel bőven fel szereltem magam, 57 kor[ona]. Értékben hozattam mindenféle apróságot amely vagy 8-10 napra jólétet biztosít.

A fizetésünket is megjavították 45 K-val. Most körülbelül 140 K a havi készpénz jövedelmem! („Nem vagyok én úr”!!!!?)

Be kell már fejezni a levelem, mert zavar a kolléga a vacsora miatt.

Azt hiszem, ideiglenesen meg lesz elégedve ezzel a pár sorral.

Csókolom a famíliát!

Erőt egészséget, és hasonló jókat kívánok!

Számtalan kézcsókkal

szerető fia

Zénó”

4.

Kovács Zénó Pál levele Tomcsányi Lipótnak⁵³

915. febr. 15.

Kedves Tomcsányi bácsi!

Egy kedves lapot hozott ma öntől a posta, amelyben felszólít, hogy írjak. Hál istennek most van időm és így nem kell sokáig várnia a válaszomra. Biztosan tudom, hogy levelem nem fogja kielégíteni, mert itt hihetetlen unalmas és egyhangú minden. Néha nagyon is sok dolgom van, néha meg semmi. Gyakran előfordul, hogy két hétig sem tudok annyi időt szakítani, hogy írhaszak.

Visszatérek a levelem elejére, hogy az eddigi lustaságom legalább egy komoly okkal mentsem! Mostanában nap nap után repültem. Itt még nagyon rossz idő van. Folyton szeles és oly örvényes a levegő, hogy egy 3-4 órás repülés testileg, lelkileg tökéletesen kimerít. Vannak azután napok, mikor légi kalandjaink is akadnak, amelyek aztán a legnagyobb legénykedés mellett is erősen előveszik az ember idegeit. Egy ilyen út után, természetesen, nincs kedvem levelet írni, hanem lefekszem aludni.

Ma három napja volt egy érdekes kalandom az orosz tábor felett. Leírom, tán érdekelni fogja.

Turul nevű gépembe beszereltük a drótnélküli távíró. (Azt hiszem, anyusnak irt levelemben már említettem.) Ezzel az újfajta (?) szerkezettel járok mostanában „visavit⁵⁴ táncoltatni!”

Szép, napos délutánunk volt. Vígán szálltunk föl a gépbe a megfigyelő tisztemmel. Egy jó félórai körözés után 1800 m-re emelkedtünk és átmentünk a muszka tüzérség fölé, ahonnan vígan kopogtatta a „beobachterem”,⁵⁵ hogy rövidebben vagy hosszabban és milyen irányba löjjenek a mi nehéz mozsaraink. Kitérő napunk volt. Egyik muszka ágyú a másik után vált harc képtelenné. Még csak a munició⁵⁶ kocsikat is összelődöztük! Úgy látszik nem tetszett a szomszédéknak, hogy még a legelrejtettebb tüzérállásukat is legrosszabb esetben harmadik lövésre a nyakukra dönti a mozsár bomba. Rájöttek a betyárságra! Látták, hogy itt az én „Turul” nevű madaram viszi a gibics szerepet.⁵⁷ Tompa pattanást hallottam, azt hittem, hogy a gépem törött vagy pattant el valami.

⁵² Ma: Krakkó, Lengyelország.

⁵³ *Komáromi Újság*, 1915. 02. 18. 3. o.

⁵⁴ Helyesen: Vis-à-vis, szemtől-szemben (fr.).

⁵⁵ Megfigyelőm.

⁵⁶ Lőszer szállító.

⁵⁷ Kártyakifejezés, a játékot külsőként figyelő személy (kibic).

Érdeklődve pislogtam mindenfelé, de nem láttam semmit. Egy újabb és erősebb puffanás vonta magára a figyelmem. Hirtelen kihajoltam a gépből és egy kis fehér felhőcskét láttam 500–600 m mélyen magam alatt. Tudtam, hogy hányat ütött az óra! Nem ijedtünk meg, mert a magasságmérő 1900 m-t mutatott. Figyelni kezdtem a felhőcskéket. Folyton közebb jöttek, a puffogás meg dörgéssé vált. Sűrűn egymásután robbantak a schrapnelek⁵⁸ alattam, mellettem és fölöttem. Már a gép is kapott sebet az „apparáttestbe”⁵⁹ hátul a magassági kormánynál. A jobb szárnyvéget szintén megtépte a schrapnelszilánk. Menekülnünk kellett! Teljes gázt adtam a motornak, hogy gyorsabban meneküljünk ebből a veszedelmes helyzetből.

A gépem elég gyors, szélirányába fordítva egy-kettőre kifutottunk a schrapnell esőből. A dörgés is lassan lecsillapodott. Hátranéztem. Egész kis felhősor mutatta az utunkat. Természetesen óvatosabbak lettünk és a saját állásaink fölött maradvá küldözgettettük a bosszantó bombákat. De azért mikor hazatérve szerencsésen földet értem, istók ugye jól éreztem, magam. Egy tüzerkapitány jelentése szerint, aki a küszködésünket alulról végignézte, legalább 80 schrapnell lőtték ránk a muszkák! Gondolhatja kedves bácsi, hogy az ilyen kis esetekből levonom a konzekvenciát. Nem gondolám volna, hogy ezek a bestiák oly pontosan löjenek, olyan nagy magasságra. Most tudom, hogy várnak rám (elég gyakori vendégük vagyok) óvatosabb leszek egy darabig. Elvégre a mi állásaink fölül is csak jól látjuk a tüzelés eredményét és így nem teszem ki magam annak a komikus (?) jelenetnek, hogy a muszkák kössék meg a nyakkendőm.

Zénó

5.

*Kovács Zénó Pál levele Tomcsányi Lipótnak*⁶⁰

Elég gyakran szoktunk kártyázni is. Hárman lakunk pilóták egy szobában. Saját találmányú kártyajátékokkal „csak így trityibe” (ez a jelszó) próbálgatunk egypár vörös krajcárt⁶¹ kisvindlizni egymás zsebeiből. Nem azért, mintha szükségünk lenne egymás pénzére, mert pénzünk annyi van, mint emennyi még soha életemben sem volt. De nem tudunk vele mit kezdeni! Ha néha egy autó bemegy a szomszéd nagyvárosba,⁶² amely innen körülbelül 100 km messze van, hozatunk sört, sajtot, teát és mindenféle főzéshez való dolgot. Különbö a pénz a zsebünkben marad. (Szokatlan és érdekes dolog mi?)

Még egy módja van az időlopásnak, amit különben már a levelem elején említettem. Az udvarlás! Vagy egy negyedóránnyira van innen egy kis városka tökéletesen összerombolva és kirabolva a muszkáktól. A lakosság már részben visszatért. A visszatért menekültek között találtam egy helyes fekete leányt. Mára is találkám volt. Kimentem, de meg is izzadtam, mert olyan feneketlen ragadós sár van mindenütt, hogy az borzalom. És képzelje k. Bácsi becsapott az ideál! Bosszúsan mentem egy sétát tenni a városba, amelynek minden utcája tömve van katonákkal és mindenféle vacakot árulókkal. Egy szerény táblára lettem figyelmes, amely egy kapura volt felszegezve. Altisztek álltak a kapuk előtt. Én is odamentem, elolvastam a táblát „Oltóterem kolera és tífusz ellen”. Bementem. Gondoltam „ki tudja mire jó!” és beoltattam magamat.

Sajnos már kénytelen vagyok befejezni a levelem, mert nincs több papírom, meg álmos is vagyok. Máskor majd többet és tán érdekesebb dolgokat írhatok. Kérem írjanak, mi újság?

Kitűnő tisztelettel maradtam

igaz híve

Zénó.

⁵⁸ Időzített repeszgránát.

⁵⁹ Géptestbe.

⁶⁰ *Komáromi Ujság*, 1915. 02. 25. 4. o.

⁶¹ Kétfülleres.

⁶² A század ebben az időszakban Jasień-ben (ma Lengyelország kis-lengyelországi vajdaságában található) állomásozott. A legközelebbi, ekkor osztrák–magyar kézen lévő nagyváros Krakko volt, amely azonban csak 50 km-re fekszik.

BIBLIOGRÁFIA

- Desoye* 1999. *Desoye, Reinhard Karl Boromäus*: Die k. u. k. Luftfahrtruppe – Die Entstehung, der Aufbau und die Organisation der österreichisch-ungarischen Heeresluftwaffe 1912–1918. Wien, 1999.
- Grosz – Haddow – Schiemer* 1995. *Peter M. Grosz – George Haddow – Peter Schiemer*: Austro-Hungarian Army Aircraft of World War One. California, 1995.
- Keimel* 1981. *Reinhard Keimel*: Österreichs Luftfahrzeuge. Graz, 1981.
- Медведько* 2006. *Митюрин Д. Медведько*: Летающие тузы. Российские асы Первой Мировой войны. Санкт-Петербург, 2006.
- Szoleczky* 2007. *Szoleczky Emese*: Légimódi lovasság. In: Emlékek a Hadak útja mentén. Szerk. *Ravasz István*. 2. k. Avagy hadtörténelem, kegyelet és társadalom. Budapest, 2007. 51–53. o.

AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ ERŐDJEI

About the fortresses of World War I

The First World War was also a war of great Fortress fights. The author of the paper briefly describes the 20th century history of European fortress constructions, presents the fortification plans of each state: the principles which determined the building of border-defence fortifications. Finally, the author gives an overview of the First World War, examining the role, the resistance capacity and the battle results of each fortress.

It can be stated that the classical fortification systems reached the peak of their development in the first decade of the 20th century, and the new weapons and combat techniques appearing in World War I made every previously built fortification outdated. Thus after the war, borders had to be fortified by following completely new principles than those of earlier times.

Keywords: fortress, fortification, Feste, tvrz, World War I, siege

Az első világháború az erődépítéset egyik csúcspontja, ám hanyatlásának kezdete, az addig uralkodó irányzatok áttértékelésének, új koncepciók kialakításának időszaka is volt. Soha annyi jelentős erődostrom nem volt korábban, mint a világháború idején, és ez az öt év volt az, amely megmutatta az addigi tervezései rendszerek hiányosságait, hibáit, de utat is mutatott az új, a modern kihívásoknak jobban megfelelő elméletek, az új típusú védelmi rendszerek kidolgozásához. Az első világháború kitöréséig majdnem minden európai állam a területén kiépítendő erődrendszerekben látta az ország védelmének fő lehetőségét. Offenzív erődítményként a határ menti hágók, szorosok ellenség fele néző oldalán, a határt folyók partján, hogy biztosítsák a tábori hadsereg előrevonását, átkelését és defenzív erődítményként, melyekkel az országok gazdasági, ipari, politikai központjait vették körbe, hogy megvédjék azokat az ellenséges támadásoktól.¹

A védműrendszerek minden különbözőségük, eltérésük ellenére általában egy alapvető rendszerbe tartoztak: a tervezők úgynevezett övvarakat építettek, melyek fő jellemzője, hogy a védendő objektumot (legyen az város, ipartelep, folyami átkelőhely) egy erődökből álló gyűrűvel vették körül. Az erődöket köztes védművekkel, ütegállásokkal és gyalogsági védőrendszerekkel, tábori állásokkal egészítették ki. A gyűrű feladata az volt, hogy a támadók tüzéségét olyan távol tartsák a várostól (iparteleptől, folyami átkelőtől), hogy az lövedékeivel ne tudja a célt rombolni. Ettől csak a magashegyi zárók esetében tértek el, ahol nem volt elég hely, hogy szabályos védőgyűrűket építsenek ki. Általában csak a hágók irányára merőlegesen (és ezáltal általában az országhatárral párhuzamosan) építették fel a hegyi zárók vonalát.²

¹ Schmoll 1930. 193–194. o.

² A világháború előtt gyökeresen megváltozott a hegyi erődök telepítésének rendszere is. Míg a XIX. században általában a hágók járható útjai mellé építették a „Blockhausokat,” addig a XX. század elején, okulva a boszniai okkupáció és az orosz–japán háború tapasztalataiból, már a hegyek gerincére, csúcsaik köré épültek, a völgyeket csak műszaki akadályokkal és tüzéségi tűzzel zárták le.

Hogy felmérhessük, milyen hatalmas mennyiségű erődrről volt szó az első világháború idején, érdemes áttekinteni azon területek és városok listáját, melyek köré erődöveket építettek.

A nyugati fronton a francia, a belga és a holland hadvezetés hatalmas erődítési munkálatokat végzett. Franciaországban a XX. század elejére kiépült egy új védelmi övezet, amely északon a Csatornára támaszkodott. Legészakibb pontja Dunkerque (Dünkirchen) volt, innen a belga határ mentén futott a védőrendszer Morlange–Maubeuge–Montmédy vonalon Verdunig. Innen Toul–Epinal–Belfort–Besancon voltak a védővonal főbb elemei. A második vonalban Párizs előtt La Feré–Laon–Reims erődjei, illetve Dijon védművei helyezkedtek el. A francia–olasz határon a hegyi zárók mögött Lyon erődjeit építették ki jelentősebb mértékben. A harmadik vonalat Párizs erődítményei jelentették. A keleti határ mellett a jelentősebb hadikikötőket is megerődítették: Dunkerque mellett Le Havre, Cherbourg, Brest, Lorient, St. Nazaire és a Földközi-tenger mellett Marseille és Toulon hadikikötőit.³ A belga erődrendszer szervesen kapcsolódott a franciához: első vonalát a Maas folyó két átkelőhelyét biztosító Lüttich (Liège) és Namur övvárai, illetve Huy záróerődje jelentette, a második vonalat Antwerpen erődjei.⁴

Hollandia anyagi lehetőségeinek függvényében csak Amszterdam köré épített egy nagyméretű övvárat, illetve kiépítette az „erődített határvonalat”, ami betonblokkokkal erősített tábori állások rendszere volt Willemstadttól Gorinchemen és Utrechtén át az antwerpeni védőrendszerig.⁵

A császári Németország, okulva a porosz–francia háború tapasztalataiból, sokkal inkább a tábori hadsereg hadműveleteire alapozta hadműveleti terveit, s nem az erődök ellenálló képességében bízott. Ezért a nyugati határon viszonylag kevés erődöt modernizált: ezek közé tartozik Wesel, Köln, Koblenz, Mainz, Strassburg (Strasbourg) és a legfontosabb: Metz. Keleti határain Königsberg (Kalinyingrád) volt a legfontosabb erőd, mellette Thorn (Toruń), Posen (Poznań), Breslau (Wrocław, magyarul Boroszló) és Neisse (Nysa) védte a határokat.⁶

A cári Oroszország határai nyugaton erősen beékelődtek a birodalmi német és az osztrák területek közé, ezért a birodalom északnyugaton, illetve délnyugaton is védekezni kényszerült. A németek ellen a Libau (Lipawa)–Kowno (Kaunas, Litvánia)–Grodno–Lomza–Osztrolenka (Ostrołęka)–Rożan–Pultusk–Zegrze–Nowo Georgiewsk (Modlin)–Varsó erődvonalat építették ki, a második vonalat Iwangorod (Dęblin) és Brest (Bjeraszje, Fehéroroszország.) alkotta, míg délen a Luck–Dubno–Rowno várháromszög jelentett védelmet az osztrák–magyar csapatok támadása ellen.⁷

Az Osztrák–Magyar Monarchiának a század elején három ellenséggel is kellett számolnia: az oroszokkal, az olaszokkal és egy újabb balkáni háború lehetőségével is. Ezért három irányban is erődökre akarta alapozni a védelmet. Északkeleten, az orosz háborúra számítva kiépült Krakkó, Przemyśl erődrendszere, illetve elkezdték építeni Lemberg

³ Studienbehelfe, Beilage 2; *Rocolle* 1989. 46–467., 501–502. o.

⁴ Studienbehelfe, Beilage 3.

⁵ Studienbehelfe, Beilage 4.

⁶ Studienbehelfe, Beilage 3.

⁷ Studienbehelfe, Beilage 5.

Jelentősebb erőrendszerek az első világháborúban

Franciaország: Dunkerque, Lille, Morhange, Maubeuge, Montmedy, a Verdun–Toul–Belfort–Épinal vonal, Reims, Langres, Dijon, Párizs és a hadikikötők;

Belgium: Antwerpen, Lüttich, Namur;

Hollandia: Amszterdam;

Németország: Wessel, Köln, Koblenz, Mainz, Diedenshofen, Metz, Bitsch, Strassburg, Neu-Breisach, Danzig, Königsberg, Breslau, Helgoland, Wilhelmshaven, Kiel;

Oroszország: Riga, Libau, Kowno, Grodno, Osovec, a Narew-vonal Lomża–Nowo Georgijewsk (Modlin) között, Varsó, Ivangorod (Deblin), Brest-Litowsk, Luck, Dubna, Rowno;

Osztrák–Magyar Monarchia: Krakkó, Przemyśl, Lemberg, Szarajevo, Mostar térsége, alpesi zárók;

Olaszország: az Alpok hágói, Velence, La Spezzia, Brindisi, Taranto, Messina;

Románia: Bukarest, Galac, Foksány (Focsani), a Szereth-vonal;

Törökország: a Dardanellák erődjai;

Montenegró: a Lovćen-ítegek.

(Lwow, L'viv) erődtéseit is.⁸ Az olasz fronton jelentős számú záróerődöt építettek a XX. század elején. Kevésbé ismert, hogy a Monarchia a délkeleti, balkáni határainál is jelentős erődtéti munkákat végzett, Szarajevo, Mostar, Bilek (Bileća), Trebinje területén, illetve felépült a rendkívül modern, ám a magyar nyelv számára nehezen kiejthető nevű Dvrsnik-páncélerőd.⁹ Hadikikötői közül Pola (Pula) és Cattaro (Kotor) épült ki ötvár „modorban”,

⁸ Erre frott forrást nem találtam, azonban Lemberg (Lwow) internetes honlapjain több esetben megjelennének XIX. század végi erődtémények fotói, például: <http://www.tpfprzemysl.w.kki.pl/lwow/fotowsp.html> (Twierdza Lwow, a letöltés időpontja: 2015. február 18.), melyek utalnak arra, hogy itt is elkezdődtek bizonyos építkezések.

⁹ Kurt 1997. 23. o.; Die Reichbefestigung, 59. o.

partvédő útegek mellett szárazföldi erődökkel is biztosítva a kikötőket. Olaszország részéről, hasonlóan a Monarchia déli határaihoz, gyakorlatilag csak a XIX. század második felétől, az új határokon kiépített hegyi záróerődökkel lehetett és kellett számolni, az ötvár módszerrel a XIX. században kiépített veronai várnegyszög már nem vett részt a harcokban; később pedig a magashegységben egyik fél sem épített körkörös védelmi rendszereket. Montenegróban valódi erődök nem készültek, ám az úgynevezett „Lovćen-útegek”, melyek a cattarói osztrák–magyar hadikikötő fölé emelkedő magaslaton épültek, bizonyos mértékig az állandó erődítés jeleit mutatták.

Romániában három fontosabb erőd és egy védővonal épült fel: a főváros védelmére Bukarest (București) ötvára, Galatz és Foksány (Focsani) offenzív hídfője és az egyedülálló Szereth-vonal.¹⁰

A háborúban részt vettek még a Dardanellák két oldalán álló török záróerődök, de nem szabad megfeledkezni a semleges Svájc erődrendszeréről, Norvégia parti műveiről, Dániában Koppenhága és a svéd Boden ötváráról sem. Bár hadban álló ország erődítményei voltak, az orosz ellenőrzés alatt álló kronstadti és a helsinki erődök nem vettek részt harcokban.

Európán kívül, de európai módon épült ki a kínai német gyarmat: Csingtao (Qingdao, Tsingtao) városának és hadikikötőjének överődje, illetve az orosz távol-keleten az az erődítmény, amelynél elkezdődött a XX. századi erődépítészet és erődostromok első nagy reformja: Port Arthur (ma: Lüshunkou).¹¹

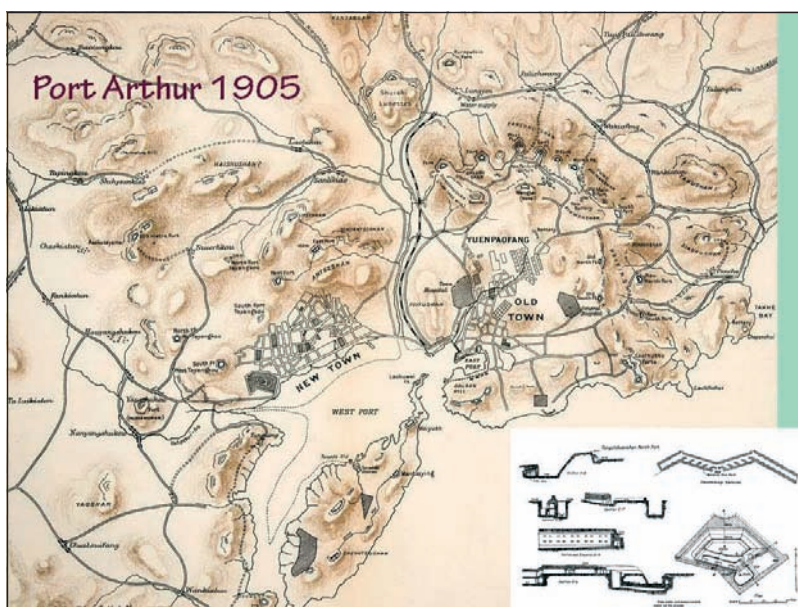
Az első világháború előtt, a XIX. század végén négy találmány volt, melyek gyökeresen megváltoztatták az erődépítészet addigi képét. Az egyik a brizáns lövedéket tüzelő, vontassövű, gyorstüzelő ágyúk megjelenése, melyek sokkal nagyobb hatóerejű gránátokat tudtak kilőni, messzebbre és nagyobb tűzgyorsasággal. A másik nagy találmány a beton, illetve annak erősebb formája: a vasbeton megjelenése és elterjedése, melynek használata új formák elterjedését tette lehetővé az építészetben. A harmadik nagy találmány a géppuska, amely kis személyzettel is jelentős tűzsűrűséget biztosított: ezáltal csökkenteni lehetett a védők számát, s az erődök térközeinek védelme is sokkal megbízhatóbb lett. A negyedik nagy „találmány” a szögesdrót, melynek alkalmazásával sokkal gyorsabban és olcsóbban nagy területű, igen hatékony védelmi zónákat lehetett kialakítani.

Az új találmányok, valamint a Port Arthur-i ostrom elemzése alapján megváltoztatták a XX. század második évtizedére az európai erődítési gyakorlatot – a XIX. század végén hat új építészeti irányzat jelent meg.

A francia hadmérnökök ragaszkodtak a korábbi formákhoz. Jellemzően ötszögletű, az addigi bástyaformát követő erődöket terveztek. Ez az ötszögletű forma annyira népszerűvé vált, hogy Európa minden országában találhatók ilyen sémát követő erősségek. Bár

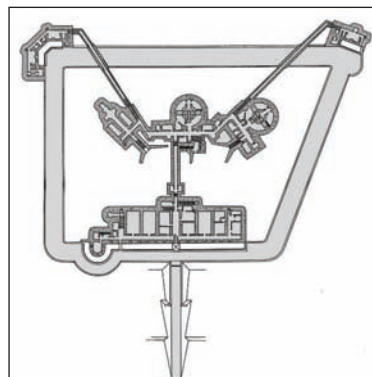
¹⁰ Studienbehelfe, Beilage 10.

¹¹ Csingtao erődjénél a félsziget szárazföldi oldalán öt páncélkupolákkal és betonozott kazamatákkal kiépített erőd emelkedett, köztük és mögöttük több mint húsz ütegállással. A partvédelemre további hét ütegállás szolgált. Az összes védművet 10–15 méter széles drótkadályrendszer biztosította, de az első vonal előtt még egy ugyanilyen akadályrendszer is húzódott. A békében felépített partvédő ütegállások lövegei forgócsapos kialakításúak voltak, szükség esetén a szárazföldi célokra is tudtak tüzelni, míg az erődökben páncélkúpolás lövegek is voltak elhelyezve. Erődönként jellemzően két-két 10,5 cm-es német és hat-hat 12 cm-es régi kínai ágyút építettek be. A védőőrség mintegy 5000 főből állt. Balogh 2009. 203., 206., 291. o.; Kaiser, é. n. 263–267. o.; Cavedish, é. n. 323–325. o.

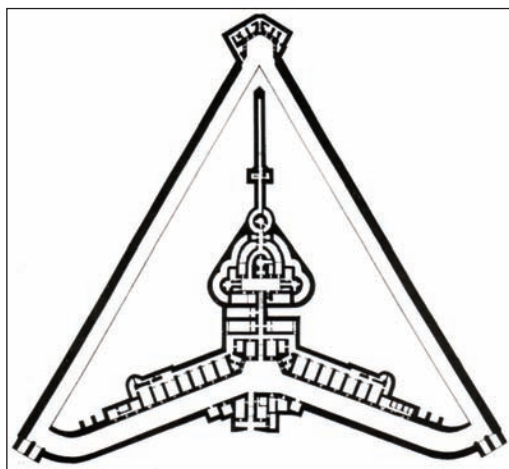
Port Arthur erőrendszere. 1905-ben, a japán–orosz háborúban itt alkalmazták először a modern védelmi formákat, és itt alakult ki az erődök ostromának korszerű módszertana is

a forma mindenhol elterjedt, az erődök felszerelése már nem volt uniformizált. A francia erődök igen erősnek számítottak: a védelemnek nem csak gyalogsági, hanem tüzérségi központjai is voltak. Az erődökben számos nehézlöveget (21 és 15 cm körüli űrmérettel) és tucatnál is több közelharcra, illetve önvédelemre alkalmas közepes (10,5–12 cm) és könnyűlöveget (5,7–7,5 cm) helyeztek el, általában forgatható és néha süllyeszthető páncéltornyokba. A tornyok elhelyezésére jellemző, hogy nem az erőd magjában, egy csoportban helyezték el azokat, hanem az erőd védett területén egyenletesen szétszórva – ezzel is nehezítve a támadó tüzérség dolgát. Az egyes erődök önvédelmét az árokba épített géppuskák és gyorstüzelő ágyúk biztosították.

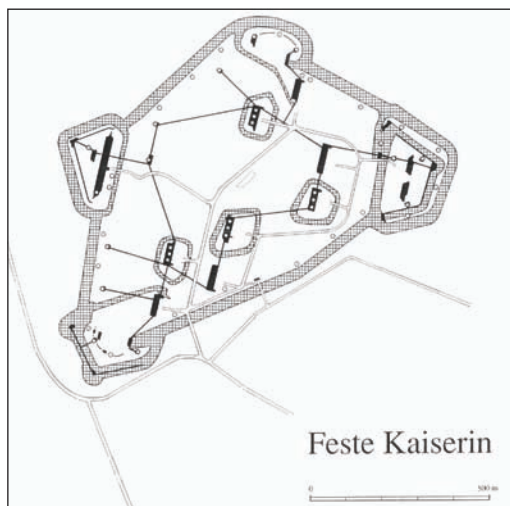
Verdun, Fort Vaucherauville

Belgiumban Henry Alexis Brialmont tábornok egy ettől eltérő, alapkoncepciójában más erődítési sémát tervezett: elgondolása az volt, hogy a tüzérséget nem szabad szétszórni, erőit egy helyen kell koncentrálni, viszont mindazt a betonmennységet, melyet egy francia erődnél arra használnak fel, hogy minden folyosót, önálló lőszerraktárat megvédjenek, ezen erődöknél a központi mag védelmére kell és lehet felhasználni. Így a Brialmont tábornok által tervezett erődök fő jellemzője, hogy van az erődöknek egy központi magja: ide koncentrálták a páncélkupolákban elhelyezett nehéztüzérséget (12, 15 és 21 cm űrmé-

Namur, Fort Marchovelléte, a betonozott részek alaprajza

évi távol-keleti ostrom eseményeinek vizsgálata alapján. A német koncepció szerint nem szabad a védelmi eszközöket, azaz a támadó tűzérő lehetséges célpontjait koncentrálni; minél inkább szét kell azokat szórni. Ezért gyökeresen új erődöket építettek, melyeknek még a nevét is megváltoztatták: „Fort” és „Festung” helyett a „Feste” kifejezést használták az új erődítményeikhez, melyek jellemzője, hogy a legénységet is több kaszárnya-

Metz, Feste Kaiserin

retű lövegekkel), a megfigyelő és a szelőlőző állásokat, s ezen a rendkívül vastag földémmel megerősített magon kívül helyezték el az önvédelemre szolgáló lövegkupolákat (5,7 cm űrméretű ágyúkkal), illetve a kaszárnyákat, melyek jóval gyengébb védelmet kaptak. Ezeket az objektumokat igyekeztek a lehető legkisebb területre összehúzófolni, s az erődöket egy jellemzően háromszög vagy négyszög alakú árokkal vették körbe.¹² Ezzel az elrendezéssel Brialmont tábornok a lehető legkisebbre csökkentette az erődök területét, melynek következménye az építési költségek és a védőőrség létszámának csökkenése volt.

A német és a cári orosz hadmérnökök eltérő eredményre jutottak az 1905. évi távol-keleti ostrom eseményeinek vizsgálata alapján. A német koncepció szerint nem szabad a védelmi eszközöket, azaz a támadó tűzérő lehetséges célpontjait koncentrálni; minél inkább szét kell azokat szórni. Ezért gyökeresen új erődöket építettek, melyeknek még a nevét is megváltoztatták: „Fort” és „Festung” helyett a „Feste” kifejezést használták az új erődítményeikhez, melyek jellemzője, hogy a legénységet is több kaszárnya-épületbe helyezték el, a tűzérőket is több, egymástól pár száz méterre levő önálló ütegállásokba telepítették, az önvédelmi fegyvereket megint más, önálló, forgókupolás bunkerekbe építették, s ezeket a csoportokat egy közös, de jól tagolt és többszörösen pásztázott árokkal, árokrendszerrel vették körül.¹³ A rendszer előnye, hogy a védelmi létesítményeket erősen széttagolták, sokkal több, egyenként nehezebben eltalálható célt jelentenek, hátránya viszont, hogy sokkal nagyobb számú védőőrséget igényeltek, a hatalmas terület közvetlen védelme nehezebben volt megoldható.¹⁴

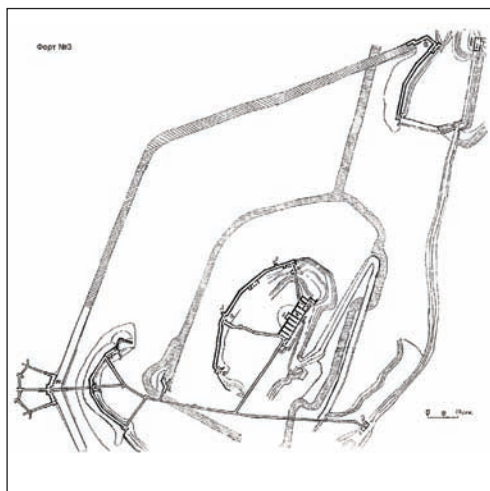
¹² Többek között: <http://maquette-garden.formactif.com/t24897-les-forts-de-la-pfn-1888-1892>. (Letöltve: 2014. június 10.)

¹³ Molt 1988. 17–21. o.; Ludwig 1938. Tafel I.

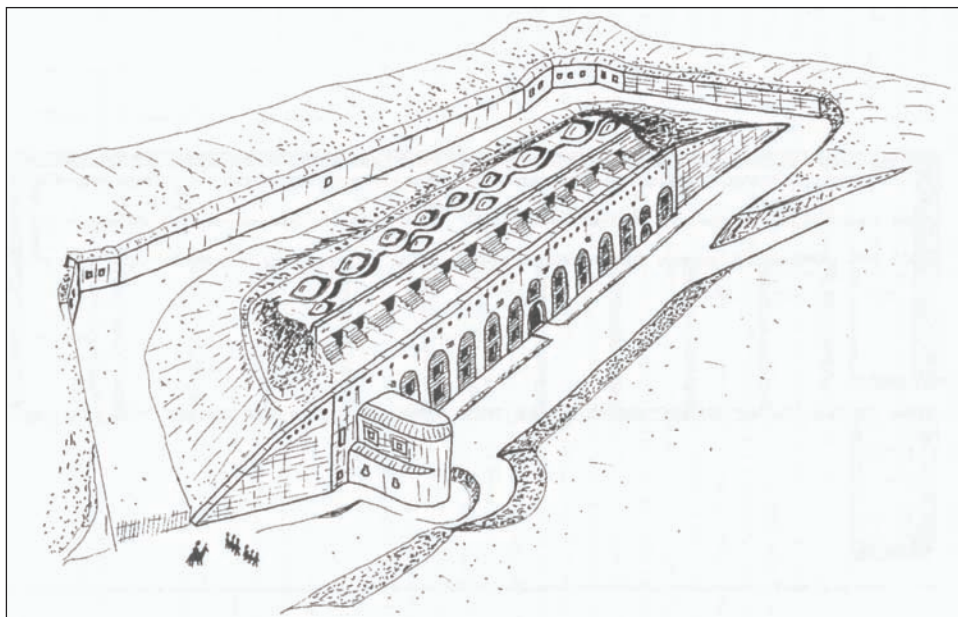
¹⁴ A német erődök feldolgozása: Rolf 1991. (passim).

Az orosz cári hadmérnökök már a századfordulón a gyalogsági fegyverek tüzeré helyezték a hangsúlyt az „erődöknél”. És ebben a gondolatban a Port Arthur-i ostrom csak megerősítette őket. Az orosz elképzelés szerinti erődök egy kicsiny központi kaszárnyából álltak, ahonnan meg lehetett közelíteni az önvédelemre szolgáló könnyűlöveges kupolákat, illetve a nem ritkán nyílt – gyalogsági – harcállásokat. A védműveket hosszú, egyenes, a géppuskák által jól belőhető árkok és akadályrendszerek vették körbe. A tüzérséget rendszerint különálló, de szintén az állandó harcállások modorában épített, betonozott ütegállásokba telepítették.¹⁵

Az Osztrák–Magyar Monarchia riválisaihoz képest kevesebb pénzt fordított

*Nem az európai hadszíntéren található,
de tipikus példája az orosz erődöknek:
Vlagyivosztok, Fort 3*

Krakkó, Fort Węgrzce

¹⁵ Bár szépirodalmi mű, de tökéletesen leírja az orosz erődharc (és a japán ostromtechnika) lényegét: Sztjepanov 1980.

Krakkó, Fort Borek

erődépítésre, s egy sokkal egyszerűbb és olcsóbb erődítési elméletet dolgozott ki már a XIX. század végén.¹⁶ Három fő eleme volt (természetesen az egész Európában elterjedt, „hagyományos” francia stílusú erődök – Artilleriewerk, Lagerfort¹⁷ – mellett): az úgynevezett „Einheitsforts”, melyeknek jellemzője, hogy egy, az erőd hátsó, kétszintes kaszárnyatömbjének tetején helyeztek el forgókupolákban 7-8, jellemzően 15 cm űrméretű tarackot és mozsarat. Belső udvaruk, illetve árokoldalazó-művük ezeknek az erődöknek nem minden esetben volt, a gyalogság jellemzően a lövegkupolák közötti térségben kialakított nyitott állásokból pásztázta az előterepet.¹⁸

Az ily módon felépített főerődök között kisebb méretű, jellemzően 2-5, de általában négy darab 8 cm űrméretű, páncélkupolában elhelyezett tarackkal ellátott köztes erődöt építettek az 1890-es évek végén és a századforduló elején.¹⁹ Ezek az erődök igen egyszerű formájúak, jellemzően trapéz alakúak voltak, gyalogsági lőállásaik, hasonlóan az övfőerődökhöz, a kupolák között, nyíltan helyezkedtek el. Az árkokat csak a mellvéden álló gyalogság pásztázta, árokvédművek nem voltak, s mindössze a kaszárnyatömb hátoldalán volt egy kisebb udvar, amit sánc, illetve a bejárat mellett, vagy a kaszárnyatömbből kinyúló kisebb kazamata fedezett.²⁰

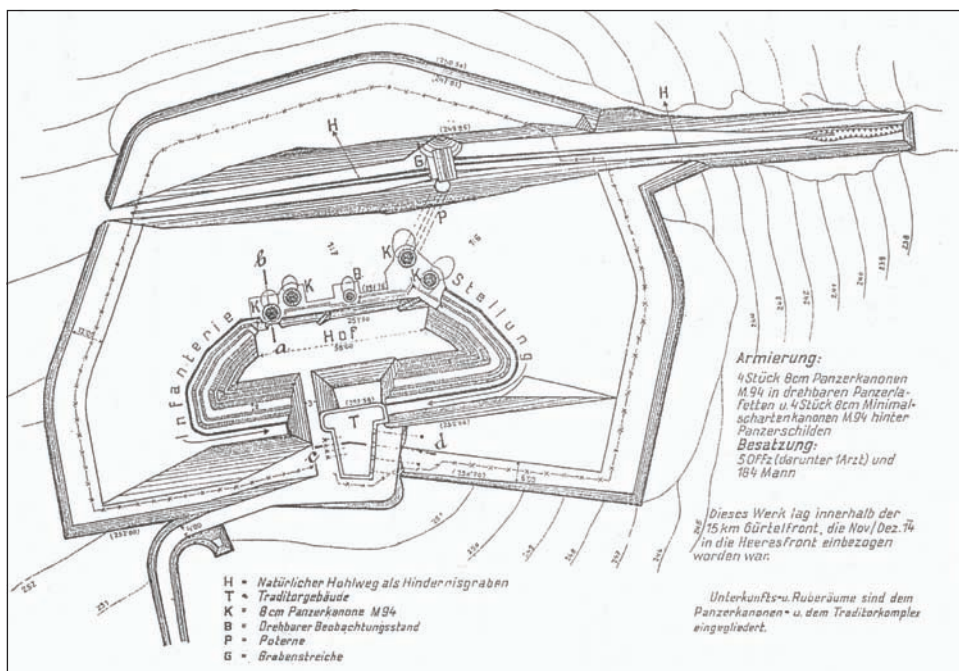
¹⁶ Kurt 1997. 85., 105., 117. o.

¹⁷ Atlas, Ser. I. Tom 2. 7. o.

¹⁸ Kétraktusos, belső udvaros és külön gyalogsági fedezékkel ellátott erőd volt Przemyśl, Panzerwerk IX. Uyowice, Fort XIII San Rideau, míg egytraktusos, egyszerűsített formájú erőd volt Krakkó, Gürtelhauptwerk 47/a Wegrze és 49a Dłubina.

¹⁹ Legszebb, máig is álló példái: Krakkó, Gürtelzwischenwerk 49¼, Grębałow és 45a Bibice.

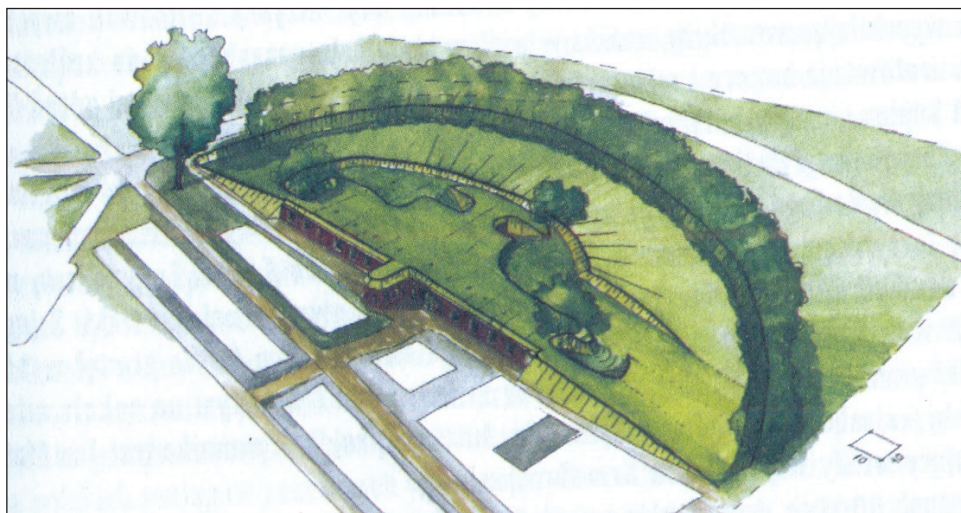
²⁰ Atlas, Ser. I., Tom 4.; Paula 1997. 117. o.

Krakkó, Fort Grębałów

Krakkó, Fort Mogila

Krakkó, Fort Mogila

Ezeknél is kisebb erődök voltak az úgynevezett közelharc-erődök, melyek gyakorlatilag nem voltak mások, mint megerősített gyalogsági harcállások. A földszintes kaszárnyatömb hátszág felé néző oldalán helyezkedett el az erőd udvara, s az egész építményt egy árok vett körbe, melynek oldalaiban jellemzően nem volt árokvédőmű. Az ilyen kis erődítmények ellenálló ereje a benne elhelyezett gyalogság tűzerejétől függött, ha valamennyi löveget el is helyeztek az erődben, azokat nyílt állásokba vontatták.²¹

Mivel a Monarchiának a világháború kezdetén nem volt elegendő nehézlövege, az erődökön belül sem építettek ki állásokat ezek számára. A nehéztűzértséget általában a központi tartalékban helyezték el, és csak baj esetén vezényelték azokat a veszélyeztetett

Osztrák–magyar páncélkupola az olasz fronton, télen. Egykorú képeslap

²¹ Például Krakkó, Fort 39 49½, Mogila, Fort Nr 8, Lobzow; Przemyśl, VII½, Tarnawce. Lásd: *Brzoskwinia* 1999. (9. ábra)

frontszakaszokra.²² Az a néhány tüzérségi állás, ami kiépült, gyakorlatilag csak sáncokkal megerősített nyílt tüzelőállás volt inkább, mint erődelem.

Az olasz határon a Monarchia a XIX. század második felétől, a korábbi, de az itáliai szabadságharc során elvesztett erődrendszerének pótlására építette ki új védővonalát. Mivel a hegyi tüzérség nem fejlődött olyan ütemben, mint a tábori tüzérség, az első világháború kitörésekor még számos, a korábbi időkben épült erődítmény is szolgálatban állt.²³ Ezek gyakorlatilag nem voltak többek, mint egy-egy megerősített határőr laktanya. A századfordulón már páncélkupolás erődítményeket is emelt mind az osztrák, mind az olasz hadsereg, sőt, a háború kitörésekor a legújabb elképzelések szerint sziklafalakba épített kavernás, a hegyek tömege által is védett ütegállásokkal biztosították a hágókat, átjárókat.²⁴

Igazából az olasz erődökről sem lehet mást elmondani. Ugyanezt az utat járták be: a városokat körbevevő överődök helyett (melyek amúgy is csak a volt veronai várnegyszögben voltak jellemzőek, az Alpokban nem) a hágókat és a szorosokat lezáró, nagyjából egy vonalban épített erősségeket terveztek,²⁵ továbbá a pénzhiány és a hegyi tüzérség fejlődésének hiánya miatt ugyanúgy gondolkoztak, mint a Monarchia tábornokai: korai, XIX. századi erősségeket is szolgálatban tartották, s csak a fontosabb helyeken építettek új erődöket. Először páncélkupolás erődök készültek,²⁶ majd az 1910-es években a sziklafalba vájt ütegállások rendszere alkotta erődjeiket.²⁷

Romániában két egymástól teljesen eltérő rendszert használtak. Bukarest erődrendszerénél Brialmont tábornok elképzeléseit valósították meg, míg északon, a Szereth-vonalnál az úgynevezett „páncélozott övonal” formációt.²⁸ Bukarest körül 18 erődöt és minden két erőd közé egy-egy, összesen tehát másik 18 páncélozott ütegállást építettek. Fegyverzetük egyformán páncélkupolákba helyezett 15 és 21 cm-es tarackokból, illetve a közelharcra 5,7 cm-es, szintén forgótornyokba épített ágyúkból állt. Az ütegállásokban kevesebb, jellemzően egyetlen 21 cm-es tarackkal felszerelt és két, 15 cm-es tarackkal felszerelt páncélkupola került beépítésre, míg az erődökben egy-három 21 cm-es tarackos, továbbá kettő-négy 15 cm-es tarackkal felszerelt tornyot helyeztek el, s a kupolák jó részében ikerlövegek kerültek beépítésre.²⁹ Hasonló rendszerben, de jóval kevesebb erőddel erősítették meg Braila hídfőjét és Foksani övvarát is.³⁰

A Szereth-vonalnál (Galac–Nemoloasa–Foksani–Kosmeti vonalon³¹) felépített különleges rendszernek, a „páncélozott övvonálnak” az a lényege, hogy a tüzérséget, főleg a könnyű tüzérséget nem állandó állásokba építették be, hanem kicsi, mobil kupolákba, melyeket szükség esetén vagy síneken, kézi erővel, vagy nagyméretű kerekeken, lóvon-

²² Az osztrák–magyar erődök gyenge tüzérségi felszerelésére: Szabó 1982. 122–123. o.

²³ Biočič 1951. 15. o.

²⁴ Kurt 1997. 71–73., 90–99. o.; Rosner 1994.; Grestenberger 2000.

²⁵ Egyik részletének pontos felmérése: Pieve di Livinallongo. (passim)

²⁶ Csak éppen erősebb lövegekkel: a Monarchia jellemzően 8–10 cm-es ágyúival szemben előszeretettel építettek be a kupolákba hosszú csövű 15 cm űrméretű lövegeket. Schmoll 1930. 208. o.

²⁷ Bunkeranlagen vom 1 WK in der Alpen. Letöltve az Internetről: www.moesslang.net/fotos/2.htm. (A letöltés időpontja: 2014. július 5.)

²⁸ Ezt a megoldást Románián kívül Svájcban is előszeretettel használták, 5,3 cm ágyúkkal. Rapold 1992. 41. o. A Szereth-vonalnál 3,7–5,3 cm űrméretű ágyúkat használtak: Schmoll 1930. 222. o.

²⁹ Vasiliu 1933. (passim)

³⁰ Lándor 1926. 219. o.

³¹ Lándor 1926. 74. o.

tatással lehetett a megfelelő állásokba vontatni.³² Az eljárás előnye, hogy nincsenek fixen telepített kupolák, azaz nincsenek előre kijelölhető és bemérhető célpontok; a lövegek akár a legerősebben védett fedezékekben is lehetnek, ahol túlélik a bombázást, s csak az ellenséges roham esetén gördítik/húzzák ki azokat a megfelelő tüzelőállásokba. További előnye, hogy a rendszer elméletileg relatíve kevesebb löveget igényel: miután nincsenek fixen építve, a rendelkezésre álló fegyverzetet könnyebben lehet a veszélyeztetettebb pontokra, az áttörési terepszakaszokra koncentrálni. Hátránya viszont, hogy ha eltalálják a fedezéket, nem csak egy, hanem több löveg is megsemmisülhet egyszerre. Illetve, ha nem is a fedezéket, hanem az onnan kivezető sínpart/utat érte a lövedék, akkor – bár a lövegek épek maradtak – mégsem lehetett azokat használni, mert a kivezető útvonaluk használhatatlanná vált. A rendszer legnagyobb hátránya: nem lehetett nehezebb lövegeket ezzel a technikával mozgatni. Jellemzően 5-6 cm-es, maximálisan 7,5 cm átmérőjű, rövid csövű ágyúk voltak azok, melyeket a mobil kupolákba be lehetett építeni. Ennél nehezebb lövegek a kupolával együtt olyan súlyosak lettek volna, melyekhez speciális szállítási módszereket kellett volna kialakítani, ami viszont aránytalanul drágává és nehezen használhatóvá tette volna a rendszert. A kis űrméretű, rövid csövű ágyúk csak a gyalogság ellen voltak használhatóak, a támadó tüzérseget leküzdeni tudó, nagy űrméretű lövegeket ebben a „páncélozott övonalban” is valamilyen állandó, megerősített ütegállásba kellett telepíteni.

A Szereth-vonalban alkalmazott lövegekhez hasonló, vontatható páncélkupolába szerelt ágyú

ütközve csak jelentéktelen károkat okoztak.³³ Az 1915-ben sorhajókkal végrehajtott nyolc támadás után a partvédő ütegek lövegeinek 70 százaléka sértetlen maradt, nagyobb kárt tettek bennük a partra szálló angol, ausztrál és francia robbantóosztagok, mint a nehéz hadihajók ágyútüze.³⁴

A törökök Boszporusznál épített erődjeiről igen keveset lehet tudni, de a korabeli források alapján tipikus partvédő erődök lehettek, melyek egymás mellett felállítva védték a Dardanellák bejáratát. A törökök szerencséjére az erődök nagyobbik része egyszerű, sáncsal védett, nyitott ütegállás volt, így a tengerszoros védműveinek ostromakor az antant csatahajókról kilőtt páncélgránátok nem találtak elég „kemény” célpontokat, így a lövedékek nem robbantak fel a föld-sáncba csapódáskor, illetve a sáncokba

³² A védővonalba valószínűleg 70 vontatott páncéltornyot építettek be. *Lándor* 1926. 74. o.

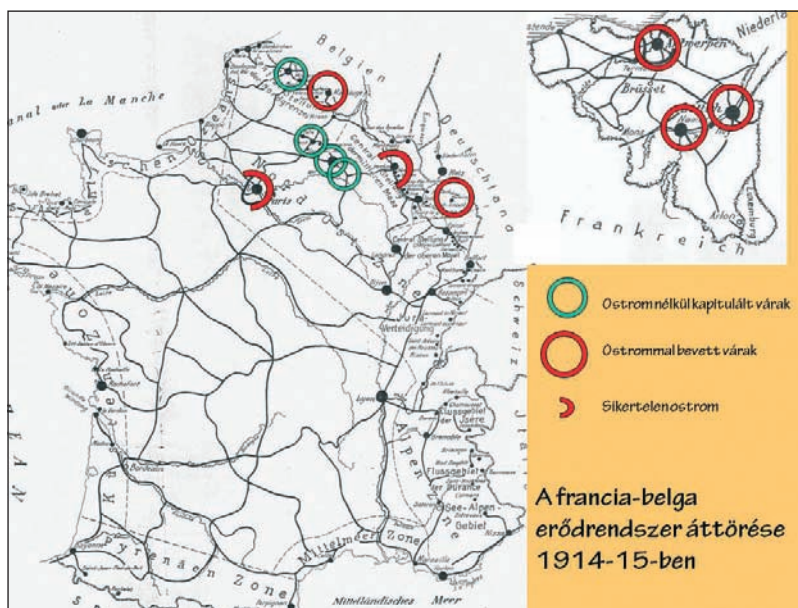
³³ A nehéz tengeri hadihajók fő lövegeinek alapvető lövedéktípusa az úgynevezett páncélgránát vagy páncéltörő gránát volt. Ezeket az ellenséges csatahajók akár több tucat centiméter vastag fő páncélvértjének átütésére tervezték. Ezért a lövedékek orra egy rendkívül vastag és kemény kupakot kapott, hogy össze ne törjön akkor, amikor beleütözik az ellenséges hajó vértjébe, illetve a lövedék fenekén elhelyezett gyújtó is lomha és érzéketlen volt, hogy nehogy az ellenséges hajó fő páncélvértje előtt, a fedélzet vagy a hajóoldal vékony lemezén lépjen működésbe. A gyújtó „arra várt”, hogy egy nagyon kemény és vastag, ellenálló acélrétegbe ütközzön. Akkor indult volna be a gyújtószerkezet, ami a páncélrétegen áthaladva a lövedéket felrobbantotta. Ezért, amikor egy ilyen gránát a sáncok puha földhányásába fúródott bele, nem érzékelt akkora ellenállást, mint amire tervezték, így – hacsak véletlenül nem egy betonfedezék falával találkozott – rendszerint robbanás nélkül átszalad az ágyukat védő földsáncokon.

³⁴ *Kiss* 2011. 123–125. o.

Az erődök szerepe az első világháborúban

Az erődök szerepe több is volt, illetve kevesebb is volt, mint azt általában gondolják. Több, hiszen négy esetben is stratégiai szerepet kaptak az erődrendszerek, s kevesebb, mert az elképzelésekkel szemben *igazán sok* ostrom nem történt a háború folyamán.

Az erődök stratégiai szerepet első ízben 1914 őszén, a nyugati fronton kaptak, ahol a német nagyvezérkar még békeidőben kidolgozott terveiben sem merte megkockáztatni a francia határ menti várak legerősebb védővonalának (Verdun–Toul–Epinal–Belfort–Besançon vonal) áttörését, hanem inkább az erődrendszer északról való megkerülését határozták el. Ezzel a hadművelettel a németek időt és teret vesztek: időt, mert mire áttörték a belga és az észak-franciaországi erődök rendszerét, s előrenyomultak az ország belsejébe, a szövetségesek időt nyertek a mozgósítás befejezésére, a csapatok átcsoportosítására, a Párizs és Verdun közötti szilárd védelem kiépítésére. Másrészt a németek teret is vesztek: az áttörés után olyan hosszú, nyitott déli szárnyuk keletkezett, hogy az eredeti tervekkel ellentétben nem jutott elegendő hadosztályuk Párizs északról történő megkerülésére.³⁵ Ily módon a francia főváros, védelmi rendszerével, s az ott állomásozó tartalékokkal együtt a hadműveletek kulcsponyjává vált: az első Marne-i csatában a bevetett francia tartalékok megakadályozták a németek további előrenyomulását, s azt, hogy Párizstól délre és nyugatra további jelentős területeket foglaljanak el.³⁶

Erődharcok a nyugati fronton

³⁵ A kérdés ennél sokkal összetettebb: már maga Schlieffen tábornok is, amikor tervét elkészítette, az *összes* német hadosztály nyugati fronton történő bevetésével számolt. Már 1914 őszén is nagyon hiányoztak a Kelet-Poroszország védelmére és a Monarchia megsegítésére keleten hagyott hadosztályok.

³⁶ Ha a németeknek nem kell ezen az északi kerülő úton haladniuk, hanem a legrövidebb Metz–Verdun–Párizs, illetve a Strasbourg–Dijon útvonalon törhetnek előre, talán másképp alakul a nyugati hadjárat sorsa.

Másodszor 1914 őszén, a keleti fronton volt jelentősége az erődöknek: az oroszok őszi előrenyomulásakor, az első lemergi csata után. Az övvár *első* körülfárása idején Przemyśl vára sikerrel tartóztatta fel a keskeny sávban előrenyomuló támadókat, ezzel időt szerzett a Monarchia hadseregének, hogy rendbe szedje a visszavonulás során szétfelbomlott csapatait és sikeres ellentámadást indítson, mellyel hamarosan felmentette az erődöt.³⁷

Harmadszor 1915-ben volt stratégiai szerepe az erődöknek: amikor Olaszország megtámadta a Monarchiát, az osztrák–magyar államszövetség már kétfrontos háborúba bonyolódott, s nem igazán álltak rendelkezésre olyan csapatok, amelyekkel a harmadik frontot is biztosítani tudták volna. Így a meglepetésszerű olasz támadást az erődökre támaszkodó hegyivadász, finánc- és rendőralakulatok (vagy a népfölkelés, illetve az osztrák országos lövész alakulatok, alig 30 000 fő) tartóztatták fel addig, míg a hadvezetésnek sikerült reguláris alakulatokat a térségbe átcsoportosítani.³⁸

Végül, ide sorolhat a Dardanellák védelme is, amikor Churchill azon elképzelését, hogy tengeri hadművelettel foglalják el Isztambult, és ezzel kiűtik a törököket a háborúból, jórészt a török parti erődök akadályozták meg, melyek a háború végéig lehetetlenné tették az ellenséges nehéz csatahajók behatolását az Aranyzarv-öbölbe. Ezáltal megakadályozták, hogy egy meglepetésszerű hadművelettel az antant kikapcsolja Törökországot a háborúból, a török hadszíntéren küzdő német és osztrák–magyar csapatokat elvágja az utánpótlásuktól és lehetővé tegye az Irakot és Perzsiát biztosító angol csapatok nyugati frontra vezénylését.³⁹

Erődök az első világháborúban

Az első világháborúban a legismertebb erődharcok a nyugati fronton zajlottak. A német csapás először a belga erődökre zúdult. Lüttich övvárának ostromát 1914. augusztus 4-én kezdik meg, s 16-án már az egész erődrendszer elesett. E helyen nem lehet igazi ostromról beszélni: a védőknek nem volt idejük a térközellásokat kiépíteni, így az erődök közé betörő németek hamarabb foglalták el a várost, mint az överődöket. Ezzel lehetlenné tették az erődök ellátását, a védtelenebb torokoldal felől támadhatták az erősségeket és pszichológiailag is végzetes csapást mértek a védőkre. A későbbi vizsgálatok már itt kimutatták a Brialmont-rendszer hátrányait: mivel a kisméretű erődmagban össze voltak zsúfolva a tüzérségi és a megfigyelő kupolák, alig volt olyan nehézlövedék, amelyik nem talált el valami lényegeset: ha nem lövegállást, akkor megfigyelőt. Kevesebb lövedékkel is nagyobb rombolást tudtak okozni a támadók.

Felmerült még egy olyan probléma, mellyel korábban senki nem számolt: a robbanások okozta mérgező füstgázok leszivárogtak az erődök belsejébe, a kazamatákba és megmérgezték a legénységet, amely választhatott a kapituláció és a gyötrelmes fulladás között

³⁷ Schmoll 1930. 237.; Szabó 1982. 108–124. o.

³⁸ Schmoll 1930. 239–241. o.

³⁹ Természetesen ez egy összetett hadművelet volt. Az erődök hősie ellenállása mellett nem szabad elfelejtenünk a német és az osztrák–magyar tengeralattjárók tevékenységét sem. Legalább három ellenséges nehéz hadihajót tettek ártalmatlanná, torpedókkal és aknákkal. Illetve a gyalogság küzdelmeit sem feledhetjük, akik a Gallipolinál partra szállt antant gyalogságot először feltartóztatták, majd visszavonulásra kényszerítették.

– rendszerint az életet választották.⁴⁰ A vár összesen 13 napig tartotta magát. Namur erődje még hamarabb esett el. Az ostrom augusztus 20-án kezdődött, és négy nap múlva már kapitulált is a védőrség. Gyakorlatilag a védők erkölcsi ereje volt az, ami itt összeomlott, a falak még kitartottak. A végső számvetés szerint a német és az osztrák–magyar ütegek összesen 6763 nehézlövedéket (21 cm és felette) lőttek az erődökre, de így is csak a tüzéség 13 százalékát (összesen 12 kupolát) sikerült elhallgattatni.⁴¹ Maubeuge erődje 11 napig állta egy német hadtest támadását, Manonviller mindössze 34 óráig, Antwerpen ostroma augusztus 20-án kezdődött, és a helyőrség október 10-én kapitulált úgy, hogy az övvarat nem sikerült körbezárni. „Szabályos” ostromra nem került sor, a tenger felől az angolok végig biztosítani tudták a vár utánpótlását, a németek gyakorlatilag frontális rohamokkal foglalták el az erősséget.⁴²

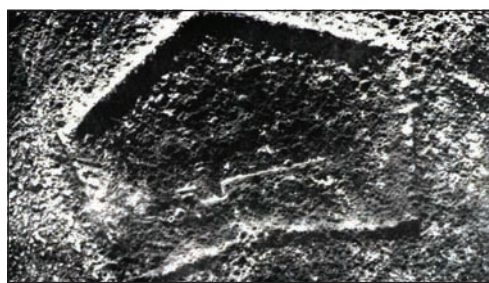
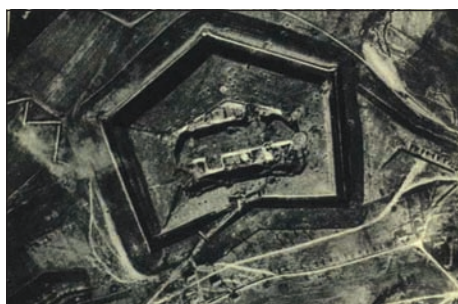
Verdun különleges szerepet játszik az első világháború hadtörténetében. A verduni „vérszivattyú” a legsúlyosabb csaták színhelye volt. Mit jelentett ez az erődítmény szempontjából? A németek először 1914 szeptemberében támadták meg a várost. Azonban körülzárása nem sikerült, így ostroma is meghiúsult, a front gyakorlatilag az erődök vonalában megmerevedett. 1915 augusztusától zajlott Verdun második ostroma, ami több megszakítással egészen 1916. december 18-ig tartott. Ezt a hadműveletet talán nem is lehet ostromnak nevezni, mert, bár itt egy erődrendszer területén zajlottak a harcok, a cél mégsem a vár elfoglalása volt. Német részről a francia tartalékok felmorzsolása és egy hadműveleti sarokpont elfoglalása volt a cél, míg francia részről a front északi szárnyának biztosítása, a terület megtartásával a következő hadműveletek számára megfelelő kiindulási pont megteremtése. A több mint egy éven keresztül dúló ütközet a világháború egyik legismertebb és legvéresebb csatája volt; a várharcászat szempontjából most csak a következőket emelnénk ki. A hadműveletek alatt az erődök nem mint önálló harci blokkok szerepeltek, hanem leginkább mint a tábori hadsereg gyalogságának fedezői, raktárai, tüzéségi és megfigyelőállásai. Az erődök nem önállóan harcoltak, hanem futó- és lövészárkokkal be voltak kötve a tábori védőrendszerbe. Az erődök körülzárására soha nem került sor, dél, délnyugat felől a francia utánpótlás folyamatos volt. Az erődök tervezési létszámukhoz képest jelentősen túlszűfoltak voltak. Vaux erődjének kazamatáit 150 emberre tervezték – néha 1000 ember is védelmet talált bennük. Végül, a legendákkal ellentétben, a központi hatalmak nehézlövegei nem tudtak akkora kárt okozni az erődökben, mint azt a propaganda állította. Vacherauville-erődöt összesen 8000 (!) találat érte, ebből 110 db 42 cm-es, 2140 darab 21-28 és 30,5 cm-es (minden három négyzetméterre két nehézlövedék jutott); de az erőd 2,5 méternél vastagabb betonfalait egy lövedék sem tudta átütöni, s a páncéltornyok is használható állapotban maradtak.⁴³

⁴⁰ Erre a veszélyre korábban senki nem gondolt. A fekete lőporral töltött lövedékek nem fejlesztettek ekkora mennyiségű mérgező gázt, az új típusú gránátok mérgező égéstermékai ellen viszont nem építettek szűrőberendezéseket az erődök légszűrőnáiba – igaz, még nem is létezett olyan technológia, amelyik megfelelőképpen kiszűrte volna az ártalmas anyagokat a levegőből.

⁴¹ A kilőtt lövedékek száma, mint már említettem, csak a nehézlövedékekre vonatkozik. Ha minden gránátot összeszámolunk, akkor ennél jóval nagyobb számot kapunk. Parancsnokának jelentése szerint a Suarlée-erődre két nap alatt összesen 2200 lövedék csapódott be, melyből csak 650 volt 21 cm-es és 26 db 42 cm-es, a többi a tábori tüzéségtől származott. *Schmoll* 1930. 225. o.

⁴² A belga erődökre leadott lövések és azok hatásának jó feldolgozása: *Rocolle* 1989. 545–547. o.

⁴³ A nyugati front erődharcait a legjobban összefoglalja: *Schmoll* 1930. 223–237. o.

Egy legendás képpár: Verdun, Fort Douaumont erődje az ostrom előtt és az ostrom után. Az első képen még az erődöt körülvevő gyalogsági állások is látszanak

A verduni citadella az ostrom után

Az orosz fronton a visszavonuló osztrák–magyar csapatok a kezdetleges és befejezetlen lemergi erődítményeket (improvizált övvár⁴⁴) gyakorlatilag komolyabb harc nélkül feladták. Komolyabb ostromra Przemyśl váránál került sor, ahol az első körülzárás alatt, 1914. szeptember 18 és október 8 között a helyőrség kitartott a meg-megújuló rohamok ellenére; és bár néha már az erődök udvarára is betörték az oroszok, egyetlen állást, erődítményt nem vesztek el a védők. A második körülzárás alatt, 1914. november 8.⁴⁵ és 1915. március 22. között komolyabb ostromra nem került sor. A támadó orosz csapatok parancsnoksága, okulva a korábbi veszteségekből, az erődök ellen közvetlen támadást nem indított, mindössze az elő-

térállásokat foglalták el rohammal; illetve nyugtalanító, zavaró támadásokat szerveztek. A helyőrség veszttét az utánpótlás hiánya, az éhség, a betegségek, a kimerültség és a hideg okozta. De a kapituláció pillanatában az összes erőd az osztrák–magyar csapatok kezében volt, egyet sem tudtak elfoglalni a támadók!⁴⁶

Krakkónak ilyen heroikus, hősie szerep nem jutott. Mégis igen fontos feladata volt: 1914–15 telén, az osztrák–magyar hadsereg a Kárpátokban harcolt, a Galíciából Bécsbe vezető főútvonal egyik fő reteszállásaként Krakkó övvára volt az az erősség, amelyiknek meg kellett akadályoznia, hogy az oroszok Bécs ellen vonuljanak. A cári hadsereg a kemény ellenállás dacára az erődrendszer északkeleti oldalát annyira megközelítette, hogy 1914. november-decemberben a krakkói V. és VI. védőkörlet erődjei tüzéségi tűzzel elér-

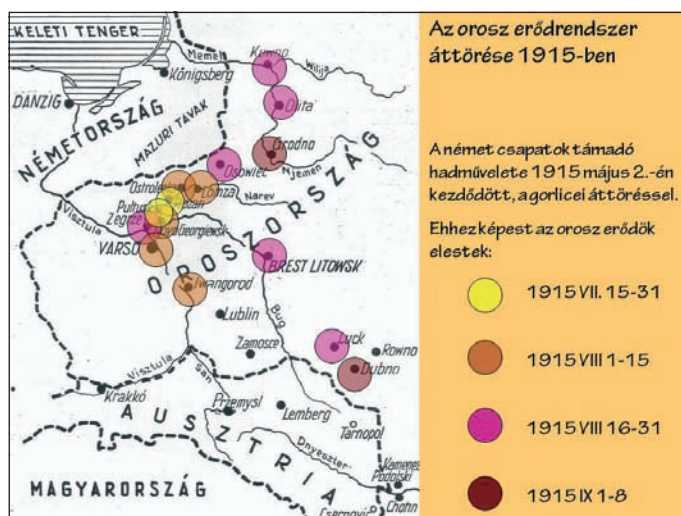
⁴⁴ Schmoll 1930. 238. o.

⁴⁵ Az erőd körülzárása október 18 körül indult meg, de csak november 8-án zárult be az ostromgyűrű. Szabó 1982. 129. o.

⁴⁶ Szabó 1982. 129–159. o.

ték és feltartóztatták a támadókat, illetve tüzükkal hosszú ideig támogatták a tábori állásokban védekező gyalogságot.⁴⁷

Az orosz hadszíntéren a kárpáti, illetve galíciai csaták befejeztével a következő nagyobb erődharcokra 1915-ben került sor. Ez a minősítés is inkább a német és az osztrák–magyar propaganda kifejezéseinek egyike, hiszen a valóságban tényleges ostromra alig került sor. Ugyanis az orosz hadvezetés a gorlicei áttörés után felismerte, hogy nem rendelkezik akkora hadászati tartalékkal, felhasználható élőerővel, hogy a központi hatalmak támadását az előző télen elért terepszakaszon feltartóztassa, ezért elhatározta az orosz birodalom nyugati határainál kiépített erődrendszer tervszerű kiürítését és az ott állomásozó csapatokkal a tábori hadseregek feltöltését. Mivel az orosz hadsereg az erődöket kiürítette, a német csapatok 1915. július 24. és szeptember 8. között 16 erődrendszert, azaz ötvárat foglaltak el, mely közül mindössze egy esetben, Nowo Georgiewsk (Modlin) erődjénél került sor tényleges ostromra, öt esetben lőtték a németek az erődöket és öt esetben mindenféle ellenállás nélkül foglalták el az ötvárat a támadók.⁴⁸ Látható, hogy a cári vezérkar „feláldozta” az erődöket. Inkább kiürítette őket, eltúrta elfoglalásukat; lényegesebb volt számára a csapatok és a felszerelés megmentése, mint az állandó építmények uralása.

Az orosz erődrendszer áttörése 1915-ben

Az olasz vagy délnyugati hadszíntéren az olasz és az osztrák csapatok között került sor erődharcokra. Itt sem beszélhetünk szabályos ostromokról. Egyrészt az erődök sem övvár mintájára voltak elhelyezve a városok körül, hanem a járható hágók és szorosok környékén, nagyjából egy vonalban; így bekerítésről stb. nem lehetett szó. Másrészt ezen a hadszíntéren az erődök nem önálló, harcászatiilag, hadműveletileg kiemelkedő objektumokként jelentek meg, hanem mint az első vonalban védekező gyalogság megerősített tüzérségi

⁴⁷ Atlas, Ser. I., Tom 2. 2. o. és Tom 4. 2. o. Az orosz előrenyomulás lendületére jellemző, hogy november 30-án a Fort 49 Krzesławice erődötől nem több mint 2 km-re sikerült csak feltartóztatni az ellenséges rohamokat. Fort 49 „Krzesławice” w Krakowie, 2. o.

⁴⁸ Schmoll 1930. 244–245. o.

támpontjai. Leküzdésükhöz sem hozták létre tűzércsoportokat, mint a nyugati hadszíntéren, hanem csak az adott körzet rendelkezésre álló tűzértségéből jelöltek ki osztagokat a nehéz tábori elemek (azaz az erődök) elfoglalásához.⁴⁹ Ám a hegyekben bevetettek egy olyan eszközt is, amit a nyugati hadszíntér sáros talajában csak ritkán tudtak alkalmazni: az aknákat. Mindkét fél kemény munkát végzett azért, hogy az ellenséges állásokat, tűzérsegi fedezékeket és erődöket, ha lehet, aláaknázza és ily módon semmisítse meg.⁵⁰

A első világháború az övvarak fénykora és hanyatlásának kezdete is volt. A Nagy Háború befejeztével a vezérkarok, a hadmérnökök és a katonai teoretikusok tanulmányozták az erődök szerepét, az erődharcokat, az ostromokat, a védelmet és az erődök lehetőségeit, és igen sommás megállapításra jutottak: a modern hadviselésben az övvaraknak többé nincs szerepük a hadviselésben. Indokaik között hadművelleti, harcászati, gazdasági és a hadtáppal kapcsolatos érvek voltak.

Bebizonyították, hogy a tűzértség fejlődésével az övvarak immár nem képesek lépést tartani. A háború alatt a lövegek lőtávolsága két-háromszorosára nőtt, az általános 5-6 km-ről 10-12 km fölé, a messzehordó lövegeknél pedig 15 km körüli értékre.⁵¹ Ha a lövegek fejlődésével a védelem is lépést kívánt tartani, minimum 16-18 km sugarú védőövet kellett volna kialakítani, amely mintegy 96-108 kilométeres arcvonala-hosszat jelentett volna. És mivel a géppuskák hatásos lőtávolsága nem nőtt a tűzérsséggel együtt, minden 2-3 km-re kellett volna egy-egy erődöt építeni, ami övvaraként 32-40 új, a világháborús lövegek ellen védeni képes, modern erődöt jelentett. A világháború végeztével nem volt olyan ország Európában, amelyik ezt finanszírozni tudta volna. (Valamint, ha a jövőbe is tekintettek a teoretikusok, amennyiben egy évtizeden belül újabb 5-8-10 km-el növekedik a lövegek lőtávolsága, akkor megint egy újabb erődövet kell kiépíteni, még messzebb a magtól, még nagyobb területen, még több állással, még több löveggel, még több pénzért.)

Amennyiben az egyes államoknak egy ötéves háború után lett is volna olyan pénzügyi lehetőségük, hogy az ilyen hatalmas, új védvarak kiépítését finanszírozzák is, a földi erődök semennyire nem védtek az új veszedelemtől: a légierő támadásától. Hiába építették volna fel a határon az áttörhetetlen erődrendszereket, a támadó bombázók akkor is el tudták volna érni az erődök által védett településeket, ipari és közlekedési csomópontokat.

Ha az egyes övvarak arcvonala-hossza egyenként mintegy száz kilométert tesz ki, akkor hat övvar védővonalának hosszából már nagyjából bármelyik európai szárazföldi határt végig meg lehetett erődíteni. És az új, „kiegyenesített” vonalban a határ teljes egésze védve lett volna, nem csak néhány város és környéke.

Az övvarak hatalmas humán- és technikai ellátást igényeltek. Egy 16-18 km sugarú övvarban várhatóan sok tízezer, ha nem százezer katonát kell elhelyezni mozgósítás esetén, erődönként 15-20 löveget, melyek a mozgó ütegekkel és a tartalékkal együtt 1200-1800 csövet is jelenthettek. Nem volt olyan állam, amely pénzügyileg finanszírozni tudta volna mindezt, de nem is állt ekkora emberanyag az első világháborúban kivérzett országok rendelkezésre. A probléma másik oldala: ha megtámadják az erődöt, valóban szükség van ekkora nagyságrendű fegyverzetre és katonára, de ha a támadás elmarad, a helyőrség csak holt erő, ami nem avatkozik be a harcokba, nem vethető be az ellenséges főtámadás hely-

⁴⁹ Schmoll 1930. 239–241. o.

⁵⁰ A Dolomitokban folytatott aknaharcról: Striffler 1988.

⁵¹ Szanati 1984. 15. o.

színén, és a hatalmas technikai, tüzérségi felszerelés, amit az ötvárakba beépítettek, szintén kihasználatlan marad.⁵²

Ha az ötvárakban több tízezer, százezer embert helyeznek el, akkor azokat élelmezni is kellett. Naponta és fejenként 1,2-1,5 kg élelemmel számolva 10 000 embernél napi 12-15 tonna, 100 000 embernél 120-150 tonna élelmiszert jelentett volna. Havonta 360-450, illetve 100 000 embernél 3600-4500 tonna csak élelemből, csak övváranként és csak az embereknek.⁵³ Ezt a hatalmas mennyiségű élelmiszert minden övvárban előre fel kellett volna halmozni, hiszen ellenséges támadás esetén nem biztos, hogy lett volna elegendő idő ennyi élelmiszert odaszállítani, mielőtt bezárul az ostromgyűrű. Viszont ennyi élelmiszert kivonni az ország gazdálkodásából, és csak mint tartalékként tekinteni rá, megint hatalmas költségekkel járt volna, melyet nem tudtak megengedni maguknak az európai hatalmak.

Az első világháború harcai után a lelkes statisztikusok kiszámolták, hogy minden egyes ellenséges katona ártalmatlanná tételéhez 1 tonna lőszerre volt szükség a háború folyamán; így a modern erődöknél – mivel az ostromhoz elengedhetetlenül szükségesnek a háromszoros erőfölényt tartották –, a helyőrség létszámánál háromszor több tonna lövedék felhalmozását tartották szükségesnek. (10 000 embernél 30 000, 100 000 embernél 300 000 tonna lőszer).⁵⁴ Természetesen ez egy olyan irreálisan nagy mennyiség, melyet egyetlen állam sem tudott volna minden övvárába eljuttatni.

Taktikai oka is volt az ötvárak felszámolásának: a légi megfigyelés segítségével a tüzérség egyre pontosabban lőtt, a bombázók pedig külön megfigyelést sem igényeltek: az erődökhöz hasonlóan nagyméretű célokat többé nem lehetett egyszerű álcázással, fasorokkal, kiemelésekkel elrejtteni az ellenséges megfigyelők és a bombázások elől. A nagyméretű, saját tüzérséget koncentrálnál erődök már csak jó célpontokat jelentettek, melyek inkább veszélyt, mint oltalmat jelentettek a saját csapatoknak. A tüzérségi tűz és a légi bombavetés célzási pontosságának javulásával egyetlen lehetőség kínálkozott: a védőállások méretét is csökkenteni kellett és a lehetőség szerinti minél kisebb állásokat is minél jobban el kellett rejtetni, még annak az árán is, hogy a jól megfigyelhető védőárokról sok esetben lemondtak.⁵⁵

Látható, hogy az első világháború tapasztalatai és a közgazdasági számítások egyaránt az ötvárak, överődök ellen szóltak. Ezért a világháború befejezése után a teoretikusok hamarosan kidolgozták a határ egész hosszában széthúzott, jellemzően kisebb állásokból álló, de egyenletes sűrűségben, és ha lehet, több vonalban elhelyezett erődítmények rendszerét. Ezek az erődítményrendszerek nem csomópontokat védtek, hanem falként húzódtak végig az államok határán.⁵⁶

⁵² A probléma egyébként a második világháborúban is felmerült: a francia hadvezetés a Maginot-vonal védelmére majdnem 500 000 embert rendelt, mely csapatokat a flandriai harcok során sem vontak ki az erődökből és az erődök övezetéből, ezért ők – bizonyos, kis részeket nem tekintve – harc nélkül kapituláltak, így felesleges pénzkidobásnak bizonyult az a hatalmas összeg, melyet az erődökre, és azok felszerelésére költöttek.

⁵³ A sok ezer lónak szükséges takarmány mennyiségét még nem is számoltuk.

⁵⁴ Schmoll 1930. 252. o.

⁵⁵ Bár például a cseh és a francia erődöknél több esetben is látványos akadályöveket hoztak létre, viszont ilyen esetben az erődöket méretezték úgy, hogy semmilyen gránát vagy bomba ne üsse át a földémet.

⁵⁶ Ilyen volt a leghíresebb Maginot-vonal, a belga, holland, cseh és szlovák, román és jugoszláv erődrendszerek. Az olaszok és a svájciak ragaszkodtak a jól bevált módszerhez, a hágókat és a szorosokat erődítették meg. A Szovjetunió szintén az egész határon átérő erődített öveket hozott létre: a Sztálin- és a Molotov-vonalat. Félreértésre egyedül Breszt (Brest-Litovsk) erődje adhat okot. Itt ugyanis a régi övvár is a Sztálin-vonal része lett. Azonban nem a teljes rendszer, csak néhány elemük – köztük a magerőd is –, melyek a tervezett védelmi vonalban feküdtek. Az 1941 nyarán hősi ellenállást tanúsító katonák sem az egész breszti erődrendszert védték, hanem csak a város körül kiépített „noyau”-t, a központi magot.

BIBLIOGRÁFIA

- Atlas, Ser. I. Tom. 2., 4. Atlas Twierdzy Kraków. Seria I., Tom 2. Fort 49, Krzesławice. Krakow, 1994.; Tom 4. Fort 49¼, Grębałow. Kraków, 1995.
- Balogh 2009. Balogh Tamás: A „piros-fehér-piros” a Sárga-tengeren. A Kaiserin Elisabeth cirkáló története. Budapest, 2009.
- Biočič 1951. Biočič, Ante: Sztalna fotifikacija danas. Belgrád, 1951.
- Brzostkwinia 1999. Brzostkwinia, Waldemar et al: Wartości zabytkowej twierdzy Przemyśl w świetle ostatnich badań terenowych i archiwalnych. In: Twierdza Przemyśl. Informator regionalny. Łańcut, 1999. 27–78. o.
- Cavedish é. n. Cavedish, Mashall: World War I. Illustrated Encyclopedia of World War I. Toronto, é. n.
- Die Reichsbefestigung Die Reichsbefestigung Bosniens und der Herzegowina im 20. Jahrhundert. (Szerző megjelölése nélkül.) *Militaria Austriaca*, 14. (1993) 55–61. o.
- Fort 49 „Krzesławice” w Krakowie Młodzieżowy dom kultury. Fort 49 „Krzesławice” w Krakowie. Red. Dziadoń, Franciszek. Krakow, é. n.
- Grestenberger 2000. Grestenberger, Erwin Anton: K. u. k. Befestigungsanlagen in Tirol und Kärnten 1860–1918. Wien, 2000.
- Kaiser é. n. Das Ehrenburg der deutschen schweren Artillerie. Hrsg. Kaiser, Franz Nikolaus. II. Bd. Berlin, é. n.
- Kiss 2011. Kiss László: Csatahajók az első világháborúban. Budapest, 2011.
- Kurt 1997. Kurt Mörz de Paula: Der österreichisch-ungarische Befestigungsbau 1820–1914. Wien, 1997.
- Lándor 1926. Lándor Tivadar: A Nagy Háború írásban és képen. 4. k. Budapest, 1926.
- Ludwig 1938. Ludwig, Man: Neu Zeitliche Festungen. Von der Panzerfestung zur Befestigenzone. Berlin, 1938.
- Molt 1988. Molt, Albert: Der Deutsche Festungsbau von der Memel zum Atlantik. H. n., 1988.
- Paula 1997. Paula, Mörz de: Die österreichisch-ungarische Befestigungsbau 1820–1914. Wien, 1997.
- Pieve di Livinallongo Pieve di Livinallongo und Longarone. Zone 20 Kol VI. M 1: 75000. Lelőhelye: Hadtörténelmi Levéltár, M IVd 682 1/33.
- Rapold 1992. Rapold, Hans: Evolution des fortifications en Suisse entre 1815 et 1921. In: Forts et Fortifications en Suisse. Hrsg. Fuhrer, H. S., Lüem, W. et al. Lausanne, 1992.
- Rocolle 1989. Rocolle, Pierre: 2000 ans de fortification française, du 16e siècle au mur de l’Atlantique. Montligeon, 1989.
- Rolf 1991. Rolf, Rudi: Die Deutsche Panzerfortifikation. Die Panzerfesten von Metz und ihre Vorgeschichte. Osnabrück, 1991.
- Rosner 1994. Rosner, Von Willibald: Die Österreichisch-Ungarische Gebirgsfortifikation der Ära vgl. 1881/1883–1900. In: *Militaria Austriaca*, 15. Gesellschaft für Österreichische Heereskunde. Wien, 1994.
- Schmoll 1930. Schmoll Endre: Haditechnikai alapismeretek. II. k. Erődítési technika, utásztechnika, szállítás vízen, folyamerők. Budapest, 1930.

- Striffler* 1988. *Striffler, Robert*: 1917 Guerra di mine nelle Dolomiti. Marmolada, colbricon, buse dell'oro. Nürnberg, 1988.
- Studienbehelfe* *Studienbehelfe der K. u. K. Kriegsschule über Befestigungen. (Die Reichsbefestigungen Auflage.)* Wien, 1912.
- Szabó* 1982. *Szabó László*: A nagy temető. Budapest, 1982.
- Szanati* 1984. *Szanati József*: A tábori tüzérség az első és a második világháborúban. Budapest, 1984.
- Sztyepanov* 1980. *Sztyepanov, Alexandr*: Port Arthur. 1–2. k. Budapest–Uzsgorod, 1980.
- Vasilu* 1933. *Vasilu, D. I. Locotenent Colonel*: Fortificația permanentă contemporană. București, 1933.

1915 AZ OSZTRÁK–MAGYAR KITÜNTETÉS-TÖRTÉNETBEN

The Year 1915 in Austro–Hungarian Phaleristics

Similarly to the previous wars of the Habsburg Empire, the First World War brought about changes in the system of Austro–Hungarian decorations. However, the Great War – prolonged, mobilizing huge masses of people, and different in nature from earlier wars – surpassed every other armed conflict in this respect, too. Furthermore, since the war in 1914–1918 was the last one of the Austro–Hungarian Monarchy, resulting in the disintegration of the state, it can be stated that the system of Austro–Hungarian decorations reached its final form during the war.

As a sequel to the author's article *The War Year 1914 in Austro–Hungarian Phaleristics* published in the 2014/3 issue of *Hadtörténelmi Közlemények*, the paper discusses the changes to the Austro–Hungarian system of military medals in the year 1915. Among the innovations, the institution of a lower (bronze) grade of the other ranks' Gallantry Medal can be highlighted, as well as the fact that Bars were introduced to indicate the multiple awards of all grades of the Gallantry Medal. Further changes to the military award system were brought about by the participation of a growing number of reserve officers in the war efforts, and hence the importance of the recognition of their merits.

Keywords: First World War, Austro-Hungarian Monarchy, soldiers, phaleristics, wartime decorations, military awards

A *Hadtörténelmi Közlemények* 2014/3. számában megjelent, *Az 1914-es háborús év az osztrák–magyar kitüntetés-történetben* című írásunk folytatásaként az alábbiakban az 1915-ös esztendő – világháború által életre hívott – falerisztikai újdonságait ismertetjük az Osztrák–Magyar Monarchia vonatkozásában.¹ Ezúttal is az osztrák–magyar haderő hivatalos kiadványai (a *Verordnungsblatt für das k. u. k. Heer*, illetve a *Rendeleti Közlöny a magyar kir. Honvédség számára*) szolgáltak a feldolgozás alapvető forrásaiként.

Az évi első, kitüntetésekkel kapcsolatos rendelkezés 1915. január elején jelent meg a *Rendeleti Közlönyben*, jóllehet az ekkor közzétett legfelsőbb parancsirat még 1914. december 31-én kelt.² Ebben I. Ferenc József az uralkodása 60. évfordulója alkalmából, 1908-ban megalapított³ Katonai Jubileumi Kereszt (Militär-Jubiläumskreuz) kapcsolatban rendelkezett úgy, hogy a folyó világháborúban történő részvételükre tekintettel az emlékkeresztet azok a nem tényleges állományú tisztek, katonai lelkészek és katonai tisztviselők

¹ A közleményben tárgyalt kitüntésekről bővebben lásd: Bodrogi – Molnár – Zeidler 2005.; Felszeghy 1943.; Makai – Héri 2002.; Měřička 1974.; Michetschlager 1918–1919.; Stolzer – Steeb 1996. Ezúton köszönöm Bíró Edina kolléganőmnek a cikk megírásához nyújtott segítségét, valamint Szikits Péternek a műtárgyfotók elkészítését.

² Präs. Nr. 211. *Verordnungsblatt für das k. u. k. Heer*. Personalangelegenheiten. 1915/2. sz. 1915. január 6. 13. o.; 255/eln.–1915. sz. rendelet. *Rendeleti Közlöny a magyar kir. Honvédség számára*. Személyes ügyek. 1915/1. sz. 1915. január 9. 1. o.

³ 8187/eln.–1908. sz. körrendelet. *Rendeleti Közlöny a magyar kir. Honvédség számára*. Szabályrendeletek. 1908/21. sz. 1908. augusztus 18. 249–252. o.

is kapják meg, akik 1908. december 2-ával tisztté (tisztviselővé) már ki voltak nevezve, de a kitüntetés eredeti alapszabályai szerint nem voltak jogosultak annak elnyerésére.

Ugyancsak az előző esztendő utolsó napján kelt, de már 1915-ben került kihirdetésre az a legfelsőbb elhatározás, amelynek értelmében az 1849-ben alapított Osztrák Császári Ferenc József Rend (Kaiserlich-Österreichische Franz-Joseph-Orden) két magasabb fokozatát: a középkeresztet, illetve a középkeresztet a csillaggal a „nem katonaállományúak, igazságszolgák, katonák (honvéd-) orvosok és katonák (honvéd) tisztviselők” hadiérdemükért történő adományozás esetén a Katonai Érdemkereszt vörös-fehér csíkos szalagján (azaz hadiszalagon) kaphatták meg és viselhették.⁴ A rendelkezés jól tükrözi, hogy az egyre inkább elmélyülő konfliktusban a hadsereg állományának mind szélesebb rétegei vettek részt és szereztek háborús érdemeket.

Mivel a Ferenc József Rend lovagkeresztjére vonatkozóan már 1914 szeptemberében született hasonló rendelkezés,⁵ nem meglepő, hogy rövidesen a középkereszt és a lovagkereszt közé soroló tisztikereszt fokozat esetében is hasonló szabályozást tett közzé a hivatalos lap.⁶ Eszerint I. Ferenc József 1915. január 10-én rendelte el, hogy a Rend hadiérdemükért adományozott tisztikeresztje „a kitüntetési jelvény keresztje körül mérsékelten kiálló fehér-piros szalagon viseltesse.” A tisztikereszt külalakjának a háborús igények szerinti módosítása bizonyára azért szenvedett némi késedelmet a két magasabb fokozathoz képest, mert itt – nem szalagon viselhető, hanem túlvél feltűzhető rendjelvényről lévén szó – nem egyszerű „szalagcserére” volt szükség, hanem a kereszt más módon történő díszítésére. Az ábrával is ellátott rendelet leírása szerint a kitüntetési jelvény alatt egy, a Katonai Érdemkereszt szalagjához hasonló, 20 mm széles, „kerekdeden redőzött,” tehát kokárdaszerűen kialakított szalag került elhelyezésre, így lehetett az egyébként szalag nélküli kitüntetést innentől hadiszalagon viselni. Mivel a megadott szalag mind szélességében, mind jellegében az Osztrák–Magyar Monarchia kitüntetéseihez hagyományosan használt szalagoktól eltért, a megoldás modellezése, illetve a keskenyebb szalag kivitelezése értelemszerűen a szokottnál több időt igényelt.

A második háborús év kétségtelenül egyik legjelentősebb kitüntetés-alapítása az 1789-ben arany és ezüst fokozattal létrehozott, majd 1848-ban „kis ezüst” fokozattal kiegészített, az ellenség előtti vitéz és önfeláldozó cselekedetekért adományozható Vitézségi Érmek (Tapferkeitsmedaille) bronz fokozattal történő kibővítése volt. I. Ferenc József 1915. február 14-én kelt parancsiratával rendszeresítette a Bronz Vitézségi Érmét.⁷ A bronzból vert, de méretében és éremképében az Ezüst Vitézségi Érem II. osztályával megegyező új legénységi kitüntetés adományozási jogát egyúttal a hadsereg-, illetve a hadtestparancsnokokra

⁴ Präz. Nr. 91. *Verordnungsblatt für das k. u. k. Heer*. Personalangelegenheiten. 1915/14. sz. 1915. január 30. 189. o.; 108/eln.–1915. sz. rendelet. *Rendeleti Közlöny a magyar kir. Honvédség számára*. Személyes ügyek. 1915/2. sz. 1915. január 13. 23. o.

⁵ Vö.: Sallay 2014. 797. o.

⁶ A honvédségi hivatalos laptól eltérően a közös hadsereg közlönye egyszerre közölte a Ferenc József Rend középkeresztjére (csillaggal és anélkül) és tisztikeresztjére vonatkozó rendelkezést. Präz. Nr. 701. *Verordnungsblatt für das k. u. k. Heer*. Personalangelegenheiten. 1915/14. sz. 1915. január 30. 189. o.; 1157/eln.–1915. sz. rendelet. *Rendeleti Közlöny a magyar kir. Honvédség számára*. Személyes ügyek. 1915/8. sz. 1915. január 30. 103. o.

⁷ Präz. Nr. 2836. *Verordnungsblatt für das k. u. k. Heer*. Personalangelegenheiten. 1915/38. sz. 1915. március 13. 777. o.; 2025/eln.–1915. sz. rendelet. *Rendeleti Közlöny a magyar kir. Honvédség számára*. Személyes ügyek. 1915/23. sz. 1915. március 13. 275–276. o.

ruházta. Az a tény, hogy az uralkodó az adományozás jogát már az alapításkor átadta a haderő magasabb parancsnokainak, valamint az, hogy a Bronz Vitézségi Éremmel – a magasabb fokozatokkal szemben – érempótdíj nem járt, jól érzékelteti, hogy az érmet a mind tömegesebb kitüntetési igények kielégítésére, a kisebb jelentőségű haditettek egyszerű és gyors jutalmazására szánták. Azok a legénységi állományú katonák, akik a háború korábbi szakaszában hadsereg-parancsnoksági vagy hadsereg-főparancsnoksági dicsérő elismerésben részesültek, automatikusan jogosulttá váltak az új elismerésre. Érdekesség, hogy a Bronz Vitézségi Érmet a szövetséges hadseregek tagjai is megkaphatták, amely egyszerre tükrözi a háború kiterjedtségét és a szövetségi együttműködés során felmerült különleges igényeket.

A kitüntetettek ellátásához szükséges mennyiségű Bronz Vitézségi Érmet az előírás szerint a parancsnokságok, póttettek és intézetek a katonai területi parancsnokságok útján igényelték a cs. és kir. Hadügyminisztériumtól.⁸ Az, hogy az előírásokat nem minden esetben tartották be, abból az 1915. június 4-én kiadott körrendeletből is kiderül, amely az előírásoknak nem megfelelő, gyenge minőségű kitüntetések forgalomba kerülésére és viselésére hívja fel a figyelmet. A rendelet szerint ez elsősorban a Bronz Vitézségi Éremre és a Katonai Érdemérmekre vonatkozott, amelyek anyagukban és kivitelükben is eltértek az előírttól. A rendelet ezért egyértelművé tette, hogy „tilos olyan kitüntetési jelvényeket (érmeket) viselni, melyek a hivatalos éremnek nem felelnek meg és minden olyan eset, midőn érmek ilyen hiányos vagy az eredeti kitüntetési jelvényeknek nem megfelelő kivitelben kerülnek forgalomba, a beszerzési forrás egyidejű megjelölése mellett, szolgálati úton bejelentendő.”⁹

Az 1914. augusztus 17-én alapított osztrák–magyar Vöröskereszt Díszjelvény (Ehrenzeichen für Verdienste um das Rote Kreuz) 1915. július 15-én egészült ki az I. és a II. osztály közé soroló fokozattal: a Vöröskereszt Tiszti Díszjelvényével, amelyet „háborúban szerzett érdemek elismeréséül” kizárólag hadidíszítménnyel adományoztak, szemben a kitüntetéscsalád többi tagjával, amelyeket a Vöröskereszt Egylet anyagi támogatása útján hadidíszítmény nélküli is el lehetett nyerni.¹⁰ (Itt említhető, hogy egy 1915 januárjában megjelent körrendelet értelmében a hadidíszítményes Vöröskereszt Díszjelvények adományozását a katonai anyakönyvi lapba is be kellett jegyezni.¹¹ Következésképpen a háború korábbi szakaszában a Vöröskereszt kitüntetések odaítélésének ténye nem került ilyen módon rögzítésre a hivatalos okmányokban.)

1915 októberében körrendelet útján módosították az 1890-ben alapított Katonai Érdemérem (Militärverdienstmedaille) alapszabályait¹² egy apró, ám igen lényeges részlet tekintetében: onnantól kezdve a fegyveres erő valamennyi tisztje a Katonai Érdemkereszt

⁸ *Rendeleti Közlöny a magyar kir. Honvédség számára*. Személyes ügyek. 1915/18. sz. 1915. május 22. 665. o.

⁹ Präs. Nr. 5302. *Beiblatt zum Verordnungsblatt für das k. u. k. Heer*. 1915/26. sz. 1915. május 22. 138–139. o.; 7298/eln./2.–1915. sz. körrendelet. *Rendeleti Közlöny a magyar kir. Honvédség számára*. Szabályrendeletek. 1915/47. sz. 1915. június 12. 270–271. o.

¹⁰ A Vöröskereszt Tiszti Díszjelvényének alapítása tehát – a korábbi szakirodalmi művekben közöltekkel ellentétben – nem a többi fokozattal együtt, 1914. augusztus 17-én történt. Vö. Sallay 2014. 801. o.

¹¹ 623/eln./2.–1915. sz. körrendelet. *Rendeleti Közlöny a magyar kir. Honvédség számára*. Szabályrendeletek. 1915/10. sz. 1915. január 30. 49. o.

¹² Az alapszabályt magyar nyelven lásd: 1721/eln.–1890. sz. rendelet. *Rendeleti Közlöny a magyar kir. Honvédség számára*, 1890/19. sz. 1890. március 31. 119–125. o.

szalagján (azaz hadiszalagon) viselhette a háborús tettekkel kiérdemelt kitüntetés két fokozatát. Addig ugyanis a „háborúban nyert” Ezüst-, illetve Bronz Katonai Érdemérmét csak „a katonaaállomány tábornokai (tengernagyai), törzs- és főtisztjei” kapták és viselheték hadiszalagon, míg „a katonaaállományhoz nem tartozó, rangosztályba sorolt egyének” a részükre odaítélt érmeket akkor is vörös szalagon – vagyis a kitüntetés békében szerzett érdemekért adományozott formájában – tűzhatték a mellükre, ha hadiérdemekért kapták azokat!¹³ E tekintetben tehát különbséget tettek a haderő különböző állású egyénei által szerzett harctéri érdemek között (a hivatásos állomány javára), miközben a háborús erőfeszítésekből mind nagyobb számban vettek részt (és álltak helyt derekasan) a tartalékos tisztek, akiket a háború első évében kirívóan nagy számban elesett hivatásos tisztek pótlására hívott be a hadvezetőség.¹⁴

A háború mind növekvő kiterjedtségét tükrözi az uralkodónak azon rendelkezése is, amelynek értelmében a Vitézségi Érmek valamennyi fokozata 1915. november 29-étől ismételtelen adományozhatóvá vált.¹⁵ Ennek megfelelően a korábban már elnyert érem tulajdonosa minden újabb odaítélt követően 8 milliméter széles, „rozsa ellen védett, vasból készült” fémpántot varrhatott a kitüntetés háromszögletű szalagjára, a pánt visszahajtott peremén kialakított lyuk segítségével. A másodszori adományozást tehát egy, a harmadszorit kettő, a negyedszerit pedig három pánt jelölte a szalagon. Utóbbi két esetre forgalomba kerültek egy darabból készült, a szalag formáját követő „kettős”, illetve „hármás” pántok is. Az ismételt adományozás esetén az érmmel járó pótdíj összege nem emelkedett!

A kitüntetések témakörét 1915-ben még néhány további, a hivatalos lapok hasábjain megjelent rendelkezés is érintette. Ezek közül kettő az adományozások dokumentumaira vonatkozott. Egy 1915. április 29-én kibocsátott legfelsőbb kéziratban az uralkodó elrendelte, hogy „mindazoknak, akiknek a mostani háborúban érdemekért rendjelet vagy katonai érdemkeresztet [sic!] adományozok, erről egy külön, az Én aláírással ellátott okirat állíttassék ki, mely neki és egyszersmind az övéinek emléklapja legyen.”¹⁶ Hogy pontosan melyik típusú adományozási okiratról van szó a rendeletben, illetve hogy az elgondolás egyáltalán megvalósult-e, arra az eddigi kutatások során nem sikerült választ találni. A másik elképzelés azonban realizálódott: egy 1915 decemberében kihirdetett hadsereg-főparancsnoksági rendelet értelmében a legénység Vitézségi Éremmel kitüntetett tagjait az alosztály-parancsnok által aláírt, kisalakú igazolvánnyal kellett ellátni, amelyen az alábbi adatoknak kellett szerepelnie: csapattest, alosztály, név, rendfokozat, a Vitézségi Érem odaítélt fokozata, illetve az adományozás parancsszáma.¹⁷ Ezeknek az igazolványoknak számos típusa ismert.

¹³ Präs. Nr. 21367. *Verordnungsblatt für das k. u. k. Heer*. Normalverordnungen. 1915/47. sz. 1915. november 6. 185. o.; 14810/eln./2.–1915. sz. körrendelet. *Rendeleti Közlöny a magyar kir. Honvédség számára*. Szabályrendeletek. 1915/86. sz. 1915. november 9. 473. o.

¹⁴ *Deák* 1993. 241–244. o.

¹⁵ 18026/eln./3.–1915. sz. körrendelet. *Rendeleti Közlöny a magyar kir. Honvédség számára*. Szabályrendeletek. 1915/102. sz. 1914. december 24. 569. o.

¹⁶ Präs. Nr. 8282. *Verordnungsblatt für das k. u. k. Heer*. Personalangelegenheiten. 1915/65. sz. 1915. május 5. 1511. o.; 5564/eln.–1915. sz. rendelet. *Rendeleti Közlöny a magyar kir. Honvédség számára*. Személyes ügyek. 1915/40. sz. 1915. május 5. 465. o.

¹⁷ Präs. Nr. 26663. *Beiblatt zum Verordnungsblatt für das k. u. k. Heer*. 1915/64. sz. 1915. december 18. 394. o.; 18299/eln.–1915. sz. körrendelet. *Rendeleti Közlöny a magyar kir. Honvédség számára*. Szabályrendeletek. 1915/100. sz. 1915. december 18. 566. o.

A közlönyök lapjain annak elvi tisztázását is lényegesnek tartották, hogy a kitüntetésben részesült személyek a kitüntetés adományozásának pillanatától, nem pedig a kitüntetés tényleges átadásától kezdve váltak az adott elismerés tulajdonosává. Így amennyiben egy kitüntetett a kitüntetés átvétele előtt elhalálozott, az örökösök akkor is jogosulttá váltak arra, hogy az érdemjelek tulajdonukba jussanak, és azokat megtartsák (utóbbi alól természetesen kivételt képeztek azok a rendjelek, amelyeket az adott érdemrend alapszabályai szerint visszaszolgáltatási kötelezettség terhelt).¹⁸

Felmerült továbbá az orosz hadifogságból hazatért hadirokkantak utólagos kitüntetésének kérdése, amelynek érdekében egy 1915. december 7-én kiadott honvédelmi miniszteri körrendelet elrendelte az érintettekkel jegyzőkönyv felvételét, és az ilyen jegyzőkönyvek előterjesztését (a Minisztérium felé).¹⁹

Végezetül egy külföldi kitüntetés, a német szövetséges által az osztrák–magyar haderő tagjainak is nagy számban adományozott porosz Vaskereszt (Eisernes Kreuz) viselését is szabályozta rendelet.²⁰ Eszerint az I. osztályú Vaskeresztet – menetöltözetnél is – a bal mellen, a II. osztály jelvényét vagy annak szalagját minden alkalommal a dolmány (atilla, zubbony, reverenda, papi atilla) második gomblyukában (gombhurokban) lehetett viselni, ahogy ez korabeli fényképfelvételeken a gyakorlatban is megfigyelhető.

Írásunk zárásaként közöljük az 1915. év végi állapot szerint háborús érdemekért adományozható osztrák–magyar kitüntetések listáját viselési sorrendben, dőlttel jelölve a rendszer új elemeit 1914 végéhez képest:

Mária Terézia Katonai Rend nagykeresztje
 Mária Terézia Katonai Rend parancsnoki keresztje
 Mária Terézia Katonai Rend lovagkeresztje
 Katonai Érdemkereszt I. osztálya hadidíszítménnyel
 Osztrák Császári Lipót Rend nagykeresztje hadidíszítménnyel
 Osztrák Császári Lipót Rend I. osztálya hadidíszítménnyel
 Osztrák Császári Vaskorona Rend I. osztálya hadidíszítménnyel
 Osztrák Császári Lipót Rend középkeresztje hadidíszítménnyel
 Katonai Érdemkereszt II. osztálya hadidíszítménnyel
 Osztrák Császári Vaskorona Rend II. osztálya hadidíszítménnyel
Osztrák Császári Ferenc József Rend középkeresztje a csillaggal, hadiszalagon
 Vöröskereszt Érdemcsillaga hadidíszítménnyel
 Osztrák Császári Lipót Rend lovagkeresztje hadidíszítménnyel
Osztrák Császári Ferenc József Rend középkeresztje hadiszalagon

¹⁸ Präis. Nr. 7952. *Beiblatt zum Verordnungsblatt für das k. u. k. Heer.* 1915/24. sz. 1915. május 15. 126. o.; 5263/eln./2.–1915. sz. körrendelet. *Rendeleti Közlöny a magyar kir. Honvédség számára.* Szabályrendeletek. 1915/35. sz. 1915. május 5. 216. o.; 8522/eln. 2.–1915. sz. körrendelet. *Rendeleti Közlöny a magyar kir. Honvédség számára.* Szabályrendeletek. 1915/55. sz. 1915. július 17. 307. o.

¹⁹ 342178/3.–1915. sz. körrendelet. *Rendeleti Közlöny a magyar kir. Honvédség számára.* Szabályrendeletek. 1915/97. sz. 1915. december 12. 547. o.

²⁰ 227988/7.–1915. sz. körrendelet. *Rendeleti Közlöny a magyar kir. Honvédség számára.* Szabályrendeletek. 1915/78. sz. 1915. október 9. 414–415. o.

Vöröskereszt I. osztályú Díszjelvénye hadidíszítménnyel
Osztrák Császári Ferenc József Rend tisztikeresztje hadiszalagon
 Osztrák Császári Vaskorona Rend III. osztálya hadidíszítménnyel
 Osztrák Császári Ferenc József Rend lovagkeresztje hadiszalagon
 Katonai Érdemkereszt III. osztálya hadidíszítménnyel
Vöröskereszt Tiszti Díszjelvénye hadidíszítménnyel
 Tábori Lelkész Érdemkereszt I. osztálya hadiszalagon
 Tábori Lelkész Érdemkereszt II. osztálya hadiszalagon
 Ezüst Katonai Érdemérem hadiszalagon
 Bronz Katonai Érdemérem hadiszalagon
 Arany Vitézségi Érem
 Koronás Arany Érdemkereszt hadiszalagon
 Arany Érdemkereszt hadiszalagon
 Ezüst Vitézségi Érem I. osztálya
 Ezüst Vitézségi Érem II. osztálya
 Koronás Ezüst Érdemkereszt hadiszalagon
 Ezüst Érdemkereszt hadiszalagon
Bronz Vitézségi Érem
 Vöröskereszt II. osztályú Díszjelvénye hadidíszítménnyel
 Vöröskereszt Ezüst Díszérme hadidíszítménnyel
 Vöröskereszt Bronz Díszérme hadidíszítménnyel.

BIBLIOGRÁFIA

- Bodrogi – Molnár – Zeidler* 2005. *Bodrogi Péter – Molnár József – Zeidler Sándor: Nagy magyar kitüntetéseknév. A magyar állam rendjelei és kitüntetései a Szent György-rendtől a Nagy Imre-érdemrendig. (Rubicon-Könyvek.) Budapest, 2005.*
- Deák* 1993. *Deák István: Volt egyszer egy tisztikar. A Habsburg-monarchia katonatisztjeinek társadalmi és politikai története 1848–1918. Budapest, 1993.*
- Felszeghy* 1943. *A rendjelek és kitüntetések történelmünkben. A szerk. biz elnöke Felszeghy Ferenc. Budapest, [1943.]*
- Makai – Héri* 2002. *Makai Ágnes – Héri Vera: Kereszt, érem, csillag. Kitüntetések a magyar történelemben. Budapest, 2002.*
- Měřička* 1974. *Měřička, Václav: Orden und Ehrenzeichen der Österreichisch–Ungarischen Monarchie. Wien, 1974.*
- Michetschlager* 1918–1919. *Michetschlager, Heinrich F.: Das Ordensbuch der gewesenen Österreichisch–Ungarischen Monarchie. Orden, Kreuze, Ehrenzeichen, Medaillen, Denkmünzen, Dienstzeichen, Matrikelzeichen, Amtsabzeichen etc. Wien, 1918–1919.*
- Sallay* 2014 *Sallay Gergely Pál: Az 1914-es háborús év az osztrák–magyar kitüntetés-történetben. Hadtörténelmi Közlemények, 127. (2014) 3. sz. 793–806. o.*
- Stolzer – Steeb* 1996. *Stolzer, Johann – Steeb, Christian: Österreichs Orden. Vom Mittelalter bis zur Gegenwart. Graz, 1996.*

*A Ferenc József Rend középkeresztje
hadiszalagon
(HM HIM Numizmatikai Gyűjtemény)*

*A Ferenc József Rend tisztikeresztje
hadiszalagon
(HM HIM Numizmatikai Gyűjtemény)*

*A Vöröskereszt Tiszti Díszjelvénye
hadidíszítménnyel
(HM HIM Numizmatikai Gyűjtemény)*

*I. osztályú Ezüst Vitézségi Érem, szalagján
a másodszori adományozást jelölő fémpánttal
(HM HIM Numizmatikai Gyűjtemény)*

II. osztályú Ezüst Vitézségi Érem, szalagján a fokozat harmadszori adományozását jelölő kettős fém pánttal
(HM HIM Numizmatikai Gyűjtemény)

Nem előírással kivitelű Bronz Vitézségi Érem, szalagján a másodszori adományozást jelölő fém pánttal
(HM HIM Numizmatikai Gyűjtemény)

Egyazon Arany Vitézségi Érem viselésére jogosító két különböző igazolvány. Az egyiket a cs. és kir. 45. gyalogezred parancsnoka, a másikat az ezred pótzászlóaljának parancsnoka írta alá. (HM HIM Numizmatikai Gyűjtemény)

A háborús érdemekért adományozható osztrák–magyar kitüntetések (és a porosz Vaskereszt) ábrázolása 1915 elején kiadott, háromrét hajtható képes levelezőlapon (magántulajdon)

A CSEPELI WEISS MANFRÉD KONSZERN JÓTÉKONYSÁGI INTÉZKEDÉSEI AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ IDEJÉN

The Charity Work of the Weiss Manfréd Company in World War I

The Weiss Manfréd Factory in Csepel, Budapest supported the workers of the factory with many social campaigns and with a unique workers' welfare institution network from 1895 onwards, helping the dwellers of Csepel, and the associations and private persons in need of support. This activity grew especially lively during the First World War.

Manfréd Weiss donated money for the victims of the earthquake in Messina, for the fund of the Austro-Hungarian Army, and for the non-commissioned officer fund of the Hungarian Army. He bought a huge amount of war bonds. He supported war hospitals and established one, too, and in the meantime he did not forget to support the workers of his factory, either.

Keywords: Weiss Manfréd Company, First World War, war bond, war hospital, soup kitchen, infants' home, factory kindergarten, Weiss Alice Home for Mothers and Infants

A Weiss család történetét a XIX. század elejéig sikerült visszavezetni. Az azonban bizonyos, hogy nem tartoztak a korán felemelkedő családok közé.¹ Baruch Weiss, Weiss Manfréd nagyapja, a legenda szerint falusi pipakészítő vagy morvaországi kereskedő lehetett.² Mindenesetre Balla Vilmos 1923-ban megjelent, pesti kereskedővilágról szóló könyvében is feltűnik, mint pipakupak készítő „Powidl-Weiss”, a Rumbach utcából.³ Fia, Weiss B. Adolf, 1852-ben jelenik meg a városban, s egy évtizeddel később már a jelentős terménykereskedők között találkozhatunk a nevével. Az Első Budapesti Gőzmalom Rt. egyik alapítója lesz, testvére Weiss B. Arnold pedig az Erzsébet Gőzmalom létrehozói között szerepel. Idősebb fia, Weiss Berthold – aki ebben az időben önállósul a terménykereskedés vonalán –, a budai Király Gőzmalom alapító részvényese. Weissék 1877-ben már a közös hadsereg élelmiszerellátói.⁴

Weiss cég üzletpolitikájában Weiss Manfréd bekapcsolódása eredményezett jelentős változást. A terménykereskedelem kiszélesítése mellett újabb üzleteket bonyolítottak le a hadi igazgatással. Megbízhatóságuk eredményeként egyre több megrendelést kaptak, növekvő vagyonuk nagyobb részét ingatlanokba fektették. 1882. március 9-én engedélyezték a Löwölde tér 2. alatt a húskonzervek gyártását, melyet 1887-től töltények gyártásával egészítettek ki. A fivérek részt vettek a Magyar Ipari és Kereskedelmi Bankban 800, majd 3000 részvényvel, majd a Magyar (Danubius) Hajó-és Gépgyár Rt. alapításában 600 részvényükkel. 1892–1893 fordulóján éles töltények gyártása céljából létesítették a csepeli

¹ A szerző köszöni az Nemzeti Kulturális Alap és a Balassi Intézet Collegium Hungaricum, Bécs támogatását.

² Varga 1981a. 13. o.

³ Balla 1923. 67–85. o.

⁴ Csepel 1965. 35–36. o.

gyártelepet. A gyár rohamosan terjeszkedett, mindenféle kaliberű töltényt és sok más hadianyagot gyártott. Hadászati találmányok egész sora innen indult ki, új tűzérési és gyalogsági lövedékek, fegyvertípusok készültek itt. Olcsóbb, tartósabb formában gyártottak mozgókonyhákat, tábori sütőkemencéket, rajkonyhákat. A gyár függetlenítette a hadsereget a külföldi megrendelőktől, amikor olyan rézkohó műveket, rézöntőt, fémhenger üzemelt állított be, amilyen addig csak határainkon túl volt.⁵ Mikor Bécsben kínos tanácskozások kezdődtek a lőszergyártásról, Tisza István napokig számolt Weiss Manfréddal, aki végül beállított 30 000 munkást. Napok alatt átszervezte a gyártást. Naponta 3 millió gyalogsági töltény, 20 000 élesre szerelt tűzérési lövedék, 80 darab 30 és ½ centiméteres mozsárágyú gránát, sok más hadianyag, 600 000 darab hús- és 1 500 000 darab kávékonzerv került ki a gyárból.⁶ Tisza István így nyilatkozott: „csak kettő vált be: fiaink hősiessége és a Weiss Manfréd teljesítő képessége.”⁷ A csepeli gyár lett a monarchia második legnagyobb lőszergyára a „Munitionsfabrik Wöllersdorf” után.⁸

1894-ben Mauthner Izidorral létre hozták a Magyar Textilipari Rt-t, ezen kívül aktívan részt vettek a Gyáriparosok Országos Szövetsége (GYOSZ) alapításában, amelynek vezető testületébe Manfréd is bekerült. Az 1890-es évek közepén Ferenc Józseftől a kereskedelemben tanúsított érdemei, és jótékony akciói értékeléseként megkapta a nemességet és a „csepeli” előnevet. 1905-ben beválasztották a Kereskedelmi Bank igazgatóságába s ezzel a magyarországi nagyvállalkozók legbefolyásosabb képviselője lett.⁹ Weiss Manfréd olyan világhírűvé tette gyárát, mint amilyen a francia Schneider – Creuzot, a német Krupp és a cseh Skoda.

Weiss Manfréd vagyona a világháború után beszédtema lett. 1917-ben összes adója 34 millió korona volt, ebből mintegy 400–500 milliós vagyonra következtethetünk. A Generali Biztosító 98 millió koronára becsülte a csepeli gyárváros értékét, a gyárvezetés saját felmérése pedig 137 millió koronát mutatott ki a nyersanyagok, félkész és késztermékek nélkül. Mindezek alapján Meskó Zoltán 4–500 millió koronára,¹⁰ Kozma Nándor pedig 700–750 millió koronára becsülte Weiss Manfréd vagyonát.¹¹ A világháború éveiben vagyonuk a 10 000 holdas Csongrád megyei uradalommal egészült ki.¹² Weiss Manfréd gyermekei házassága révén tovább erősítette gazdasági pozícióit. Elza Mauthner Alfréd felesége lett, Marianne Kornfeld Mórchoz ment hozzá, Daisy férje pedig ifj. Chorin Ferenc lett. Chorin vezető szerepet töltött be a GYOSZ és a magyar gyáripár irányításában is, és Weiss Manfréd halála után a magyar gazdasági élet legnagyobb családi érdekközösségének egyik vezetője lett. Weiss Manfréd fia, Alfonz feleségül vette Herczog Erzsébetet, így rokoni kapcsolatba került a Hatvany-Deutsch családdal.¹³

⁵ Radnóti 1925. 78. o.; Kovács 2012. 579–585. o.

⁶ Turcsányi 1925. 9. o. 2 000 000 gyalogsági töltényt említ. Lásd még: Kovács 2012. 591–600. o.

⁷ Radnóti 1925. 79. o.

⁸ A wöllersdorfi gyár volt a nagyobb, mely napi 40 000 tűzérési és 500 000 gyalogsági lövedék szerelésére volt berendezve. A Weiss Manfréd kisebb, de modernebb gyár volt. Napi 28 000 tűzérési és 2 000 000 gyalogsági töltény volt a legnagyobb teljesítőképessége. Turcsányi 1925. 9. o.; Kovács 2012. 594–602. o.

⁹ Varga 1981. 13–14. o.

¹⁰ Varga 1983. 58. o.

¹¹ Kozma 1918. 10. o.

¹² Varga 1981b. 17–19. o.

¹³ Herczog Erzsébet anyja Hatvany-Deutsch lány volt. Varga 1983. 17–18. o.

Weiss Manfréd 1915-ben tagja lett a nemzetgyűlés felsőházának, 1918-ban pedig bárói rangot kapott. 1922-ben hunyt el, örökösei gyermekei voltak, akik a hatalmas vagyon kezelésére megalapították a Labor Bizalmi Rt-t. Az örökösök a következő évtizedben tovább növelték a hatalmas vagyont. Weiss Manfréd halála után a vállalatcsoport irányításában Chorin Ferenc vette át a vezető szerepet, aki Weiss Jenő és Alfonz segítségével tovább folytatta a sikeres befektetéseket, így alakítva ki Magyarország legnagyobb vállalatláncolatát. Az örökösök már a korábban megalapozott vagyonba beleszületve természetesen módon foglaltak helyet a nagyvállalatok, a bankok és a szakmai testületek vezetőségeiben. Dr. Chorin Ferenc szakmai jelentőségét mutatja, hogy az 1920-as és 1940-es években átlag tíz, az 1930-as években közel húsz csúcspozíciót töltött be.¹⁴ Ez a kiemelkedő anyagi háttér lehetőséget nyújtott a jótékony akciók folytatásához, melyet Weiss Manfréd kezdett el.¹⁵

Munkásjóléti intézmények, háborús jótékonyág

A Weiss Manfréd Rt. szociális tevékenysége szinte egyidős magával a vállalattal, amely azt az elvet hirdette, hogy a munkásnak nemcsak a munkahelyén, hanem a munkán kívül is éreznie kell a munkaadó segítő kezét. A mintaszerűen kiépített munkásjóléti rendszer alapjául a Krupp gyár szolgált.

A gyár első szociális tevékenysége 1895-ben a hagyománnyá vált karácsonyi felruházási akció volt, amelynek keretében 800-1000 rászoruló gyermek kapott téli meleg ruhát és lábbelit.

1896-ban, Báró Jósika Samu felterjesztéséből értesülhetünk arról, hogy a gyár a legmodernebb minta szerint munkásházakat létesített, melyekben 350 munkáscsalád talált befogadásra.¹⁶

Különösen élénk jótékonyági adományozás folyt az első világháború időszakában. Weiss Manfréd adományozott pénzt a messinai földrengés áldozatainak (5 000 K), a hadi léghajózás céljaira (25 000 K), a közös hadsereg gazdasági alapjának (50 000 K), a honvédség altiszti alapjának (50 000 K).¹⁷ Amikor 1914 novemberében megjelent a kormány felhívása hadikölcsön aláírására, az elsőek között jegyzett 3 millió korona értékben.¹⁸ Ezekhez járultak kezdeményezései a (hadi) egészségügy terén. Már 1913-ban adományozott a Magyar Vöröskeresztnek egy röntgenautót 32 800 korona értékben, 1914 júliusában a hadügyminisztériumnak is felajánlott egyet.

A GYOSZ a háború kitörését követően 500 fős hadikórházat épített közadakozásból. Weiss Manfréd 20 000 koronás felajánlása messze felülmúlta a többi.¹⁹ Időközben azonban saját maga is 56 000 koronából egy 240 ágyas, korszerűen berendezett kórházbarakkot építtetett, amelyet október 27-én adott át a hadiigazgatásnak. 1915 augusztusában, Ferenc József születésnapja alkalmából előbb 750 000 koronát, majd az összeget kétszer kiegészítette.

¹⁴ Gyáni – Kövér 1998. 220. o.

¹⁵ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) Z 402 163. doboz.

¹⁶ Báró Jósika Samu, a király személye körüli miniszter felterjesztése (<http://www.csepel-sziget.hu/wordpress/?p=62> Az utolsó letöltés időpontja: 2014. 08. 13.)

¹⁷ *Városatyák Lapja*, 1910. 14. sz.; *Magyar Zsidó Almanach* 1911. 240. o.

¹⁸ Az első, a második és a harmadik hadikölcsön felhívásra is 3 millió korona értékben jegyzett. A negyedik jegyzése 4 millió korona volt.

¹⁹ Chorin Ferenc 4000 koronát, Kornfeld Móric 1000 koronát adományozott. *Egyenlőség*, 1914. 10. 04. 5. o.

szítve, 1,5 millió koronát adományozott a közös és a magyar hadsereg részére építendő modern tüdőszanatóriumnak, amelynek megnyitására 1917 augusztusában került sor.²⁰ A 42 tiszt és 82 közkatona befogadására szolgáló és állandó jellegűnek szánt szanatórium terveit is Weiss Manfréd készítette el.²¹ 1915 végén Weiss Manfréd 10 000 koronát ajánlott fel a hadügyminisztériumnak a lőszergyárban tevékenykedő altiszteknek, 1917 februárjában 500 000 koronát utalt át a Krobotin alapra,²² egy évvel később 33 500 koronáról szóló csekket küldött levélben jótékonyági céllal a hadügyminisztériumnak. A család többi tagja is kivette részét ezekből az akciókból. Így Weiss Manfréd két leánya főnőknőként dolgozott az általa létesített kórházbarakkban, amiért a közös hadiigazgatás ki is tüntette őket. A János szanatóriumban Weiss báró költségére a háború kezdete óta 25 sebesült tisztet ápoltak havi 20 000 koronáért.²³

A budapesti 17-es számú helyőrségi kórház kiegészítésére Weiss Manfréd 250 ágyas *hadisegélykórházat* építtetett fel és bocsátott a hadsereg rendelkezésére. A szegénykórház bővítésére 25 000 koronát adományozott.²⁴ Boroević Svetožar vezérezredes és a parancsnoksága alatt álló 5. osztrák–magyar hadsereg iránt érzett tiszteletének jeléül pedig a Magyar Vöröskereszt Egyesületnek 50 000 koronát küldött, hogy az egyesület egy harcéri kórházát mozgó tábori kórházzá alakítsák át és bocsássák a Boroević-hadsereg rendelkezésére.²⁵

A *Weiss Alice Gyermekágyas Otthon*, melyet Manfréd felesége emlékére alapított, a hadba vonultak és menekültek szülés előtt álló feleségeit ingyenesen helyezte el. Az intézmény fenntartási költségeihez Weiss Manfréd 1915-ben 11 000 koronával járult hozzá.²⁶ Az otthonot felajánlották sebesültekórháznak, azonban az illetékesek azt szerették volna, ha eredeti feladatait látja el továbbra is. Az éves forgalom negyed része a hadbavonultak nejeire esett, az ágyak számát 30-ról 40-re emelték. A népkonyhát is, melynek kapui a mozgósítás idején elsőként nyíltak meg, a hadsegítő munkák szolgálatába állította. Az új beruházási költségek tetemes részét Weiss Manfréd viselte. A belügyminisztérium 1500, a főváros 5000, a pesti hitközség 1000, a chevra-kadisa 500 koronával támogatta az intézetet. Weiss Manfréd a szokásos évi 5000 koronán kívül egy családi esemény miatt 20 000 koronával, családi gyász eset alkalmából – ekkor hunyt el testvére, Weiss Berthold – 10 000 koronát adományozott.

²⁰ Ennek fontosságára Korányi Sándor figyelmeztette, hiszen a harctérről visszatért katonák között pusztított a tüdővész.

²¹ *Egyenlőség*, 1915. 08. 22. 9. o.

²² A Krobotin alapot a közös Hadügyminisztérium állította fel a háborúban részt vett és munkaképtelenné vált tisztek, lelkészek és katonai hivatalnokok egyszeri nagyobb összegű vagy apró segélyekben való részesítésére. Védnöke br. Alexander Freiherr von Krobotin tábornagy (1849–1933), 1912-ben cs. és kir. közös hadügyminiszter. Krobotin nevéhez fűződik a tábori tűzérség minőségi fejlesztése. A szarajevói merénylet után a Szerbia elleni hadüzenet mellett van. 1916 februárjától vezérezredes, 1917 áprilisától a karinthiai fronton a cs. és kir. 10. hadsereg parancsnoka, novemberből tábornagy. A caporettoi áttörés után a tiroli fronton az új 10. hadsereg parancsnoka, megbízva a tiroli hadsereg parancsnokságával is. 1910-től belső titkos tanácsos, 1911-től a 14. tábori tarack, később 108. tábori tüzérezred tulajdonosa, az osztrák Urakháza örökös tagja. *Képviselet Napló*, 1910. XXXIV. k. 1917. február 5. – március 2. 693. országos ülés 17. o. Magyarország az első világháborúban. Főszerk. *Szűj Jolán*. Budapest, 2000. 397. o.

²³ *Magyar Pénzügy*, 1914. november 26. MNL OL WM Igazgatóság 24.; Kriegsarchiv (KA) KM 1914 8A/HB 59-96. 14A 48–15; 1915 14A 49–47/3, 4, 5, 6, Präs. 50–1/130; 1916 7A 35–4; 14A 56–19; 1917 14A 56–56 Präs 44–17/14; 1918 Präs 65–7/4.

²⁴ *Egyenlőség*, 1914. 11. 01. 6. o.

²⁵ *Egyenlőség*, 1916. 06. 17. 9. o.

²⁶ *Egyenlőség*, 1915. 05. 23. 10. o.

A gyárnak 1908 óta külön orvosa volt, Dr. Rév Miklós, akinek tervei alapján 1916-ban *saját gyári kórházat* alapítottak a balesetet szenvedett gyári munkások azonnali ellátására.²⁷ A berendezés és a betegek ellátásának színvonala nem maradt el a fővárosi kórházakétól. A kórház létesítésekor 40 ágygal rendelkezett, majd 116 ágyásra bővítették. A gyár által alkalmazott orvosokon kívül a korszak híres szakorvosai is tartottak konzultációkat, illetve végeztek műtéteket általában hetente három alkalommal. A kórházban ezen kívül sürgősségi ellátást is igénybe lehetett venni, ahol az 1934-es adatok szerint az éjjel-nappali orvosi ügyelet alatt naponta 20-30 kisebb zúzódást láttak el.²⁸ Évente 2-3 ezer beteget kezelték, a távozó beteg orvosi ellenőrzése és utókezelése is feladatuk volt. Két műtő, laboratórium, elektrokardiográfia, röntgen és fizikális terápia állt a betegek rendelkezésére. A tüdőbetegek kezelésére kvarclámpák is rendelkezésre álltak. A kórházból kikerült munkást szükség esetén könnyebb munkára osztották be. A beteg családját is megvizsgálták a fertőzések elkerülése miatt. Indokolt esetben a főorvos élelmiszer csomagot valamint pénzsegélyt nyújthatott, illetve a gyár költségén beutalhatta a Budakeszi Tüdőszanatóriumba, ahol nagy számban voltak Weiss Manfréd alapítványi helyek. A korszakban modernnek számító kórház az egész környéket gazdálkodta, főként a sürgősségi esetek tekintetében. Az Országos Társadalombiztosító Intézet orvosi kirendeltsége 1918 óta látta el az ambuláns betegeket. Ez a helyiség a gyárban volt, de azok a betegek, akik nem a gyárban dolgoztak az utcáról is meg tudták közelíteni.²⁹ A társadalombiztosító 1930-ban vette meg a régi kultúrházat, utána ott végezte gyógyító feladatait. Az OTI kirendelt orvosi csecsemővédő intézete, hasonlóan a csecsemőotthonhoz, Weiss Daisy kezdeményezésével és hozzájárulásával alakult. Két orvos vizsgálta a csecsemőket és a várandós anyákat. A szülő anyáknak tanácsot, szükség esetén élelmet, csecsemőtápszert, szacharinos teát adtak.

A kisgyermekes munkások támogatása

A *gyári csecsemőotthon* 1917-ben létesült szintén dr. Rév Miklós tervei alapján, Weiss Daisy kezdeményezésére. A gyárban a felvételnél előnyben részesültek azok az asszonyok, akiknek férje hadbavonult, vagy esetleg hadiövezegységre jutottak. Már az első években körülbelül 60 gyermeket gondoztak 1 naptól egészen 3 éves korig. A csecsemők két teremben voltak elhelyezve egy-egy ápolónő felügyelete alatt. Az egyik teremben az anyatejjel táplált csecsemőket gondozták. Az anyák naponta kétszer 1-1 óra szünetet kaptak a gyermekük szoptatására. A másik teremben a 9 hónaposaktól a 3 éves kor közötti gyerekeket gondozták, ők a „tejonyháról” kapták a napi táplálékot, ami naponta általában 5 kiadás étkezést foglalt magába. Az anyák is, amennyiben rászorultak, délben levest és főzeléket kaptak.³⁰ A csecsemőotthon egy részét 1920-ban tisztviselői, másik részét csecsemőkórházzá alakították át.

A *gyári óvót* Weiss Daisy bárónő létesíttette 1918-ban. Maga az épület az első világháborúban megvakult katonák részére épült és „Vakok Otthona”-ként működött egészen

²⁷ Csepel 1934. 102. o.

²⁸ Csepel 1934. 102. o.

²⁹ Csepel 1934. 104. o.

³⁰ Ugyanez a konyha 1917 óta 150-200 rászoruló kiseddet látott el naponta a 80-100 munkásgyermeken kívül. Részben ennek is köszönhető, hogy a rossz higiénia és anyagi helyzet ellenére némileg csökkent a csecsemőhalandóság.

1918-ig. A bárónő maga is megtanulta a braille írást, hogy tudását átadhassa a katonáknak. Az óvóban 3 és 6 éves kor közötti gyermekekre figyeltek szakképzett óvónők, a gyerekek (átlagosan 120 fő) teljes étkezést kaptak.

A gyár védőnője családgondozási tanácsokkal látta el az anyákat, valamint szükség esetén anyagi segítséget nyújtott a rászorulóknak.

Népkonyhák, étkezés

A *gyári népkonyhában*, december 1-jétől május 15-ig naponta 700-1000 adag ebédet osztottak ki a munkanélküli csepeli családok részére. Fenntartásához Csepel község is hozzájárul, a személyzetet fizette és gondoskodott a helyiségről.³¹

1914-ben Weiss Manfréd jom kippur³² estéjén 400 zsidóhítű katonának adott vacsorát, majd részt vettek aznap a Dohány utcai istentiszteleten is.³³ Budapesti önkéntes élelmiszerkiosztó társaságnak a WM konzervgyár naponta 5 métermázsa³⁴ levescsontot adott, ami 15 000 korona értéknek felel meg 5 hónap alatt³⁵

Weiss Manfréd népkonyhája a legnagyobbakhoz tartozott az Ehrlich Gusztáv-féle népkonyha mellett. Naponta ezer ember kapott ingyen ebédet a Váci út 89. alatt álló iskolában felállított népkonyhán. Már átadásakor tervben volt a kibővítése.³⁶ A kenyeret tábori kemencében sütötték, a konyhában 12 üstben főtt az étel. A szegények általában hazavitték az ebédet. A kerületi igazgatóság által kiállított igazoló lap ellenében az iskola tornatermében annyi darab kenyeret kapnak, ahány főre a lapot kiállították. Vasárnap gulyásleves és más kalács volt az ebéd, hétfőn babfőzelék hurkával és káposztás kocka, bőséges adagot adtak. Nem tartottak ünnepélyes megnyitót, az ételt előjárók is megkóstolták, így Weiss Alfonz is. Ebben az időben körülbelül 14 ezer ember kapott ingyenes ebédet a főváros területén, az emberek nagy része zsidó intézmények és adományok révén jutott meleg ételhez.³⁷ A népkonyhán az első 2 év alatt minden rászoruló és családja ingyen ebédet kapott, mely levesből, főzelékből és tésztából áll. Naponta 3 ezren vették igénybe, 1 milliónál több adag étel került kiosztásra, ami 500 000 koronába került. Az intézményt az iskola igazgatója Erős Antal és a tanítószemélyzet vezette, akik az évforduló alkalmából egy kis házi ünnepséget rendeztek, melyen a fenntartó családjának tagjai Mauthner Alfréd, Weiss Daisy és Weiss Jenő is megjelentek. A népkonyhán étkező rászorulóknak nevében az iskolaigazgató mondott köszönetet, mire Mauthner Alfréd megköszönte a tantestület fáradozásait. Fennállásának 3. évében félmilliónál több adag ételt osztottak ki, így a 3 év alatt összesen 1 632 251 adagot.³⁸ A galíciai menekültek ingyenes étellemezésére a Pesti Orthodox Hitköz-

³¹ Csepel 1934. 118. o.

³² Az engesztelés napja 25 órás teljes böjtöt jelent. A jom kippuri liturgiában az imák egész nap tartanak. Az imák és a böjt végét sófár jelzi. A böjt előtt és után szokás volt nagy, családi vacsorát tartani. *Hahn István*: Zsidó ünnepek és népszokások (<http://mek.niif.hu/04700/04749/html/zsidounnepek0005.html>). Az utolsó letöltés időpontja: 2014. 08. 11.)

³³ *Egyenlőség*, 1914. 10. 25. 9. o.

³⁴ 1 métermázsa 100 kg-nak felelt meg korabeli mértékegység szerint.

³⁵ *Egyenlőség*, 1914. 12. 13. 9. o.

³⁶ Más forrás szerint a VI. kerületi Palotai úti iskolában. *Egyenlőség*, 1914. 08. 23. 7. o.

³⁷ *Egyenlőség*, 1914. 09. 06. 3. o.

³⁸ 262 421 kg lisztet, 24 223 kg zsírt, 197 112 kg burgonyát, 35 079 kg babot, 16 495 kg árpakását és 10 685 kg köleskását használtak el ez idő alatt. *Egyenlőség*, 1917. 09. 08. 12. o.

ség népkonyhája 500 koronát adományozott.³⁹ Az erdélyi menekültek számára a budapest-ferencvárosi vasútállomáshoz is rendezett egy népkonyhát ahol naponta 1000-1200 gulyás-adagot osztottak ki.⁴⁰

A gyár *melegedőjét* télen havonta 10-12 ezer ember vette igénybe. Elsősorban a rászoruló és betegek segítésére 300 családnak osztottak élelmiszersomagot. A tüdőbetegek a csomagon felül tejet is kaptak, ami naponta 50 liter tej kiosztását jelentette nekik. A cse-csemőknek az orvos által ajánlott tejadagon felül napi 120-130 adag tejes ételt osztottak.⁴¹

A gyári bentlakó alkalmazottak részére Weiss Manfréd a háború alatt gondoskodott kabinokkal, tussal és uszodával ellátott *dunai fürdőről*.⁴² 1918 decemberében 6 millió koronát adományozott munkásjóléti célokra, melynek kiosztását és felhasználását a Csepeli Munkástanács irányította.⁴³

Érdekesség, hogy Weiss Manfréd A Vörös Félhold érdekében kifejtett fáradozásai elismerésül 1917-ben magától V. Mehemed szultántól a Vörös Félhold díszérmét kapta.⁴⁴

Szabadidő eltöltése, oktatás

A tanulást és kikapcsolódást segítette a 2000 kötetes *munkáskönyvtár* létrehozása. Gyári Kaszinó Könyvtárának alapját 1913-ban néhány 100 kötetrel Weiss Manfréd vetette meg, 3 csoportja van a könyveknek: magyar és német szépirodalom, illetve szakirodalom. 1934-ben 1900 kötettel rendelkezett.⁴⁵

A vállalat már 1909-ben állította fel *tanonciskoláját*, mely az évek múlásával egyre több szakmunkást nevelt. A 30-as években létszámuk megközelítette az ezret. A gyári szabadidős tevékenység az 1920-as évektől kezdett el egyedülálló mértékben fejlődni.

Annak ellenére, hogy részletes gyári kimutatások nem állnak rendelkezésre, a jótékonyagra szánt összegekről, a feltárt források alapján elmondhatjuk, hogy a Weiss Manfréd Konzern hatékonyan vett részt a szociális gondoskodásban, nem csupán a gyár kapuin belül, hanem nagyban hozzájárult Csepel infrastrukturális fejlesztéséhez is. Némely munkásjóléti intézmény nem volt feltétlenül szükséges a gyár működéséhez, például az óvoda, a fürdő, a könyvtár és a sportlétesítmények, de jelentősen hozzájárultak a munkások életkörülményének javításához. Ugyanezt hivatott elősegíteni az átlagnál valamivel magasabb munkabér, a gyár sertéshizlaltatási akciója, a burgonya- és gabonatermesztési akciók, melyek az országos átlagnál magasabb életszínvonalat is biztosítottak.

³⁹ *Egyenlőség*, 1914. 09. 13. 9. o.

⁴⁰ *Egyenlőség*, 1916. 09. 09. 13. o.

⁴¹ *Rézler* 1941. 121–141. o.

⁴² *Rézler* 1941. 105. o.

⁴³ *Baczoni* 1977. 70–71. o. Részletes szétosztási szabályzat rendelkezett a segély felosztásáról és elszámolásáról.

⁴⁴ *Egyenlőség*, 1917. 01. 20. 11. o. A Vörös Félhold érdemérmét 1903-ban alapították, a Vörös Félholdnak tett szolgálat elismeréseként adományozták azoknak, aki segítettek az elesetteken és sebesülteken. Bronz, ezüst és arany fokozata létezett. Ugyan díszérmeként jelenik meg a forrásban, de valószínűleg az érem arany fokozatáról lehetett szó, hiszen az volt az, melyet személyesen a szultán adományozott. Krausz Simon a medjidie-rend 2. osztályát, Baneth Sándor a medjidie-rend 3. osztályát, Auspitz Sándor, Gutmann Vilmosné, Miklós Andor, Sándor Pál, Ullmann Adolf pedig szintén a Vörös Félhold díszérmét kapták. Az éremről részletesen: <http://antique-photos.com/en/awardsdatabase/ottoman-empire/390-hilal-i-ahmer-madalyasi.html> (Az utolsó letöltés időpontja: 2014. 08. 10.) Köszönöm az érem azonosításában Sallay Gergely segítségét.

⁴⁵ Csepel 1934. 126. o.

BIBLIOGRÁFIA

- Baczoni* 1977. *Iratok a Csepeli Vas- és Fémművek történetéhez 1892–1977.* Szerk. *Baczoni Gábor.* Budapest, 1977.
- Balla* 1923. *Balla Vilmos: A vadember.* Budapest, 1923.
- Csepel* 1934. *Perényi József: XIII. Csepel.* In: *Magyar Városok Monográfiája.* Budapest, 1934.
- Csepel* 1965. *Berend T. Iván – Ránki György: A Csepeli Vasmű rövid története.* In: *Csepel története.* 1965.
- Gyáni – Kövér* 1998. *Gyáni Gábor – Kövér György: Magyarország társadalomtörténete. A reformkortól a második világháborúig.* Budapest, 1998.
- Kovács* 2012. *Kovács Vilmos: A Weiss Manfréd Lőszer-, Acél- és Fémművek Részvénytársaság fejlődése 1918-ig. Hadi-történelmi Közlemények,* 125. (2012) 3. sz. 579–606. o.
- Kozma* 1918. *Kozma Nándor: Hadimilliomosok. Karrier a háború aranyhegyén.* Budapest, 1918.
- Magyarország az első világháborúban* 2000. *Magyarország az első világháborúban. Lexikon A–Zs. Főszerk. Szijj Jolán.* Budapest, 2000.
- Radnóti* 1925. *Radnóti József: Pöröly és pult. Huszonöt portré az ipari és kereskedelmi életből.* Budapest, 1925.
- Rézler* 1941. *Rézler Gyula: A magyar gyáripár szociális intézményei.* In: *Pártos Szilárd: A Magyar Gyáripár Évkönyve és Címtára I. kötet.* Budapest, 1941.
- Turcsányi* 1925. *Turcsányi Gyula: Az osztrák–magyar hadianyagipar fegyver- és lőszer-teljesítménye a világháború alatt. Műszaki Szemle,* 1925/1. 4–24. o.
- Varga* 1981a. *Varga László: A csepeli gyáróriás kialakulásának története.* Kézirat. Budapest, 1981.
- Varga* 1981b. *Varga László: A pénz urai. Fejezetek a hazai nagyburzsoázia történetéből. História,* 1981/2. 13–14. o.
- Varga* 1983. *Varga László: Egy fináncutkés karrier. A Weiss család és Weiss Manfréd. Történelmi Szemle,* 1983/1. 36–63. o.

MŰHELY

SZOLECZKY EMESE

A VILÁGHÁBORÚ ELSŐ HÓNAPJAI A HADIMŰZEUM TÁBORI LEVELEZŐLAPJAINAK TÜKRÉBEN

The First Months of the Great War
as Seen Through the Field Postcards of the War Museum

The paper presents a selection from the WWI postcards written and posted between July and end of October 1914, now kept in the Manuscript Collection of the Military History Museum, Budapest. Firstly the author outlines the major phases of the establishment of the field postal service, the operation of the Austro–Hungarian WWI field postal service.

The paper presents plenty of quotations from the postcards – each of which offers a glimpse into the life of different small- or big-town dwellers, from the career officer to the simple enlisted soldier. We can read about the personal histories of the families and common people waiting their relatives to come home from the front. The postcards may serve not only as microhistory sources but as evidence to unit history, military history, too, not to mention their local history references. The physical carrier of the information – the postcards, the stamps, censorship notes etc. – are all contributions to military-, postal-, and information history. The language, the usage of words, orthography may arouse the interest of linguists and ethnographers. The structure of the correspondences is also interesting and characteristic.

Keywords: World War I, postcards, collection of the Military History Museum, microhistory

Az alábbiakban a Hadtörténeti Múzeum Kéziratos Emlékanyag-gyűjteményében őrzött, 1914 júliusától október végéig megírt és postára adott első világháborús postai levelezőlapokból adunk közre válogatást. Az anyagcsoport hivatalosan a „tábori levelezőlapok” összefoglaló néven szerepel, de – mint ezt látni fogjuk – számos „civil darab” is keveredett közéjük, jogosan: a Nagy Háború első hónapjaiban a katonák, különösen a hátszágban, magától értetődő természetességgel használták a hagyományos, „békebeli” postai levelezőlapot is.

A hadüzenetet követő mozgósítás a Magyar Korona Országaiból is az életkor és az egészségügyi alkalmasság alapján a legkülönbözőbb társadalmi rétegekhez tartozókat szólitotta hadba. Hatott-e rájuk a háborús lelkesedés? Valamilyen mértékben tagadhatatlanul igen, ha másért nem, a kor íratlan férfi-becsületkódexe miatt – a hadra fogható nem maradhatott szégyenben a többi bevonuló mellett.¹ A fiatalabbak a kaland, a világlátás és tapaszt-

¹ Ez alól még a kiművelt fők sem vonhatták ki magukat. Lásd: Balázs Béla („Menj és szenvedj te is!”), Lajtha László, Tömörkény István („ameddig csak élők, ott lössz a nyakamon a vád, hogy kend ne szóljon semmit, mert kend nem vót oda a nagy háborúba” – Takarás, 1917.) és mások példáját.

talatszerzés egyszeri, megismételhetetlen lehetőségét vélték megtalálni a gyorsan lezajló, nyilván győzelemmel végződő Nagy Háborúban.² Az érettebb generáció már megállapodott, gyakorta nehezen megalapozott egzisztenciát, saját családot, kisgyermekeket hagyott maga mögött a behívó kézhez vételekor, amely sokszor újrarendezte a családi képleteket,³ s mindezek fényében az elszakadás az otthontól lélekben is nehezebben ment.

A világháború folyamán a bevonultak és a hátrahagyott családok, ismerősök közt folytatott üzenetváltás, levelezés felértékelődött. Mindkét fél a szokottnál is jobban vágyott a hírekre, nem utolsósorban azért, mert egy egyszerű levelezőlapon megkapott életjel is azt bizonyította, hogy a „berukkolni” kényszerült szeretett családtag, jóbarát még életben van, egészséges. „...az újságokban a harcokról s azok nem kellemes következményeiről: az elesések- és sebesülésekről olvasva, egészen természetes, hogy az emberben azonnal az a gondolat támad, hogy hátha ennek vagy annak szintén baja lett s ezért nem írt”⁴ – fogalmazta meg mindenki félelmét az egyik még otthon levő fiatalember a már fronton harcolónak.

A hadbavonultakkal való érintkezés letéteményese a posta volt, amely tábori postaszolgálat felállításával egyszerűsítette a kapcsolattartást. Elképesztő mennyiségű⁵ küldeményt kézbesítettek: tábori levélapok milliárdjai maradtak fenn a mai napig az első világháborúból, szerencsés esetben a teljes levelezés: a hazulról írt és a haza írtak is. Előbbinek volt nagyobb esélye a megsemmisülésre, mert a harcterek forgatagában, a hadműveletekben vagy éppen sebesülés, halál, hadifogságba esés esetén nem nagyon volt remény arra, hogy a bajtársak közül valaki összeszedje, hazaküldje a katona után maradt remniscenciákat. Amennyiben azonban hazakerült egy ilyen harctéri hagyaték, még az utolsó elemek hiányában is nem egy esetben csupán a maroknyi levelezés és néhány fénykép az, ami a háborúba ment és soha többé vissza nem tért után maradt. Családok ezrei őrzik – s a századik évforduló kapcsán osztják meg velünk – a múlt könyörtelen kútjába süllyedt életutakat, amelyeket kettétört vagy egyszer s mindenkorra befolyásolt az első nagy világegyezés. Az adatmennyiség is változó: sokszor csak az illető neve maradt fenn az újabb generációk emlékezetében, az életrajzi adatok nagy része feledésbe merült. A tábori levelezések forrásértéke páratlan, hiszen – mint ezt az alábbiakban is láthatjuk majd – a legkülönbözőbb háttérű emberektől származnak, akik közül sokan soha nem voltak korábban távol az otthonuktól, főleg nem ilyen messze, nem ilyen sokáig, nem ilyen rendkívüli körülmények között, s hirtelen kényszerültek arra, hogy érzéseiket és tapasztalataikat kendőzetlenül papírra vessék.⁶

² „Az ismeretlen nagy valamit, a háborút úgy képeltük, hogy ott terem a magyar dicsőség, a magyar virtus, bár sok szenvedés, vér is folyik, a halál is arat, de főleg az ellenségnél. S ha a golyó véletlenül valakit közülünk is talál, – ám katona dolog. Egyet azonban a számadáson kívül hagyunk – az otthon maradtakat, – kiknek az aggodalma és bűja a küzdők legnagyobb gondja”. A volt magy. kir. pécsi 19. honvéd gyalogezred és alakulatainak... története. Összeállította *Légrady Elek*. Pécs, 1938. 89. o.

³ Pl. az asszony visszaköltözött a gyerekekkel a szüleikhez (lásd: Hudra Jánosné), a családfelelő távozása után át kellett szervezni a mezőgazdasági munkákat, a feleség lépett elő munkavállalóvá stb.

⁴ Gazdag Béla levele Balássy Miklósnak, 1914. december 1. (82.18.1/KE)

⁵ Becslések szerint csak Németországban 20 milliárd levél és levelezőlap fordult meg a német katonák és családjuk, barátaik és ismerőseik kezén oda-vissza. Összehasonlításképpen: az 1870/71-es német–francia háborúban a porosz, badeni és württembergi tábori posta összesen 1,2 milliárd levelet és csomagot forgalmazott, amely napi átlagban kb. 500 ezer küldeményt jelentett. Ehhez képest a német hadseregben a kb. 8000 postás és tréнкаtona mintegy 28,7 millió tábori levélapot forgalmazott az otthon és a harctér közt, 9,9 millió küldeményt naponta. *Stuhlmann* 1939. 14. o.

⁶ Ilyen levelezésekből elsőként nyújtott válogatást *Szenti Tibor*: Vér és pezsgő. Harctéri naplók, visszaemlékezések, frontversek, tábori és családi levelek az első világháborúból. Budapest, 1987. című kötete.

A világháborús írásos hagyatékok dokumentumai egyszerre egyéniek és tipikusak. Gyakran tartalmaznak egy-két fotóképeslapot: a bevonuló családtagról egymagában, társai körében, vagy a hátrahagyott szűkebb családról, amit a katona őrzött magánál. Levelek, postai és tábori levelezőlapok, esetenként néhány képeslap, pénzes utalványok nyugtái, hadifogoly-levelek, elszórtabban sokszorosított napiparancsok, újságkivágatok, kitüntetés viselésére jogosító igazolványok, díszesebb okiratok, egy-egy szentkép váltják egymást. Amit az idő, a második világégés, a családi emlékezet megőrzésre ítelt.

A tábori posta – a lelki támasz

Minden egykori katona és a hozzátartozók egyaránt hálával emlékeznek a tábori posta áldásos intézményére. Különösen igaz ez a cenzúrának többszörösen alávetett hadifoglyok, internáltak postájára, életjeladásaira.⁷ A postavárás, a vágyott friss hírek érkezése általában is erős emberi momentum, háborúk közepette pedig százszorosan is így van.

Amennyire a tábori és katonai posta a hadi- és békeidőkben nagy erkölcsi támaszt jelentett az egyénnek, annyira nagy fontosságú volt a hadműveletekben résztvevő csapatoknak, a vezérkarnak és az állandó hadseregnek is.

A posta történeti fejlődése szoros kapcsolatban állt az uralkodók, így az államok katonai érdekeivel. Ennél fogva nem tekinthetjük véletlennek azt sem, hogy az első, bizonyíthatóan szervezett postautak a hadvezetést szolgálták; s az sem hathat az újdonság erejével, hogy már a rómaiak kiterjedt hírhálózzal rendelkeztek.

1451-ben III. Frigyes császár bízta meg Roger de Tassis fővadászmestert, hogy Innsbruck és Trient közt futárvonalat szervezzon. Ekkor jelenik meg először az a tehetséges család, amely később a főpostamesteri hivatalt betöltő Taxis (Thurn und Taxis)-ként vált ismertté.

Az alkalmi tábori postaszolgálat a határvidékek és a birodalmi-tartományi székhelyek közt már a XVI. században működött.⁸ Noha a rendszeres, szervezett posta, a levél-, a csomag- és utasszállítás, a hírtovábbítás, a sajtó közismerten kereskedelmi érdekek mentén jött létre és szerveződött, a sok hadszíntér újabb és újabb katonai futár-útvonalak felállítását is igényelte. A „cito, cito, citissimo” megjegyzésekkel ösztönözték a követeket, hírvivőket, a késedelmet, hanyagságot büntették. A XVI. század végén találhatjuk az első katonai alkalmazásra utaló „post in veld”, „veldt post” bizonyítékokat. Nem sokkal később

⁷ A tábori posta történeti áttekintése alapvetően az alábbiak alapján készült: Zwei Jahrtausende Postwesen. Vom cursus publicus zum Satelliten. Halbtorn, 14. Mai bis 27. Oktober 1985. Hrsg. von Rüdiger Wurth. Halbtorn, 1985. A hivatkozott fejezet: Heinrich Himmel-Agisburg: Feld- und Militärpost in Österreich von ihren Anfängen bis 1866. 297–306. o. és Gottfried North: Die Post. Ihre Geschichte in Wort und Bildsd: Heidelberg, 1988. A postáról és a hírközlésről, továbbvezető irodalommal: Zwei Jahrtausende Postwesen. Vom cursus publicus zum Satelliten. Red. Rüdiger Wurth. 2000 Jahre Post. Ausstellung Schloß Halbtorn, 14. Mai bis 27. Oktober 1985. Halbtorn, Schloß Halbtorn, 1985.; R. Várkonyi Ágnes: Búcsú és emlékezet. In: *Uő: Europica varietas – Hungarica varietas. Tanulmányok.* Budapest, 1994. 158–182. o.; Információáramlás a magyar és török végvári rendszerben. Végvári konferencia előadásai – Eger, 1997. október 15–16. Szerk. *Peterscsák Tivadar, Berecz Máttyás.* Eger, Dobó István Vármúzeum, 1999.(Studia Agriensia 20.); Brücke zwischen den Völkern. Zur Geschichte der Frankfurter Messe. 1–3. Hrsg. Rainer Koch. Frankfurt am Main, 1991.; Gottfried North: Die Post. Ihre Geschichte in Wort und Bildsd: Heidelberg, 1988.; Karl Hald: Alt-Nürnberg's Verkehrswesen seit Mitte des 14. Jahrhunderts. Nürnberg, 1929.

⁸ Andrej Hozjan: Die ersten steirischen Kundschafter und Postbeförderer. Spionage, Kontrasponage und Feldpost der Grazer Behörden zwischen 1538 und 1606. In: Mitteilungen des Steiermarkischen Landesarchivs, 1998. 237–279. o. Lásd: <http://www.landesarchiv.steiermark.at/cms/dokumente> (Letöltés: 2014. július 8.)

először említik a Feldpost-Meister tisztségét. A levelekben pedig feltűnik a „gegeben im Velt-lager zu...” kiadási helyként.

Katonai kurír-útvonalak vezettek Itáliába, Magyarországra és Közép-Németországra; a salzburgi, horvátországi és krajnai parasztfelkelések, a török betörések és a harmincéves háború álltak a történesek fókuszában.

1672. augusztus 10-én császári dekrétum határozott arról, hogy Carl von Paar gróf, udvari főposta-mester Montecuccoli gróffal két futárt és egy postatisztet adjon; utóbbival egy írnot is. Ezt a rendelkezést tekintik úgy, mint ami megalapozta az első osztrák tábori postahivatalt; a főhadiszállástól többé-kevésbé független, önálló tábori postaszolgálat továbbfejlődése előtt megnyílt az út.

Bécs 1683-as felmentését követően a katonaság működési területe Magyarországon át Belgrádig, illetve Erdélyig terjedt; a horvát térségben megerősödött a katonai határ-örvidék. A posta szervezésében kristályosodott ki a versengés Taxis birodalmi és Paar örökös tartományi főpostamesterek közt: azon körülménynek köszönhetően, hogy Paart nemcsak az ausztriai és a magyar térségben, hanem 1689-ben a Német-római Császárságban is megbízták a tábori posta bevezetésével. A vita csak évek múltán, császári döntéssel ért véget, hasonlóan annyi más privilégiumvitához. Nem szabad elfelejtenünk, hogy a posta is regália, a postai tevékenység gyakorlása uralkodói privilégiumhoz kötött. Mivel mindig jelentős haszonnal és befolyással kecsegtetett, érthető, hogy harc dúlt a postajog elnyeréséért.

Az első ismert tábori posta-szabályzatot Szászországban állították össze IV. János György választófejedelem parancsára.⁹ Ez a tevékenység a hadsereg, annak részei és a hátság között a hivatalos küldemények szállítására irányult. II. Rákóczi Ferenc államának is fontos eleme volt a postaszolgálat megszervezése: 1705-ből ismerjük instrukcióját.¹⁰

A különböző posták működését vizsgálók, érhető módon különösen a nem kormányzattörténeti megalapozottságuk is, beleütköznek abba a gyakori hibába, amikor az állami, „civil” és a katonai, tábori szolgálati ágakat nem kellően különválasztva tárgyalják. Egy másik problémás pont a „Feld- und Militärpost in Österreich” mint meghatározás: akár hosszabb tanulmányt is igényelhetne, a történeti Ausztria és az osztrák identitástudat változásainak megfelelően, ettől jelen esetben el kell tekintenünk.

1740–48 közt az örökösödési háborúban használtak először a Habsburg-hadsereg alakulatai katonai levélbélyegzést (akárcsak a holland, a németalföldi francia és az ausztriai francia hadseregek). Ezek a tábori postabélyegzés-előzmények csak a haderő megjelölését tartalmazták: „AA–Armée Autrichienne”; „AHOL–Hollandische Armée”. A „Posta” vagy „Tábori posta” megjelölések még hiányoztak.

⁹ Reglement bey dem Churfürstl. Sächss. Hoff-Feld-Postamt im Reiche anno 1693. A szabályzat szerzője Johann Jacob Kees szász főpostamester, lipcsei kereskedőfejedelem és újságkiadó (1645–1705) volt. A tábori postahivatal Glaubitzban működött, néhány sátorban elhelyezve, ahonnan 1693. május 19-én este 6-kor indították útba Drezdába az első szállítmányt, 5-kor pedig Lipcsébe. *Hans Beschorner*: Das Zeithainer Lager von 1730. In: Neues Archiv für Sächsische Geschichte. Dresden, 1907. 99–100. o. https://archive.org/stream/neuesarchivfur28sach/neuesarchivfur28sach_djvu.txt (Letöltés: 2014. július 8.)

¹⁰ *Esze Tamás*: A debreceni nyomda II. Rákóczi Ferenc szolgálatában. In: Könyv és könyvtár. Könyvtártudományi és bibliográfiai tanulmányok és közlemények. Budapest, 1961. 55–98. o.; A Rákóczi-szabadságharc. Szerk. R. Várkonyi Ágnes – Kiss Domonkos Dániel. Budapest, 2004. (Nemzet és emlékezet) 525. o.

A hétéves háború (1756–1763) alatt nem használtak tábori postabélyegzőt, ám fokozatosan használatba kerültek az első helyi postabélyegzők. A katonai leveleket csak feladó és címzett alapján lehet azonosítani. Ugyanez igaz az 1789–90-es török háborúra is. A tábori postabélyegző helyett felbukkantak a katonai határőrvidék területéről a rendes helyi postabélyegzések.

A francia háborúk idején a kiválóan szervezett postaszolgálat nem jutott el saját bélyegzésig. Az új postai díjszabás miatt, amely többé nem a szállítás távolságán, hanem a küldemény súlyán alapult, 1817-ig bármiféle, így állami helyi postabélyegzés sem létezett. 1797–1809 közt viszont a francia postaszolgálatnál minden levél alakulatbélyegzést kapott, amely megegyezett a tábori postával. Napóleon bukása és a bécsi kongresszus után a katonai postaügy a 48-as forradalmakig csupán szolgálati postaként jelentkezett, a katonai állomások megadása kézzel, a főparancsnokságok bélyegzőivel és esetleg „Festung” megjelöléssel történt.

A bélyeg 1850. június 1-jei ausztriai bevezetésével ez az újítás a katonai postahivatalokban is megjelent, 1850–52 közt „k.k. Militarexpedition” néven lépett hatályba. Az egyszerű levélportó Ausztrián belül a 9 krajcáros illetményhatárig tartott. Számos levél azonban „ex offo” (hivatalból) portómentes volt. 1866. június 27-én a katonai levelek portómentesek lettek, még a civil postán feladottak is. A háború végeztével a katonai leveleket a polgári posta továbbította.

A közlekedési technika fejlődésével, az írásbeliség nagyfokú terjedésével a harctérrel való összeköttetés „sávja” is kiszélesedett. Immár nem egy szűkebb réteg, hanem általánossá váló társadalmi igény lett a „levelezés”, azaz az otthonnal való rendszeres írásbeli kapcsolattartás. A tábori posta működése egyre inkább kiterjedt a magánküldemények közvetítésére, felismerve ennek a katonákra gyakorolt kedélyállapot-javító hatását. A Habsburg-birodalom első ízben az 1859-es itáliai hadjárat idején biztosított portómentes levelezést a hadrakelt sereg számára, igen kedvező szociális–emocionális tapasztalatokra téve szert. „Élesben” Bosznia-Hercegovina 1878–79-es okkupációja során a szabályozott tábori postaszolgálat¹¹ kiállta a próbát: mivel a megszállt területen semmiféle működő posta-intézmény nem létezett, ez a tábori posta maradt fenn és alakult át cs. és kir. Katonai Postává (k.u.k. Militärpost), amely aztán 1918-ig kiválóan működött.¹²

A XIX. század végére több elgondolás látott napvilágot a jövőbeli katonai konfliktusok mind hatékonyabb tábori postájának érdekében. Alapjukat minden esetben a békeidőben létező postaszolgálat adta, amelyet a hadiállapot esetén – katonai felügyelet alá helyezve – meghatározott rend szerint kiegészítettek egy tábori postahivatali rendszerrel. Az elképzeléseket a gyakorlatban is kipróbálták, finomították: az alakulatok harcértékének, valamint az új hadianyagok kipróbálásának céljából évente több hadgyakorlatot tartottak a Monarchiában. A Legfőbb Hadúr jelenlétében lezajló ún. „Kaisermanöver” alkalmából első ízben 1893-ban hadgyakorlati postahivatalokat is berendeztek, hogy a tábori posta felől szintén tapasztalatokat gyűjtsenek. E benyomások alapján készültek el az 1884-es, 1891-es és az 1904-es tábori postaszabályzatok módosításai. 1913-ban pedig megjelent az

¹¹ Határozványok a tábori postavonalak szervezetéről (A XIII. hadtest 5. parancsa). Kriegsarchiv, Wien, Alte Feldakten, Bosnien und Hercegovina, 1878. XIII. Armee-Korps 7-1081/2.

¹² Rainer 1995. 22. o.

E-47-es tábori postai szabályzat,¹³ amely a világháborús tábori posta működésének alapját képezte: továbbította a hadrakelt seregtől és sereghez, ennek részeihez és részeitől, valamint a hajóhadhoz és hajóhadtól érkező szolgálati és magánküldeményeket.

Ilyen összefüggésben érdekes, hogy a Monarchia már 1913-ban a tábori postabélyegzéseken levő megjelöléseket a korábbiól eltérő módon nem a csapattest megadásával, hanem egy titkosított rendszer szerint, találmányra választott számokkal oldotta meg. Ezzel a Monarchia az első állam lett, amelyik ilyen jelölést használt, hiszen Németország és Olaszország csupán 1917-ben tért át erre, a rossz háborús tapasztalatok nyomán.¹⁴

A háború kezdetén 8 hadsereg-postaigazgatóságot állítottak fel a cs. és kir. hadseregben, ezek számát később 12-re emelték, így minden hadsereghez egy hadsereg-postaigazgatóság volt beosztva. Az 50 háborús hónap alatt 1,5 milliárd tábori postai küldeményt szállítottak, amely havonta 30 milliót jelentett. Ez messze meghaladta a békebeli felhozatalt. Ehhez jött még kb. 227 millió postautalvány, mintegy 520 000 pénzeslevél, kb. 36 millió ajánlott levél, ezen felül 17 milliónyi csomag.¹⁵ 1914 folyamán 168 postahivatal állt fel, 2-214 számmal.¹⁶

A tömeghadseregek hadba lépésével a tábori posta jelentősége más dimenziókba került, ugyanakkor mindenki az autentikus harctéri élmények ismeretére szomjazott. A tábori posta az alábbi küldeményeket jutatta célba:¹⁷

- közönséges (nem ajánlott) leveleket egyenként 100 gr súlyhatárig;
- előrenyomtatott tábori postai levelezőlapokat¹⁸ (hivatalos kiadású és magánipar által előállított) – ezek portómentesek voltak; ugyanakkor többen megpróbálkoztak a házilag előállítással is, ezeket viszont nem volt szabad használni;
- nyomtatványokat;
- hírlapokat;
- pénzesleveleket 1000 korona értékig.¹⁹

A fentiek közül a leveleket és levelezőlapokat portómentesen továbbították. Ez a haderőhöz tartozó összes személyre kiterjedt, szolgálati helytől függetlenül, hasonlóan a kórházakban ápolts sebesült és beteg katonákra. A nyomtatványok, hírlapok, áruminták és pénzeslevelek viszont a feladaskor bérmentesítendőek voltak. A csomagfeladással kapcsolatban előzetesen tájékozódni kellett, mert csak időszakosan vállalták: a hátszaki postahivatalok kifüggesztett hirdeteményeken adták tudtul a lehetséges időpontokat.²⁰

A legnagyobb megpróbáltatást minden érintett számára a posta háborús átállásánál a tábori postai küldemények címezése jelentette. A levelezésben járatlanok gyakran az ezred, menetszázad stb. számával azonosították vagy abból képezték; így a küldemények meg-

¹³ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL), E-47. A cs. és kir. tábori posta. Budapest, 1914.

¹⁴ Rainer 1995. 22–23. o. A háború kitörésekor 1914 augusztusában ezért viszonylag gyorsan sikerült egy jól működő tábori postaszolgálatot felállítani; ami nagyrészt Josef Pisch fő tábori posta-vezérigazgatónak köszönhető, aki 1906–13 és 1916–19 közt töltötte be ezt a tisztséget.

¹⁵ Rainer 1995. 24–26. o.

¹⁶ Rainer 1995. 34. o.

¹⁷ Részletesen: *Világháború Heti Postája* (hetilap, Pécs), 1. (1914. december 6.) 1. sz. 12–13. o.: Hasznos tájékoztató a háborúról.

¹⁸ MNL OL E-47. 17. §. 79., 81. pont.

¹⁹ MNL OL E-47. 1§. 2. pont.

²⁰ Pl. 1914. december 5–15. közt, amikor – a karácsonyi ünnepekre való tekintettel – még élelmezést is fel lehetett adni.

Honti Nándor (1878–1961): Tábori posta (Bachórz, 1914. szeptember 17.)²¹

lepően nagy arányban kerülték el a címzettet, illetve a címzések áttekinthetetlenek voltak – ezért a postahivataloknál a címzésmintákat is kifüggesztették.²² Nem csoda tehát, ha rendszeresen sulykolták a légénységi állományúakba a tábori posta számát, s legtöbbször – azon felül, hogy a feladónál feltüntette, rendszeresen levélbe foglalva meg is írta haza. 1914 decemberében tábori postai címirodákat akartak létrehozni, hogy az érdeklődőkkel valós tábori postacímeket tudjanak közölni – ezek konkrét működésére nincs adat.²³

A beteg, illetve sebesült, kórházba került katonák ügyében, az eltűntek vagy elesettek kérdésében a Magyar Vöröskereszt Egylet tudósító hivatalával kellett válaszos levelezőlapra felvenni a kapcsolatot. Ők intézték a hadifogságba kerültekkel történő kapcsolatfelvételt. Közvetítették a nyitott borítékban, postabélyeg nélkül számukra másodlagos, felbélyegzett borítékban elküldött, tartalmában semleges levélküldeményeket is, de csak akkor, ha a feladó pontosan ismerte a hadifogoly címét, nevét, rangját, a hadifogság helyszínét, esetleg a tartózkodási helyre vonatkozó egyéb adatokat pedig hiánytalanul feltüntették a „Prisonnier de guerre” felirat mellett. A levélboríték alsó jobb sarára a hivatal írta oda

²¹ A Prsemyšltől kb. 50 km-re nyugatra fekvő településen a tábori postát megörökítő grafikus-illusztrátor több első világháborúhoz kapcsolódó plakát készítője is. A nagy háború írásban és képből I. rész 1. kötet: Északon és Délen Szerk. *Lándor Tivadar*. Budapest, 1915. 166. o.

²² *Stuhlmann* 1939. 15 o. szerint a csapatok áthelyezése, támadása, visszavonulása csak növelte a célba nem érő küldemények számát, amelyek 1914 szeptemberéig a rossz címzések miatt nagy számban fordultak elő: a németeknél ez a szám elérte a küldemények 1/3-át. Különösen azért volt ez tragikus, mert sok esetben az anyagi támogatás – hadsegélyezés – múltott rajta, amit az otthon maradtok nem kaptak kézhez, ha a jogosultat – a bevonultatott hivatalnokokat, akiknek polgári jövedelem és katonai fizetés is járt – nem tudták elérni. Hasonlóan késtek a halálesetekről értesítő közlemények is.

²³ MNL OL E-47. 20. §. 83. pont.

szükség esetén cirill betűkkel a helységnevet. A még Budapesten cenzúrázott leveleket a magyar Vöröskereszt a szerb és orosz Vöröskereszt-egylet révén továbbította a hadifoglyoknak. Külön ki kellett kötni, hogy a tábori levelezőlapokat a hadifoglyokkal való levelezésre nem lehet használni, a posta ezeket 1914 végén sem továbbította; a speciális, előnyomtatott, később széles körben elterjedt hadifogoly levél-változatok pedig eleinte még nem léteztek. Érdekesség viszont – hogy bár felelősséget nem vállalt értük – 300 koronáig pénzküldeményeket is továbbítottak ugyanígy a hadifoglyoknak.

A szöveggözlések ortográfiai módszerét tekintve a betűhív közlés mellett döntöttem. Bár a központosítás gyakran hiányzik, sokszor egybecsúsznak a szóhatárok, illetve szétválnak a szavak, a helyesírás néha következetlen, s gyakran követik a kiejtés szerinti írásmódot, úgy éreztem, hogy a tábori lapok mai helyesírásra való átirása, javítása elvenne az eredeti üzenetek jellegéből. Amennyiben a megértést nem akadályozta, nem láttam értelmét a szögletes zárójeles kiegészítés használatának, akárcsak az akaratlanul kihagyott betűk pótlásának sem.²⁴

Sorok, sorsok, életjelek

A gyűjteményünkben fellelhető²⁵ első háborúval kapcsolatos híradás 1914. július 9-én, rózsaszín olasz postai levelezőlapon, előnyomott bélyeggel, osztrák postabélyegzéssel Durazzóból, a főpostáról íródott, nélkülözve mindenfajta katonai jelleget, több tintapacával tarkítva. A szerző kiléte, s ottlétének jellege sem teljesen világos: „...én már it vagyok és minden jó csak egy kicsit puska poros a levegő majd le hül ha jó eső tolnak (?) néki és aztán. Kedves gyula tik nagyon meg lesztek lepodve hogy én mert jöttem ide ara csak a nőm tudna es a ön érzetem feleletet adni de majd it vérbe fogom fujtani ot hogy ne háborogjon”²⁶ – olvashatta Czimerer Gyula, a szolnoki Kossuth szálló főpincére az Ede öccsétől érkezett sorokat; akiről csak a család tudhatta, hogy szerelmi bánat vagy pontosan mi is űzte a Balkán közepére.

Ezzel szemben Dr. Balássy Miklós zászlóst,²⁷ a 48. gyalogezred 1. menetszázadának tartalékos tisztjét már Nagykanizsán, alakulatánál éri a hadüzenet, amelynek napján normál magyar címeres rózsaszín 5 filléres belföldi levelezőlapon ír Sopronba édesapjának, Balássy Miklós nyugalmazott m. kir. pénzügyi tanácsosnak: „Kedves Apám! Szíveskedjenek a kardomat (kardtartójával, portepével²⁸), a bőrlábszárvédőket (a padláson a fehérmeműs kosaramban, vagy a hosszú ládában – szükséges kulcsok összefűzve az íróasztalfiókban) és a folyosói szekrényben a kalapdobozban levő galléroknak a fekete résszel azonnal küldeni. Cím Szarvas szálló. Egy ideig még nem csinálunk semmit.”²⁹

²⁴ E kérdésről bővebben lásd: *Hanák* 1973. 62. o.

²⁵ A levelezőlapok válogatása, feldolgozása során pótolhatatlan segítséget nyújtottak közvetlen munkatársaim: Bonhardt Edit és Forgács Márton, melyet ezúton is köszönök.

²⁶ 73.146.1/Em.

²⁷ Balássy Miklós dr. jegyző tartalékos kiképzést kapott, zászlósként vonult be a cs. és kir. 48. gyalogezredhez. 1915 februárjától hadnagyként, 1916 februárjától főhadnagyként szolgált az ezredtörzsnél, ebben a rangban fejezte be a háborút. 1918-ban átkerült a cs. és kir. 83. gyalogezred kötelékébe, a 3/83. géppuskás zászlóaljhoz (82.6.1/KE). 1962-ben családi érem készült róla. Lásd: *Tompos Ernő*: Renner Kálmán soproni vonatkozású érmei és plakettjei (1958–1974). *Soproni Szemle*, 1975. 2. sz. 77. o.

²⁸ Porte-épée: kardbojt (francia)

²⁹ 86.255.4/KE.

Ettől kezdve egy-két naponta ad magáról életjelet, igen sokáig a normál belföldi levclapon, nyíltan írva az általa átéltekről, tapasztaltakról: „Ma is folyik a mi készülődésünk. Pesten már meglehetősen csendet észleltem.”³⁰ „Még itt vagyunk, de itt létünk napok kérdése.”³¹ Balássynál jelenik meg és követhető leginkább a hátrahagyott család anyagi támogatásának kérdése. Folyamatosan érdeklődik, hogy fizetését elküldték-e a családjának,³² átéli, hogy hivatalosan értesítik jövedelme megkurtításáról, más mederbe tereléséről.³³ Ugyanakkor augusztus 4-én még ruhatára bővítésével van elfoglalva.³⁴ Aznap otthonmaradt barátjának és ügyvédkollégájának, Gazdag Bélának³⁵ is megírja első sorait, válaszbán és folyamatos híradásban reménykedve.³⁶

Jászberénybe, Hudra Jánosnéhoz a Szegényház utca 4. szám alá férjétől, a nehéz kézzel író Hudra Jánostól Budapestről, a Ferenc József laktanyából³⁷ a 29. gyalogezred 2. pót-zászlóaljának 4. szakaszából augusztus 3-án érkezik az első magyar címeres szürke zárt levelezőlap. „...kellevelem tisztelek kedves feleszigem jó egésziget kívánok én egésziges vagyok tudatom veled hogy már két levelet kültém tudatom veled hogy még pesten vagyok és ha meg kapod írja röktön mert még nem kaptam levelet ... röktön ír mert hátha elmenünk inét és mán Joska felő is halotam hogy it van pesten de nem tudom hun...”³⁸ Rá két nappal felcsillan a hazatérés csalóka reménye: „...kedves anyuskám tudatom veled hogy mán 1000 ember hazza eresztetek majd csak minkis hazza menük másrézt meg ugy halacik hogy mán pénteken elmenük. kedves párom”.³⁹ Mindez csak hiú ábránd marad, 7-én már közeleg a végső búcsú pillanata: „...mán elmentek az tandbelijek⁴⁰ tülünkis meg mink még pesten vagyunk.”

³⁰ 86.255.108/KE – 1914. július 31. [postabélyegző].

³¹ 86.255.2/KE – 1914. augusztus 1. [postabélyegző].

³² 86.255.2/KE – 1914. augusztus 1. [postabélyegző].

³³ 86.256.119/KE – 1914. szeptember 18. – Wrehovszky Károlytól.

³⁴ „Van még otthon a szekrényben egy szürke nadrágom (katonai). Igaz, hogy szűk, de majd meg lehet csináltatni, talán lesz rá idő itt. Szíveskedjenek még azt is címre elküldeni.” 86.255.3/KE – 1914. augusztus 4. [postabélyegző].

³⁵ Gazdag Béla dr., ügyvéd 1915 októberében vonult be hadapródként. Tartalékos zászlósként, majd hadnagyként a 18. honvéd gyalogezred ezredtörzsében, majd a 37. hadosztály távbeszélő osztagának parancsnokságán szolgált, 1916 júliusában a bal mellén megsebesült és hadifogságba esett. Baskíriában, az Uraltól délnyugatra, Ufában, majd Sztyerlitamakban raboskodott. Hazatérésének pontos dátuma ismeretlen. Édesapjának, dr. Gazdag Béla ny. m. kir. adótárnoknak írt levelei fennmaradtak. 86.253.2/KE, 86. 253.32/KE, 86.224.406/KE, 86.254.1-10, 24/KE.

³⁶ 86.253.15/KE – 1914. augusztus 4. [postabélyegző].

³⁷ A Ferenc József lovassági laktanya 1882–86 közt épült a Hungária út külső oldalán, a Kerepesi út mellett, 52 épületével a Monarchia legnagyobb pavilonrendszerű kaszárnyájaként, elérhetőségét rendszeres omnibuszjáratok biztosították. Jelenleg a Készenléti Rendőrség bázisa. <http://budapestcity.org/02-tortenet/Pest-tortenete/katonai-letesitmenyek-hu.htm>; <http://egykor.hu/budapest-x-kerulet/ferenc-jozsef-lovassagi-laktanya/3883> (Letöltés: 2014. június 16.) A Ferenc József laktanya már az első napokban szűknek bizonyult három gyalogezred befogadásához. Ezért Hudraékat a menetezred többi alakulataival együtt iskolákban (Csobánc utcai, Baross utcai) szállásolták el, Hudrát a mai VIII. ker. Erdélyi utcai Általános Iskola épületében. *Wodlutschka Károly – Freissberger Gyula: A 29. honvéd gyalogezred története. I. k. Budapest, 1928. 19. o.*

³⁸ 2013.30.43/KE – 1914. augusztus 3. [postabélyegző].

³⁹ 2013.30.44/KE – 1914. augusztus 5. [postabélyegző].

⁴⁰ Stand – mint állomány

A legtöretlenebb reménykedőnek Josef Kosinski cs. és kir. katonai építésvezető-segéd bizonyul, aki Teodorszutorból⁴¹ augusztus 5-én Szegedre írva sógorának, Jordán Géza m. kir. főszámvevő-tanácsosnak mielőbbi hazatérésében bizakodik – de már német nyelvű rózsaszín tábori postai levelezőlapra. Ő maga még át kell, hogy menjen Castelnuovoba, a cattarói öböl bejáratánál fekvő Herceg Noviba – írja –, feltehetőleg az ottani erődben volt tennivalója.⁴²

Ugyanezen a napon Szegeden Schneider Árpád főhadnagy is postázza feleségének 1 filléres magyar koronás-postakürtös rózsaszín tábori postai levlapra, ceruzával írt szűkszavú üzenetét: „Szeged Rókusig ismét minden rendben. Drágának drága minden mint a méreg! A tábori posta számot el ne felejtöd, 58.”⁴³

Balássy zászlós még mindig Nagykanizsán állomásozik, de ő is sokat veszít optimizmusából: „Eddig nyári hadjáratra szerelődöm fel, de téli is lesz belőle, persze kétfélét most magammal nem vihetek. Valószínűleg e héten megyünk, hova, kérdés. Múlt héten kedden és pénteken országotat őriztem autólesen, egyebet a hétfői és a keddi gyakorlatozást kivéve nem sokat csináltunk, mint hogy igyekeztünk rendbe jönni. Ilonának sok szerencsét új ismeretekhez!”⁴⁴ Tudni jó, bár keveset kelljen alkalmaznia.⁴⁵ Hudra János is egyre kétségbeesettebben próbál megélhetési tanácsokat adni várandós párjának a távolból: „...nagyon beosztva bány vele mert nem tudom hogy mikor menünk hazza csak az mán bizonyos hogy ha el nem menük is de nem menük hazza ebe az évben hát nagyon be oszt hogy sokat ne koplaljatok és ha lehet az díznót is tarcs meg ha lesz kukorica hizlajd meg de ha szükség van az árájra akkor adel és fizesd ki az századlékot és vegyél amiőt tucz és mán Joskával mán kétszer beszéltem mán tudom hogy hun van és tudatom veled kedves párom hogy megöl az gond és sokat szenvedünk az koplalás mijat mán megeném az nyers szalonát...”⁴⁶

A széles körű levelezést folytató Dr. Morvay Győző főgimnáziumi igazgatónak⁴⁷ címzi sorait tanártársa, Barthos Indár⁴⁸ Nagyenyedről, a kolozsvári 21. népfőlkelő ezred

⁴¹ Ma: Tivat, Montenegro. A stratégiai jelentőségű település a katori (cattarói) öböl bejáratánál fekszik, olasz nevét használta a levelező. 1918-ig osztrák magyar alakulatok helyőrsége – 72. gyalogezred III. zászlóalj, 91. gyalogezred I. zászlóalj, 5. vartüzezred I. zászlóalj – volt, környékén is erődítések épültek ki. Hadikikötő és hajójavító műhely épült itt.

⁴² 73.277.1/Em – 1914. augusztus 5. [postabélyegző].

⁴³ 2013.194.1/KE – 1914. augusztus 5. [postabélyegző]. – Schneider 1915-ben már százados a IV. hadtest 2. vonatscsoport-parancsnokságánál. Valószínűleg ő a szerzője – Schneider Árpád Roland néven – az Önműködő közlönygyerek. Budapest, 1912. c. műnek. Felesége, Margit levele szerint túl sok bundát csináltatott, 1915 januárjában ezt a levelet a Tp. 158-ra kapta. (2013.195.1-2/KE) 1917. október 18-án Schneider Árpád Roland részére a katonai ápolástügy terén kifejtett tevékenysége elismeréseként a Vöröskereszt II. osztályú díszjelvényét adományozták. (2013.196.1/KE)

⁴⁴ Balássy Ilona elsőként közt végezte el Sopronban az önkéntes ápolónői tanfolyamot.

⁴⁵ 86.251.1/KE – 1914. augusztus 9. [postabélyegző].

⁴⁶ 2013.30.45/KE – 1914. augusztus 11. [postabélyegző].

⁴⁷ A mintegy 700 tábori levelezőlapot tartalmazó kiterjedt levelezés Morvay Győző dr. adományaként került az 1930-as években a Hadimúzeumba. Morvay életéről, a levelezésről részletesen lásd: *Körömi* 1987.

⁴⁸ Barthos (Bartos) Indár, albisi (1879–?) jónévű történelem–földrajz szakos középiskolai tanár, térkép-szerkesztő, 1909–1919-ben a III. kerületi Magyar Királyi Állami Főgimnázium tanára (neve szerepel még az előbb említett Árpád Gimnázium 100 év tanárait felsoroló oldalán), innen vonul be katonai szolgálatra, a háborút követően, 1925–1928 között a pesterzsébeti Kossuth Lajos állami gimnázium igazgatója, 1928-tól a VKM előadója. A levelében is említett feleség id. Rédiger Klára, akivel 1905-ben kötött házasságot. *Gulyás Pál*: Magyar írók élete és munkái. 2. k. Budapest, 1940. (Reprint: uo., 1993.) 645–646. col.; <http://rediger.abrubbanyay.hu/rediger.klara.htm> (Letöltés: 2014. június 17.)

II. zászlóaljának segédtiszt irodájából. „Folyó 2-óta itt vagyok s viselem a katonai élet fáradalmait. Helyzetem kielégítő tekintve azt, hogy a zászlóalj segédtiszt irodában nyertem alkalmaztatást, ahol népfőlkelő létemre még előrehaladásom is biztosítva, bár erre nem reflektálok, de el kell fogadnom, mert olyan ritka itt a magamfajta tanult ember, mint a fehér holló. Kérlek kegyeskedjél egy lev lapon tudósítani, hogy szept.-ben megkezdődik e a tanítás s ha igen föl leszünk e mentve a népfőlkelő szolgálat alól! Vaj ha így volna!”⁴⁹ Morvay válaszevele sem nyugtatja meg, sőt: „A hírek miket közöltél további bizonytalanságban tartanak, úgy látszik sok hónapon át fog tartani ez a lekötött helyzet melybe bele vitt a háború. Sorsomat békésen viselem s hogy feledjem az otthontól való távollétet s szegény feleségem helyzetét reggel 5- este 9-10 óráig folyton dolgozom, mert a munkában enyhülést találok... Jelenlegi helyzetem kifogástalan, de meddig tart, azt megmondani nem lehet. Hol lesz a további tartózkodásunk azt nem tudjuk. Egyszer csak vonatra raknak s csak akkor tudjuk meg, hol vagyunk mikor leszállítanak.”⁵⁰ – Másnap indult el az ezred, Püspökladány–Kőrösmező útvonalon augusztus 21-én érkeztek Stanislauba, négy nap múlva estek át az első tűzkeresztségen.⁵¹

Augusztus közepén Kiskunfélegyházáról a bevonult Zulawski Béla őrnagy tábori lapját még a svábhegyi nyaralóba kézbesítik rokonainak, Sztéryni Józsefnek⁵² és családjának. „Kedves Józsi bátyám és Ida néni!⁵³ E hét végén hagyom el zászlóaljjal jelenlegi állomáshelyemet, hogy én is délfelé vonulva teljesítsem legszentebb kötelességeimet, ha népfelkelőkkel is de olyan fiatalos lelkesedéssel mint azt a magyar katonát ma mindenütt jellemzi. – Személyesen nem tudtam Isten hozzádot mondani így hát ez úton teszem. A jó nagy Teremtő áldjon meg benneteket mind mindkét kezével és a legrövidebb viszontlátás reményében őszinte szívből mondok búcsút. – Cízmem ezután: Z. B. 30. népfelkelő gyalogezred III. zászlóalj. Tábori posta: „Sarajevo”. – A viszontlátásig tartsatok meg jóindulatokban melyre mindék érdemesnek fogom magam kvalifikálni.”⁵⁴

A korán bevonult és harctérre került családapák közé tartozik Knapovics Árpád 32-es baka, aki augusztus 16-án még a megszokott otthoni körülményeket igyekszik fenntartani maga körül s e szellemben ír a przemysli erőrendszert tartozó Siedliskából feleségének: „...légy szives 12dikétől egész 15dikéig a Pesti Hirlapot elküldeni és ha süteményt ha csinál sz diós és mákos omlóst csinálj.”⁵⁵ Változatlanul ragaszkodik ahhoz, hogy tudjon az otthon félbemaradt ügyekről: „Lapodat megkaptam amelynek nagyon megörültem itt az idegenbe. Fiaccám ha irsz légy szives ird meg hogy megy othon a munka...”⁵⁶ A dolgok

⁴⁹ 73.263.1/Em – 1914. augusztus 12.

⁵⁰ 73.265.1/Em – Nagyenyed, 1914. augusztus 17.

⁵¹ Körmendy Géza: M. kir. kolozsvári 21. honvéd gyalogezred. In: *Deseő Lajos – Ardó Gyula*: Erdélyi ezredek a világháborúban 1914–1918. – Erdélyi ezredek bajtársi emlékalbuma. Budapest, [1940.] 89–90. o.

⁵² Sztéryni József, báró (1861–1941) politikus, iparfejlesztési és iparoktatási szakértő, 1906–1918 közt Brassó országgyűlési képviselője, államtitkár, az Agrárbank elnöke, 1918-ban a harmadik Wekerle-kormány kereskedelemügyi minisztere

⁵³ Sztéryni József második felesége, Makoldy Ida (1847–1927)

⁵⁴ 73.264.1/Em – 1914. augusztus 13. – 1914. július 28-án Kiskunfélegyházán alakult meg a III. zászlóalj, ennek parancsnoka volt Zulawski Béla őrnagy. *Paulovits Sándor*: Harmincas honvédek élete a halálmezőkön c. művében került sor *Beyer Ede*: A m. kir. 30. népfőlkelő gyalogezred vázlatos történetének közreadására. Budapest, 1939. 262–269. o.

⁵⁵ 2006.499.6/KE – 1914. augusztus 16.

⁵⁶ 2006.499.4/KE – 1914. augusztus 20.

nem alakulnak jól, s erről a szintén bevonult ismerősektől értesül: „Nagyon sajnálom hogy másnak a leveléből olvastam hogy te amikor ott hagytad a munkát rögtön ott volt a Vince. Idáig rendbe volna a dolog mert én azt jól tudom hogy egy kicsinált pakli [!]⁵⁷ volt a nénike és a Vince között amit már régóta szöte... És te csak ne törd magad mert idáig is kenyeret ettünk hogy bent nem voltunk és nekem semmiféle foglalkozást nekérj nekem, mert én azt hiszem hogy ez idáig nem vagy ráutalva. Most már csak a jó Istenre bízunk a sorsunkat csak talán egyszer meg segít hogy haza gyöväk.”⁵⁸

A frontra érkezettek közül a Múzeum anyagából először Szutor Imre, 10. honvéd gyalogezred 5. népfelkelő század katonája azonosítja magát kizárólag tábori postaszám-mal: – Tp. 7. – mikor családjának ír haza Tiszanánára: „Kedves szüleim kedves feleségem! Hogyan vannak nincse valami bajok. Mink szerencsésen megérkeztünk nincs semmi bajom. Ujságot nem tudok semit írni csak azt hogy pénteken délre értünk a kvártéjra. Semeszlón⁵⁹ tul vagyunk.⁶⁰ Téged kedvesem számtalanszor ölelek a három kicsivel. A viszont látásig. Isten veletek. Gulyás apámékat tisztelem jó egészséget k[ívánok]. Mindenről írjal kedvesem.”⁶¹

Már Szarajevó a tábori postacíme Szokola György tizedesnek, aki a 19. népfelkelő gyalogezred 1. tábor [tb.] század utászaként az uralkodó hagyományosan megünnepelt születésnapjának előestéjén így ír Miskovszky Emilnének⁶² Pécsre: „Bocsánatott kérek de kötelességemnek tartom hogy tudasam hollétemet. Különlegeséget semit mást mind egy hatalmas háburó képét láttok magam előtt élet sorsunk jó megy mind a féle háburus világban szokot leni. Kezét csókolom alázatos szolgája Szokola György.”⁶³ „Zur Beförderung geeignet” – „továbbítható” – szerepel a bélyegzésen, mint a cenzúra első működéseinek egyike.

Augusztus 18-án Balássy Miklós és alakulata is megindul a déli frontra Nagykanizsáról. A háború elhúzódásával számol ugyan, de a háborús háterszág postai állapotával kapcsolatban még illúziókat kerget: „Kezd a város ürülni! Mikor idejöttem a „szerb” háborura, civilholmimat a „2 hónapra” itt akartam hagyni, de most már nem akarom, hogy akár ½ évig vagy még tovább úgy heverjen. Elküldeném, de még a posta nem veszi föl. Ergo itthagynom a házigazdánál, de, hogy őket az utánajárástól megkíméljem, kérem, hogy 1-2 hét múlva szíveskedjen megtudni, hogy már szállítanak-e a régi módon, s erre hivatkozással az ittenieket holmim elküldésére fölkérni?”⁶⁴ A harctérre vezető út még mindig csak

⁵⁷ Recte: paktum, megegyezés.

⁵⁸ 2006.499.5/KE – 1914. augusztus 29.

⁵⁹ Semeszló – Przemyśl.

⁶⁰ Przemyśltől keletre, Siedliska postabélyegzővel, de tábori lapon.

⁶¹ 2002.432.1/KE – 1914. augusztus 15. A 10. népfelkelő ezredet hamarabb vitték a frontra, mint a tábori ezredet, amelyet csak 17-án indítottak útbá. A volt m. kir. miskolci 10. honvéd gyalogezred világháborús emlékalbuma. Öáll. *Sassy Csaba*. Miskolc, 1939. 6. o.

⁶² Miskovszky Emil, a férj a pécsi püspöki uradalom bányafelügyelője, a Mecsek Egyesület barlangkutató szakosztályának vezetője, a selmecbányai m. kir. Bányászati és Erdészeti Akadémia rendkívüli tanára. Ásvány- és kőzetgyűjteménye alapozta meg a Janus Pannonius Múzeum Ásvány-, kőzet- és kővetületgyűjteményét.

⁶³ 87.118.1/KE – 1914. augusztus 17. A pécsi 19. honvéd gyalogezrednél július 26-án 5.30-kor hirdették ki a mozgósítási parancsot. Az első mozgósítási nap július 28. volt, két napon belül a tartalékos legénység nagy része zászló alá állott. Augusztus 9–10-én indult el az ezred vasúttal, s a 40. honvéd hadosztály kötelékében Szarajevó környékén gyülekeztek. 15-én ütközetmenetben, gyakorlatozás céljából indultak el és meneteltek 3 napig 18-án hallották meg először Visegrád felől az ágyú- és gyalogsági tüzet. A volt magy. kir. pécsi 19. honvéd gyalogezred és alakulatainak... története. Öáll. *Légrády Elek*. Pécs, 1938. 87–104. o.

⁶⁴ 86.253.17/KE – 1914. augusztus 18. [postabélyegző].

egy érdekes utazás: „A délelőttöt itt töltjük. Bródban⁶⁵ 1 óra után leszünk. Kapela érdekesen rendezett csinos falu. E sorokat a postahivatalban írom” – veti sietősen papírra Új Kapela Batrina⁶⁶ postabélyegzővel.⁶⁷

A legnagyobb aratási dologidőben „berukkoltatott” Gubacsi György még a fővárosból, az északi harctérre indulás előtt ír nagybátyjának a Pest megyei Tassra: „K[elt]. L[evelem]. fojoho 20 kedves Nagy bágyám és ágyikám⁶⁸ györgy öcsém sokjo egéséket kívánok nékem van mer nics semi bajom csak az hogy nem othon vagyok kösztük tovább nagyon sajnálom, hogy irtam és nem kapták meg mongya a feleségem dehát nagyon köszönöm az hozám való sziveségöt amijér segítetek rajtam adologba nagyon jól eset ebe ahejzetbe ha élek majd megszolgálom hanem fizese meg a joisten tudatom hogy kocsis vagyok majd elsején megyünk felfelé isten álgyameg az összes családomat egyöt G. G. [jobb oldalt felfele a margón:] vigasztalja a családom.”⁶⁹

Szent István ünnepén Balássy Miklósékat már át is helyezik Zavidovicsba,⁷⁰ s a fiatal ember először érzi bizonytalannak a sorsát: „Kedves Apám! Máshova megyünk, reggel 6 órakor érkezett utasítás folytán. Az én postacímem marad, de én ezután hogy mikor írhatok nem tudom, mert arra posta nem jár, hacsak mikor nekünk hoznak postát. Isten velük. Igyekszem mielőbb írni. Miklós.”⁷¹

Ugyanekkor Dr. Weisz Béla, a 9. népfelkelő ezred III. zászlóaljának⁷² tartalékos hadnagya Przemyslből ír sógorának, dr. Révay József egyetemi magántanárnak⁷³ haza, Késmárkra. Őt is még erősen foglalkoztatja hátrahagyott civil életvitele: „A kisasszonyomnak nem kell egész nap az irodában ülnie – addig amíg te ott vagy elég, ha a reggeli és déli postát elintézi – ha van? – Vigyázz az irodámra. Kálmánnak meghagytam, hogy naponta bejár. Mi van a lovakkal. – A jelenlegi helyemen valószínűleg hosszabb időig maradunk – biztosat azonban nem lehet tudni – minden nap másként intézkedhetnek velünk – minden attól függ, a mi sorsunk és hogy az oroszokat mennyire tudjuk visszaszorítani.”⁷⁴ Hazulról próbál információhoz is jutni, s a levél meghagyott tartalmából ítélve még a cenzúra sem akadályozta ebben: „A harcterről 3 nap óta ujat nem hallottunk – Rém csend van a kör-

⁶⁵ A város a Száva folyó északi partján, stratégiai szempontból fontos átkelőhelyen, a Bosznia-Hercegovina területén található Bosanski Brod felé. Fontos kereszteződés, vasúti csomópont: a Zágráb–Vinkovci–Belgrád vasútvonal is áthalad rajta. A Száva fölött átvélő közúti híd köti össze Bosznia-Hercegovinával. 1941-ig ez volt az egyetlen híd a Száván.

⁶⁶ A mai Horvátországban fekvő település Nová Kapela-Batrina néven vasúti állomással rendelkezik, Szarajevóhoz képest kb. félúton, Pozsegától délre.

⁶⁷ 86.255.45/KE – 1914. augusztus 18. [postabélyegző].

⁶⁸ Itt: a vér szerinti férfitrokon, azaz az apai nagybácsi felesége.

⁶⁹ 76.76.1/Em – 1914. augusztus 20. [postabélyegző: Budapest, 72-es posta].

⁷⁰ Ma: Zavidovići néven város Bosznia-Hercegovina közép-keleti részén a Bosna, Krivaja és Gostović folyók találkozásánál; a Monarchia idején a fafeldolgozás miatt a vasútállomásból nőtt ki az 1880-as években.

⁷¹ 86.255.101/KE – 1914. augusztus 20.

⁷² A szövegben 9/3. népfelkelő zászlóalj, szabályosan III/9.

⁷³ Révay József író és filológus (1881–1970). Külföldi utak után 1914-ben fél évig a debreceni református bölcsészeti akadémián tanított, majd Késmárkra került tanítani (ev. líceum, főreáliskola), ahol 1915-ben megnősült, Zuber Mariannát – a világháborúban 1916-ban elesett Tátra-kutató és alpinista Zuber Frigyes unokatestvérét – vette feleségül. 1917-től a budapesti Veres Pálné Gimnázium tanára, majd 1918/1919-ben igazgatója volt. A kommun alatt rendes egyetemi tanár lett, és a Köznevelésiügyi Népbiztosság középiskolai ügyosztályát vezette, ezért 1920-ban állásvesztésre ítélték. A késői latin irodalommal foglalkozott, fordította Petroniust, Apuleiust, Plautust, Boccacciót stb. 1945-től lehetett ismét egyetemi tanár, egészen nyugdíjazásáig, 1952-ig. Ezután csak regényeivel, fordításaival és ismeretterjesztő művekkel foglalkozott.

⁷⁴ 2001.213.2/KE – 1914. augusztus 20. [kivehetetlen postabélyegző].

nyéken – Przemyslben a hadi szálláson sem lehet ujat megtudni. A trónörökös és kísérete tegnap előtt érkezett Przemyslbe 80 automobilon.⁷⁵ Mostanában az ágyúszót sem lehet ide hallani – ugylátszik beljebb nyomultak. – Légy szíves megírni hogy a késmárki és sz[epes]bélai ismerősök közül kik hol vannak?”⁷⁶

Éppen a déli hadszíntérről az északira való áthelyezéskor ad életjelet magáról a Morvay-családnak Bukovinszky Antal hadapród is, a cs. és kir. 39. gyalogezred 4. tábori zászlóaljától:⁷⁷ „Már korábban írtam volna, de a szokatlan foglalkozás és a meleg annyira kimerített, hogy alig bírtam kipihenni magamat. Most már kitűnően érzem magamat. Hát Ti hogy vagytok? Nagyságos asszonyom kezeit csókolja, Téged és Szilárdot⁷⁸ üdvözli igaz híved: Bukovinszky.”⁷⁹ Ugyanezen a napon már Galíciából, a Przemysl melletti Siedliskából ír haza feleségének, Jusztinának Knapovics Árpád 32. gyalogezredbeli baka: „Lapodat megkaptam a melynek nagyon megörültem itt az idegenbe... hogy megy otthon a munka... azért írom hogy tudgyam magam mihez tarcsam magam ha haza gyövök...”⁸⁰

Balássy zászlós ezzel szemben a déli fronton valóban tábori körülmények közé kerül és meglegyinti a háború szele is: „Itt folytatjuk a Nagykanizsán megkezdett gyakorlatozásokat azonföül a tábori szolgálatokat és Feldwache őrséget is ellátjuk az itt lévő századokkal fölválva. Most 2 napja szép időnk van, de éjjel fabódénkban is érezzük a 1090 m magasság hidegét. Az 1. zászlóalj már volt ütközetben, van veszteség s V-i)... elesett a többek közt. Ezt onnan tudjuk mert itt élelmezési állomás lévén a zászlóaljtól jöttek fasszolni. Újságot is átvonuló csapatoktól hallunk, tegnap egy honvéddivízió ment át. Ez az Eissler & Ortlieb cégnek (a két monarchiában a legnagyobb fakitermelő cég⁸¹) vasúti állomása és posta állomás is a mi leveleink innen minden nap elmennek de ide nehezen kapunk eddig hazulról nincs semmi.”⁸²

Hudra János közben nagy ajándékot kapott az élettől – indulás előtti szabadsága alatt gyorsan hazautazott családjához, de az ismételt elválás még szomorúbbá tette: „Ke[lt]velem tisztelek kedves párom tudatom veled hogy meg érkeztem szerencsésen mán hétfün 6 orakor itvoltam és mán hétfün este 7 orakor ki gyütünk az erdélyi utca 8 szám alá iskolában de hogy mikor menünk el az nem tudom és ha meg kapod írjá röktön hát marika

⁷⁵ Az információt a korabeli sajtó, szakirodalom nem említi.

⁷⁶ 2001.213.1/KE – 1914. augusztus 21. [csak késmárki érkeztető bélyegzés].

⁷⁷ A cs. és kir. 39. gyalogezred 1., 3., 4. zászlóaljai Bécsben, a Stiftskasernében állomásozva kapták meg a mozgósítási parancsot, július 31-én már Debrecenbe érkeztek, augusztus 1-jén pedig hadrakészen, tartalékosokkal kiegészülve újtították meg esküjüket. Másnap vonaton vitték őket a déli hadszíntérre, ahol tartalékot képeztek; majd augusztus 20-án az alakulatot átirányították az északi frontra, Galíciába. Az ezred hadrendjében az 1. zászlóalj 4. századához beosztva szerepel. *Lépes Győző – Mátéfy Artur*: A cs. és kir. báró Hötzenndorfi Konrád Ferenc tábornagy debreceni 39. gyalogezred világháborús története 1914–1918. Debrecen, 1939.

⁷⁸ Morvay Győző fia, aki a gimnázium elvégzése után hadapród tűzmesterként teljesített szolgálatot az olasz harctéren. *Körömi* 1987. 237., 239. o.

⁷⁹ 73.246.1/Em – 1914. augusztus 21. [szabályos tábori postabélyegző].

⁸⁰ 2006.499.4/KE – 1914. augusztus 20.

⁸¹ Zavidovići első vasútját és az állomást 1879-ben építették. Az erdősegeket először a Marpurgo-Parente cég kezdte el kiaknázni, 1887-ben vasútvonalat építve a Gostović-völgyben, a településen pedig egy fűrészsüzem építettek. 1899-ben a Gregerson és fiai cég vette át a vállalkozást és a Krivaja-völgyben egy keskeny-nyomtávú vasútvonalat építettek, 1900-ban a munkálatokat befejezve. Utánuk erdőgazdálkodásra, fakitermelésre az Eissler & Ortlieb céggel szerződött a kincstár 1930-ig, ők modernizálták a gőzfűrésztelepet is. 1911-ben hivatalosan is létrejött a község.

⁸² 86.253.11/KE – 1914. augusztus 22. (?)

keresete regel mikor felébredt monta e hogy hoválet mán ídes apám és kedves párom ha ézre vezsem hogy mán ma[j]d el menünk akkor irok és elgyűhettek is és ara vagyok ahun joska volt de egy kicsit fejb mátyás tér erdélyi utca 8 szám tiszlelem az egész rokonságot tisztelek kedves párom jó egészséget kívánok minyátoknak és az kis lányokat kedves párom csokolak Hudra János.”⁸³

Nagybaconban, Háromszék megyében özvegy Nagy Zsigmondné két hivatásos tiszt fia miatt emésztette az aggodalom. Nem elég, hogy egyikről sem kapott hírt, a derék aszszony a tábori postaszámokkal is hadilábon állt, ugyanakkor igyekezett a két fiút egymásról is informálni.⁸⁴ Béla honvéd századosként szolgált a 4. menetezred 36. zászlóaljában, míg Vilmos a 79. dandárhoz beosztott vezérkari tisztként tevékenykedett. „Édes Bélám. Lapjaidat ma örömmel vettem, de úgy látszik te semmit sem kapsz meg amit én írok neked. Vilmos is írt 21dikén voltak az ütközetben, de hála Istennek eddig még nincs baja a címét már többször megírtam 79. dandárhoz beosztott v. tiszt. 84 Postahivatal. Egész boldog voltam hogy írhatok, egy percre minden bánatomat elfelejtettem. Az ég ovjon meg továbbra is minden veszélytől és segítsen a győzelemre ezért imádkozom mindennap. Számtalanszor csokolunk mind szerető mamád Vilma.”

Egyetlen, magabiztos hetyeségről áruklódó tábori lap emlékeztet minket Kerekes József 9. ezred II/24. 4. századbeli katonára, aki komájának, Bodnár Istvánnak írt emígyen Werchratából⁸⁵ Ludasra, Heves megyébe: „Kedves komám! Hogy érzed magad? Kell-e egy pár kozák fej papír nyomónak? Ha tudok írok még. Szervusz Kerekes.”⁸⁶

A 22. népfelkelő gyalogezred 4. századának parancsnoka, Schupiter Győző⁸⁷ hadnagy, Érmihályfalva–Nagyvárad postabélyegzéssel két lapot is ír feleségének, megnyugtatóan. Az első egyfajta háborús emlék is egyben: a zászlóalj tisztikarának ceruzával sebtében odafirkantott autogramjai.⁸⁸ A másikat azonban már Máramaros megyéből, Körösmezőről keltezi, ott is adja postára: „Édes Anyuskám! Az utolsó magyar állomásról írom e sorokat, még egy pár perc és búcsút veszünk a magyar hazától. Az éjjel Halics és Stanislau környékén nagy ütközet volt, sok orosz fogoly sok halott sok sebesült a mieink is sokat veszítettek, de teljes és fényes diadalt arattak. Isten segedelmével bátran teljesítjük kötelességünket. Vigyázz magadra és a gyerekekre, én is elővigyázó és óvatos leszek. A katonák hangulata kitűnő, mondhatnám alig várják, hogy ütközetbe kerüljenek. Isten veletek, ne aggódjatok a Jó Isten megsegít ölel csókol szerető Apuskátok.”⁸⁹

Az 1. honvéd gyalogezred tábori ezrede által felállított 13. menetezred 1 század 4. szakaszának közlegénye, a budapesti Kozeschnik János alakulatával augusztus 28-án még a hátsószárban, Érden állomásozott, így könnyűszerrel kért otthonról utánpótlást és látoga-

⁸³ 2013.30.46/KE – 1914. augusztus 23. [postabélyegző Budapest 72-es posta].

⁸⁴ 81.158.7/KE – Nagybacon, 1914. augusztus 26., 81.158.4/KE, 81.158.5/KE – 1914. augusztus 30.

⁸⁵ Délkelet-Lengyelország ukránjai határsávjában levő kis falu.

⁸⁶ 94.64.1/KE – 1914. augusztus 27.

⁸⁷ Gyűjteményünk egy darabja egy 1901. december 9-én keltezett, Schupiter Viktor „posta távirótiszti tanfolyam hallgató úrnak” címzett levél, a személy ugyanaz. (2000.271.36/KE) Lánya 1921-ben kiállított kedvezményes vasúti igazolványa szerint – akkor még hadifogoly apja – postatiszti felügyelő. (2000.279.1/KE)

⁸⁸ 2000.271.7/KE – 1914. augusztus 27.

⁸⁹ 2000.271.11/KE – 1914. augusztus 27. – A 38. honvéd hadosztály részeként a 22-esek folyamatosan harcban álltak az oroszokkal ezekben a napokban, helyzetüket a lőszerutánpótlás és az élelmezés akadozása is nehezítette.

tást: „...légy szíves és hozzá a Mamától 3 inget és tőlünk 2 katyát,⁹⁰ 6 zsebkendőt, a pepitől a beretva nem kell. Gyere ki Vasárnap.”⁹¹

Forgács Loránd hadnagy testvéréhez intézett soraiból viszont kiviláglik, hogy ő már a 38. gyalogezred III. zászlóaljával⁹² a szerb fronton átesett a tűzkeresztségen. „Én még mindig igen jól vagyok, bár már sok mindenen keresztül mentünk. Ha időtök van írjatok, mert ha későn is, de rendszerint megkapom a leveleteket. Én azonban nem írhatok mindig, mert csak időnként továbbítják leveleinket.”⁹³ Az északi fronton Schupiter hadnagy is túlélte az első rohamot: „A tegnap az én századom volt az első melyet tűzbe vezettem. Hála legyen a mi jó Istenünknek megsegített s még semmi bajom nincs. Imádkozzatok értem.”⁹⁴

A cs. és kir. 9. lovas tüzér hadosztály 1. ütegéhez beosztott Alexander Mihály hadnagy szeptember elsején írja meg tudósítását a közben balatonföldvári nyaralását befejező Balkay Bélának,⁹⁵ amelyet azonban a tábori posta csak öt nappal később továbbít, s csak budapesti lakásán éri utol a címzettet: „Már régen szerettem volna írni azonban most is alig jut idő rá hogy e kártyát megírjam. Természetesen nem írhatok arról amiről szeretnék hanem csak arról ami meg van engedve. De közölhetem hogy oroszországban vagyok s hogy aprítjuk a muszkát. Múltkori ütközetekben is egyedül a mi seregünk 20 ágyút s vagy 5000 foglyot csinált. Jó magam három ütközetben vettem részt s azokon a napokon mikor nem koplalok egészséges és jókedvű vagyok.”⁹⁶

Augusztus végén Kozeschnik János alakulata is útra kelt, ennek dokumentuma az első cenzúrázott levél gyűjteményi darabjaink közül: „Ma még mindig utazunk pedig már szerda van még nem tudom hogy hová utazunk majd feladom e kártyát az utolsó postán még ne írjal majd megírom hogy mikor. Egészségesek vagyunk valamenyen már három napja hogy utazunk. Tisztelettem a mamámat a pepit a papát mamát fivérideit és nővérideit és valamennyi rokonságot csókolom milliószor a gyerekeinket mond meg nekik hogy legyenek jók [...]”⁹⁷. Ne hit olyan messze megyünk csak minden Állomáson sokat kell várni.”⁹⁸

⁹⁰ Ti. gatyát.

⁹¹ 15.498/Em – 1914. augusztus 28.

⁹² A cs. és kir. 38. gyalogezred III. zászlóalja a háború kitörésekor a 38./III. géppuskás osztaggal, mint önállóan kikülönített zászlóalj a 6. hegyidandárhoz beosztva Hercegovinában, Bilecán állomásozott. A hadilétszámot augusztus 5-re töltötték fel, ekkor már az alantostisztek közt ott találjuk Forgács Loránd tartalékos hadnagyot is. Augusztus 13-tól részesei voltak a Drina menti előrenyomulásnak, az erőszakos átkelésnek a Lim folyón, a Crni Vrh elfoglalása közben jelentős veszteségeket szenvedtek. Augusztus 29-én Szabácstól nem messze, Mičivode-ra majd 31-re Vlasenicára meneteltek, ahol szeptember 5-ig pihenőben maradtak. *Doromby József*: A volt cs. és kir. 38. gyalogezred története és emlékkönyve. Budapest, 1936. 184–192. o.

⁹³ 75.91.1/L – 1914. augusztus 29.

⁹⁴ 2000.271.8/KE – 1914. augusztus 31.

⁹⁵ Balkay Béla dr. jogász, ügyvéd (1865–1917). A budapesti és a kolozsvári tudományegyetemen tanult, állam- és jogtudományi doktori oklevelet szerzett, majd ügyvédi vizsgát tett (1893). Nagyszombatban, Erdélyben, Komáromban, majd Tatán ügyvéd (1893–1897), a Magyar Általános Kőszénbánya Rt. ügyésze, utóbb cégvezetője (1897–1916). Az I. világháború idején egy önkéntes őrsereg parancsnoka, ill. egy katonai felügyelet alatt álló ércbányánál mint népfelkelő főhadnagy teljesített szolgálatot (1916–1917). Magyar bányajoggal foglalkozott, de verseket és elbeszéléseket is írt. <http://nevpon.hu/view.php?id=809> (szerző: Kozák Péter, letöltés: 2014. június 9.)

⁹⁶ 73.256.1/Em – 1914. szeptember 1.

⁹⁷ Ceruzával olvashatatlan kisatrozott szavak.

⁹⁸ 15576/Em – 1914. szeptember 2.

Ahogy egyre közelednek a harctérhez, felértékelődnek a távoli otthon képei, a családdal töltött pillanatok: „Leveleidbe van egy pár jelenet olyan mikor előlvastam örömömbbe sirtam ~~persze~~ pláne ~~épp~~ahogy te előadod a leveledbe mintha előtem volnának. Hidel fiacskám a hogy írod hogy a Panikám milyen tisztán beszél már és ő mindig kiakar menni a Idáékhoz (vidd ötet egyszer) és a kis Jutkám már gagyogni kezd ez mind úgy tűnik fel előtem mintha már tudja a Jó Isten miota nem láttam volna már őket. És ha irsz ird meg hogy viseli magát a Sárika nem e rosz és ha rosz ird csak ~~nekem~~ meg nekem” – írja a 32-es Knapovics Árpád feleségének, Jusztinának.⁹⁹ Hudra „hunvéd” egyetlen leveléből sem maradhat ki a családtagok egészsége iránti érdeklődés, különösen megrázza édesapja betegségének híre, de a világért sem mulasztaná el párja és gyermekei következetes üdvözlését: „...tiszelek kedves jó két kis lányom tisztelek mindenkit tisztelek kedves jó párom csokolak az sirig az te férjed Hudra János.”¹⁰⁰ Annyira félti az övét, hogy még a vágyott találkozásról is inkább lemond: „...azt tudakolod hogy merre menünk az nekünk se nemlehet tunni és az cibil ruhát ha máskó nem az posttán hazza kűdöm vagy pedig gyere fel de ha gyűzt akkor rőktől de csak ugy a hogy jobnak gondolod azé ne gyere magad mert félek hogy valami baj ér az uton...”¹⁰¹

Szeptember 7-én Balássy zászlós ad életjelet magáról, ő a családnak küldött pénz célba érése miatt nyugtalanodik, s áttételesen jelzi tartózkodási helyét: „Tegnapelőtt kétszer fürödtem a Drinacsában.”¹⁰² Egy nappal később Nagy Vilmos főhadnagy ugyanarról a frontról, a 84. tábori postaszámra, a 79. dandártól ír testvérének, Bélának, a 82. tábori postaszámra: „Mi már nagyon sok porát nyeltünk és tapostuk ennek a görbe országnak.¹⁰³ VIII/20án Vlahovicnál, Visegrádtól é. keletre¹⁰⁴ mi is megszorogattuk egy kissé az ellenséget. Most néhány napja pihenünk, remélhetőleg nem sokáig. Különben igen jól vagyunk. Sok szerencsét! Győzelmet! Isten Veled! Sokszor csókol szerető öcséd Vilmos.” A bal és alsó lapszegélyre még odafér egy személyes, örömteli hír is: „Azt tudod, hogy két fiam van, ha visszajövünk a Menyhérttel Ti lesztek a keresztszülői.”¹⁰⁵

A cs. és kir. 63. gyalogezred zászlósa, Engel Kálmán Besztercéről hírekre kiéhezve levelezik pesti rokonával, Kamilla asszonnyal: „...igazán örülök, hogy legalább Béláról jó hírei vannak. Hogy Gyulától semmi hírt nem kap, azon nem csodálkozom, mert pl. mi sem kapunk semmi hírt ezredünkről, amely kbl. egy hónapja (valamivel több) ment el innen. A mi napjaink is meg vannak számlálva, de lehet, hogy még egy hétig azért nem

⁹⁹ 2006.499.3/KE – 1914. szeptember 5.

¹⁰⁰ 2013.30.47/KE – 1914. szeptember 6.

¹⁰¹ 2013.30.48/KE – 1914. szeptember 10.

¹⁰² Drinjača: a Drina baloldali mellékfolyója Bosznia-Hercegovina keleti részén. 86.255.103/KE –1914. szeptember 7.

¹⁰³ Édesanyja 1914. szeptember 10-én kelt, Bélának írt levéljéből (81.158.3/KE) tudjuk, hogy Vilmos ekkor Zvornikban, egy Drina menti városban, a Szarajevó-Belgrád közti útvonal fontos állomásán tartózkodott. A település ma Bosznia-Hercegovina egyetlen városa, amely a szerb határon fekszik.

¹⁰⁴ A Bosznia-Hercegovinai, Drina-menti Višegradról van szó, valamint a tőle légvonaltól mintegy 8 km-re északra-északkeletre fekvő Vlahovići községről

¹⁰⁵ 81.158.2/KE – 1914. szeptember 8. „...megírtam hogy Lelencznek két fia született. Ennek már két hete” – írja édesanyjuk 1914. augusztus 26-iki, Bélának írt levelében. (81.158.6/KE) Valószínűleg Vilmos megellett lováról vagy kutyájáról esik itt tréfásan szó, fiúgyermeke egyáltalán nem volt még ebben az időben.

indulhatunk. Mindenestre azt hiszem hogy nemsokára Pesten leszek egy kis lukkal a bal kis ujjamban.¹⁰⁶

Hát a gyerekek megkezdték-e már az iskolába járást? Szívesen hallanék továbbra is minden jót K. Mindannyiokról!¹⁰⁷

Tábori levelezőlapjaink között tallózva egy „K .u. K. Reservespital Nr. 2. Jaroslau” fejbélyegzővel ellátott ötlík szemünkbe, Kozeschnik János 13. gyalogezredbeli baka cenzúrázott soraival: „Csak most tudok írni neked mert ezidáig nem volt időm. Már két ütközetben voltam és nem lett bajom. Csak légy türelemmel talán nem sokára haza jövök. A lábaim nagyon meghűltek jelenleg a kórházban vagyok. A réten feküdtünk a mocsárban ezért hűltem meg. Egyenlőre ne írjál mert nem tudom hová visznek.”¹⁰⁸

Balássy Miklós eddig még csak a háború zajai érték el, bár az is lehet, hogy csak bagatellizálni akarta helyzetét édesapja előtt: „Srapnellek robbanásainak, végigélvezése ellenében megízlelhettem a szerb tyukokat, körtét és kukoricát. Az ágyuk napok óta éjjel-nappal dörögnek. 200 koronát Vlasenicán¹⁰⁹ feladtam. Ide rendesebben jár a posta, de egy hét mindenestre kell hogy megkapjam leveleiket. Szarajevoba és Han Pjesakba¹¹⁰ ment értesítés postánként, remélem hogy mihamarabb megkapjuk. Az idő kedvező, bár a meleg és por lefogyasztott. Egyéb baj nincs.”¹¹¹

Szeptember 12-én elmaszíroznak a 29-es bakák is a fővárosból, Hudra János őszinte, keserves kétségbeesésére, amely átüt búcsúlevelén is: „...regel 8 orakor mentünk el

¹⁰⁶ Nem tudni, hogy Engel valóban valamiféle öncsonkításra és így leszerelésre gondolt-e: a katonai szolgálatból szabadulni igyekvők száma és ezzel kapcsolatosan a betegségek színlelése, betegségek előidézése nagy mértékben megszorodott. Míg a háború kezdetén a löfegyverekkel okozott öncsonkításokról, kéz-, láb átlövésről olvastunk és hallottunk sokat, később ez divatját multá – nem utolsó sorban a drákói megtorló intézkedések miatt – s helyébe különböző vegyi anyagokkal, maró növényi és állati részekkel vagy az azokból előállított készítményekkel okozott öncsonkítások léptek. *Jakabházy Zsigmond: Az öncsonkításra fölhasznált gyógyszerismereti anyagokról.* In: Közlemény a kolozsvári Ferencz József Tudományegyetem Gyógyszerismereti Intézetéből, 1917. In: <http://epa.oszk.hu/01400/01496/00030/pdf/319-332.pdf> (letöltés: 2014. július 8.)

¹⁰⁷ 87.74.9/KE – 1914. szeptember 9.

¹⁰⁸ 15501/Em – 1914. szeptember 10. – Kozeschnik János a nyíregyháza-sóstói hadikórházba került, ide ír neki 1914. december 9-én Pepi bátyja (15574/Em) és sógora, Horváth István is (1914. december 30. 15577/Em), ő is innen ír 1915. március 16-án nejének a „schweizi lak 5 szobából” (15578/Em). Az 1. honvéd gyalogezred 16. menetzászlóaljának II. század 2. szakaszába beosztott Kozeschnikból őrzetető, majd káplár lesz, a távfő törzssztaghoz osztják be. Kálváriája azonban csak most kezdődik. 1915. május 24-én az olasz harctérre kerül az ezreddel, részt vesz a karinthiai harcokban, az Isonzó-csatákban. A Monte San Michelén indított olasz támadás és az árkok egy részének elfoglalása során „Én egészséges állapotban Olasz hadi fogságba jutottam” – írja még aznap, 1915. december 8-án Nuszbaum János barátjának és saját nejének (15485/Em, 15580/Em). 1916 áprilisában fogsága helye Civitacastellana, Róma (15500/Em), május végétől Santa Maria Capua Vetere, 1917 januárjában Nápoly (15477/Em), februárban már Padula (Certosa) di Salerno (15472/Em), kb. júniusra átkerül a szicíliai vittorioi hadifogolytáborba, állami munkára, útépitésre (15464/Em). Ezt követően „11 hónapig Albániában voltam munkán, ahol irto sanyaru volt az életem, de már el mult” – írja 1919. június 2-án (15509/Em). 1919 júliusban Cassinóban a tisztí táborban pincér (15493/Em, 15496/Em). „Biztos hogy ebben a hónapban haza szállítanak. Gondolhatod milyen nagy az öröm négy év után.” Ugyanezen a lapon ceruzás rájegyzés: „1919. X. 1. haza jöt a férjem.” (15475/Em). Felesége 1915-ben a I. ker. Domb utca 14-ben, 1917-ben az Úri utca 4-ben, 1918-ban a II. ker. Ápolda (ma Fiath János) utca 10-ben lakott három gyermekükkel, Karcival, Etzivel és Ilikével. *Dereádnő Ödön: Az 1. honvéd gyalogezred története és háborús emlékalbuma.* Budapest, 1939. 42–90. o.

¹⁰⁹ Vlasenica: ma Bosznia-Hercegovina. 1878-tól a Monarchia egyik katonai állomáshelye, itt állomásozott a 62. „Ludwig III. König von Bayern” magyar gyalogezred I. zászlóalja. <http://de.wikipedia.org/wiki/Vlasenica> (Letöltés: 2014. június 9.)

¹¹⁰ Han Pjesak: kisváros mintegy 60 km északkeletre Szarajevótól, ma Bosznia-Hercegovina. http://de.wikipedia.org/wiki/Han_Pjesak (Letöltés: 2014. június 9.)

¹¹¹ 86.255.102/KE – 1914. szeptember 11.

budapestre hált kedves jó párom mán ne vár levelet pestre hanem majd írok ahová menek hált kedves jó párom neijegy meg majd meg segít az isten és mond meg ides apámiknak is és az levelet meg kaptam az ides apámik is tisztelem ökötis tisztelek mindenkit tisztelek kedves jó párom az isten segicse meg téged és engem is isten ágyon meg kedves kislányomatis isten ágyon kedves aranyos jó párom ölelek csokolak kedves anyuskám az sírig Hudra János menekmán...” Legkisebb lánya, Terézia egy hónappal később, 1914. október 13-án születik meg, édesapja pedig bevonulásának egy éves évfordulója után 15 nappal esik el úgy az olasz fronton, hogy még az ezredtörténetben sincs nyoma.¹¹²

Knapovics Árpád közben Przemyslnél a postáját veszi számba, s rávilágít több, széles körben elterjedt, praktikus szokásra is: a levélküldeményeket írja sorszámozza azért, hogy látni lehessen, melyik veszett el útközben; a fronton levő viszont egyszerre több lapot is felad annak érdekében, hogy egy biztosan célba érjen – életjelként. „Értesítlek hogy ez idáig még ma csomagodat amit másodszor feladtál még nem kaptam meg és tudatlak fiacskám a leveleidről hogy a folyó hó 11diki levedben amelyben írod hogy a 4dik lapot 2 levelet irtál ezt én nem tudom fiacskám megérteni hogy ezidáig én összesen 7 levedet kaptam 5 kártyát és 2 levelet meg te meg már a 8dik 8adik lapot számozod én használisem fiacskám hogy nekem csak akkor 1 lapom hiányzik azis csak folyó hó 4dik 11dik lapod közt hiányzik a 7 számu. Én meg utoljára folyó hó 12dikén irtam neked 3 lapot.”¹¹³ A kallódó posta csak szítja vágyódását az otthon után: „...nagyon bánt engemet hogy én vagyok az a szerencsétlen hogy nem bírom meg kapni ugyan vannak itten többek is akik várják a csomagukat vagy a pénzüket. A barátom szerencsebb volt mint én az már megkapta 8 dikán én még mindig várom hogy már mikor gyön és ha írsz írd meg hogy mitt csomagoltál a csomagba? hogy vannak a gyerekek? Egészségesek e és te hogy vagy és ne törd csak magad csak meg segít a jó Isten hogy viszont láthasuk egymást. Csokolak édes mindnyájtokat Árpád pá Panni Jusztí Sári Juci.”¹¹⁴ Ugyanezt a számadást végzi el Balássy Miklós is a déli harctéren,¹¹⁵ rá egy napra azonban hivatalos levelet kap, amely összezavarja. Értesítem, h. a 14109/1914 S. M. E. sz. rendelet szerint a 6233/1914 M. E. sz. rendelet¹¹⁶ alapján évidíja 1914. VII. végével megszüntetett és fizetés természetével bíró polgári illetménye fejében évi 1200 K 1914. VIII. 1 től kezdve havi előleges részletekben a kincstári tartozás és bírói letiltások tekintetében a hivatkozott kormányre[nde]let intézkedéseinek szem előtt tartásával utalványoztatott. Erről t. atyját is értesítettem. Még egyszer minden jót szívélyes üdvözléssel Wrehovszky [Károly] s[egéd]bíró.”¹¹⁷

Az időben előrehaladva újabb dokumentum-típus tűnik fel. A Magyar Vörös-kereszt Tudósító Irodája által a 61 265/1914. sz. rendelet alapján portómentesen feladható rózsa-

¹¹² 2013.30.49/KE – 1914. szeptember 12. – Hudra 1914 szeptemberében a m. kir. 67. menetászlóalj 4. század hadtápjához kerül a Temes megyei Homokosra, itt léptetik elő őrzetővé 1915 februárjában. Utolsó levele 1915. május 19-én érkezik (2013.30.98/KE). 1916. július 5-én a jászberényi árvászek határozata szerint az olasz harctéren 1915. augusztus 18-án végrendelet hagyása nélkül elesett Hudra János lányai: Mária (szül. 1911.), Veronika (szül. 1913.) és Terézia (szül. 1914.) felett anyjuk, Hudra Jánosné szül. Dancsa Mária gyakorolja a gyámságot. 2013.169.1/KE.

¹¹³ 2006.499.2/KE – 1914. szeptember 16.

¹¹⁴ 2006.499.1/KE – 1914. szeptember 17. [postabélyegző].

¹¹⁵ 86.253.19/KE – 1914. szeptember 17.

¹¹⁶ Az említett rendelet a bevonult állami alkalmazottak részére biztosította a fizetésüket, lakáspénzüket vagy lakásukat, továbbá családi pótlékukat. *Nánási László: A magyar királyi ügyészség az I. világháború idején* (II. rész). *Ügyészek Lapja*, 2008/6. sz. 44. o.

¹¹⁷ 86.256.119/KE – 1914. szeptember 18.

szín, magyar koronás-postakürtös levelezőlap-formanyomtatványa – tudósítás sebesült vagy beteg katonáról – Klein Károly őrnagy, a 26. gyalogezred, a m. kir. 2/31. népfelkelő ezred parancsnokának hősi haláláról ad hírt. A címzett helye kitöltetlen, így nem tudjuk, hogy a hozzátartozók miként szereztek tudomást arról, hogy „elesett”.¹¹⁸

Weisz tartalékos hadnagy szeptember 20-án visszatér Przemyslbe, s megragadja az alkalmat a híradásra: „Az asztasovi¹¹⁹ – ... - leMBERGI ütközetekből ide kerültem vissza a régi helyemre Przemyslbe, ahol a sáncokban ütöttünk tanyát – a kiállott fáradsalmak igen igénybe vettek – ha látnál meg sem ismernél a sok borotválás folytán – egy elég tekintélyes szakálam nőtt – úgy nézek ki mint egy orosz kozák – még össze tévesztenek és nem fognak lelőni...”¹²⁰

Egy budapesti kislány, Paszterkó Vilma az édesapjától az esztergom-kenyérmezei táborból kap levelet – az idősebb, 40 év körüli apa, a hadifoglyok őrzésére ide rendelt I/III. hadtáplázslóalj 1. század 2. szakaszához beosztott Paszterkó József népfelkelő ugyanakkor külön lapon ír a feleségének is¹²¹ – friss még az elválás, szeretet és féltés árad a levélből: „Mi szerencsésen megérkeztünk, még idáig nincs semmi bajom hál Istennek csak ép az hogy téged meg a mamát nem láthatlak minden nap – node ha továbbra is itt maradunk meg fogom írni és eljöttök talán szombatban. Most csak arra kérlek édes kis leányom légy gyöngéd a mamádhoz viseld neki is magadnak is nagy gondját legyetek erősek és bízzatok a jó Istenben...”¹²² – Paszterkó október 1-jétől novemberi frontra indulásáig a fertőtlenítő-barakokban tevékenykedik, első kézből tapasztalja meg a zárt közösségben, a hadifoglyok közt elszaporodó elősdiak miatt villámgyorsan terjedő járványos megbetegedéseket: „...itt csak úgy hemzseg a féreg a foglyokban és a leghathatósabb védelem ellene a sűrű alsó ruha váltás és mosakodás.”¹²³

Zulawski őrnagy alakulatával augusztus 15–16-án érkezett meg Mostarba, Hercegovinába, ahol a vár védelmét látták el. Innen keltezi szeptember 22-iki híradását a Szerényi-családnak: „Már egy hónapja, hogy itt rovom nap nap után a karsztot, de hála a jó Istennek még eddig megsegítet mert nem ért semmi baj és bízom is a nagy Mindenhatóban, hogy ezután is meg óv. – A nagy diadalok úgy délen-nyugaton mint északon ide is eljutnak, és a még eddig nem lankadó nagy lelkesedést még csak fokozzák.”¹²⁴ – Utolsó békés napjait

¹¹⁸ 72.246.1/Em – 1914. szeptember 20.

¹¹⁹ Helyesen: Staszów, Lengyelország – a város, vasúti csomópont Krakkótól 120 km-re északkeletre.

¹²⁰ 2001.213.3/KE – 1914. szeptember 20. – Weisz Béla a hegymászó, Tátra-kutató késmárki cipszer testvérpár, Zuber Oszkár (1896–1945) és Frigyes (1893–1916, galíciai front) hűgát vette feleségül. Főhadnagyként Przemyslnél került 1915-ben hadifogságba. Május 3-án már Solikamskból (Permi körzet) készül az Irkutzkig tartó 4000 km-es vasutazásra, (2001.216.26/KE), végül 1915 júliusától (2001.216.24/KE) 1917 végéig Csitában, Pjescsankában (Peschanka, Bajkálöntúli terület) raboskodik. (2001.216.1/KE) 1919-től, 1920. február 8-án Vlagyivosztokból (2001.216.27/KE) ad életjelet. További sorsa ismeretlen.

¹²¹ 2000.41.4/KE – 1914. szeptember [21 k.]

¹²² 2000.41.5/KE – 1914. szeptember 21. – Paszterkó József népfelkelő 1914 katonáskodásáról, nisi és asinarai hadifogságáról, 1916. január 13-iki haláláról részletesen: *Pollmann Ferenc: A Bokréta utcától a Szamársgigetig. Paszterkó József első világháborús levelei.* In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 8. Budapest, 2005. 119–127. o.

¹²³ 2000.41.8/KE – 1919. október 4.

¹²⁴ 73.266.1/Em – 1914. szeptember 22. – Zulawsky (Zulawski) Béla (1869–1914) őrnagy a MAC versenyzőjeként és cs. és kir. századosként az 1908-as londoni olimpián hat győzelemmel egyéni második helyezést ért el kardvívásban. A cs. és kir. 38. gyalogezred tisztje volt. A cs. és kir. bécsújhelyi vívó- és tornatanári tanfolyam sikeres elvégzése (1896–1897) után 1897–1898-ban a kőszegi cs. és kir. katonai alreáliskola magyar nyelv-, torna- és vívótanára, illetve osztálytisztje lett. Mozgósításkor a cs. és kir. 69. gyalogezred népfelkelőihez vezé-

töltötte ekkor itt. Néhány napon belül félzászlóaljával az avtováci körzet parancsnoksága alá osztották be, ahol a falvakat védték a montenegróiak sorozatos betörései ellen. Október 27-én reggel kemény kézitusába bonyolódtak az ellenséggel, akiket estére sikerült csak visszaszorítani. Ebben az ütközetben kapott súlyos haslövést Zulavszky Béla őrnagy, s sebesülése után néhány órával az avtováci kórházban meghalt.¹²⁵

Forgács Loránd hadnagy a 38-asoknál a harcok szünetében meglepően bőbeszédű levelet ír bátyjának, Ambrusnak a harcok szünetében. Kiderül, hogy több cikket írt, ugyanakkor erősen foglalkoztatja anyagi helyzete: évi részesedését csökkenni látja, befektetését félti a Hermes Magyar Általános Váltóüzlet Rt-nél. „Errefelé nagyon örülünk az északi híreknek és én szerintem nincs messze az idő, mikor még Románia is mellettünk fog fegyvert. Akkor aztán vége a muszkának. A szerbekről rövidesen ismét fogtok valamit hallani, persze ez szintén sikerünket fogja igazolni. A sorsunk igen jó és már jobbat nem is kívánunk. Általában úgy vélem, hogy még egyszer döntően azért vágjuk a rácokat aztán erre végeztünk. A földkunyhóm kitűnő és már már az esőt sem engedi át. Csak írj tovább is szorgalmasan, mert ez jól esik nekem.”¹²⁶

Mialatt Nagy Zsigmondné – alaptalanul – aggódik két fia hogylétéért, Sűrű János és felesége a gyulai, Békés megyei közkórház II. em. sebészetén ápolat öccsétől, Lászlótól kap saját kezűleg írt sorokat: „F. hó 19-én könnyebben megsebesültem a bal hátsó oldalamon srapel által, néhány hét múlva jobban leszek, ha komplikáció be nem áll. Haza is megírtam, nehogy fölöslegesen nyugtalankodjanak. Körülményhez képest jól érzem magam.”¹²⁷ Másnap a 68. gyalogezred IV. pótzászlóaljához augusztus 6-án már bevonultatott, a szerbek ellen Metkovicinél a nyolcnapos állóharcban¹²⁸ megsérült fiatalember bővebben is ír a helyzetéről, az átélt megpróbáltatásokról: „Budapest után az ország legjobb kórházában vagyok, itt még jobb mint Pesten, mert ez nincs még tulterhelve. Igen ügyes és szerencsés kezű a sebész főorvosunk. Egyetlen bajom van, mindig éhes vagyok, gyakran megesezt, csak három napban ettünk egyszer mivel sem időnk sem alkalmunk nem volt reá. Nyolczszor voltam tűzben, ebből kettő rettenetes srapel és gránát tűz volt, de sohasem voltam megijedve, most is nyugodtan nézek az operáció elé, azt hiszem nem lesz nagyon fájdalmas. Gyerkeőcöket csókolom Laci.”¹²⁹

Schupiter hadnagy Lembergtről északra feladott pénzküldeményére rákérdezve sejteti hollétét feleségének, újsághíreket szeretne, s bár úgy tudja, visszatérnek Magyarországra, hiányzik neki a családja: „...Dianát szivart cigarettát küldj sokat... Nemsokára Ma-

nyelték, századosként. „Mint a 69. gyalogezred őrnagya a 30. népfelkelő gyalogezred III. zászlóaljának parancsnoka volt és a déli harctéren a montenegróiak elleni harcokban oltotta ki életét az alattomos golyó. Mindössze 45 éves volt” – írta róla az *Érdekes Újság*, 51. sz. 29. o. 1914. október 27-én halt hősi halált. Kőszegen van eltemetve. A volt csász. és kir. 69. „Hindenburg” vezértábornagy nevét viselő gyalogezred története (1910–18) és világháborús emlékalbuma. Szerk. *Crettier Ferenc*. Cegléd, 1937 43., 341. o. Az adatok átengedését Sallay Gergelynek köszönöm.

¹²⁵ Lásd az 53. jegyzetben hivatkozott munkát, 264. o. A Slepén-magaslat és Gat körül lefolyt csatában személyes bátorságával kitűnt Varga Jakab 9. századbeli szakaszvezető, aki Zulavszky őrnagyot sebesülten kimentette az ellenség kezéből.

¹²⁶ 75.92.1/L – 1914. szeptember 22.

¹²⁷ 88.50.1/KE – 1914. szeptember 23.

¹²⁸ *Udovecz György*: Königrätztről Litomelég. A császári és királyi 68-as jászkun és a magyar királyi 10. Bethlen Gábor gyalogezred története. Budapest, 2007. 27. o. Sűrű egyik levelezőlapja szerző magángyűjteményéből: 82. o. (6. dokumentum)

¹²⁹ 88.51.1/KE – 1914. szeptember 24.

gyarországon leszünk. Ujságot szalag alatt minden nap küldj. ... Ellának ki a tanítónéje? Hogy tanul? Kicsi fiam tud e már beszélni? Téli dolgokat bemented? Ribitzly bor hogy sikerült? Egy pár üveggel tégy félre, ha haza megyek megkóstolhatnám. Egyszóval írf sokat, hisz neked van mit írni, nekem nem szabad. A kiszáradt fa helyett ültess egy szép barack fát. Ha Magyarországon leszünk lehet, hogy meglátogathatsz. Isten veletek a boldog viszontlátásig”¹³⁰ Egy nappal később, a cenzúramentes lehetőséget kihasználva, sietősen üzen feleségének Radosicéről.¹³¹ „Édes Anyuskám! A csizmát szivart cigarettát küld okvetlen. Levelet nem kaptam a postánk igen rosszul működik. Azért írf. A pénzt megkaptad e? Írf mindenről én elég jól vagyok. Többet nem írhatok mert a ki viszi siet Mezőlaborczra. Írf sokat sokszor.”¹³²

Balkay ügyvéd úr Kelenhegyi úti irodájába a 18. gyaloghadosztály szarajevói postagyűjtőhelye közvetítésével a cs. és kir. 12. tábori tűzérezred 1. ütegétől, Gosztonyi László hadapródtól érkezik egy némi jóakarattal hivatalosnak és vidámnak tekinthető bejelentés: „Igen tisztelt Ügyvéd Úr: – némi késéssel, – melyet remélem meg méltóztatik bocsátani, az adott helyzetre való tekintettel – szóval némi késéssel és egy füst alatt közlöm nagyságoddal, hogy amerikai tartózkodásomról visszatértem és hogy azon melegiben be is vonultam ezredemhez, amelynél azóta vidáman és harci kedvvel szolgálom a hazát. Addig is, míg alkalmam lesz személyesen tiszteltemet tenni Nagyságodnál, ez uton küldöm őszinte üdvözléteimet.”¹³³

A nagyvilág eseményeiről az újságokból akar értesülni Balássy Miklós is, aki egyszerre próbálja nyilvántartani az otthonról, Sopronból kapott híradásokat, s tisztázni a hátrahagyottaknak járó pénzek körüli helyzetet: „Újsághoz most nem igen jutok, előbb az egész posta a train útján nálam lévén, olvashattam, így kérnék néha-néha egyet küldeni. Még eddig náthám sincs de azért nem ártana, ha az egésznek már vége volna.”¹³⁴ Három nappal később pontosítja kívánságát, s a hadműveletek közti szünetet, valamint a szórványosan előforduló kolerás megbetegedéseket a befejezés jeleként teljesen félreértelmezi: „Az újságot [*Az Újság, Világ, az Est*] kettőt, hármat egy héten várom és kérem. Ez a közvetlen posta jól működik, persze Sarajevóban óriási volt a torlódás. 10.-e körül már csak sejteni lehet, hogy mire lesz vége, akkor aszerint kérem majd egyes dolgok utánam küldését. Itt talán a kolera is segít.”¹³⁵

¹³⁰ 2000.271.1/KE – 1914. szeptember 24.

¹³¹ Radoszyce, falu Lengyelország délkeleti részén, Mezőlaborctól (ma Szlovákia, Medzilaborce) kb. 16 km-re északra, a Beszkid-hágó mellett

¹³² 2000.271.9/KE – 1914. szeptember 26. – Schupiter 1915 márciusától tartalékos főhadnagy, a m.kir. kombinált Ríff honvéd gyalogezred 8. századának parancsnoka, időnként nagyon kemény bevetéseken. Feleségének 1915. szeptember 30-án érkezik a híradás: „...sietek Önt megnyugtatni, hogy kedves férje és barátom él sértetlenül kemény védekezés után orosz fogságba esett... Tudomására adom, hogy k. férje legutóbb megjelent Rendeleti Közlöny szerint legfelsőbb elismerésben részesült.” (2000.271.2/KE) 1915 októberében már megérkezik a krasznajarszki fogolytáborba (2000.272.4/KE), és végig ott is marad. A csóti leszerelő táborból ír Schesta József postai táv. felügyelő barátjának 1922. január 15-én, hogy értesítse feleségét: küldjön ruházatot, 27-én érkeznek Budapestre, ha nincs újabb megbetegedés: „Végre kiszabadultam abból a pokolból melyhez foghatót ember még nem látott.” (2000.271.1/KE) Két gyermeke a bevonulásakor iskolakezdő Ella és a kis Győző. (2000.272.18/KE)

¹³³ 73.281.1/Em – 1914. szeptember 25.

¹³⁴ 86.253.20/KE – 1914. szeptember 27.

¹³⁵ 86.253.21/KE – 1914. szeptember 30. – 1916 februárjától Balássy az ezredtörzsnél főhadnagy, ebben a rangban fejezi be a háborút, 1918-ban átkerül a cs. és kir. 83. gyalogezred kötelékébe, a III. géppuskás századhoz (82.6-1-28/KE).

Morvay igazgató úr a cs. és kir. 39. gyalogezred 4. tábori századánál szolgáló Bukovinszky Antal zászlóstól kap válaszlevelet: „Soraimra küldött szíves szavaidat köszönettel vettem. Ezideig 3 ízben voltam zürben, de még ép vagyok. Ezidőszerint pihenünk, de hogy meddig azt nem tudjuk. Újságkép csak azt írhatom, hogy egy ranggal emelkedtem, amit azonban szívesen elengedtem volna.”¹³⁶

Szeptember végén a cs. és kir. 63. gyalogezred 3. menetzászlóaljába beosztott Engel Kálmán – aki ezek szerint visszaretent az öncsonkítástól vagy az érte járó büntetéstől – még Besztercéről válaszol a pesti asszony-rokonnak: „lapját őszinte örömmel vettem s igazán átérzem szegény Biciné rettegését. Bizony az egész háboru idejére egyebünk a reménynél nem marad s talán K. Bice is némi vigaszt fog ebben találni, mert hiszen biztosan tudom, hogy az csak mese, hogy az oroszok oly rosszul bánnának foglyainkkal, különösen miután tudják, hogy mi hogy bánunk a mieinkkel. Hiába, a háborúnak nincs kesztyűs keze. Mi még mindig itt ragadtunk, de miután beosztásunk már megvan, több mint valószínű, hogy holnap vagy holnap-után megyünk. A k. Gyerekeket s Magukat szeretettel csókolja Kálmán.” S az utólagos ceruzás rájegyzés a megszólítás mellé: „Holnap megyünk!”¹³⁷ Az ennek örmére rendezett mulatozásnak egy ismét Engel Kamillának címzett, aláírásokkal megtűzdelt tábori lapon állítottak emléket: „A búcsú estén legszív. üdvözetünk Csókolja K. Mindanyi. Kálmán. Holnap indulunk! Direktio N.-Várad”¹³⁸

Morvay Győző igazgató fia, Szilárd még nem vonul be, otthonra kapja Nagyszebenből a 12. nehéztarack hadosztályhoz beosztott Wessely Antal egyéves önkéntes soraait: „Kedves Stanci! Mint látod még mindig Nagy-Szebenben vagyok és alkalmasint csak október első napjaiban indulok. Az élet itt a szászok és román lakta vidéken nekem nem a legjobb. No de nem tart sokáig. Pár nap még és vagonról fogok írni neked. Egyszer azért ha írsz úgy író rögtön hogy leveled még megkapjam. Mi hír az ottani fiukról. Írj! Ha időm engedi levelet írok majd még. Tóni”¹³⁹ Rá hét napra újabb levélapot küld: „Megkaptam leveled épp jókor mert ma este 6-án indulunk. Reggel még normálisan folyt minden gyakorlat ½11kor délelőtt jött a parancs – indulni. Most pedig pakolok és megyek a kaszárnyába. Hogy hova nem tudom csak egyet – hogy a harctérre... Éljen boldogul!”¹⁴⁰

Október 5-én, az újabb szerbek elleni támadás hangulatában Forgács Loránd minden eszközzel igyekszik bátyjával teljesen egyenesbe hozatni pénzügyeit: „...még egyszer megkérlek, hogy fizess ki (a papától kérsz pénzt) a Hellernél és Irmánál levő adósságaimat,

¹³⁶ 73.282.1/Em – 1914. szeptember 28. – Miután a rohatyni csatában, majd a második lembergi csatában, végül a San folyó mögé való visszavonulásban is részt vettek, a hatalmas veszteségeket szenvedett, kolerajárványtól sújtott alakulatot visszavonták Laborcrébe, majd Sztropkóra. Bukovinszky Antal hadnagy a pihenőt követően 1915. májusától Galíciában vesz részt a küzdelmekben (73.314.1/Em), majd májustól „...a hőmezők által borított hegyek közt, sziklatömbök védelme alatt esemény nélkül elég kedélyesen töltjük napjainkat. A harci vágtyól hevülő olaszok nem nagyon mutogatják magukat. – Ugy látszik lehűtötte őket a hőmező!” (73.319.1/Em) „...legújabb foglalkozásom terepkutatás, árokkerítés készítés, földmunka-vezetés... éjjel kell végezni.” (73.329.1/Em) 1915. októbertől a doberdói frontra kerül (73.343.1/Em) „Mostani helyem egyike a legzajosabb harctereknek. Kopár, köves és vízszegény helyen vagyunk... Ágyudörgés mellett alszunk és kelünk.” (73.352.1-1/Em) – Bukovinszky Antal a 3. Isonzó-csata utócsatározásaiban, San Martinonál hadnagyként halt hősi halált 1915. november 6-án. Lásd a 76. jegyzetben hivatkozott munkát, 25–191., 397. o.

¹³⁷ 87.74.11/KE – 1914. szeptember 29.

¹³⁸ 87.74.10/KE – 1914. szeptember 30.

¹³⁹ 73.267.1/Em – 1914. szeptember 30.

¹⁴⁰ 73.268.1/KE – 1914. október 8. [postabélyegző]. Wessely Antal sorsáról *Körömi* 1987. 244. o. annyit ír, hogy elesett.

valamint érdeklődj a Hermesnél, hogy mi ujság s hogy mi van a renumerációval. Tudd meg azonkívül, hogy lehet m. kor járadékot kapni? Deutschnél levő tartozásom (k 850-) 1-én jár le, melyet szintén rendezni óhajtok, nagyobb lefizetéssel... A mi részünkön most 10 napig csönd.”¹⁴¹ Két nappal később a választ ismerve megerősíti: „...kérek, hogy fizesd ki Hellert és Irmát, mert nem akarok kamatot fizetni hiába. Elsején jár le Deutschnál 850 – k. melynek rendezéséről még írni fogok... A Hermest ne hanyagold el. A mamának ma bővebben írtam. Terád haragszom kissé, mert keveset írsz, pedig a postámban a te leveleidet olvasom először... Ki lett a Hermesnél az új igazgató? Ezek a dolgok még itt is érdekelnek. Mit szólsz a járadék vásárláshoz? Választ kérek mindezekre tőled mielőbb.”¹⁴² A levelezés megélénkül, a hazuról kapott pénzügyi hírek azonban elkésértik: „Ma rossz kedvem van, mert darás hó esik és a talaj ezért borzalmas. Ezenkívül (?) egy kollegám értesít, hogy a Hermes novembertől csak fél törzsfizetést fog adni, minden nélkül, (évi 1400- kor.). Ez még borzalmasabb, sőt disznóság rajtunk élösködni, akik életüket áldozzuk ő értük.”¹⁴³ Az időjárás javultával azonban a fiatalember kedélyállapota is helyrejön: „...te hir nélkül is tudsz mindig olyannal szolgálni, ami engem érdekel. Itt ma gyönyörűre változott az idő, úgy hogy kijelentettem Ambrózi Estván dineremnek hogy nem is akarok innen elmenni, mert ily jól és olcsón sehol sem lehet élni. Most már hetek – Alfréd érkezése – óta nem vagyunk tűzben, kis sárkunyhóm is van már és olyan idillikus erre minden. (E dolgokra különben még nyomtatásban visszatérek.) ... Vennék a papa nevére 5000 – kor. járadékot (ca. 3500.– kor.) 72.- árfolyamig, 1000 – kor. lefizetése mellett a Hermesnél. Érdeklődj lehet-e?”¹⁴⁴ Október folyamán a 38-asok a Drina-átkelés részeként magaslati pontokat foglaltak el. November 6-án erősen kiépített állások ellen, gyilkos géppuska- és tüzérségi tűzben kezdték meg az éjszakába, sőt másnapra átnyúló győztes harcot a Sveti Petar-i útmagaslat elfoglalásáért. Ebben a támadásban halt hősi halált 52 társával Forgács Loránd, „az ideálizmussal eltelt, bátor, fiatal tiszt.”¹⁴⁵

Október 10-én már Szolnokról jelentkezik Sűrű László, a sebesült: „A küldött 50 koronát megkaptuk. Igen jól esik, hogy most, mikor ilyen nehéz idők közvetlen részesei vagyunk, segítségül jöttök. Bár hála Istennek, még van annyi kitartásunk, hogy sokáig nem fogunk segítséget szenvedni. Tatám a napokban beszélt a főjegyzővel s ígérte Gyula után mivel családfenntartónak van bejelentve, napi 1 korona segélyt fog kapni. Én nekem pedig a betegség tartamára naponként 2.16 Kor. jár, mit majd a hó végén kérni fogok. – Az orvos véleménye szerint a tulajdonképeni seb csak most kezdődik a gyógyulás betart legalábbis december végéig, mivel lőcsatorna össze van ronsolva u. is az ólomgolyó nem furva halad!”¹⁴⁶

¹⁴¹ 75.93.1/L – 1914. október 5.

¹⁴² 75.94.1/L – 1914. október 7.

¹⁴³ 75.95.1/L – 1914. október 8.

¹⁴⁴ 75.96.1/L – 1914. október 17.

¹⁴⁵ Lásd a 91. jegyzetben hivatkozott munkát, 192. o., a tisztí névsorban: 280. o., fényképe 284. o. Poszthumus kitüntetését, a Katonai Érdemkereszt III. osztályát hadidíszítményekkel és kardokkal 1918. július 14-én küldik el édesapjának, Forgács Lajosnak. (75.128.1/KE)

¹⁴⁶ 88.52.1/KE – 1914. október 10. – Sűrű János és felesége, Etel László öccsüktől a következő levelet már a 68. gyalogezred 12. század I. szakaszától, Prágából kapják 1915. július 7-én: „...a napokban voltam oros [!] viziten, alaposan megvizsgál, azt mondja: »Makkegészséges«, harctéri szolgálatra teljesen alkalmas.” (88.53.1/KE) László decemberig Prágában marad, 1916. március 29-én már Volhíniában állomásoznak, ott ülik meg a húsvétot is. („Húsvét vasárnapja kellemes emlék lesz örök időkre. A muszka szomszédal mi, a legénység fegyverszünetet kötöttünk. Kimentünk a drótkadályig, sőt egyesek azon is túl, a muszkák szintén, barátságosan

Október 14-én „Révay József főgimnáziumi tanár úrnak Hazafias üdvözléttel Késmárk”-ra kézbesíti a posta a 9. honvéd gyalogezred 1 pót századához bevonult egyéves önkéntes, Komjáthy Béla lapját: „Szívélyes üdvözlétemet küldöm szeretett Tanár Úrnak s kedves barátainak. Elszakított a sors, pedig de szerettem volna utolsó évemet Késmárkon tölteni! ... A katona élethez már hozzászoktam. Krausz Márton is itt van velem egy laktanyában, de külön szakaszban, ugyszintén Gaal Sándor is.” – Révay a rájegyzés szerint még aznap válaszol a lelkes tanítványnak.¹⁴⁷ 22-én az említett Krausz Márton is ceruzát ragad: „Nagyon szépen köszönöm a Tanár Úr üdvözlését egy kicsit resteltem magam, hogy előzőleg nem írtam... az volt a tervem hogy lefénképtettem magam levelezőlapra és küldök egy egy drótot az osztálytársaimnak és a tanár uraknak de bizony ez meghiusult mert annyi időm sincsen hogy ezt megtehessem, minden nap annyit kell tisztítanom, hogy azt sem tudom mihez fogjak előbb, aztán a legnagyobb baj az hogy ebzárlatok vannak a kolera miatt és ilyenkor ki sem szabad mozdulni a laktanyából. Én nem szeretném beadni az okmányaimat az iskolaév végén és így több mint valószínű hogy a népfelkelőkhez kerülök.”¹⁴⁸

Október 19-én Knapovics örvezető már a télre készül: „...ha esetleg a csomagot nem adta fel légy szíves a teveször kabátomat kimosni és azt bele pakolni mert erre egető szükségem volna rá itten ha esetleg feladtad már akkor légy szíves újból egy csomagot feladni és ezt bele tenni de jelzem nem csak a kabátot füstölt szalona sütemény okvetlen legyen benne mert ennek mindnek van itten hele. A fatertől kaptam egy levelet a melyben értesít hogy ő részéről folyamodval [!] van a miniszterurnál az állami segély ez egész heles dolog töletek csak ne hagyatok.”¹⁴⁹ Ugyanakkor igyekszik szívósorítóan emlékezetben tartani a családi ünnepeket is: „Bocsás megfeledeztem becses névnapod alkalmából fogadjad fiacskám legforróbb kívánságomat hogy a jó Isten engedje meg minél előbb erővel és egészséggel tarcsuk meg kedves családunkal együtt névnapodat... október 7-iki nap lesz talán életemnek a legnevezetesebb napja első sorban a te névnapod volt másodszor talán te is olvastál róla az újságokban ha nem olvastál róla légy szíves vedd meg a 19diki Pesti Hírlapot vagy Az Estet abban benne lesz részletesen hogy mi történt itten Siedliska erődjéi alatt Október hatodikáról hetedik viradjára ebben egy kicsit nekünk is emlékezetes lesz élményeimet ha a jó Isten hazaenged előszoval fogom elmondani. Csak röviden írok itten egy pár szót hogy a Muszkáknak többet nem lesz kedvük megtámadni Presmysl [!] várát pláne Siedliskát...”¹⁵⁰

paroláztak dohánnyal kínálták meg egymást. Ezt a lapot a dekung tetejéről from...” 1916. április 25., 88.58.1/KE) 1918. augusztus 29-én „...mult vasárnap nagyszerű kiránduláson voltunk, egy talján hegyet másztunk meg, elvoltam fáradva mint egy kutya...” (ekkor a 10. tábori vasútszáznál van, 88.59.1/KE) További sorsáról nem tudunk. Testvérei, Antal (88.61.1/KE) és Dezső is (88. 63.-64., 66.1/KE) részt vettek a Nagy Háborúban.

¹⁴⁷ 2001.215.9/KE – 1914. október 6.

¹⁴⁸ 2001-215.8/KE.

¹⁴⁹ 2006.499.8/KE – 1914. október 19.

¹⁵⁰ 2006.499.9/KE – 1914. október 26. – Knapovics Árpád tizedes az 1915. június 12-i przemysli repülőpostával kiküldött cenzúrázott, agyonolvasott próbetűs tábori levélapja szerint jól van, kéri, hogy név szerint felsorolt társairól felesége értesítse a bajtársak családtagjait. (2006.500.1/KE) Az erőrendszert feladásakor orosz fogságba esik – először németül Kievből, 1915. március 20. postabélyegzéssel ír: még él és Moszkvába mennek. Április 23-án Mervből ad életjelt (2006.501.2/KE). 1916. januárjában Asztrahanyból ír németül (2006.501.11/KE) és néha magyarul is (pl. 1917. december 15., 2006.501.25/KE). 1916. április 18-tól Martinovkából, (Szmolenszki kerület) ír, ahol földmunkán van., 1916. júniustól Nyizsnyij Lomovban raboskodik, 1917 januárjától Golitsynből (Oroszország, Penzai terület) ír (2006.501.31, 41/KE), innen 1918. januárjában visszaviszik a táborba (2006.501.46/KE), 1918. február 28-án Rohatinból (ma Nyugat-Ukrajna, Rohatyn) a német dróttakadályok átlépése után vesztegzárból ír a feleségnek. (2006.501.47/KE). Feltehetőleg hazatért.

Október 30-án este Balássy Miklós is tollat fog: „Kedves Béla, Délutáni postám megérkezése után este bontom fel levelezésemet. hogy egyrészt evvel is rövidítsem az éjszaka hosszú voltát, másrészt másnap már reggel 7 órakor összeszedik s viszik a zászlóaljhoz a postát s onnan 8 órakor a brigádhoz, amelytől 10 órakor megy a kocsi. Köszönöm szíves értesítését böröndömet illetőleg. Tudomásul vettem Apám tegnap vett soraiból is a csomagok föladását, holnap talán it lesznek. Ugy tudom pedig hogy már péntek óta vehet föl csomagot a posta. – 26-i sz. tőled megkaptam, 25-i Az Ujságot detto. Köszönet értük. Ugy látszik az első (8.) Tagblatt és 22-i Az Ujság nem jöttek meg. A már jelzett ok miatt valószínűleg nem tudták kié. Éleستől hallottam eddig felterjesztésemről. Egyebet nem tudok róla. Jókívánszatokat köszöni Miklós.”¹⁵¹

Tallózásunkat a korai világháborús tábori levelezőlapok közt a Czimerer-család sorsának alakulásával zárjuk. A fiútestvérek közül a harmadik, István ekkor már javában szolgál a harctéren, innen ír Szolnokra Gyula öccsének: „X/20an keltezet soraitokat köszönetel vettem értesültem belőle hogy sorozatra mészházt vigyáz ha be válsz jó katonára légy. Ami engem illet Hála a jó Istennek jól vagyok pláne azota hogy Prsemisl felszabadult az ostrom alul azok igazán felejthetetlen napok voltak iszonyu Schrapnelhulás közt dolgozni de az már elmúlt csak hidegek kezdenek lenni es nem birunk hozzá jutni semi féle szesz félékhez alig várom hogy a feleségem csomagot küldjön. Szervusz Csokolok mindnyájatokat Pis-ta.”¹⁵² A keltezés helye, Pralkowce a przemysli erőrendszer VII. sz. kiserődje, amelyet majd az 1915-ös ostrom végén részben lerombolnak. Hogy e második „felejthetetlen” időszakot is ott vészelte-e át Czimerer István, arról már nem szól a családi krónika.

Összegzésül tekintsük át, mi szűrhető le az első néhány hónap tábori levelezőlap-ter méséből.

A XIX. század második felében, a XX. század elejére a magáncélú levelezés a közép osztály társadalmi érintkezésének állandó elemévé vált, s a szokás jelentős mértékben elterjedt az alsóbb társadalmi rétegek körében is. 1910-ben már a népesség 6 évnél idősebb rétegének 68,7 %-a tudott írni-olvasni.¹⁵³ Az írásos kontaktus szabályainak elsajátítása az iskolai nevelés felelőssége volt, használata a társasági viselkedés és illemtan fontos elemének számított. A világháború kitörésekor a tábori posta révén a levelezés – nyílt tábori levelezőlapon, vagy otthonról érkező levelek formájában – mindennél jobban uralta a katonák és a hátszágban maradtak kapcsolattartását.

A magánlevél – amely jórészt korlátozott terjedelmet kínáló tábori levelezőlapon re alizálódott – szerkezeti felépítését szigorú elvárások határozták meg, stílusát az oktatási

¹⁵¹ 86.253.9/KE – 1914. október 30. este.

¹⁵² 73.145.1/L – 1914. október 31. – A családdal kapcsolatban a fentiekben kívül egy szinte olvashatatlanságig elmosódott írású képes levelezőlap maradt fenn, amelyet Czimerer István fiainak, Sanyinak és Lacikának írt Krasnostawból (Krasnystaw, Lublin mellett, Lengyelország) 1916. március 5-én, s amelyen a cs. kir. 27. vasút parancsnokság bélyegzője szerepel (73.147.1/L), valamint a pestszentlőrinci román parancsnokság igazolványa; amelyben Czimerer Gyula Budapestre utazását engedélyezik 1919. szeptember 3-án (73.274.1/KE).

¹⁵³ *Edvi Illés Aladár – Halász Albert*: 1920 – Magyarország gazdasági térképeiben. (4., bőv. kiad.) Budapest, 1920. 19. lap-pár.; Könyvtár-szócikk (*Kreutzer Andrea*) 383. o. In: Magyarország az első világháborúban. Lexikon A–Zs. Főszerk. *Szűcs Jolán*. Budapest, 2000.; *Kreutzer Andrea*: Sajtó, könyv, könyvtár, papírellátás az I. világháború idején. In: Boldogtalan hadiídeők ... 1914–1918. Szerk. *Ravasz István*. Budapest, 2004. 268. o.

intézményeken kívül élethelyzet-sablonokhoz igazodó levélmintákból, illetve ezekből összeállított gyűjteményekből lehetett megtanulni.¹⁵⁴

A levlapok nagy része közvetlen hozzátartozó szülőnek, vagy házastársnak, rokonnak, esetleg jóbarátnak szólt, vagy épp ő általuk íródott. Általában a bevonulás után, még a háttországban – esetleges találkozásokkal tarkítva –, majd már a fronton keletkeztek vagy oda érkeztek. A katonák közül sokan hadilábon álltak a betűvetéssel, írásra csupán a mozgósítás és behívásuk, családjuktól való elszakadásuk, azaz egy rendkívüli élethelyzet készítette őket. Rádásul papírra vetett, időtálló üzeneteiket – úgy, hogy közben a nyílt levelezőlap miatt már eleve öncenzúrát gyakoroltak – gondosan, mindig a cenzúra szem előtt tartásával kellett megfogalmazniuk.

A tábori levelezőlapok szövegstruktúrája általában az alábbi sablonhoz igazodik:

– megszólítás – mai fölnek néha lekezelőnek tűnnek („Édes Anyuskám!”, „Édes fiacskám Juszt!”, „Kedves kis Mámikám!” – ezek mindegyike a feleség megszólítása). A vidéki közegben sokkal tradicionálisabb: „Tisztelek kedves párom”.¹⁵⁵

– Jókívánság, az egészségi állapotról való tudósítás, illetve tudakozódás: „jó egészséget kívánok én egészséges vagyok” „Hogyan vannak valami bajok. Mink szerencsésen megérkeztünk nincs semmi bajom.” „...sokjo egéséket kívánok nékem van mer nics semi bajom” „...én hálál istenek egészséges vagyok amit neked is szívebül kívánok”.¹⁵⁶

– A kapott levelek nyugtázása, a rájuk való hivatkozás vagy azok elmaradását panaszoló formulák, „Majdnem mindennap írtam, de ugy látom semmi sem jutott kézhez mert semmire feleletet nem kaptam”; „mán 3 levelet írtam de még nem kaptam egyetse háltha meg kapod írjá röktön”; „nagyon sajnálom, hogy irtam és nem kapták meg mongya a feleségem”.¹⁵⁷

– A levél tulajdonképpeni tárgya (konkrét közlések, tudósítások): minél képzetesebb, iskolázottabb volt a levél szerzője, annál szerteágazóbb lehetett a téma, ide kerül(het)tek az egyéni megnyilvánulások, üzenetek: leggyakrabban a családdal kapcsolatos közölnivalók, esetenként a gazdálkodás, pénzügyek, a harctéri apróhírek. A hétköznapi lét teendői, a család megtartó ereje itt érhető tetten leginkább: „Ribitzly bor hogy sikerült? Egy pár üveggel tégy félre, ha haza megyek megkostolhatnám... A kiszáradt fa helyett ültess egy szép barack fát.” – írja Schupiter hadnagy Rákospalota-Istvántelekre feleségének. „...hát marika keresete regel mikor felébredt monta e hogy hoválet mán ídes apám” – tudakolja Hudra János háromesztendő kislánya reakcióját.¹⁵⁸

– A búcsúzás, aláírás. Távolsgártartóbb az ismerősök között: „Szívélyesen üdvözlő őszinte híved: Bartos.”; az ismerősi körnek is nyilvános leveleknél szokványosabb: „Mindnyájukat öleli Miklós”; „Igaz mély tisztelettel és kézcsókkal rokonotok Béla. Sándort, Sanyit, Margitot csókolom.”; „Csókol szeretettel Árpádod”. A közvetlen, gyerekfüllel és végighallgatható írás sokkal érzelmesebb: „Isten veletek, ne aggódjatok a Jó Isten megsegít ölel csókol szerető Apukátok.”; „A Gyerekeket meg csokolom milliószor és neked külön pár millió csók a papuska”; „Isten veletek a boldog viszontlátásig ölel csókol Apuskátok”.

¹⁵⁴ Részletesen lásd: *Hanák* 1973. 75–82. o. Ugyanitt a levelek struktúrájáról: 82–84. o.

¹⁵⁵ 2000.271.11/KE, 2006.499.3/KE, 2000.41.4/KE.

¹⁵⁶ 2013.30.43/KE, 2002.432.1/KE, 76.76.1/Em, 2013.30.47/KE.

¹⁵⁷ 81.158.6/KE, 2013.30.44/KE, 76.76.1/Em.

¹⁵⁸ 2000.271.1/KE, 2013.30.46/KE.

A hagyományos, paraszti közösségnek szóló levélből viszont nem maradhat ki senki: „tiszelek kedves jó két kis lányom tisztelek mindenkit tisztelek kedves jó párom csokolak az sirig az te férjed Hudra János” – szinte mantra-szerű a családtagok felsorolása: hátha a varázslat közelebb hozza a viszontlátást.¹⁵⁹

Szem előtt kell tartanunk, hogy a szabványosított, 14×9 cm-es tábori postai levelezőlap elrendezése, az írásfelület behatároltsága eleve korlátozta a mondanivaló mennyiségét. Látunk viszont arra is példát, hogy több lap egyszerre, egy alkalommal történő elküldésével „növelik meg” az írásfelületet. Nem jellemző a sorok sűrűsödése a levél vége felé, annál inkább a szövegközlés átnyúlása a feladó rovatba, illetve a bélyeg helyére, vagy a szövegmező apróbetűs körbeírása. A margó, a sortáv, a bekezdések többnyire áldozatul estek a közlésvágynak, csupán az értelmiségiek tartották magukat úgy-ahogy ezekhez az előírásokhoz.

A keltezés a levelek kezdősorába került, ha került. Különösen az első időkben a levélírók egy része nem ismerte fel a datálás jelentőségét a folyamatos kapcsolattartásban. Később, hogy a levelezés intakt maradjon, sokan a számozást választották (akár piros ceruzával, akár tollal az elküldéskor beszámozták, vagy beérkezéskor ráírták a kézhezvételi dátumát).

Érdekes, hogy a postai küldemények s ezért a levélváltások témái közt is milyen fontos helyet foglalt el a napilapok kézhezvétele, olvasása. Az *Ujság*, Az *Est*, a *Világ*, a *Pesti Hírlap*, az *Érdekes Újság*, a *Tolnai Világlapja*, ha nem is rendszeresen, de eljutott a családtagok közvetítésével (előfizetése révén) vagy a kiadó adományaként¹⁶⁰ a frontokra, egyszerre elégítve ki a kommunikációs és információs éhséget. „Újsághoz most nem igen jutok, előbb az egész posta a train útján nálam lévén, olvashattam, így kérnék néha-néha egyet küldeni” – írta szeptember 27-én Balássy zászlós a barátjának. „Újságot szalag alatt¹⁶¹ minden nap küldj” – kérte Schupiter hadnagy a feleségét.¹⁶² De a siedliskai események híret is Knapovics Árpád az újságban látta viszont, azok tanulmányozását javallja feleségének is. „...talán te is olvastál rola az újságokban ha nem olvastál rola légy szives vedd meg a 19diki Pesti Hírlapot vagy Az Estet abban benne lesz részletesen hogy mi történt itten Siedliska erődjei alatt Október hatodikáról hetedik viradójára...”¹⁶³

A világháború gyors lefolyásáról vagy épp az ellenkezőjéről alig volt elképzelésük: Augusztusban általános a vélekedés, hogy „...nem tudom hogy mikor menünk hazza csak az mán bizonyos hogy ha el nem menü[n]k is de nem menük hazza ebe az évben” – „úgy látszik sok hónapon át fog tartani ez a lekötött helyzet melybe bele vitt a háború”.¹⁶⁴ Aztán szeptember közepére, a tűzkeresztségen való átesés, a kezdeti harctéri sikerek nyomán fellángol a lelkesedés, terjed, hogy mindjárt vége az egésznek.¹⁶⁵ A háborús körülmények

¹⁵⁹ 73.263.1/Em, 86.255.103/KE, 73.264.1/Em, 2013.194.1/KE, 2000.271.11/KE, 15.501/Em, 2000.271.1/KE, 2013.30.47/KE.

¹⁶⁰ A *Pesti Hírlap* 1914. december 25-iki számában, a 13. oldalon „Hadbavonult előfizetőinknek a tábori posta útján pontosan megküldjük a lapot, ha a tábori posta számát közlik velünk.” Ugyanez jelenik meg az 1914. december 30. 9. o., és 31. 9. o. számokban is. Az adatért Kreutzer Andreát illeti köszönet.

¹⁶¹ A hírlapkiadásnál használatos papírszalag, melyre az előfizető neve és lakása (legtöbb esetben az előfizetési időszak is) vannak kinyomtatva. Az így küldött hírlapok postaszállítási kedvezményben részesültek.

¹⁶² 86.253.20/KE, 2000.271.1/KE.

¹⁶³ 2006.499.9/KE.

¹⁶⁴ 2013.30.45/KE, 73.265.1/Em.

¹⁶⁵ 75.92.1/L.

– időnkénti éhezés, hideg, járvány – kezdenek megszokottá, túlélhetővé válni, akárcsak a halál állandó közelsége vagy a fogságba esés. Sőt: szebb időjárásban szinte idillikus.

A fentiekben a Hadtörténeti Múzeum Kéziratos Emlékanyag-gyűjteményében őrzött, 1914. július eleje és október vége között kelt tábori levelezőlapok áttekintését végeztük el. E levelezőlapok mindegyike különböző emberi sorsokat tár elénk, a kisémberek személyes, megélt történelmének mindannyi momentumát. Ám ezek a mikrotörténelmen kívül sokszor alakulattörténeti, hadtörténeti forrásnak is bizonyulhatnak, a helytörténeti vonatkozásokról nem is beszélve. Az információhordozó fizikai valója, a lap, a bélyegzések, a cenzúra stb. had-, posta-, és információtörténeti adalékok. A nyelv- és a szóhasználat, az ortográfia a nyelvészek és a néprajzosok érdeklődését keltheti fel.

És ne feledjük, sokan nem jutottak soha haza: a kiegészítő forrásokkal esetenként alaposabban felrajzolható sorsok történettudományi hozadék nélkül is szívemarkoló képet festenek a Nagy Háború kénytelen lett hőseiről, áldozatairól.

BIBLIOGRÁFIA

- Doromby* 1936. *Doromby József: A volt cs. és kir. 38. gyalogezred története és emlékkönyve.* Budapest, 1936.
- Hanák* 1973. *Hanák Péter: Népi levelek az első világháborúból. Valóság, XVI. (1973) 3. sz. 62–87. o.*
- Körömi* 1987. *Körömi Joachim: Miről vallanak a tábori levelezőlapok? (A budapesti III. kerületi Állami Főgimnázium volt diákjainak igazgatójukkal folytatott levelezése az első világháború idején) In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 2. Budapest, 1987. 228–248. o.*
- Rainer* 1995. *Herwig Rainer: Stempel-Handbuch der k. u. k. Feldpost in Österreich-Ungarn 1914–1918.* Graz, 1995.
- Stuhlmann* 1939. *Friedrich Stuhlmann: Die deutsche Feldpost in Geschichte und Tätigkeit.* Berlin, 1939.

A NAGY HÁBORÚ NYELVI LENYOMATA

Válogatás a 2014/2015. évi Országos Középiskolai Tanulmányi Verseny díjnyertes pályamunkáiból

The Linguistic Imprint of the Great War.

A Selection from the Prize-Winning Works of the 2014/2015 National Competition for
Secondary School Students

One of the topics of the 2014–2015 National Competition for Secondary School Students in the subject of Hungarian Language was ‘The linguistic imprint of the Great War’. The call asked secondary-school students to write papers which describe the linguistic characteristics of the documents written by the enlisted soldiers of World War I, using the front diaries, front service news and postal packages, field- and family-correspondence. Our *Workshop* chapter offers a selection from the winning works of the national finals. The students are Anna Borbála Grund, Fazekas Mihály Fővárosi Gyakorló Iskola és Gimnázium (teacher: Péter Orsolya Szentes); Gabriella Nagy, Református Gimnázium in Kecskemét (teacher: Márta Bagi Krett); Fanni Szabó, Kempelen Farkas Gimnázium (teacher: Éva Moncz Szabó); Barbara Tóth, Nagy László Általános Iskola és Gimnázium (teacher: Éva Kovács Holló).

Keywords: World War I and language, field- and family-correspondence, National Competition for Secondary School Students

A magyar nyelv tantárgyból meghirdetett 2014–2015. évi Országos Középiskolai Tanulmányi Verseny egyik témája a „Nagy Háború nyelvi lenyomata” volt. A kiírás olyan pályamunkák elkészítését írta elő az induló középiskolások számára, amelyek az első világháború közkeletű dokumentumainak nyelvi jellemzőit mutatják be frontnaplók, frontszolgálati hírek és küldemények, tábori és családi levelezések alapján. Az alábbiakban az országos döntőbe bejutott díjazottak dolgozataiból közlünk egy-egy jellemző részletet. Grund Anna Borbála, a Fazekas Mihály Fővárosi Gyakorló Iskola és Gimnázium (tanára: Szentesné Péter Orsolya), Nagy Gabriella a Kecskeméti Református Gimnázium (tanára: Krettné Bagi Márta), Szabó Fanni a Kempelen Farkas Gimnázium (tanára: Szabóné Moncz Éva), Tóth Barbara a Nagy László Általános Iskola és Gimnázium tanulója (tanára: Hollóné Kovács Éva). Valamennyien nagy lelkesedéssel vettették bele magukat az önálló kutatásba, és az általuk feltárt, kiválasztott anyag – főként levelek és levelezések – tartalmi, formai, stilisztikai elemzésén túl érzékeny megfigyeléseket tettek az életmód, a gondolkodásmód, a világkép alakulásáról, rávilágítva az első világháború korában élő emberek életére is.

Grund Anna Borbála: Közkeletű levelezés az első világháború idején

A világháborúból visszamaradt tárgyakat, így a levelezőlapokat, képeslapokat is a családok emléktárgyakként kezelik, őrzik vele a nagyszülők, dédszülők emlékét. A levéltárak, múzeumok igyekeznek ezeket begyűjteni, s a mai korszerű technikának köszönhetően di-

gitalizálva bárki számára hozzáférhetővé tenni. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár is azzal a felhívással fordult a lakosokhoz, hogy az első világháborús dokumentumaikat juttassák el az intézménybe. Így került a jászkíséri Csomor család korabeli levelezése is a levéltár gyűjteményébe, melyet DVD-n közzétettek.¹ Azért keltette fel érdeklődésemet ez a levéltári anyag, mert nem írták át, hanem eredeti kézírású képeslapokat tartalmaz. Izgalmas feladat volt a szokatlan írásképi lapok elolvasása, kiválogatása.

A levelezés Csomor András és Csomor Andrásné, született Nemes Mária között folyt. Érdekelt a család története, ezért a levéltárban tudakozódtam utánuk. Ott elmondták, hogy a levelezőlapokat Csomor András unokája, a jászkíséri élő Csomor András hozta be, s megadták azt is, hogy hol érhetem el. Nála érdeklődtem a családról. Csomor András unokája most 74 éves, megírta családja történetét, amelyben kiemelten foglalkozott az 1896-ban született, az első világháborúban harcolt nagyapjával. Öten voltak testvérek, édesanyjuk korán meghalt. A család a háború előtt dohány-, utána gyümölcstermesztéssel foglalkozott. András feleségét Nemes Máriának hívták, első gyermekük (Bandika) 1915. október 20-án született. Mindössze néhány hónapos volt apja bevonulásakor. Csomor András unokája elmesélte, hogy nagyapja utász volt, ezért nem harcolt a frontvonalban. Helyette a front mögött végzett aknamentesítést és hasonló feladatokat. Nem szeretett katona lenni, de családjával együtt kötelességének érezte a haza védelmét. Csomor András 1918 táján megsebesült, kitüntetéssel szerelt le.

A frontról hazaérkezett több száz levelén és levelezőlapján át majdnem teljes képet kaphatunk a háború menetéről. A levelezőlapok alapján tudjuk, hogy ifjú házaspár voltak, 1914-ből még egymáshoz írt szerelmes verseiket is olvashatjuk. Bandi szerelmes levele Nemes Marikának, 1914. június 28:

„Nehéz a szemem pillája
Rá borulok a párnámra
Föl idézem képed
Félig alva, félig ébren
Sutogom a néma éjben
Szeretlen én téged
Üdvözöl B...”

A szerelmes vers tükrözi az egész levelezésre jellemző gondolatvilágot, szóhasználati réteget, hangnemet. A választlevelel Csomor Andris részére:

„Mivel magam nem jöhetek
E versikét küldöm neked
Arra kér e négy kis sorom
Gondolj reám mindenkoron.
Üdvözöl: Marika”

A férj közkatonaként vonult be 1915. július 15-én. András legtöbb lapját Gyulafehérváron adta fel, tehát a román fronton harcolt. Felesége egy el nem küldött lapján feljegyzí, hogy férje hova, és mikor vonult be. „Az én Drága uram”-mal jelöli meg, hogy kiról van szó, majd részletesen, adatszerűen sorolja fel, amit addig megtudott ura tartózkodási he-

¹ „Hősök voltak mindannyian...” Jász-Nagykun-Szolnok megye a Nagy Háborúban. Elektronikus kiadvány (MNL JNSZML 002 DVD). Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára, Szolnok, 2011.

lyéről. Leírja a pontos dátumot, amikor Szolnokra ért, majd órára pontosan feljegyzí, hogy mikor került Gyulafehérvárra. „Lev.lap” rövidítéssel a levelezőlapot jelöli. Nem tudjuk, hogy ezzel az írással mi volt a célja, leginkább feljegyzésként értelmezhetjük. A lap zárásaként Isten segítségét kéri, hogy „Drága jó” urát hazavezérelje a frontról. Kérését sztereotíp formulával fogalmazta meg, ezt láthatta legalkalmasabbnak érzései kifejezésére. Bár e lap végén a fiatalasszony aggodását fejezte ki, leveleinek többségében majdnem csak tárgyilagoss, szűkszavú közléseket találunk. (Tudjuk, hogy a férj háborúba vonulásával kapcsolatuk szokatlan helyzetbe került, a férj sokszor hiányolta felesége leveleit, érdeklődését.) Elköszönésében a később szokásává váló, egyéni formulát használja: „síríg hú Marid”.

A központosítás majdnem teljesen hiányzik, olykor jelenik csak meg egy-egy pont, vagy néha kötőjelet használ a dátumoknál. A sorhosszúságot, mint az összes többi lapnál is, a lapon rendelkezésre álló hely alakította.

A lap képes oldalán egy romantikus képet láthatunk. Egy kislány ül imára kulcsolt kézzel, felírta a korizlést tükrözi, a háborús propaganda része:

„Hozzátok száll imám,
Égi angyalok:
Drága apuskámra
Jól vigyázzatok!”

A képes oldalon szereplő szöveg kifejezi Mária gondolatait, ezért lehetett jó választás ez a lap.

Csomor András szerette családját, legtöbb levelét családtagjaihoz és feleségéhez írta. Az egyik képeslap megszólítottja az apja vagy nagyapja lehetett: „Idős Csomor Sándor úrnak”. Kéri, hogy írjanak levelet, mert neki nincs rá ideje, majd egyenként biztosítja családtagjait tiszteletéről. A nagymamánál eszébe jut, ami a levél elején már megjelent, a tőle kapott csomag és pénz megérkezésének nyugtázása. Élőbeszéd-szerű, hogy nagymamája csomagját kétszer is említi a levélben, mintha ritka esemény lenne, hogy tőle kapott, s mindeképpen fontosnak tartaná, hogy írjon róla. A levelezés akadozásának témája tér vissza a levél végén, fájjalja, hogy ritkán kap levelet. A gondolatmenet csapongó, kevés hely, és idő áll rendelkezésre az írásra, emiatt hagyhatja el az elköszönést.

Csomor András feleségével ellentétben hanyagul írt, helyesírása egyértelműen következetlen, erősen tükrözi András tájnyelvi kifejezéseit, például a „csoma ját” szóban, „írjanak nekem egy lapot én nem érkezek írni” sorokban. A *nem érkezek* jellegzetes járszági kifejezés, ma is használatos. Írásjeleket nem használ, kivéve a szokásos vesszőt az elköszönés után, amely folytatólágosságot jelent. Ebből következtethetünk arra, hogy a címzést a szöveg után írta meg. Nagy és kisbetűk rendszertelenül fordulnak elő, indokolatlan használatuk András levélírói tapasztalatlanságára utal. A lap másik oldalán egy teljes felszerelésben álló katona látható egy folyóparton, a lapnak nincs felírta. A kép idealizált, a katona reményteljesen réved a távolba, rajta a teljes, hiánytalan katonai felszerelés.

Csomor András 1915. szeptemberi képeslapjában fronton töltött éveinek egy kedves epizódjáról ír feleségének. A férj vasárnap délutáni kimenőjében írta egy „komá”-ja mellett, az egységüknek kiadott szünetben. A *koma* szót a parasztság használta, itt jóbarátot, pajtást jelent. A levélírás az egyetlen kapcsolatot jelentette a családjával. Pihenés közben még inkább érezhette szerettei hiányát, mint a harctéren, ahogy azt a következő idézetből is láthatjuk: „csak hogy hijába írok én csak fáj a szívem utánad minden gondolatom hogy hej azok a régi szép idők sose térnek többé vissza.”

A megfogalmazás módja olyan, mintha András beszélgetne feleségével. Érzelmei leírásában keveredik a sztereotípiák („régi szép idők”, „fáj a szívem utánad”, „hogya katona nem volnék, hát sírnék”) saját gondolataival („egyedüli vigasztalásom, hogy piczikéd les”, „kérde meg Zsiga sógort hogy jöjjen el”).

A befejezés előtt még fontos információt közöl a feleségével: „csak ha késnek akkor mindenképpen vége mert most már rajtunk a sor”. András elköszönésével („tisztelek csókolak 1000000szor”) Tóbiás Ernő leveleiben is találkozhatunk. Ez a forma azért különleges, mert az egymilliót számmal írja. Az „ecs egy könyvet ere a levélre” formula, amely csak a címzés alá fér, közhelyszerűnek tűnik, de erősíti vele az érzelmi hatást.

A képeslap másik oldala a „Csaták orosz-lengyelországban” címet, és az „orosz tűzéség menekülése” alcímet kapta. A képeslap gyártója a propaganda részeként kis kezdőbetűvel írta az ellenséges ország nevét. A háborús propaganda egyszerűsít, az ellenséget rossznak, gyávnak, a magyarokat jónak, hősnak ábrázolja. Az ábrázolást azt sugallja, hogy a fejevesztett menekülő, szétszórta hadat a dicső magyar katonák futamították meg.

Csomor András 1915. november 13-án már a hatodik képeslapot küldte haza Gyulafehérvárról. A címzett a felesége, akit „Kedves anyukám” megszólítással illet. A képeslap témája a család, kérdést fogalmaz meg, reményt, aggodást fejez ki. Érdeklődik a kis Bandika felől, azt kívánja, bárcsak ő is otthon lehetne velük. Érzelmei kifejezésére szokásos formuláit használja: „vizsnyeznek még csilagos lesz újra az ég feletünk nem háborgat senki bennünket olyan boldogok leszünk hárman vagy majd négyen is hogy tudom irigylük”. András hazatértét úgy képzei el, hogy a „csilagos”, békés, nyugodt ég alatt olyan boldogan élnek majd, hogy mindenki irigyelni fogja őket. A „tudom irigylük” kifejezés több háborús levélben megjelenik, hiszen a távolból a haza, a család képe idillivé válik, nem is gondolják, hogy otthon problémák fogadnák őket. Majdnem minden levélben panaszkodik, hogy felesége nem ír neki. Fiatal házasként bizonytalan felesége érzelmeiben, ezért használ szemrehányó hangot: „nagyon fáj hogy egy lapot se írsz hogy nem érdem lem aszt ki”. András nem vette figyelembe, hogy felesége levelei esetleg a postaszolgálat hibája, vagy a cenzúra szigora miatt késhettek, maradhattak el.

A következő üzenet már 1916-ból való, szintén feleségéhez írja, akit „Kedves marikám”-nak szólít. Ezután az üdvözlőformula következik, amely szinte szó szerint megegyezik a hódmezővásárhelyi levelekben található üdvözlésekkel: „kívánom az Istentől hogy ezen párszor friss jó egészségben találjon”. A tárgyalás szűkszavú, közli, hogy jól van, és hogy „mosta nába nagy marsok vannak”. A *mars* katonai kifejezés, vonulást, katonai menetelést jelent, megtalálható egyes hódmezővásárhelyi levelekben is. Ezek az egyezések igazolják azt, hogy néhány formula elterjedt volt az egész országban, és a katonák előszeretettel alkalmazták őket. András leveleinek többsége a családi élettel kapcsolatos, ám itt olvashatunk egy, a gazdaság helyzetéről tudakozódó mondatot: „hát a kis borjúk nagyok e mán ményit nyótek”. (Egyébként a *ményit nyótk* kifejezéssel érdeklődik kisfia felől is az egyik korábbi levélben.) A befejezésben a honvágy megfogalmazása tipikusnak tekinthető, de mindjárt el is veti a reményt, hiszen szabadságot nem lehetett kapni. A lap stílusa élőbeszéd-szerű, szűkszavúan szól, ettől reális. A szöveg hangvételéhez illően egyszerűen köszön el: „Üdvözl Bandi”. A levél felépítése tipikusnak tekinthető, mind szerkezetében, mind szóhasználatában. András vallásosságát jelzi a kép, amely egy montázs a vallás katonaelőéletben játszott szerepéről. Csomor is lehetett volna bármelyik lehajtott fejjel imádkozó katona, aki Istentől kért segítséget a győzelemhez és a túléléshez. A képen olvasható

a Miatyánk pár sora. Érdekes, hogy az ellenség is ugyanehhez az Istenhez fordult segítségért, ugyanezen kéressel és szavakkal.

A hetedik képeslap dátuma nem olvasható, de András ezt is Gyulafehérváron adta fel. A címzésben változatosabb formát használ, mint eddig: „Őnagysága Csomor Andrásné Úr nőnek”. A megszólítás „Kedves anyukám”. Majd a kapott csomagról kezd írni, amelyet levelében korabeli szóhasználattal „pak”-nak nevez. Megdicséri a pogácsa készítőjét, és köszönetet mond érte a családnak. A hódmezővásárhelyi levelekre is jellemző, hogy a katonák hazaküldött leveleinek egyik fő témája a rossz ellátás a fronton. András is panaszkodik erre: „mert bizony it napról napra halat eszünk de milyen halat aszt hiszem még Nőé fogta mikor az özön víz volt ojan bűdös, és 4 gyet 2-2 óra hosszára kikötötek a mért nem eték meg”. A bibliai párhuzam nem dicséri a tábori kosztot, kifejezi viszont a levélíró humorérezkét. A levél végén nehezen olvashatóan, de leírja, hogy *kikötés* jár azoknak a katonáknak, akik nem eszik meg a tábori ételt. A cenzúra figyelmét elkerülhette ez a pár sor, a levél hazaért.

A levélíró jó humorérezkét bizonyítja, hogy mondanivalójához egy olyan lapot választott, amely a katonák jó ellátását hirdette. Szövege:

„Katonai étlap
Ebéd a kaszárnnyában:
Hétfő: Savanyu lencse
Kedd: Savanyu káposzta gombóc czsal
Szerda: Savanyu burgonya
Csütörtök: Bab mártással
Péntek: Zupa
Szombat: Grenadiermarsch
Vasárnap: Füstölt hus gombóc czsal
és szabad nap estéjén kedvesenel:”

A pénteki és vasárnapi ebéd *Zupa* és *Grenadiermarsch*, azaz leves és krumpliszeszta volt. A magyar közé ékelődött német ételnevek nem jelentettek meglepetést senkinek, jelentőségükkel általában tisztában voltak. Minden étel neve mellé egy teli fazékból kiáramló illatokat szagolókat katona feje került. A katonáarcokon különböző kifejezések tükröződnek az étel illatának hatására, de az alsó képen, azaz a szabadnap estéjét leíró részlet ábrázolásán lévő a legmeggyőzőbbek. Egy katona kedvese karjai közt jól megterített asztal előtt ül, arcán a szabadnap által nyújtott nyugalom és öröm kifejeződésével. A háborús propaganda nyilvánvaló hazugságokban jelent meg, hiszen többek között András is leírta, hogy szabadnapot nem lehetett kapni.

András előző lapjából már érződött elégedetlensége a helyzete miatt, ez később is megjelenik. 1916. február 1-jén kelt az a levele, amelynek hangneme már dühös, elkeseredett. „Kedves Anyukám hogy vagy bizony én nem a legjobban csak még egyszer jobban lehetnék mind járt it hagynám eszt a vidéket a minek már a levegőjét is meg útáltam”. Helyzetéért ő sem a politikát, az ország vezetését okolja, hanem Isten büntetésének tartja, amit ő bizonyára kiérdemelt. Ezt az érzését erre illő sztereotípiával fejezi ki: „nem is tudom mért vert így meg az Isten de meg Érdem-lem”. A levélíró zaklatottságát jelzi, hogy az elköszönés után újra visszatér a hazatérés vágya, amely egyre valószínűtlenebbnek tűnik. A helyzettel való szembefordulásnak András gondolataiban sincs nyoma. A képeslap első oldala egy

párt ábrázol, a hölgyön hosszú fehér ruha, a férfin egyenruha, kalapjában virág, oldalán puská van. Az idilli jelenthez illő szöveg a következő:

„Látlak ablakaid előtt
 Levelem kezébe
 Tekints ki a messzeségbe -
 Mikor látlak újra végre?!”

A középső két sor rímel, az első és utolsó nem. Az első, harmadik, negyedik sor nyolc szótagból áll, a második sor megakasztja a ritmust. Az első „látlak” valójában álmodozást, képzelgést jelent, a második már a valós találkozást sürgeti. András írásához ez a kép is tökéletesen illik, bár az ő „hej ha még meg lát hat nálak” szavai reményvesztettebbek, mint a vers utolsó sorának konkrét kérdése: „Mikor...?”. A propaganda által idealizált katona azt kérdezi, hogy mikor láthatja újra kedvesét, András viszont feltételes módot használ, amely utal bizonytalanságára, lemondására. Ebből nyilvánvalóvá válik, hogy a valóságban a katonákat megtörte, csüggesztette szeretteik hiánya, mintsem állandó reménykedéssel ábrándoztak volna róluk.

A Csomor-levelezés olvasása után levonható az a következtetés, hogy a benne leghangsúlyosabb a szoros családi kötelék kifejeződése, a szeretet, a honvágy az aggodás. A családtagok, az otthon képe gyakran megjelenik András soraiban. A levelek tárgyalása főleg a mindennapi élet gondjaival foglalkozik. Csomor András nem szerette a háborút, az idegen környezetet, néha elkeseredett, de kötelességtudata, családszeretete és vallásos hite átsegítette a nehézségeken.

Nagy Gabriella: Új élet-új nyelv

Dolgozatom témája a Nagy Háború nyelvi lenyomatának vizsgálata. Témaválasztásomban az játszott döntő szerepet, hogy a szükséges források elemzése egyszerre ígért izgalmas történelmi ismeretgyűjtést és elmélyült nyelvészeti vizsgálódást. Magam sem gondoltam, hogy a dokumentumok tanulmányozása során ennyi megrendítő élményben lesz részem.

Ezek után megfogalmaztam a kérdést, amire dolgozatomban választ kívánok adni. Arra voltam kíváncsi, hogy a nagy világégés hogyan változtatta meg egy csapásra a magyar honvédek és családjaik nyelvhasználatát, levelezési szokásait, illetve vajon ezek a hatások tartósan bizonyultak-e.

A szakirodalom felkutatása során először azzal a ténnyel kellett szembesülnöm, hogy a levélműfajnak nagyon szegény a nyelvészeti szempontokat érvényesítő magyar nyelvű irodalma, ez megnehezítette a megfelelő szaknyelvi frazeológia kialakítását. Kifejezetten

a háborús levelek elemzésével sem foglalkoztak túlzottan nagy számban, de itt több szerencsével jártam. Találtam néhány olyan tanulmányt, amelyek szempontokat adhattak a vizsgálathoz. Itt azt tapasztaltam, hogy minden elemző alpműként kezeli Hanák Péter,² illetve Keszeg Vilmos munkáját.³ Számomra nagy segítség volt még Kokó Juliánna dolgozata is,⁴ mely tematikus vizsgálódásom alapjául szolgált. Különleges színfoltja volt a szakirodalomnak az a néhány korabeli folyóirat, amelynek lapjait a kedvemért vágták most fel.

² Hanák 1973.

³ Keszeg 1996.

⁴ Kokó 1999.

Dolgozatomban először a műfaj általános jegyeit tárgyalom röviden, majd a harctéri levelek sajátos világára térek rá. A leveleket vizsgálom tematikájuk, struktúrájuk, szókincsük alapján, és igyekszem figyelembe venni azok grammatikai, stilisztikai jellemzőit is. A levél műfajának egyik legjellemzőbb specifikuma a formulák alkalmazása, ezért ez vizsgálatom egyik legalapvetőbb tárgya, a másik pedig a szókészlet összetétele, benne a katonai szleng korszakot megidéző hangulatával, illetve az idegen nyelvből átvett szavakkal. Szép része a levélkincsnek azoknak a mondatoknak a gyűjteménye, ahol a harctéri katona egy pillanatra költővé válik, azaz a köznapi levelek poétikája, egy bekezdés erejéig ezt is áttekintem.

A levelek külső megjelenésükben első pillantásra nagyon hasonlóknak tűnnek, amíg az ember nem kezdi el alaposan szemügyre venni őket, de azért alapvető különbségeket elsőre is bárki felfedezhet. Más a külalak, a terjedelem, a betűméret, esetleg a levelezőlap színe, de a fajtájukat tekintve a gyűjteményekben alapvetően négyféle dokumentumot találhatunk: leveleket, levelezőlapokat, tábori postai levelezőlapokat és képeslapokat. Írásképeket tekintve aligha tehetünk egységesen érvényes megállapításokat, azonban általánosságban azt mondhatjuk, hogy az írományok külalakja, különösen, ha figyelembe vesszük a megírás körülményeit, rendezett, sok esetben kifejezetten szép. A kisebb méretű küldemények esetében a rendezett külalak és az olvashatóság szempontjait felülírja az a szándék, hogy minél több közlés elférjen egy kis lapon.

A klasszikus tábori levelezőlapokon kitöltés előtti állapotukban külön helyet hagytak az adatok feltüntetésére: az író, illetve a címzett nevének és címének. Az üzenet küldőit azonban, főleg a műveletlenebbek, ezt gyakran figyelmen kívül hagyták, és pontatlanul, önkényesen töltötték ki leveleiket „...a név és a cím nem a fenntartott, külön sorokba kerül, hanem egybemosódik”.⁵

A levelek szerkezeti elemeit számba véve Hanák öt, Keszeg hat egységet különböztet meg, amelyek alkalmasak a legtöbb levél strukturális vizsgálatára. Ezek a következők: keltezés, megszólítás, köszöntés, nyugtázás-hivatkozás, tárgyalás, elköszönés. A vizsgálati szempontok kijelöléséhez viszont további segítséget nyújtanak az alpontok, amelyeket az egyes egységeken belül Keszeg nagy számban felsorol.

A levélírásnak az antikvitástól kezdve voltak tartalmi, illetve szerkesztési normái. Ezeket a követendő mintákat levélírást oktató kézikönyvek (*Ars Dictandi*), mintagyűjtemények (formulaium) és levélgyűjtemények (*epistolarium*) tartalmazták. A háború idején használt normákon Hanák szerint „Elsősorban a háborús szükségletekre készített Tábori levelek sorozat hatását gyaníthatjuk.”⁶

A szakirodalomban a legnagyobb sokféleség a nyelvi sztereotípiák megnevezésének terén tapasztalható. Amit Keszeg Vilmos és Oláh Sándor sztereotípiaként említ, azt Kokó és Hanák formulának hívja. Hárman közülük használják mindkét fogalmat, sőt néhány helyen találkozom a klisé megnevezéssel is. Mivel a megnevezések használatának nincsenek elvszerű szempontjai, ezáltal közöttük funkcionális elkülönítés sem tapasztalható, vagyis a kifejezések használata esetleges. A továbbiakban dolgozatomban formulaként kezelem ezeket a levelekben található állandósult mintákat. Ha azt vizsgáljuk, hogy a levelek melyik részében találkozhatunk formulákkal, azt találjuk, hogy leggyakrabban a levelek ele-

⁵ Kokó 1999. 6. o.

⁶ Hanák 1973. 75. o.

jén és végén jelennek meg, azaz a köszöntésben és elköszönésben, de ritkábban a legtöbb szerkezeti egységben megtalálhatóak. Arra az első látásra meglepő dologra figyelhetünk fel, hogy formulát egyedül a levelek legerjedelmesebb részében, a tárgyalásban nem találunk. Azonban, ha jobban belegondolunk, ezen nem kell csodálkozni, hiszen a köztes részben jelenik meg a tényleges, aktuális közlendő, amely mindig friss, új üzenet, és nem szorul a formulák adta keretekre. Itt az írók szabadon csaponganak, leginkább azt közlik, ami eszükbe jut, asszociatív gondolataikat néha követni is nehéz.⁷

Kétségkívül a szókincs a nyelvnek az a területe, amely a háború alatt a leggyorsabban és legerőteljesebben változott, formálódott. A béke nyelvét magukkal hozó katonák a frontra kikerülve azonnal képzett honvédekké váltak, akiknek egyrészt érteni kellett a parancsot, hiszen az életük múlhatott rajta, másrészt egymás között egy másik nyelven lehetett beszélgetni, ami azonban ugyancsak különbözött az otthoni nyelvhasználatától, mivel itt egy egészen más valóság darabjait kellett néven nevezni. Loványi Gyula az új szavak nyelvbe kerülését vizsgálva azt állapítja meg, hogy „két irányból indultak útjukra: fölülről lefelé terjedtek a katonai, a hivatalos nyelv, az újdonságok kifejezései. Alulról fölfelé pedig a katonák ajkán formálódott kifejezések.”⁸

Tim Cook, a Kanadai Hadtörténeti Múzeum munkatársa olyan kanadai katonák iratait vizsgálva, akik az első világháborúban részt vettek, arra a következtetésre jutott, hogy a katonák által kialakított sajátos nyelvezet létrehozásának a gyakorlati célok túl egy sokkal elvontabb funkciója is van: a fájdalmak csökkentése, a háborús borzalmak túlélése. „A frontvonal saját nyelvhasználatának kérdését eddig többnyire figyelmen kívül hagyták a szaktörténészek, ám a katonák leveleit, egyéb feljegyzéseit olvasva ráébredtem, hogy a katonai kultúra rejtett komponensére akadtam, amely nélkül nehezen érthetnénk meg, mi is zajlott az első világháborúban. A látszólag sikamlós káromkodások, szleng kifejezések felfedik számunkra, hogyan küzdöttek meg és tartottak ki a katonák, és próbáltak értelmet csempészni egy irracionális eseménysorba”⁹

Katonai szleng

„Vitathatatlanul látszik, hogy a katonai szleng a sorkatonák által használt csoportnyelv, melyet el kell különítenünk egyrészt a köznyelvtől és a nyelvjárásoktól, másrészt pedig a hivatalos katonai szaknyelvtől.”¹⁰

A katonák nyelvhasználatában, amelyet Tömörkény István nevezett el bakanyelvnek, számos speciális jellemzőt találunk. Mivel a besorozás után a katonák élete egyik napról a másikra teljesen megváltozott, rengeteg olyan dologgal találkoztak, amivel addigi életükben soha, ennek az új világnak a részleteit mind-mind új névvel kellett illetniük, és ha nem kínálkozott megfelelő megnevezés készen, akkor maguk találtak ki egyet. Ekkor vált a szóképzlet elemévé például a komisz szó is, előbb kenyér, illetve katonaruha megnevezésére, utóbb ’nagyon rossz’ jelentésben.

⁷ Hanák 1973. 82. o.

⁸ Loványi 1941. 113–114. o.

⁹ A szleng segített elviselni az 1. világháború borzalmait. Múlt-kor 2013. http://mult-kor.hu/20131112_a_szleng_segített_elviselni_az_1_vilaghaboru_borzalmait (2015. jan. 7.)

¹⁰ Kis 1992. 339. o.

Kis Tamás *Bakaduma* című könyvében egy finn nyelvész idézve a katonai szleng három funkcióját sorolja fel: „lázadás a gépezet ellen”, „hivatalos nyelv paródiája”, „igazságtévés humorral.”

„Baka-fonétika”

A másik leggyakoribb szóalkotási mód az idegen nyelvű szavak magyarosítása. Könnyen belátható, hogy ez a nyelv legtöbbször a német volt, hiszen a katonák a Magyar Honvédség mellett az Osztrák–Magyar Monarchia közös hadseregében szolgáltak, ahol a német volt a hivatalos vezényleti nyelv. Mivel a „német kommandót a magyar bakák gépiesen a jelentéssel közvetlen kapcsolatba hozva tanulják meg, nem pedig mint a német nyelv egy-egy szavát”, ezért „a német szavak gyakran csak formális keretül szolgálnak a magyar nyelven közölt tartalom számára”.¹¹ Azért is lehetett ez így, mert némely tiszték, akik a parancsot kiadták, nem tudtak németül, így a bakák eleve torzítvá találkoztak először a szavakkal, kifejezésekkel. A katonák leleményességét mutatja, hogy könnyűszerrel átalakították a brückenkopfkommandot griffknoffkommandóvá¹² vagy a margierent magírozássá.¹³

Tömörkény István így magyarázza a német szavak terjedését: „Sok legény nem is tudja, hogy németül van az, amit elmond, azt hiszi, hogy az is magyar szó, csak hogy ő még nem hallotta eddig. (...) neki teljesen mindegy, hogy a »szakasz« vagy »cúc« szóban ismer-e meg egy fogalmat, mert azelőtt sem az egyiket, sem a másikat nem hallotta.”

Loványi itt is óva int a német szavak nyelvünkbe való beemelésétől: „Most a honvéd (...) méltán azt véli, hogy magyar az új kifejezés, s viszi haza”,¹⁴ vagy ha nem is ő, legalább a levelei...

A bakanyelvből rövid ízelítőt adnak a mellékletben található táblázatok, melyekben a katonák által használt szavak és azok jelentései olvashatóak. Ahol sikerült egyértelműen felderíteni az eredetüket, ott ezt is közöltem.

Rendkívül érdekes száz év távlatából visszatekinteni arra, hogy azok, akiknek nem állt rendelkezésükre ez a történelmi tisztánlátást kiérlelő idő, hogyan fogalmazták meg viszonyukat a nyelvben lezajló változásokhoz. Még tartott a háború, amikor Parászka Gábor a *Magyar Nyelvőr* lapjain lelkesen üdvözölte a háború szókincset megtermékenyítő hatását. „A nyelv életére fejlesztő erőként hat a háború a maga szókincsének gyors terjedése révén. (...) A Nyelvőr a jelen nagy eseményeinek történelmi tárházát gazdagítja, ha munkásságát a nyelvnek a háború táplálta életét is figyeli.”¹⁵ 1941-ben már sokkal óvatosabb Szilády Zoltán, amikor azt mondja: „Már a világháborúban is tapasztalhattuk, hogy az idegenből fordított hírekkel mennyi hiba és magyartalanság fertőzi meg nyelvünket.”¹⁶ Ugyanebben az évben Loványi Gyula pedig már afelett örvendezett, hogy a nyelv jó ízléssel kirostálta magából a vadhajtásokat: „Az 1914–8-i háború elég sok új szót hozott nyelvünkbe, jót is, rosszat is. (...) Javarészüik bizony nem rokonszenves vendégnek mutatkozott. Ezért nem búslakodunk azon, hogy legtöbbjét kikoptatta nyelvünkéből az idő múlása.”¹⁷

¹¹ Spitzer 1920. 17. o.

¹² Parászka 1917. 63. o.

¹³ Spitzer 1920. 18. o.

¹⁴ Loványi 1941. 114. o.

¹⁵ Parászka 1917. 63. o.

¹⁶ Szilády 1941. 86. o.

¹⁷ Loványi 1941. 114. o.

*A levelek szókészlete*¹⁸

<i>Bakanyelv</i>	<i>Magyar jelentés</i>
bornyú/borjú	az egyéni felszerelés szállítására szolgáló hátbőrönd, amelynek felső védőoldala borjúbőrből készült
barak (nemzetközi szó)	fából készült földszintes (néha emeletes), ideiglenes lakóház
fuszekli (bajor–osztrák jövevényszó)	féllábszárig érő, harisnyatartóval hordott zokni
féhalyúnk	fejaljunk = párnánk
strázsa (szláv jövevényszó)	őr, őrség
érmelegítő	csuklómelegítő
csajka (szlovák jövevényszó)	Fémből készült evő-csésze fedővel
ingyenes lakó	feltehetően a tetűre gondol
korozsma	születési ajándék

<i>Bakanyelv</i>	<i>Német kifejezés</i>	<i>Magyar jelentés</i>
egrecél plac = egrecérozó tér	Exerzierplatz	gyakorlótér
raport	Rapport	kihallgatás
menázsi	Menage	étkezés
ablézolni/abler	ablösen	felváltani (őrséget)
regruta	Rekrut	újonc
czug	Zug	szakasz, menet, vonulás
rukkolni	rücken	vonulni
kvártély	Quartier	szállás
pucolni/pucszerelék	putzen	tisztálkodó szer
mondur/mundér	Montur	egyenruha
bajnét/bajonét	Bajonett	szurony
trozsák	Strohsack	szalmazsák
trocka	Tragesack	hordzsák; itt: hátizsák
batra/batri	Batterie	üteg
komisz	Kommiß	1. komiszkenyér, a katonaságnak külön sütötték, gyorsan élvezhetetlenné vált; 2. katonaruha, a katona egyéni felszerelése
Pakolni/pakk	Packen	csomag
alarm	Alarm	riadó
kantin	Kantine	étkezde; üzlet a laktanyában
srapnel	Schrapnell	apró golyókkal töltött, magasban robbanó tüzérségi lövedék
lodung	Ladung	lódíng = tölténytartó
rezornista	Reservist	rezervista = tartalékos

¹⁸ A táblázatokat *Szenti Tibor*: Vér és pezsgő című műve, *Kis Tamás*: A magyar katonai szleng szótára, a Magyar Néprajzi Lexikon szótára, *Zaicz Gábor* (főszerk.): Etimológiai szótár és a <http://nemfelejtjuk.blog.hu/2009/01/24/bakanyelv> oldal alapján készítettem.

Stilisztikai eszközök

A levelek többségére nem jellemző, hogy költői képekkel, alakzatokkal éljen, mert „Ez a fajta fogalmazási mód, a képek használata idegen a paraszti kifejezésmódtól”¹⁹, de, mint mindig, itt is akadnak kivételek, főként az értelmiségi szerzők esetén. A sorok íróit alkalmazásukkor aligha az esztétikai szándék vezette, inkább gondolhatjuk, hogy a kivételes érzések ilyen kivételes formában születtek meg. „De a háborúban a legeggyűgyűbb lélek is íróvá válik. Elvégre az igazán elementáris érzések, amelyek a nagy tragédiáknak adják meg az ünnepi stílust, itt teremnek. Sőt minél kevesebb írói hajlandóság van valakiben, annál jobb író lesz belőle a háborúban”²⁰

Bár dolgozatomban kizárólag prózai leveleket vizsgállok, itt fontosnak tartom megemlíteni, hogy a fronton sokak váltak nemcsak íróvá, de költővé is.

<i>Szókép, alakzat</i>	<i>Példa</i>
Hasonlat	„azt írod, hogy egészséges vagy és mégis <i>úgy fogyol, mint a gyertyavilág</i> , hogy lehet az, kedves feleségem, akkor mégis csak van valami nagy bajod” (Szentí 1988. 338. o.) „Mi bizony, hogy a szokásos szólással éljek: <i>úgy csöppentünk bele az események közepébe, mint mikor a derült égből lecsap a villám</i> ” (Nagy 1915. 118. o.)
Metafora	„Két év óta alig volt pihenésem, háború-háború után, de ez még nem elég, egy <i>harmadik ellenség</i> is fölütötte a fejét: <i>a kolera</i> ” (Nagy 1915. 172. o.) „Ne félj, nem maradsz egészen árva, <i>édesanyánk, a Haza</i> , forró szeretettel öleli át az elesett hősök gyermekeit...” (Nagy 1915. 74. o.) „Aki nap-nap után megköveteli másoktól, hogy <i>fejüket az oroszlán torkába dugják</i> , illő, hogy maga is megpróbálja a <i>játékot</i> ” (Nagy 1915. 57. o.) „Senki sem vétkes! Ez volt végzetünk és <i>így rendelte a Gondviselés</i> ” (Nagy 1915. 11. o.) „ <i>Derék aljam</i> erdőben szedett <i>fű</i> ; <i>fejem alja a hátí zsákom</i> ; <i>takaróm a köpenyem és pokrócom</i> [...] Előttünk a háború zenéje: <i>az ágyúk szava és gép fegyver kattogása</i> hallható” (Szentí 1988. 105. o.)
Paralelizmus	„ <i>Négy éjjel nem aludtunk, négy napon át nem ettünk</i> ” (Nagy 1915. 10. o.)
Ellentét	„ <i>Én mikor otthon voltam, a harcról álmodoztam, most pedig haza képzelem magam</i> ” (Nagy 1915. 172. o.) „ <i>Akinek van mit enni bőven, annak van mennyországa, aki pedig nyomorog, az a pokolban van</i> ” (Zágoni 2007. 180. o.)
Hangutánzás	„Az ágyú <i>dörgés</i> vagy fegyver <i>durrogás</i> már minket nem zavar mi éppen úgy hozzá vagyunk szokva, mint k[edves] anyám a varrógép <i>kelepeléséhez</i> ” (Szentí 1988. 123. o.)
Megszemélyesítés	„ <i>Alattunk a Föld reszket</i> ” (Szentí 1988. 105. o.)
Költői kérdés	„Nem is értjük, <i>hogy tudtunk eddig meglenni kávéház nélkül?</i> ” (Nagy 1915. 99. o.)
Alliteráció	„Jó egészséget kívánok és tudatom, hogy <i>ma magunk maradtunk</i> ” (Szentí 1988. 296. o.)

¹⁹ Kokó 1999. 9. o.

²⁰ Nagy 1915. 5. o.

Témakörök

A levelek alapvetően sok témakört érintenek, általánosítani nem lenne helyes, mégis újra és újra feltűnik négy olyan tárgykör, melyek valamelyikét mindegyik levél tartalmazza. Ezek a következők: a családi élet, a gazdaság, az informálódás és a harctéri tudósítás.²¹ A forrásokat tanulmányozva a fenti négy csoportot további kettővel bővítettem, amelyek ugyancsak visszatérő témaként jelennek meg a korszak levelezésében. Ezek az ünnepek és a vallás.

A magánlevelek legfontosabb témaköre a családi élet legkülönbözőbb momentumainak felidézése. A családhoz való viszonyulásra kettősség jellemző: egyrészt a remény, a bizakodás a viszonylatásban, másrészt az egymásért való aggodalom, kilátástalanság. Hogy éppen mikor melyik kerekedett fölül, az nagyban függött az írók hangulatától is.

A család motiválta a katonát, képessé tette őt a nehézségek elviselésére, egyfajta „megtartó erőként” működött. „A fronton harcoló katona két „menekülési kísérlete” a család, illetve Isten.”²²

A gazdasági témakör leginkább a parasztság levelezésére jellemző, hiszen a „népi gondolatkör és gondolkozásmód egyik alapkategóriája a létfenntartás, a munka”.²³ Az otthon maradt asszonyokra nem kis feladat hárult, ugyanis a gazdaság ellátása egyik napról másira az ő teendőjükké vált. Sok levélben találkozom utasításokkal, melyeket a fronton levő férj adott felelőségének, aki próbált helytállni ebben az új szerepben is. Így tudott megvalósulni a távgazdálkodás: „Ha első ránézésre úgy tűnik, hogy a gazdaság vezetése egészében az otthonmaradt asszony szerepkörébe utalódott át, ez csupán látszólagos, hiszen a gazdaságot lényegileg érintő döntések hozatala még mindig a gazda kizárólagos tiszte maradt”.²⁴ Hanák szerint a háború szörnyűsége a parasztoknak többek között egyet jelentett a gazdálkodás hagyományos rendjének kizökkentésével és veszélyeztetésével. Mivel a családi gazdaság továbbélése háborús időkben fokozottan vált a túlélés zálogává, egyszerűen a gazda távollétében éppen ekkor vált nagyon bizonytalanná, nem csodálkozhatunk azon, hogy a levelek második kérdései a távol lévő hogyléte után rögtön erre vonatkoztak.

A fronton lévő katonák sokszor küzdöttek a honvágy érzésével. Ezt úgy enyhítették, hogy igyekeztek részesei lenni annak a megszokott világnak, ami már elérhetetlen volt számukra. A következő levél egész tartalma ennyiből áll: „ez fáj nagyon, hogy már Laci öcsémnek is be kell rukkolni 15-én. Irják meg, hogy hová rukkolt?”²⁵

Az információ áramlása a másik irányba is végbement, azaz nemcsak tudakozódtak, hanem tudósítottak is. „A levél „jelenlevővé” teszi íróját a címzett számára. S nem csupán azáltal, hogy az életéről, tevékenységéről, sikereiről és kudarcairól, a vele történt szerencsés és balszerencsés eseményekről számol be; a levél közvetlen, szinte már fizikai jelenlétet biztosít”.²⁶ Sokszor részletesen ismertették a történeteket (4. táblázat), de olyan is előfordult, hogy általánosan számoltak be helyzetükről, például az aznapi időjárást taglalták. Azáltal, hogy felsorolták életük történéseit, különös hatást értek el: „...a rideg tények,

²¹ *Kokó* 1999. 10–19. o.

²² *Kokó* 1999. 10. o.

²³ *Hanák* 1973. 84. o.

²⁴ *Kokó* 1999. 17–18. o.

²⁵ *Szenti* 1988. 99. o.

²⁶ *Foucault* 2000: 339. o.

a bajok, terhek nyers, egyszerű elsorolása (...) megállító, elragadó, elképesztő hatással van. (...) Ez a tárgyiasság pátosza, amire csak a legnagyobb írók képesek, ha levetik modorosságukat.”²⁷

Az ünnepi üzenetek különleges részét képezik a háborús levelezéseknek. Jeles események alkalmával katonáink még a fronton is választhattak „félkész” képeslapok közül, melyek legtöbbször boldog karácsonyt, új évet vagy kellemes hűsvétot kívántak, de kitérhettek erre egy-egy levél során is. Ha valamelyik baka nem is volt érzelgős típus, ünnepek alkalmával még ő is biztosan hazavágyott a családi körbe. „A mai napon templomba voltunk és Imádkoztam értetek és kértem a jó Istent, hogy ne engedje már meg azt, hogy mint katona még a harmadik hűsvétot is itt töltssem, mert már két Hűsvétot meg kellett érnem, amit soha nem gondoltam volna...”²⁸ Az is nagyon érdekes, hogy ilyenkor az egyébként naphosszat egymást gyilkoló ellenségek hirtelen barátokká váltak, és együtt ünnepeltek. Paksi István így tudósít egyik levelében: „Ugy állunk a békével, hogy mindennap várjuk és reméljük is, hogy Máj 1-ére meg lesz. Nagyon jó hírek vannak, a muszka nem lő se ágyúval sem fegyverrel. Most, amikor a muszáknak volt hűsvétjok, átjöttek és hoztak a mieinknek csomagokat, tánczoltak, énekeltek, azután újra vissza mentek az ő állásukba...”²⁹

Ünnepi képeslap

A háborúban nemcsak írni kezdtek el az emberek, hanem hinni is. Legalábbis így vélekedik Kokó Juliánna: „Isten és ember kapcsolata a harc téren a lehető legszorosabbá válik.” Polyák Lajos másképpen gondolkodik ugyanerről a kérdésről. A harctérről küldött egyik levelében ezt írja: „Nagy szomorúságom még az, hogy kevesen vannak, kik az Istent félnék, csak a nagy veszélyben említik az ő nevét, de mikor a veszély elmúlt, ők is elfeledkeznek a jó Istenről és az ő jótéteményeiről”³⁰ Azt, hogy ki mennyire gondolta komolyan a hitet, és mennyire volt igazi, hiteles keresztény, nyilván nem tudjuk, de nem is feladatunk megítélni. Egy biztos, a levelek egyik központi témájává vált Isten és a belé vetett reménység.

A nyelv és a vallás itt, a harcmezőn, nagyon különlegesen kapcsolódik össze. Minél többet olvasták a katonák a Bibliájukat, annál többet kezdték el használni a szakrális szavakat, kifejezéseket. A Biblia szerepéről egy katona leveléből

kaphatunk felvilágosítást: „Mindig többen és többen jöttek, akik kérték, hogy menjek hozzájuk. Kérdeztem tőlük, hogy miért nem vesznek Bibliát. De nem ismerték. Nem tudták, hogy mi az. Rendeltem tíz darab Újszövetségi Szentírást. Annyira szétkapták, hogy volt olyan, aki két koronát is ígért a másiknak, ha eladja neki.”³¹

²⁷ Eckhardt 1950. 117–119. o.

²⁸ Szent 1988. 129. o.

²⁹ Szent 1988. 124. o.

³⁰ Zágonyi 2007. 121. o.

³¹ Zágonyi 2007. 188. o.

A Szentírásból ismert történetek gyakran megihlették a frontok embereit. Saját helyzetüket a Biblia tükrében újragondolták, átértelmezték. Az intertextualitás ezekben az írásokban tökéletesen megvalósult.

<i>Témakör</i>	<i>Példa</i>
Családi élet	„Pali fiam levelét is megkaptam, melyből megértettem, hogy a Palikámnak jó Értesítője, elég jó jegyei vannak, aminek nagyon örülök és kívánom is, hogy jó tanuló legyél továbbra is...” (Szentí 1988. 82. o.)
Gazdaság	„Kedves szüleim levelőket meg kaptam melyből megértettem hogy oda haza már haladnak szépen a tavaszi munkálatok ere is csinálgatja az a pár czivil akik it maradtak azt is meg értettem levelőkből hogy arató gépet vásároltak...” (Szentí 1988. 293. o.)
Informálódás	„Kedves néném, hát maga hogy van?” (Szentí 1988. 318. o.)
Harctéri tudósítás	„...én Ferencz öcséd beteg vagyok még egy kicsit, mert július 24-én megsebesültem a jobb térdkalács mellett, kívülről 3 cm hosszú gránátszilánktól” (Szentí 1988. 318. o.)
Vallás	„A mi kegyelemben gazdag Üdvözítőnk pedig hűségesen éreztette áldását, sok lelki örömben részesített, és ezáltal valamennyien felüdülést nyertünk a kietlenben” (Zágoni 2007. 267. o.)
Ünnepek	„Kedves Édesatyám! Kellemes Karácsonyi Ünnepeket kívánok és jó egészséget, bár sokkal jobb volna, ha a Karácsonyt itthon töltené” (Szentí 1988. 295. o.)

Szabó Fanni: A Hilscher család tábori és családi levelezése (1917–1918)

A gyűjtemény iskolám egyik történelemtanárának tulajdonában van. Ő volt olyan szíves rendelkezésemre bocsátani ezt a ritkaságot. A levelezés „főhőse” a 18 éves Hilscher Zoltán, a tanárnő nagypapja, aki hadiérettségi letétele után vonult be a seregbe. A gyűjtemény tartalmazza az általa írt, illetve a neki kézbesített válaszlevelek egy részét is. A legkülönösebb szinte az, hogy a levelek majdnem száz évesek, de a szerzőjük, ha ma élne, kortársam lehetne...

A legtöbb levél Hilscher Zoltán által íródott bátyjának, Rezsőnek. Ez összesen 68 darab levelezőlapot, egy táviratot, 22 darab tábori, kibővített levelezőlapra írt levelet és 19 darab hagyományos borítékban elküldött levelet tartalmaz. A frontra küldött válaszlevelek 11 darab levelezőlapot és 7 darab levelet jelentenek.

Hilscher Zoltán apjának, Hilscher Rezsőnek németül írt leveleket; ezek száma 17 darab levelezőlap és 4 darab levél. Válaszlevelekről nem tudunk.

Édesanyjának, Hilscher Rezsőnének 33 darab levelet (melyekből 14-en nem található évszám) és 11 darab levelezőlapot írt (ezek közül kettő van év nélkül). Az édesanyjától 4 darab olyan válaszlevélről tudok, amely fennmaradt. A fiú testvéreinek, Vilmának és Annának is írt leveleket, Vilmának 38 darab levelezőlapot és 13 darab levelet, Annának 41 darab levelezőlapot és 20 darab levelet küldött.

Más katonák is küldtek a frontról leveleket a Hilscher családnak, ezek 16 darab levelezőlapot tesznek ki. Anna nevű testvére édesapja 2 darab levelet és 2 levelezőlapot. Ezen-

kívül a gyűjtemény 4 levelet és 10 levelezőlapot tartalmaz, ezek feladói nem tartoztak a családhoz.

Az egyik legnehezebb feladat a téma szűkítése volt. Végül úgy döntöttem, hogy a gyűjtemény három csoportját fogom megvizsgálni: Zoltán levélváltását édesanyjával, bátyjával és az édesapjával.

A levelek misszilis levelek, tehát létező emberek ténylegesen elküldött írásait (beszéléseit) tartalmazzák. A magánlevelek csoportjába tartoznak, azon belül a tudósító/értéssítő levelek sajátosságait hordozzák. Ezek értelmében bizalmas hangvételűek, a társalgási stílus jellemzői jelennek meg bennük, hiszen a családtagok egymás közötti kommunikációjáról van szó. A levelek hírt adnak írójuk jelenlegi helyzetéről, örömeiről, problémáiról, és ebbe sok élőbeszédből átvett formát építenek be. A mondatok modalitása változatos, a társalgási stílus engedi meg legnagyobb mértékben az érzelmek kifejezését. A háborús körülmények azonban még nagyobb teret adtak ennek, még kevésbé tartották be azokat a szabályokat, amelyek az érzelmek leírását korlátozták a levelekben; ennek az oka a szeretteiktől való távolság és bizonytalanság lehetett.³²

Zoltán és bátyja, Rezső közötti levelezés

Az eddig elemzett levelekben leginkább a nyelv érzelemkifejező funkciója jelent meg. A fiatal katona bátyjával azonban nem csak a lelkében lejátszódó folyamatokat vitatta meg, hanem hétköznapi, gyakorlati dolgokba is beavatta őt; ezekből a levelekből tehát szemléletesebb képet kapunk arról, hogyan is zajlott a katonák élete, mint a család többi tagjával folytatott kommunikáció nyelvi lenyomatából.

A fiatal katona a bátyjával váltotta a legtöbb levelet, ezek közül tizenkettőt tudtam megvizsgálni. Két levél kivételével a betűhív átiratot Hilscher Zoltán unokája készítette el. A levelekből sok kis, apró részlet kiderül a száz évvel ezelőtti frontról, illetve a háborúszázbeli életviszonyokról. Kiderül, milyen volt a katonák közötti kapcsolat, a hierarchikus viszony, a kiképzés, mennyi zsoldot kaptak, milyen volt a szállás, az étkezés; hogyan teltek a hétköznapiak, hogyan utaztak egyik városból a másikba, milyen ételeket ettek, mivel mulatták a kevés szabadidőt, milyen volt az időjárás. A fél tucat levelet a témák szerint csoportosítva szeretném bemutatni.

A katonák szállását úgy oldották meg, hogy a városlakók házaiba költöztették be őket. Ez nem mindig vezetett békés együttéléshez, meg is írja a bátyjának, hogy „már másodszor kilakoltattak bennünket”. Kilakoltatni, vagyis hatósági úton lakása elhagyására és kiűritésére kényszeríteni; a hivatalos intézkedés, amit takar, hivatalos hangnemet kölcsönöz a szónak.

A kilakoltatások elég gyakoriak lehettek, hiszen 1917. március 14-i levelében írja, hogy kilakoltatták, majd 18-án ismét a lakhelyváltásról számol be. Nem mindenki örült annak, hogy idegen embereket költöztettek az otthonába; habár ez nem a katonák hibája volt, mégis velük éreztették azt, hogy nem látják őket szívesen. Az egyik házban kisgyerekek laktak; kölcsönösen zavarták egymás nyugalma, így nem csoda, hogy nem lehetett valami kellemes a hangulat („egész nap ordítózás és sivalkodás verte fel a házat”). Következő szállásán azonban nagyon jó helye lett Zoltánnak. „Most egy nagyon érdekes családhoz

³² Honffy 2003.

kerültem”; habár a családfőt „trottyos bácsinak” nevezte – ami a szótárak szerint pejoratív stílusértékkel bír –, mégis érződik az iránta táplált tisztelet.

„A fél világot bejárta, 12 nyelvet beszél, és örül most, hogy van kivel beszélgetni.”; a bácsi felesége pedig kényeztette a katonát „Ő meg mindent megtesz. Megkínál palacsintával”. Ez az első említés olyan emberekről, akikkel közelebbi kapcsolatba került. A lányukról azt írja, „kissé viharos múltú”, hiszen „elvált az urától”; udvarolnak neki a tisztek és „éjjeli zenét”, vagyis udvarlasként, éjszaka, az ablaka alatt játszott dalokat kap. „A szobában, ahol lakom, még 8 baka lakik. [...] Van köztük egy urasági inas. Ez úgy gondomat viseli.” Hiába került olyan emberek otthonába, akikkel jó viszonyt alakított ki, nyolc másik emberrel mindennap megosztani a legprivátabb szférát meglehetősen kimerítő lehet. Az urasági inas azonban nagyon sok mindenben segített neki („a ruhám kikéféli, a bakancsom kipucolja”, „Főz számomra.”). A tisztiszolgai beosztás 1945 előtt létezett, és a tisztek mellé személyes szolgálattételre beosztott közlegényeket hívták így.

A csapatok átcsoportosítása valószínűleg többféle módon történt, Zoltán a vonatozásról és a marhavagonokban történő utazásról számol be. Meglepő módon a kissé körülményesebbnek ható marhavagonokat szerette, mert ezek nem voltak annyira zsúfoltak, mint a másodosztályú kocsik. Az út közben frott levelek külalakja is árulkodik a keletkezés körülményeiről („A vonat nagyon zötyög, azért ilyen borzasztó az írásom.”).

A civilek utazását azonban keményen szabályozták. „Az ideutazáshoz nagyon nehéz engedélyt kapni. Királyházáig csak lehet, de aki ide akar jönni, annak előbb fel kell menni M.szigetre és ott arcképes igazolványt váltani és csak úgy lehet idejönni.” Ez azonban nem tántorította el a szeretteiket hiányoló embereket, és megpróbálták mindenféle kiskapuk segítségével elérni amit szerettek volna. „De talán ki lehetne valamiképpen panamázni, hogy ezt a ceremóniát ne kellessen végig csinálni.” Panamázni annyit tesz, mint megvesztegetni, illetve a hivatali hatalommal való visszaélés útján elkövetett nagyszabású csalást végrehajtani.

A tábori posta nem működött kifogástalanul. A levelek sokszor elvesztek, a csomagban küldött ételek megromlottak vagy „esetleg valami változás is történhetik” velük (szerintem ezzel arra utalt, hogy talán útközben belenéztek a csomagba, és az értékesebb dolgokat inkább megtartották maguknak, esetleg szállítás közben érte őket valami) a hosszú, akár 30-40 napos szállítási idő alatt. A kommunikáció katonai módja azonban még mindig jobb volt, mintha a hagyományos hálózatot használták volna („Tábori postán sokkal hamarabb érkezett meg az utóbbi levél is, mint másképpen.”). A hosszú idő oka a nagy távolságok mellett a cenzúra volt („ne aggódjanak, ... mert én rendesen írok, de a posta a cenzúra miatt csigalassúsággal közlekedik.”, „A levelek mind felbontva érkeztek”), ami miatt nem lehettek teljesen őszinték a levelek, és a fényképekbe is belejavíthattak („A fénykép nagyon rossz. Egészen el van rontva.”).

A levelek kézbesítése miatti bizonytalanság csak egy része volt az általános információhiánynak, ami a csapatokat jellemezte. A felsőbb vezetés nem sok információt osztott meg velük (talán sokszor ők sem döntöttek el előre mindent), így azt sem tudták, mennyi ideig maradnak egy városban, vagy hová kerülnek legközelebb („Itt állítólag valami továbbképzőbe kerülünk. A lakásunk elég jó, ha ugyan itt maradhatunk. Nem tudom, mi lesz, hogy lesz? ... Állítólag a posta jó[I] közlekedik. ... A kosztról még nem tudok semmit”).

A katonák étkeztetésére nem volt jellemző, hogy rossz lett volna, még 1917–1918-ban sem panaszkodott erről Zoltán. Leveleiből kiderül, hogy a koszt tetszik neki, főleg amit az

urasági inas készít neki („nagyszerű vacsorákat eszünk”). „A reggeli (tea vagy feketekávé) már ott vár”, „tojást vagy a húst készíti el számomra pörköltnek, amit délben a levesben kapunk.”. Amikor pedig ahhoz a családhoz kerül, amelyikkel jobban összebarátkozik, palacsintával, tarkedlivel (cseh fánkkal), kávéval kínálják. Kiképzés alatt a tábori konyha látja el őket, de erre sem tesz panaszt. „Minden nap kapunk egy fél komiszkenyeret és 10 cigarettát. Minden másodnap ½ liter bort”. Egyedül a kenyeret és a cukrot hiányolta, ami valószínűleg hiánycikk volt Huszton, hiszen pénze volt, tudott volna venni, de kért otthonról, tehát Budapesten ezek szerint még lehetett kapni.

Az életkörülményei leírásánál beszivárog a levelekbe a katonai nyelvezet. A komiszkenyér, régies néven katonakenyér vagy prófunt, a katonai szabvány szerint volt megsütve és a nagy mennyiség miatt elég hitvány minőség jellemezte. A komisz szó a német 'Komiss'-ból ered, jelentése kincstári, katonai. A katonaságtól független jelentése a XIX. században alakult ki.

A cigaretta, bár nem tartozik a legalapvetőbb élelmiszerekhez, létfontosságú volt; felteszem, sok katona dohányzott, és ha elvonási tüneteik lettek volna, nem bizonyultak volna hasznosnak a harctéren. A bor pedig jobb hangulatot teremtett és növelte a katonák bátorságát, vakmerőségét, de Zoltán állítása szerint nem igazán kedvelte az italt. A kávé annál inkább, beszámol testvérének arról, hogy a kiképzés alatt (amikor a tábori konyhán étkeztek) is vett magának néha egy-egy csészével („legföljebb néha egy-egy kávé iszom”).

A katonai élet magában foglalja azt is, hogy a férfiaknak kiképzéseken, gyakorlatokon is részt kellett venniük. Zoltán sokszor megszépíti a valóságot, ennek ellenére felfedezhetőek a katonai szigorra, fegyelemre utaló jelek. „Egész új kiképzésnek vetik alá [a] legénységet. Szegény öreg bakák milyen kínnal gyakorlatoznak, pedig éppen úgy kívánják itt tőlük, mint békében a 21 éves gyerektől.” A kiképzések olyan időszakok lehettek, amikor nem unatkoztak a katonák. Amikor azonban szolgálatban voltak, több szabadidő jutott nekik. A szolgálataikért kevéske zsoldot is kaptak, ezért kéri sokszor Zoltán, hogy ne küldjenek neki több pénzt („... pénzem van elég. A zacskóhoz még egyáltalán nem nyúltam. Jelenleg a zacskóban levőn kívül több mint 22 K-m van. Küldeményét nagyon köszönöm, de amint látja, igazán fölösleges volt”, „Minek küldött 30 K-t? Kedves Szidkókám, igazán fölösleges”).

Kevéske szabadidejében Zoltán moziba járt („hébe-hóba a Feld Kinoba [?] látogatok el”), beszélgetett az „érdekes családdal”; a háziúrral a kalandjairól, a háziasszonnyal a magyar költők szerelmi történeteiről vagy csak filozofálgattak; a fiukkal pedig sakkozott. A levelekben feltűnő, hogy nem került szorosabb kapcsolatba semelyik katonatársával; talán a rangja miatt a bakák inkább egymással töltötték az időt.

A szellemileg ingerszegény környezet pedig még inkább rásegített az unalmára; családjától folyamatosan irodalmi és közéleti folyóiratokat, regényeket, versesköteteket, kritikákat kért. Számomra meglepő, hogy nem tölti ki a mindennapjait a háború; de mint mindent, ezt is meg lehet szokni, majd megunni. Kéréseiből kiderül Zoltán irodalom iránti érdeklődése, aki a háború után latin–magyar szakos tanári diplomát szerzett. A könyvek közül klasszikust szeretne, kér Turgenyevet, németül; Reviczky-verseket, Lessinget, Wielandot, Gárdonyitól a Vallomásokat.

A táborba is jártak lapok, a *Pesti Hírlap* (nacionalista vonalat képviselt) és a *Pester Lloyd* (németül is olvasó polgárság szabadelvű lapja volt), de hamar elkaptokdták őket („de mire mi a vásárláshoz hozzájutunk, az újságnak híre-hamva sincs”), ezért a *Pesti Napló*,

Hilscher Zoltán szolgálati helyei a világháborúban

(liberális hangvételű) a *Magyarország* és a *Nyugat* legújabb számait kéri, hogy küldjék el neki. A *Pesti Napló*ból csak 1915-ös számok állnak az interneten is rendelkezésre, de ezekből látszik, hogy tudósítottak az összes frontról, folyamatosan közölték a veszteségeket, győzelmeket és az elesettek számát (például ilyen cíccímekkel: „Heves ágyúharc Tarnow mellett – Lengyelországban a helyzet változatlan”, „A franciák négyheti veresége 150 000 ember”).

Zoltán április 17-i levelében írja, hogy megkapta a legutolsó *Nyugatot*. Ez elérhető az interneten, így megnéztem, miről olvasható. Politikai vonatkozásban Ignóus cikke a demokrácia és az antant viszonyáról szól; Fenyő Miksa pedig az orosz földreform ihlette magyar változtatások megvalósításáról írt. Az irodalmi részekre Zoltán reagál is levelében; arról tesz panaszt, hogy már nem tudja élvezni, amit olvasott. „Olyan nehezen tudtam olvasni, úgy össze kellett szedni minden erőmet, hogy csak egy kissé is élvezzem. Istenem, mi lesz, ha így butulok? A velem hozott tudományos műveket csak keveset forgatom, u. i. olyan fáradt vagyok lelkileg. Lassankint mindent elfelejtek.” A rengeteg elhalálózás mellett talán ez a másik legrosszabb aspektusa a háborúnak: megdermeszti a szívüket.

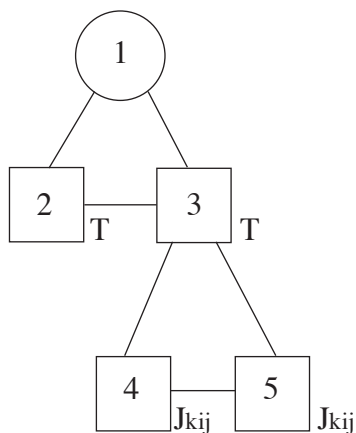
Tóth Barbara: Neย์ Ákos és felesége, Jeszenszky Lea levelezése

Dolgozatom témájának kidolgozása közben rengeteg érdekes, megható és tragikus történettel is találkoztam. Mindegyik levelezőnek különleges személyisége és egyedi története van. Ákosnak és Leának például nem csupán levelezése, de családi háttere és múltja is érdekes. Mindketten hagyományokkal rendelkező nemesi, illetve polgári családból származnak, és ez főleg a férfi értékrendjén érződik, például nagyra becsülte a régi lovagi erényeket. Neย์ Ákos 1914-ben vonult be tartalékos hadnagyként, majd mérnöki végzettsége miatt önkéntesként került a közös hadsereg tüzérségéhez. Valamivel több, mint nyolc hónapot töltött a fronton. Hazatérve háborús visszaemlékezést (több ponton hasonlít Szentí Tibor *Vér és pezségő* című kiadványában szereplő Koch Rudolf visszaemlékezéseire) és verseket is írt.

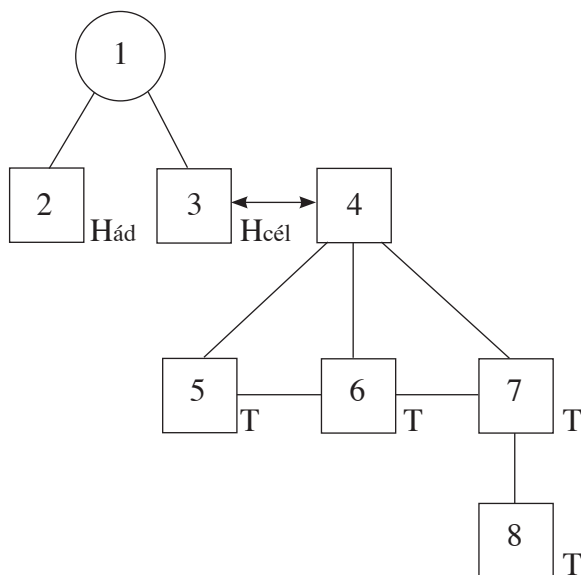
Levelezésükre jellemző, hogy a kész levélkezdő formulákat nem használják, szabadon írnak. A korábbi levelekre hivatkoznak a levél elején, hogy jelezzék, melyik levélre kívánnak válaszolni vagy hozzáfűzni valamit. De a kezdő sorokban gyakori a beszédhelyzet megjelölése is.

A levelek témája és annak kifejtése változatos, a gondolatmenet jól követhető, logikus gondolatfűzéssel halad előre. Szókincsük főleg köznyelvi szavakból áll, de népi szavak, kifejezések is megjelennek pl. „fűlön ragadott”. Egyéni szóalkotás is jellemző: „jégcsap közömbösség”. Mondataik változatos modalitásúak, gyakori a mellé- és alárendelő összetett mondatok használata:

1. „Írnom sem kell, hogy bús így egyedül nagyon, s az a kedves ábránd kecsegtet csak, hogy
 - 2.
 - 3.
 - 4.
 5. hátha meg lepsz magányomban, és a legboldogabbakká teszed ezt a néhány sivár napot.
- (Jeszenszky Lea Neย์ Ákosnak, 1915. augusztus 8.)

1. „Leus mindenre hivatkozom, ami szent Előtted, hazánkra, vallásunkra, Apó nemességére,
 2. szerelmünkre, ne engedj így elmennem, hanem ígérd meg, hogy bármivel sújtson is az Isten,
 3. teljes erődből igyekszel azt elviselni s megteszel mindent, ami az egészségi állapotodhoz
 4. szükséges.”
 5. (Nej Ákos, Jeszenszky Leának, 1914. november 24.)

A búcsúzó formulák szintén nagyon változatosak. A házaspárra jellemző a nehéz elválást érzékeltető hosszabb befejezés: „Valamennyien forrón, szeretettel csókolunk, de különösen Pöndörkéd és hűn szerető /Feleséged/”; „Nagyon várja leveledet, amiből erőt és bizalmat remél most a kétségbeesés szélén levő nagyon szerető férjed /Ákos/”. Előfordul az Istenhez fohászkodás és a ráutalás is, erre jó példa Nej Ákosné 1914. december 31-ei levelének túláradó barokkos zárása: „Most pedig leborulva kérem a jó Istent, hogy jöjjön el az Ő országa, derítse ránk jósága fényét az új esztendőben (...) /Feleséged/” Isten oltalmát kérő búcsúzás: „Újra és újra csak a jó Isten oltalmát kérve Rád, millió csókkal, öleléssel, vagyok szerető /Leád/”.

Nej Ákos 1915. március 12-én feleségének írt levelének hangnemén a házastársi kapcsolat érződik, a férj ír a feleségének a távoli élet részleteiről, gondolatairól, a közvetlen kommunikációt igyekszik pótolni a levéllel bizalmas hangnemből. A személyes hangvétel a becéző szavak (Pöndörke), és közvetlen stílus, a tegezés teremti meg.

Egyéni szóhasználat körébe sorolhatjuk a becéző neveket (Pöndörke, Apóék); a számára fontos személyeket jelző szavakat szokása szerint nagy kezdőbetűvel írta, ezzel jelezve a hozzájuk fűződő kiemelt érzéseit; az első bekezdésben német kölcsönszóval nevezi meg a sereg ebédlőjét: „offiziers-menazsunknak”. Nyelvtanilag ismét egyeztetette a szót, valószínűleg

nűleg azért ilyen formában nevezi meg az ebédlőt, mert környezetében így nevezik a katonák. Neő Ákos egyébként folyékonyan beszélt németül, úgyhogy a közkatonák nyelvébe beépülő idegen szónak ismerte a jelentését.

A levél azon kevesek egyike, amelyiknek megvan a válaszlevele, melyet Lea 1915. március 20-án írt. A két levélén megfigyelhető, hogy tartalmilag és kommunikációs funkcióikban is kiegészítik egymást, szinte írásbeli párbeszédet olvashatunk. A két levél között a kapcsolatot több elem is megeremti. A levél első bekezdése teljes egészében a kapott levélre válaszol, és az abban foglaltakra reflektál, Neő Ákosné ezzel jelzi, hogy melyik levélre küldi most a választ. Szintén ezt a célt szolgálja, hogy mielőtt leírná érzéseit a korábbi levéllel küldött rajzzal kapcsolatban, hivatkozik rá, így egyértelművé válik a levelet már napokkal korábban író feladó számára, hogy miről fog írni Lea a következőkben. A hivatkozás után egy indirekt kérést intéz férjéhez, hogy rajzolja le a lakószobáját is: „őszintén szólva jobban örültünk volna, ha saját lakószobád képét küldöd el.” A képpel kapcsolatos érzelmeinek leírása után áttér a szintén korábbi levelével küldött versre. Az első világháború alatt nem csak Neő Ákos küldözgetett előszeretettel verseket a hazaiaknak, ez igen gyakori szokássá vált. Többen verseket is írtak, amik később egész táborokat jártak be, és a végén már a költő neve is homályba merült, hiszen annyian gyönyörködtek már benne.

Neő Ákosné e leveléből kiolvasható a háború alatt kialakult női szerep. A nő már szinte egyenrangú fél a férfi mellett. A férfiak távollétében a nők a megszokottól eltérően magukra voltak utalva. A nemesi és a polgári rétegnél ez a gyereknevelést, az esetleges krízishelyzetek (betegség, anyagi nehézségek) önálló megoldását jelentette.

BIBLIOGRÁFIA

- Eckhardt 1950. *Eckhardt Sándor: A legrégebbi parasztlevelek nyelve és stílusa. Magyar Nyelvőr*, 74. (1950) 113–122. o.
- Foucault 2000. *Foucault, Michel: Nyelv a végtelenhez. Debrecen, 2000.*
- Hanák 1973. *Hanák Péter: Népi levelek az első világháborúból. Valóság*, 1973/3. 62–87. o.
- Keszeg 1996. *Keszeg Vilmos: Kelt levelem... Egy mezősei parasztasszony levelezése. Debrecen, 1996.*
- Loványi 1941. *Loványi Gyula: A háború új szavai. Magyarosan*, 10. (1941) 113–114. o.
- Nagy 1915. *Nagy Endre (szerk.): Tábori levelek. Budapest, 1915.*
- Papp 2008. *Papp Klára: Egyszemélyes háború: két első világháborús katona naplója. Szeged, 2008.*
- Parászka 1917. *Parászka Gábor: A nyelv és a háború. Magyar Nyelvőr*, 46. (1917) 63. o.
- Somogyváry 2003. *Somogyváry Gyula: Vihar a levelet... Budapest, 2003.*
- Spitzer 1920. *Spitzer Leo: Német elemek a magyar katonanyelvben. Magyar Nyelvőr*, 1920. 16–19. o.
- Szenti 1998. *Szenti Tibor: Vér és pezsgő. Harctéri naplók, visszaemlékezések, frontversek, tábori és családi levelek az első világháborúból. Budapest, 1998.*
- Szilády 1941. *Szilády Zoltán: Háborús nyelv. Magyarosan*, 10. (1941) 86. o.
- Tömörkény 1900. *Tömörkény István: A bakanyelv. Pesti Hírlap*, 1900. 22. sz. 196. o.
- Zágoni 2007. *Zágoni Jenő (szerk.): Baptisták az első világháborúban. Budapest, 2007.*
- „Hősök voltak mindannyian...” *„Hősök voltak mindannyian...” Jász-Nagykun-Szolnok megye a Nagy Háborúban elektronikus kiadvány (MNL JNSZML 002 DVD). Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára, Szolnok, 2011.*
- Kis 1991. *Kis Tamás: A magyar katonai szleng szótára (1980–1990). A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai, Debrecen, 1991.*
- Kis 1992. *Kis Tamás: Bakaduma: a mai magyar katonai szleng szótára. Zrínyi Kiadó, Budapest, 1992. http://books.google.hu/books?id=zL_jAAAMA AJ&dq=bakaduma&hl=hu&pg=PP1&redir_esc=y#v=onepage&q=szavak&f=false*
- Kokó 1999. *Kokó Juliánna: Egy vargyasi család levelezése az első világháborúban http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/kulhoni_magyarsag/20-10/ro/kriza_tarsasag_evkonyv_07/pages/019_Koko_Julianna.htm*
- Oláh *Oláh Sándor: Nyelvi sztereotípiák egy házaspár első világháborús levelezésében. <http://www.antroport.hu/lapozo/tanulmanyok/tanulmany.pdf>*
- Etimológiai szótár *Zaicz Gábor (főszerk.): Etimológiai szótár. Budapest, 2006.*

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM KÖNYVTÁRA

PERJÉS GÉZA CSATAKÖNYV

TANULMÁNYOK A MAGYAR
ÉS AZ EGYETEMES TÖRTÉNELEM CSATÁIRÓL

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

GÖRÖG DÁNIEL

KUTKA ISTVÁN ŐRNAGY ELSŐ VILÁGHÁBORÚS NAPLÓJA

Major István Kutka's Diary from World War I

At the outbreak of the First World War, István Kutka (1870-1937) served in the rank of major, commanding the Second Battalion of the Sixteenth Honvéd Infantry Regiment. His war diary records the events from 16 September to 23 November 1914. During that time the formation fought against the Russians on the Galicia Front. The diary gives a detailed account from the participants' perspective of the fights at San in October 1914 and at Krakow in November 1914. Kutka's injury put an end to the diary. The document was until recently unknown, its first publication is presented now.

Keywords: First World War, 1914, Galicia Front, Sixteenth Honvéd Infantry Regiment, István Kutka

Az 1914-es galíciai harcok jól dokumentáltak, és a források legnagyobb része színvalóan feldolgozott. Örvedetes módon azonban most, amikor a századik évforduló miatt az első világháború megkülönböztetett figyelmet kap, van szerencsém bemutatni Kutka István őrnagynak, a magyar királyi 16. honvéd gyalogezred II. zászlóalj-parancsnokának nemrégiben megtalált hadinaplóját.¹

Kutka István 1870-ben született a Máramaros megyei Bustyaházán.² Felmenői között görög katolikus lelkészeket, kereskedőket, hivatalnokokat találunk, anyanyelvre nézve németeket és magyarokat. Maga Kutka István is többször szerepelt Stephan Kutka néven hivatalos dokumentumokon, így feltételezhető, hogy identitása legalább annyira kötődött az Osztrák-Magyar Monarchiához, mintsem bármely nemzethez.

Iskoláit Máramarosszigeten és Kassán végezte, majd 1889 és 1892 között a bécsi K. und k. Technische Militärakademie hallgatója volt. Tanulmányi eredményei alapján a 43 fős osztályban a 29. helyre rangsorolták, inkább a „sehr kräftig” (nagyon erős) bejegyzésre lehetett büszke bizonyítványából.

Tanulmányai befejezése után a katonatisztekre jellemző pályát járja be. A Monarchia területén több helyen teljesít szolgálatot, 1892-től Bécsben, később Brassóban és Budapesten hadnagyként, 1896-tól főhadnagyként. 1904-ben századosi kinevezést nyer, és Budapesten, a Ludovika Akadémián tanít matematikát és fizikát egészen 1914-ig. Úgy tűnik,

¹ A napló átírásában Osztie Györgyné nyújtott nélkülözhetetlen segítséget, amit ezúton is köszönök.

² Буштино, Ukrajna. Az életrajzi adatok forrásai, amennyiben más megjelölés nincs, a család birtokában levő dokumentumok.

tanárként sikeres volt, hiszen 1913-ban „legfelsőbb meglegedés” jeleként érdemérmet kapott a honvédelmi minisztertől.

1903-ban Bécsben házasságot kötött Karolina Ricker bécsűjhelyi polgárlánnyal, akitől 1904-ben Magdolna Mária, 1905-ben pedig Margit Johanna nevű lánya született.

1914 augusztusában, a háború kitörésekor őrnagy kinevezést kap, és a 16. (besztercebányai) magyar királyi honvéd gyalogezred II. zászlóaljának parancsnoka lesz.³ Szeptember közepétől frontszolgálatot teljesít Galíciában. Frontra érkezése előtt ezrede a komaróvi csatában már átesett a tűzkereszteségen. Hamarosan bizonyíthatta vezetői képességeit, emberségességét és legfőképpen bátorságát, melyet számos visszaemlékezés megörökít.⁴

Kutka frontszolgálatának első heteiben ezrede Przemysl térségéből indulva kb. 150 km-re, Tarnów közelébe vonult vissza, majd onnan a San folyó partjához vonulva vette fel ismét az érintkezést az ellenséggel. A járhatatlan, sáros utak, a rossz táplálkozás és a rendszertelen pihenés miatt a frontvonal mögötti időszak alaposan próbára tette a honvédeket.

A 16. gyalogezred október közepétől november harmadikáig a San partján védelmi pozíciót foglal el. Kutka ekkor két, majd három századnyi honvédnak parancsolt. Október 15-én foglalják el védőállásukat Kopki falu keleti és déli oldalán, és ez a nap, amikor Kutka először vesz részt tűzharcban. A nap eseményeiről egyébként a naplónál többet mond 1918-ban írt naplókivonata,⁵ amit az ezred számára készített, és amelyben nagyrészt az események idejében írott naplót másolja le, a nehezen kivitelezhető felsőbb utasítások elleni méltatlankodás és a személyes ügyek (családdal való levelezés) közzététele nélkül.⁶ A naplókivonat azonban tartalmaz egy általános benyomások rögzítésére szolgáló részt, amely az események idejében íródott, kissé száraz naplónál érzékletesebben adja vissza a katonákra nehezedő nyomást; illetve a naplónál sokkal részletesebben írja le az 1914.

³ Alakulata 1914 szeptemberében a következő nagyobb egységeknek volt alárendelve: 16. honvéd gyalogezred (parancsnok: Mestitz János alezredes); 78. dandár (parancsnok: Foglár József tábornok); 15., később pedig a 39. „Előre” hadosztály (parancsnok: Hadfy Imre altábornagy); VI. (kassai) hadtest; 4. hadsereg (parancsnok: Moritz Auffenberg). A láljegyzetben közölt adatok forrása: *Deseő* 1941. 15–16. o.

⁴ *Deseő* 1941. 75. o. *Deseő* hideg tárgyilagosságra törekvő szövegében is kihangsúlyozza Kutka vitézségét fogságba kerülésekor. A másik példa Nagy Gyula százados által 1917. május 1-jén írt 103/VIII. honv. kt. 1917 jelzetű jegyzőkönyv (az eredeti a család birtokában) a fogságba esés körülményei kapcsán: „Kutka őrnagy urat több ütközetből ismerem, amelyekben mindenkor a vitéz és áldozatkész katonának páratlan mintaképe volt. Halált megvető bátorsággal harcolt minden alkalommal és ugyanerre buzdította alárendeltjeit is. A legutolsó ütközetben [dobrotyni összecsapás] jól látta, hogy az oroszok a mi visszavonulási vonalunk irányában tűntek el és ő ennek dacára is bajtársi szeretetének oly ritka tanujelét adta azzal, hogy mindaddig, míg az Estefányi századot és Heyer főhadnagy hulláját biztonságba helyezni meg nem kísérelte, visszavonulni nem akart. Nézetem szerint a legszebb katonai kitüntetés is szerény jutalma az ő áldozatkészségének és dicső harctéri magatartásának.” A harmadik példa Mestitz János ezredparancsnok 1915. június 10-én kiadott napiparancs-melléklete, amelyben az ezred addigi harcainak hőseit állítja beosztottjai elé példaként, köztük másodikként kiemelve Kutkát, ezekkel a szavakkal: „Kutka István őrnagy, ki kétszeri sebesülés után visszatért a harctérre, s önfeláldozó harctevékenység közben harmadszor is megsebesült, s ily állapotában került a híres obsári tüzéségi rajtaütés közben az ellenség kezére.” – Ne feledjük, hogy ez már hat hónappal Kutka fogságba esése után íródott. A dokumentum lelőhelye: Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban: HL) II.593.30. 12.

⁵ A naplókivonat lelőhelye: HL II.593.1. 589–597. Ebből az 590. levél a napló mellé írt kísérőszöveg, az 589. és 591. levél tartalmazza az 1914. október 15-ei eseményeket.

⁶ Úgy tűnik, Kutka 1918 januárjában nem akart összeveszni bajtársaival, ezért helyenként megváltoztatta a napló szövegét. Például a napló 1914. október 26-ai bejegyzésének részlete: „A 9. század parancsnokának, Petykó főhadnagynak kevésbé örülök. Csapatját egész éjszaka fenn hagyta a helység szegélyén, ahelyett, hogy a San partjára vitte volna előre. Azt se tudja, hogy mi van tőle balra, s milyen messze! (...) Elrendelem Petykónak a védelmi vonal megadását, aztán felvételét csináltatok a falu belsejéről.” Míg a naplókivonatban ugyanaznapra: „Petykó főhadnagy parancsnoksága alatt szintén elég jól dolgoznak.”

október 15-én történt eseményeket. A reá bízott két századdal a Kopki falu mögötti erdőből kellett előnyomulnia a falutól mintegy 500 méterre keletre fekvő folyóhoz, de nem a kiépített úton, mert azt a folyó túlpártjáról az ellenséges tűzéréség belőhette, hanem az út két oldalán a mocsárban, ahol a rossz helyre lépő katonák akár mellig is elsüllyedhettek. Konstantynów falunál ellenséges tűzéréségi és gyalogsági tűz érte a honvédeket, melynek nyomán négyen meghaltak, tizenketten megsebesültek. A tűz ellenére mégis sikerült elérni a San bal partját, és megkezdeni az állások kiépítését.⁷

Az oroszok nem kíséreltek meg átkelést Kutka szakaszán; a harctevékenységet szórványos tűzéréségi párbaj jelentette, illetve tüntetés, megtévesztés, és nagyobbbrészt a minél biztosabb és kiterjedtebb állások kiépítése. Mégis ezt a San melletti időt nevezte frontszolgálata egyik legkeményebb szakaszának. Ez részben az ellenség jelenlétének és kedvezőbb, magaslati helyzetének volt köszönhető, hiszen az oroszok a magasabb túlpárttól kényelmesen belátták az osztrák–magyar csapatok állásait, és akár átkelést is kezdeményezhettek volna, mint erről Kutkát többször – tévesen – riasztották, de a többek között azt is jelentette az ellenség magaslati helyzete, hogy a mozgókonyhák csak éjjel jöhetnek ki az ezredparancsnokságról Kutka csapataihoz, és azok csak éjjel hagyhatták el a fedezékeket. A mocsaras talaj sem közlekedési, sem egészségügyi szempontból nem volt előnyös, idővel megjelent a vérhas és a kolera, november elején pedig annyira hideg volt, hogy négy honvéd megfagyott az éjszakai őrségben.⁸

A San melletti harcokból már éppen győztesen kerekednének ki a központi hatalmak, de a front más részeit benyomta az orosz túlerő, ezért a San vonalát is fel kell adni. A 4. hadsereg erői Krakkó környékére vonultak vissza. 1914 novemberében a Krakkótól északra fekvő Zagórzycze közelében Kutka kétszer megsebesült, először 17-én az előőrs parancsnokaként a karján, ami miatt egy napot a segélyhelyen töltött, és nem tudta meggátolni, hogy csapatai meginogjanak. Pár nappal később, 22-én, előző nap súlyos veszteséget szenvedett egységei⁹ támadásra vezetve, bal fülénél koponyalövést kapott, ami miatt 23-án Krakkóba, majd 28-án Besztercebányára került ápolásra.¹⁰ Magáról a zagórzyczei csatáról Kutka 1918. január 14-én egy naplókivonatot küldött az ezred számára,¹¹ ami azonban egyes részletekben, például az 1914. november 19-iki összecsapás leírásában, részletesebb az események idejében írt naplónál. Sebesülése miatt nem vett részt a limanovai csatában, ahol pedig ezrede fontos szerepet játszott a győzelem kivívásában.¹²

A frontra 1914. december 15-én tért vissza,¹³ és rögvest bekapcsolódott a limanovai csata után hátráló oroszok üldözésébe. December 23-án Obszar és Dobrotyń között egy

⁷ Az 1914. október 15-ei eseményeket innen vettem: HL II.593.1.589-597. Kutka itt 4 halottról és 30 sebesültről ír, ez valószínűleg téves utólagos becslés, hiszen mind a napló vonatkozó bejegyzése, mind az ezred hivatalos jelentése 4 halottról és 12 sebesültről számol be. Az ezred jelentése: HL II.593.1.2585.

⁸ A bekezdés forrása Kutka 1918-as írása: HL II.593.1. 597.

⁹ *Deseő* 1941. 66. o. A zagorzicei csatában elszenvedett veszteségekre jellemző forrás: HL II.593.1. 710. Eszerint a 16. gyalogezred második zászlóaljának parancsnoka (Kutka) fogsága esett, segédtsíztje, Solti főhadnagy megbetegedett, a géppuskás osztag egészében fogságba esett, a négy századparancsnok közül kettő megsebesült, egy megbetegedett, mindössze egy századparancsnok maradt szolgálatban.

¹⁰ Ekkor Besztercebányán lakik Kutka családja is. A Besztercebányára küldésről egy a család birtokában levő, 1914. november 27-én keltezett orvosi jelentés tanúskodik, de ugyanaznap Kutka értesítette Mestitz ezredparancsnokot is. Utóbbi levél itt található: HL II.593.1. 250.

¹¹ A naplókivonat lelőhelye: HL II.593.1. 722–723.

¹² Ennek megfelelően a témáról írott monográfia: *Julier* 1937. nem tartalmazza Kutka nevét, sem említést nem tesz róla, holott a 16. honvéd gyalogezred harcairól is beszámol.

¹³ *Deseő* 1941. 71. o. HL II.593.1. 240–242.

alá tartozó századot próbált meg kimenekíteni bekerített helyzetéből, sikeresen, ő maga azonban ismét megsebesült és orosz fogságba esett.¹⁴ Ezzel párhuzamosan a csata is elvezett, de az ezred helytállására jellemző, hogy az akkori ezredparancsnok, Mestitz János alezredes a háború után a „dobrotyni” nemesi előnevet kapta.

Kutka a hadifogságból 1916 végén szabadult csere révén. Sebesülései és a hadifogság viszontagságai miatt megrendült egészségi állapota azonban ekkor már nem tette őt alkalmassá a frontszolgálatra, alezredesi kinevezése után irodai szolgálatot teljesített a háború végéig. A világháború után el kellett hagynia beszercebányai lakhelyét, családjával többek között Ózdon és Salgótarjánban, 1924-től Budapesten élt. Ekkor már nyugállományú ezredes. 1917-ben 3. osztályú tiszt katonai szolgálati jelet kap, 1930-ban több sikertelen kitüntetésre való felterjesztés után miniszteri dicsőítő elismerést és másodosztályú vaskoronarendet. 1937. november 12-én hunyt el Budapesten szívbetegségében, özvegye állítása szerint halálát sietteték a háborúban szerzett sebesülései is.

Hadinaplója 1914. szeptember 16-tól, azaz ezredéhez történő csatlakozásától november 23-ig, vagyis második sebesülése utáni kórházba kerüléséig követi az eseményeket. Nem tudjuk, miért nem folytatta a naplóírást; valószínű, hogy a napló a gyógyulással töltött időszakban a család birtokába került, és Kutka István 1914. december közepén nem vitte vissza a frontra. Nincs tudomásunk arról, hogy az 1914. decemberi harctéri tevékenysége vagy hadifogsága idején naplót írt volna; úgy tűnik, második sebesülése után abbahagyta a naplóírást. Jelzésértékű lehet, hogy amikor 1918 januárjában a napló egyes részeit, a San melletti időszakot¹⁵ és a zagorzycei harcokat¹⁶ lemásolja és az ezred rendelkezésére bocsátja, nem ír a dobrotyni harcokról, pedig ha akkor birtokában lett volna egy, az események idejében írott naplónak, könnyen megtehetné volna.

A napló tehát a megírás óta a család birtokában van, létezése azonban elfelejtődött. 2014 nyarán Kutka István dédunokája, Trásyné Osztie Adél találta meg, majd adta tovább unokaöccsének, aki most a nyilvánosság elé tárja.

Maga a napló egy kis alakú négyzethálós füzet, melybe az őrnagy nagyrészt ceruzával írt, néhol tuszal vagy tintával húzott alá vagy át egy-egy szót, az időnként előforduló ábrákhoz pedig piros és kék írót használt. A tény, hogy a füzet utolsó negyede üres, valószínűsíti, hogy a második sebesülés után az őrnagy a naplóírást egyáltalán nem folytatta. A tagolásból, térhasználatból arra lehet következtetni, hogy a bejegyzések a dátumozás ellenére nem napi rendszerességgel keletkeztek, hanem mindig akkor, amikor idő adódott rá, akár 2-3 nap késéssel is. Az íráskép romlása és a szaporodó tollhibák az idő előrehaladtával a fokozódó idegfeszültséget tükrözik.

Feltehetően, a napló saját használatra készült, azzal a céllal, hogy az események később visszakereshetőek legyenek. Némelyik bejegyzés egy nem-hivatalos alakulati naplóhoz teszi hasonlatossá. A közlések szűkszavúak és adatközpontúak. Kevés figyelmet kapnak

¹⁴ Úgy tűnik, a fogságba esésre nincsenek szemtanúk, mert az ezred vezetése aznap csak Kutka hiányát észleli: „Kutka őrnagy ki utóbb éspedig du. 2–3h között a visszavonulást a többi részeknek – kik addig makacsul tartották magukat elrendelte, ezidáig nem került elő.” Mestitz ezredparancsnok jelentésének részlete, 1914. december 23. délután 4 óra 40 perc. HL II.593.1.8308. Majd napokkal később is csak valószínűsíti: „Kutka István őrnagy folyó hó 23-án Zurawától északra és északkeletre fekvő erdő harcokban eltűnt. Valószínűleg hadifogságba jutott.” Mestitz ezredparancsnok jelentése, 1914. december 25. HL II.593.1. 245.

¹⁵ A másolat lelőhelye: HL II.593.1. 589–597.

¹⁶ A másolat lelőhelye: HL II.593.1. 722–723.

a saját alakulatot közvetlenül nem érintő katonai vagy politikai események. Szintúgy kevés teret kapnak a személyes benyomások vagy érzelmek, illetve azokról csak valamely esemény, például tiszttársakkal való vita, vagy otthoni levél révén értesülünk. Az események Kutka személyiségén átszűrve kerülnek a naplóba. Jellemző lehet, hogy az első tűzharcok után az ezerfős alakulat halottait és sebesültjeit név szerint felveszeti a naplóban, vagy ahogyan a magyar, német és cseh csapatok magaviseletéről hallottakat némi büszkeséggel említi meg. Néha a száraz adatok is jelzik az embert próbáló erőfeszítéseket, akár a harci érintkezésen kívül is, amikor egész napos sárban való menetelésekről, vagy élelmezési gondokról olvasunk. A katonák és a lakosság nyomorúságát is érezhetjük, amikor nyirkos és szűk helységekből, kevés szalmán kell aludni. Követhetjük a lelkesedést, amikor ellenséges tűz ellenére sikerül elfoglalni és kiépíteni az állásokat a San partján, és érezhetjük a sűrűlődasokat, amelyek a nehezen kivitelezhető parancsokat kísérik. Ezek miatt a napló legalább annyira érdekes az első világháborús katonák mindennapjainak és körülményeinek mélyebb megértése szempontjából, mint a konkrét alakulat és konkrét személy sorsának követése miatt.

A szöveg a mai helyesírási és nyelvhelyességi szabályoknak megfelelően, a rövidítések kurzivált feloldásával kerül közlésre. Amennyiben hozzá kellett tenni a kézirat szövegéhez, azt a forrásközlésben szintén dőlttel kiemelve teszem. A lengyelországi helyneveket a mai lengyel helyesírás szerint írtam, ez alól kivételt képeznek azok a települések, amelyeknek általánosan ismert magyar neve van (például Krakkó). A kéziratban igen gyakori *del.* és *dut.* rövidítéseket a ma használatos *de.* és *du.* rövidítésekre írtam át, a cs. és kir. (császári és királyi) rövidítést meghagytam.

A közölhetőség érdekében a kiemeléseket és a szöveg egyes részeinek, főként a listák elrendezését egyszerűsítettük. A kéziratban áthúzott szövegeket attól függően hagytuk el vagy közöltük kúpos zárójelben, hogy az áthúzott szövegrész hordoz-e lényegi információt.

Kutkának az ezredhez való bevonulása előtti napokban némely önmagának szánt emlékeztető jellegű, részben német nyelvű jegyzete áll a füzet első lapjain, ezek azonban az utókor számára kevés információt tartalmaznak, ezért közlésüktől eltekintünk.

KRIEGSTAGEBUCH¹⁷

Halálom esetére e naplót feleségemnek kérem átadni.
Besztercebánya,¹⁸ 1914. szeptember 9.

Kutka István őrnagy *zászlóaljparancsnok*
Soltý Ernő főhadnagy *zászlóaljsegédtiszt*
Dr. Horváth Géza főorvos orvosfőnök
Dr. Andreányi János segédorvos
Turóczy hadnagy *gazdászati tiszt*
Schäffer József hadnagy beosztva

¹⁷ Hadinapló (német).

¹⁸ Banská Bystrica, Szlovákia.

5. század Nagy Gyula¹⁹ főhadnagy századparancsnokFedorák János *tartalékos hadnagy*Gellén Aladár *tartalékos zászlós*Kisfaludy Kámán *hadapródjelölt*Marossy Gyula *őrmester*

6. század Zachár Pál százados századparancsnok

Doromby hadnagy

Bros János *tartalékos hadnagy beteg*Stubnya Dezső *zászlós*Benkő Sándor *tartalékos zászlós beteg*7. század Estefányi Jenő²⁰ százados századparancsnokTamáskovics Dezső *tartalékos hadnagy*Gembál István *zászlós*Schweitzer Dezső *tartalékos zászlós*Petznik Miklós *tartalékos zászlós*8. század Víz Zsigmond²¹ főhadnagy századparancsnok

Herrmann Ádám hadnagy

Illovszky Gábor *tartalékos hadnagy*Petrovics Gyula *hadapródjelölt*

Breitner őrmester

*géppuskás osztag*Kreiszler Imre *tartalékos hadnagy*

16.²² Kosielniceben²³ bevonulok az ezredhez, és átveszem a II. *zászlóalj* parancsnokságát.

A 38. menet *zászlóalj* bevonul, és beosztatik az ezredbe. II. *zászlóalj* 227 főt és 2 tisztet kap.

Létszámkiegénylítés a századok között.

17. Indulás de. 7h Zagórzéba.²⁴ Menet*zászlóalj* vonata csatlakozik az ezred vonatához. A *zászlóalj*

a 18. *ágú*s ezred elé beosztva.

Utóvédcsoport *parancsnok*: Hauser ezredes.

Menetközben Pyys százados a 64. menet*zászlóalj* 1. századával csatlakozik az ezredhez.

Tisztek és légénység beosztása. Du. 4–6h hosszú pihenő Rozbórz Długinál.²⁵ Beérkezés Zagórzéba 1h de.

¹⁹ Később öt Kutka tehetetlennek és tehetségtelennek nevezi. Feljebbvalója feléje irányuló ellenszenvét Nagy vagy nem veszi észre, vagy megbocsátja, mindenesetre 1918-ban, immár századosként ő terjeszti fel Kutkát kitüntetésre.

²⁰ Mint később kiderül, Kutka az alá beosztott tisztek közül Estefányit tartotta a legtöbbre. Kutka távollétei alatt időszakosan Estefányi vezette a II. *zászlóaljat*, így a limanovai csata idején is. Estefányi az őszirózsás forradalom alatt a Katonatanács tagja volt.

²¹ Különböző beosztásokban a háború végéig az ezredben szolgált. 1919 januárjában a balassagyarmati felkelés során a magyar reguláris katonák egyik vezetője.

²² A dátum 1914. szeptember 16-át jelöli.

²³ Kosienice, Lengyelország, Przemyśltől kb. 10 km-re északra.

²⁴ Zagórze, Lengyelország, Przemyśltől kb. 20 km-re északnyugatra.

²⁵ Rozbórz Długi, Lengyelország.

23. Pihenő. Istentisztelet.

Mozgókonyhák beérkeznek, 1 tartalék osztag felvétele. 1 hátsó ló a *zászlóaljparancsnok* és két málhás állat a *géppuskás osztag* részére kiutaltatik. A 38. menet*zászlóalj*tól a 10. ezredhez tartozó tisztek és legénység a 10. ezrednek átadatnak. – Víznyelvény beteg. Kórházba.

24. Szünnap. Századparancsnokok megjelenésre a *zászlóaljparancsnok*nál: Belsőszolgálat, fegyelem és rend szigorú kezelésére kioktatás a *zászlóaljparancsnok* által.

A II. *zászlóalj* felváltja a III. *zászlóalj* előőrsét és *zászlóalj* előőrsöket kibővíti.

A menet-előőrsök felállítása után jelentés az ezredparancsnoknak az összesített vázlatokkal.

Ezredparancs szerint kozák csapatok 15 km-re. Éjjeli rajtaütés várható! Ennélfogva: 1 raj előre-tolt laktáborozás a hírhoz, északra Wojaszówkától.

1 felderítő járőr Bratkówkán³⁴ át Nezlókara és 1 járőr Lucki–Laki–Czernowkára.³⁵

2 század riadóállásban a faluban Zachar százados parancsnoksága alatt.

Illetékek még mindig nem fizetettek ki.

25. De. 2h járőrök beérkeznek és jelentik, hogy ellenséget nem láttak.

De. 3h ezredparancs, hogy az ezred de. 9-kor menetkészben álljon.

VI. Corps:³⁶ Biecz³⁷–Łuźna.³⁸

March folytatja.³⁹

27. *Infanteriedivision*⁴⁰ war nur Merochów.⁴¹

11. Train.⁴² Bataillon,⁴³ 9. ezred, 18. ágyús ezred, 10. ezred.

Utóvéd: Daubner ezredes

16. honvéd gyalogezred

1 század lovas

I./18. ágyús osztály a 287-es *magaslattól* (Szebniétől nyugatra) 9h Aufbau.⁴⁴

Mindig a baloldalon.⁴⁵ Addig menetelünk, amíg a 27. *Infanteriedivision* végét el nem érjük.

Ha utolérjük, és nem megy tovább, akkor etetés, étkezés.

Moderówka–Chrząstówka⁴⁶ magaslattal biztosított megállás 11h 30-kor és addig ott marad, míg a *hadosztály* vége 287-et el nem hagyja.

Előőrsöket 11h 30-kor bevonni.

Éjjelzés: A *hadosztály* Jasło⁴⁷ mellett.

Havanin

Liedlicz, 10. honvéd gyalogezred és tüzérség.

³⁴ Bratkówka, Lengyelország, Wojaszówkától délkeletre.

³⁵ Magaslattal Wojaszówka közelében, a Wisłok folyó jobb partján.

³⁶ VI. Hadtest (német).

³⁷ Biecz, Lengyelország, Jasłótól kb. 10 km-re nyugatra, Tarnówtól kb. 30 km-re délkeletre.

³⁸ Łuźna, Lengyelország, Tarnówtól kb. 30 km-re dél-délnyugatra.

³⁹ Folytatja a menetelést (német).

⁴⁰ Gyaloghadosztály (német).

⁴¹ Még csak Merochówon volt (német).

⁴² Vonat (német).

⁴³ Zászlóalj (német).

⁴⁴ Épület (német).

⁴⁵ A Wisłoka folyó bal oldalán.

⁴⁶ Moderówka, Chrząstówka települések Lengyelországban, Rzeszówtól kb. 40 km-re délnyugatra.

⁴⁷ Jasło, város Lengyelországban, a Wisłoka folyó mentén, Rzeszówtól kb. 50 km-re délnyugatra, Tarnówtól kb. 40 km-re délkeletre.

Összes ezredek menet-előőrök.

A 16. *gyalogezred* Lervoniec-útelágazás Tarentówka-vonalban.

Zachar, kürtösök, altisztek, emberek, szálláscsinálók.

Élmezés IX/26. Biecz

Betegek: Zagórzany⁴⁸

Eligazítás: Skołyszyn⁴⁹

Menetrend: chrzastówkai út,

utászosztály

1 század 16.

Egyesített eleségvonat.

1 század 16.

Egyesített ütközetvonat.

2 század 16.

I.

18. ágyús ezred

II./16.

2000*

3/4 III./16

1000*

1 század 16.

(III./16 *zászlóalj*)

11h 30' a taligaút betorkolásánál a Chrzastówkára vezető országútba.

I. *zászlóalj* indul 9h 30-kor.

Létszám⁵⁰

Emlék, Kriegsunterstützung,⁵¹ besztercebányai emlék. -

Önkéntesek, hadapródok, hadapródjelöltek előléptetése zászlóssá.

Beérkezés Przysieki⁵² 10 du. <Helyiségtábor> Laktábor.⁵³

26. Menet Łuźnára. 16. ezred és I./18 *ezred*, mint a hadosztály utóvéde. A II. *zászlóalj* az utóvédtartalékban az ágyúosztály mögött. 30 km. Indulás az utóvédtartalék elé 10h 30' de. Hosszú pihenő étkezéssel Klęczany⁵⁴ és Zagórzany között 3h–4h du.

Beérkezés nagy vonatloródások miatt 10h du. Elhelyezés Włodzisław–Klominck sörgyártelepén. Laktáborozás.

Folytonos eső, mély sár.

27. Menet Brzozowára.⁵⁵ Miután az ellenséggel érintkezésben már nem vagyunk, és a hadsereg által megszállott védelmi vonal mögé jutottunk, az ezred utóvéd-viszonya megszűnt, de az ezred tovább is a hadosztály végén marad. – Hosszú pihenő 3h–4h Siedliskától⁵⁶ keletre. Étkezés.

⁴⁸ Zagórzany, Lengyelország, Jasłótól kb. 20 km-re nyugat-délnyugatra, Tarnówtól kb. 35 km-re délkeletre.

⁴⁹ Skołyszyn, Lengyelország, Jasłótól kb. 5 km-re nyugatra.

⁵⁰ Hiányzó adat(ok).

⁵¹ Hadisegély (német).

⁵² Przysieki, Lengyelország, Jasłótól kb. 5 km-re nyugatra.

⁵³ Ideiglenes katonai szálláshely.

⁵⁴ Klęczany, Lengyelország, a Ropa folyó partján, Tarnówtól kb. 35 km-re délkeletre.

⁵⁵ Brzozowa, Lengyelország, Tarnówtól kb. 20 km-re délre. Az itt eltöltött pihenőnapok után a menet iránya az eddigi jellemzően nyugati irány helyett északira, majd északkeletre fordul, hogy október közepén az ezred elérje a San folyó melletti állásokat.

⁵⁶ Siedliska, Lengyelország, Tarnówtól kb. 30 km-re délre.

Beérkezés Brzozowára a nagy vonattorlódás miatt 10h du. Éjjelezés. A légénység nem kap vacsorát, mert nincs kávékonzerv. Laktáborozás az elszórt házakban. Lovak nem kapnak zabot, mert nincs az élelmező kocsikon, és a késő éjszakában a lakosságtól nem lehet beszerezni.

Eső, mély sár.

28. Brzozowa. Pihenő 11h de. Ezredparancsnoknál megjelenik a tisztikar.

Tárgy: 1/ II. *zászlóalj*: 65 ember az I.-nek.

2/ Auffenberg⁵⁷ hadparancsának kihirdetése

3/ *Zászlóalj*-körletekben laktábor-őrségek⁵⁸ állítandók fel. – Vázlat róluk beadandó.

4/ Kémkedés megakadályozása.

5/ Pöcegödör – tisztaság – oltott mész.

6/ Parancskiadás pontosan kezelendő.

7/ *Hadosztály*-parancsnokság parancsa a légénység előtt 3 napon át kihirdetendő (Légénység magatartása menetek alatt és ütközetben).

8/ Felvételezés. Bejelentendő, hogy az alapjavadalmazás 2 tartalékadagja megvan-e, és hogy jó-e du. 4h-ra. – Betegek átadása.

Német csapatok nem keverendők össze az oroszokkal. Német kormányozható léghajókra nem szabad lőni.

Telefonösszeköttetés az ezreddel és a többi *zászlóaljjal*.

Riadószükségletek.

*Zászlóalj*kürtös az állományparancsnoksághoz.

Gondoskodás gyors parancstovábbításról a körleten belül.

Parkolás a telephelyen.

Parancsok olvasandók.

Parancs hátraadása menet alatt.

Iskolák tartása.

Felszerelés stb. rendbe hozása.

Glaser Arthur I. osztályú számvevő

Filadelfi János I. osztályú számvevő

Holécy Emil II. osztályú számvevő

Kondor írnok

Holéczy – a *zászlóalj*hoz: zsoldot *september* 21. óta nem kapott.

Filadelfi – mozgókonyha.

Glaser – ezredküldönc.

29. Brzozowa. Pihenő. Délelőtt zártrendű gyakorlatok a században, fegyverzet tisztogatása. Jelentés elszakadt bakancstalpak számáról:

5. század – 25 pár talp

6. század – 50 pár talp

7. század – 16 pár talp

8. század – 46 pár talp

géppuskás osztag – 12 pár talp.

Délután ruházat és szerelvény rendbehozatala és kijavítása; parancskiadás.

Az elszakadt bakancsok az ezred gazdasági hivatala által a meglevő készlet mértékéhez képest kicseréltetnek, s ott kijavíttatnak.

Az elhelyezés nagyon szűk. Nincs rá ok. Hiányzik petróleum világítási célokra és a fegyverek tisztogatására. Itt nem lehet kapni és a közegek (gazdasági hivatal, élelmező tiszt) szabadkoznak a beszerzéstől. Hanyag szolgálatkezelés, közömbösség!

Hadosztályintézkedés értelmében a bakancsok talpát lenolajban kellene áztatni, de ilyen nincs, és senki sincs, aki beszerezné.

⁵⁷ Moritz Auffenberg von Komarów gyalogsági tábornok (1852–1928), az osztrák–magyar. 4. hadsereg parancsnoka.

⁵⁸ A tábornak az ellenség általi meglepetésszerű megtámadása ellen felállított őrség.

A felosztott 10. menetzászlóaljhoz tartozó 65 embert az I. *zászlóaljn*ak átadtuk. Gembál *zászlós* szemrevételezi a Ciężkowicé⁵⁹ vezető utat. Riadóintézkedés kiadása.

30. Brzozowa Délelőtt zárt rendű és harcgyakorlat században. Tisztelgési gyakorlat, iskolázás. Fegyelmzés. Délután fedezékek kiemelésének gyakorlása.

Hadsereg-főparancsnoksági parancsok a katonai helyzet kedvező voltáról, és az oroszok harcmodoráról.

Hadtestparancs harcászati útmutatással.

Tisztikar

Parancsnok: én

Segédtiszt: Solti Ernő főhadnagy

Gazdászati tiszt: Thuróczy Ferenc hadnagy, *gazdászati tiszt*

Orvos: Dr. Andreányi János segédorvos

5. század

Parancsnok: Nagy Gyula főhadnagy

1. szakasz: Fedorák János hadnagy

2. szakasz: Gellén Aladár zászlós

3. szakasz: Kisfaludy Béla hadapródjelölt őrmester

4. szakasz:⁶⁰

6. század

Parancsnok: Zachar Pál százados

1. szakasz: Bruóth János hadnagy

2. szakasz: Váczy József hadnagy

3. szakasz: Stubnya Dezső zászlós.

4. szakasz: Ambrus őrmester

7. század

Parancsnok: Estefányi Jenő százados

1. szakasz: Tamáskovics Dezső hadnagy

2. szakasz: Gembál István zászlós

3. szakasz: Schweitzer Dezső zászlós

4. szakasz: Zorkóczy József hadapródjelölt őrmester

8. század

Parancsnok: Vizi Zsigmond főhadnagy IX/23. óta beteg.

1. szakasz: Hermann Adám hadnagy a századparancsnokot helyettesíti IX/23. óta

2. szakasz: Illowszky Gábor hadnagy

3. szakasz: Petrovics Gyula hadapródjelölt őrmester

4. szakasz: Petznik Miklós zászlós

A pirossal aláhúzottak nem hivatásos katonák.

Létszám: Századonként 240 960

géppuskás osztág – 38

Törzs – 36

1034 a vonattal együtt.

Ütköztetlétszám: századonként 221 884

Géppuskás osztág 38

Törzs 9

931

⁵⁹ Ciężkowice, Lengyelország, Tarnówtól kb. 25 km-re délre, Brzozowától délkeleti irányban.

⁶⁰ Hiányzó név.

OKTÓBER

1. Gyűjtés a kassai és a besztercebányai honvédemlékre, és az elesettek hátramaradottainak gyámolítására:

Törzs: 56 korona

5. század 88 korona <12> fillér

6. század 70 korona

7. század 200 korona

8. század 103 korona

géppuskás osztag 35 korona 70 fillér

552 korona 82 fillér.

10h de. a vitézségi érdmekkel kitüntetett legénység feldíszítése ezen érdmekkel. Az ünnepély után rendeletek felolvasása a *zászlóalj* tisztikara előtt. A tisztek kioktatása harcászati tekintetben, buzdtása és biztatása. Du. előrrszolgálat gyakorlása.

2. De. gyakorlat a században. 11h oktatás a kolera védekezésről Dr. Andreányi segédorvos által (A 11. honvéd lovas hadosztálynál kolera tört ki.) – Du. fegyvertisztogatás. *Zászlóaljparancsnokok* megjelenése az ezredparancsnoknál. – Palágyi főhadnagy által arról értesülők, hogy lovaim Besztercebányára mentek vissza, és még mindig ott vannak!

3. De. gyakorlat a századokban. Eligazítás 11h déltől főörtség 1 szakasz az 5. századtól. Ezredügyeleti tiszt Nagy Gyula főhadnagy, az 5. század parancsnoka. Berdychówi hídrőrség 2 osztag 16. ezredbeli honvéd a 6. századtól.

Kreisler hadnagy a géppuskás osztag parancsnoka igen nagy buzgalommal állítja össze hiányos osztagát. Zakliczynből⁶¹ tartalék alkatrészeket szerez be.

A hadosztály útján távirati parancs Besztercebányára lovaim útbaindítására. – Brzozowa.

Du. előrs-szolgálat gyakorlása. Thuróczy hadnagy gazdasági tisztet lenolajért, gyufáért stb. küldöm Tarnówa. Bakancsok beáztatása lenolajba.

Du. 11h 30' eligazítás. Menetintézkedés holnapra. Pokrócok kiadása a csapatnak. Ennek alapján intézkedés kiadása a *zászlóalj* számára.

4. menet: Faściszowa⁶²–Siemiechów⁶³–Janowice⁶⁴–I.H. 402–Szczepanowice⁶⁵–Rzuchowa⁶⁶ – 20 km. Menetrend:

Indulás: Az ezred utászosztaga a brzozowai iskolától 10h 15' de. A II. *zászlóalj* indul a szálláskörletből 9h 45'. – Ófelsége⁶⁷ névnapja lévén, indulás előtt: *Ima*. – Sapka mellé tölgyfalevél.

Szálláscsinálók: Fedorák János tartalékos hadnagy az 5. századból; századonként 4 honvéd és a *zászlóalj* küldönc, továbbá Holéczy szakaszvezető. 8h az iskolánál jelentkeznek a 10. ezredbeli szállásszabályozónál.

*Zászlóalj*kürtös 10h 15'-kor az ezred élén jelentkezik az ezredparancsnokságnál.

Téli pokrócok kiadása a legénységnek, 2 embernek 1 darab.

Varga János 8. századbeli honvédot tisztiszolgám helyettesítésére vezényelem.

⁶¹ Zakliczyn, Lengyelország, Tarnówtól kb. 20 km-re dél-délnyugatra.

⁶² Faściszowa, Lengyelország, Tarnówtól kb. 15 km-re délre.

⁶³ Siemiechów, Lengyelország, Tarnówtól kb. 15 km-re délre, az előzőtől keletre.

⁶⁴ Janowice, Lengyelország, Tarnówtól kb. 10 km-re délre.

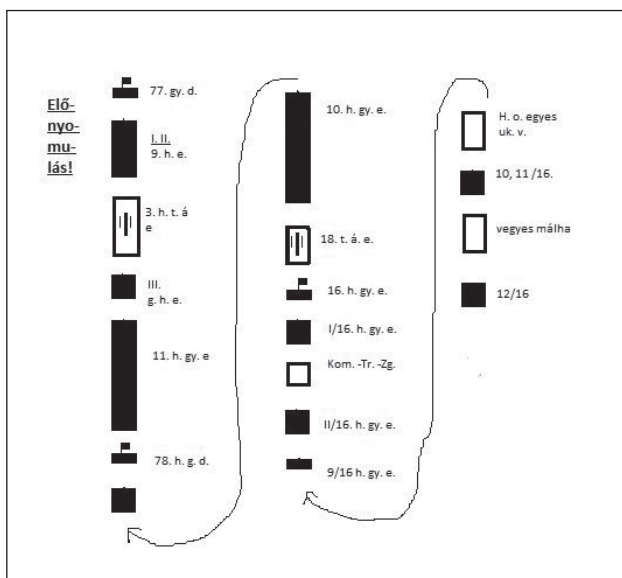
⁶⁵ Szczepanowice, Lengyelország, Tarnówtól kb. 5 km-re délnyugatra.

⁶⁶ Rzuchowa, Lengyelország, Tarnówtól kb. 5 km-re délre.

⁶⁷ I. Ferenc József osztrák császárról és magyar királyról van szó.

A menet 10h 30' Brzozowa nyugati szélén fennakad, mert a 15. *hadosztály*, mely előttünk megy, még nem sorolt be.

Étkezés 1h du. Menet folytatása 3h 30' du.!! A *zászlóalj* azt a parancsot kapja az ezredparancsnokságtól, hogy az ezred vonatának előrejutását biztosítsa. Az út nagyon rossz, a kocsikat csak kölcsönös előfogatolással, és a legénység segítségével lehet egy mély úton áthozni. Ennél fogva a *zászlóalj* a menetcélt el nem érheti, hanem a 6. 7. 8. századdal és a géppuskás osztaggal 1h de. Wróblowicén⁶⁸ éjjelezik. Én a segédtszettel (Solti főhadnagy) egy majorban, úri szobában. De. 3h 2 lőszeroszlop is beszállásolja ott magát, s reggel korán az egyik tovább áll, anélkül, hogy az elfogyasztott széna árát megfizette volna. A major tulajdonosa panaszkodik, hogy a német és a cseh csapatok mind így csinálják, csak a magyar csapatok fizetnek meg mindent.

5. de. 8h a 3. század és a géppuskás osztag folytatja a menetet. Az 5. század de. 6h-ig dolgozott a vonatonál s reggeli nélkül vonul be Wroblawetizre. Ennél fogva ott hagyom, hogy lakosságnál kiadós reggelit készíttessen magának, s csak elköltése után kövesse a *zászlóalját*. Utóbbival du. 6–8h Tarnów keleti szegélyén pihenőt tartok és étkezést. A menet nagyon lassan ment, mert folyton vonatokat zavarták és nagy emelkedések voltak. – A legénység nagyon fáradt, az ezred éjjelezési állomását, Zajaczkowicét, ennél fogva nem érhetem el, hanem Pogórska Wolán⁶⁹ laktáborba szálllok éjféلكor. Solti főhadnaggal egy parasztházban halunk.

6. De. 6h folytatjuk a menetet. Zajaczkowice déli szélén a *zászlóaljkürtös* hozza az ezredparancsnokság írásbeli parancsát, melynek értelmében *hadosztályunk* (39.) Dębica⁷⁰ra menetel és Bobrowán⁷¹ hosszú pihenőt tart. *Zászlóaljjammal* mielőbb csatlakozzam. Délre a vasúttól de. 11–11h 30' pihenő, aztán menet Straszynra, hol hosszú pihenő és étkezés 2h–4h du. Két nappal ezelőtt itt még kozákok voltak, kik pusztítottak, és raboltak. A lakosság egy része elmenekült. A 8. és 10. század egy kastélyban, melyet a kozákok kifosztottak. Egy szem zabot sem lehet kapni. A kastély berendezése feldúlva, megrongálva, kirabolva. Du. 4h menet folytatása. Du. 6h visszamenetelő csapatokkal találkozunk: a Wisłokán Bobrowa Wola és Pustków⁷² között épített hadihíd hasznavehetetlenné vált (leszakadt?), a *hadosztály* ennél fogva az innerső parton levő helységekben éjjelezik. A *zászlóalját* gyorsan, még a sötétség beállta előtt elhelyezem Wola Żyrakowskán.⁷³ Solti főhadnagy igen ügyesen és gyorsan keres szállást. – Az ezredparancsnokságnak nem tehetek jelentést, mert nem tudom, hol van. Nagyon rossz idő, egész nap hideg eső esik, az utak nagyon rosszak, a járművek igen nehezen jutnak előre. – Solti főhadnaggal egy parasztházban, hol a 8. század is van.

⁶⁸ Wróblowice, Lengyelország, Tarnówtól kb. 10 km-re délre.

⁶⁹ Pogórska Wola, Lengyelország, Tarnówtól kb. 10 km-re keletre.

⁷⁰ Dębica, Lengyelország, a Wisłoka folyó partján, Tarnówtól kb. 20 km-re keletre.

⁷¹ Bobrowa, Lengyelország, Tarnówtól kb. 25 km-re kelet-északkeletre.

⁷² Bobrowa Wola és Pustków, települések a Wisłoka folyó két partján Tarnówtól kb 30 km-re északkeletre.

⁷³ Wola Żyrakowska, Lengyelország, Tarnówtól kb. 25 km-re kelet-északkeletre.

7. A Pustkównál épült hadihíd (Wislok folyó) megrongálódott. Ennélfogva a menet folytatása halasztást szenved. Az ezredtörzs és a I. *zászlóalj* ugyancsak Wola Żyrakowskán éjjelezett, amint reggel kiderült. Jelentkezem az *ezredparancsnokságnál*. Felvételezés: hús, kávékonzerv, kétszersült, dara káposzta, só. Lechotzky százados ezredsegédtiszt súlyosan megbetegedik, valószínűleg romlott halkonzerv élvezete következtében. Az eső elállt ugyan, de bokáig érő sár az utakon. Zabot és szénát már napok óta nem kaptunk. Zabot a lakosságtól nem lehet beszerezni, mert a kozákok mindent elvittek. A kozákok az utakat harántárkok által megrongálták, de nem elég alaposan.

De. 9h bevonul Nagy Gyula *főhadnagy* Az 5. századdal; útközben 8 embert adott le Tarnówban a kórháznak vérhassal.

10h 30' eligazítás az ezrednél. Indulás 12h délben. A menet nagyon lassan, akadozva megy, mert a hadihídon nagy a torlódás. Ennek következtében csak 9h érkezünk Mecisówba.⁷⁴ Térdig süppedünk be az agyagos talajba a mezőkön, melyeken átvágunk. <A konyhakocsik még későbbben.>

8. Indulás 7h 30'. A *hadosztály* egy menetvonalon. Az út rosszasága miatt a vonat gyakran elakad, minek következtében a menet nagyon lassan halad. Hosszú pihenő 1–2h 30' Zdryari mellett. Az utak rosszasága és a lovak kimerültsége miatt csak két mozgókonyha érkezik be idejében; egy nagy késéssel, egy pedig egyáltalán nem vonul be.

Beérkezés Bratkowicébe⁷⁵ 7h du. Éjjelezés. <Parancsnok mellé> A 6. és 8. század mozgókonyhája egészen lemaradt. – Az első tisztességes parasztcsalád, mellyel eddig ez országban találkozunk, volt a szállásadónk. De ezek is zsarolni akartak. Előttünk itt szintén kozákok voltak. Ingemet és zsebkendőimet kimostam. Szálláscsináló Nagy *főhadnagy*. – Solti *főhadnagy* rosszul van, ennek dacára *hadosztály*-eligazításra kell mennie, de csak de. 6h tarttatik meg.

9. Indulás de. 8h. Hosszú pihenő du. 3h Stobiernától⁷⁶ nyugatra. Egész nap ágyúzás hallható kelet felől. A II. és XIV. hadtest erős harcban áll. A 15. *hadosztály* Sokołówra,⁷⁷ a XIV. hadtest, a 39. *hadosztály* Głogów⁷⁸–Stobiernán át.

Létszám		
Élelmezési		Ütközet
Törzs	35	9
5.	221	179
6.	247*	195
7.	244	220
8.	232	221
géppuskás osztag	42	42

A hosszú pihenő alatt

5.	179	
6.	192 + 26 fogoly	
7.	221 + 19 fogoly	
8.	221	
géppuskás osztag		42

⁷⁴ A Wisłoka bal partján.

⁷⁵ Bratkowice, Lengyelország, a Wisłoka jobb partjától kb. 25 km-re keletre, Rzeszówtól kb. 15 km-re északnyugatra.

⁷⁶ Stobierna, Lengyelország, Rzeszówtól kb. 10 km-re észak-északkeletre.

⁷⁷ Sokołów Małopolski, Lengyelország, Rzeszówtól kb. 25 km-re észak-északkeletre.

⁷⁸ Głogów Małopolski, Lengyelország, Rzeszówtól kb. 25 km-re északra.

9. Létszám			
5.	224	174	
6.	247	196	
7.	245	223	
8.	232	219	
géppuskás osztag		46	46
Hiányzanak			
5. század	Kórház	5	5
	Gyengélkedő	4	4
	Igazolatlanul <u>távol</u>		<u>41</u>
	Összesen		50
6. század	Kórház		
	Gyengélkedő	16	
	Igazolatlanul <u>távol</u>	<u>18</u>	
	Összesen	34	
7. század	Kórház	0	
	Gyengélkedő	2 (Vonatonál)	
	Igazolatlanul <u>távol</u>	<u>5</u>	
	Összesen	7	
8. század	Kórház		
	Gyengélkedő		
	Igazolatlanul <u>távol</u>	<u>3</u>	
Létszám:	élelmezési:	994 fő	
		64 ló	
	ütközet	872 ember	
		13 jármű	
		32 gyengék	
		5 kórház	
		48 maradozó	

Du. 6h 15. *hadosztály*-parancs, hogy az ezred Geswodkán éjjelezzék. Beérkezés ott 8h 30'. Mindig koromsötétben érkezünk be, sőt a szálláscsinálók is rendszerint!!! Biztosítás laktábor-őrségek által. Egy vén csúnya zsidó házaspár piszkos házában vagyok Solti *főhadnaggyal* elszállásolva. Hideg is volt, az ágy kínpad.

10. De. 3h-ra jön az ezred parancsa, hogy a *zászlóalj* de. 5h menetkészben álljon. Ennélfogva reggelit 4h de. rögtön elrendelem. Del 5h újabb parancs: csendes riadó és indulás. Soltival együtt nagyon ki voltunk merülve, szolgálaink is és így majdnem elkéstünk!!! Menet Rakszawa⁷⁹ irányába.

Új erőcsoportosítás: A II., VI., és XIV. hadtest a II. hadtest. parancsnoksága alatt új csoportot képez. Az oroszok visszavonulóban a Wislok és San mögé. Egész nap ágyúzás kb. 10-15 km távolságból. Saját szándék *őket* a folyókba beszorítani. – A 39. *hadosztály* Rakszawától nyugatra hosszú pihenő és készségi állás 12h 30' du.-tól 5h 30'-ig du. Aztán bevonulás az éjjelezési szállásba Rakszawára. Tiszta parasztházban elszállásolva, Solti azonban csak szalmán.

Létszám: ütközet 857
9 gyengélkedő
67 lemaradt.

Biztosítás laktábor-őrségekkel.

⁷⁹ Rakszawa, Lengyelország, Rzeszówtól kb. 20 km-re északkeletre.

A 7. század tűzérsegi fedezetet a 18. tábori ágyús ezredhez Węgliskára.⁸⁰ Elrendelem, hogy a századok a hiányzóak névsorát betérjesszék s ezeket a nálam lévő szakasznévjegyzékekben megjelölöm. – Biztosítás: 5. 6 és 8. század egy-egy *szakasza* laktáborórség.

11. De. 4h reggeli, aztán menetkészültség egész nap a szálláskörletekben. Du. 3h beérkezik Filadelfi számvető altiszt a 7. és 8. század konyhájával. Az ágyúzás ma délkeleti irányból egész éjszaka hallható volt, reggel elnémult. A megbetegedett Lechotzky százados, helyére Zachar százados, a 6. század parancsnokát rendeli ki az ezred parancsnok. Du. azonban bevonul Hegedűs Elek az igazi ezredsegédtiszt Besztercebányáról s így Zachart megtartom.

12. De. 7h 30' jön a parancs, hogy északi irányban de. 8h indulunk a 10. ezred után. Sorrend III. zászlóalj, II. zászlóalj, I. zászlóalj. Sorrend a zászlóaljban: 5. század, 6. század, géppuskás osztag, 7. század, 8. század. – Eső, sár. – Hosszú pihenő az erdőben a Trzebosnice patak mellett. 2h 15 menet folytatása Lentorowára. Én előre az előőrs felállítása miatt. Beérkezem du. 4h 30', a csapat bevonulása csak 13-án de. 1 és 2 között. Térdig érő sár. Eltévedés a sötétben, teljes kimerülés. Igen sok ember (4-500) lemarad. Mozgókonyhák szintén. 6. századból 3 menetelőőrsöt állítanak fel de. 3h.

13. De. 8h indulás északnak. I. Pikuly II., III. Groble.⁸¹ A nap folyamán beérkeznek a mozgókonyhák, lőcskocsik, majd az egész menet és a lemaradottak. – Egész nap ágyúzás északkeleti irányból a San partjáról. – 5. század készültség, 8. század Laktábor-őrségen (2.) és állomásfőnökségen. Herrmann hadnagy ezredtiszi.

14. 7h 30' kivonulás a helység északkeleti szélére és ott jobbra (délre) a III. zászlóaljtól készülségi felállás tömegben. Kolera-eskü letétele a legénység által. – Du. 1h az étkezés után indulás Sibigin át Tarnogóra.⁸² Az erdőben nyugatra a helységtől, egy nehéz 15 cm taracküteg közelében pihenő, azaz megállás 4h-ig, aztán egy ostoba áthaladás a mezőn át a helységbe, melynek belopózásnak kellett volna lenni. A helység szélén a szétszéledt zászlóaljakat rendezni kell, és nem szabad a helységbe bemenni. Ok ismeretlen. Zászlóaljparancsnokságok a helységbe az ezredparancsnoksághoz, hol Koch 5. cs. és kir. ezredbeli őrnagy részletes felvilágosítást ad az általa felállított és általunk felváltandó előőrsökről. Mindenki ideges, kapkod, nehezen ért. Előőrsre megy az I. és III. zászlóalj egy-egy része. A II. zászlóalj egészben beszállásolja magát Tarnogóra, amit csak nagy nehezen sikerül megtudnom. Így aztán megint a sötétben kell a szállást elfoglalni! Pedig kényelmesen el lehetett volna nappal végezni. – Solti ismét eligazításra megy! A falu kihalt, alig egy-két ember lézeng benne, a többi elmenekült, bútorok elásva. Élelmiszer nincs. Elég tiszta parasztházban vagyok, a földön alszom.

Önként jelentkezők éjjeli vállalatokra:

5. 1 ig. 2 bev. ⁸³	16	
6. 2 ig.	26	
7.	1 bev.	25
8.	6	
géppuskás osztag	6	

15. Az I. zászlóalj: 2., a III. zászlóalj 1. főállást állított fel a San mentén. Ezek a nap folyamán védelmi szakaszokká alakulnak át. A bal szárnya és a Kopkinál⁸⁴ lévő 10. ezred jobb szárnya között keletkezett hézag kitöltésére a ½ II. zászlóalj parancsnokságom alatt, mint 3. védőszakasz.

⁸⁰ Węgliska, Lengyelország, Rzeszówtól kb. 20 km-re északkeletre, az előzőtől északnyugati irányban.

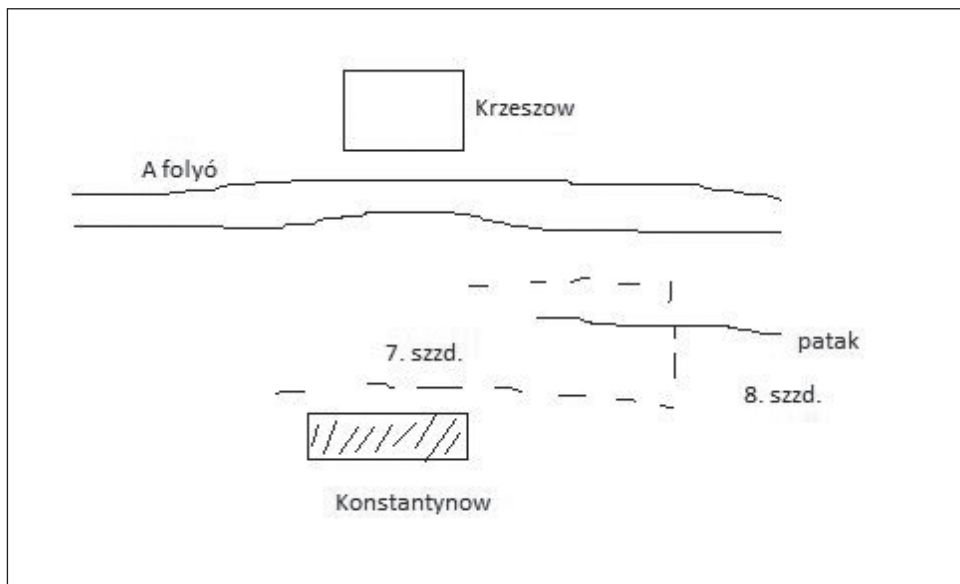
⁸¹ Groble, Lengyelország, Rzeszówtól kb. 40 km-re észak-északkeletre.

⁸² Tarnogóra, Lengyelország, Rzeszówtól kb. 40 km-re észak-északkeletre, a San bal partjának közelében.

⁸³ A rövidítéseket biztonsággal nem tudtuk feloldani.

⁸⁴ Kopki, Lengyelország, Rzeszówtól kb. 45 km-re észak-északkeletre, a San bal partján.

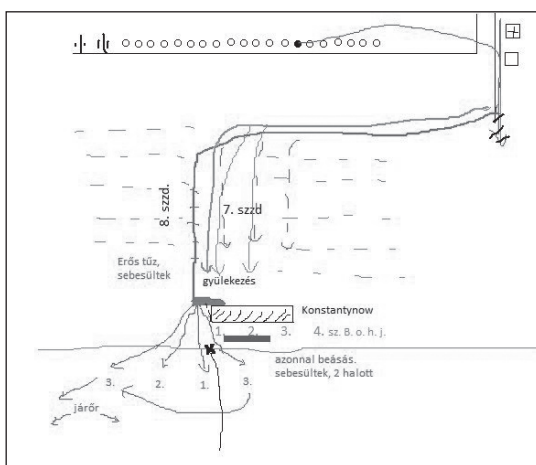
12h 30' du. indul Tarnogóráról Konstantynówra.⁸⁵ Az erdő szélén saját tüzéségünk tüzel a krzeszówi⁸⁶ magaslatokra. Az előnyomulás az erdő szélétől az ingoványon át <a 8. századnál> vesztességgel jár, mert igen erős tüzéségi tűzben történik. Több halott és sebesült. A faluban 2 ház tüzet fog s elég benne egy sebesült. A tüzet viszonozzuk.

Állásunk a rajz szerint. Du. 5h tájt halkul, majd egészen megszűnik a tüzelés. Legénység kiépíti fedezékét. Harcszerű biztosítás. Járőrök a San partján, kik jelentik, hogy a folyón áthatolni lehetetlen, mert meg van dagadva. Az ellenség éjjel reflektorokkal világítja meg állásunkat. Az éjszakát a tisztok egy házban töltik ébren. Minden 2 órában jelentés az ezredparancsnokságnak.

16. Reggel 6h parancsra 10 percig tartó tüzelés a 8. századnál, valamint a hadosztály egész vonalán. Velünk szemben az ellenség nem viszonozza. Soltíval egy szűk fedezékben fekszünk a falutól északra 50'-re.

De. 11h parancs jön az ezredparancsnokságtól, mely tudatja, hogy a tüzer dandárparancsnok által értesült a fél zászlóalj szép <helytállásáról>, munkájáról, derék magatartásáról. Ennek kapcsán kimerítő jelentést kér a parancsnokság az egyeseknek, vagy részeknek kiváló magatartásának kiemelésével, s a saját intézkedésekkel s magatartás leírásával.

⁸⁵ Házcsoport a San bal partján, Kopkitől kb. 500 méterre délkeletre.

⁸⁶ Krzeszów, Lengyelország, a San jobb partján.

Különösen szenvedett a 3. szakasz, mely ez okból meg is hátrált, de a *századparancsnok* buzdító szavára ismét előre ment. *Kiss szakaszvezető*, *Mali szakaszvezető* megsebesült és dacára ennek a rajvonalba maradt.

Sebesültek

7. század

Schmidt János *tizedes*

Tőzsér József *honvéd*

Balkovszky János

Kovács *János*

Tábornoky György

Szvoreny Imre

Hegedűs János

†Spurnyák János

8. század

<Hegedűs honvéd>

Keresik Lajos *szakaszvezető*

Mali Pál *őrvezető*

Liszka András†

Vrsgyák A.†

1/11.

Szlobodnik János

Csernicky János *honvéd*

0 Kocsival szállítottuk Kopkíra (10. ezred).

12 sebesült és 4 halott, ebből 1 elégett.

A délelőtti folyamán erős tüzéségi harc, mely azonban a mi tüzéségünkben semmi kárt nem tesz, mint este dr. Andreányi segédorvos mondja. Közben és utána folyton *gyalogsági* tűz alatt áll fedezékem, mert a hozzám sűrűn jövő küldöncök és járőrök elárulják az ellenségnek amúgy is exponált helyemet. – Ennélfogva kiszaladunk belőle, puskatűztől üldözve és a faluba megyünk egy házba, melynek fedeléről nagyon jól megállapíthatjuk a velünk szemben, Krzeszówtól *Északra* levő *ellenséges gyalogsági* állásokat. Délután és éjszaka is itt maradunk.

Éjjelre mindkét *századtól* egy-egy raj előre a San partjára, hogy az ellenséget egész nap nyugtalanítsa. Alkonyatkor felváltatik. Éjjel az ellenség fényszóróval világítja meg az utat, mely falunkból K-nak⁸⁷ vezet a Sanhoz, továbbá a falut és a folyót. Parancsot adok az előre küldött járőröknek, hogy vegyék a fényszórókat tűz alá.⁸⁸

17. A kórházból bevonult Bruoth János *tartalékos* hadnagy értesít, hogy lovaimat, legényeimet és poggyászatot elhozta! Egyelőre csak utóbbi van nála, a többi később jön, mert a Wislokán nem tudtak átjönni.

Du. 2h az ellenség a falunkat kezdi srappellel lődzni és pedig a nyugati szegélyét. Csakhamar megszólal azonban saját tüzéségünk is az erdő széléről, és részben magára vonja az ellenséges tüzéségi tüzet. Magam és törzsem számára új fedezéket készíttettem délelőtt a falu északnyugati sarkán a legszélső pajta mögé. Abba bújunk most be. Jelentés az ezrednek. – Előzőleg jelentés az ezrednek a lőszerkészletről.

Saját tüzéségünk megkezdí a tüzelést, s ez által magára vonja az *ellenséges* tüzéség tüzet. A tűz 5h megszűnik.

⁸⁷ A „falu” Kutka szóhasználatában Konstantynów falura vonatkozik, az itt K-val jelölt hely minden bizonynyal az oroszok által megszállt túlpárti Krzeszów, melyhez Konstantynówból út és híd vezet, mely híd ebben az időben már fel volt robbantva.

⁸⁸ Október 15-ei és 16-ai események során tehát az ezred az ellenséges tűz ellenére sikeresen megszállta a San bal partját Tarnogóra térségében, és hozzáláthatott védelmi állások kiépítéséhez.

Este megérkeznek legényeim a lovakkal és poggyással. Levelet hoznak Linától⁸⁹ és a gyerekektől. – Éjjelre egy bolthajtásos pincébe megyünk, de nem érezzük magunkat jól, mert a háznak fehér bádoggal fedele van, kirí a többi közül.⁹⁰ Nyirkos és ajtója sincs, fázunk. – Este egy honvéd a 8.-tól puskagolyótól megsebesül. Egy pajtában ráakadunk egy sebesültra, kit még 15-én lőttek mellbe.

Egy honvéd a 7. századból koleragyanús tünetek között megbetegedett.

Éjjel az ezred kiadja a hadtest intézkedését arra az esetre, ha az oroszok a Sanon át előtörnének, és az ezred intézkedését arra az esetre, ha mi megyünk át offenzívába.

Éjszaka elrendelem a 8. századnak, hogy futóárkokat építsen állásából a faluba. Reggelre azonban nem készül el.

18. Reggel elrendelem, hogy a 7. század a falu keleti szélén egy második védelmi állást ásson és a falu belsejét védelemre rendezze be (fatorlaszok, lőrések stb). A munkát be kell azonban szüntetni, mert az ellenséges gyalogság tűz alá veszi.

Délelőtt jön a 78. dandártól az értesítés, hogy az ellenség 1 ½ századdal átlépte a Sant. Előnyomulási iránya az első vonalban álló csapatok által tűzrakás által jelzendő. Fél órával később jön az értesítés, hogy az ellenség a 10. ezredet Rudniknál⁹¹ megtámadta. A védőszakaszok a végsőig tartanak ki. Mögöttem a vadászlatknál áll 1 zászlóalj; főtartalék 1 ½ zászlóalj 16. gyalogezred. Tarnogóránál, hadtest-tartalék Groble–Pikkulynál. – Néhány ágyúlövés repül el a falu felett az erdő felé, hol tüzérsegünk áll; ez válaszol. – Déltájt erős tüzérseg tűz hallható Rudnik felől, mely egész délután tart. Az alkonyat beálltával folytatjuk az erősítési munkákat. A krzeszóvi magaslatokon új fedezéket ásnak az oroszok velünk szemben. Úgy érzem, hogy nem kerülök ki ebből a kelepceből élve.

Estefelé erősödik a tüzérseg tűz Rudnik környékén. Éjjel aztán nagy csata fejlődik ki ezen helységeknél. Az oroszok itt ugyanis hidat vertek és átszálltak a mi partunkra. Reggel kapom az értesítést, hogy csapatainknak Molnár parancsnoksága alatt sikerült az oroszokat visszavetni. Az óriási csatazaj valóban lassan elnémul.

19. A délelőtti folyamán azonban újabb tüzelés kezdődik Rudnik tájékán, melybe csakhamar beleszól mindkét tüzérseg. Itt ki kell emelnem, hogy Estefányi százados, a 7. század parancsnoka kitűnő megfigyelő szolgálatot rendezett be, s fáradhatatlanul látja el a mögöttünk, az erdőszélen lévő tüzérsegünket hírekkel a lődözés eredményéről. A délután folyamán mérsékelt tüzérseg párbaj a krzeszóvi magaslatok s az erdőöbven Zagorda–Sitigi vonalban elhelyezett saját tüzérsegünk között. – Du. 6h tájt Rudnik felől gyalogsági harc zaja hallható.

A 7. század által a San partjára előre tolt tábori őrstől 1 ember kezén megsebesült, 1 ember fejlövés következtében meghalt.

Reggel meghalt koleragyanús tünetek között Unetinyi szakaszvezető a 8. századnál.

20. Az utászosztag itt lévő része Koziarniára⁹² tutajok készítésére, melyeket a bieliny-i⁹³ híd megrongálására szándékozom a folyón lebocsátani.

Géppuskás osztag bevonul ide. – A 8. századnál, melynek fedezékében víz van, több gyomor-megbetegedés fordul elő. (Vérhas vagy kolera?)

A megbetegedett Schäffer hadnagy gazdasági tiszt helyettesítésére a 3. zászlóalj gazdasági főnökévé Bruoth János 6. századbeli tartalékos hadnagy rendeltetett ki.

Dél felé erősebb tüzérseg harc. Az ellenséges tüzérseg állásáról saját tüzérsegünknek pontos felvilágosítást adunk.

⁸⁹ Kutka felesége, Karolina Ricker (1877–1952).

⁹⁰ Emiatt a ház ellenséges tüzérseg számára könnyen beazonosítható.

⁹¹ Rudnik nad Sanem, Lengyelország. Rzeszówtól kb. 50 km-re északkeletre, a San bal partján, a 16. ezred és Kutka szakaszától észak felé.

⁹² Koziarnia, Házcsoport a San bal partján, Kopkitól kb. 1 km-re délkeletre.

⁹³ Bieliny, Lengyelország, A San jobb partján, Rudnikkal szemközt.

Állásváltást a géppuskák számára.

A 7. század felét Gembál zászlós *parancsnoksága* alatt tüntető tüzelésre a San partjára, délre Koziarniára kirendelem.

Géppuskás osztag előbb – du. 9h – állásunk bal szárnyáról ad le 3000 lövést, miközben az egyik puská hasznavehetetlenné válik.

Gembál a ½ századdal és a géppuskával a vacsora után indul, a San partján beássa magát.

21. A *tüntetés*⁹⁴ kezdete 21-én, de. 1h, tartama ½ óra. A fél század a géppuskával de. 2h 30' bevonul. Az ellenség tüzünket gyengén viszonzta. – <Tóth> Veszteségünk nincs.

Dél előtt jelentés a tüntetésről az ezrednek és 14 rekesz lőszerpótlás igénylése.

Vázlat az ellenséges tüzérségi állásokról az ezredhez.

3 suhanc, kit 20-án egy járőr kísért be Koziarniáról, azt állítja, hogy 19-én (ködös reggel) 8 főből álló orosz járőr járt Koziarnián, ott disznót ölt, s vele vissza ment a túlsó partjára. Elrendelem, hogy a 8. század Paulo szakaszvezetőt, kinek részéről nagy hanyagság látszik fennforogni, felelőségre vonja.

De. 11h tüzérségi harc.

Du. 3h 30' azon hírré, hogy az ellenség új átkelést szándékozik Chalupkinél⁹⁵ megkísérelni, a cs. és kir. 25. *gyalogezred* 2 *zászlóalja* a Chalupki–Kopki térbe nyomuljon elő. Ellenséges tüzérségi tűz következtében megakadnak az erdő szélén.

Du. 5h parancs a *dandárparancsnokságtól*, mely szerint Kopki helység az én szakaszomhoz csatoltatik és ezen helység támaszponttá kiépítendő. Ennek alapján parancsot küldök Martin Iván 10. honvéd gyalog ezredbeli századosnak, kinek szakaszához eddig Kopki tartozott. Ő azonban tévedést lát a dologban és parancsomat nem fogadja el. Jelentés erről a 78. dandár parancsnokának, Daubner ezredesnek.

Petznik *zászlóst* egy járőrrel kiküldöm a lerombolt kreszowi hídhoz vezető út mentén vezető telefonvezeték további irányának felderítésére. Du. 9h jelenti, hogy a drót a hídfőnél el van vágva és a vízbe ér. Egy távírást dobozhallgatóval annak megvizsgálására küldöm, hogy folyik-e levelezés a vezetékben. Nem!

Szampor János honvéd, Kakas Márton őrvezető öncsonkítási szándékkal meglőtték jobb ujjukat. Feljelentés.

9h 25' du. Tamaskovics *hadnagy* a 7. század ½ szakaszával felderítésre indul Chalupkára.

2 lőszerkocsi érkezik be lőszerpótlásra.

11h 45' du. hozza egy járőr Daubner ezredes írásbeli parancsát Kopki bekebelezéséről és megerősítéséről. Ennél fogva újabb parancsot küldök Martin századosnak és jelzem neki, hogy a hajnali órákban oda érkezem.

22. 12h 40' Schweitzer *zászlós* Chalupkára.

2h 40' de. Tamaskovics *hadnagy* bevonul a járőrmenetből és nemleges jelentést hoz. A San partját a 10. ezred őrzi.

De. 4h egy járőrrel és Solti főhadnaggal Kopkiba megyek terepszemlére és erődítési munkálatok elrendelésére. A San partján egy fedezékben találjuk Kodes *főhadnagyot*, a 10/10. *honvéd gyalogezred* parancsnokát. Aztán a faluba. Az oroszok nem tüzelnek ránk, bár már világos van. Martin jön. 1 ¼ századot bocsát rendelkezésemre. Aztán szemrevételezés és tervrajz-készítés, melyet de. 10h a 78. dandárparancsnokságnak beküldök.

Aztán a második védelmi vonalat szemrevételezem és állapítom meg.

Este magamhoz rendelem Kodes *főhadnagyot* és Medgyesy hadapródjelöltet s kiadom nekik az erődítési parancsot. Elrendelem továbbá, hogy 2 jómódú gazdát tűsz gyanánt vegyen őrizetbe.

Du. 6h jelentést küldök a 18. tüzér ezred parancsnokának, melyben értesítem, hogy az *ellenséges* tüzérség belőtte magát Konstantynówra s kérem, hogy abban az esetben, ha éjjel tüzét ránk irányítaná, vegye a mi tüzérsegünk Kreszówot tűz alá.

⁹⁴ Az ellenséges erők figyelmének elvonása céljából indított akció, erődemonstráció.

⁹⁵ Házcsoport Kopki és Kutka védőszakaszától kb. 2 km-re északra.

De. 11h Estefányi százados telefonon jelenti, hogy az orosz tüzérség gránáttal felgyújtott Konstantynówban egy házat és egy pajtát.

Du. 7h indulunk Konstantynówba vissza. Ott távirat vár: 7 zászlóalj ellenség Koulowka felé. – Molnár az általános figyelmet Chalupki felé irányítja.

A nap folyamán több öncsonkítási kísérlet (ujjlövés) fordult elő.

Az eddigi 2-2 raj helyébe mátol fogva 1-1 szakasz megy minden századból a San partjára, hol beássa magát. Járőrmenetek óránként. Kmety József honvéd vérhasban meghalt. Eltemettetett.

23. De. 10h vázlat a kopki-i támpontról betervezve a dandárparancsnokságnak és megküldöm Kodes főhadnagynak, a 10/10 gyalogezred parancsnokának azzal az értesítéssel, hogy este 1 szakaszt küldök a munkálatok végrehajtásában segédkezni.

Saját tüzérségünk tüzét állandóan megfigyeljük.

Estefányi százados a 7. század 3 szakaszával a San partján fedezéket ás éjjel.

Utász osztag részlege Koziarniára az ott lévő csónak kijavítására. Du. 7h 45' Illowszki hadnagy a 8. század 1 szakaszával Kopkíra munkára.

Tomcsányi önkéntes honvéd, Tárkány honvéd önként jelentkezik a bieliny-i híd elrombolására. Szemrevételezésre 8h du. elindulnak igazolvánnyal.

A 78. dandártól robbantó anyagot kérek. Küldenek 6 töltényt és hozzá való gyújtózsínort.

Estefányi százados orosz katonák kegyetlenkedéséről értesül. Jelentés róla az ezrednek.

3 vérhas beteget Tarnogórára elszállítottak.

Éjjel heves harc Rudnik tájékán.

A tisztek névsora betervezendő az ezredhez.

Hadtest eligazítás szerint a XIV. hadtest. Nowa Wieś és Raclawice⁹⁶ között 6-7000 foglyot ejtett, az ellenséget azonban nem bírta visszavetni. Az oroszok tehát ott is a mi partunkon vannak, nemcsak Rudnik-nál!! A VI. hadtest fel fogja a XIV.-et Przędzel-Podrolina⁹⁷ tájékán váltani, de a 39. hadosztály megmarad mostani védelmi vonalában. Ez egészen érthetetlen! A VI. hadtest a 15., 27. és 39. hadosztályokból áll. Ebből a 27. harcol Rudniknál, 39. a Sant védi továbbra is Kopki–Lukawe között. Marad tehát a 15., mely azonban, azt hiszem, szintén harcol valahol. Hogy lesz hát a felváltás?

A XIV. hadtestben szolgál Gábor⁹⁸ is.

24. Reggel felé Rudnik tájékán a harc csendesedik.

Kodes főhadnagy Illowszky hadnagy útján jelenti, hogy az éj folyamán az erősítési munkákat folytatta, és a faluban hídveréshez alkalmas anyagot talált. A harcról nem tud semmit. A San folyó mélysége 2-4 méter a lakosság állítása szerint. Sebessége nagy.

De. 6h ezred jelentést kér az éjjeli eseményekről. Telefonnal elküldöm.

Rudniknál a csata a délelőtt folyamán megújul. Délután szünet. Velünk szemben a krzeszówi magaslatokon feltűnő csend. Csak hébe-hóba esik egy puska lövés.

Este beérkezik Tomcsányi önkéntes honvéd (háború tartamára lépett be) Tárkány honvéddel. Rudnikról, és jelenti, hogy a bieliny-i hidat tüzérségünk két helyen szétlőtte, úgy hogy az most hasznavehetetlen. Két orosz ezred az innenső parton rekedt, s elkeseredett harcot folytat ottani csapatainkkal, nevezetesen a 25. cs. és kir. ezreddel. Utóbbi élelmiszerhiányban szenved, napok óta nem evett, teljesen ki van merülve. Éjjel 11h meg fogja a támadást az oroszokra nyitni.

Du. 8h 30' Solti főhadnaggal és egy járőrrel Kopkíra megyek. Az út a koromsötétségben még rosszabb, mint a minap, mert az eső miatt nem csak sáros, hanem nagyon síkos is. Kopkin az erősítési munkálatok jól haladnak előre. Az ottani túsók kérvényt terjesztenek be szabadlábba helyezésük iránt. Megtagadom. 11h 30' du. vissza Konstantynówra.

⁹⁶ Nowa Wieś és Raclawice, települések a San bal partján, a 16. ezred és Kutka szakaszától kb. 10 km-re északnyugatra.

⁹⁷ Przędzel, Lengyelország, a San bal partján, a 16. ezred és Kutka szakaszától kb. 10 km-re északnyugatra.

⁹⁸ Vélhetően Sima Gáborról, Kutka unokaöccséről van szó.

Konstantynówon este elrendelem, hogy a géppuskás osztag a kozziarniai útkönyöknél állást vegyen és az orosz fényoszórót, amint világítani kezd, tűz alá vegye. Tóth Ferenc őrmester otthagyja a géppuskát s legénysége egy részével a falu egyik házába megy. A géppuska ennél fogva nem kezdi meg idejében a tüzelést. De nem is képes lőni, mert hasznavehetetlen, a múltkori defektusát nem javították ki alaposan.

Ezred eligazítás szerint a „Bielini ellenség visszavetésére újabb kísérletek nem teendők. Kizárólag annak előretörése és a Sannak más helyen való átlépése az oroszok által akadályozandó meg.”

Ennek következtében újabb erős fedezékeket ásatok közvetlenül a San partján a 7. és 8. század számára.

Rudnik és Chalupki 2 napja ég.

25. Észak felől erős ágyúzás hallható a kora reggeli órák óta.

Krzeszów környékén igen kevés ellenég mutatkozik. Ellenben a falu szélén, a part mentén feltűnően gyakran járkálnak civilek. Ezek valószínűleg orosz katonák.

Éjjel két szekér tövises drót érkezik, melyet még az éjszaka felállítandó akadályok teremtésére kellene felhasználnom, ami azonban lehetetlen. Mindig ilyen parancsokat küldenek. Ugyancsak éjjel jön a távirati parancs, mely, mint a 10. ezred 3. *zászlóalja* 2 századot hagy Kopkin, kettővel s a géppuskás osztaggal pedig Tarnogórára megy. Elrendeli továbbá a parancs, hogy a kopki-i támpont védelmi vonalát észak felé 1 km-rel hosszabbítsam meg. Két század védőőrséggel, mely folytonosan megerőltető, súlyos őrszolgálatban van, végezzek ilyen nagy munkát! Hihetetlen! S emellett drót-akadályokat is építek!

26. De. 4h átmegyek Kovács Bálint tisztiszolgámmal Kopkíra. Kodes főhadnagy 10. ezredbeli 10. századparancsnok erődítési munkájával nagyon meg vagyok elégedve. A 9. század parancsnokának Petykó főhadnagynak kevésbé örülök. Csapatját egész éjszaka fenn hagyta a helység szegélyén, ahelyett, hogy a San partjára vitte volna előre. Azt se tudja, hogy mi van tőle balra, s milyen messze! – Utasítom, hogy azonnal összeköttetést keressen, ami csakhamar sikerül is. Kiderül, hogy a 25. cs. és kir. gyalogezred egészen közel van. Nincs tehát baj!

Elrendelem Petykónak a védelmi vonal megadását, aztán felvételt csináltatok a falu belsejéről. – Du. 5h haza megyek. – Intézkedem az akadályok építése tárgyában.

Lina csomagja megérkezik téli alsó ruhával. Akkor küldötte el, mikor lovaim és legényeim még kéjutazáson voltak. Egyszersmind levél is Linától, melyben panaszkodik, hogy már régen nem kapott tőlem hírt. Szegény, nagyon aggódik. Rettenetes ez a tábori posta! Mint egyáltalán minden, ami a front mögött van, rossz!

Éjszaka megérkezik 3 szekér tuskéshuzal akadályok építésére. Felét Kopkíra küldöm, felét pedig a konstantynówi útszakasz San-partjára, hol a 7. és 8. század a fedezékek előtt beépíti – részben a fűzfákhoz, részben a cölöpökhöz kötve.

27. Hadtesttől, *hadosztálytól*, *dandártól*, ezredtől sorra jön az értesítés, hogy az ellenség Krzeszównál és Lukovánál át akar a Sanon kelni, s hogy ennél fogva fokozott éberség szükséges és hogy Kozziarniát támponttá építem ki. Az utolsó pillanatban! Munkaerősegélyt azonban nem adnak, bár kérek. – Du. 3h 4 küldönchuszár érkezik a dandártól. Az erődítési munkákat folytattatom úgy itt, mint Kopkiban. Az ellenség feltűnően csendben van, egész nap.

Az ellenség éjjeli átkelést nem kísérel meg.

28. De. 7h Kopkíra megyek Kovács Bálint tisztiszolgámmal és du. 5h visszajövök Konstantynówa. Kopkiban a munkák szépen folynak. Különösen jól dolgozik Kodes 10. ezredbeli főhadnagy. – Ottlétem alatt, de. 10h tájt az ellenség Krzeszówból gránát és srapel tüzet irányít Konstantynówa és Kozziarniára. Előbbi helyen 2 halott, 2 sebesült. További utasítások kiadása után du. 5h visszamegyek Konsztantynówa.

Hadosztály-eligazítás értelmében holnap az I. *zászlóalj* felvált minket, a hadtest pedig átcsoportosul. Jelentés a helység lődöztetéséről az ezredparancsnokságnak. Új telefon felszerelése a régi helyébe. – Jegyzőkönyv felvétele a balassagyarmati vasúti szállítmányokról Turóczi hadnagy *gazdasági tiszt* által. – Kreiszler hadnagy a *géppuskás osztag* parancsnoka bevonul. 4 koleragyánús beteg elszállítatik. A 8. század Budét támponttá kiépíti. – Utászok Kopki felé futóárkot ásnak.

29. Vázlat a végrehajtott erősítési munkálatokról a *dandárparancsnokságnak* beterjesztetik. Értesítés az ezredtől, hogy a *zászlóalj* fel fog váltatni. Terv a felváltásra. Du. 5h megyek a felváltó I. *zászlóalj* elé a *hadtesttartalékhoz*. Mestitz alezredes is velünk jön. – Solti szállást megy csinálni Kopkiba. Az I. *zászlóalj* felváltja az én századomat Konstantynówban és a 10. ezred 9. és 10. századát Kopkiban. Én Sáfrány őrnaggyal, az I. *zászlóalj* parancsnokával Du. 11h Konstantynówba megyek. Ott megcsinálom a védelmi tervet Mestitz megbízásából. Ott alszunk. A 7. és 8. *zászlóalj* bevonul Kopkiba, ott szállásba. Az 5. és 6. *zászlóalj*. Ternyovába Sibigi környékére megy a második védvonal fedezékének elkészítésére.

30. Solti *főhadnagy* Mestitz alezredest tájékoztatja a helyzetről. Az 5. századot a 10. lovas *hadosztály* Ternyovában visszatartotta, ennél fogva csak ma vonul be az erősítési munkálatokhoz. Lovaim Kopkiba érkeznek a vonattól, ahol eddig voltak. – Du. 4h jövök Konstantynówból Kopkiba. Konstantynówban Sáfrányt tájékoztattam a helyzetről. 1 honvéd Konstantynówban meghal tífuszban. Géppuska osztag laktáborórség, 7. század készségség, 8. századot erősítési munkálatokra ki-rendelem éjszakára. Utóbbit a kijelölt helyen nem végezheti, mert erős *gyalogsági* tüzet kap. Más helyre rendelem. – Következő hírek Niskóról.⁹⁹ Fokozott éberség rendeltetik el.

31. Készségség felváltás a 8. század által. – 7. század fedezékek ásására. Du. 4h néhány *ellenes- ges* ágyúlövés Kopkiba.

NOVEMBER

1. Tanácskozás Sáfrány őrnaggyal és Mestitz alezreddel a felváltásról, és az orvosi szolgálat szervezéséről: egyelőre 3 napi felváltás. 1 orvos Konstantynówba, 1 a *hadtesttartalékba*, 1 Kopkiba. A két helységben gyengélkedő szobák rendeztetnek be. – Du. 7h az 5., 6. század Kopkiba beérkezik és 9h felváltja a 3., és 4. századot. Kopkiban, a 7. és 8. pedig az 1. és 2.-at Konstantynówban. Havidíjak felvétele.

2. Kedvező katonai és külpolitikai hírek: Boroevic¹⁰⁰ győzelme Sary Lambovnál, Dankl¹⁰¹ Iwanyovodnál, Potiorek¹⁰² Szerbiában; Törökország hadat üzen az antantnak, bombázza a Fekete-tenger kikötőit és elsüllyeszt 2 orosz hadihajót.

Fedezékek kibővítése a San partján. Du. 6h Soltival Konstantynówba megyek szemlére. Ott 10h parancsot kapok az *ezredparancsnokságtól*, hogy azonnal vonuljak be Kopkiba és a *zászlóalj* minden pillanatban készen álljon a visszavonulásra. Kopkiba 10h 30' du. érkezve szóbelileg is kapom a parancsot. – Szállásomra pakolni és kissé lefeküdni.

3. 1h 30' de. hívat az *ezredparancsnok* és sok fecsegés után egy intézkedésfélét ad ki, melynek értelmében 3h de. mindkét faluból el kell indulni a *hadtesttartalékhoz*. Az intézkedés 2h 20' ért véget! És mégis rossz volt, mert szerinte egy századomnak (5.) de. 4h-ig Kopkiban kellett volna maradnia, aminek semmi értelme sem volt, s amit a *hadosztály* nem is rendelt el. Szerencsére nem

⁹⁹ Nisko, Lengyelország, a San bal partján, a 16. ezred és Kutka szakaszától kb. 15 km-re északnyugatra.

¹⁰⁰ Svetozar Boroevic von Bojna ebben az időben mentette fel Przemysl erődjét az első ostrom alól.

¹⁰¹ Viktor Dankl von Kraśnik, ebben az időben a cs. és kir. 1. hadsereg parancsnoka.

¹⁰² Oskar Potiorek, a balkáni haderők főparancsnoka.

származott belőle baj. Hasonló szerencsénk volt az erdőben, hol az előttünk menetelő I. zászlóaljtól lemaradtunk és eltévedtünk anélkül, hogy az ellenség rajtunk ütött volna.¹⁰³

A visszavonulási vonalon két utóvédállást rendeztetett be a 27. *hadosztály*, melyhez október 29. óta tartozunk. Az első az erdőben Łętownia¹⁰⁴ környékén, a másik Grondy–Łętownia vonalában. Mindkettőt az I. zászlóalj (Sáfrány őrnagy) szállja meg 2-2 századdal.¹⁰⁵ Az elsőt kb. 6h, a másodikat 9h de. lépjük át.

A másodikban 11h-ig megállunk, mint tartalék (!) Ahelyett, hogy gyorsan hátrakotródnánk! Du. 4h eljutunk végre sok ordra és contraordra¹⁰⁶ után Kamieńre,¹⁰⁷ hol kilépünk a 27. *hadosztály*ból és a 39. *hadosztály* kötelékébe lépünk vissza. Du. 6h indulunk Nowy Nartba,¹⁰⁸ hová du. 8h érkezünk. A szálláscsináló (Estefányi százados) eltéved, nincs ott. Magam szállásolom el a zászlóaljat. Igen fáradt vagyok, mert lovaim a vonatnál maradtak s ennél fogva a hosszú menet legnagyobb részét gyalog kellett megtennem. Csak feleúton Kamień és Nowy Nart között ülök Mestitz alezredes lovára. A mozgókonyhák nem érkeznek be, ennél fogva egy tartalék adagot fogyaszt el a legénység.

4. Éjfélkor bevonul Nowy Nartba az I. zászlóalj, anélkül hogy a védelmi állásban megtámadt volna. – De. 6h 30' indulás Lipnicára, a 39. *hadosztály* székhelyére. De. 10h 30' beérkezés és parancs, hogy Dzikowiec¹⁰⁹ meneteljünk. Ide 11h 30' indulunk és 1h 30' érkezünk. III. zászlóalj (Dingha őrnagy) már itt van. A Nisko körül vívott harcokban részt vett, s elég vesztesége van.

5. Indulás Dzikowiecről Przyłękre,¹¹⁰ hova beérkezés 2h du. – 7. század előőrsé északnyugatra a helységtől az erdőbe; 8. század fedezésre nyugatra a helységtől egy magaslati helyhez 5., 6. század, és a géppuskás osztag Przyłéken éjjelezik. Az 5. századnál 1 koleragyanús haláleset.

6. 7h 30' indulás. Az egész *hadosztály*. Ezredünk utóvéd-tartalék. Beérkezés Mieleden át Żłotniki¹¹¹ 2h du. 5. század 1 szakasza készség és őrség. A készség 2 laktábor-konyhát állít fel. Előttünk saját ezred előőrsök, ezek előtt a 15. *hadosztály* előőrsé! Du. 4h parancs a Boreken¹¹² lévő ezredparancsnokságtól: „Riadó, mozgókonyhák Mieleden az étkezéshez!” Étkezést félbeszakítatom, mozgókonyhákat elküldöm, zászlóaljat a riadóhelyen készségbe helyezem. 4h 20' Solti hozza a parancsot, hogy a zászlóaljjal Mielec nyugati szegélyére menjek s ott szigorú készségbe helyezkedjem. Ott megérkezve azt a parancsot kapom az ezredkürtös útján, hogy a mozgókonyhákkal együtt Borekre meneteljek. Ott aztán újabb szóbeli parancsot kapok az ezredparancsnokságtól, hogy Żłotnikire menjek vissza, s ott készségben maradjak! Żłotnikin az 5. század szigorú készség, laktábor-őrség stb. (A 6. század még délelőtt, miután Mieleden érkezünk, Borekre irányított, mint védőszakasz-tartalék.) A 7., 8. századok és a géppuskás osztag laktábor. – Du. 9h újabb parancs, hogy Borekre bevonuljak. Itt az 5. 6. és 7. század a Borek és Żłotniki között kiszemelt részben előkészített védőállást szállja meg és építi ki, míg a 8. és a géppuskás osztag Dingha őrnagy parancsnoksága alatt védőszakasz-tartalék.

7. De. 2h kerülök végre az ágyba. Gyengén megreggelizem, nem mosdom. A védőállást szemlélem meg, s újból meggyőződöm, hogy Nagy Gyula főhadnagy, az 5. század parancsnoka egészen

¹⁰³ November 3-án az ezred a front kedvezőtlen helyzete miatt megkezdte visszavonulását Krakkó felé. A menet iránya nyugat–délnyugat irányú, a Visztula folyóval 20-40 km távolsággal durván párhuzamos, bár folyásiránnyal ellentétes.

¹⁰⁴ Łętownia, Lengyelország, Rzeszówtól északkeletre kb. 40 km-re, a San bal partjától kb. 8 km-re.

¹⁰⁵ A kéziratban itt 2-2 zászlóalj szerepel, ez azonban nyilvánvalóan téves.

¹⁰⁶ Parancs és parancsvisszavonás.

¹⁰⁷ Kamień, Lengyelország, Rzeszówtól északra kb. 35 km-re, a San bal partjától kb. 15 km-re.

¹⁰⁸ Nowy Nart, Lengyelország, Rzeszówtól északra kb. 35 km-re, az előzőtől kb. 5 km-re nyugatra.

¹⁰⁹ Dzikowiec, Lipnica, települések Lengyelországban, Rzeszówtól észak-északnyugatra kb. 30 km-re, Mielectől keletre, kb. 25 km-re.

¹¹⁰ Przyłęk, Lengyelország, Mielectől kb. 5 km-re keletre.

¹¹¹ Żłotniki, Lengyelország, Mielectől kb. 3 km-re északnyugatra.

¹¹² Borek, Lengyelország, Mielec északi szomszédságában.

tehetségtelen, tehetetlen ember. <Zachár>¹¹³ is többet mutogat, mint amennyit ér. A védelmi vonalat nagyon csekély intelligenciával építette meg. Sokkal jobban, okosabban Estefányi százados a 7. század parancsnoka. – De. 10h visszavonul az előőrson volt csapat Dingha parancsnoksága alatt Mieic nyugati szegélyére, Zachár átveszi a védőszakasz-tartalék parancsnokságát; a két védőszakasz Sáfrány őrnagy és az én parancsnokságom alatt. 12h délben visszavonul a két védőszakasz védőrsége; csak 1-1 szakasz marad minden támpontban 12h 30' du. Ezek is visszavonulnak Nagy Gyula 5. századbeli főhadnagy gyűjti őket. (a Sáfrány szakasztól is, és mint utóvéd vezeti a mieleci hadihídon keresztül, hol a többi részek már átkeltek. Ágyútűzet kapunk és kozákok követik, lödözik őket, de sikertelenül. Veszteség nincs. Pienben hosszú pihenő 4-5 du. Beérkezés Dulcza Maľába¹¹⁴ 7h du. A 6 század állomásőrséget, készülséget és laktáborőrséget állít fel.

8. De. 7h indulás Dulcza Maľáról. Tüzérség és vonat van *zászlóalj* közé beosztva. Hosszú pihenő Dąbrowa Tarnowskán¹¹⁵ 2–2h 20', étkezés. Beérkezés Zabarówba¹¹⁶ 10h du. Fáradtan. A falut azonban már egy ulánus század foglalta el, minek következtében éjfél lesz, mikorra ágyba jutunk. Solti eligazításra.

9. Indulás Zabarówról 7h 40' de. A *zászlóalj* az ezred végén. Hosszú pihenő Wokozarton 1h 30'–3h du. Reggel esett, de aztán igen kellemes idő. Beérkezés Jodłówkába¹¹⁷ du. 8h. Menetközben összeütközésem van a 10. *honvéd gyalogezred* parancsnokával Kobek alezreddessel,¹¹⁸ mert kisebb pihenőt rendeltem el, függetlenül az ezredtől, hogy a folytonos kilépésnek elejét vegyem. Ezáltal a mögöttem menetelő 10. ezredet feltartóztattam s emiatt vont engem az alezredes felelősségre.

10. Menet Jodłówkáról Bochnián¹¹⁹ keresztül Bodzanówra.¹²⁰ Indulás 6h. Mi élzászlóalj. Úgy hírlik, hogy oldalba támadják az oroszokat, kik nagy túlerővel visszaszorították az I. (Dankl) hadsereget. Beérkezés 8h du. – 8. század 1 szakasz állomásőrség, félszázad készülség, 1 szakasz laktábor-őrségeken.

A tegnapi eligazítással az újonnan bevonult tisztek és tisztjelöltek közül a II. *zászlóalj*hoz osztatnak be:

Szappanos J. főhadnagy	8. század (parancsnok)
Boros Mór tartalékos zászlós	5. század
Turcsányi Tibor tartalékos hadnagy	6. század
Gazdák J. tartalékos zászlós	6. század
Galajda J. tartalékos zászlós	7. század

11. Pihenő Bodzanówban. Betegek elszállítása. De. 10–12 és du. 2–4 előőrs szolgálat alaki gyakorlása. Vacsorára a legénység 200 gramm húst kap. A 7. század bevonul; parancsnoka Estefányi százados kórházba ment, hogy megdagadt kezét (valószínűleg vérmérgezés) operáltassa. – Rettenetes nyugtalanság uralkodik közöttünk, mert az a hír kapott szárnyra, hogy az oroszok újból betörték az országba éspedig 150 000 emberrel.

Most már azonban Besztercebányát is féltjük, mert ennyire visszavonultunk. Hír szerint IV. Hadseregünk egy részét vasúton délnek szállították. – Másrészt Danklnak túlnyomó orosz erő

¹¹³ A név tussal elfedve, de így is olvasható

¹¹⁴ Dulcza Maľa, Lengyelország, Mielectől kb. 18 km-re délnyugatra, Tarnówtól kb. 20 km-re északkeletre.

¹¹⁵ Dąbrowa Tarnowska, Lengyelország, Mielectől kb. 30 km-re délnyugatra, Tarnówtól kb. 20 km-re északra.

¹¹⁶ Zabarów, Lengyelország, Tarnówtól kb. 25 km-re északnyugatra.

¹¹⁷ Jodłówka, Lengyelország, Krakától kb. 25 km-re keletre, Tarnówtól kb. 20 km-re nyugatra.

¹¹⁸ Kobek Béla alezredes, később tábornok.

¹¹⁹ Bochnia, Lengyelország, Krakától kb. 20 km-re keletre.

¹²⁰ Bodzanów, Lengyelország, Krakától kb. 12 km-re délkeletre.

elől vissza kellett vonulnia, hír szerint Boroszlóig.¹²¹ Az orosz 30 hadosztállal követi. – Hol van Hindenburg?¹²² Azt mondják, mi az oroszokat bal oldalukban fogjuk a Visztulán át megtámadni.

12. Indulás Bodzanówból 7h 30'. Hosszú pihenő Swoszowicén.¹²³ Beérkezés Zakrzówek¹²⁴ déli szélén 3 h 30' du. Megállás, fejtelenség. Szálláscsinálók eltévedtek. Végre a sötétségben bedobom a zászlóaljat az itt levő néhány házba. Természetesen rossz, szűk elhelyezés. Szalma alig van. Mestitz alezredes, ezredparancsnok nagyon izgatott, mert azt hiszi, hogy a vár¹²⁵ védelmére vagyunk hivatva. Ez neki, úgy látszik, igen kellemetlen. – Az oroszok magyarországi betöréséről szóló hírek mind aggasztóbbak. Azt is beszélik, hogy felfogtunk egy sürgönyt, mely szerint a franciák energikusan követelik az oroszoktól, hogy Berlinbe menjenek, mert különben Párizs elveszett.¹²⁶ – Azt is beszélnek mind sűrűbben, hogy az oroszok sok japán segítséget kaptak!

13. Pihenő Zakrzóweken. Vitézségi érmek kiosztása azon legénységnek, mely magát Konstantynów megszállása alkalmával kitüntette. – Du. 4h – a 6. és 8. század átköltözik Skowromekre a III. zászlóalj körletébe, mert itt nagyon szűken vannak. – Az orvos Podgórzébe¹²⁷ megy orvosságot bevásárolni, a géppuskás osztag parancsnoka pedig gumicsőért etc.

14. Élelmezési létszám – 947 – 20 ló – 13 jármű	
Ütközet létszám	859
ebből 6. század	170
marad	689 ember

Zachár százados századával az opatkowia–skawinai vasútvonal biztosítására 6h de. Korabnikire megy. Hadosztályunk (39.) a Krakkó környékén levő Visztula-hidakat biztosítja és összeköttetést tart az I. (Dankl) hadsereg déli csoportjával. – Ezredünk a jobb elhelyezés és a források alaposabb kihasználása végett Pychowicre (II. és III.) és Kostrzéra (I. zászlóalj) költözik át. Indulás 9h de. – Estefányi százados felgyógyultan bevonul, a századparancsnokságot Magassy főhadnagytól átvenni. Magassy ugyanis betegségből felépülve 12-én bevonult s a 7. század parancsnokságát vette át.¹²⁸

16. Előrenyomulás Zagórzycén¹²⁹ keresztül. 5. és 8. századdal előbb dandár, majd ezredtartalék vagyunk.

5. és 8. század, Nagy és Szappanos.

17. Támadás folytatása egyenesen északi irányban. – Midőn az ezred-tartalékot erős oldala-zó tűzben elvezetem, ellenséges puskalövés jobb karomat átüti. Segélyhelyre megyek, s ott hálók. Sebem könnyű, csont érintetlen.

18. A segélyhelyen töltöm a napot.

¹²¹ Wroclaw, Lengyelország.

¹²² Paul von Hindenburg (1847–1934) a keleti fronton harcoló német haderő főparancsnoka. 1925-től haláláig a Weimári Köztársaság elnöke. Ebben az időszakban Hindenburg csapatainak meg kellett hátrálniuk az orosz túlerő előtt, erre utalhat Kutka kérdése.

¹²³ Swoszowice, Lengyelország, Krakkótól kb. 8 km-re délre.

¹²⁴ Kerület Krakkóban, a Visztulától délre.

¹²⁵ A krakkói erődőről van szó.

¹²⁶ Deseő Lajos: Az 1914–17 évi osztrák–magyar–orosz háború. Debrecen, 1925. alapján az itteni és egy nappal korábban említett értesüléseknek lehetett valós alapjuk.

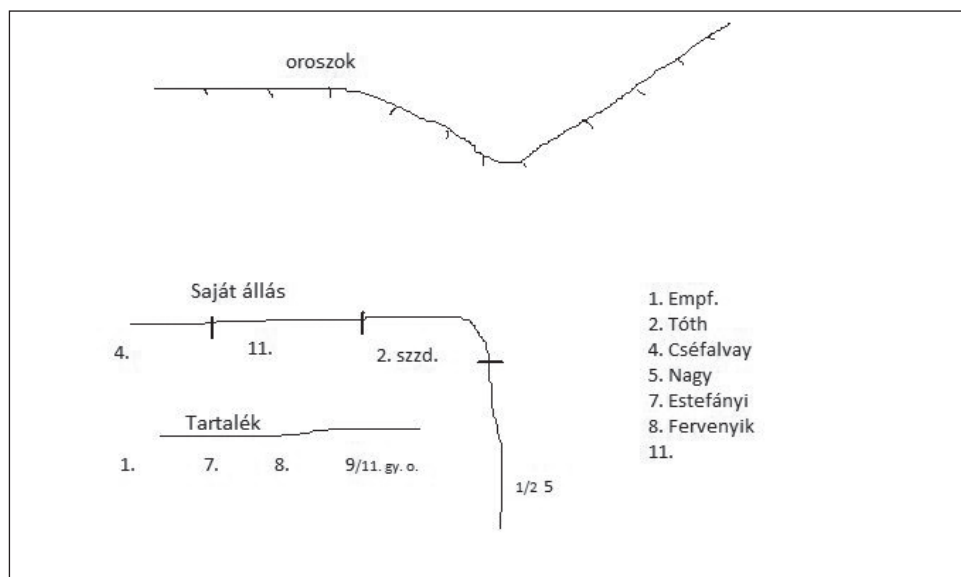
¹²⁷ Podgórze kerület Krakkó délkeleti oldalán.

¹²⁸ Két és fél lap itt üresen marad, valószínűleg az események későbbi rögzítése céljából.

¹²⁹ Zagórzyc Dworskie, Lengyelország, Krakkótól kb. 15 km-re északkeletre.

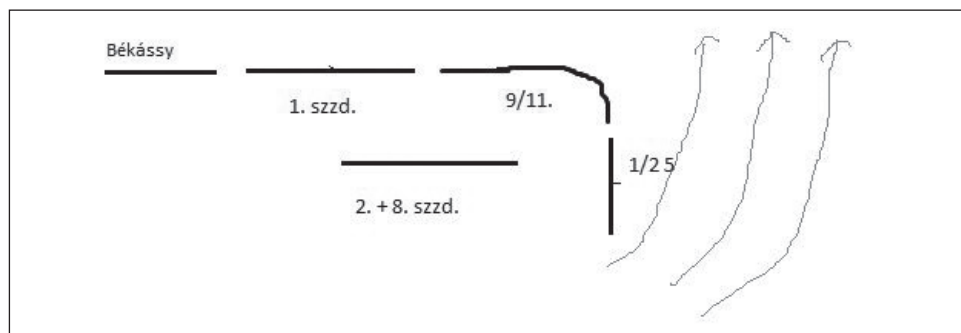
19. De. 5h bevonulok az ezredhez, s a jobb szárny parancsnokságát kapom. Nem tudom, hol van. Keresésére indulok az erdőbe. Mielőtt még megtalálnám, fut a legénység vissza. Az orosz betört. Nem sikerül a legénységet megállítani, sőt az erdőből kiszalad, s a szántáson kúszik egy meredeken fel. 3 golyó lyukasztja át köpenyemet. Egy a fejemet üti meg. Rendezem a csapatot, s előre vezetem Zagórczycétől északra. Sáfrány őrnagy parancsnoksága alá lépek. Közvetlenül Zagórczycétől északra az erdőben állást ásunk. – 2h du. 1000 méterre északra nyomulunk elő az erdőben, a 9. ezred Békássy zászlóaljának jobb szárnyára. Itt maradunk éjszaka.

20. Nagyon depresszív ezred-parancs, mely visszavonulásról beszél! Elhatározásom; állásomban kitartani. Ezt később honorálja az ezredparancsnokság is. – Éjszaka felderítés, melynek eredménye, hogy előttem 3-500 méterre erős orosz állás van.

Délután bevonul Kovács százados A 9. ezred 11. századával. Felváltatom általa a 2. századot mely a tartalékba megy. Éjszaka elmegy tőlem a 7., 4. és 11. század.

Marad tehát a 8. század egy része, az 1., 2., 1/2 5. század és a 9/11. század.

21. Mestitz alezredes ezredparancsnok reggel megtekinti az állást és támadást rendel el, melyet később lemond. – Du. 1h 30' bal szomszédom, Békássy százados akar támadni, mert szerinte csekély erővel állunk szemben. Ezt meg én mondom le, mert a helyzetet jobban ismerem. Egy későbbi szemrevételezésem (1 szakasszal) igazat ad nekem: az oroszok igazi állása hátrébb van, és erős. Egyáltalában úgy látszik, hogy több állást csináltak egymás mögött.

22. Mestitz elrendeli a támadást. Dingha csoport támadja az ellenség bal szárnyát, én tűzzel támogatom. Schusselka csatlakozik Dinghához valamint tőlem a ½ 5. század (Nagy főhadnagy). – De. 8h tájt megsebesülök, s a segélyhelyre megyek. Gyalogsági golyó elvágta a fületem s betöri a koponyacsontom. Agyrázkódás. Hányás. Lefekszem. Piszok. Rendetlenség. Hideg.

23. Krakkóba a kórházba. – Jól kialszom magam. Garnisonsspital¹³⁰ Nr. 15.

BIBLIOGRÁFIA

- Deseő* 1941. *Vitéz Deseő Lajos: A m. kir. beszercebányai 16. honvéd gyalogezred története, Budapest, 1941.*
- Julier* 1937. *Julier Ferenc: Limanowa. Budapest, 1937.*

¹³⁰ 15. sz. helyőrségi kórház (német).

VARGA E. LÁSZLÓ

FORRÁSOK ÉS IRATOK A LENGYEL LÉGIÓKBAN HARCOLT MAGYAROK TÖRTÉNETÉHEZ, 1914–1918

Sources and Documents
to the History of the Hungarians Fighting in the Polish Legions 1914–1918

The history of the volunteer Hungarian young men fighting in the three Polish Legions under Austro–Hungarian subordination during the First World War was a hitherto unexplored part of the Hungarian–Polish military relations. On the occasion of the centennial of the outbreak of the war we compiled a six-volume source publication on the topic, presenting the press material and the documents kept in Hungarian and Polish archives. The second part was written for *Hadtörténelmi Közlemények*. The documents are published consecutively in Polish special journals, too.

Keywords: Polish Legions, Imperial and Royal, National General Committee, K. u K. Platzkommando in Budapest, Hungarian volunteers

Az alábbiakban az első világháború során a Lengyel Légiókban szolgált magyar önkéntesek történetének dokumentumaiból negyvenkettőt teszünk közzé.¹ Az 1914–1935 között keletkezett forrásokat a korabeli magyar és lengyel sajtóból, Divéky Adorján 1939-ben kiadott brosrájából,² a varsói Új és Legújabbkori Levéltár külügyminisztériumi gyűjteményének „A budapesti követség iratai” című fondjából (Archiwum Akt Nowych, Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych, Poselstwo RP w Budapeszcie), a Lengyel Légionisták Szövetsége Központi Vezetőségének ugyanott őrzött irataiból (Związki Legionistów Polskich, Komenda Naczelna), a Központi Katonai Levéltár (Centralne Archiwum Wojskowe) légiós iratanyagából és a Krakkói Nemzeti Levéltár „Nemzeti Főbizottság” (Archiwum Narodowe, Zbiór NKN) című gyűjteményből válogattuk. A felsorolt gyűjteményeken kívül a budapesti Hadtörténelmi Levéltárban (az Elnöki B osztály irataiban) 1933-tól mintegy 100 oldalnyi irat található a légiósok egyesület alakításának nehézségeiről, a Magyar Nemzeti Levéltár Külügyminisztériumi gyűjteményében pedig a volt légiósok kitüntetéséről szóló diplomáciai levelezés iratai maradtak fenn.

Ezzel a forrásközleménnyel majdnem teljessé válik a lengyel légiókban harcolt magyarok történetére vonatkozó – elsősorban – lengyel iratok feltárása, közzététele magyar nyelven.³

¹ A légiósok történetét korábban megírtuk: Varga E. 2008. Magyar nyelven: Varga E. 2012. Mivel a Lengyel Légiók léte, tevékenysége és az alegységeiben harcolt magyar önkéntesek története teljességgel ismeretlen Magyarországon, a magyar változat tartalmaz egy, a Lengyel Légiók felállításának körülményeiről, háborús szerepéről, szervezeti változásairól, vezetőiről, a Légióba törekvő magyar önkéntesek toborzásáról és szerepéről szóló összefoglalást. A forrásgyűjtemény az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet és a Lengyel Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete közös kutatási programja keretében készült.

² A könyvben közölt iratok egy része a második világháborúban megsemmisült.

³ Az első részt, amely 16 dokumentumot tartalmaz, lásd: Varga E. 2014.

A lengyel nyelvű iratokat saját fordításban, a szükséges lábjegyzetekkel közöljük. Ahol az eredetileg német nyelvű dokumentum magyarul olvasható, ott megjelöltük a fordítót. Itt köszönjük meg a fent említett levéltárak, valamint az Országos Széchényi Könyvtár, Krakkóban a Tudományos Akadémia és a Jagelló Egyetem könyvtárosainak segítségét és támogatását.

1.

*Báró Perényi Zsigmond⁴ belügyi államtitkár Nyáry Albert báróhoz⁵
a Magyar–Lengyel Klub elnökéhez*

M. kir. államtitkár
Belügyminisztérium
Budapest, 1914. augusztus 6.

Kedves Barátom!

Válaszolva a Téged érdeklő kérdésre, tájékoztatlak, hogy javaslatodat a katonai bizottságban bemutattam; sajnos elfogadására nem került, mert a Hadsereg-főparancsnokság negatívan viszonyul külön egység szervezéséhez és kivétel nélkül minden ilyen javaslatot elutasít.

Szívélyesen üdvözöllek, kész híved:
Perényi

[*Divéky* 1939. dok. nr. 1.]

2.

Jaworski Władysław Leó⁶ levele Nyáry Albert báróhoz

Nemzeti Főbizottság
Nyugati Szekció
719. sz.

Tisztelt Báró Úr!

A Nemzeti Főbizottság a legmelegebben megköszöni Önnek azt a nemes áldozatát, amelyet egy olyan kérdésben tesz meg, amely a lengyelek számára nagy jelentőségű.

A Lengyel Nemzeti Főbizottság tisztelettel értesíti, hogy 1914. augusztus 27-i ülésén nagy örömmel fogadta a magyarok azon javaslatát, hogy belépniének a lengyelek soraiba.

A Lengyel Nemzeti Főbizottság a következőkben állapítja meg az akció főbb pontjait, amelyet közösen kell megvalósítanunk:

1) Javasoljuk egy magyar katonai egység létrehozását, amely ha elérné a 3–4 ezer fős számot, egy önálló magyar ezredet alkosson a légiók keretein belül.

⁴ Br. Perényi Zsigmond (1870–1946) belügyi államtitkár (1913–1917), a Friedrich-kormányban belügyminiszter 1919 augusztusában, Kárpátalja kormányzó biztosa (1939–1940), a felsőház elnöke (1943–1944), koronaőr (1933–1946).

⁵ Br. Nyáry Albert (1871–1933) a Magyar–Lengyel Egyesületalapító (1912) elnöke haláláig. Festő, régész, etnográfus, geológus. Polonofil, a Polonia Restituta (Lengyelország Újjászületése Érdemrend), Krzyż Niepodległości (Függetlenségi Kereszt) és a Złoty Krzyż Zasługi (Arany Érdemkereszt) kitüntetések tulajdonosa.

⁶ Jaworski Władysław Leopold dr (1865–1930) jogász, publicista, lapszerkesztő, konzervatív politikus, a magánjog tanára a Jagello Egyetemen Krakkóban. A Nemzeti Főbizottság elnöke (1914–1916), a reichsratbeli lengyel képviselőcsoport egyik vezetője.

2) Amennyiben a magyar önkéntesek száma kevesebb lenne, úgy azt javasoljuk, hogy magyar alegységbe tömörítve, mint tolmácsok szolgálhatnának. Viszont, ha számuk reményeinket felülmúlóná, úgy véljük, hogy legjobb lenne őket a Nowy Targban állomásozó légiós egységhez küldeni.

3) Figyelembe véve a fenti döntést, arra kérjük Önt, szíveskedjék kézbe venni a fent említett magyar egység megszervezését. Arra is megkérjük, hogy szíveskedjék [Budapesten] felvenni a kapcsolatot Baliński úrral a Pártonkívüli Bizottság elnökével. Kérjük, fejezze ki legmelegebb köszönetünket a magyar fiatalságnak, hogy ennyi bizonyosságát adta irányunkban nemes lelkesedésével. Ez csak folytatása a magyar nemzet lovagias hagyományának, amelynek lelkesedése és harckészsége valóságos csodálatot kelt.

Krakkó, 1914. szeptember 1.

[Divéky 1939. dok. nr. XI.]

3.

Meghatalmazás a Nemzeti Főbizottság Katonai Főosztálya részéről Marian Kukielnak budapesti tárgyalások lefolytatására

Nemzeti Főbizottság
Nyugati (krakkói) szekció
Krakkó, 1914. IX. 4.

Dr. Marian Kukiel,⁷ a lengyel Légiók tisztje utazzék Budapestre, és folytasson tárgyalásokat a magyar önkéntesekből felállításra kerülő zászlóalj megalakításával kapcsolatban, valamint felhatalmazzuk őt arra, hogy együttműködjön Nyáry Albert báróval a zászlóalj felállításában és [Magyarországról történő] kiszállításában.

A [magyarországi illetőségű] lengyel [nemzetiségű] önkéntesek⁸ sorozásában, és felhasználásukat illetően lépjen kapcsolatba a [Lengyel] Pártonkívüliek Bizottságával [Budapesten].

[A lap közepén ovális pecsét, középpont a lengyel sassal, a pecsét köríven levő szöveg: Naczelný Komitet Narodowy, Sekcja Krakowska.]

W. Sikorski⁹

L. Jaworski¹⁰ s. k.

[Az aláírások alatt a meghatalmazás francia nyelvű fordítása.]

[CAW Dokumenty osobiste i materiały historyczne M. Kukiel, sygn. 498/58/¹¹ eredeti gépirat.]

⁷ Marian Kukiel (1885–1973), filozófus. 1914. szeptember 4-én osztották be, mint légiós tisztet a Nemzeti Főbizottság katonai főosztályához, összekötőnek és speciális feladatokat ellátó személynek. 1918 után hivatásos katona, hadtörténész, egyetemi tanár. 1925–1926-ban a Hadtörténeti Intézet igazgatója Varsóban, 1939–1940-ben hadügyminiszter-helyettes, altábornagy. 1942–1949-ben hadügyminiszter, vezérezredes a londoni emigrációban működő (1945 nyarától emigrációs) kormányban.

⁸ Azokról a lengyel nemzetiségű magyar állampolgárokról van szó, akiknek Szepes és Árva vármegyében volt állandó lakhelyük, de Budapesten dolgoztak. Itt alakították meg a fenti bizottságot.

⁹ Sikorski Władysław (1881–1943) vízepítő mérnök, a közös hadsereg tartalékos tisztje 1914-ben. 1914–1915-ben a Nemzeti Főbizottság katonai főosztályának vezetője, 1915–1918-ban a fronton, a légiókban harcolt. A Lengyel Köztársaságban miniszterelnök, hadügyminiszter. 1939–1943-ban a Nyugat-európai emigrációban működő lengyel kormány elnöke, hadügyminiszter és a hadsereg főparancsnoka.

¹⁰ Lásd a 6. sz. jegyzetet!

¹¹ Köszönöm dr. hab. Joanna Januszevska-Jurkiewicznek, a Katowicei Egyetem Társadalomtudományi Kar, Történeti Intézete Legújabbkori Történeti Tanszék docensének, hogy a tulajdonában levő dokumentum eredeti másolatát felhasználhattam.

4.

Wasiewicz Zygmunt, a Lengyel Légiók nowy targi katonai kirendeltsége vezetőjének, jelentése

Nowy Targ, 1914. október 19.

Nowy Targban fogadtak 60, Budapesten jelentkezett önkéntest, ebből lengyel 35 fő, a többiek magyarok. Itt felszereltek, három hetes kiképzésben részesültek. Szeptember 25-én 558 fő utazott el Mszana Dolnába, hogy letegyék az esküt. Onnan a cs. és kir. Légiók Főparancsnokságának parancsára a háborús helyzet megkövetelte helyre [a frontra] utaztak.

[ANK NKN sygn. 294., mikrofilm 100492.]

5.

A Magyar–Lengyel Légió

Az alábbiakban közölt cikk szerzője lovag Tadeusz Stamirowski¹² a leMBERGI „Magyar–lengyel Klub” alapítója és elnöke, Magyarország ismert barátja. A szerző a Nemzeti Főbizottság¹³ megbízásából, a lengyel légiók ügyében tartózkodik Budapesten. (A szerkesztőség megjegyzése)

Ahogy az közismert, mindjárt a háború kitörése után létrejöttek a lengyel légiók, amelyek azonnal harcra léptek a közös ellenség, Oroszország ellen. A lengyel légionisták a hős Piłsudski vezetése alatt, elsőként lépték át az orosz határt, jó néhány ütközetben és csatában, Galíciában, Lengyelországban és Magyarországon hősiességükkel, lelkesedésükkel és kitartásukkal tüntették ki magukat. A lengyel nemzet óriási erőfeszítéseket tett, hogy megtartsa és megnövelje a légiókat. Annak ellenére, hogy az országra, amelyre rázúdult a háború rettenetes következménye, kegyetlenség, szenvedés, vállalta ezt az óriási áldozatot.

A háború kitörése után – emlékezve a régi lengyel–magyar barátságra –, a közös ügyért folytatott harcok hagyományaira, sok magyar fiatal kéri, hogy beléphessen a légiókba.

Már augusztusban megalakult Budapesten az a bizottság, amely feladatául tűzi ki, hogy a Légiók galíciái gyűjtőállomásaira küldi az önként jelentkező magyar és lengyel fiatalokat, akik ma Magyarország területén tartózkodnak. Az önkéntesek csak alapvető ismeretekkel rendelkeznek a légiókról. Két egység, amelyben magyar önkéntesek dominálnak, már a lengyel légiókhoz vannak vezényelve. A harmadik nagy létszámú egység, amely rövid időn belül a lengyel alakulatokhoz lesz csatolva. Egyes önkéntesek otthonukban vannak, de állandó a kapcsolat velük, és amikor eljön a megfelelő pillanat, a légiókhoz fognak csatlakozni. Jelenleg a légiós bizottság komisszáriátussá alakult át, melynek tagjai sorába tartozik: Władysław Stadnicki gróf,¹⁴ báró dr. Nyáry Albert, a Magyar–Lengyel Egyesület elnöke és Bernacki József.¹⁵

Gróf Władysław Stadnicki, Bernacki József által támogatva kezdettől fogva nagy érdemeket szerzett a légionisták tanításában [tájékoztatásában – V. E. L.]. A Budapesten tartózkodó beteg és megsebesült légionistáknak nyújt támogatást, minden lehetséges irányban. A Magyar–Lengyel Egyesület mindkét nemzetiségű beteg és megsebesült légionistáinak egy pihenő házat szándékozik létrehozni.

¹² Stamirowski Tadeusz (1860–1933) mezőgazdasági művelődési munkatárs. A Nemzeti Főbizottság delegátusa (1914), a Rada Regencyjna képviselője (1918), a Lengyel Köztársaság képviselője (1918–1919) Budapesten, miskolci konzul (1921).

¹³ Naczelny Komitet Narodowy – Lengyel Nemzeti Főbizottság. Krakkóban alakult 1914. augusztus 16-án a galíciái pártok képviselőinek részvételével. A központi hatalmak győzelme esetén, Lengyelország újjáalakítását tűzte ki célként, az un. Osztrák–lengyel megoldás alapján. Orosz–Lengyelországot egyesítették volna Galíciával, amely a Monarchia harmadik eleme lett volna (trializmus).

¹⁴ Gr. Stadnicki Władysław (1845–1915) a dunai folyószabályozási vállalat alkalmazottja. Kulcsár Adalbert újságíróval együtt toboroztak a légiókba, pénzt gyűjtöttek és propagandát folytattak.

¹⁵ Orosz–Lengyelországból származott, az 1905-ös forradalom után jött Budapestre, itt telepedett le. A lengyel munkások „Siła” (Erő) nevű szervezetének vezetője.

Néhány nappal ezelőtt az egyesület gyűlést tartott, amelyet jelenlétével megtisztelt sok jelentős és ismert személyiség. A gyűlés célja egy „pihenő ház” létrehozása volt a beteg és megsebesült légionisták számára. Hisszük, hogy Magyarországon támogatják és rokonszenveznek a légiók eszméivel, mert ez közös érdek.

A [lap] szerkesztőség[ének] megjegyzése: A Lengyel Légiók toborzó irodája az Erzsébet körút 14-ben található. Erről tájékoztat a tábla: A Lengyel Légiók Bizottsága. A fantázia egyenruhában szolgálatot teljesítő kinyitja az ajtót. Bent sok fiatal található. Mindegyikük be akar lépni a légiókba. Különböző iratokkal kell rendelkezniük, s akiknek rendben van, felkerülnek a listára. Sokan azt kérdezik, mikor mehetnek a frontra. Egyikük, aki a toborzóirodát vezeti, hozzám fordul, és azt mondja: hiányoznak az anyagi eszközeink, legutóbb több mint 600-an jelentkeztek, és nem tudjuk őket felszerelni.

[*Neues Budapester Abendblatt*, 1915. január 18. 1. o. Fordította: *Felső Géza.*]

6.

Magyarok a lengyel légióért

A lengyel légiókban jelenleg 600 magyar található, akikből egy különálló zászlóaljkat képeztek. Felszerelésükre nyilvános gyűjtés kezdődött Magyarországon, amelyet a Lengyel–Magyar Club véggez.

[*Piast*, 1915. február 14. 5–6. o.]

7.

[József] Haller alezredes¹⁶ levele Nyáry Albert báróhoz

1915. február 25.

Méltóságos Báró Úr!

Tehetetlen postánk következtében levelét a Rafajlowától Stanisławówig terjedő offenzíva – 1915. január 31. és f. év február 19. között – csak most kaptam meg, amikor sikerült pihenőt kapni harccsoportomnak is, kihasználva Miklósy itt tartózkodását, válaszolok, megköszönve azt a sok érdeklünkben mutatott jó szándékot és igyekezetet, ami úgy vélem közös ügy.

Az önkéntesek számára megszerzett laktanya, az utókezelteknek létesített intézmény már nagyon sok, és be kell kapcsolni a [Magyar–lengyel] Klubba a Budapesten tartózkodó légionistákat, akiket a vendégszerető magyarok elrontanak. Ezért a Légiók parancsnoksága nevében, kérésének megfelelően vezénylem [Andrzej] Waiser [Wais] századost Budapestre, mint a Légiók térparancsnokát, akit egyidejűleg felhatalmazok arra, hogy teljes vizsgálatát a jelentkező önkénteseknek végezze el, eskesse fel őket, szervezzen néhány századot és a kész, egyenruhával ellátott, kiképzett és felszereltet [századokat] a Légiókhoz irányítsa.

Báró úr nagy befolyással rendelkezik, ezért lehetséges, hogy a raktárakból tud nekünk biztosítani egyenruhát (különösen nadrágokat és cipőket, amelyekből nálunk teljes hiány van) és főként a Debrecenben elraktározott karabélyokból is. További kérem Méltóságos urat, hogy továbbra is foglalkozzék a Lengyel Légiók ügyeivel Magyarországon, és vegye gondoskodásába a sebesült és beteg légionistákat, valamint könnyítse meg nekik a Légiókhoz való visszatérést.

Kérem, szíveskedjen odahatni a megfelelő tényezőknél, hogy a légionistáknak ne adjanak pénzt, ami csak demoralizál, és a kaszárnyákban helyezzék őket az idősebbek felügyelete alá.

¹⁶ Haller József (1873–1960) nyugállományú osztrák–magyar tüzértiszt, százados (a szolgálatból még az első világháború előtt önként távozott). 1914-től a Lengyel Légiókban szolgál, alezredes, a 3. légiós gyalogezred parancsnoka. 1918-tól a lengyel hadseregben, vezérezredes (1919). Pilsudski államcsínyé után (1926) nyugdíjazták. A második világháborúban ismét szolgált a nyugat-európai lengyel hadseregben.

Ami közös ügyünket, szigorúan a légiós akciót [a magyar önkéntesek toborzását] illeti úgy vélem, hogy Európában jelenleg csak két ember van a politikában, akiktől minden függni fog, ezek Vilmos császár és gróf Tisza. Arra kell törekedni most, hogy ez utóbbit, ezt az elsőrendű diplomatát és politikust jól tájékoztassuk; s a mi ügyünkben ezt a Méltóságos úron kívül senki nem tudja elvégezni.

A jövő európai konstellációjában muszáj létrehozni Közép-Európában egy egyensúlyt. Amíg egy oldalon ott találjuk a német nyelvű nemzeteket, mintegy 100 millió fővel, addig, a másik oldalon azoknak a nemzeteknek kell csoportosulnia, akik kulturálisan közel vannak egymáshoz és összefűzi őket a történelem is.

Szeretnék rövidesen Budapesten lenni és tiszteletemet tenni a Méltóságos úrnál és megkérni, hogy mutasson be engem Tisza grófnak, és előkészítsem további tevékenységünk és reálisan számoljunk a legközelebbi, háború utáni jövővel.

József Hallenburg Haller alezredes

[Divéký 1939. dok. nr. XX.]

8.

*Haller alezredes távira Weiss [Andrzej] budapesti térparancsnoknak,
a légiók 3. gyalogezredbeli századosának*

Nadwórna, 1915. március 4.

A magyar önkéntes légiósok áthelyezésével [a lengyel légiókhoz a frontra irányítással] a továbbiakig várni, a felfegyverzett és felszerelt önkéntesek állásáról hírt adni.

[CAW I. 120. 46/22. A Lengyel Légiók budapesti gyűjtőállomása. Németből fordította Varga Anna Veronika.]

9.

*Haller alezredes távira Wais [Andrzej] budapesti térparancsnoknak,
a légiók 3. gyalogezredbeli századosának*

Delatyn, 1915. március 9.

A magyar légiós zászlóaljat, amint felszerelték, azonnal Kolomeába indítani, ugyanígy a lengyel légiósokat is, akiket ott [Magyarországon] összegyűjtöttek [toboroztak].

[CAW I. 120. 46/22. A Lengyel Légiók budapesti gyűjtőállomása. Németből fordította Varga Anna Veronika.]

10.

Haller József alezredes levele báró Nyáry Alberthez

Kolomea, 1915. március 16.

Felséges Báró Úr!

Van szerencsém értesíteni, hogy a Légiók Parancsnoksága szívesen látja katonái között, mint a Lengyel Légiók tisztjét. E tekintetben levelünket kezeihez elküldtük.

Rövidesen várom, hogy a legszívélyesebben üdvözljem nálunk a Lengyel Légiók tisztjét, báró Nyáry Albert hadnagyot.¹⁷ Természetesen a Parancsnokságon történt jelentkezése után különleges budapesti misszióra kap megbízást.

A tömértelen munka miatt zárom levelem, s tiszteletre méltó szívélyes kézfogással a lengyelek barátjának:

Haller alezredes

[Divéký 1939. dok. nr. XIX.]

¹⁷ Nyáry Albert tartalékos huszárszázados volt.

11.

Jan Dąbrowski¹⁸ jelentése Budapesti útjáról a Nemzeti Főbizottságnak (Részlet)

Oświęcim, 1915. március 17.

A Katonai Főosztály (Oświęcim) E. O. 17/915 sz. iratában jelölt kérdésekkel kapcsolatban az alábbi jelentést teszem.

1) A légiók katonai hatóságai és a Nemzeti Főbizottság által kinevezett meghatalmazott képviselők Budapesten: Tadeusz Stamirowski (lakik Nefejejs u 17, 15. ajtó) valamint Andrzej Wais¹⁹ százados (K. u. K. Platzkommando, Váci utca), akit a Lengyel Légiók Főparancsnoksága nevezett ki budapesti térparancsnoknak.

Stamirowski illetékessége kizárólag a politikai ügyekre terjed ki, míg az összes katonai kérdés, ebben az önkéntesek szervezését és elutaztatását Wais százados kezébe helyezte A Lengyel Légiók Főparancsnoksága. Stamirowski csak Nyáry Albert bárót, a Magyar-Lengyel Klub²⁰ elnökét, mint befolyásos személyt kérte meg, hogy segítsen a térparancsnoknak az önkéntesek felszerelésében. A báró a legközelebbi napokban a légiók főparancsnokságához utazik, hogy mint tartalékos [huszár] belépjen a légiókba, és ebben a minőségében vegyen részt a további munkában.

2) Magyarországon nem engedélyezik a nyilvános toborzást. A hatóságok azonban nem ellenzik az önkéntes jelentkezők fogadását. Ezt megelőzően, két részben már küldtek önkénteseket a Légiókhoz Stadnickinak köszönhetően – aki ezt az akciót szervezi. Összességében 200 főt küldött, ennek ellenére – ahogy tájékoztatott engem Stamirowski delegátus és Nyáry báró – valójában nem sokan kerültek a Légiókhoz, illetve maradtak ott, jelenleg arról van szó, hogy a harmadik, valószínű utolsó szállítmányt, sikeresebben bonyolítsák le, amire utaló biztató jelek vannak. Az önkéntesek száma, akik jelenleg jelentkeztek, eléri a 800-at, és kétszer ennyit kellett elutasítani alkalmatlanság miatt. Listájuk a Honvédelmi Minisztériumhoz kerül, ahol az ismételten orvosi vizsgálat után az engedélyt megadják. Nem eldöntött kérdés, hogy ők majd egy különálló egységet alkotnak, vagy a már létező légiós egységekhez osztják be őket. Haller alezredes a Légiók Főparancsnoksága nevében küldött és Budapestre március 5-én megérkezett táviratában azt az utasítást adta, hogy egyelőre ne küldjenek önkénteseket, ami pillanatnyilag így halasztódik. Ezeket az embereket, akik többségükben vidéken laknak, Budapestre kell hívni, s a formásokok elintézése után lehet a légiók főparancsnokságához küldeni. Tudva, hogy a jelentkezettek egy részére különböző okok miatt nem lehet számítani, a kérdés megfelelő lefolyása esetén többre mint két század kiszállítására nem jöhet szóba. [...]

[ANK NKN sygn. 62., mikrofilm 110252. Nyomtatásban: *Dąbrowski* 1977. 146–147. o.]

¹⁸ Dąbrowski Jan (1890–1965) krakkói egyetemi tanár, a középkori lengyel–magyar kapcsolatok kiváló ismerője. Az első világháború alatt a Nemzeti Főbizottság katonai osztályának magyar- és sajtóreferense. 1934-től a Pázmány Péter Egyetem díszdoktora, a Magyar Tudományos Akadémia (1924), a Magyar Történelmi Társulat tiszteletbeli tagja (1929), a Petőfi Sándor Társaság (1924) tagja, a Lengyel–Magyar Társaság elnöke Krakkóban. A Magyar Érdemkereszt a csillagokkal kitüntetés tulajdonosa.

¹⁹ 1915 februárjában nyílt meg, a. Molnár utca 47-ben. 1915 júliusától a lengyel légionáriusok gyűjtő és elosztó telepe (Stacja Zborna i Transportowa Legionistów Polskich – Transport und Sammelstelle für polnische Legionäre beim m. K. u. K. Platzkommando in Budapest). Utolsó működési helye a Mehmed szultán utca 11-ben volt.

²⁰ Budapesten alakult 1912-ben. Az alapító ülés jegyzőkönyvét lengyelül és másolatban lásd: AAN Pos. RP w Budapeszczie, sygn. 112.

12.

Jan Dąbrowski jelentése budapesti útjáról a Nemzeti Főbizottság katonai főosztályának (Részlet)

Krakkó, 1915. március 18.

A nekem adott utasítás szerint jelentkeztem Bécsben a Nemzeti Főbizottság főtítkáránál, dr. Sokolnickinél,²¹ ezután pedig Budapestre utaztam, ahol március 2–8 között tartózkodtam.

Hivatkozva a pénzügyi főosztálynak pénzügyi kérdésekben és a katonai főosztály Ósiewiczimben levő kirendeltségének katonai kérdésekben leadott jelentéseimre, mely utóbbira az utasítást a főosztálytól kaptam, a következőket jelentem.

I) Az általános helyzet. A Nemzeti Főbizottság egyedüli meghatalmazottja Budapesten Tadeusz Stamirowski (címe Nefelejts utca 17. 15. ajtó). Stamirowski egy bizottságot alapított, melynek tagjai: Nyáry Albert báró (Népszínház u. 47.), Stadnicki gróf és Biernacki úr.

Közülük csak a magyar Nyáry báróra lehet számítani, aki... Biernacki munkás, aki szorgalmas és alkalmas munkatárs, de nem alkalmas önálló munkára. Stadnicki gróf jóindulatú, sok jót cselekedett, de már idős, külön ember, akinek nem szerencsés nyilvános gyűjtőakciója (lásd az idézett jelentést) a Magyar–Lengyel Légio javára, küldöttségünknek sok kárt okozott (éppen ezért Stamirowskin keresztül azt kértem, hogy azt fejezze be). Az akciótól teljesen távol kell tartani Kulcsárt, ahogy engem tájékoztattak, ő egy túlfűtött újságíró,²² aki valójában Stadnicki titkára, a Lengyel–Magyar Légio szervezési bizottságában a helyben szerzett információk szerint fizetett alkalmazott, abból a pénzből, amit a légio javára gyűjtöttek, s ez nem javítja a bizottság gazdálkodását.

Mindezt figyelembe véve el kell ismerni, hogy a térparancsnok kinevezése szerencsés, akinek a Légio Főparancsnoksága parancsa szerint kezébe kerül az önkéntesek szervezése, ami annál is inkább pozitív dolog, mert Nyáry báró, aki eddig távol tartotta magát az akciótól, mert attól tartott, hogy egy újságíró felkapja a bizottság pénzügyi helyzetét, azaz Stadnickiét, aki a hatóságoktól kérte a név szerinti gyűjtés engedélyezését, senkit annak közelébe nem enged. Jelenleg, miután a légio főparancsnoksága a saját kezébe vette az önkéntesek kiszállítását, Stadnicki nem csak a támogatását ígérte [ebben az ügyben], hanem mint volt tiszt, kérte a légioba való felvételét, hogy ilyen minőségben vehessen részt a további szervezési munkában.

Wais százados térparancsnok munkájáról, aki nem sokkal elutazásom előtt érkezett meg, nem adhatok semmilyen információt. Csak azt tudom, hogy a fenti változások, hogy ti. Stadnicki kompetenciáját más kapta, ez nem csak az ő elégedettségét váltotta ki, hanem Kulcsárét is, aki így feleslegessé vált.

Ellenben kapcsolatba léptem Syntinis²³ báróval, az ő gondolata volt, hogy a légiónak zászlót adományozzanak [a magyarok], és mivel a fiatalokra hatással van, még nem egy ügyben lehet segítségünkre.

II. A Légiókról szóló magyar [nyelvű] broszúra.²⁴

A broszúrát a nyelvi igazítás után, egyetértésben Stamirowskival, Nyáry báró kezeire bízam, aki egy havi folyóirat főszerkesztőjeként elintézi a dolgot a cenzúrával és a nyomdai költségek csökkentését is.

Nagyon kérem, hogy a leggyorsabban forduljanak dr. Sokolnicki főtítkárhoz, hogy az ő kezére lesz elküldve a megígért a 120 korona nyomdaköltség, mert annak mielőbbi megjelenése számunkra nagyon kívánatos. [...]

[ANK NKN sygn. 62., mikrofilm 100252. Nyomtatásban: *Dąbrowski* 1977. 148–149. o.]

²¹ Michał Sokolnicki (1880–1967) a Nemzeti Főbizottság főtitékára, 1918 után lengyel diplomata.

²² Kulcsár Albert újságíró Budapesten.

²³ Syntinis Gyula (1892–1922) nagybányai földbirtokos fia, a Magyar–Lengyel Klub tagja, polonofil.

²⁴ A lengyel légio. Írta *Dąbrowski János*. Budapest 1915. 2. bővített kiadás.

13.

A magyar hatóságok megtiltották a légiókba való toborzást

[1915]

Feljegyzés

Mivel a katonai hatóságok betiltották a toborzást, ezért a Magyar–Lengyel Légio további munkálatai is beszüntetettek.²⁵

A Nemzeti Főbizottság tudomásul fogja venni ezt a jelentést f. év május 5-i ülésén, és köszönetét fogja kifejezni báró Władysław Stadnickinak hazafias tevékenységéért [a két utolsó szó olvashatatlantlan].

[ANK NKN sygn. 62. Tollal írt feljegyzés, egy cetlin az iratcsomóban. Címzés, dátum, aláírás nélkül.]

14.

A Lengyel Légio cs. és kir. főparancsnoksága. Eligazítás (Részlet)

Tábori posta 355. sz.

1915. július 6.

Elbocsátom a Légio 3. sz. kiegészítő zászlóaljából Lukács Eleket, Kovács Istvánt, Hirth Károlyt. Az elbocsátottak jelentkezzenek a térparancsnokságon Piotrkowban, innen a bécsi térparancsnokságra lesznek előállítva, amely elszállítja őket a budapesti térparancsnoksághoz, ahol sorozó bizottság elé állnak.

Durski altbgy a légio főparancsnoka

[ANK NKN sygn. 436., mikrofilm 100647. Németből fordította Varga Anna Veronika.]

15.

Meghívó „A Lengyel Légionáriusok Otthonának” felszentelésére

A lengyel légionáriusok Budapesti Gyűjtő és Elosztó-Telepének Parancsnoksága és a Legfőbb Nemzeti Bizottság magyarországi Kirendeltsége tisztelettel meghívják „A Lengyel Légionáriusok Otthonának” felszentelése alkalmával a belvárosi főplébánia-templomban (IV. Eskü tér) 1915. október 3-án lefolyó egyházi ünnepségre.

²⁵ Egy lengyel szerző közelmúltban megjelent munkájában lelhető fel, miért nem sikerült a légio felállítása, és miért tiltotta be a magyar Honvédelmi Minisztérium 1915. március 19-én az önkéntesek végleges toborzását. Idézi Marian Kukielt, a Krakkói Nemzeti Főbizottság Katonai Bizottságának különleges feladatokat ellátó összekötő tisztjét, akit tájékoztattak az illetékesek Budapesten a felállításra kerülő magyar–lengyel légio felosztatásáról és a további (nyílt) toborzás betiltásáról. A Honvédelmi Minisztérium az általános mozgósításban tapasztalható kaosszal, és azzal indokolta a felosztatást, hogy minden harc képes férfire szükség van. Kukielt, aki 1914. szeptember 4. és 15. között tartózkodott Budapesten, dolga végezetlenül távozott. A lefolytatott beszélgetésekből azt a következtetést vonta le, hogy „a legjobb megoldása ennek a majdnem patthelyzetnek nevezhető esetnek az lenne, ha bármi áron elkerülhetnének a [magyar–lengyel] légio hivatalos úton való felosztatását, ugyanakkor sikerülne átvinni a légio csírát Galíciába, fenntartva a magyar–lengyel szövetség szimbólumát, amit a soraiban résztvevő magyar önkéntesek jelentenének.” Nem sikerült. A nyílt toborzást a Honvédelmi Minisztérium betiltotta, de suba alatt egészen az előbb említett időpontig, 1915. március 19-ig megengedte. Mintegy 600 önként jelentkező ki is utazott a frontra a Lengyel Légio kba. (A kiképzést Galíciában kapták meg.)

Az ünnepély rendje:

Reggel 9 órakor szentmise, amit Bandurski László dr. leMBERGI püspök szentbeszéde követ.

Łuczynski János

a lengyel légionárusok budapesti parancsnoka

Stamirowski Tadeusz

Dąbrowski János

A Legfőbb Nemzeti Bizottság

kiküldöttei

[ANK NKN sygn. 62. Eredeti magyar és lengyel nyelvű meghívó, nyomdai kiadásban.]

16.

A lengyel légiók budapesti gyűjtőállomásának életéből

Budapest, 1916. január 13.

A háború folyamán életre hívták a lengyel légiók gyűjtőállomását Budapesten. Łuczynski [Jan] százados szerint – aki jó néhány hónapig volt parancsnoka – a várostól kapott helység (Múzeum körút 11.) biztosítja a Magyarország egész területén kórházból elbocsájtott légiosoknak a kényelmes elhelyezést, akik rövid pihenő után utógyógykezelésre vagy a kiegészítő zászlóaljakhoz távoznak. A magyar társadalmi élet képviselői jelenlétében a házat [Władysław] Bandurski püspök²⁶ [1915] november 3-án, Mindenszentek napján szentelte fel. A légionisták megkoszorúzták Budapesten nyugvó bajtársak sírját, többek között Monasterski hadnagyét, aki a lowczóweki harcokban szerzett sebesüléseibe halt bele. Novemberben dr. Jan Dąbrowski²⁷ vetített képes előadást tartott az [1831-es] novemberi felkelés emlékére.

A légiók 3. századában szolgáló Paslawski Stefan százados, a gyűjtőállomás jelenlegi parancsnoka arra törekedett, hogy a légionisták számára, különösen azokéra, akik az elmúlt karácsonyt a lövészárkokban töltötték, szent-esti ünnepet rendezzen. A Nemzeti Főbizottság katonai osztálya, a központi karácsonyi ünnepeket rendező bizottság és a leMBERGI hölgy bizottság anyagi támogatásával szent-esti ünnepet rendezett. Az irányítást Zsembery István, a Magyar Vöröskereszt alelnöke végezte, aki a lengyel légiók nagy barátja. December 23-án a gyűjtőállomás nagytermében jöttek össze a légionisták, és a kórházi betegek, akiket a „Katolikus Kör” tagjai látogatnak, miközben az egyik légionista megköszönte a női bizottságnak és Zsembery Istvánnak a szervezési munkát, aki válaszában elmondta, hogy örömmel tölti el az, hogy itt látja a lengyeleket és a magyarokat, akik a harctéren vérüket ontják a közös ügy érdekében.

December 24-én a régóta tervezett szent-estét alaposan megszervezték a légionisták – a gyűjtőállomás parancsnoka lelkes szavakkal ösztönözte a katonákat, hogy tartsanak ki az ellenséggel vívott harcban és sikert kívánva, különösen a [Nemzeti Főbizottság] katonai főosztályát éltető köszöntőt mondott, majd [Tadeusz] Stamirowski a Nemzeti Főbizottság [budapesti] delegátusa fejezte ki a független Lengyelország harcosai iránt érzett hódolatát, a sikerre és a légionisták egészségére ürtette poharát. Ezután kiosztották a Lembergől küldött ajándékokat, majd katonadalokat, karácsonyi énekeket énekeltek a kivilágított karácsonyfa mellett, s az ünnep ezzel ért véget.

[*Gazeta Polska*, 1916. január 19. 2. o.]

²⁶ Bandurski Władysław (1865–1932) leMBERGI r. k. püspök. A lengyel légiók és a lengyel ügy nagy támogatója. Többször járt Magyarországon az első világháború alatt. 1918 után a lengyel hadsereg tábori püspöke.

²⁷ Lásd a 18 sz. jegyzetet!

17.

*A Lengyel Légiók cs. és kir. Főparancsnoksága. Eligazítás
(Részlet)*

Tábori posta 355. sz.

1916. május 9.

A Karácsfalva²⁸ alatt elesett lengyel légiósok emlékművének ünnepélyes leleplezésére május 13-án kerül sor Nagybányán (Észak-Magyarország).²⁹ A II. dandár részéről az ünnepségre utazó tiszti küldöttség tagjainak nevezem ki a következő tiszteket:

Zygmunt Zielinski a légiók főparancsnokságától,

Marian Januszajtist a 2. gyalogezredtől,

Kazimierz Łukowski századost és Iwony Gyżycki alhadnagyot a 3. gyalogezredtől,

Mieczysław Boruta-Spiechowicz alhadnagyot a 2. gyalogezredtől.

Ezentisztek az utazásrészleteiről tájékoztatást fognak kapni innen [a Légiók Főparancsnokságától] és akkor utazási okmányokat is kapnak.

[ANK NKN sygn. 434., mikrofilm 1000648. Németből fordította Varga Anna Veronika.]

18.

A Lengyel Légiók parancsnoksága a cs. és kir. 68. gyalogezrednek Prágában³⁰

Exh. No. 671

Dęblin, 1917. február 1.

Ezúton közöljük, hogy a csapatparancsnokság 1917. január 30-i 30. sz. parancsával az alább feltüntetett Mikházi József légióst a cs. és kir. hadseregbe való átlépés céljából a légió alakulatából elbocsátottuk, és oda áthelyeztük.

[CAW I. 120.1. sygn. 360. Eredeti gépirat. Németből fordította Varga Anna Veronika.]

19.

A Lengyel Légiók parancsnoksága a cs. és kir. élelmezési raktárnak Budapesten

Exh. No. 2105 KG

Varsó, 1917. május 10.

Ezúton közöljük, hogy a csapatparancsnokság 1917. május 7-i parancsával az alább feltüntetett katonákat, akiket ez idő szerint a lengyel légióba soroztak, immár saját kérésükre a légió alakulatából elbocsátottuk, és oda [Budapestre] áthelyeztük, mégpedig Fazekas Illést, Fejes Istvánt, Kaposi Károlyt, Guth Jánost és Cseh András gyalogosokat.

[CAW I. 120.1. sygn. 360. Gépirat. Németből fordította Varga Anna Veronika.]

²⁸ Ma Karacsin, Kárpátalján, a nagyszöllősi járásban.

²⁹ Ma Baia Mare, Romániában.

³⁰ A magyarországi kiegészítésű szolnoki cs. és kir. 68. gyalogezredről van szó, amelynek pótkerete az első világháború idején Prágában működött. A parancsban megnevezett Mikházi József valószínűleg ennek az ezrednek a kiegészítési területéről származott.

20.

A lengyel légionisták emlékünnepe

A háború befejezése óta első bajtársi találkozójukat tartották a május 3-i lengyel nemzeti ünnep³¹ kapcsolatban azok, akik a világháborúban magyar részről a lengyel légiókban szolgáltak. A találkozó előtt ülés volt, amelyen a légionisták társasága ügyvezető elnökké Miklósy³² Ferdinánd Leót választotta meg. Ezután a VII. kerületi függetlenségi pártkörben vacsora volt, amelyen melegen ünnepelték Synek Edét, a Lengyel Légionisták Szövetségének varsói kiküldöttjét. Vasárnap reggel a légionisták a Kerepesi temetőben felkeresték Abancourt Károly,³³ Woroniecki Miciszláv³⁴ herceg és gróf Stadniczki László sírjait, majd a Kossuth Mauzóleumhoz mentek, ahol Sierminski János tartott beszédet. Ezután a kőbányai katolikus templomba vonultak, ahol Kálló Ferenc honvéd tábóri főlelkész tartott szentbeszédet. Délután a kőbányai kaszinóban bankett volt. P. Ábrahám Dezső³⁵ méltatta a nap jelentőségét s a magyar lengyel testvériséget. Bankett után a légionisták kivonultak a hősök temetőjébe, a légionisták sírjához, ahol Markos Gyula imát mondott és ifjú Votisky Antal beszédet.

[*Magyar Hírlap*, 1930. május 6.]

21.

Bejelentőlap a Légiós Kereszt odaítélése tárgyában

Keresztnév, utónév, rendfokozat, foglalkozás: Cziboly Ferenc, szabó

Lakáscíme: Nagykanizsa

Háború előtti paramilitáris szervezetbe tartozás, hol milyen, mikor: –

Légiós szolgálat: (melyik ezredben, alegységben milyen időszakban?): 1914 szeptemberétől az I. dandár 1. gyalogezredben, 1915. november 20-ig. Mint háborús hadirokkant elbocsájtva a légiós szolgálatból.

Megsebesült-e, mikor, hol? Igen, 1914-ben, Lemberg közelében

Háborús hadirokkant? Igen

Milyen háborús lengyel kitüntetései vannak? (az odaítélés száma) –

Rendelkezik-e és milyen légiós jelvénye van? –

Igazolás száma: –

Aktívan szolgál? (megadni a csapattestet) –

Állt-e hadbíróság előtt, folyik-e ellene jelenleg eljárás? –

(Milyen tárgyban?) –

Elítélték-e becsületbíróság által? Jelenleg van-e ilyen ügye? –

A Légionisták Egyesületének tagja? Hol? Budapesten

A jelvényért járó illeték 7,50 zl. (hét egész öt tized zl) 1930. július 20-án befizetve a Lengyel Légionisták Egyesülete Központi Vezetőségének P. K. O. 7822. sz. csekszámlájára.

[Az ív hátlapján többek között:]

³¹ Az 1791-es Alkotmány ünnepe.

³² Neve több változatban szerepel az iratokban: Miklósi, Miklósy, Miklóssy, 1945 után Miklósi.

³³ Abancourt Károly (Karol) (1811–1849) Dembinszky tábornok hadsegéde, Újszegeden esett fogságba 1849-ben, Haynau felakasztatta. A Kerepesi temetőben nyugszik.

³⁴ Hg. Woroniecki Mieczysław (1825–1849) az első császári dragonyos ezred hadnagya. Belépett a Honvédségbe, végigharcolta a szabadságharcot. Honvéd ezredes. Az újszegedi csatában sebesülten esett fogságba. Korábban Haynau ezredtársa volt, de felakasztatta. A Kerepesi temetőben nyugszik.

³⁵ P. Ábrahám Dezső (1875–1973) jogász, 1919. július 12. és augusztus 12. között a harmadik szegedi kormány miniszterelnöke. Rövid miniszterelnökségét nagyra értékelte a kommunista rendszer titkosszolgálat, amely kitüntetett figyelemmel kísérte személyét, 96 éves koráig megfigyelték.

A kitüntetést a bizottság odaítélte 1931. szept. 4.
 Az oklevél száma: 8314
 [Kék íróval rávezetve:] 1932 márciusában az Egyesülethez elküldve Budapestre.
 A volt légiósok nyilvántartásába felvéve
 [Olvashatatlan aláírás]
 A Hadtörténelmi Levéltár pecsétje Varsóban.

A bejelentkező aláírása
 Cziboly Ferenc s. k.
 1930. július 30.

[AAN ZLP KN sygn. 92. Eredeti, A4-es formátumnál nagyobb nyomtatvány.]

22.

Budapesti légionisták a tarnowi kongresszuson és Bem József sírjánál

Tarnowban nagy érdeklődés mellett zajlott le a légionisták kongresszusa, amelyen a légionisták magyar csoportja is részt vett. A budapesti küldöttséget Nowy Sącznál³⁶ a lengyel határon nagy szeretettel üdvözölték, kivonult az 1. számú lövészezred s a magyar delegációt Kaczmarczyk őrnagy és Sobierajski alelnök köszöntötték, s a beszédre Rátskay Vilmos, a lengyel légionisták kapitánya³⁷ válaszolt. A tarnowi kongresszuson a legionista szervezetek közül 14 körzetben csoportosult egyesületek jelentek meg. A táborozásra megérkezett Mościcki köztársasági elnök³⁸ és Prystor miniszterelnök³⁹ vezetése alatt a kormány több tagja. A köztársasági elnök előtt lefolyt tisztelgés után beláthatatlan tömeg sorfala között vonultak zászlóik alatt az Ismeretlen Katona emlékművéhez, ahol először a lodzi legionisták tették le először koszorújukat. Délben díszebéd volt, amelyet megelőzően a köztársaság elnöke külön kihallgatáson fogadta Miklósi Ferdinánd Leót, a Légionisták Társasága [Egyesülete, magyarországi] elnökét. Délután Bem tábornok sírját koszorúzták meg, a magyar delegáció koszorúját vitéz Falvy Dezső és Szádeczky Vidor helyezték el. Este ünnepélyes fogadás volt a Városházán. A magyar delegációt igen szívélyesen búcsúztatták el s hazafelé az útvonalon is nagy ünnepségekben [ünneplésben] volt része. Különösen Rzeszów város közönsége részesítette a magyar légionistákat meleg fogadtatásban. Krogulski polgármester üdvözölte a magyar küldöttséget, melynek nevében Rátskay Vilmos őrnagy válaszolt nagyhatású beszéddel. A budapesti légionisták küldöttsége szerdán érkezett haza.

[Újság, 1931. augusztus 13.]

23.

Meghívó bajtársi találkozóra

Bajtársi találkozókkal kapcsolatban közöljük, hogy

1) Augusztus 19-én este ½ 11 óráig a X. ker. Népligeti nagyvendéglőben van szolgálatban rendezőségünk, ahol véglegesítjük másnapi programunkat.

2) 20-án délelőtt 11 órakor a X. ker. Kápolna téren gyülekezünk, ½ 12 órakor a lengyel katolikus templom előtti térségre vonulunk ahol az 1849-ben kivégzett Sławski Félixnek szülő emléktáblát leplezzük le. 1 órakor társas ebéd (menü 1,50 Pengő) a Kőbányai Kaszinóban.

½ 4 órakor közgyűlés. Telefon információ: József 41-7-37 számon.

³⁶ Nowy Sącz nem határállomás.

³⁷ Rátskay Vilmos nem volt a lengyel légiósok kapitánya. A magyar légiós szövetség tagja volt, akit később eltávolítottak a szervezetből, miután kiderült, hogy nem volt sem őrnagy, sem légionista, sem tanár.

³⁸ Mościcki Ignacy (1867–1946) kémikus, egyetemi tanár Fryburban, köztársasági elnök (1926–1939).

³⁹ Prystor Aleksander (1874–1941) lengyel miniszterelnök (1931–1933).

Vasúti jegyét tartsa meg, mert azzal visszafelé a határig ingyen utazhat. Estleges programváltás illetve bővülés, a lapokban! Ha olcsó elszállásolásra igényt tart jelentse be. Okvetlen várjuk!

Üdvözzel:

Związek Legionistów

Légionisták Társasága

Budapest, 1931. augusztus hó

X. Szabóky u. 58.

[AAN ZLP KN sygn. 91. Sokszorosított másolat.]

24.

Lengyel légionisták bajtársi találkozója

Szent István napja alkalmából tartották bajtársi találkozójukat a volt lengyel légionisták. Részt vettek a Sławski emléktáblához történt felvonuláson, és megjelentek az Apaffy utcai lengyel katolikus templomban tartott misén. Ők rendezték azt az impozáns ünnepséget is, amely a templom falába helyezett Sławski tábla leleplezésénél zajlott le. A leleplezésnél a Kispesti Dalárda Doschrte Mátyás dr. elnök és Marján György karmester, továbbá a „Remény Dalkör” Farkas Imre alelnök és Bottlik Béla karnagy vezetésével, továbbá a Fővárosi Iparos Dalárda és a „BESZKÁRT”⁴⁰ zenekara szerepelt. Az ünnepség után, a Kőbányai Kaszinóban bankettet rendeztek, amelyen Miklósi Leó elnök a kormányzót, nemes Erdőss [Erdeős] László százados Mościcki elnököt és Pilsudski marsallt, Hajts Árpád tábornok Stankiewicz Wojciech Krakó városának és a krakkói szabócéhek kiküldöttjét köszöntötte fel. Hatásos beszédet mondott Gábory Ignác dr., a Kőbányai Kaszinó elnöke, P. Markos Gyula egy Sławskihoz intézett versét olvasta fel és végül vitéz Falvay Gyurián Dezső, Mach Leó⁴¹ konzulatusi titkár üdvözölte. Stankiewicz Wojciech Krakó város és a krakkói szabócéh kiküldötte az utolsó évszázad magyar-lengyel vonatkozásairól beszélt és arról, hogy a magyar-lengyel barátság nem frázis s hogy a mai összeköttetés főként a lengyel légionárusok között túlnőtt a barátság keretén és igazi testvériséggé válik, a leendő közös munka. A magyar-lengyel barátságról tartott beszédet Müller Antal képviselő, fővárosi bizottsági tag, és Kövér József, a Férfiszabók Ipartestületének alelnöke, valamint Egyedi Barnabás. A társas ebéd után közgyűlés volt., amelyet Miklósy elnök nyitott meg, majd Poputh Árpád titkár terjesztette elő jelentését az egyesület múlt évi működéséről. Végül az új tisztsíkart választották meg. Alelnökök lettek: Rátskay Vilmos dr., őrnagy, Erdős László százados, titkár: Poputh Árpád, jegyző: Muntyán Gábor, háznagy: Bornemissza Sándor, ügyész: Szopkó László dr., pénztáros: vitéz Falvay Gyurián Dezső. Választmányi tagok: Olesch Jenő, Szádeczky Vidor, Vargha Gyula, Siermínczky [Sierminski] János, Gasch Oszkár, Galotsik Imre, Kozsenyi Endre, Kulhavi Mihály, Szivák István, Weiss Kálmán és Oleksák János dr.

[*Budapesti Hírlap*, 1931. augusztus 23.]

25.

Leleplezték Sławski Félix lengyel légionista emléktábláját

A lengyel légionisták bajtársi találkozója alkalmából leplezték le az 1849-ben vértanúságot szenvedett Sławski Félix krakkói szabó emléktábláját. Ott volt többek között 600 éves zászlajával a Férfiszabó-ipartestület és a hozzája csatlakozott Szabóiparosok Köre, Szabómesterek Országos Szövetsége, a Férfiszabó Munkaadók Egyesülete, a Baross Szövetség szabóosztálya, a keresztény

⁴⁰ „BESZKÁRT” – az 1922-ben alapított Budapest Székesfőváros Közlekedési Részvénytársasága.

⁴¹ Mach Leon (? – ?) konzuli titkár Budapesten. Osztrák származású, magyar feleséggel lengyel szolgálatban. A budapesti lengyel konzulátusról lásd: *Skóra* 2005.

Iparosok férfi szabóosztálya. A Kápolna térről a BESZKÁRT zenekarának hangjai mellett lovas rendőrök és rendőrök díszcsapata Gresch Zoltán és Olesch Jenő rendőrfelügyelők – mindketten volt légionisták –, valamint a Légionisták Egyesülete vezetésével menetben vonultak fel az Apaffy utcai lengyel katolikus templom elé. A templomban mise volt, amelyet Markos Gyula celebrált, előzően pedig Wronka Andrzej dr lengyel pap prédikált. Ott voltak: Lepkowski Szaniszló lengyel követ,⁴² Lubomirski István herceg lengyel ügyvivő,⁴³ Bucsánszky Bertalan előjáró, Amant Zoltán főhadnagy a Hadtörténeti Múzeum képviseletében, a MEFHOSZ⁴⁴ külügyi hivatalának küldöttsége, a párizsi „Líra” Magyar Dalkör, Korsak Raymund a báró, a Lengyel Távirati Iroda kiküldöttje. A Fővárosi Iparos dalkör a Himnusszal nyitotta meg, az ünnepséget, amelynek első szónoka, Müller Antal képviselő, szabómester kegyeletének adott kifejezést. Miklósy Ferdinánd intésére lehullott a lepel a Bodos Aladár és Görcs Lajos által készített tábláról. A táblát a székesfőváros nevében Cserhalmy Jenő a műemlékek felügyelője vette át. Majd a közönség tüntető lelkesedése közben lépett a szószékre Steinkiewicz Wojciech, Krakkó városának és a krakkói szabócéhnek a kiküldöttje.

[Magyarság, 1931. augusztus 23.]

26.

Ünnepélyesen átadták a „Függetlenségi Keresztet” Budapesten

Ezekben a napokban küldték el [Varsóból] Frideczky Alfréd volt légionistának a Függetlenségi Keresztet és egyúttal kiváló harctéri szolgálataért a Vitézségi Keresztet. Ez utóbbi azért késett sokat, mert csak az utóbbi években jött létre a kapcsolata volt magyar és lengyel légionisták között. A kitüntetések a „Vass József” kórházban adta át egy delegáció, melynek tagjai volt légionisták, Miklóssy Ferdinánd Leó vezetésével. Poputh Árpád a Légiós Egyesület titkára Budapesten és Bunda Dezső beszéltek a kitüntetéshez, ez alatt Muntján Gábor a kitüntetett mellére tűzte a kitüntetések.

A végén Frideczky emlékezett a lengyel és a magyar légionisták bajtársaságára, amely él a mai napig. Miklóssynak és Kazimierz Osmecki Iraneknak⁴⁵ köszönte meg, hogy foglalkoztak ügyével.

[AAN ZLP KN sygn. 313. *Kurjer Polsko-Węgierski* nr. 11. stycznia 1932. Stencilezett példány az iratcsomóban.]

27.

A Lengyel Légionisták Egyesületének częstochowai szervezete a varsói központnak

Dz. L. 161/32

Częstochowa, 1932. június 22.

A helyi szervezet vezetősége mellékletben megküldi azoknak a légionista magyaroknak a listáját, akik a Lengyel Légionisták Egyesületének tagjai Budapesten, és kéri, hogy kitüntetésüket – „Légiós Kereszttel”, „Lengyelország védője Éremmel”, valamint „Függetlenségi Éremmel”, ill. „Függetlenségi Kereszttel” – tekintse át, és sürgősen foganatosítsa.

Az elnök helyett Antoni Korkowski s. k.

Lucjan Nanys s. k. titkár

⁴² Lepkowski Stanisław (1892–1962) budapesti lengyel követ (1931–1936).

⁴³ Hg. Lubomirski Stefan (1862–1941) ügyvivő a lengyel követségen.

⁴⁴ MEFHOSZ – Magyar Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Országos Szövetsége. Alakult Budapesten 1920-ban, 1945 februárjában az Ideiglenes Nemzeti Kormány feloszlatta.

⁴⁵ Iranek Kazimierz Osmecki (1897–1984) légionista, 1918-tól a lengyel hadseregben szolgált, 1945-től Londonban élt.

<i>Sorszám</i>	<i>Név</i>	<i>Rendfokozat</i>	<i>Szolgálati hely</i>	<i>Megjegyzés</i>
1.	Bácsi Lajos	őrvezető	4. gy.e. III. zlj. 4. szd.	
2.	Barabás Albin	közlegény	2 és 5 gy.e	
3.	Bajusz József	közlegény	2. gy.e. III. zlj. 4. szd.	
4.	Bíró Géza	közlegény	3. gy.e. III. zlj. 10. szd	
5.	Blok Mihály	őrmester	3. gy.e. I. szd	
6.	Cziboly Ferenc	közlegény	1. gy.e. 6. szd. 1. szakasz és altisztképző szd.	
7.	Celtner Ferenc	őrvezető	2. gy.e. II. zlj. 7. szd.	
8.	Dénes Sándor	közlegény	2. gy.e.	
9.	Drotleff Ede	szakasz-vezető	2. gy.e.	
10.	Frideczki Alfréd	őrvezető	1. gy.e. 3 dd. 5. zlj	
11.	Fiedl Ferenc	szakasz-vezető	3. ul.e.	
12.	Greschner B László	közlegény	3. gy.e. III. zlj.	
13.	Dr. Győry Ernő	orvos	2. gy.e.	
14.	Heiger József	közlegény	2. gy.e.	
15.	Hain Ferenc	közlegény	2. gy.e.	
16.	Hirt Károly	közlegény	2. és 1. gy.e.	
17.	Horváth Lajos	tizedes	2. gy.e.	
18.	Juhász János	közlegény	2. kieg. zlj.	
19.	Kulhavi Mihály	közlegény	2. gy.e.	
20.	Koncz Ferenc	közlegény	telefon ae.	
21.	Kiss Jenő	közlegény	2. gy.e.	
22.	Kovácsy Árpád	közlegény	2. gy.e. 4 és 6. szd	
23.	Kócsy Lajos	közlegény	3. gy.e. 7. szd., 2 és 4. gy.e.	
24.	Kepler Károly	tizedes	5. gy.e. II. zlj. 3. szd.	
25.	Kiss Sándor	közlegény	3. gy.e. III. zlj. 3. szd	
26.	László László	közlegény	3. gy.e.	
27.	László Mihály	közlegény	3. gy.e.	
28.	Lukács Elek	közlegény	kieg. zlj. Piotrków	
29.	Laczkó Géza	törm.	2. gy.e.	
30.	Lebi Sándor	közlegény	2. gy.e. 7. szd.	
31.	Molnár Árpád	őrm. egy éves önkéntes	4. gy.e. géppuskás szakasz	
32.	Muntyán Gábor	tizedes	2. gy.e. 7. sz.	
33.	Morvay János	őrvezető	6. gy.e.	
34.	Miklóssy Ferdinánd Leó	offiziers aspirant ⁴⁶ podchorąży	2. és 3. gy.e.	
35.	Marosán Géza	közlegény	2. gy.e. 7. szd	
36.	Markovszky József	közlegény	2. gy.e. 6. szd	
37.	Milancsik Ede	közlegény	2. gy.e.	
38.	Milancsik József	közlegény	2. gy.e.	
39.	Majni József	közlegény	2. gy.e. 5. szd.	

⁴⁶ Tisztjelölt, azaz hadapród.

Sorszám	Név	Rendfokozat	Szolgálati hely	Megjegyzés
40.	Przencky Nagy Árpád	közlegény	2. gy.e.	
41.	Némethy János	közlegény	2. gy.e. II. zlj.8. szd.	
42.	Nagy Tivadar	közlegény	6. gy.e.	
43.	Olesch Jenő	tizedes	1. gy.e. III. zlj. 1. szd.	
44.	Oláh György	közlegény	2. gy.e. II. zlj.1. szd.	
45.	Olsák János	őrvezető	2. gy.e.4. szd.1. szakasz	
46.	Pfeiffer Rezső	őrvezető	1. gy.e. I. zlj. 1. szd.	
47.	Petrovics Zoltán	őrvezető	2. gy.e.	
48.	Poputh Árpád	közlegény	1. gy.e.	
49.	Puskár Albert	tizedes	2. gy.e.	
50.	Placsek János	közlegény	3. gy.e.	
51.	Póhl Lajos	közlegény	2. gy.e. III. zlj. 5. szd.	
52.	Pap Zoltán	közlegény	4. gy.e. 9.és 11. szd.	
53.	Pécsi Miklós	címzetes őrvezető	2. gy.e. II. zlj. 5. szd.	
54.	Peller Ignác	közlegény	2. gy.e.	
55.	Dr. Rácz József ⁴⁷	alorvos	3. ho. pkság	
56.	Roberts Rosenberg Vilmos	közlegény	1. gy.e.	
57.	Sierminski János	ulánus	2. dd. szállító oszlop pkság.	
58.	Sumitz Gyula	közlegény	2. gy.e. III. zlj. 10. szd	
59.	Stöger Pál	közlegény	2. gy.e. I. zlj. 4. szd.	
60.	Salamon Leó	közlegény	2. gy.e.	
61.	Szádeczky Vidor	tizedes	2. és 4. gy.e.	
62.	Sziguth Ede	közlegény	2. gy.e. 3. szd.	
63.	Tichy Károly	tizedes	2. gy.e.7. szd	
64.	Tóth József	közlegény	1. gy.e.	
65.	Trela József	közlegény	tábori jav. műhely	
66.	Tamásy György	hadnagy	Platzkmdo Budapest	később internáló tábor pk. Huszton
67.	Ulicska Károly	közlegény	2. gy.e.	
68.	Ulrich Vilmos	közlegény	2. gy.e. I. zlj	
69.	Varga Gyula	közlegény	2. gy.e.	
70.	Varga József	közlegény	2. gy.e.	rokkant
71.	Wozniak József	őrvezető	1. tü.e. 2. zlj.	
72.	Völgyi Nándor ⁴⁸	hadnagy	2. gy.e. ezred pkság	pénzügyi tiszt
73.	Zimmermann Károly ⁴⁹	százados	árkász mérnök	

⁴⁷ Valószínűleg vezényelték a légiókhoz.

⁴⁸ Bizonyosan a közös hadseregből vezényelték a légiókhoz.

⁴⁹ Valószínűleg a közös hadseregből vezényelték a légiókhoz.

A lengyelországi Magyar Légión tagjai⁵⁰

<i>Sorszám</i>	<i>Név</i>	<i>Rendfokozat</i>
1.	lovag Achsbasch Taszilo ⁵¹	
2.	Angyal János	hadnagy
3.	Berger István	légionista lövész
4.	Berger Dezső	légionista lövész
5.	Bornemissza Sándor	százados
6.	Berényi István	légionista lövész
7.	Danielisz Dezső	zászlós
8.	Erdős László	alhadnagy
9.	vitéz Falvay Gyurián Dezső	tiszthelyettes
10.	Farkas Mihály	törzsőrmester
11.	Gyulai József	tiszthelyettes
12.	Gasch Oszkár	alhadnagy
13.	Gresch Zoltán	zászlós
14.	Galotsik Imre	hadnagy
15.	Galotsik Elek dr.	egyéves önkéntes, szakaszvezető
16.	Galotsik Zoltán	egyéves önkéntes
17.	Godzsinszky Károly	légionista lövész
18.	Hunyadi Miklós	hadnagy
19.	Hodemarszky Tihomér	légionista lövész
20.	Juhász János	alhadnagy
21.	Körtvélyessy Pál	alhadnagy
22.	ifj.Kukora Lajos	légionista lövész
23.	id.Kukora Lajos	őrmester
24.	Kubovics Zoltán	alhadnagy.
25.	Kozseni Endre	zászlós
26.	Lescsák János	légionista lövész
27.	Labus László	légionista lövész
28.	Lapka Rudolf	légionista lövész
29.	Levenda Lajos	hadnagy
30.	Marcinek Jenő	alhadnagy
31.	Miklóssy Ferdynánd Leó	zászlós
32.	Onderusz József	tizedes

⁵⁰ Ez a „Lengyelországi Magyar Légión” nem azonos a világháborúban a lengyel légiónban harcolt „légios magyarokkal”. A magyar és a lengyel vezérkari főnök titkos megállapodása alapján egy magyar század – lengyel egyenruhában – Dél-Lengyelországban Jordanówban állomásozott. Csehszlovák–lengyel konfliktus esetén a Kassa–Oderberg vasútvonal csehországi szakaszán az alul- és felüljárókat robbantották volna fel. Történetükről lásd: Erdeős László alezredes visszaemlékezésében (Egy emberöltő a zászló alatt békében és háborúban) a X. fejezetet: Szolgálatom a lengyelországi magyar légiónban 1921. I. 1–1922. II. 1. HL Tanulmányok és visszaemlékezések gyűjteménye 3809. Növ. napló sz. 40/2005.

⁵¹ A lengyelországi Magyar Légión (1919–1922) parancsnoka volt. Rendfokozatától (ezredes) fegyelmi úton megfosztották, és a parancsnokságot is megvonták tőle.

<i>Sorszám</i>	<i>Név</i>	<i>Rendfokozat</i>
33.	Oleksák János dr	hadnagy
34.	Pécsy Loránd	tisztjelölt
35.	Pethes László légionista	lövész
36.	Ragyák Lajos	zászlós
37.	Rátskay Vilmos dr.	százados ⁵²
38.	Sivák István	zászlós
39.	Sterbinszky Géza	őrmester
40.	Szopkó László dr.	hadnagy
41.	vitéz Szegő László	alhadnagy
42.	Utczás Károly	hadnagy
43.	Vojtek Imre	őrmester
44.	Weisz Kálmán dr. ⁵³	hadnagy

[AAN ZLP KN sygn. 91. Eredeti gépirat 1. o. és 4. o. eredeti gépirat másolat, a rendfokozatok tollal beírva.]

28.

A Lengyel Légionisták Egyesülete Budapesten levele a lengyel követnek, Stanisław Łepkowskiának

Nr. 69/1932.

Budapest, 1932. július 15.

Excellenciás Uram, Miniszter Úr!

Tisztelettel értesítjük Excellenciáját, hogy Egyesületünk szerény vacsorát rendez, az évente szokásos összejövetelünk alkalmával, kiváló magyar személyiségek részvételével, akik támogatják a magyar-lengyel barátság szorosabbra fűzését. A vacsora valószínű augusztus 20-21-én lesz.

Egyúttal szeretnénk Excellenciáját tájékoztatni, hogy Egyesületünk részt kíván venni a Lengyel Légionisták Egyesületének éves összejövetelén Gdyniá- ban, augusztus közepén.

Alázatosan kérve támogatását maradunk a legmélyebb tisztelettel:

Erdeős László alelnök

Poputh Árpád titkár

[AAN MSZ Pos. RP w Budapeszcie sygn. 112. A lengyel követségen iktatták: 354/pol. számon 1932. július 26-án. Eredeti gépirat, s. k. aláírással.]

⁵² Nem tudni, hogy valójában ki ő. A lengyel légiókban 1914–1918-ban szolgáltak közül törölték.

⁵³ A doktori címmel rendelkezők katonai szolgálatuk után szerezték azokat. Rátskaynak nem volt doktori címe, csak „használta”. Lásd a 37 jegyzetet!

29.

Volt légionisták levele Nyáry Alberthez, a Magyar–Lengyel Egyesület elnökéhez

Budapest, 1932. július 17.

Méltóságos báró Nyáry Albert úrnak

Budapest

Méltóságos Urunk!

A Magyar–Lengyel Egyesület volt az, amely Nagy-Magyarország területén segítette a lengyel forradalmi körök által kitűzött célokat.

Mosollyal, gánccsal, közönnyel szemben előkészítette a társadalomban azt a talajt, amelyre a lengyel nép vezetőinek, a bátraknak, a Pilsudskiaknak szükségük volt. Ezért történhetett, hogy a háború kitörésekor a lengyel katonai bizottság itt is megalakulhatott az N. K. N. kívánságára, s ha szebb terv nem is valósulhatott meg, jórészt gyerekek, beálltak a fehér sasos vörös lobogós lengyel trikolor alá, hogy eljegyezzék magukat a lengyelséggel.

Méltóságod tudja, mi volt akkor kiállni a lengyelek mellett. Ismerte azokat az akadályokat, amelyek e törekvéseket gátolta. Lengyel uniformisos magyar fiúknak a harctéren és itthon, ebből is a duplája jutott. Mégis kitartottunk a lenézett, legtöbbször segítség nélkül állott lengyel légiónban. Jutott belőlünk az internáltak közé is. Odakerült sorainkból, a cseh–lengyel határvédelemhez, a varsói csata alá, mikor feltámadt ugyan Lengyelország, de az orosz megint reá akarta tenni a krip-ta fedelét. Ezekben az években mikor rajtunk kívül álló okból le kellett vennünk a lengyel uniformist – akadtak közülünk olyanok, akiknek halálos ítélet vagy súlyos börtön vált sorsává.

Mégis a legkésőbbben mi szervezkedtünk össze azok közül, akik a lengyel légiókhoz tartoztak. Csak 1930-ban alakítottunk meg szervezetünket a lengyel központ kiküldöttjének jelenlétében, a lengyel követség szimpátiájának tudatában. A lengyel követséggel volt jó viszony megszűnt anélkül, hogy közöttünk bármi változott, vagy részünkről ok adódott volna. Megtörtént Lengyelország volt harcosai sorába egyedülálló eset: a lengyel állam képviselte ellene volt annak, hogy alapszabályunkat megkaphassuk. Ezzel bekövetkezett, hogy itthon mindenki foglalkozhat egyesületi keretben a magyar–lengyel barátsággal, csak mi nem.

Azt az információt kaptuk mindenütt, hogy a magyar-lengyel csúcsszervezetben találhatjuk magyarázatát annak, a lengyel követ állásfoglalásának. Ebben benne van a kritika a csúcsszervezet milyenségére, szellemére. Nem tudjuk, Lengyelország rá fog-e eszmélni arra, hogy ilyen játékhoz adta oda magát, itteni képviselőjében, mikor Lengyelország volt harcosainak páratlanul álló elbánás juttat.

A kiábrándítóan furcsa elintézésre mely részünkről jutott – Méltóságodtól várjuk ügyünk normális keretbe jutását. Méltóságod a békességes megoldások keresőjének vallja magát, és mert ismerjük a provokáló békétlenkedőket a magyar-lengyel barátság eszméjéhez nem méltó hajsztát – kérjük, hogy készsége és várakozásunk szerint vegye kézbe azt, hogy egyenlő elbánás elvét lássuk magunkkal szemben. Azt hisszük az eddigi türelmünkért ugyancsak kevés az, amit a Méltóságodon kívül álló külügyi szervektől elvárunk.

Méltóságod szíves fáradozását előre is köszönjük:

Hazafias tisztelettel:

Frideczki Alfréd s. k.

Varga Gyula s. k.

Morvay János s. k.

[AAN MSZ Pos. RP w Budapeszcie sygn. 112. Másfél oldalas eredeti gépirat s. k. aláírásokkal.]

30.

A világháború lengyel légionistáinak találkozója

A közeledő Szent István ünnepségek a magyar lengyel testvériségnek is ünnepnapjai lesznek. Szent Istvánkor bajtársi találkozóra gyűlnek egybe a lengyel légiókban szolgált magyarok, az ideérkező lengyel vendégekkel együtt. A lengyel magyar hagyományos barátságnak fő ápolói voltak a magyarországi lengyel légionáriusok, akik komoly szerepet vittek a lengyel nemzeti törekvések kiharcolásában. Az 1831-iki lengyel felkelés óta nem halt ki a három részre szakított lengyelség szívéből a vágy, hogy ismét eggyé legyenek. Ezt a lengyel irredentát a magyar nemzet élénken figyelte, támogatta s 1863 után, a második felkelés vérbefojtásával Magyarország szeretettel fogadta kebelére a lengyel emigránsokat, akiknek érdekében Kossuth Lajos is síkraszállt a magyar szabadság leverése utáni emigrációs propagandájában. A leveretést újabb hazafias, titkos szervezkedés követte s a különböző vezérek között első helyet foglalt el a szibériai fogságból megszökött⁵⁴ Pilsudski József tevékenysége. Ebben az időben Magyarország már aktív módon vett részt a lengyel irredenta támogatásában, s megalakult Budapesten a lengyel–magyar bizottság. 1908-ban Lembergben Stamirowski Tádé lovag a Lengyel–Magyar Klubot alapította meg, majd 1912-ben Nyáry Albert elnöklete alatt megalakult a Magyar-Lengyel Egyesület.⁵⁵

A világháború kitörésekor a lengyelek Legfőbb Nemzeti Tanácsa⁵⁶ megalakította katonai bizottságait, s Pilsudski néhány ezer lövészeivel brigádokat⁵⁷ állított össze, amely nemzeti trikolór alatt lengyel uniformisban és lengyel vezényszóval 1914. augusztus 6-án⁵⁸ mérte az első csapást az oroszokra. Ugyanakkor Magyarország területén is verbuváltak nem katonaköteles, főként lengyel nemzetiségű fiatalokat a lengyel légiókba, ahová így több száz magyar ifjú is elkerült, akikből 1914. október végén külön magyar ezredet állítottak fel.⁵⁹ Mint 1849-ben, úgy 1914/15-ben telén is a lengyel légiók részt vettek a magyar határok védelmében is, majd a Pantyr szorosnál ők zárták el sikeresen az utat Báthory királyuk szülőföldje, Erdély felé. Itt és később, a lengyel légiók megerősödése után az új harcokban mindenütt velünk volt a néhány maroknyi légionista. A háború második évében a légiók Budapest székhellyel térparancsnokságot létesítettek. Mikor a háborúnak vége volt, újból igen sok magyar ifjú csatlakozott a légióhoz s a cseh–magyar határon, valamint Varsó alatt erős küzdelmeket vívtak a testvérnép oldalán, mikor az orosz akarta utolsó csapásait mérni az újjászülött Lengyelországra.

[Magyarság, 1932. augusztus 17.]

31.

Ring Kazimierz vezérkari őrnagy a Hadtörténeti Irodának

(Szolgálati úton)

A 899/33. sz. parancsra jelentem: a légiókban a 2. gyalogezred 4. századában és a 4. gyalogezredben szolgáltam, ahol nem sok magyar volt. Az első magyar önkéntesek a 2. gyalogezred 4. századához 1914. november végén érkeztek, néhány héttel a mołotkowi csata után. A 2. gyalogezred 14. századához kettőt osztottak be Szabót és Schwartzot. Szabó vitéz katona volt. Hołodyczcze

⁵⁴ Pilsudski nem szökött meg másodszori szibériai fogságából. Másodszori letartóztatása (1900) után 1901-ben, a szentpétervári kórház elmeosztályára került a varsói börtönből, megfigyelésre, ahonnan az ott dolgozó lengyelek megszöktették.

⁵⁵ Az alapító jegyzőkönyv másolatban: AAN MSZ Pos. RP w Budapeszcze sygn. 112.

⁵⁶ Helyesen: Legfőbb Nemzeti Bizottság – Naczelný Komitet Narodowy.

⁵⁷ Nem a háború legelején. Lengyel fegyveres erő felállítását az osztrák–magyar hadsereg-főparancsnokság augusztus 1914. augusztus 27-én engedélyezte, ezek voltak a lengyel légiók. Osztrák–magyar alárendeltségben harcoltak, csak Oroszország ellen lehetett bevetni őket.

⁵⁸ 146 lövészeivel lépte át az akkori osztrák–magyar-orosz határt Krakktól néhány km-re, Miechównál és Kielce felé vonultak, de az orosz tülerő miatt rövidesen kivonultak Orosz-Lengyelországból.

⁵⁹ Téves megjegyzés. Egy magyar századot bizonyosan, és nem ezredet.

alatt haslövést kapott, 1914. december 6-án fogságba esett, és valószínű nem él. Schwartz egy hétköznapi katona – zsidónak tűnik – részt vett a teljes februári hadjáratban és Kołomyjában a 2. gyalogezred 4. század feloszlása után a 2. dandár egyik ezredében maradt. A 4. gyalogezred 8. században az én parancsnokságom alatt, az én szakaszomban szolgált két fél intelligens magyar, Cimmel és Kismók, akik a 2. gyalogezred 2. századában az ezred megalakulásakor már ott voltak és mindketten kitüntek a században, mint nagyon vitéz katonák. 1916-ban altisztek lettek, az ezred Styr alatti harcaiban⁶⁰ az ún. gyorsjáróbe tartoztak, vitézségi érdemmel lettek kitüntetve, annak idején mindkettőt előterjesztettem a 4. légiós gyalogezredhez a Virtuti Militari kitüntetésre.⁶¹ Ezek a magyarok 1916-ban néhányszor kitüntették magukat, a lengyel nyelvet írásban és szóban teljesen elsajátították. Tolmácsolásukkal nagy szolgálatokat tettek, amikor honvéd egységekkel állandón kapcsolatban álltunk, akikkel nem mindig lehetett németül megértetni magunkat.

Az esküválás⁶² idején a katonai tanácsvezető emberei lettek és az ezreddel együtt az osztrák hadseregbe [helyesen a közös hadseregbe] léptek át.

A 4. légiós gyalogezredben több magyar szolgált, akiket azonban közelebből nem ismertem.

A légiós eszmékhez rövid ideig volt közük, aminek legjobb bizonyítéka, hogy az eskü krízis alatt tiltakozásként mindegyikük átment az osztrák seregbe.

Általában nagyon jó katonák hírében álltak.

[CAW W. B. H. sygn. 400/1872. 41 visszaemlékezés a Lengyelország függetlenségéért vívott harcokban résztvevő magyarokra 1914–1917. Eredeti gépirat, 1. o.]

⁶⁰ A Styr folyó menti harcok a Bruszilov offenzíva idején 1916 júliusában, ma Fehéroroszországban.

⁶¹ Katonának adható legmagasabb lengyel kitüntetés Lengyelországban. (A légióknak nem volt lehetőségük lengyel nemzeti kitüntetések adni.) A kitüntetést 1792-ben alapította Poniatowski Szaniszló király. Az első kitüntetettek között találjuk Tadeusz Kościuszkot (1746–1817) az 1794-es felkelés katonai vezetőjét, aki kétszer kapta meg, és Stanisław Poniatowskit (1773–1813), a Varsói Nagyhercegség hadseregének főparancsnokát. A független lengyel államban 1919-től újra adományozható volt, s ma is az. 1919-től az első világháború alatti, igazolt kiemelkedő harccselekményért utólag is adományozták. *Madej* 1980. 80–84. o.

⁶² A gorlicei áttörés sikerei következtében a német császári hadsereg 1915. augusztus 5-én bevonult Varsóba. A cári hadsereget viaszorították a Kongresszusi Királyságból és Galíciából is. A felszabadított területeket egy német és egy osztrák–magyar megszállási övezetre osztották Varsó, ill. Lublin székhellyel. Mindkét terület katonai kormányzás alá került. 1916. november 5-én a két császár közös kiáltványban ígerte meg a lengyeleknek alkotmányos Lengyel Királyság felállítását, öröklődő monarchiával, amely állam viszont közelebből meg nem határozott módon, politikai kapcsolatban fog állni a császári Németországgal és az Osztrák–Magyar Monarchiával. Ezután újabb magyarok távoztak önként a légiókból. Akik a hadkötelezettségi kor közelébe kerültek, sorozóbizottság elé kellett állniuk Magyarországon. A légiók hivatalos neve 1916–1918 februárjáig, feloszlásukig. Polnische Hilfskorps (Polski Korpus Posiłkowy – Lengyel Segédhadtest) lett. Ebben nem minden magyar lépett át. 1917-től Polnische Wehrmacht lett a neve, noha továbbra is a közvélemény a lengyel légiók elnevezést használta. 1918. március 3-án Breszt-Litovszban aláírták a békét a Központi Hatalmak Oroszországgal, február 10-én Ukrajnával. Ebben gabonáért cserébe az ukránok megkaptak a lengyel többségű Chełm vidéket. Válaszul 1918. február 15–16-án a lengyel csapatok egy része tiltakozásul átment az orosz oldalra. (A többinek nem sikerült, a dezertálást, az ellenséghez való átpártolást felfedezték.) Lépésük következményeként a cs. és kir. hadsereg-főparancsnokság feloszlatta a lengyel fegyveres erőket. Ekkorra már csak néhány magyar önkéntes volt a Légiók tagja. Ők nem mentek át az orosz oldalra. Az osztrák–magyar alattvalókat besorozták a közös hadseregbe és az olasz frontra küldték, a Kongresszusi Királyságból származókat átadták a németeknek. A dezertálást megszervezők és az abban résztvevők – akik mégis osztrák–magyar kézre jutottak – Máramaroszigeten kerültek hadbírósság elé. Ezzel nem csak a légiók története ért véget, hanem az abba a háború első 10 hónapjában oda belépő magyar önkénteseké is.

32.

Kustron⁶³ ezredes 16. gyaloghadosztálybeli ezredparancsnok a Hadi történeti Irodának

A 899/33, 1933 IV. hó 20.-án kelt iratra közlöm:

- 1) Miután 1915 májusában átvettem a 8. gyalogezred 4. századának parancsnokságát, a 3. vagy a 4. szakaszban két magyart találtam. Emlékszem a nevükre: Cimmel és Kismók. Egész biztosan tavasszal jöttek.
- 2) A szakaszban szolgáltak a háború egész ideje alatt, egészen az esküvásáig.
- 3) A 4. gy.e. összes harcában részt vettek, így az 1915-ös nyári hadjáratban, a polesiei őszi hadjáratban, a styri és a stochodi állóháborúban.
- 4) Nem sebesültek meg, osztrák kitüntetésre javasoltuk őket, azt hiszem Cimmel öreg katona volt.
- 5) A lengyel tisztetekhez való viszonyuk nagyon szívélyes, mi is gondoskodással és rokonszenvvel vettük őket körül, értékeltük áldozatos szolgálatukat Lengyelországért és katonai erényeiket. Fegyvertársaikhoz való viszonyuk különbségtétel nélkül a bajtársiasságon alapult. Elég jól beszéltek lengyelül.
- 6) Bármennyire is nem értették a légiók eszméit, szívőből ragaszkodtak a lengyel testvérekhez, akik [elődei] valamikor a magyar szabadságért harcoltak. Kívánták, hogy Lengyelország szabaduljon fel és Magyarországgal szövetségben éljen.
- 7) Tipikus magyarok, a harctéren életemükben voltak. Hevességük és lelkesedésük gyakorlatiassággal és harci gondolkodással párosult. Nem csak az első vonalban harcoltak, hanem minden feladatra gondolkodás nélkül jelentkeztek, így minden egyes járőrbe is, ahová szívesen választották őket.

[CAW W. B. H. sygn. 400/1782. 41 visszaemlékezés a Lengyelország függetlenségéért vívott harcokban résztvevő magyarokra 1914–1917. Gépirat, 2. o.]

33.

Légionisták közt

Vasárnap este szomorú mulatságban volt részem: meghívtak a lengyel légionisták Piłsudski bankettjére. Hogyne mentem volna el! Hiszen én tudom, hogy kicsoda Piłsudski és tudom, hogy kik a légionisták!

Amikor megkezdődött a világháború, a lengyelek Oroszország győzelmétől várták hazájuk feltámadását; csak a galíciaiak közül gondoltak némelyek valamely osztrák megoldásra. Piłsudski József tudta, hogy az oroszoktól nem várhatnak semmi jót és jelentkezett az Armee-Oberkommandónál, hogy önkéntes szabadcsapatot „Légiót” szervezzen az oroszok ellen. Az ötletet jónak találták, mert ennek révén hozzájutottak a 21 évnél fiatalabb emberanyaghoz is, amely akkor még nem volt sorozható, és amelyet könnyű volt fellelkesíteni. A Légió nőttön-nőtt, mert nemcsak lengyel fiúk álltak be, hanem magyarok is. A főparancsnokság tisztjei nem tudták, mit csináljanak Piłsudskival. Milyen rangot adjanak neki? Végül is dandárparancsnok lett – rang nélkül. A rangot sajnálták tőle. Katonai jellege ez volt: „in keine Rangsklass eingeteiltes Gagist” – magyarul rangosztályba be nem sorolt havidíjas. Azoknak a tábornok uraknak a nevét, akik a rangot sajnálták, már a jelenkor is elfeledte, szerencséjükre. Piłsudskiból pedig tábornagy lett és Lengyelország történelméből sohasem fog hiányozni a neve.

A légionistákat a rendes hadsereg tisztjei egy kissé mindig lenézték, de az sem lehetetlen, hogy nagyon lenézték őket. Ez azonban sokkal kevésbé fontos, mint az a tény, hogy a légionisták megtették kötelességüket. Harcoltak, sokan hősi halált is haltak, mint azt a háborúk illetana megkívánja,

⁶³ Kustron József (1892–1939) dandártábornok. Jogi, filozófiai és kereskedelmi tanulmányokat folytatott Krakkóban. 1914 előtt lengyel paramilitáris alakulatokban, utóbb a lengyel légiókban szolgált (1914–1917), majd hivatásos tisztként a lengyel hadseregben (1918–1939). A szeptemberi hadjáratban a gyalogság rohamát vezetve halt hősi halált. *Kryśka-Karski – Żurkowski* 1991. 118. o.

úgy azoktól, akik lelkesedésből harcolnak, mint azoktól, akiknek az a hivatásuk, hogy szükség esetén harcoljanak. Az orosz császárság felbomlása után persze egy kis baj volt a lengyelekkel, mert ha már nem lehetett az oroszokkal verekedni, a légionisták a németek ellen akartak indulni. Emiatt számos lengyel politikus, aki most már a németek segítségével akarta talpra állítani a lengyel szabadságot, nagyon haragudott is a légionistákra, akiknek vezére Piłsudski makacszkodott, hogy Lengyelország nemcsak az oroszoké ne legyen, hanem a németeké, és az osztrákoké sem. Természetes, hogy ezért Piłsudski börtönbe került, a lefegyverzett légionistái közül azokat, akik meg nem szöktek, szintén zár alá tették. Még jó, hogy fel nem akasztották őket. A lengyel kérdésben ezután, mint tudjuk, végül mégis Piłsudski álláspontja győzött, Lengyelország függetlensége teljes és területe nagyobb, mint a légionisták valaha álmodták volna. Ez mindenestre „siker”, „egy eszme diadala”, egy nép feltámadása, mindegy, akárminek nevezzük, mindenestre óriási nagydolog és hogy Piłsudskit egykori légionistáinak körében a neve napján köszönthetem – oly felszólítás volt, melynek teljesítése rám nézve is megtisztelő volt. Ma, amit eddig elmondtam érdektelen bevezetése volt azoknak az érdekes dolgoknak, amelyek most következnek.

Tudjuk, hogy Piłsudski ma a lengyel hadsereg főparancsnoka és nem tudom ugyan, de gyanítom, hogy a lengyel hadsereg ma a világ legnagyobb hadserege. Az egykori légionisták, akik ma Lengyelországban élnek, igen valószínűen többé-kevésbé jól elhelyezkedtek a katonai vagy polgári életben. De mi van azokkal, akik itt maradtak, mert valami ide köti őket, és mi van azokkal a magyar fiúkkal, akik a légiók kötelékében harcoltak?

Tudom, hogy a budapesti lengyel nép jobbára Kőbányán lakik, ott van a templomuk is. Majdnem mindnyájan igen szegény emberek – munkások, ma többnyire munka nélkül. Hogy a „bankettet” egy kőbányai vendéglőben rendezték, az nem lepott meg. Azonban csodálkoztam rajta, hogy az elég tágas teremben kevesen voltunk. A falakon ipartestületi elnökök és egyesületi zászlóanyák képei, – csak ott a falakon többen voltak, mint mi vendégek.

Mi lesz itt? – Kérdeztem a rendezőktől. Részvétlenség miatt elmarad a bankett?

Nem, – felelték a rendezők – a légionisták szépen meg fogják tölteni ezt a termet. Mihelyt kezdődik az ünnepély, mindjárt bejönnek.

Hát hol vannak? – Kérdeztem.

Ki az udvarban, ki az utcán, – mondja az igen szép katonai érdemkeresztekkel dekorált rendező. – Tetszik tudni: nincs kereset, nincs pénz. ... Vannak, akik Budáról gyalog jöttek Kőbányára, hogy jelen legyenek az ünnepen. Egy pohár borra sincs pénzük.

Tényleg, mihelyt elhelyezkedtünk a főasztalnál, betódult vagy ötven légionista. (Budapesten már nincsenek többen hatvannál.) Igen nagy figyelemmel hallgatták végig a felköszöntőmet, majd Payr Hugó képviselő úr rendkívül érdekes és tanulságos hadi visszaemlékezéseit s oly lelkesedéssel dalolták a Piłsudski indulót,⁶⁴ mint aminővel tizenhét, tizennyolc éves korukban pár heti katonai kiképzés után kimentek a frontra, hogy harcoljanak Lengyelországért. Akik eljöttek, bizony nem grófok, talán még csak nem is kamarai tagok. Összejövetelük helye csak egy ilyen szerény polgári vendéglő, kommersziális tekintetben, az egész társaságban semmi jelentőség és semmi lehetőség nincsen: de van bennük lelkesedés a szabadságért és bár ennek a szegény kis csapatnak a vére nyilvánvalóan nem kék, ha a lengyel szabadság egyszer bajba kerülne, erre az egészen közönséges, piros vére biztosabban számíthatna Lengyelország, mint a kékre.

[*Pesti Napló*, 1933. március 21. 6. o. A szerző neve nincs közölve.]

⁶⁴ Helyesen az I. dandár indulója, amelynek Piłsudski volt a parancsnoka.

34.

*Vesely Jenő m. kir. rendőrfelügyelő levele Nyáry Alberthez,
a Magyar–Lengyel Egyesület elnökéhez*

Budapest, 1933. július 26.

Méltóságos Urunk!

A volt lengyel légionisták csapatkeresztet, emlékérmét, kitüntetést kaptak a háború befejezése után, az illetékes katonai hatóságok, igazoló bizottságok felterjesztése alapján.

A magyar légionisták a kései megalakulás következtében, utoljára jöttek számba a háború után kiadott elismeréseknél, – egy részük pedig bizonytalan helyzetbe, mivel szervezkedésünk meg lett zavarva.

1930. április haváig, az első terminus lejártáig, hatvan bajtársunk leigazolása történt meg, akik illetékét felküldtük, ill. részben előlegeztük, nehogy a forma miatt erkölcsi károsodás érje őket. Erre Miklóssy bajtársunk adta meg a lehetőséget, mint ahogy arra is, hogy fentiek tekintetében legalább részben a többi bajtársainkkal egyformán kezeltek bennünket lengyel részről.

Mikor a terminust meghosszabbították, újabb csoportokat terjesztettünk fel.

Légionistáknál – mint általában minden bajtársi szervezetnél, volt katonáknál – a tagok felvételét, a jelentkezőket ismerő tagok bevonásával és ez utóbbiak írásbeli nyilatkozatával – igazoló bizottság végzi. Így történt ez nálunk is, két ízben. Mégis külső beavatkozás igyekezett szerveztünkbe beleszólni, szervezkedésünket, határozatainkat, munkánkat zavarni. Ez talán kihatott arra a folyamatra, amelyről fentebb említést tenni bátrak voltunk – és jogos elkeseredést szült tagjaink sorában. Ily zavar közepette útnak indítottak Lengyelországból további katonai elismeréseket, azonban valahol megakadtak.

Kérjük, Méltóságodat szíveskedjék ez irányban érdeklődni és odahatni, hogy illetéktelen beavatkozás és befolyás ne legyen útjában annak, hogy mindenki, akit illet, megkaphassa azt, amit 1914 után a lengyel szabadság ügyének fegyveres szolgálatában megszerzett.

Kérjük továbbá, ha ennek aktualitást felvetni jónak látja, méltóztassék a rosszul informált, és ezért sajnos ellenünk nyilatkozott követ úrnál odahatni, hogy a magyar külügyminisztériumnál alapszabályunk érdekében fellépjen.

Fogadja Méltóságos urunk szíves fáradozásáért hálás köszönetünket és maradunk:
a legmélyebb tisztelettel:

Vesely Jenő s.k.
m. kir. rendőrfelügyelő

[AAN MSZ Pos. RP w Budapeszcie sygn. 112. Alig több mint egy oldalas eredeti gépirat s. k. aláírással. Az irat első oldalán, a jobb felső sarokban tollal rávezetve: Báró Nyáry kézbesítette nekem. 10/8 (1933). Valószínűleg a követ szignójával. Az irat második oldalán a levél rövid tartalmi összefoglalója lengyel nyelven. A levelet a követségben 1933. augusztus 10-én iktatták 352/W/4. számon.]

35.

Honvédtisztek részvétele a magyarországi lengyel légionisták összefüggéseiben

Pro domo

A magyarországi lengyel légionisták egyesületének ügye a budapesti lengyel követséggel egyetértésben ez idő szerint rendezés alatt állt. Ezen egyesületnek vezetésében részt vett egy Rátskay Vilmos nevű középiskolai tanár, kiről kiderült, hogy illegális úton szeretet tanári oklevelét, továbbá jogtalanul viselte a m. kir. honvéd őrnagyi egyenruhát. Jelenleg Miklósi Ferdinánd Leó izraelita

fakereskedő áll ezen egyesület élén, és bizalmas értesülésünk szerint a tagoknak egy része munkanélküliekből áll, akik annak idején a lengyel légióban küzdöttek.

A jelenleg Budapesten időző Tarczyński Tadeusz⁶⁵ lengyel vk. ezredes a lodzi IV. lengyel hadtest vezérkari főnöke, aki a lengyel cserkészekkel jött, s a HM Elnökséggel az érintkezést felvette. 1933. augusztus 5-én azt a kijelentést tette Sibrik⁶⁶ százados előtt, hogy 1933. augusztus 3.-án este a magyarországi lengyel légionista egyesületnek egy kisvendéglőben tartott összejövetelén vett részt, amelyre őt nemes Erdős László⁶⁷ m. kir. honvéd kerékpáros százados hívta meg, aki egy Molnár Sándor nevű m. kir. gh. főhadnaggyal együtt ezen összejövetelen részt vett. Erdős százados Báthory Istvánról írt brosráját, Molnár főhadnagy a hazafias verseskötetét adta át [Tarczyńsinak].

Tekintettel arra, hogy a fentiekben leírt előzmények után egyáltalában nem kívánatos tiszteknek ezen egyesület összejövetelein való részvétele, másrészt pedig fent nevezett tisztnek a fennálló rendelkezésekkel ellentétben a HM Elnökség B előzetes hozzájárulásának kikérése és megadása nélkül érintkezést kerestek és felvettek idegen hadseregbeli tiszttel.

[HL HM Eln. A 1933-114881. Eredeti irat.]

36.

Magyar legionisták levele Piłsudski tábornagynak

1070288. sz. kockától
Budapest, 1934. június

Tábornagy Úr!

Lengyelországnak a másfél százados rabságából való életre keltése és Európának egyik legtekintélyesebb nagyhatalmává való fejlesztésének érdekében folytatott és a világ csodálatát kiváltó történelmi munkásságának idején – engedje meg, hogy mint volt katonái, a magyar légionisták e sorainkkal színe elé járulhassunk.

Tesszük ezt annak a 20 éves fordulónak küszöbén, amikor kibontotta a lengyel nép szabadságának zászlaját, amikor e szent zászló alatt hangzott el nemzeteink közös sorsának hőstörténelméről fanatizált ajkunkról a szent eskü, amellyel életünket ajánlottuk fel a lengyel függetlenség és szabadság oltárára.

Kopogtatunk meleg szívén, mert emlékezni szeretnénk – és emlékeztetni óhajtjuk azokra az időkre is, amikor 20 évvel ezelőtt először mutatta meg Tábornagy Úr szívós energiájának egyik legdicsebb teljesítményét.

Az N. K. N.⁶⁸ ennek a hatása alatt is megalakította a katonai bizottságokat. Budapest sem maradt tétlen. Itt már jóval a háború előtti években megértésre találtak a lengyel aspirációk. Szoros kapcsolat állt fenn a lengyel és a magyar társadalom között. A lengyelek melletti propagandát a Magyar Lengyel Egyesület szervezte. Az N. K. N. a lwowi Lengyel–Magyar Klub elnökét delegálta Budapestre [1914 augusztusában]. Megalakult a Polski Komitet Wojenny, hogy a nem hadköteles, önként jelentkező lengyeleket megszervezze, felruházza, kiképezze, menetszázadban a fronton levő légiókhoz küldje. Azonban magyar fiúkat is be kellett fogadni. Nem lehetett őket lerázni semmivel sem. Hiába mondták nekik, hogy szülői beleegyezés kell és csak 18 éven felülieket vehetnek fel. A beleegyezést elhozták, és hogy-hogy nem, mindenki előírt korú lett. Magyar fiúk is vállalták a

⁶⁵ Alf-Tarczyński Tadeusz (1889–1985) dandártábornok. Az első világháború alatt a lengyel légiókban szolgált, 1918-tól hivatásos tiszt a lengyel hadseregben. 1934–1936-ban a lodzi IV. hadtest vezérkari főnöke, akkor ezredes.

⁶⁶ Sibrik György huszárszázados a HM Elnökségen.

⁶⁷ Erdős László (1898–1979) hivatásos honvédtiszt, alezredes. Visszaemlékezés részletét lásd: Varga E. 2012a.

⁶⁸ Naczelny Komitet Narodowy – Lengyel Nemzeti Főbizottság.

lengyel légiók dupla megpróbáltatásainak kockázatát. Mint ahogyan 1848-ban a nagyrészt krakkói⁶⁹ diákok és mesterlegényekből lett dicső emlékü lengyel légió dala „jacy tacy wojacy” ott zengett vörös sípkás honvéd-nagyapáink sorában úgy hallottuk 1914-ben a magyar fiúk szájából a „Jeszcze Polska nie zginęła” dallamára „csatára felkel magyar és lengyel”-t. Bár nem sikerült néhai báró Nyárynak az a terve, hogy ezred álljon magyarokból a lengyel légiókba, mert a hadvezetés nem látta jónak szívesen és ahol lehetett akadályokat gördített a magyar–lengyel barátság ilyen megnyilvánulása elé. (Magyar Front)

Szívesen látott bennünket a légió parancsnoksága, s 1915 márciusában légionista térparancsnokságot állított [fel], amely idővel a Magyar–Lengyel Egyesület tevékenysége alapján légionista kórházzá bővült.

A légiók teljesítményeiről, tűzpróbáiról szóló feljegyzések bizonyára hű tükrei annak, hogy megálltuk helyünket, amit bizonyít, hogy 93-an sebesültek meg és 30⁷⁰ a száma azoknak, akik Lengyelországról tábornagy úr zászlaja alatt estek.

„Amikor a múlt év őszén magyar küldöttség koszorúzta meg Báthory sírját, Krakkó elnöke Kaplicki⁷¹ ezredes úr jónak látta megemlékezni rólunk és elmondta, hogy 1915-ben őt küldték Budapestre, megakadályozni a gyermekvérontást, s hogy ezek a gyerekek és teljesítményeik élete legszebb emlékei maradnak.” (Pesti Hírlap)

Áldozatunk kettős volt, mert míg lengyel testvéreink hazájuk szabadságáért harcoltak, mi a lengyelekért küzdöttünk.

Mikor tábornagy úr törekvései, munkálkodása és a légiók kiontott vére hiábavalóságnak látszott feltűnni, s a légiók szabotáltak, Izán, Máramarosszigeten, Huszton⁷² magyar fiúk is ették saját hazájukban az internáltság keserű kenyerét, csupán az internálási keresztet nem kapták meg.

Hála istennek, tábornagy úr vezetése alatt a lengyel nemzet nem hiába ontotta véré, szabad és nagy lett újra – s mi dolgunk végezten csendben hazajöttünk hordani a négy részre tépettség keresztjét is.

Nem hoztunk magunkkal mást, mint a légiókban szerzett drága emlékeket a lengyel mezőkről, az erdőkről, a Visztuláról és lengyel bajtársainkról. A légiókat összefogó szellem ott maradt szívünk mélyén, ahol oltárt emeltünk tábornagy iránti tiszteletünknek is. Ezért aztán az idő gyengébb volt, mint a bajtársi összetartozás ereje. 1929 őszén felmerült megszervezésünk, találkozásunk gondolata és 1930. május 3-án annyian voltunk, amennyin a légionista szövetség alapszabályai szerint egyesületet alakíthattunk. E lépésünket a lengyel követség akkori vezetője⁷³ szimpátiával kísérte. Magjelent alakulásunkon a légionista szövetség kiküldöttje is [Varsóból].

Örömmel képviseltettük magunkat az 1930. évi radomi és 1931. évi tarnowi kongresszuson, mely utóbbin abban a megtiszteltetésben részesültünk, hogy vezetőnket külön kihallgatáson fogadta Mościcki köztársasági elnök⁷⁴ úr.

Közvetlenül azután, sőt talán ezért megindult ellenünk is az intrika, amely 1927 óta aligha vált hasznára a magyar-lengyel összeköttetéseknek és sokszor váltott ki éles kritikát a magyar, sőt a lengyel sajtóban is.

Velünk kapcsolatban többek között az történt, hogy alapszabályunkat a magyar külügyminisztériumba terjesztették fel hozzászólás végett 1931 decemberében. Akkor, előkelő tényezőktől kaptunk tanácsot, menjünk ki Varsóba, kérjük meg a légionista szövetség vezetőségét, cáfolja meg azt az állítást, hogy Lengyelországban ellenzik működésünket. 1932. január első napjaiban vezetőnk jelentkezett is Varsóban, ahol kijelentették, hogy módot keresnek szolidaritásukat illetékes helyen kifejezésre juttatni és a furcsa helyzetet tisztázni. Közben a lengyel követ úr álláspontja alapján

⁶⁹ Valójában egész Galíciából jöttek a lengyelek.

⁷⁰ Nem befejezett kutatásaim szerint az esetek száma 44 fő volt.

⁷¹ Kaplicki Jan Mieczysław (1875–1959) orvos, légionista. Krakkó város polgármestere (1933–1939).

⁷² A lengyel légionistákat feloszlatták, internálták, miután megtagadták az engedelmisséget, és a 2. és a 3. gyalogezred egy részének sikerült átmennie a keleti fronton a túloldalra 1918. február 15-én. Az itt maradókat hét kárpátaljai helységben (Bustyaháza, Huszt, Taborfalva, Taracköz, Száldobos, Szeklence, Máramarossziget) internálták, s a légiókat feloszlatták. Ez után az olasz frontra vezényelték őket.

⁷³ Lazarski Ottmár (? – ?) chargé d'affaires, azaz ügyvivő (1929–1931).

⁷⁴ Mościcki Ignacy (1867–1946) mérnök, egyetemi tanár Fryburgban, 1926–1939-ben köztársasági elnök.

a külügyminisztérium a belügyminisztériummal közölte, hogy alapszabályunk jóváhagyása nem kívánatos. A belügyminisztérium pedig ennek ellenére várakozási állásponton helyezkedett.

S mialatt a légionista szövetség rezerváltságba burkolódni látszott -1931 karácsonya után 22 képviselő a parlament különböző pártjaiból együttes beadvánnyal fordult a belügyminiszter⁷⁵ és külügyminiszter⁷⁶ urakhoz. Ez az akció sem használt ebben az egyébként – bagatell ügyben, mivel a lengyel követ úr nem változtatta meg álláspontját.

Olyan megjegyzések jutottak fülünkbe, hogy sok a magyar–lengyel vonatkozású egyesület, s közötté alig van valaki, aki reprezentálhatna bennünket is – elnökünk személyen nem konvenniál⁷⁷ a rajtunk kívül állóknak.

Néhai Nyáry báró, a Magyar–Lengyel Egyesület elnöke többünk előtt említette, hogy két gróf vitte keresztül alapszabályunk kedvezőtlen elintézését, illetve a követ úr véleményezését.

Tény, hogy sok az egyesület ebben a relációban. A békében és a háború alatt egyedül a Magyar–Lengyel Egyesület létezett. A lengyeliséget mindenben támogatta, a lengyel kérdést napirenden tartotta, – úgy szólván történelmi feladatot teljesített. Mikor megalakultunk [a légiós Egyesület Budapesten], már három ún. egyesület létezett. Vezetői és legtöbbször egy személyben tagjai, egy „egyesület”-et kivéve benne voltak és vannak a Magyar–Lengyel Egyesületben. Már akkor is nagy volt közöttünk az egyetértés, főként azért, mert egyikük-másikunknak az összesek feje fölé kerülni volt a célja. Ezért felmerült a központi vezetés terve, fél évvel a mostani lengyel követ úr⁷⁸ érkezése után meg is alakult egy új szerve: a Magyar–Lengyel Szövetség a „két kormány kívánságára”. A varsói társalakulat élére Matuszewski Ignác⁷⁹ volt miniszter úr került. Az itteni szövetségről az a vélemény alakult ki, hogy nem az alakuláskor, hirdetett feladatát teljesíti, hanem a többieket félretolni igyekszik, hogy önálló, tehát felesleges új egyesület lehessen.

Ennek a Magyar–Lengyel Szövetségnek az idejéhez fűződik alapszabályunk visszaautósítása, valamint az, hogy a lengyel követség és közöttünk volt jó viszony megszakadt.

Ez a szövetség megalakulásakor azt hangoztatta, és így szól az alapszabálya is, hogy tanácskozó szervnek és a meglévő egyesületek közötti harmónia biztosítására alakult. A múlt hónapban új szerv létesült: Magyar–Lengyel Társaság címen, szóról-szóra azonos célokkal, mint az előbb említett. Tagjai, illetve elnöke, igazgatója, főtítkára ugyan csak tagjai a Magyar–Lengyel Szövetségnek. Aligha tévedünk: 9 „egyesület” mélyíti a magyar-lengyel barátságot, s e nagy konjunktúrában e hivatalos fronton nem jut hely a Virtuti Militari,⁸⁰ a Krzyż Waleczny,⁸¹ a Krzyż Legionowy⁸² hordozóinak.

Ezen kívül a mi meghívóink jutottak el korán vagy későn a lengyel követ úrhoz. Pedig a lengyel légiókban csak mi reprezentáltuk a magyar-lengyel barátságot, melynek jegyében elnökünk 1905 óta szolgálja a lengvelség ügyét.

Nemcsak részt vett a legintenzívebben a lengyeleket támogató akciók sorozatában, hanem azok nagy részét kezdeményezte. Közel 20 éven át titkára, főtítkára volt a Magyar–Lengyel Egyesületnek, amely múlt évben elhunyt elnökével 23 éven keresztül dolgozott együtt. Ők voltak, akik felhívásukkal és agitációjukkal 1915-ben Magyarország városait és megyéit a lengyel aspirációk mellé állították, aminek következménye volt, hogy a magyar parlament – egyedül Európában – a lengyelek melletti állásfoglalás színhelye lett. A politikai pártok vezetői felszólaltak a lengyel kérdésnek a lengyel kívánalmak szerint való megoldása érdekében, annyira impozánsan, hogy az első lengyel nemzetgyűlés a parlamentnek és a Magyar–Lengyel Egyesületnek köszönetét fejezte ki... Elnökünk titkára volt a háború kitörésekor alakult Polski Komitet Wojenny-nak [Lengyel Katonai Bizottságnak]. Most is ő szervezett meg bennünket, s ami Magyarországon a lengyel vitézség emléket és az iránta való hálát, szoborban hirdeti, az talán kivétel nélkül az ő kezdeményezése és munkája volt. összegyűj-

⁷⁵ Keresztes-Fischer Ferenc (1881–1948) belügyminiszter (1931–1935; 1938–1944).

⁷⁶ Kánya Kálmán (1867–1945) külügyminiszter (1933–1938).

⁷⁷ Konvenniál – tetszik, kedvére van.

⁷⁸ Łepkowski Stanisław (1892–1962) 1931–1936-ban magyarországi követ.

⁷⁹ Matuszewski Ignacy (1891–1946) ezredes, pénzügyminiszter, főszerkesztő. 1928–1929-ben magyarországi követ.

⁸⁰ A legnagyobb lengyel katonai Érdemrend, 1792-ben alapította az utolsó lengyel király Stanisław August Poniatowski.

⁸¹ Vitézségi Kereszt.

⁸² Légiós Kereszt.

tötte, összeállította és 1932-ben a Külügy- és a Népjelölti Minisztériumoknak Starzak képviselő és Łakoczynski népjelölti bizottsági elnök urak kíséretében átadta a Csonka-Magyarországon nyugvó lengyel hősök [a háború alatt Magyarországon elhunytak] névsorát és adatait.

Nem tudjuk, hogy egyetért-e, – de a magyar–lengyel barátság mai eszmehordozóinak egy kis része igyekszik őt zavarni munkálkodásában, s így bennünket is.

Mindez még a jóhiszeműek sorában is azt eredményezi, hogy néha bizonyos rezerváltsággal állunk szemben, mintha gyanús elemek volnánk, akiktől óvakodnunk kell. Szinte felelevenedtek azok az idők, amikor a légionistákra úgy néztek, mint „politisch verdächtig”⁸³ elemekre.

„A légionistákkal a fordítottja történik annak, ami normális ésszel természetes volna.” Ezek a magyar fiúk azok, akikkel szemben meg nem értés, áskálódás nyilvánul meg. Mesterséges köd és válaszfalak is homályba állították őket” (Szabadság). Oly lelkesedéssel dalolták a Piłsudski indulót, mint aminővel

15-18 éves korukban pár heti kiképzés után kimentek a frontra. Bizony nem grófok, talán még csak nem is kamarai tagok, összefüggéseik helye csak igen szerény polgári vendéglő, kommerciális tekintetben, az egész társaságban semmi jelentőség és lehetőség nincsen; de van bennük lelkesedés a szabadságért, és bár ennek a kis csapatnak a vére nyilvánvalóan nem kék, de ha lengyel szabadság egyszer bajba kerülne, – erre az egészen közönséges piros vére aligha nem biztosabban számíthatna, mint a kékre. (Pesti Napló)

Kétségtelen, hogy az az elbánás, amelyben részesültünk – a légiók történetében páratlanul áll, bár úgy lengyel bajtársaink sorából, mint idehaza az új lengyelbarátok kicsi, sokfejtű élelmes társasága felől is legalább az egyenlő elbánás elvére reflektálhatunk.

Mikor központunk bölcsen az olasz orientációt veszi elő megint, és már rég légionista keresztet is juttatott Rómába, ez alatt közöttünk azok nagy része sem kapta meg [a Légios Kereszt kitüntetését Varsóból] akik erre vonatkozó illetékeiket⁸⁴ rendezték. Nem mulaszthatjuk el kifejezést adni azon reményünknek, hogy a légiókhoz indulásunk és a légiók dicső élete megkezdésének jubiláris évfordulója,⁸⁵ fordulópont lesz részünkre, és megszűnik Varsó – Budapest között az – egyoldalú befolyás érvényesülése is, ami aligha szerénytelen kívánság a jövőre.

Megbékélt szívvel és lélekkel óhajtanánk részt venni a közeli nagy megemlékezésen, ahol nem fog hiányozni „a lengyel bajtárs hálás, kemény kézszerítése és annak melege, amely még a friss sebet is begyógyítja.” (Magyar Front)

Nem vártunk és nem kértünk semmit Lengyelországtól, s boldogok vagyunk, ha arra gondolunk, hogy vérünkkel pecsételtük meg a lengyel-magyar barátságot és hitünket a testvér lengyel nemzet iránt.

Ezért, amikor odakint a Függetlenségi Kereszt hordozóiból állítják össze a Felsőház tagjainak nagy részét, e soraink tiszteletteljes megírásával köteles tartozásunkat kívántuk leróni azzal az uni-formissal szemben, amelyet Tábornagy Úr vezérlete alatt szeretettel és büszkén viseltünk.

Miért is engedje meg Tábornagy Úr, hogy arra kérhessük csupán: tartson meg bennünket kegyes jóindulatában és fogadja az életjelünket azon hódolatunk parányi jelül is, amellyel változatlanul viseltetünk a lengyel nemzet vezérével és a légiók atyjával szemben.

Alázatos szolgálói:
Pozsvay Géza
Haudek Károly
Kálmán Béla
Hirth Károly
Majni József
Wagner Alajos
Siermiski János
Szucsek Ferenc

Stöger Pál
Bartek Károly
Juhász János
Melega Gyula
Pfeifer Rezső
Varga Gyula
Csuvarszki Sándor
Radil Róbert
Jäger János

[AAN ZLP KN sygn. 92. Eredeti gépirat s. k. aláírásokkal, magyar nyelven.]

⁸³ Politikailag gyanús.

⁸⁴ Légios kitüntetések esetén Lengyelországban a kitüntetteteknek 1,5 zloty illetéket kellett fizetni.

⁸⁵ 1914. augusztus 6-án tört be 146 emberével Piłsudski Orosz-Lengyelországra. A légiók csak 1914. augusztus 27-én alakultak meg, mégis az augusztus 6-i dátum adja a lengyel légiók történetének kezdő napját.

37.

Frideczky Alfréd volt légionista⁸⁶ levele a budapesti lengyel konzulnak Namysłowski⁸⁷

Budapest, 1935. november 9.

Tisztelt Konzul Úr!

Rokkantságomat megállapítani kérő beadványomra megkaptam a sub. 1/10459 sz. elutasító végzést. Indoklása rövid: betegségem nem a katonai [háborús] szolgálatomból ered, ebből következően nincs jogom hadirokkant segélyre.

Amikor 1914-ben a légióba besoroztak, nem csak engemet, de mindenkit orvosi bizottság vizsgálatának vetettek alá. Ezen kívül, amikor vérhasban megbetegedtem, sebesült voltam, megszámlálhatatlan alkalommal vizsgáltak meg az orvosok, de egyetlen egy sem állapított meg tüdőbetegséget. A lengyel orvosok jól ismerik szakmájukat. Ha tüdőbeteg lettem volna elképzelhető-e, hogy 4 évig képes voltam elviselni ennyi gyötrelmet és nélkülözést. Kitüntetést pedig nem olyan könnyen lehetett kapni [a Légiókban] mint az osztrák-magyar hadseregben. Nálunk sok véres szenvedéssel járt, és aki ismeri a 6. zászlóalj harcait, az tudja, hogy a legelkelismeretesebben teljesítette kötelességét a legnehezebb helyen. Tudni kell, hogy amikor Hulewiczénél⁸⁸ harcoltunk hetekig esett az eső, bokáig jártunk a sárban, ruhánk állandóan vizes volt. Megfáztam és mellhártyagyulladást kaptam, azután pedig tüdőgyulladást. Elszállítottak a helyi kórházba Wal-Mezeryczbe Morvaországban, ahol egyszer felpumpáltak, másodszor már nem merték megtenni, mert nagyon kimerült voltam, holott a második is szükséges lett volna. A kórháztól kértem *visum repartum*-ot de sajnos nem küldtek ilyet nekem. Nem ismerem ennek okát. Amikor lábra álltam szabadságra mentem Maniskba. Néhány hónap után a századomhoz visszatértem. A századot Olaszországba vezényelték, mert nem tettük le 1917-ben az ismételt esküt. Amikor Piłsudskit, apánkat letartóztatták Varsóban, lengyel tartalék századot szerveztek. Akkor újból orvosi vizsgálaton estünk keresztül. Az egészségesek a 100. és 101. gyalogezredbe kerültek, a gyengébbek pedig a tartalék századba. Engem a betegségem okán fegyveres szolgálatra alkalmatlannak találtak. Ennek tanúja volt nem csak Kazimierz Iranek⁸⁹ őrnagy, aki jelenleg hivatásos tiszt, de mindenki más is, akik velem együtt került az olasz frontra, azaz: Lis,⁹⁰ Pomidor⁹¹, Kublin⁹² és mások. Ezután bizottság elé álltam, amely teljesen alkalmatlannak talált. Elbocsájtottak a hadseregtől. Ennek folyamán a forradalom véget vetett a háborúnak, a civil életben találtam foglalatosságot, és eszembe nem jutott, hogy valaha is kénytelen leszek Lengyelországtól [anyag]i segítséget kérni, mert az, amit tettem, Lengyelország iránt érzett szeretetemből tettem. Egészségi állapotom egyre inkább rosszabbodott. mindenhol, ahová fordultam [segítségért] elutasítottak, mert nem vettek nyilvántartásba és jelenleg teljes hadirokkant vagyok. 52 hónapja ágyban fekvő beteg vagyok, családomnak egy darab kenyérre valót sem tudok megkeresni.

A fent leírtak alapján, alázatosan kérem, hogy kérésemet a megfelelő hatóságnak juttassák el [Lengyelországba], mert nagy szükségem szenvedek, kivételesen nem kapok segílyt, mert magyar vagyok? Semmi mást nem kérek, csak az igazam elismerését, és azt a jogot, ami minden egyes légionistának jár.

⁸⁶ Frideczky (neve három változatban szerepel az iratokban: Frideczky és Frideczki, Fridecki) az olasz fronton megírta légios szolgálatát (befejezte 1918. május elsején). Csak a lengyelre lefordított változata maradt fenn. Lásd: CAW W. B. H. Relacje sygn. 400/2012.

⁸⁷ Dr. Namysłowski Władysław (1889–1957) jogász, konzul Budapesten (1936–1939).

⁸⁸ Ma Fehéroroszországban, a prypjati mocsarak vidékén.

⁸⁹ Lásd a 45. sz. jegyzetet!

⁹⁰ Konspirációs álnév.

⁹¹ Konspirációs álnév.

⁹² Konspirációs álnév.

Kérem a Méltóságos konzul urat, hogy szíveskedjék támogatni kérelmemet, hogy újólág orvosi vizsgálat alá essék, amelyet előre is köszönök.

Legszívélyesebb köszönetemet és hálámat kifejezve maradok a legmélyebb tisztelettel:

Frideczki Alfréd

a Függetlenségi Kereszt és Vitézségi Kereszt kétszeres tulajdonosa.

[AAN ZLP sygn. 92. Eredeti gépirat, a levélíró s. k. aláírásával.]

38.

Rozmus Géza állami alkalmazott⁹³ előlépési javaslata

Született Budapesten 1898. december 22-én, apja Mihály, anyja Angéla, lakik Stanisławówban.⁹⁴

Szolgálati beosztás helye:

Az intézmény neve ahol szolgál:

Jelenlegi fizetési besorolása: pedagógusok VIII fizetési osztálya

Mikortól áll állami alkalmazásban: 1933. IX. 1.

Milyen beosztásban: középiskolai tanár

Utolsó előlépése: 1933. IX. 1.

Szolgálati jelleg: állandó

Tett hivatali esküt? Igen, középiskolai és szakiskola tanári hivatali esküt

Végzettsége: közép és felsőfokú, Szépművészeti Akadémia, Varsó

Légiós szolgálatának lefolyása: 1915. március 15-től 1918. február 16., a 6. légiós gyalogezredben

Kitüntetése: Függetlenségi Kereszt

Családi állapota: nő

Ellátmánya összege: bruttó 227 zloty

Rendelkezik-e más jövedelemmel vagy ellátással: nem

Nyugdíjat vagy járadékot kap-e? nem

Egészségi állapota: jó

Volt fegyelmi büntetése: nem

A légiós kombattáns szövetség véleménye: lelkiismeretes dolgozó, tudatos állampolgár, teljes támogatást érdemel.

A kombattáns szövetség részéről

Dr Rudolf Karol

vk. ezds. int.

p. h. A Légionista Egyesület stanisławóvi szervezete.

[AAN ZLP Komenda Naczelna – Awanse b.legionistów funkcjonariuszy państwowych 1937–1938. Sygn.429 a.]

⁹³ Volt légionista, aki Lengyelországban maradt 1918-tól. Megnősült, Varsóban végezte el a Szépművészeti Akadémiát.

⁹⁴ Ma Ivanovo Frankivszk, az Ukrán Köztársaságban.

39.

A légiós szobor leleplezésére érkező lengyel delegáció⁹⁵ programja, 1935. március 23–26.

Március 23. érkezés [Budapestre].

Március 24. 10 ó 50 p a szobor leleplezése:

- a lengyel delegáció és a magyar légiósok üdvözlése;
- a beszédek elhangzása: Ustetty Béla a szoborépítő bizottság;
- a magyar kormány nevében: Lázár [Andor] igazságügyi miniszter;⁹⁶
- a Magyar Himnusz;
- a lengyel delegáció vezetőjének beszéde [Belina] Prazmowski ulánus ezredes, lemergi vajda;
- az I. dandár indulója;
- Budapest polgármestere Lieber [Endre] beszéde;⁹⁷
- koszorúzás.

13 órakor

a Szoborépítő Bizottság fogadása a Ferencvárosi Kaszinóban Üllői u. 115., amelyen részt vesznek a lengyel delegáció tagjai, a lengyel konzulátus személyzete, amelyen esetleg Lipcey Steiner Mihály⁹⁸ a lengyel hadsereg őrnagy mond beszédet.

14 ó 30 p díszbéd a Lengyel Követségen, Országház u 13.

21 órakor Bál a Gellért Szállóban, szervezője Budapest főváros.

Március 25.

Gömbös⁹⁹ miniszterelnök, mint honvédelmi miniszter fogadja a küldöttséget;

Shvoy [István] tábornok¹⁰⁰ a Honvédség főparancsnoka fogadja a küldöttséget;

Stojakovics¹⁰¹ [Demeter] ezredes a honvédelmi miniszter helyettese¹⁰² fogadja a küldöttséget.

Névjegyet küldeni

a magyar külügyminiszternek,¹⁰³

belügyminiszternek,¹⁰⁴

honvédelmi miniszternek.¹⁰⁵

A kormányzó és József főherceg könyvébe beírni.

13 ó 30 p. Reggeli a Bem József tbk. nevét viselő lovas tüzér hadosztálynál a Tiszti Kaszinóban (Hungária körút 53.).

20 ó 30 p Vacsora a Lengyel Követségen.

[AAN MSZ Pos. RP w Budapeszczie sygn. 97.]

⁹⁵ Tagjai: Belina Prazmowski Władysław (1888–1938) a lengyel légiók ulánus fegyvernemének megszervezője, ezredes, lemergi vajda (1933–1937).

⁹⁶ Lázár Andor (1882–1971) igazságügyi miniszter (1932–1938).

⁹⁷ Lieber Endre (1878–1936) Budapest alpolgármestere (1931–1936).

⁹⁸ Lipcey Steiner Mihály (1897–1945?) lengyel légionista, majd hivatásos tiszt, őrnagy a lengyel hadseregben.

⁹⁹ Gömbös Gyula (1886–1936) miniszterelnök (1932–1936), egyúttal honvédelmi miniszter is (1929–1936).

¹⁰⁰ Shvoy István (1876 – 1949?) gyalogsági tábornok, a Honvédség főparancsnoka (1935).

¹⁰¹ Stojakovics, 1925 után Sztójay, Döme (Demeter) (1883–1946) altábornagy.

¹⁰² A jelzett időben a HM Elnökség vezetője.

¹⁰³ Kánya Kálmán (1869–1945) külügyminiszter (1933–1938).

¹⁰⁴ Kozma Miklós (1884–1941) belügyminiszter (1935–1937).

¹⁰⁵ Gömbös Gyula miniszterelnök és honvédelmi miniszter.

40.

*Belina Prazmowski lemergi vajda, volt ulánus ezredes beszéde
a légiosok emlékművének leleplezésekor¹⁰⁶ a Népligetben, 1935. március 24-én*

Őfömltósága!¹⁰⁷

Miniszter Úr!

Hölgyeim és Uraim!

„Kemény, de büszke igazság övezi a katonát” Pilsudski tábornagy szavai jutnak eszembe, amikor két kiváló nemzet, akiket nagyszerű történelem fűz egybe – összejöttek az [1848/49-es lengyel] és a világháború légioi tiszteletére emelt emlékműnél.

Szép ez az emlékmű, amelyet magyar barátaink emeltek, hogy örök időkre megörökítsék történelmünk azon lapjait, amelyek nemzeteink közös szabadságszeretetről szólnak.

A közös eszmék nevében örömmel áldozták fel életüket azok a katonák, akik emlékének áldozunk, mert – „Kemény, de büszke igazság övezi a katonát”.

Történelmünkben, nemzeti függetlenségükért harcolva, kiontott vérük nem először pecsételte meg kölcsönös barátságunkat.

Hőseink élő és nagyszerű örökséget hagytak ránk, hogy ápoljuk évszázados barátságunkat, és a bennünket összekötő kapcsolatokat továbbra is fűzzük szorosra.

Tisztelettel adózom a magyar földről származó elesett légiosok emlékének, és biztosíthatom, hogy hálásan megőrizzük azt Lengyelországban, hiszen ők, haladva az áldozatok véres útján, örök időkre bekerültek közös történelmünkbe.

[AAN MSZ Pos. RP w Budapeszcie sygn.97. Gépirati másodpéldány.]

41.

A légios emlékmű leleplezése Budapesten

Budapest, 1935. április 7.

337/W/15

A légios emlékművének leleplezése f. hó 24-én Budapesten, Pilsudski tábornagy névnapját követő első vasárnapján megtörtént.

Az emlékmű felállítását a volt magyar légionisták kezdeményezték, speciális építési bizottság gondoskodása mellett történt, melynek tagjai voltak: Usetty Béla, ügyvéd, országgyűlési képviselő, Wolff István államvasúti főfelügyelő, Pilis Károly az állami Fémmlvek főfelügyelője, országgyűlési képviselő, Sziebert Imre az állami Fémmlvek felügyelője.

Az emlékmű költségét közadakozásból,¹⁰⁸ a magyar kormány és a főváros anyagi támogatásával valósult meg. Az emlékmű alkotója Farkas Béla szobrászművész.¹⁰⁹

¹⁰⁶ Ekkor háromtagú lengyel delegáció érkezett a leleplezési ünnepségre. Władysław Belina-Prazmowski lemergi vajda, volt ulánus ezredes légionista, Synek mérnök tartalékos százados, volt légionista Varsóból és Alojzy Prochner tüzér alezredes, a lemergi 5. sz. könnyű tüzérezred parancsnoka.

¹⁰⁷ A beszéd megírásakor még úgy volt, hogy a kormányzó is részt fog venni az ünnepségen. Képviselőtében Shvoy István tábornok, a Honvédség főparancsnoka vett részt.

¹⁰⁸ A közadakozást a Lengyel Légionisták [be nem jegyzett] Egyesülete koordinálta.

¹⁰⁹ Farkas Béla (1885–1945) szobrászművész. A szobrot térítésmentesen készítette el.

Mellékelek két fényképet, megjegyezem, hogy az emlékmű kőből készült, a rávésett szöveg a következő: Szabadságharc és világháború Lengyel Légiói emlékére állította 1934-ben a magyar kegyelet.

Az emlékmű a Népliget szélén, parkban áll, a Hungária körút és a Simor utca találkozásánál.

Alkalomadtán kérem elküldeni a budapesti lengyel emlékművek listáját – amellyel a külügyminisztérium rendelkezik, – hogy kiegészíthessem.

a lengyel követ aláírása

[AAN MSZ Pos. RP w Budapeszcie sygn. 97. Gépirati másodpéldány.]

42.

*Orłowski Leon budapesti lengyel követ jelentése a külügyminisztériumnak
a légiók emlékművének leleplezése tárgyában*

Budapest, 1935. április 7.
337/W/15

A Légiók emlékművét Budapesten f. hó 24-én leplezték le, Pilsudski tábornagy születésnapja utáni első vasárnapon.

Az emlékmű állítását a volt magyar légionisták kezdeményezték, egy speciális emlékmű bizottság szervezte, amelynek tagjai: Usetty Béla ügyvéd, volt parlamenti képviselő, Wolff István államvasúti főfelügyelő, Pilis Károly az állami Féművek főfelügyelője, parlamenti képviselő és Szibert Imre az állami Féművek felügyelője.

A költségeket nyilvános gyűjtésből, a magyar kormány és a főváros anyagi támogatásával valósult meg. Alkotója Farkas Béla szobrászművész.

Mellékletben küldök két fényképet az emlékműről, hozzátéve, hogy kőből készült. Az emlékműre vésott szöveg: Szabadságharc és világháború Lengyel Légiói emlékére állította 1934-ben a magyar kegyelet.

Az emlékmű a város egy új kerületében a Népligeti park szélén, a Hungária körút – Simor utca kereszteződésénél áll.¹¹⁰

Alkalomadtán kérem elküldeni a budapesti lengyel emlékművek listáját, amellyel a minisztérium rendelkezik, mert szeretném kiegészíteni.

a követ aláírása

[AAN MSZ Pos. RP. w Budapeszcie sygn. 97. Eredeti másolat, gépirat.]

¹¹⁰ Ma is ott áll, ráférne egy alapos felújítás.

BIBLIOGRÁFIA ÉS RÖVIDÍTÉSJEGYZÉK

- AAN Archiwum Akt Nowych w Warszawie
- AAN MSZ Archiwum Akt Nowych w Warszawie, Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych
- AAN ZLP KN Archiwum Akt Nowych w Warszawie, Związek Legionistów Polskich, Komenda Naczelna
- ANK NKN Archiwum Narodowe w Krakowie, Naczelny Komitet Narodowy
- CAW Centralne Archiwum Wojskowe
- Dąbrowski* 1915. *Dąbrowski János*: A lengyel légiók. Budapest, 1915. 2. bővített kiadás
- Dąbrowski* 1977. *Dąbrowski Jan*: Dziennik 1914–1918. Kraków, 1977.
- Divéky* 1939. *Divéky Adrian*: Sprawa legionu węgierskiego dla Polski. Warszawa, 1939.
- HL Hadtörténelmi Levéltár
- Kryska-Karski – Żurakowski* 1991. *T. Kryska-Karski – S. Żurakowski*: Generałowie Polski Niepodległej. Warszawa, 1991.
- Madej* 1980. *Kazimierz Madej*: Polskie symbole wojskowe. Warszawa, 1980.
- Skóra* 2005. *Wojciech Skóra*: Działalność placówki polskiego wywiadu przy Konsulacie RP w Budapeszcie w 1936 roku. In: Z dziejów polskiej służby dyplomatycznej i konsularnej. Księga upamiętniająca życie i dzieło Jana Nowaka-Jeziorańskiego (1914–2005). Red. *J. Faryś* i *M. Szerbiński*. Gorzów Wielkopolski, 2005. 99–108. o.
- Varga* 2008. *Varga Endre László*: Węgrzy w Legionach Polskich w latach 1914–1918. *Przegląd Historyczno-Wojskowy*, (Varsó) 2008. 5. sz. 227–258. o.
- Varga* 2012. *Varga E. László*: Magyarok a lengyel légiókban, 1914–1918. *Hadtörténelmi Közlemények*, 125. (2012) 3. sz. 807–846. o.
- Varga* 2012a. *László E. Varga*: Legion Węgierski we wspomnieniach podpułkownika László Erdeősa. "Teczka akt nr." Rocznik Archiwalno-Historyczny Centralnego Archiwum Wojskowego, nr. 5/34. Warszawa, 2012. 9–45. o.
- Varga* 2014. *Varga E. László*: Magyarok a lengyel légiókban. Lengyel tisztek visszaemlékezései a Lengyelország függetlenségéért vívott harcokban részt vett magyarokra 1914–1918. *Hitel*, 2014. 2. sz. 154–174. o.
- Wais* 1930. *Wais Andrzej*: Formowanie Legjonów Polskich na Węgrzech w r. 1914–1915. *Legjon*, (Varsó) 1930. 3–4. sz. 34–36. o.
- Zuziak* 1997. *Zuziak Janusz*: Generał Marian Kukiel 1885–1973. Żołnierz, historyk, polityk, Pruszków, 1997.

— Kővári László —

ERDÉLY

1848–1849-ben

HADTÖRTÉNETI
INTÉZET ÉS
MÚZEUM

SZEMLE

FRANÇOISE HILDESHEIMER – DÉNES HARAI (SZERK.)

DICTIONNAIRE RICHELIEU

(Honoré Champion, Paris, 2015. 400 o. ISBN 9782745328663)

A neves francia-svájci Honoré Champion kiadó „Dictionnaires et Références” című sorozatának 33. köteteként jelent meg a Richelieu bíboros életét és korát átfogó, általános történeti, művelődéstörténeti, művészettörténeti és nem utolsósorban irodalomtörténeti szócikkekben gazdag szótár. A kötetet egy tapasztalt francia levéltáros-történész, Françoise Hildesheimer és egy fiatal párizsi magyar történész, Harai Dénes szerkesztette. Az utóbbi kollégánk munkáit a *Hadtörténelmi Közlemények* szemle rovatában már volt szerencsém méltatni.¹

Amint a szerkesztők rövid bevezetőjükben kifejtik, elsősorban arra törekedtek, hogy az erre a korszakra vonatkozó legfontosabb historiográfiai irányzatot bemutassák, és egyfajta összefoglalóját nyújtsák a Richelieu-kutatásoknak. Konceptiójuk alapvetően az volt, hogy Richelieu bíborost, és mindent, amihez a munkásságának valamennyire köze volt, érdemes bemutatni tematikus megközelítésben a kérdés iránt érdeklődő kutatók számára. Innen ered a mű *Dictionnaire* címe is, amit szótárként vagy lexikonként lehet fordítani. Ez a dictionarium teljesen hasonló a Kiadó „Dictionnaires & Références” című sorozatában írókról, filozófusokról (pl. Marcel Proust, Stendhal, Diderot, Voltaire, Rousseau) korábban megjelent kötetekhez.

A másfélszáz, viszonylag terjedelmes szócikket 57 neves kutató írta. A szerkesztők szemmel láthatóan igyekeztek alapos tematikus áttekintést adni Richelieu bíboros munkásságáról. A kötetben ezért nemcsak történeti, de művészettörténeti, irodalomtörténeti, gazdaságtörténeti, esztétikátörténeti (politikafilozófia, teológia) szócikkeket is találhatunk szép számmal (például a fontosabb állami intézmények leírásai, a hadsereget vagy a mindennapi életet bemutató cikkek stb.). Igen érdekesek az irodalomtörténeti és művelődéstörténeti vonatkozású cikkek, amelyekből nemcsak a bíboros műveire – elsősorban a gyakran idézett *Politikai testamentumára* – vonatkozó újabb kutatásokat ismerhetjük meg, hanem a kor pezsgő szellemi életéről is kiváló összefoglalót kaphatunk. A szótár természetesen földrajzi nevekben is bővelkedik. A richelieu-i politikai fontos földrajzi állomásai (például La Rochelle) mellett kitekintést kaphatunk a korabeli európai országok és az újvilág területei (Kanada) irányába is. Ezek között örvendetes volt olvasni Harai Dénes tollából egy Erdélyről szóló cikket, amelyben a szerző hivatkozik a legújabb magyar szakirodalom (Kármán Gábor, Monok István) eredményeire is. Ugyanakkor kicsit hiányérzetet kelthet az olvasóban, hogy a kötetben nem találunk szócikket a franciák nagy riválisa, a Habsburg Birodalom történetére vonatkozólag.

A kötet szócikkeinek hozzávetőlegesen felét mindazonáltal történelmi személyek töltik meg (elsősorban jelentősebb politikusok, arisztokraták, uralkodók és egyházi méltóságok, valamint neves családok). A kötet érnye, hogy a közismert szereplők, mint például XIII. Lajos, Mazarin bíboros mellett újabban felfedezett történelmi alakok is helyet kaptak itt (Jacques Lemercier, La Meilleraye marsall).

A munka mindezek emellett a korábbi, mérföldkő jelentőségű monográfiákra (lásd R. Mousnier, B. Barbiche, F. Hildesheimer stb.) utalva, reflektál az újabb kutatásokra is. A cikkek az adott téma összefoglalásán túl, felvetnek fontos kutatási kérdéseket, és hasznos bibliográfiai összefoglalót nyújtanak. A kötet végén néhány jól kiválasztott illusztráció és egy alaposan megszerkesztett kronológia is helyet kapott.

¹ Dénes Harai: Grands serviteurs de petits États. Les conseillers de navarre et de Transylvanie (XVIe–XVIIe siècles). *Hadtörténelmi Közlemények*, 126. (2013) 4. sz. 1181–1182. o., illetve Dénes Harai: Gabriel Bethlen. Prince de Transylvanie et roi élu de Hongrie (1580–1629). *Hadtörténelmi Közlemények*, 126. (2013) 4. sz. 1182–1184. o.

A kötet szerzőinek többsége francia kutató, de több, angolszász egyetemen (Angliában, Amerikában és Kanadában) dolgozó tudós is részt vett a munkában. Az utóbbi évek Richelieu-kutatásait bemutató konferenciák programjai és a XVII. századot érintő munkáik alapján feltételezhető, hogy a szerzők nagy része már hosszú ideje jól ismerte egymást, rendszeresen konzultált, és igazi virtuális kutatócsoportként működtek együtt a kötet létrehozásában. A munka egyébként több mint három évig készült a Francia Külügyminisztérium (MAE), a Francia Nemzeti Levéltár (Archives nationales), a Felsőfokú Tanulmányok Katolikus Intézete (Institut Catholique d'Études Supérieures) és a luçon-i „Richelieu nyomában” (Sur les pas de Richelieu, Luçon) egyesület anyagi támogatásával.

Összegzőképpen megállapítható, hogy a XVII. századi francia történelem iránt érdeklődők kiváló kézikönyvvvel gazdagíthatják könyvtárukat. A kötet igen hasznos útmutatóul szolgálhat tapasztaltabb szakemberek számára is.

Tóth Ferenc

PETER KÓNYA (ED.)

DOBA KURUCKÝCH BOJOV / KURUC KÜZDELMEK KORA

(*Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, Prešov, 2014. 614 o. ISBN 9788055512341*)

Kónya Péter, az eperjesi egyetem nemrégiben megválasztott rektora, az Eperjesen, 2013. szeptember 11–12-én megrendezett tudományos konferencia szlovák, cseh és magyar nyelvű előadásainak anyagából készített tanulmányokat jelentetett meg egy tetszetős kiállítású szlovák–magyar nyelvű kötetben. A nagyszabású szimpózium szervezői munkája éppúgy, mint e kötet megjelenése elsősorban Kónya Péter érdeme, aki immáron másfél évtizede különös hangsúlyt fektet arra, hogy az egykori Felvidék, a mai Szlovákia történetének magyar és szlovák kutatói folyamatos tudományos párbeszédet folytassanak.

A terjedelmes kötet 24 magyar és 17 szlovák nyelvű közleményt tartalmaz, a tanulmányok elején angol, azokat követően pedig szlovák, illetve magyar nyelvű rezümével. A szerzők között a korszak és a témakör vezető kutatói és szakértői, egyetemi professzorok és a tapasztalt középgeneráció mellett – szerencsés módon – a pályájuk elején járó doktoranduszok, fiatal kutatók is lehetőséget kaptak friss kutatási eredményeik publikálására.

A változatos tematikájú kötet minden írására e helyen terjedelmi okokból sem térhetek ki. Ismertetőmben ezért elsősorban a hadtörténeti, valamint a politikátörténeti vonatkozású tanulmányokra fektetem a hangsúlyt.

Az 1664-ben megkötött vasvári béke és az 1714. évi szepességi kuruc fölkelés közötti időszakot felölelő kötet hat pilléren nyugszik: az első fejezet az 1664 és 1714 közötti politikai eseményeket és elképzeléseket, a következő a korszak fegyveres küzdelmeit, a harmadik a kijelölt időszak társadalomtörténeti kérdéseit, az ezt követő a rendi, avagy kuruc küzdelmek nemzetközi visszhangját, az ötödik a korban zajló vallási küzdelmeket, a zárófejezet pedig a korszak utóéletét, hagyományát tárgyalja. Az alábbiakban az első kettő és a negyedik témakörbe tartozó, hadtörténeti vonatkozásokat tartalmazó írásokról lesz szó.

A kötet megjelenésének szomorú aktualitása is van: a szerkesztő és a szerzők azt a közelmúltban elhunyt R. Várkonyi Ágnes akadémikus emlékének ajánlják, akinek munkássága előtt ily módon is tisztelni kívánnak. Várkonyi tanárnő a konferencián betegsége miatt már nem tudott részt venni, ezért az első fejezet élére egy 2013. október 17-én Sárospatakon tartott előadása jegyzetekkel ellátott változata került *Az erdélyi fejedelemség II. Rákóczi Ferenc koncepciójában* címmel, amelyben II. Rákóczi Ferenc változó Erdély-koncepcióját ismerteti. A tanulmány a szerteágazó téma számos elemét érinti, egyebek között a Rákóczi-család hagyományait, II. Rákóczi Ferenc erdélyi berendezkedési terveit, Erdély békétárgyalásokon játszott szerepét, az angol–holland mediáció történetét, a szatmári béke előzményeit, valamint azt, hogy az utrechti békétárgyalásokon hogyan jelent meg a Fejedelemség.

A politikai eseményeket és elképzeléseket taglaló írások közül szempontunkból kiemelendő Varga J. János Thököly Imre Felső-Magyarországi Fejedelemségéről szóló munkája, melynek több hadtörténeti vonatkozása van. Valószínűleg egy készülő monográfia fontos fejezete ez az írás, legalább is a bevezető és a kitekintést tartalmazó rész hiánya erre utal. A szerző alapkérdése: hogyan viszonyult Thököly Imre fejedelemsége – annak megszületése pillanatától Thököly váradai elfogatásáig – az Erdélyi Fejedelemséghez, különös tekintettel az Oszmánok katonai és politikai törekvéseire, s mennyiben tekinthető szuverénnek ez a negyedik magyar államalakulat. Ennek megválaszolása során olyan problémákat vesz górcső alá, mint az állam státusa, területi és politikai viszonyrendszere a már ekkor hagyományokkal rendelkező Orta Maçar-koncepcióhoz, az adófizetés a töröknek, a közigazgatás, az önállóság, a hadsereg és a külpolitikai mozgáster kérdése.

Papp Sándor II. Rákóczi Ferenc politikai törekvéseit tárta föl a pozsareváci békekötés időszakában. Írásának hangsúlyos része az a kutatástörténeti és forráskritikai elemzés, amely az 1716 folyamán keletkezett, a szakirodalomban már korábban fölhasznált dokumentumok (az 1716. május 12. és 21. között kelt szultáni levél, a május 27-én íródott nagyvezíri levél, valamint a december 16–25. között kiállított szultáni meghívólevél) egymáshoz való viszonyát, keletkezésének körülményeit és tartalmát tisztázza. Ezek alapján meggyőzően cáfolja azt a magyar történetírásban több mint egy évszázada meglévő nézetet, mely szerint létezett egy 1717 februárjában kiállított szultáni meghívólevél Rákóczinak címezve. Papp rámutat, hogy az Oszmánok és Rákóczi egyaránt fontolta ugyan a szövetségekötést, amelynek lehetősége diplomáciai tájékozdások során, követjárások alkalmával szóba is került, azonban a Porta támogatását biztosító szerződéslevelet (ahdnáme) a fejedelem sem 1706–1709-ben, sem később nem kapta meg. Rákóczinak a szabadságharc bukása után, az emigráció idején sem sikerült szuverénként megállapodást kötnie a Portával. A pozsareváci békekötés ideje alatt Rákóczi két szerződéstervezetet is összeállított, melyek eljutottak a Portához, ott „azonban sohasem használták fel őket”. Ily módon a Thököly számára 1690-ben kiállított fejedelmi ahdnáméhoz hasonló szerződést Rákóczinak nem sikerült kieszközölnie az Oszmánoktól, jóllehet jelentős területi engedményekre, illetve adófizetésre is hajlandó lett volna ennek érdekében.

A tanulmánykötet második, *A fegyveres küzdelmek sodrában (Vo víre vojenských zápasov)* című fejezete hét hadtörténeti tanulmányt tartalmaz. A sort Czigány István *Egy korabeli „aszimmetrikus” háború sajátosságai. Kuruc felkelések Magyarországon 1672–1711* címmel készített írása nyitja, amely a rendi-függetlenségi mozgalmak időszakát, valamint a Rákóczi-szabadságharcot aszimmetrikus háborúként mutatja be egy nagyobb összefoglaló szintézis előtanulmányaként. Elemzése három nagyobb területre terjed ki: a háború társadalmi hátterére, a háború céljára és legitimációjára – mindezt annak a tükrében, hogy az aszimmetrikus háború során eltérő hadikultúrájú, nem azonos társadalmi szituációban lévő, eltérő gazdasági és politikai állapotban lévő felek mérkőznek meg egymással. Mondanivalójának lényege, hogy a Rákóczi-szabadságharc kezdeti gyors katonai sikerei a Habsburg-haderő nyugati lekötöttségének voltak köszönhetőek. Hangsúlyozza továbbá az általa felkelésnek minősített eseménysorozat polgárháború voltát, melynek kimenetele gyakorlatilag már 1710 előtt eldőlt (anyagi-katonai kimerültség, a konföderáció társadalmi bázisát elveszíti, az ország északkeleti területeire való visszavonulás), ami a feleket 1711. április végén – hosszas politikai alkudozást követően – végül kölcsönösen rászorította a politikai megegyezésre.

Vladimir Segeš pozsonyi szlovák hadtörténész szintén a Rákóczi-szabadságharcról, pontosabban annak katonai irányelveiről készített összefoglalást *Kurucok vojenské normatív v čase povstania Františka II. Rákociho (Kuruc katonai normatívák II. Rákóczi Ferenc felkelésének idején)* címmel. Ezeket az irányelveket a különböző hadi szabályzatokban, katonai instrukciókban, hadi edictumokban, regulamentumokban ragadta meg. Kiemelte a katonai eskü (normatíva) mint önálló műfaj szerepét, megemlítve, hogy azok a szabadságharc ideje alatt szokatlanul nagy számban keletkeztek, a magyar mellett szlovák nyelven is.

Dohnanec Tibor a komáromi erőd történetét mutatja be a kuruc küzdelmek időszakában, különös tekintettel az 1663 és 1683 közötti erődítésekre. Ezek az erődrendszer több évszázados kiépítésének legfontosabb szakaszai. 1663 és 1673 között az Öregvárat kiszélesítették oly módon, hogy a legújabb olasz, francia és németalföldi tapasztalatok felhasználásával annak nyugati oldalához hozzáépítettek egy hatalmas, ötszög alakú, ötbástyás erődítményt – területet szerezvén a város rovására. A török elleni visszafoglaló háborúnak már egy tekintélyes akadályt képező erődcsoport tudott elébe nézni, amely azután az 1682. évi, nagy árokat okozó árvizek ellenére is kiállta a kuruc sereg ostromát.

Mészáros Kálmán módszertani tanulmányában a Rákóczi-szabadságharcban a fejedelem oldalán részt vett szlovák katonák nemzetiségi, származási adatainak kutatási lehetőségét vetette föl. Kiindulópontja szerint a kuruc hadsereg nemzetiségi megoszlás tekintetében alapvetően a magyarországi társadalmat képezte le, ezért „a hadsereg középső, zömmel nemesi származású vezetésében... nehéz olyan egyértelmű nemzetiségi határokat húzni, amilyenekkel modern korunkban szeretünk élni”. A Rákóczi-kor katonaságának nemzetiségi összetételéről két alapvető forrástípusból lehet képet kapni, a mustrakönyvekből, valamint a szórványosan fennmaradt katonai névösszeírások vagy mustratabellákból. Mészáros vizsgálatának módszertani tanulsága, hogy a különböző nemzetiségeket nehéz azonosítani, mert a nemzetiségi hovatartozást nem minden összeírásban tüntették föl, de az is előfordul, hogy ugyanaz a személy az egyik összeírásban magyar, a másikon szlovák névvel szerepel. A pontosabb kép a sűrűbben szlovákok lakta észak-magyarországi régió vármegyéinek területéről kiállított katonai alakulatok, Szádeczky Gáspár, Thuróczy Gáspár, Révay Gáspár és Révay Imre hajdúezrede részletes, forrásokon alapuló vizsgálatától remélhető.

Oláh Tamás, a kötet egyik kiemelkedő tanulmányában a Sáros, Szepes és Zemplén vármegye várai, várkastélyai, szabad királyi és mezővárosai helyőrségparancsnokaira és helyőrségeire vonatkozó kutatási eredményeit summázta, különös tekintettel a bártfai városi helyőrség történetére. Kiemelte, hogy Felső-Magyarország állt a leghosszabb ideig kuruc fennhatóság alatt, több városban volt várőrség, így a bártfaiban is. Írása egyszerre kutatástörténeti összefoglaló, a vonatkozó, magyarországi és szlovákiai levéltárakban feltárt források gazdag tárháza, egyúttal – reményeink szerint – egy leendő archontológiai és helyőrségtörténeti adattár előhírnöke. Egy ilyen, szisztematikus forrásfeltáráson alapuló kézikönyv elkészítése megkerülhetetlen, azzal mind a magyarországi, mind pedig a szlovákiai hadtörténetírás nagyon sokat nyerne.

Rittling László tanulmányának témája Eszterházy Antal hadszervező tevékenysége 1705 tavaszán. Abban, hogy mindezt oly sikerülten be tudta mutatni, rendkívül nagy része van a tanulmány világos, logikus felépítésének, s annak a módszerességnek, amellyel a rendelkezésre álló forrásokat, adatokat strukturálta és elemezte. 1705-ben a szabadságharc hadserege ellenőrzése alá vonta a Tiszántúlt, a Duna-Tisza közének északi részét és a Felvidék nagy részét. Rákóczit elfogadta a százsz városok kivételével egész Erdély. A katonai cél a Dunántúl teljes elfoglalása volt. Levonta a höchstádti csatavesztés politikai és katonai konzekvenciáit (a háború nem fejezhető be gyorsan, és a kuruc állam hadserege – sikerei ellenére –, külső segítség nélkül nem képes a felkelők számára kedvező politikai megállapodást kicsikarni). Kiderült az is, hogy a szabadságharc hadserege nyílt ütközetben nem ér föl a császári-királyi csapatokkal. Mindennek következtében megszületett a felismerés: a felkelő hadat át kell szervezni. Ennek végrehajtására Rákóczi Eszterházy Antal generálist szemelte ki, akinek az volt a feladata, hogy állítson föl három lovas és három gyalogos reguláris ezredet. 1705. február 13-án Kistapolcsányban a fejedelem Eszterházy számára egy hatpontos utasítást fogalmazott, melynek alapján hozzá kellett kezdenie a munkához. Annak ellenére, hogy Eszterházy képességeihez képest igyekezett a fejedelem elvárásainak megfelelni, aki egyébként mindebben segítségére volt, az anyagi erőforrások hiánya, az ország kimerülése miatt munkája sikertelen maradt. A tanulmány részletesen feltárja a szervező munkát, annak nehézségeit, buktatóit, az ezredek felszerelésének, fegyverzetének előteremtésére irányuló erőfeszítéseket.

A szigorúan hadtörténeti írásokat tartalmazó fejezet záró tanulmányában Kovács-Veres Tamás Gergely Borsod vármegye 1706–1708. évi katonai összeírásait vette számba, s a források legfontosabb adatait összefoglaló táblázatban is közreadta. Gyakorlatilag három mustrakönyvet közölt ily módon, az 1706. február–augusztusit, az 1708. március–májusit és az 1708. májusit. Ezek alapján többek között képet kaphatunk a Borsod vármegye által kiállított kuruc katonaság pontos létszámáról. A források további, aprólékos feltárása és feldolgozása hozzá segíthet majd többek között a vármegyei katonaság életkori megoszlására, nemzetiségi viszonyaira, motivációjára, státusára, felszerelésének állapotára vonatkozó kérdések megválaszolásához.

A társadalomtörténeti írásokat egybegyűjtő *Magyar társadalmak sodrában (Uhorská spoločnosť vo vírekuruckýh bojov)* című fejezet néhány írásának is vannak közvetlen hadtörténeti vonatkozásai. Ezek közé sorolható a szerkesztő, Kónya Péter tanulmánya is, amely a felső-magyarországi szabad királyi városok tevékenységét, szerepét vizsgálja az 1672. évi felkelésben, különös hangsúlyt fektetve az Eperjes szabad királyi városban történetekre. Ivan Mrva Trencsén városának katonai történetét foglalja össze a Rákóczi-szabadságharc idején, bemutatva a várost ért

blokádokat, ostromokat, a városi levéltár Rakocziana fondjában található források alapján, elsődlegesen felhasználva a jezsuita nemesi konviktus 1701 és 1710 között vezetett diáriumát. Kis Csaba Eger város történetének összefoglalására vállalkozott 1704 és 1710 között. Írásának kiindulópontjaként – az első lábjegyzetben leírtak alapján (300. oldal) – azt a megjegyzést teszi, mely szerint „...a Rákóczi-szabadságharc jellegével kapcsolatosan vitatj[a] azt a magyar történetírásban általánosan elterjedt értelmezést, mely a küzdelmet függetlenségi harcként definiálja, holott az mibenlétét tekintve a rendi jogok visszaállításáért, nem pedig az önálló magyar államért folytatott harcnak tekinthető és tekintendő.” Ily módon olyan neves Rákóczi-kutatók kutatásait és álláspontját veti el – közöttük például R. Várkonyi Ágnesét, Köpeczi Béláét, Bánkúti Imrét –, akik a függetlenségi koncepció tudományos megalapozására és kifejtésére életükből évtizedeket áldoztak. Ugyanakkor a tudomány mindenkori szabadságában áll ellenvéleményt is megfogalmazni. Az álláspont azonban egyelőre nem tűnik megalapozottnak egy fél oldal terjedelmű hivatkozás által. Mindezen túljutva, a dolgozat új levéltári forrásokra is felhasználó része egy kerek, egységes képet mutat Eger katonai történetéről a jelzett időszakra vonatkozóan.

Ugyancsak vannak említést érdemlő hadtörténeti vonatkozásai a *Kuruc küzdelmek és a külföld (Kurucké boje a zahraničie)* című tematikai egység több írásának. G. Etényi Nóra a nyugat-európai sajtóban megjelenő, a korszakra vonatkozó politikai és katonai híradásokról készített összefoglalást, különös tekintettel Nádasdy és politikustársai hatalomvesztésére és a sajtó felső-magyarországi protestáns lázadó-képet mutató Thökölyjére. Gebei Sándor a Rákóczi-szabadságharc 1709–1710. évében a magyar historiográfiában kevésbé ismert, a fejedelem oldalán álló lengyel nemesekről-politikusokról: Józef Potockiról, Janusz és Michal Wisniowieckiről és Teodor Lubomirskiről írt tanulmányt. Bemutatja szerepüket az északi háborúban, I. Szaniszló és II. Ágost rivalizálásában, valamint a Rákóczi-szabadságharchoz fűződő viszonyukat. Az alapos, lengyel levéltári forrásokra is támaszkodó elemzés érdekes hadtörténeti vonatkozásokat tartalmaz az orosz katonai és diplomáciai kapcsolatokra vonatkozóan. Kurucz György *Protestáns szimpátia és szövetségesi érdek: az angol diplomácia és a Rákóczi-szabadságharc* című írásában kimutatja, hogy az angol sajtóban, jelesül Daniel Defoe *Weekly Rewiew of the Affairs of France* című lapjában olvasottak szerint a szigetország közvéleménye számára a magyarországi harcok a Rákóczi-szabadságharc idején nem pusztán vallásháborúként jelentek meg, hanem egy bonyolultabb politikai, diplomáciai célokat érvényesíteni kívánó fegyveres harcként, amely az európai politikai színtéren is legitimizációra törekedett. Többek között így válik érthetővé az angol olvasóközönség számára, hogy az angol(–holland) mediáció miért fulladt végleg kudarcba Marlborough hercegének bécsi útját követően 1705-ben.

Nem térhetem ki e nagyon gazdag, új kutatási eredményekkel bőven szolgáló tanulmánykötet ismertetésekor annak minden vonatkozására. Mondanivalóm végén ugyanakkor nem hallgathatok el néhány, a kötet szerkesztési, valamint magyar nyelvi hiányosságára vonatkozó kritikai megjegyzést.

Mindenekelőtt méltó lett volna R. Várkonyi Ágnes élő beszédének lejegyzését szigorúbb szemmel átnézni, különös tekintettel arra a jegyzetapparátusra, melyet a tanárnő már nem tudott átolvasni. De még mindig jobban járt, mint Papp Sándor, akinek az írása végéről teljes egészében lemaradt a levéltári és kéziratári rövidítéseket feloldó rész, vagy mint Csatáry György, akinek a dolgozatából a levéltári mellett a teljes szakirodalmi rövidítésjegyzék és annak feloldása is hiányzik. Czigány István tanulmányának vélhetően egy korai, „nyers” változata került közlésre, melyben a mondatrészeket tagoló vesszők sok helyen hiányoznak, s a korai változatot jellemző fűszertelenségek jellemzik a szöveget, csakhogy mint Horváth Hajnalka dolgozatát is.

A szerkesztő, Kónya Péter írása apropóján a magyar nyelvű rezümékkel kapcsolatban meg kell jegyeznem, hogy színvonaluk szélsőségesen ingadozó. Végül, valószínűleg technikai probléma eredménye az a megengedhetetlenül sok elválasztási probléma is a kötetben, amely ugyancsak a magyar nyelvű szövegekben tapasztalható. Megérte volna az időt és a fáradságot e részeket anyanyelvi lektorral ellenőriztetni.

E néhány kritikai észrevétel ellenére meggyőződésem, hogy a tanulmánykötet a szerkesztői szándékot teljesítve, kiválóan szolgálja a szlovák és a magyar történetírás közötti párbeszédet, és szemléletében, a kérdésfölvetések és a témaválasztás terén egyaránt további kutatásokra adhat inspirációt mindkét ország tudósai számára. Köszönet érte a szerzőknek és a mű spiritus rectorának, Kónya Péternek!

Kincses Katalin Mária

HERMANN RÓBERT – BENKŐ LEVENTE (SZERK.)

ÁGYÚBA ÖNTÖTT HARANGOK

Tanulmányok Gábor Áron születésének 200. évfordulójára

(Tortoma Könyvkiadó – Háromszék Vármegye Kiadó. Barót–Sepsiszentgyörgy, 2014. 405 o.
ISBN 9789738995130)

2014-ben éppen 200 éve volt annak, hogy 1814. november 27-én a székelyföldi Berecken megszületett Gábor Áron, a legendás székely ágyúöntő, az 1848–1849. évi szabadságharc egyik legismertebb személyisége. Épp ezért Kovászna Megye Tanácsa 2014-et „Gábor Áron Emlékévvé” nyilvánította, és számos rendezvénnyel, kiállítással, valamint szakmai és ismeretterjesztő kiadvánnyal tisztelgett a székely hős emléke előtt. Ezen rendezvények közül is kiemelkedett az a kettős tudományos konferencia, amelyet Budapesten, a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeumban, illetve Sepsiszentgyörgyön, a Székely Nemzeti Múzeumban rendeztek meg, és ahol a magyarországi, valamint az erdélyi 48-as szakértők legjava tartott színvonalas előadásokat, bemutattva Gábor Áron pályafutását, valamint Háromszék 1848–1849-es történetét. Az előzetes terveknek megfelelően a konferenciák anyaga egy közös kiadványban látott napvilágot. Ennek a kötetnek az ismertetése következik alább.

Ahogy azt a mű bevezetőjében Tamás Sándor, Kovászna Megye Tanácsának elnöke is megjegyzi, a székely önvédelmi harc 1848–1849-ben Gábor Áron nélkül elképzelhetetlen lett volna. Ő nemcsak teljesítményével, ágyú-, lőszer- és lőporgyártó tevékenységével emelkedett ki a többiek közül, hanem azzal is, hogy képes volt hitet adni közösségének, miszerint a kilátástalannak tűnő helyzetekből is ki lehet törni. Ő ébresztette rá saját erejükre a háromszékieket, majd erőfeszítéseiket képes volt koncentrálni egy igaz ügy érdekében. Ezért lett Gábor Áron a különböző időszakok változásaitól függetlenül az egész Székelyföldön a székelyek kitartásának, élni akarásának szimbolikus alakja, aki előtt a 200. évfordulón ez a kiadvány is tiszteleg.

Az első tanulmányban Imreh István Gábor Áron életének 1848 előtti szakaszát mutatja be, *Gábor Áron útban a forradalom felé* címmel. A szerző ismerteti, hogy a háromszéki határőrvidéken élő Gábor-család milyen, a helyzet szülte kényszerek között igyekezett boldogulni, illetve azt, hogy az 1814-ben született Áron és testvérei milyen megélhetési lehetőségek közül választhattak. A határőrszolgálatból a berecki főjegyzőséggel kikerülő apa, Gábor István talán magához hasonló utat szánt legidősebb fiának, ám a helyi iskolában, majd a kantai, illetve csíksomlyói gimnáziumban kitűnően tanuló Áron 1831-ben tanulmányai félbeszakítására kényszerült, mivel besorozták a cs. kir. 15. (2. székely) határőr-gyalogezredbe határőrnek. A következő közel másfél évtizedet jórészt katonai szolgálatban töltötte. Kiemelkedő képességeinek és technikai érdeklődésének köszönhetően alkalma nyílt a határőrvidéki tüzérlégénység közé, sőt 1840-től a Pesten állomásozó cs. kir. 5. (Bervaldo) tüzérezredhez is bekerülnie, s ott tovább mélyítene tüzer ismereteit. A legfelső tüzérképzést adó, ún. k. k. Bombardier-Corps-hoz azonban már nem sikerült bejutnia, így 1842 végén hazatért, és egészen 1845-ig szolgált, amikor is tizedesként tartalékkállományba került. Az 1848-ig hátralévő években asztalosmesterként biztosította megélhetését, és számos kisebb technikai szerkezettel kísérletezett.

A következő tanulmányban Egyed Ákos a kötet hősnéjének életében is sorsfordulónak számító „nagy év” helyi eseményeivel foglalkozik (*Háromszék önvédelmi szabadságharcának kibontakozása. Gábor Áron szerepe*). Indításként az 1848. március 15. – október 17. között Háromszéken történteket elemzi. Bemutatja, hogy a márciusi forradalom milyen mozgalmakat indított el a terhes határőri szolgálattól szabadulni kívánó székelység különböző társadalmi rétegeiben, s hogy a helyi, illetve a pesti politikai elit milyen kedvezményeket tett, miközben az ország egyre inkább veszélyeztetett helyzetében minden fegyveres erőre, így a székely határőrség fegyverben tartására is rákényszerült. Az első részt a helyi, illetve a kolozsvári és a pesti országgyűléseken zajló politikai küzdelmek bemutatása, az Erdélyben fokozatosan robbanásig feszülő helyzet, a cs. kir. hivatalos szervek és a román lakosság fokozódó ellenséges viselkedése, majd az erre adott válaszként az agyagfalvi székely nemzetgyűlés eseményeinek ismertetése zárja. A második fejezet az önvédelmi harcot és Gábor Áron szerepét mutatja be 1848. október 18. – 1849. július 2. között. Itt a szerző

előbb ismerteti, hogy a cs. kir. haderő nyílt szembefordulása és a román felkelés kitörése hogyan vezetett az agyagfalvi székely katonai tábor vereségéhez, majd azt, hogy a többi szék eleste után Háromszék hogyan döntött az ellenállás folytatása mellett. Egyed Ákos részletesen vizsgálja, hogy ebben milyen szerepe volt Gábor Áronnak. Háromszék 1848. november–decemberi önvédelmi harcainak rövid bemutatása után a szerző végül áttekinti a szék és Gábor Áron szerepét a szabadságharc további szakaszában; míg végül a tanulmány a legendás székely ágyúöntő személyiségének jellemzésével zárul.

A harmadik tanulmányt, a *Tábori tüzéség Gábor Áron korában* címmel Csikány Tamás jegyzi. Csikány tisztázza Gábor Áron katonai szolgálatának és tüzer kiképzésének tényeit a meglévő levéltári adatok alapján, majd a cikk hőse által is használt korabeli cs. kir. tüzer Kézikönyv nyomán bemutatja a XIX. századi cs. kir. tüzéséget. A cs. kir. hadsereg löveganyagának, a lövegek lőtávolságának, hatékonyságának és löszereinek ismertetése után a tüzéség szervezésének és szabályzat szerinti használatának az elemzése következik. Itt külön kitér a szerző az erdélyi magyar hadsereg két legjobb tüzerparancsnokának, Gábor Áronnak és József Bemnek a szakmai fortélyaira. A cikket a tüzer Kézikönyv mértékeinek és egyéb tudnivalóinak, illetve a Háromszék önvédelmi harcaiban fellépő székely tüzéség csatadöntő pillanatainak az ismertetése zárja.

A negyedik tanulmány, *Ágyúgyártás Háromszéken 1848–1849-ben* Bán Attila tollából született. Ebből megtudhatjuk, hogy milyen körülmények között vállalta el 1848. november elején az ágyúgyártást Gábor Áron, s milyenek voltak a korszak technikai lehetőségei. Összefoglalást kapunk a cs. kir. hadsereg lövegeiről és alkalmazásukról, a lövegcsövek korabeli elkészítésének módjáról. Itt a szerző a XIX. század közepének legmodernebb, nagyüzemi, gőzgépeket is igénybe vevő löveggyártó eljárását mutatja be, kitékintéssel a korábbi módszerekre. Ez azért is fontos, mivel a továbbiakban bemutatott bodvaji vasmű korántsem volt ilyen jellegű munkákra berendezkedve, ezért ott csak a korban alkalmazott módszerekhez képest elavultnak számító megoldásokkal lehetett lövegeket készíteni. Bán Attila ezután ismerteti a magyarhermányi (bodvaji) „vaságyúknak”, majd a sepsiszentgyörgyi és kézdivásárhelyi „rézágyúk” Gábor Áron és csapata általi elkészítését, amelyek, ha nem is a legjobb, legtartósabb és legpontosabb ágyúknak bizonyultak a szabadságharc során, de döntő szerepük volt abban, hogy a körülfért Háromszék ki tudott tartani, illetve hozzájárultak ahhoz, hogy az erdélyi hadsereg 1849 tavaszán fel tudta szabadítani a megszállt országrészt.

Az ötödik, egyben legerjedelmesebb tanulmány, az *Erdély hadiipara 1848–49-ben*, Süli Attila nevéhez fűződik. A szerző előbb Erdély XIX. század közepi, elmaradott ipari hátterét elemzi, majd részletesen bemutatja az erre rátelepült 1848–49-es hadiipart; kiemelten a legnagyobb kapacitású háromszékit, vagyis a magyarhermányi (bodvaji), a kézdivásárhelyi és sepsiszentgyörgyi ágyúkészítést. Megállapítja, hogy bár az események fő „mozgatórugója” maga Gábor Áron volt, ám az öntésben jelentős szerepet vitt előbb a vitatott tevékenységű Bodor Ferenc, majd Turóczi Mózes, aki később Gábor „jobb kezévé” nőtte ki magát. Ezt követi a „kincses Kolozsvár” fegyverjavító és készítő üzemének, illetve a helyi gyutacs- és löszergyártásnak a bemutatása. Ezután a Csíkszék korabeli szerepének elemzése következik a csíkmadarasi löpörgyár történetén keresztül. A táblázatokkal, adatsorokkal alaposan alátámasztott cikket a nagyszebeni lőpor- és gyutacsgyártás, illetve a kisebb (udvarhelyszéki, marosvásárhelyi és marosportusi) üzemek tevékenységének a bemutatása zárja.

A következő tanulmány a *Gábor Áron utolsó csatája. 1849. július 2.* címet viseli. Bordi Zsigmond Lóránd előbb az 1849. júniusi orosz betörés előtti, majd az 1849. június 19–20-i tömösi ütközet és az 1849. július 2-i, Kőkös és Uzon mellett vívott összecsapás közötti helyzetet elemzi, megállapítva, hogy az elterjedt véleményekkel szemben, a jórészt kiképzetlen és gyenge felszereltségű székelyföldi csapatok a lehetőségekhez mérten mindent megtettek az ellenséges csapatok feltartóztatására, és az sem elsősorban Gál Sándor ezredesen, a székelyföldi hadosztály parancsnokán múlt, hogy a körzetben található magyar csapatokat csak június végén sikerült összpontosítani. Ezt követi magának az ütközetnek a részletes leírása, amelyben az egyébként túlerőben lévő székely csapatoknak sikerült Adleberg vezérőrnagy különítményének támadásait visszaverniük, majd az orosz csapatokat a Feketeügy túlszárnyára visszazorítani. A tanulmány Gábor Áron halála kérdésének tisztázásával zárul, a szerző szerint a legendás hős halálának helyszíne nem a kőkösi hídnál, hanem Uzon előtt található.

Hermann Róbert *Műfajok és tendenciák az 1848–1849-es erdélyi napló- és emlékirat-irodalomban* című írása számba veszi az Erdély 1848–1849-es történetére vonatkozó írásbeli forrásokat;

a naplóktól, az emlékirat-típusú és az emigrációs emlékiratokon át egészen a cs. kir. Börtönökben, a rab honvédtisztek által létrehozott ún. „hadtörténeti műhelyek” munkáin át. Ezt követi a polgárháború emlékezete írásos forrásainak, majd a publikálás helyeinek számító gyűjteményes kiadványoknak és folyóiratoknak a felsorolása. A két fontos (Egervári Potemkin Ödön és Dudás Ödön által létrehozott) tiszti életrajzgyűjtemény után az önálló munkák ismertetése, majd a szerző által olyannyira kedvelt csapattörténeti visszaemlékezések felsorolása következik; utóbbi fegyvernemek szerinti csoportosításban. A tanulmány végén a polgári emlékirók, illetve a „másik oldal” fontosabb írásmunkái találhatók, valamint egy függelék az erdélyi szabadságharcos eseményekre vonatkozó kéziratok emlékiratokról, amely minden, a témával később foglalkozó kutató számára nagy segítséget nyújt majd.

A nyolcadik, *Gábor Áron elrejtett ágyúí* címet viselő tanulmány Négyesi Lajos tollából született. A honi hadirégészet kiemelkedő képviselője csapatával annak a legendának eredt a nyomába 2008–2010 között, miszerint a Hargitán, a Bucsintetőn 1849-ben ágyúkat rejtettek el a székely tüzérek. Az írásbeli források, a korabeli térképek és a terep tanulmányozása után többször történt kísérlet fém-detektoros keresőkkel a lövegek felderítésére, de végül csak az események helyszínét sikerült azonosítani, mivel a löveganyagot és az egyéb hadiszereket a cs. kir. szervek szemléltomást még a korban megtalálták, és elszállították.

Kőbe vésve, bronzba öntve címmel Váry O. Péter a Gábor Áron halála után kialakult kultusszal és ennek tárgyi leképeződésével (emlékmű, emléktábla, szobor) foglalkozik a kötet záró tanulmányában. Sorra veszi a Gábor Áron élete és halála szempontjából fontos helyszínek megemlékezési gyakorlatát a kiegyezéstől lényegében napjainkig, és bemutatja Eresztvény, Bereck, Kézdivásárhely, Sepsiszentgyörgy, Csernáton, Kőkös és Bodvaj példáin keresztül, hogy milyen anyagi és (főként 1920 után) hivatali akadályokat kellett legyőzniük az egyes helységek közösségeinek, amíg méltó módon tudtak emléket állítani a Székelyföld példaképének. Jól jellemzi a korabeli viszonyokat a nagyváradi m. kir. Gábor Áron Honvéd Tüzérségi Hadapródiskola előtt egykor álló egészalakos szobor Kézdivásárhelyre „menekítésének” története 1970–1971-ből, vagy a „fővesztésre” ítélt csernátoni Gábor Áron szobor szomorú sorsa is.

A roppant színvonalas, képekkel, grafikákkal, térképekkel ellátott kötetet két forrásgyűjtemény koronázza meg Süli Attila összeállításában, amelyek a Háromszék hadiiparára, illetve Gábor Áron életére, működésére és kultuszára vonatkozó legfontosabb iratokat és írásokat tartalmazzák.

A kiadványban, mint minden munkában, előfordulnak nyomdahibák, elírások és tévesztések is. Az 1848. április 25–26-i háromszéki határőr megmozdulást kiváltó „fegyverkiállítás” nem a szék lefegyverzését célozta, csak a székely határőrségnél modern gyutacsos puskákkal korábban felváltott, feleslegessé váló kovás löfegyvereket kívánta a cs. kir. erdélyi főhadparancsnokság raktárakba szállítani (36–37. o.) (A cs. kir. szervek ekkor még együttműködtek a magyar hatóságokkal; amit az is bizonyít, hogy a végül mégis elszállított mennyiséggel közel megegyező számú löfegyvert adtak át ugyanebben az időszakban a szerveződő magyar nemzetőrségek számára.) Erdély és Magyarország unióját V. Ferdinánd nem 1848. május 10-én, hanem június 10-én szentesítette (40. o.). Magyarország megsegítésére 1848 nyarán a Székelyföldről a 14. (1. székely) és a 15. (2. székely) határőr-gyalogezredek 1. tábori zászlóaljai, illetve a 11. (Székely) határőr-huszárezred alezredesi osztálya vonult ki (41. o.). Néhány helyen zavaró, hogy egy-egy alakulat írásmódja nem egységes, hanem többféle formában is előfordul. Például a 12. (marosvásárhelyi) honvédszászlóalj előfordul 12-dik honvéd zászlóaljként (59. o.), de XII. székely gyalogzászlóaljként (63. o.) is. A 97. oldalon a felső kép aláírása szerint az 1849. február 4-i vízaknai ütközetet ábrázolja, amelyen egy magyar honvédek elől menekülő löveg látható egy cs. kir. tüzér és egy szekerész társaságában. Nos, az összecsapásra egyáltalán nem ez, hanem a fordítottja (magyar tüzérek menekülése a cs. kir. gyalogosok elől) volt jellemző... Ami pedig az ugyanezen az oldalon látható alsó kép aláírását illeti, a marosborgói (marosényi) cs. k. rajtaütésre 1849. február 6-án, nem pedig 5-én került sor. A lovaslöveget nem 4, hanem 6 ló vontatta (103. o.). A 147. oldalon található fejezetcím végéről lemaradt az „után” szó. A 202. oldalon a 48. lábjegyzet megegyezik a 49-kel, így a lábjegyzetek elcsúsztak, egészen az 56-ig. 1849. március 13-án Fogarasnál nem volt ütközet (271. o.); a helyhez legközelebbi összecsapásra 1849. március 15-én került sor Fenyőfalva és Felek között. A legendák ellenére az orosz forrásokban nincs nyoma annak, hogy 1849. július 2-án az orosz tüzérség „vadászott” volna Gábor Áronra; a korabeli lövegekkel egy személyre célzott lövést amúgy sem lehetett

leadni, és az sem valószínű, hogy a lövegszámban három és félszeres túlerőben lévő székely tüzér-séggel szemben a rendelkezésre álló, összesen 8 orosz lövegből 3-4 csak egy emberre „pocsékol-ta” volna a tűzerejét (217., 284–285. o.). Valószínű, hogy Gábor Áront a tűzérei irányítása közben ugyanúgy „véletlenül” érte a halálos találat, mint 1849. július 31-én Segesvárnál az orosz Grigorij Jakovlevics Szkarjatin vezérőrnagyot. Végezetül a 391. oldalon lévő 72. lábjegyzetben több, érte-lemezavaró szóismétlés is van.

A fentiek ellenére a recenzens csak ajánlani tudja ezt a nagyon színvonalas, Gábor Áronnak és a Székelyföld 1848–1849-es küzdelmének méltó emléket állító kiadványt minden érdeklődőnek, szakmabelinek és egyszerű olvasónak egyaránt.

Kemény Krisztián

CSIKÁNY TAMÁS

KISHÁBORÚ HÁROMSZÉKEN 1848. DECEMBER

(Tortoma Könyvkiadó, Barót, 2015. 120 o. ISBN 9789738995185)

Az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc történetének könyvtárnyi irodalmában az úgy-nevezett „mellékhadszínterek” harcaival csekély számú munka foglalkozik, pedig ezek jelentősége szintén nem lebecsülhető: az ott történtek ugyanis nemcsak az adott országrész, hanem gyakran az egész szabadságharc sorsára is hatással voltak. Ezért különösen örömteli, hogy Csikány Tamás hadtörténész ezúttal nem az általa leginkább kedvelt fegyvernemet, a tüzérseget, vagy egy erőd ostromát, vagy a főhadszíntér hadművészetét választotta vizsgálódása tárgyául, hanem egy, eddig félig-meddig a legendák „ködébe” burkolózó eseményt, a székely Háromszék önvédelmi harcát 1848 decemberében.

Ahogy maga a szerző a kötet előszavában írja, 1848–1849 „lélekcsereelő idői” Magyarországon olyan erőfeszítésre készítették a lakosság egészét, illetve külön egyes közösségeket is, ami korábban elképzelhetetlennek tűnt. Az 1848. március 15-i pesti forradalommal kezdődően meginduló polgári átalakulás olyan erőket szabadított fel a magyar társadalomban, amelyek aztán lehetővé tették, hogy az ország sikeres védelmi harcokat folytathasson a kor egyik nagyhatalma és az őket segítő nemzetiségi felkelők ellen. Ezek közül is kiemelkedik a székelyföldi Háromszék védelme 1848 végén, amelynek az alapját a helyi közösség párját ritkító összefogása adta. Az eseményeket az elmúlt, több mint 160 évben több kiadvány is megírta, ám tisztán katonai szempontból, a két szembenálló fél forrásainak összevetésével és elemzésével még nem vizsgálták a történeteket.

Csikány hadművészeti szempontból az ún. „kisháború” kategóriájába sorolja a történeteket, amelynek a fogalmát külön fejezetben mutatja be. A francia forradalmi és napóleoni háborúk (1792–1815) után katonai gondolkodók egész sora próbálta meg a hadművészet egyes, sokat változott fogalmainak a tisztázását, újraértelmezését. Ilyen volt a „kisháború” is, amelyet a XVIII. században még elsősorban a reguláris könnyűfegyverzetű csapatok (főként huszárok) által vívott portyázó hadviselésre értettek, a XIX. században viszont már jobbra a kevés reguláris erővel támogatott népfelkelő csapatok hadviselését értették alatta. Carl von Clausewitz és más katonai teoretikusok szerint e módszer célja nem az ellenség főreijére mért koncentrált csapás, hanem az ellenfél erőinek lekötése annak szárnyain, oldalában, hátában, illetve a mellékhadszíntereken. Mindez akkor lehetett hatékony, ha a harc saját területen folyt, a lakosság támogatta, megfelelő volt a terep, és az ellenség állandó nyugtalanításához szükséges támadásokhoz, rajtaütésekhez, portyázásokhoz elég önálló, mozgékony és harcedzett emberanyag állt rendelkezésre. A kb. 3153,6 négyzetkilométernyi, megközelítőleg 100 000 lakosú Háromszéken mindez adott volt. A magas hegyek és a sűrű vízhálózat által határolt szék ellenálló képességét növelte, hogy 1764-től határőrterületnek számított; így itt volt a cs. kir. 15. (2. székely) határőr-gyalogezred, illetve a cs. kir. 11. (Székely) határőr-huszárezred 2 osztályának kiegészítési körzete, ezért rendelkezésre állt a megfelelő mennyiségű fegyver és a képzett katonaaállomány is.

Az önvédelmi harc előzményeinek ismertetésekor Csikány Tamás röviden összefoglalja a Székelyföldön és a Háromszéken történt eseményeket 1848 márciusától november közepéig, melyet követően a háromszéki védelem feltételeinek megteremtéséről, a székely haderőről, illetve ellenfeléről, a cs. kir. hadseregről és a szász-román népfelkelőkről ír. A szék védelmét nagyban elősegítette, hogy már kezdettől egységes politikai vezetése volt: az Állandó Bizottmány, majd a Központi Kormány Berde Mózes vezetésével már szeptember közepétől intézkedett a határőrség és nemzetőrség mozgósításáról a határok védelmére. Összeírták a 18–50 év közötti, mozgósítható férfiak számát, kiosztották a fegyvereket, és újak készítését rendelték el, gondoskodtak az élelmiszer-ellátásról. Sepsiszentgyörgyön és Kézdivásárhelyen beindították a lőszergyártást; Gábor Áronnak és Turóczi Mózesnek köszönhetően sikerült ágyúkat is önteni. Így november végén a mozgósítható erő elérhette a kb. 10 000 főt, amelyből a reguláris katonaság (határőr gyalogosok és huszárok, az ide visszavonult 12. [marosvásárhelyi] honvédszázlőalj és az újonnan szervezett 15. huszárezred századai) adta a legütőképesebb alakulatokat; ezeket egészítette ki a mozgósított székely nemzetőrség és népfelkelés. A három táborba (Sepsiszentgyörgy, Uzon, Barót) gyülekező székely csapatokat december elejétől már 5 löveg is támogatta. A velük szembenálló haderő kb. egy cs. kir. reguláris dandár volt, amelyet szász nemzetőrök és román népfelkelők tömegeivel erősítettek meg; összlétszáma kb. 6000-8000 fő volt, 8 löveggel. A Földvár központtal működő cs. kir. csapatok, miután a Háromszék vezetése elutasította Anton Puchner cs. kir. altábornagy ultimátumát, november végén indították meg hadműveleteiket a szék megszállására.

A következő fejezetben Csikány Tamás a közel egy hónapos hadjárat legfontosabb harci cselekményeit foglalja össze élvezetes, számos forrást idéző leírásában, attól kezdve, hogy a cs. kir. csapatok 1848. november 26-án megtámadták a Bodzai-szoros őrségét egészen az 1849. január 2-án megkötött árapataki békeszerződésig, amely (átmenetileg) véget vetett a harcoknak.

A „kisháború” eredményeit értékelve Csikány Tamás megállapítja, hogy a Háromszék ellenállása a lehető legtöbbet hozta ki az adott helyzetből: noha a nagyobb összecsapások többségét a székelek elvesztették, az Erdővidék kivételével a szék területének zömét sikerült megvédeni. Egy cs. kir. dandárt és több ezer szász-román népfelkelőt sikerült több mint egy hónapra lekötni; akkor, amikor Puchnernek minden katonájára szüksége lett volna, hogy a cs. kir. főparancsnokság által elrendelt, Nagyvárad irányú támadást végrehajthassa. Sőt, az Észak-Erdélyben lévő csapataiból egy dandárt vissza is kellett vonnia, hogy a Háromszéket békére kényszeríthesse; ezzel pedig nemcsak a tervezett cs. kir. offenzíva végrehajtó ereje gyengült meg, hanem a Kolozsvár és Észak-Erdély visszavételére december második felében meginduló, József Bem tábornok vezette magyar hadtest feladata is jelentősen könnyebb lett. Az árapataki szerződést elemezve a szerző joggal állapítja meg, hogy az adott helyzetben az jól szolgálta a szék alapvető érdekét, az időnyerést: a Háromszék megszállását sikerült elkerülni, és a katonai erőt is sikerült majdnem sértetlenül megőrizni, amíg Bem tábornok csapatai meg nem érkeztek. A fejezet végén az ellenállás vezetői személyiségeinek (Berde Mózes, Dobay Károly, Sombori Sándor, Gábor Áron, Gál Sándor, Pap Mihály), illetve a „nagy ellenfélnek”, August von Heydte századosnak az életrajza található.

A helyszíni fotókkal, térképekkel gazdagon illusztrált kiadványt a legfontosabb iratokat tartalmazó okmánytár, bibliográfia, illetve a korabeli katonai viseleteket bemutató színes képmelléklet zárja. Mindez együtt jól szolgálja az olvasót, hogy megismerje Háromszék 1848-as önvédelme katonai történetének legendáktól immár megtisztított, ám annál igazabb eseményeit.

Kemény Krisztián

SORIN MITU

TRANSILVANIA MEA

(Polirom Kiadó, Iași, 2013.² 695 o. ISBN 9789734635887)

1989 után a román történészek egy új nemzedéke próbálja hallatni a hangját, amelynek egyik kiváló tagja, a kolozsvári Babeș-Bolyai Tudományegyetem modernkori történelem tanszékének vezetője, Sorin Mitu. Fő kutatási területe Erdély története, különös tekintettel a nemzetiségek kérdésére. Angol nyelven is megjelent *National Identity of Romanians in Transilvania* című művének (Budapest–New York, 2001) tovább bővített változata ez a kiadvány.

A hat fejezetre osztott munka nem kronológikusan, hanem tematikusan tárgyalja Erdély történelmi geográfiáját. Allításait, idézeteit pontos források feltüntetésével igazolja, amelyek a fejezetek végén találhatóak. Ezek kiválóan alkalmasak arra, hogy az egy-egy témakört részletesebben tanulmányozók elmélyülhessenek a szakirodalomban. A kötet zárszavaként egy részletes (magyar, román, angol, olasz, francia és német nyelvű munkákat tartalmazó) bibliográfiát és névmutatót találunk. Mindezek a szerző nagyon alapos kutatásairól és a témában való felkészültségéről tanúskodnak.

Sorin Mitu munkáiban az a cél vezérli, hogy eloszlassa a román történetírásban jelen lévő tévhitet, szertefoszlassa a román nacionalizmus rögeszméit. Részhajlás nélkül, csak írott forrásokra támaszkodva bizonyítja, hogy Erdély azoké, akik lakják, s ahogy őseiknek, úgy a mai lakosoknak is békésen kellene együtt élni eme tájakon. Szerinte téves úgy írni Erdélyről, mintha történelme 1918. december 1-jével kezdődne. A román történetírók egy része vagy demonizálja mindazt, ami előtte volt, vagy számba se veszi. Példaként említi a kolozsvári egyetem történetét, amely egyeseknek bármennyire nem tetszik, de 1581-ben kezdődött, amikor Báthory István jezsuita intézetet létesített. Maga a tudományegyetem 1872-ben indult, 1897-től Ferenc József nevét viselte. Román egyetem 1919-től lett, amelynek 1927-ben ugyancsak a Ferenc József I. nevet adták.

Nem véletlen könyvének címválasztása (magyarra fordítva *Az én Erdélyem*), hiszen Arad születteként, a szerző maga is erdélyinek vallja magát. Saját családjának példáját hozza fel annak igazolására, hogy a román és a magyar nemzet tudott a múltban békésen együtt élni. Őse éppen Bethlen Gábotról kapott nemesi címet, a csatákban bizonyított helytállásáért.

Bevezetőjében külön kitér arra, hogy Erdély nevének említése mást jelent a románoknak, mást a magyaroknak. A jelenben is létező nemzetiségek közti ellentét véleménye szerint innen eredeztető. Mindaddig, amíg a történészek egyoldalúan csak a maguk igazát hangoztatva mutatják be a múlt eseményeit, addig nem beszélhetünk arról, hogy a mi Erdélyünk, holott ez lenne a kívánatos. Ennél a gondolatnál elidőz egy kicsit, és felhívja a történészek figyelmét a roesleri tézisére, amely szerint a római uralom alatt és a népvándorlás során a dák nép (amelyet a románok őseiknek vallanak) kihalt, így az Ázsiából érkező honfoglaló magyarok a IX. században gyakorlatilag üres telekre érkezhetek, ahová a románok csak jóval később vándoroltak be a Balkán-félszigetről. – S hogy mi az igazság mindebben? Egyéni döntés kérdése. A szakembereknek viszont abban van felelősségük, hogy a régi tanokat felülbírálják, az eddig fel nem tárt dokumentumokat közzé tegyék. Ez elméletben nagyon jól hangzik, de a román állami levéltárak eme feltéve őrzött kincseiket hozzáférhetetlenné akarják tenni, úgy véli azért, nehogy olyasmí kerüljön napvilágra, amely felülírja az eddigi ismereteinket. Mert minden újabb információ alakítja a szakemberek által írt történelmet, esélyt adva annak, hogy meg tudja változtatni az olvasók véleményét is adott kérdésekben.

Ezen eszmefuttatás után tesz említést arról, hogy Románia, mint országnév, 1833-tól szerepel írott forrásokban – de Erdélyt az akkor államalakulat nem foglalta magában –, míg Erdélyt már 1190-ben említik. Fölöslegesnek tartja azon román sérelmek hangsúlyozását, amelyek azt emlegetik fel, hogy az 1568-as paktum nem vette be a románokat a magyarok, szászok és székelyek közé, mint elismert nemzetet. Szerinte ennek elsősorban nem politikai, hanem vallási és társadalmi hovatartozási okai voltak.

Mindaddig, amíg nem íródik meg a közös történelem tényekre alapozva, újabb forráskutatásokkal kiegészítve a jelenlegi ismereteket, csak a kölcsönös vádaskodások kapnak hangot. Ezért elengedhetlen, hogy a főbb dokumentumok három nyelven legyenek bemutatva, ily módon elkerülve a félreértéseket. Jó példával Moldován Péter, a marosvásárhelyi Román Állami Levéltár munkatársa

tett már erre egy kísérletet, de a *Béke és háború* című kiváló munkája a romániai szakirodalomban sajnos visszhangtalan maradt.

Sorin Mitu érdekességként említi meg, hogy az elmúlt években több nyugati országból érkezett doktorandusz vendéghallgató Romániába, akik Erdély történetét kutatták oly módon, hogy mivel mindhárom nyelvet (román, magyar, német) ismerik, a forrásokat és a szakirodalmat össze tudták vetni, s befolyásolástól mentesen vonhatták le saját következtetéseiket. – Ezt kellene tenni a hazai tudósoknak is, hangoztatja, s nem a dogmák bűvkörében újabb és újabb elméleteket gyártani, amelyek sajnálatos módon a gyűlölködést szítják, s nem a megbékélést segítik elő.

A továbbiakban Sorin Mitu tanulságként megszívlelendő, a források ismerete alapján megfogalmazódott fontosabb gondolatai és megállapításai közül tolmácsolok néhányat. Úgy véli például – s ezáltal von kronologikus és módszertani választóvonalat is történeti áttekintései periodizációjakor – hogy mind a román, mind a magyar nép történetében az 1848-i események kulcsszerepet játszottak. Mindkét nemzet a saját újjászületésén munkálkodott, a cél ugyanaz volt, de az ehhez felhasznált eszközök különböztek.

Áttekintve főbb vonalakban a XVIII–XIX. századi eszmei irányzatokat, választ keres az 1848 őszén zajlott erdélyi polgárháború kitörésének okaira. Arra a megállapításra jut, hogy ebben az időszakban egy társadalmi osztályhoz való tartozás sokkal nagyobb összetartó erővel bírt, mint az azonos nyelv vagy nemzetiség. Nehéz választ találni arra a kérdésre, hogy a román parasztok miért gyilkoltak, vagy fordított esetben, miért haltak „hósi halált”. Önvédelemből, bosszúból, félelemből, a birodalom vagy a saját papjaik iránti szolidaritásból? Mi vezérelte azokat a fiatal agitátorokat, akik naiv, idealista, demagóg és felelőtlen tanaikkal félrevezették a román lakosságot, s hozzájárultak a rengeteg áldozatot követelő polgárháború kitöréséhez? – teszi föl a kérdéseket. Mert nem beszélhetünk egységes magyarelles eszmékről, hiszen amíg a balázsfalvi Lemény János görögkatolikus püspök mindenkit a békére intett, óvta a román népet a fegyveres támadásoktól, addig Macedon Pop (1809–1875), Radna vikáriusa „saját” értelmezésében továbbította írástudatlan híveinek a felsőbb utasításokat. Nagy valószínűséggel a magyar nemesek vagyonának megszerzése tűnt a legegyszerűbb megoldásnak, hogy a nélkülöző román jobbágyok gondjait orvosolják, elkerülve azt, hogy azok saját papjaik ellen lázadjanak fel.

Elgondolkodtató, hogy olyan személy példáján keresztül igazolja ezt, magánéleti vonatkozásban és nem hadvezéri méltatásban, aki meghatározta az 1848-as erdélyi események alakulását. Ő nem más, mint Avram Iancu (1824–1872), a „mócok királya”. Korabeli dokumentumokkal igazolja a szerző, hogy e nemzeti hős szerelmei mind idegen nemzetiségűek voltak (tehát nem lehetett idegengyűlölő), annak ellenére, hogy ez a tény a XIX. században egyáltalán nem számított elfogadottnak. Tilda Oblatek (akinek apja bányaigazgató volt Abrudbányán), Vida Fáni (akinek apja hivatalnok volt Abrudbányán) csak pár mondat erejéig szerepel Nicolae Hentiu jegyző elbeszéléseiben (Avram Iancu bizalmasának és tettei lejegyzőjének) – Farkas Háni viszont annál többet. A népi mendemondát Ioan Lupuş (1880–1967) történész is megörökítette, így az utókor arról szerezhet tudomást, hogy egy magyar lány mentette meg Avram Iancu életét; mert ahogy a leány megtudta a szülői házban, hogy Hatvani Imre (1818–1856, szabadsapat-vezér) csapata azzal a nem titkolt céllal közeledik, hogy foglyul ejtse a mócok királyát, nem kis kockázatot vállalva azonnal értesítette őt, s ily módon mentette meg szerelme életét. Noha fenntartással kell kezelni ezeket a romantikus megnyilatkozásokat, korabeli dokumentumokból tudjuk, hogy Hatvani csapatai valóban nem jártak sikerrel.

Nem Avram Iancu az egyetlen, akit idegen nemzetiségű hölgyhöz húzott a szíve. Ion Budai-Deleanu (1763–1820) az örmény Maria de Mikolaewiczet vette feleségül; George Bariţ (1812–1893, történész és újságíró) a levantei Maria Velisart; Vasile Pop (1819–1895, ügyvéd és újságíró) a szász Wagner lányt; Pavel Vasici-Ungureanu (1806–1881, orvos) Jancsó Júliát; Vasile Maniu (1824–1901, képviselő és történész) pedig Olga de Lovichot, Kossuth unokahúgát. Habár az ortodox egyház tanai szerint idegen nemzetiségű társal házasodni bűnnek számított, a felsorolt fiatalok dacoltak ezzel, azt is vállalván, hogy esetleg még saját honfitársaik kirekesztik őket közösségükből. – A könyv szerzője teljesen érthető magyarázatot ad erre a jelenségre: az erdélyi városokban ebben az időben nagyon kevés román fiatal értelmiségi élt (papok, tanárok, jogászok, kereskedők, különböző tisztségeket viselők), akik szomjúhozták a kulturális életet, ami viszont magyar nyelvű volt. Román származásuk azonban nem jelentett akadályt a kulturális érvényesülés során, mert a magyar nemesek

nem rekesztették ki a román értelmiségi fiatalokat köreiből, hanem befogadták őket. Így köttettek a vegyes házasságok, amelyek már a „modern kor” előszelének számítottak.

Az érdekes történetektől visszakalauzol minket a szerző a román–magyar kölcsönös vélekedés témaköréhez – s a recenziens számára következik a kötet legtanulmányosabb része.

A különböző sztereotípiák szolgálnak az egymásról (románok a magyarokról és magyarok a románokról) való vélekedés alapjául. A sztereotípiák eredetére sorra választ kapunk a könyvből történelmi és szépirodalmi példák felsorakoztatásával, amelyekben egyaránt szerepelnek dicsérő és elmarasztaló megjegyzések mindkét félre vonatkozóan.

1812-ben Pesten megjelent egy Petru Maiornak (1760–1821, nyelvész) tulajdonított írás, amely a következőket tartalmazza: „...a magyar nemzet, már abban az időben is, amikor ebbe a térségbe érkezett, mindig humánusnak és befogadónak mutatkozott azokkal a népekkel szemben, akiket itt talált, s azokkal civilizált szövetséget alkotott. Hiába is keresnél az egész világon olyan országot (csak az irigységet tartsam távol szavaimmal), amely meghaladná Magyarországot e dicséretben” – idézi őt Sorin Mitu. Tapasztalatból írhatta mindezt, mivel ebben az időben Budán lakott, s a román kiadványok cenzoraként munkálkodott. E dicsérő szavaknak ellentmond az az új nemzedék, amelyik a románok körében magához ragadta a vezetést 1848-ban. Kiemelendő közöttük is Alexandru Papiu-Ilarian (1827–1877, politikus), aki gyávának nevezte Petru Maior követőit, mert szerinte ők nem a haladást és a román nép felemelését akarják, hanem továbbra is szolgáskorban szeretnék tartani őket. Éles bírálatot illet minden olyan román honfitársat, aki megtanul magyarul, mert az a gyengeség jele. Nem a szlávoktól kell félni, hangsúlyozza, hanem a magyaroktól, mert „...a történelmük, jellemük, földrajzi elhelyezkedésük és legfőképpen a rossz emberi természetük nem hagyja őket igazságosnak és emberségesnek lenni a más nemzetekkel... aki csak hódítani akar, elnyomni, pusztítani, ahogy a nagy halak is megeszik a kisebbeket.” Mindez Papiu-Ilarian szerint azzal magyarázható, hogy a magyarok barbárok, nem európaiak, ellentétben a románokkal. Minden igaz román hazafit a magyarok elleni harcra buzdít, mert meggyőződése, hogy csak így rázhatja le nemzete a rabigát. Tanait átvették a püspökök, egyházi előljárók, s lelkesen hirdették a román nép soraiban.

A magyar történész szakirodalom az 1848-as szabadságharc kitöréséig általában úgy tett említést a román népről, mint a vele együtt élő egyik kisebbségről, amely azonban létszámát tekintve a többséget jelentette. Több kiemelkedő magyar politikus (Széchenyi István, Wesselényi Miklós, Kossuth Lajos) említi a románokat úgy, mint békés, csendes pásztornéit, akinek jogait rendezni kéne. Pálffy Albert (1820–1897, ügyvéd és politikus), így ír erről: „...a román nép jó és hűséges, csendes, jámbor és türelmes, becsületes és romlatlan maradt. A magyar nem tud egyetlen más vele együtt élő nemzetre sem annyira támaszkodni, mint rá. Az oroszokhoz csak keleti rítusuk által vonzódnak, de az ő vérük nyugati, ők rómaiak.” Gorove István (1819–1881, miniszter és közgazdász) arról ír 1842-ben, hogy műveletlenségüknek legfőbb oka a szegénységük, de mindig jóindulattal viseltettek a magyar haza iránt. Dóczy József (1779–1856, cisztercita rendi szerzetes és pap) 1830-ban úgy jellemzi őket, hogy általában lusták, bár jó eszük van, ha iparkodnak, akkor tanultakká és jó szakemberekké válnak.

Sorin Mitu megjegyzi, hogy ezek a jellemzések már azt követően születtek, hogy az 1784-es Horea-parasztfelkelés lezajlott, amelynek sajnálatos módon sok magyar is áldozatul esett. A XIX. század közepére ugyanakkor úgy tűnt, hogy a kedélyek lecsillapodtak. Nicolae Iorga (1871–1940, történész) hívja fel a figyelmet Ürmösy Sándor (1820–1908) unitárius lelkész munkájára, amelyben a kolozsvári unitárius lelkész a Moldovába és Bukovinába menekült magyar honfitársak nyomába ered, hogy felkutassa őket és feltérképezze tartózkodási helyüket. S azt hogy mik voltak az elvándorlás feltételezett okai, azt tömören összegzi, de részletesen kitér a hazájuktól elszakadt magyarok életkörülményeire is. Sajnálattal tesz említést arról, hogy csak Bukarestben és Craiován van magyar iskola; vallásuk miatt állandó gúnyolódásnak vannak kitéve; pogánynak tartva őket nem temetkezhetnek a helységhez tartozó temetőbe, s ha nagy kenőpénz árán sikerül is „helyet” vásárolniuk, az csak nagyon eldugott kis zugban lehet. Nem továbbá használhatják anyanyelvüket, s a helyi lakosok nem is titkolják szándékukat, hogy szeretnék őket elrománosítani.

Kővári László (1819–1907, történész és statisztikus) románokról való véleményéről egész fejezetet írt Sorin Mitu, nem titkolva rokonszenvét a kiváló magyar történétíróval szemben. Áttekintette Kővári az Erdély történetével kapcsolatos munkáit, hírlapokban megjelent cikkeit is beleértve, s George Bariț román, illetve Georg Daniel (1817–1893, történész és evangélikus püspök) szász

tudóssal állítja őt párhuzamba. Megemlíti, hogy Kővári úgy ír a román népről (vlahoknak nevezve őket), hogy tanulmányozta történelmüket, ismerte a nyelvüket. Sajnálatait fejezte ki, hogy szegény sorban éltek, hiszen senki nem foglalkozott életkörülményeik javításával. Elfogultság nélkül bírál egyes román és magyar vezetőket. Az olyan agitátorokat, mint Mikás Ferenc (Florian Micaș, †1876) és Pap Sándor (Alexandru Papiu-Ilarian), akik fiatalként indultak a román nép közé terjeszteni a „ha a magyarok már nem lesznek, a földjük nekünk marad” kicsengésű eszméket ugyanúgy kritizálja, mint Hatvanit, akinek a túlkapása megghiúsította a magyar kormány által előkészített békéltető tárgyalások sikeres lezárását. Szerinte az olyan vezetők, mint Barnuc Simon (Simion Bărnuțiu, 1808–1864) és Belecescu Miklós (Nicolae Bălcescu, 1819–1852) fanatikusak és pénzéhesek, nem alkalmasak egy nép irányítására. Salomon Miklósról (Nicolae Solomon, 1817–1853) és Jánk Ábrahámról (Avram Iancu) pozitívan vélekedik, tisztelve bennük azt a szándékot legalább, hogy nem loptak, hanem meggyőződésből akartak népük helyzetén javítani. A tragédiák ellenére is abban bízott, hogy a román honfitársakkal rendezhető a viszony és megvalósulhat a békés együttélés.

A kötet zárófejezetét is érdemes kiemelni: azokat a sztereotípiákat mutatja be, ahogyan az erdélyiekéről (románokat, magyarokat, szászokat együtt véve) vélekedtek a kor külföldi utazói. Ismerteti a francia, olasz, ír és amerikai véleményeket, amelyek külső szemmel mutatják be a népek együttélésének nehézségeit.

Ezt a tanulságos kötetet nem csupán történészeknek ajánlom, hanem mindazoknak, akik érdeklődnek Erdély múltja, jelene és jövője iránt.

Somogyi Gréta

JAMES LYON

SERBIA AND THE BALKAN FRONT, 1914

The Outbreak of the Great War

(Bloomsbury Academic, London–New Delhi–New York–Sidney, 2015. 328 o.
ISBN 978-1472580030)

Kereken másfél évtizede annak, hogy a *Hadtörténelmi Közlemények* hasábjain morgolódtam, amiért a nemzetközi hadtörténetírás az első világháború mellékhadszíntereinek oly feltűnően kevés figyelmet szentel. Hogy a helyzet lényegesen azóta sem változott, azt paradox módon éppen a most bemutatandó kötet megjelenése bizonyítja: a balkáni hadszíntér 1914. évi eseményeiről ugyanis mindmáig ez az egyetlen számottevő érdeklődésről tanúskodó – és nem mellesleg angol nyelven írott – szakkönyv. Persze ne legyünk telhetetlenek: a világháborús centenárium azért valamit csak javított az összképen. A legutóbbi időkből született monográfia a gorlicei áttörésről, a kárpáti téli csatáról (mind-mind olyan téma, ami korábban szinte egyáltalán nem mozgatta meg a szakemberek fantáziáját) és a dobropoljei áttörésről is.

James Lyon mostani könyve is nyilvánvalóan a százéves évfordulónak köszönhet a megszületését. Mindenesetre már témaválasztásánál fogva megérdemli a megkülönböztetett érdeklődést, bár be kell vallanom, hogy a szerzőjéről mindeddig nem is hallottam, tehát számomra egyértelműen a kötet *tárgya* volt az igazán figyelemfelhívó. Mit lehet tudni a szerzőről? James Lyon az Egyesült Államokban született, hogy pontosan melyik esztendőben, arra nézve nincs adat a világhálón. Mindenesetre a PhD fokozatát 1995-ben szerezte a Los Angeles-i egyetemen (UCLA) a Balkán modernkori történetéből. 12-ben azt írta magáról, hogy 18 évet élt Jugoszláviában annak széthullása előtt, és hogy nincsenek abban a régióban családi gyökerei. Ez utóbbi azóta nyilvánvalóan megváltozott: mostani könyvének előszavában köszönetet mond feleségének, Majának valamint anyósának (utóbbinak a híres szerb süteményfésleségért: a gibanicáért). Tud oroszul, szerbhorrátul és németül. Mára tekintélyes Balkán-szakértőnek számít. Jelenleg a gráci egyetem Délkelet-Európa Tudományok Központ (Zentrum für Südosteuropastudien) kutatója. Az egyetem honlapján az olvasható, hogy „több mint 34 éve” tanulmányozza a Balkánt, vagyis tapasztalt szakemberről van

szó. Nyelvtudása alapján joggal feltételezhető, hogy nem csupán a szerbiai, de az egykori Osztrák–Magyar Monarchia német nyelvű levéltári forrásait is képes hasznosítani, vagyis az 1914. évi szerb–osztrák–magyar háború mindkét küzdőfelének álláspontjára rendelkezhet rálátással. Ehhez képest némileg csalódást okoz, hogy mostani könyvében szinte kizárólag a szerb archívumok anyagait használja, míg például a bécsi Kriegsarchivban talán nem is járt (mindenesetre a köszönetnyilvánítások között nem találunk osztrák levéltárosnak címzett szavakat). Az internetről azt is tudni lehet, hogy 20 évvel ezelőtti doktori értekezésének ugyanaz volt a témája, mint a jelenlegi munkájának (címe *Az elfeledett szövetséges: Szerbia és a Balkán front, 1914*). A felhasznált irodalom valamint a jegyzetek alapján élhetünk a gyanúperrel, hogy a kötet az eredeti disszertáció aktualizált változata, kiegészítve néhány friss szakirodalmi tétellel. Persze az vesse az első követ a szerzőre azért, amiért igyekezett kihasználni a világháborús centenárium keltette konjunktúrát (a jövő esztendőre már kilátásban van egy újabb kötet megjelentetése is: az a Monarchia és Szerbia párviadalának egészét – vagyis nem csupán az 1914. évi eseményeket – fogja bemutatni).

Mellesleg a levéltári források felhasználásában mutatkozó egyensúlytalanság talán nem valamiféle kutatói hanyagság következménye. Lyon hangsúlyozza, hogy balkáni (praktikusan: szerb) szemszögből kívánja bemutatni a történeseket, ám szándékai szerint ez egyáltalán nem jelenti azt, hogy elfogult lenne a szerb ügy iránt. Legalább is érezhetően törekszik rá, hogy ne legyen elfogult, amit leginkább azzal bizonyít, hogy gyakran nem fukarkodik a szerbeknek címzett kritikai megjegyzésekkel. Mondanivalójának legfontosabb része a kötet végén található két fejezetben van; ezeknek a címe is jellemző: az egyik azt kérdezi, hogy miért vesztettek a Habsburgok, a másik erre rímelve, hogy miért győztek a szerbek. Az első világháború történetének legváratlanabb eredményül végződő hadjárata, az 1914. évi osztrák–magyar–szerb háború, amelyben „az 50 milliós Góliát alulmaradt a négymilliós Dáviddal szemben”, természetesen eddig sem volt magyarázat híján. Lyon szerint azonban a dualista Monarchia apologétái tévesen a Habsburg-birodalomnak és hadseregének gyenge katonai felkészültségét jelölték meg a vereség fő okának, miközben túlsúlyozták a szerbek katonai tapasztalatainak és állítólag korszerű tüzérségének jelentőségét. Mivel a két világháború közötti osztrák hadtörténetírást döntően egykori tisztok (gyakran magas beosztású parancsnokok) művelték, ez a beállítás egyértelműen saját szakmai hibáiknak az elleplezését szolgálta. Valójában azonban a Monarchia hadserege minden tekintetben magasan felülmúlta a szerb haderőt: létszámbeli fölénye sokkal nyomasztóbb (mintegy háromszoros) volt, mint a „hivatalos” osztrák hadtörténetben szerepel, tüzérsége pedig igenis rendkívül korszerű volt, és sokkal több eszközzel bírt, mint ellenfeléé. Az osztrák–magyar katonáknak tehát minden józan emberi számítás szerint könnyedén felül kellett volna kerekedniük a Balkán-háborúkban teljesen kimerült, hiányos felszereltségű, állandó lőszerhiánytól szenvedő szerb ellenlábasaikon. Lyon jellemzésében a két hadsereg közötti kontraszt lényegesen nagyobb, mint azt korábban tudni véltük: ennél fogva a vereségre predestinált fél győzelme is lényegesen meglepőbb és fényesebb, mint ahogy az eddig köztudomásúnak számított. A Habsburgok vereségének okai (a szerencsétlen felvonulási terv, a stratégiai hibák, a tábornoki kar gyenge szakmai teljesítménye, a balkáni főparancsnok: Oskar Potiorek katonai helyett politikai szempontokat érvényesíteni igyekvő hadvezetése) és a szerb győzelem okai (a Lyon szerint kitűnő szerb hadvezetés, a minden hiányon felülkerekedni képes, hallatlanul szívós és igénytelen szerb katonaanyag, de legfőképpen a szerb nemzet hősiek helytállása a invázorokkal szemben, ami végső soron a honvédők magasabb erkölcsi színvonalában gyökerezett) együttesen eredményezte a világra szóló győzelmet. Lyon ugyan a magyar Hadilevéltár által kiadott világháborús sorozathoz nem fért hozzá, és ezért az ott szereplő, meglehetősen árnyalt értékelés is ismeretlen maradt a számára, az osztrák értékelést azonban egyértelműen tévesnek tartja. Ezzel együtt mintha teljesen elkerülné a figyelmét az osztrák–magyar vereség legkézenfekvőbb oka: az tudniillik, hogy a Monarchia az orosz hadba lépés miatt az egész hadjárat során soha sem volt képes a győzelemhez szükséges erőfölényt kialakítani a kétség kívül szívósan harcoló szerbekkel szemben. Vagy lehetne-e bárkiben bármilyen kétely aziránt, hogy Ausztria–Magyarország simán legyőzte volna Szerbiát, ha nem kell erőinek zömét a cári haderővel szemben véreztetnie? Persze a Lyon által kimutatott háromszoros osztrák–magyar fölény csak a fantáziában létezett: Conrad az eredeti tervezés során kétszeres túlerőt tartott szükségesnek ahhoz, hogy a szerb haderőt le lehessen verni. Ez azonban az egyfrontos támadó háborúra vonatkozott! Az orosz beavatkozást követően viszont a Monarchia már nem is gondolhatott ekkora fölény kialakítására. Kérdés persze, hogy akkor Potiorek miért

ragaszkodott mégis makacsul a támadó fellépéshez, ha egyszer annak nem voltak meg a feltételei? És hogy Conrad miért nem akadályozta meg ebbéli szándékának megvalósítását? Ezekre a kérdésekre természetesen megvannak a válaszok, és persze Lyon maga is ismeri ezeket a válaszokat. De: Oszkár tudja, de nem mondja...

Egészében mégis azt kell mondanom, hogy az amerikai szerző jó és hasznos könyvet írt. Legfőbb értékét abban látom, hogy gazdag szerb levéltári illetve szakirodalmat használ. Ez még akkor is igaz, ha az általa hivatkozott dokumentumok között túl sokszor szerepelnek a korabeli sajtó – egyébként Lyon által is illusztrált módon – igencsak megbízhatatlan beszámolói. Az osztrák–magyar csapatok által elkövetett kegyetlenkedések bizonyítására is R. A. Reiss korabeli publikációin kívül főleg sajtóbeli cikkek szolgálnak. Az előbbi pártatlanságát már a kortársak is kétségbe vonták, az utóbbiak pedig szintén kétséges bizonyító erővel rendelkeznek. Lyon persze nem tagadja, hogy a szerbek is követtek el a hadijogba ütköző cselekedeteket, ám konkrétan ilyet nem említ, csak úgy általánosságban ejt róla szót. Az olvasóban ennél fogva a másik fél disznóságai jóval erősebben rögzülnek, hiszen azok pertraktálása lényegesen élénkebb színekkel történik.

Lyon könyve tele van egészen érdekes epizódokkal a háború történetét illetően. Ezek forrása többnyire a két világháború között megjelent szerb memoárirodalom, illetve az utóbbi évtizedek szintén szerb nyelvű szakirodalma. Az egyik ilyen különleges epizód alaposan megragadhatta a szerző fantáziáját, mivel egész komoly kontrafaktuális eszmefuttatásra inspirálta. Arról a mindmáig teljesen nem tisztázott esetről van szó, amely Lyon szerint 1914. július 28-ról 29-re forduló éjjel történt Zimonymál és amely „a világháború első partraszállási akciója” lett volna – ha nem hiúsítják meg a hősiessen harcoló szerb csendőrök és fináncok. Lyon az osztrák–magyar gőzösök által vontatott bárkákban ülő bakák feladatát a szerb főváros rajtaütésszerű elfoglalásában vélte felfedezni, amely lépéssel szerinte a Monarchia *fait accompli* elé állította volna a többi nagyhatalmat, mivel addig tartotta volna megszállva Belgrádot, míg a szerbek nem teljesítik minden követelésüket a szarajevói merénylet kivizsgálásával és a tettesek megbüntetésével kapcsolatban. Lyon úgy gondolja, hogy ezzel a Monarchia a hamarosan meginduló „béketárgyalásokon” hatalmas előnyre tehetett volna szert, egyébként pedig szinte bizonyos, hogy a világháború ki sem tör, mivel amennyiben Bécs megkapja a kívánt elégtételt, elesett volna a háborúzás oka. A rejtélyes éjszakai akció története, melynek során Lyon szerint a háború első áldozatai is meghaltak, valamint sor került a zimonyi vasúti híd részleges felrobbantására, és egyidejűleg megkezdődött Belgrád barbár ágyúzása is, mindmáig feltáratlan, mivel alig maradt fenn rá vonatkozó hiteles levéltári forrás. Valamennyi azonban látezik, és ennek alapján annyi világos, hogy Lyon elképzelt belgrádi rajtaütése úgy semmiképpen nem történhetett, ahogy ő – természetesen ellenőrizetlen szerb beszámolókat használva – elképzelte. A Monarchia katonai és politikai vezetése egyaránt ellenezte Belgrád rajtaütéssel történő elfoglalását, mivel csak a szerb haderő felett aratott katonai győzelemtől várt tartós eredményt. Lehetetlen, hogy Lyon ne tudná: a brit külügyminiszter, Sir Edward Grey maga ajánlotta a Monarchiának Belgrád ideiglenes birtokba vételét, ám a „Halt in Belgrade” ötlete a fentiek értelmében azonnali elutasításra került a bécsi külügy részéről. Sokkal valószínűbb, hogy a Száván vontatott uszályok utánpótlást szállítottak volna – esetleg a vontatógőzösök aknarakásra kaptak parancsot – ám zátonyra futottak. Az a tűzharc, amelynek során az ALKOTMÁNY parancsnoka és kormányosa meghalt, már másnap, az elakadt vízi járművek kiszabadítása érdekében kezdett akció során történt. Hogy nem Belgrád megszállása volt a cél, az bizonyosra vehető. Mindenesetre Lyon kétségtelen érdeme, hogy – ha tévesen is – ráirányította a figyelmet erre az epizódra. Talán a szakemberek érdemesnek találják arra, hogy alaposabb levéltári kutatásokkal tisztázzák, mi is történt a Szerbiának küldött osztrák–magyar hadüzenet éjszakáján a Száva torkolatánál.

Összességében elmondható, hogy minden hibájával együtt James Lyon könyve értékes munka, és csak üdvözölni lehet a megjelentetését.

Pollmann Ferenc

MARKUS PÖHLMANN – HARALD POTEMPA – THOMAS VOGEL (HRSG.)

DER ERSTE WELTKRIEG 1914–1918

Der deutsche Aufmarsch in ein kriegerisches Jahrhundert

(*Bucher Verlag, Potsdam, 2014. 382 o. 45,- € ISBN 9783765820335*)

Az első világháború kitörésének centenáriuma alkalmából rendkívül sok új kiadvány jelent meg a német nyelvű könyvpiacra. Azok sorából mindenképpen kiemelkedik a Német Szövetségi Haderő (a Bundeswehr) Potsdamban található Hadtörténeli és Társadalomtudományi Központjának három munkatársa által szerkesztett, szép kiállítású és tartalmas kötet, amely a legújabb német kutatási eredményeket közvetíti az olvasók számára.

Véleményem szerint a XX. század őskatasztrófájaként elhíresült Nagy Háború nemzeti aspektusainak feldolgozása minden, a háborúban egykoron részt vett nép hadtörténetíróit nagy kihívás elé állítja, hiszen nehéz tárgyilagosan és elfogultság nélkül, ugyanakkor összefoglalóan tárgyalni valamely állam – jelen esetben a császári Németország – első világháborús szerepét. Úgy vélem, a mű szerkesztőinek sikerült megfelelni az olvasói elvárásoknak, az eredmény pedig magáért beszél.

A szerzők a más hasonló műveknél is megszokott tematikus módon, a főbb csomópontokra és a német szempontból legfontosabb hadieseményekre, politikai összefüggésekre fókuszálva, katonás pontossággal tárgyalják a Nagy Háború különböző vonatkozásait. Kiválóan ötvözik a szakmaiságot és az ismeretterjesztést, mondanivalójukat számos korabeli fotó, színes festmény és plakát képe, múzeumi tárgy fotója, a sok színes és jól áttekinthető térképvázlat, az egyes csatákban és hadműveletekben szembenálló felek erőviszonyait és azok hadvezéreit bemutató keretes írás, összehasonlító táblázat teszi szemléletessé. Az olvasó eligazodását azon kívül még névmutató, válogatott bibliográfia, a kötet szerzőinek és a könyvben található képek forrásainak jegyzéke segíti.

Hans Hubertus Mack ezredes, a Bundeswehr Hadtörténeli és Társadalomtudományi Központja parancsnokának bevezetője után az első fejezet a Nagy Háború kitöréséhez vezető politikai eseményeket, a sarajevói merényletet, a német részről történt politikai előkészületeket, a német hadicélokat, a német parlamenti pártok háború alatti tevékenységét és a háborús vereség fogadtatását mutatja be.

A német hadvezetés szerepéről szól a második témaegység, amely részletesen bemutatja a Schlieffen-, illetve a Moltke-féle német haditervet, felsorolva és elemezve a Hindenburg és Ludendorff tábornokok által irányított német vezérkar főbb döntéseit a viláégés során.

A szárazföldi háború német harcászatait feldolgozó harmadik fejezetből megtudjuk, a német hadsereg hogyan jutott el (minden más európai haderőhöz hasonlóan) az 1914-es mozgóháborútól 1916-ra a több hónapig tartó verduni és Somme-i anyagszatákig, hogyan alkalmazta a rugalmas védelmet a lövészárokharcban, valamint hogyan próbálkozott 1918 tavaszán és nyarán a nyugati fronton a mozgóháború felélesztésével, vagyis a meglepetésszerű nagy offenzívákkal.

A negyedik rész a légi háború eseményeit tárgyalja német szemszögből. Részletesen ismerteti a német légierő számszerű és technikai fejlődését a háború kezdetéről 1918-ig, annak szervezeti változásait és bevetéseit a különböző hadszíntereken.

Az ötödik fejezet a tengeri háború eseményeit foglalja össze. Megismerhetjük a világtengereken viselt német cirkálóháború hatásait és eredményességét, a kereskedelmi hajók ellen kezdettől vívott tengeraltató-háború tapasztalatait, majd az 1917 februárjától német részről alkalmazott korlátlan búvárhajó-háborút, továbbá a német hadiflotta sorsát a háború végén és után, valamint az 1918 őszén a hadiflottánál megindult forradalmi erjedést.

A hatodik nagy témakör a német katonák életét mutatja be a különböző frontokon. Ismereteket szerezhetünk a katonák mindennapjairól a lövészárkokban, valamint arról, hogyan élt mindaz tovább a bakák és a későbbi generációk emlékezetében.

A hetedik fejezet a háborús megszállás témakörét járja körül. Ezen belül a német csapatok által megszállt területek közigazgatásának kiépítését, az egyes országokban követett német megszállási politikát, valamint az annak során szerzett tapasztalatokat tárja az olvasó elé.

A nyolcadik témaegység a háborús háterszág helyzetét vizsgálja, olyan témákat boncolgatva, mint a háterszág mozgósítása, a női munkaerő előtérbe kerülése, a front és a háterszág közötti

kapcsolattartás, a hiánygazdaság és a növekvő társadalmi feszültségek, a háborús propaganda és kimerültség valamint a rokkant- és az árvaellátás.

A kilencedik fejezet a szárazföldi háború fegyvereit hozza közelebb az olvasóhoz. Részletes ismertetést kapunk a géppuskákról, a tábori és gyalogságot kísérő tüzérségről, a tüzérségi mérőeszközökről, a lövészárokharc eszközeiről (kézigránátok, aknavetők, lángszórók), a harckocsikról és a híradóeszközökről.

A tizedik témaegység a német hadigazdaság háború alatti teljesítményeit veszi górcső alá. Foglalkozik a német gazdaság háborús mozgósításával, továbbá a Németországban 1916-tól beindított Hindenburg-program kétségtelen eredményeivel.

A tizenegyedik fejezet az Európán kívüli perifériákon zajlott, német szempontból fontos hadműveleteket állítja a középpontba. Bemutatja a Német Kelet-Afrikában, a többi afrikai német gyarmaton, a kínai Kiaucsouban és Csingtauban, illetve a Török Birodalom hadszínterein folytatott harcokat.

A tizenkettedik témakör a háborús bűntettekről és propagandáról valamint a német katonák háború utáni felelősségre vonásáról szól.

A tizenharmadik fejezet a háborús emlékezet témakörét vizsgálja. Részleteket tár fel a hősi temetőkről, a háborús emlékművekről, választ keres arra a kérdésre, hogyan őrződtek meg több generáció emlékezetében az első világháború eseményei és következményei.

Az utolsó rész az első és a második világháború dimenzióit hasonlítja össze német megközelítésben. Vizsgálja többek között a hadkötelezettség és a milliós hadseregek, az állam és a háború, a katonaság és a társadalom, a társadalom militarizálása, a veszteségek és a rombolások, valamint a totális háború problémakörét.

A kötet nagy fejezetein belül, két-három oldalnyi terjedelemben, kronológiai sorrendben találjuk meg a németek számára legfontosabb csaták, hadműveletek, hadiesemények összefoglalóját. A szerkesztők nagy hangsúlyt helyeztek arra is, hogy az olvasó megismerje a német haderő első világháború idején használt fegyvereit, felszerelését, ruházatát, lövegeit, a légierő és a haditengerészet harceszközeit. Azokat, amelyek már a háború kitörése előtt is használatban voltak és azokat is, amelyeket csak 1914–1918 között fejlesztettek ki. Így került a kötetbe képpel és magyarázó szöveggel együtt többek között a német katonai kulacs és főzőedény, a kenyérszak és az azonosító jegy (dögcédula), a 42 cm-es mozsár (kövér Berta), az Igo Etrich osztrák mérnök által konstruált, de Németországban licenc alapján gyártott Taube (galamb) elnevezésű repülőgép, a háború elején használt csúcsos német sisak (Pickelhaube), a 9 mm-es 1908 mintájú Parabellum pisztoly, az 1908 mintájú Maxim géppuska, az 1907-től bevezetett tábori szürke egyenruha, az 1895 mintájú gyalogsági hátbőrönd, az A7V jelzésű harckocsi, a lángszóró, a torpedó, az 1898 mintájú Mauser puska, a tengeralattjáró, a lövészárokharcban a katona védelmére alkalmazott testpáncél, az 1915-ben bevezetett jellegzetes formájú német rohamsisak, a tengeri akna, a Bergmann-féle géppisztoly és az aknavető.

A kötetet elsősorban a szakmai olvasóközönség figyelmébe ajánlom, de úgy vélem haszonnal forgathatja azt a Németország Nagy Háború alatti szerepét jobban megérteni kívánó, a német nyelvet bíró széles olvasóközönség is.

Balla Tibor

NICOLA LABANCA – OSWALD ÜBEREGGER (HG.)

KRIEG IN DEN ALPEN**Österreich-Ungarn und Italien im Ersten Weltkrieg (1914–1918)***(Böhlau Verlag, Wien–Köln–Weimar, 2015. 272 o. 35,- € ISBN 9783205794721)*

Az első világháború centenáriuma számos, az egykori olasz front történéseit taglaló kötet jelenik meg. Ezek sorából kiemelkedik a Böhlau Verlag kiadásában német nyelven napvilágot látott tanulmánykötet, amely az osztrák–magyar–olasz háború néhány, kevésbé feldolgozott problémakörét teszi vizsgálat tárgyává.

Oswald Überegger bevezető tanulmányában az 1918 utáni osztrák és olasz történetírás első világháborúval kapcsolatos kutatásait tárja címszavakban az olvasó elé, továbbá egy általános historiográfiai áttekintést kapunk a németül, illetőleg olaszul megjelent főbb összefoglaló művekről, végül a szerző rámutat a kétoldali kutatások azonosságaira és különbségeire.

Daniele Ceschin tanulmányában a kormányzat, a politika és a nyilvánosság Olaszországban témakörét járja körül. Megismerhetjük az olasz hadba lépés körülményeit, bemutatja az olasz belpolitikai változásokat az 1914. júniusi szarajevói merénylettől az Ausztria–Magyarországnak küldött hadüzenetig. Részleteket olvashatunk az 1915–1917 közötti olasz háborús kormányok intézkedéseiről és működéséről, valamint a kabinet és a hadsereg-főparancsnokság viszonyáról a háború során. Bemutatja a különböző politikai pártok parlamenti csatározásait, az olasz vezető elit magatartását az 1917. októberi caporettoi áttörés után, továbbá az Orlando-kormány szerepét 1917 novembere és 1918 novembere között. Kiderül, hogy a háborúban győztes Olaszország a béketárgyalásokon végül nem tudta megfelelő mértékben érvényesíteni akaratát.

Martin Moll az osztrák–magyar kormányzati politikát veszi górcső alá cikkében. Felvázolja a Monarchia vezetői által, a századfordulótól az első világháború kitöréséig követett belpolitikát, majd az 1914 augusztusától a kivételes törvények életbe léptetésével a háborús abszolutizmus kiépítésének folyamatát a Habsburg-birodalomban. Részleteket tudunk meg az osztrák–magyar hadigazdaság kiépüléséről, annak működési formáiról a mezőgazdaságban, az iparban és a bányászatban, az olasz hadüzenet monarchiabeli fogadtatásáról, a háborús célok és a közvélemény szerepéről, az új hatalmi elit megjelenéséről I. (IV.) Károly trónra kerülése után, a hiábavaló béketapogatózásokról az antant irányában, a birodalom hátsó részének 1917–1918-ban bekövetkezett kimerüléséről és összeomlásáról, valamint az Osztrák–Magyar Monarchia 1918-as felbomlásáról.

Fortunato Minniti Luigi Cadorna olasz vezérkari főnököt és az olasz hadvezetést állítja vizsgálódásai középpontjába. Megismerteti az olvasót az olasz hadicélokkal, valamint röviden megvonja a háború olasz mérlegét, azt követően pedig összefoglalja az olasz háborús előkészületeket 1908-tól a Nagy Háború kitöréséig. Foglalkozik a Luigi Cadorna tábornok – 1914 nyarától az olasz haderő vezérkari főnöke – által kidolgozott, támadó stratégiára épülő haditervekkel. Beszámol az olasz szárazföldi és tengeri haderő felépítéséről, megvizsgálja Cadorna 1915 májusa és 1917 októbere közötti hibás döntéseit: többek között ír a 11 isonzói csatáról, az 1916. májusi osztrák–magyar dél-tiroli offenzíváról, kiemelve a vezérkari főnök felelősségét, továbbá a nagyon magas olasz veszteségeket. Megtudjuk, hogy milyen nehézségekbe ütközött a tisztek és a katonák pótlása a fronton, milyen fejlődésen ment át az olasz haderő 1917-re, számba veszi az olasz hadiipar teljesítményeit. Érzékelteti a Caporettonál az osztrák–magyar és német csapatoktól elszenvedett olasz vereség nagyságát, majd annak jelentőségét, hogy a Piave folyónál végül brit és francia segítséggel sikerült stabilizálni a frontot. Betekintést kapunk az olasz haderő 1918-ban, nyugati szövetségeseinek segítségével végbe ment átszervezésének folyamatába, amelynek eredményeként sikeresen megállították az 1918. júniusi osztrák–magyar piavei offenzívát. Minniti végül elemzi a háború döntő momentumát, az olasz győzelemmel és a padovai fegyverszünet aláírásával zárult vittorio-venetói csatát.

Günther Kronenbitter a császári és királyi hadsereg szereplését taglalja a délnyugati (olasz) fronton. Bemutatja az 1848 és 1866 közötti konfliktusokat az olaszok és a Habsburg-monarchia között, képet kapunk a k. u. k. haderő 1914 előtti felépítéséről. Részleteket ismerünk meg a Franz Conrad von Hötzendorf osztrák–magyar vezérkari főnök által az olasz háború esetére (Olaszország akkor még hivatalosan a hármasszövetség tagja volt) kidolgozott haditervéről. Foglalkozik az olasz

hadba lépéssel az antant oldalán, továbbá a délnyugati fronton 1915 júniusától lezajlott harcokkal. Bemutatja a 11 isonzói csata főbb történéseit és az osztrák–magyar 5. hadsereg hősiei védelmi harcait. Kitér a front karintiai és tiroli szakaszán történt eseményekre, többek között az 1916. május–júniusi, sikert hozó osztrák–magyar dél-tiroli offenzívára, valamint az alpesi frontszakasz rendkívüli természeti körülményeire. A szerző ír a közös haditengerészet háború alatti szerepéről, amely leginkább az adriai partvidék védelmére szorítkozott. Megemlíti az 1917 májusában lezajlott otrantói csatát, amelyben az osztrák–magyar hadiflotta sikeres támadást hajtott végre az antant tengerzár ellen. Részletesen és jelentőségének megfelelően elemzi a caporettoi áttörés lefolyását és eredményeit, felsorolja az olaszok hatalmas veszteségeit. Megismerhetjük az 1918. júniusi piavei osztrák–magyar támadó hadművelet lefolyását, sikertelenségének okait, a kétoldali elszenvedett veszteségeket, valamint az 1918 október végén indult és a Monarchia katonai vereségéhez vezető vittorio-venetói csata, valamint a november 3-án Padovában aláírt fegyverszünet részleteit.

Federico Mazzini az olasz haditapasztalatok az olasz fronton témáját járja körül. A szerző tájékoztat Olaszország társadalmi viszonyairól és népeességéről, az olasz hadsereg háború alatti létszámának alakulásáról. Bemutatja az olaszok által alkalmazott taktikát és fegyvereket a front isonzói és alpesi szakaszán. Kihangsúlyozza, hogy az olaszoknak a kezdeti támadások során vérrel kellett megfizetniük háborús tapasztalatlanágukat. Ír a lövészárokharc során szerzett olasz háborús tapasztalatokról, megtudjuk, milyen volt a katonák élete a fronton. Külön alfejezetet szentel a harctéren való kitartásnak, elemzi a katonáknak a háború szörnyűségei előli menekülését és az olasz hadbírók tevékenységét. Megtudjuk, a háború során a hadbírók összesen 4000 halálos ítéletet hoztak, amelyből csak 750-et hajtottak végre, továbbá igen magas volt európai összehasonlításban a dezertálók száma, összesen 160 000 fő, közülük 100 000 katonát el is ítélték. Néhány visszaemlékezésen keresztül bemutatja a katonák motivációját a menekülésre és a túlélésre. Végül kifejti: a háború új értelmezést nyert 1918 után, hisz a világegés alatt behívott 5 millió olasz katonából 650 000 meghalt, 600 000 fogságba esett és egy millió megsebesült. Felvázolja, hogy a két háború közötti fasiszta Olaszországban milyen módon ápolták a Nagy Háború és az ott harcoltak emlékét.

Christa Hämmerle a császári és királyi hadsereg olasz fronton harcoló katonáit áldozati hősközhöz hasonlítja. Bemutatja a közös haderő első világháborús történetének különböző szakirodalmi megközelítéseit, megvizsgálja katonáinak számát a háború kitörésekor, a behívottak számát, a haderő szervezetét, képet kapunk annak állapotáról, nemzetiségi és vallási összetételéről. Kiemeli a tiroli császárhadász és országos lövész alakulatok szerepét az olasz front 1915. májusi létrejöttékor, továbbá kihangsúlyozza ezen alakulatok háborús veszteségeit. A katonák fronton töltött hétköznapijainak megjelenítése propagandacélokra is kiválóan alkalmas volt, kialakult a hegyi harcos mítosza. Foglalkozik a háború iparszerűvé válásával az olasz harctéren, a több százezer fős veszteségekkel, az új haditechnikai eszközök és harcéljárások (pl. harci gázok fújása) tömeges alkalmazásával. Tájékoztató arról, hogy a sebesültek és betegek ellátására komoly egészségügyi ellátórendszer épült ki. Részletesen ír a mostoha harci körülményekről (pl. a fagy és a lavinák az Alpokban, a köves talaj és a víz hiánya a Karszton), az ellátási problémákról, a tisztok és a legénység viszonyáról, a katonák fegyelmének lazulásáról és a dezertálásokról 1918-ban, a hadbírók működéséről, hangsúlyozza a front és a hátszár közötti kapcsolatok fontosságát.

Giovanna Procacci a hátszárjáról és az olasz háborús társadalomról rajzol képet tanulmányában. Említést tesz az olasz társadalomban 1914-ben eluralkodó, háború melletti agitációról és az emberek életkörülményeinek romlásáról a kivételes törvények alkalmazása miatt. Bemutatja a háborúba lépés utáni kivételes hatalom kiépülését, mivel a törvények felhatalmazták a parlamentet a harc folytatására, az ellenzék és az elégedetlenségek elfojtására, a polgári jogok erős korlátozására (pl. cenzúra bevezetése). A határhoz közel eső háborús zónákban a katonaság erősen korlátozta a lakosság jogait, így pl. internálhatott. A szerző ír a hadiipari üzemek katonai igazgatás alá vonásáról, a társadalmi és szociális feszültségek növekedéséről, az életkörülmények romlásáról, az árak emelkedéséről, a lakosság ellátási gondjairól (élelmiszerhiány és jegyrendszer), a hadigondozás rendszerének kiépüléséről, az egyes régiók közötti különbségek növekedéséről az országon belül, az 1917-ben már országszerte jellemző zavargásokról. Megtudjuk, hogy a caporettoi vereség nemcsak katonai, hanem társadalmi katasztrófa is volt, hiszen 600 000 ember menekült el az osztrák–magyar és német katonaság által megszállt észak-olasz területekről, 1918-ban pedig sztrájkhullám söpört végig Olaszországon.

Hermann J. W. Kuprian a hátország társadalmi és gazdasági viszonyait tárgyalja Ausztria–Magyarországon. A szerző röviden felvázolja, hogy a Monarchia milyen katonai, politikai és társadalmi-gazdasági helyzetben volt 1914 augusztusától kezdve. Bemutatja a hátország militarizálását, valamint a kivételes törvények bevezetését a Nagy Háború kitörésének pillanatában, elsősorban a birodalom osztrák felére vonatkozó rendelkezéseket és kényszerintézkedéseket ismerteti. Részleteket ismerhetünk meg a gazdasági mozgósításról és a háborús munkafeltételekről, a különböző államilag szervezett (nyersanyag, élelmiszer stb.) központok létrehozásáról. Bemutatja az ipar és a mezőgazdaság helyzetét az alpesi tartományokban a háború során, a női és a gyermekmunka, valamint a hadifoglyok munkaerejének kiaknázását, a gazdasági helyzet rosszabbodását, a munkafeltételek romlását az olasz hadba lépés után. Megismerjük a hátországi életfeltételeket, megtudjuk, hogy 100 000 embert evakuáltak és költöztettek el a Monarchia déli területeiről 1915 május–júniusában, akik háborús menekültként éltek az osztrák tartományokban 1918-ig. Megtudhatjuk, hogy az olasz fronton zajlott nagyobb hadjáratok mekkora terhet jelentettek a határ közelében élő lakosságnak. A szerző kitér az élelmiszerhiányra, az éhezésre, a jegyrendszer bevezetésére, a nők és a gyermekek alkalmazására a hadiiparban, a beteg- és sebesültgondozásban, a magas gyermekhalandóságra. Részleteket ismerünk meg a gyárakban létrehozott panaszbizottságok működéséről, az ellátási gondok és a békevágy miatt a birodalomban kitört 1918-as nagy sztrájkokról és a cattarói matrőzfelkelésről.

Fabio Todero a Nagy Háború olasz irodalomban történő megjelenítéséről ír. A világégés idején keletkezett irodalomból többek között Gabriele d'Annunzio műveit, Benito Mussolini cikkeit, Giuseppe Ungaretti, Vittorio Locchi költeményeit, az író-újságírók közül Mario Mariani, Luigi Ambrosini, Luigi Barzini munkáit, továbbá Attilio Frescura erős háborúellenes kritikát tartalmazó könyvét említi meg. A 1918–1922 között megjelent művek közül Arturo Marpicati, Curzio Malaparte a háború igazságosságát, illetve a katonák hősiességét állították a középpontba, kiemeli még Luigi Gasparotto, Ardengo Soffici munkáit is. Számos visszaemlékezés jelent meg a háborút követő első években, amelyekben az auktorok a totális és gépi háború szörnyűségeit mutatták be a saját egyéni sorsukon keresztül. Az 1930-as években a háborús emlékirodalom elérte a tetőpontját, mivel az olasz fasiszta rezsim idején a Nagy Háború történéseit különösen megszépítették. Mindez a rendszer politikai céljait, nevezetesen az emlékezet újbóli mozgósítását is szolgálta. A fontosabbak között sorolja fel a szerző Corrado Alvaro, Giani Stuparich és Emilio Lussu műveit.

Oswald Überegger a kulturális mozgósítást, vagyis az Olaszország elleni osztrák–magyar háborús propagandát járja körül tanulmányában. Bemutatja a Monarchia háborús propagandájának hordozóit, szervezetét és a hatékonyságával kapcsolatos problémákat. Leszögezi: a háborús propaganda célja a háború legitimálása volt, hordozói a legkülönbözőbbek lehettek, így pl. a reklámok, a képeslapok. A háborús propaganda központi szerveként a Sajtóhadiszállást említi, mely 1918 októberére már közel 900 embert foglalkoztató szervezetté vált, s amelynek keretei között számos művész, író, újságíró dolgozott. Emellett a bécsi Hadilevéltárban is működött egy Irodalmi Csoport. A szerző kifejti, hogy a dunai birodalom háborús propagandája nem volt eléggé eredményes, és nem hangolták azt össze a németekével. A Monarchia Olaszország ellen kifejtett háborús propagandáját több fázisra bontja: az első a háború kirobbanásától 1915 májusáig, a második az olasz hadba lépéstől a caporettoi áttörésig, a harmadik 1917 novemberétől a háború végéig. Olvashatunk a propaganda formáiról, tartalmáról és a sztereotípiákról, pl. az áruló ősellenség ellen vívott védelmi háborúról. Überegger az Olaszország elleni frontpropagandáról is szól, amely csak 1917 tavaszától vált intenzívvé, eszközei pedig az olasz nyelvű rölapok, újságok és periodikák voltak.

Nicola Labanca az első világháború olaszországi emlékezetét taglalja tanulmányában. Kihangsúlyozza, hogy Olaszország a háborút ugyan megnyerte, de a békét elveszítette, hiszen 1922 és 1925 között Mussolini fasiszta rezsimje épült ki. A halottak (számuk 650 000 fő) mellett a háború áldozatai voltak a sebesültek, a menekültek, a nők és a gyermekek is, akik kevésbé érezhették győztesnek magukat. A közvetlenül a háború utáni liberális politikai érában az emlékezet nemzeti és helyi dimenziót kapott. A fasiszta érában az emlékezet a rezsim által központilag volt szabályozott, annak legjobb példái az 1931 és 1938 között épített monumentális emlékművek voltak. Akkoriban a hadsereg történeti intézete és a tisztek is számos munkát jelentettek meg, a csatatérutizmus is felvirágzott. 1945 után a világégésre való emlékezés a hadsereg és a közösségi szervek feladata maradt. Felsorolja az 1960-as és 1970-es években keletkezett új szemléletű, a háborúról írt olasz nyelvű összefoglaló műveket. A hidegháború végétől a 2014–2015-ös centenáriumig egy új olasz történész

generáció nőtt fel, akiknek művei közül a szerző megemlíti néhányat. Labanca véleménye szerint napjainkra az emlékezés emberi oldala erősödött meg, ezt szolgálja többek között az egykori harcok színhelyein létesített Béke Útja az Alpokban. Megemlíti, hogy a Monarchiáról alkotott korábbi kép mára megváltozott az olasz közvéleményben, köszönhetően a sok, főleg Dél-Tirolban újabban megjelent kötetnek és kiadványnak.

Werner Suppanz az olasz front az osztrák közösségi emlékezetben témát vizsgálja meg. A szerző szerint az 1918–1933 közötti első Osztrák Köztársaság időszaka a hegemon emlékezetért folytatott harc fázisa volt, amely a közvélekedés szerint Németország és a Monarchia a szlávok és az olaszok ellen vívott harcát jelentette. A második az ausztrofasizmus időszaka volt, amelyben eluralkodott a világháború keresztény-konzervatív megközelítése. 1934-ben Bécsben felavatták az osztrák hősi emlékművet, amely a viláégés során elesett katonák központi emlékműve lett. Számos dicsőség-könyv és ezredtörténet látott napvilágot a viláégés halottainak emlékére, az olaszok elleni háborút pedig népi háborúként propagálták. Az 1945-től az 1990-es évekig tartó harmadik időszakban jelentős számú publikáció jelent meg, amelyekben újra feldolgozták és újraírták a háború különböző vonatkozásait, így például jellemző a háború értelmetlenségének bemutatása az egyszerű katonák és a civilek szemszögéből. Erre az időre esik a mai napig is létező, nemzetközi Dolomitok Barátai Mozgalom megalakulása 1972-ben. A negyedik fázis az 1990-es évektől a jelenkorig tart, amelyre a Nagy Háborúra való emlékezés tudományos megközelítésben a jellemző. Suppanz felsorolja az utóbbi időben megjelent új szemléletű összefoglaló műveket, említést tesz a nemrégiben létesült új világháborús osztrák emlékhelyekről, az ilyen témájú regényekről és színdarabokról.

A könyvet a szerzők rövid életrajzát ismertető jegyzék, valamint személy- és helységnevet mutató egészíti ki. A kötet olvasán egyet kell értenünk a Nicola Labanca utószavában foglaltakkal, az olasz és osztrák kutatók által vizsgált témák jól szolgálják az első világháború történetének feldolgozását, és leszámolnak sok korábbi sztereotípiával. A magyar hadtörténetírás számára is fontos kötettel gyarapodott az első világháború nemzetközi szakirodalma.

Balla Tibor

RUDOLF JAWORSKI

MÜTTER – LIEBCHEN – HEROINEN

Propagandapostkarten aus dem Ersten Weltkrieg

(Böhlau Verlag, Köln–Weimar–Wien, 2015. 202 o. ISBN 9783412224776)

Közismert, hogy a Nagy Háború vizuális kultúrája külföldön és Magyarországon egyaránt a kevésbé feldolgozott és kutatott tárgykörök közé tartozik. Rudolf Jaworski – aki korábban a Kieli Egyetem Közép-Kelet-Európa történetének professzora volt – egy meglehetősen szokatlan, ugyanakkor hallatlanul érdekes témakört választott alapos tudományos kutatásokra épülő könyve témájaként. A szerző nem kisebb feladatra vállalkozott, mint hogy európai összehasonlításban először mutatja be a nők háborús szerepét és a velük kapcsolatban kialakult nemi specifikus kliséket, a korabeli propagandacélokot szolgáló képeslapok alapján.

A mű írója a köszönetnyilvánítás utáni bevezetőben kifejti, hogy a régi képeslapok nem számítanak általában a történészek kedvelt forrástípusai közé. Az első világháborúban – amely egyben az első nagy média- és propagandaháború is volt a történelemben – a képeslap kései virágzását élte, hiszen 1915-ben csak az Osztrák–Magyar Monarchiában egymillió darabot küldtek el belőle. Bemutatja a viláégés idején nyomott képeslapok főbb típusait, mint pl. tájképek, különféle motívumokat megjelenítő (ünnepi alkalmakra küldött, dalokat és verseket tartalmazó, eseményeket, személyeket, állatokat ábrázoló), valamint a propaganda képeslapok. Utóbbiakat, amelyek a saját lakosság hazafias mozgósítására, a háborús célok propagálására is kitűnő eszköznek bizonyultak, eddig nem vizsgálták a kutatók. Jaworski általánosságban áttekinti a nők háborús szerepét, megtudjuk, hogy a kötetben található, nőket ábrázoló lapok nagy része az európai (francia, német, osztrák,

olasz, brit, orosz és más) hadviselő felek országaiban készült, a legtöbb rajzolt vagy festett képet ábrázol. A képeslapokat általában férfiak készítették a nőkről, a férfiak vágyait, félelmeit és álmait fejezték ki. A tipizálás összetettsége miatt a kötet írója több nagy fejezetben tárja kutatásai eredményét az olvasók elé.

A szerző kiválasztott 134, az európai országokban a Nagy Háború alatt kiadott jellemző képeslapot, és azok segítségével teszi szemléletessé a mondanivalóját, azok alapján sorolja kategóriákba a nőiség attribútumát.

Az első fejezet a védőangyal és más szellemi lények témakörét vizsgálja. Jaworski megállapítja, hogy a semleges, szellemi nőalakok meghatározóak voltak már az ókor óta. Elsőként Clio, a történetírás és a költészet múzsájának német és francia képeslapokon történő szembeállítását végzi el. Megtudhatjuk, hogyan jelenítették meg Justitiát, az igazság bajnokát. Németországban és a Monarchiában a nőalakot öltött és harcra buzdító Walkür is jellegzetes volt. Sokszor ismételt motívum volt a harcoló katonát a halálos veszélytől védő védőangyal figurája is. A különböző védőszentek, (pl. Szent Borbála a tüzéség védőszentje az osztrák–magyar, a német és az olasz félnél, a francia Szent Teréz) is sokszor kerültek ábrázolásra. Marsot, a háború istenét és a nőalakban megjelenített béke angyalát is szembeállították. Előfordult a háborús fúria vagy a háború istennője alak bemutatása is.

A második nagy témakör, a női allegóriák, mint kollektív testek címet viseli. Jaworski kiemeli, hogy a kollektív női alakok a nemzet és az állam eszméjét testesítették meg. Számos példát felsorol azokra, így pl. a Németországot megszemélyesítő Germániát, aki támogatja a német katonát és védelmezi a békésen dolgozó parasztot, a Habsburgokat védő Ausztria, a francia népet megtestesítő, a barbárok ellen harcoló Mariannét és a vértbe öltözött Jean d'Arc-ot, illetőleg a Marseillaise-t. Az ókori Pallas Athéné szobrokra hasonlító sisakos, kardos, zászlót tartó Britannia a brit birodalmat, a színes ruhában, békegalambbal és lilommal, fején a Romanov koronával, a cári sassal és a bizánci örökséget hangsúlyozó jelképrendszerrel ábrázolt Roszszija a cári Oroszországot testesítette meg. A páncélba öltözött Helvécia a béke szigetének számító Svájcot védelmezte pajzsával. A leláncolt Polónia a fehér sassal és az érte életét áldozni kész, osztrák–magyar egyenruhába bújt lengyel katonával az egyesíteni kívánt Lengyelország szimbóluma lett. Az Európát nőalakban megjelenítő képeslapok is készültek, amelyek a háború szenvedéseit, a civilizáció pusztulását ábrázolták az öreg kontinensen.

A harmadik fejezet a katonai szövetségek és a női partnerség témáját járja körül. Különféle megközelítésben találkozunk velük, mint pl. a három grácia nevető nőalakja, amely Ausztriát, Germániát és Turciát, a központi hatalmak államait ábrázolja. A francia Mariannéval a középpontban az antanthatalmak csoportját megtestesítő nőalakokat láthatunk egy lapon. A kezében keresztet és kardot tartó Roszszija, oldalán Ukrajnával és Polóniával a szláv összetartozást jeleníti meg. A cári sas védőszárnyai alatt álló két szerb leány az orosz–szerb szövetség szimbólumává vált. Az antant egységét az Oroszországot, Angliát és Franciaországot megtestesítő és összeölelkező három nőalak demonstrálta. Francia és Itália latin testvérekként bukkannak fel, karddal és pajzzsal valamint győzelemre szomjazó arccal. A másik táborban álló Ausztriát és Germániát testvérpárként, szintén pajzzsal, karddal és koronával ábrázolták. A törött kardot tartó Belgium segítségére siető francia nőalak szintén a testvériséget szimbolizálta. A megtépett belga trikolórral a Britannia védő ölelésébe fonódó két nőalak a belgák németek előli 1914-es menekülésére emlékeztetett.

A negyedik témakör a többszörös anyamítoszt veszi górcső alá. Az anya, mint a haza és a tűzhely védelmezőjének mítosza, alakja a lapokon a jövő és a hagyományok garanciája. Találkozhatunk különféle Mária ábrázolásokkal, aki a saját csapatokat támogatja német, olasz és francia részről. Egy orosz lapon Szent Olga Oroszország anyácska megtestesítője, aki két gyermeket óv a háború szörnyűségei ellen. A belga Erzsébet királynő három gyermeket véd a német katonák atrocitásai ellen. A sisakos Hungária gyerekektől körülvéve védi a civil lakosságot a háború szörnyűségei ellen. Germánia anyja a trónon ülve, kezében kardot tartva egy kisgyermeket és egy sérült német katonát védelmez. Még humoros ábrázolásmóddal is találkozhatunk: Germánia anyja két német katonát szolgál ki gombóccal, a róla elnevezett vendéglőben. Az anya-lánya motívum is felbukkan a lapokon: pl. Itália anyja a végre hazatérő Trentinóval, Trieszttel, Fiumével és az olasz gyarmatokkal, Elzász és Lotaringia Franciaország anyához való visszatérésének francia megjelenítése is sokszor szerepel, Germánia mostohaanyához láncolt lányokként ábrázolva. A képeslapok feladata volt az is,

hogy a propagandában egyformán fontosként ábrázolják a saját anya és a szülőhaza iránti szeretetet. Példának okáért egy kardos Francia figyelmezteti az anyjától búcsúzó fiút a háborús kötelességére, egy angol katona édesanyjától vesz búcsút, és hazájáért, szerelméért és anyjáért indul harcolni. Ezek a lapok a haza iránti lojalitás és a fiúk haza oltárán történő feláldozása mondanivalóját sugallták. A képeslapok a gyermekvállalási kedvre is ösztönöztek: pl. német részről azt propagálták, hogy a császárnak katonára van szüksége, ezért kell a számos fiú utód.

Az ötödik fejezetből a militarizált nemek közti kapcsolatokról tudunk meg részleteket. A háborúban a férfi és nő közötti kapcsolatot a katonai standard határozta meg. Nem szabtak határt a művészi fantáziának és a kínos dolgoknak sem. Egy német lap a lövészárkok harcát, mint a férj és feleség közötti összetűzések folytatását ábrázolta 1917-ben. A szójátékok is szerephez jutottak, pl. a kozák és az orosz leányka közötti párbeszéd lényege, ha a katona győz, kap tőle egy ajándékot. A nemek közötti kapcsolatok bemutatásában a katonai szakkifejezések is előkerültek, példának okáért a nőket előszeretettel ábrázolták lövegekkel, a különböző kaliberű tüzérségi löszereket pedig fallikus szimbólumként jelenítették meg. Az ellenségeskedéseket férfi-nő közötti kapcsolatként mutatja be sok lap, így egy őt átölelni akaró német katonát a belga nő felpofozza. A francia Marianne modern Salome-ként II. Vilmos levágott fejét tartja egy tálcán. A nemzetközi politikára is átültették a nemek közti viszonyokat: a Romániát megszemélyesítő nőalakkal a német és osztrák–magyar uralkodó flörtöl. Az olaszok antant oldalára állását szintén nő alakjában ábrázolták, aki Trientet és Triesztet is magával viszi batyujában. Az azonos szövetségi rendszeren belüli viszonyt is férfi-női kapcsolatok segítségével mutatták be: egy angol lapon egy francia és egy brit lány bújik a brit katonához. A baráti és ellenséges viszonyt is ábrázolták, egy francia lapon az Elzászt megtestesítő nőalakot egy német katona erőszakkal elrabolja 1870-71-ben, aki az első világháború után már a francia egyenruhás bakához simul.

A hatodik témakör a hölgyek és az egyenruha problémáját állítja középpontba. A szerző szerint a nők mindig is vonzódtak az egyenruhához és a katonasághoz. Német, francia és olasz képeslapokon láthatjuk, amint több nő közrefog egy katonát, akit étellel vagy a társaságukkal kényeztetnek. Mindezek a katonák vágyainak kifejeződései is voltak, hiszen úgy vélték, ha győztesen hazatérnek a frontról a nők majd készségesen rendelkezésükre állnak. A nőket a hadviselő felek mindegyike előszeretettel ábrázolta egyenruhában: úgy az antant (brit, francia vagy orosz), mint a központi hatalmak (török, osztrák–magyar, német, bolgár) katonáiként is megjelenítésre kerültek. Gyakori volt az uniformisba bújt nőalakról műtermi körülmények között készült fényképszerű képeslap szinte mindegyik hadviselő félnél. A csinos bajtársnők ábrázolása a háborús propagandában egyértelműen a saját katonák harci kedvének fenntartását szolgálta.

A hetedik fejezet a nő otthon, a férfi a fronton témát teszi vizsgálat tárgyává. A legtöbb országban hasonlóan ábrázolták a témát: a kép egyik oldalán a nő a hátszországban, a férfi pedig a fronton, mostoha körülmények között. Egy másik jellegzetes motívum volt a feleség, társ délibábként való megjelenítése a fronton, illetve a katona alakjáé a hátszországban. A kedvestől, feleségtől és családtól való elválást valamint a visszatérés örömet is sűrűn megörökítették. A hátszországban a fronton küzdő katonáknak meleg ruhát kötogető, ajándékokat gyűjtő, a katonákat szabadságról hazatérve szórakoztató nőket is megrajzolták és bemutatták a lapokon.

A nyolcadik témaegység a nők háborús győzelem érdekében végzett munkájáról szól. Megismerhetjük a mezőgazdaságban dolgozó parasztasszonyokat, a villamoskalauzoként, postás-ként, kovácsként, és egyéb munkakörökben dolgozó hölgyeket. A hadiiparban és gyárakban munkát vállaló nőket is minden országban megjelenítették. A lapok üzenete az, hogy a dolgozó nők értékes és pótolhatatlan tagjai a társadalomnak, akiknek segítsége nélkül a háborút nem lehet megvívni és megnyerni.

A kilencedik fejezet az ápolónőről szól, aki bajtárs, illetve a vágy tárgya. Kevéssé ismert, hogy Franciaországban 60 000, Németországban 92 000, Angliában 80 000 nő dolgozott ápolónővéként a háború idején, akik általában magasabb társadalmi rétegből származó segédszemélyzetként tevékenykedtek. Alakjukat idealizálták, hiszen a frontkatonák hosszú időn át csak velük találkoztak. Több képeslap a bakák, és a köztük lévő bajtársi kapcsolatot hangsúlyozta. A sebesült vagy beteg katonákat ápoló anya vagy nővér alakját is megjelenítették velük kapcsolatban, egy Monarchiában kiadott lapon pedig Madonnaként ábrázoltak egy ápolónőt.

A tizedik témakör a más városkák, más lányok címet viseli. A nőknek a saját, a szövetséges, illetve a megszálló katonákkal, fess tisztekkel való kapcsolatát veszi górcső alá a fejezet, annak középpontjában a katonák hátsószéki és idegen nőkkel való találkozásának ábrázolása áll. Természetesen megjelenik a nő, mint a katona szexuális vágyának tárgya is.

A tizenegyedik fejezet a hősi halált és a női szenvedést mutatja be. A szerző megállapítja, hogy a hősi halál a modern tömegháborúban más értelmet kapott, mint az előző korok háborúiban. Az értelmetlen tömeges halált hősi halálként definiálták, hogy a katonák kitartását növeljék és megkönnyítsék a hátsószéki maradt anyák, testvérek, szeretők szenvedéseit. A lapokon a haldokló katona motívuma bukkant fel, akinek utolsó gondolata felesége és családja. Megjelent a csatamező felett lebegő béke angyala nőalakban, a hátsószéki nők fájdalmát enyhítő és őket vigasztaló Mária alak, a halott hőst trikolorral letakaró Francia, a Bécsben emelt hősi halotti emlékmű talapzatához koszorút helyező Ausztria, a halott katona vagy annak sírja fölé koszorút tartó Germánia, a némán a sírnál gyászoló nők alakja, továbbá számos, az árvákról való gondoskodást propagáló lap is napvilágot látott.

A tizenkettedik nagy témaegység a győzelem és a vereség női alakban való ábrázolását vizsgálja. A szerző kiemeli, hogy a vereséget és a győzelmet sok esetben egyaránt női allegóriákkal ábrázolták. Az antant országok példának okáért ragyogó női alakokkal ünnepelték győzelmüket, míg a vesztes országokat lekötözött, rituális gyászt árasztó, vagy keresztre feszített nőalakok szimbolizálták, amelyekre több példát is találunk a fejezetben.

A kötetben található 134 korabeli színes képeslap digitális reprodukciója kiválóan illusztrálja a szerző mondanivalóját, nagyon élvezhetővé és érthetővé téve a szövegben megfogalmazottakat. A maga nemében egyedülálló könyvet gazdag irodalomjegyzék zárja.

Összességében elmondható, hogy az első világháború idején kiadott, valamilyen formában nőket ábrázoló propaganda képeslapok tematikája rendkívüli sokszínű volt, s Jaworski úttörő munkát végzett ezek feltárásával és elemzésével.

Balla Tibor

JÓZSEF ÁLMOS

MIRE A FALEVELEK LEHULLANAK...

(2., bővített kiadás, T3 Kiadó, Sepsiszentgyörgy, 2014. 270 o. ISBN 9789731962528)

A történelmi szakmunkákat többféleképpen kategorizálhatjuk. Az egyik lehetséges mód a téma megközelítésének irányai szerinti csoportosítás. Az általánosoként aposztrofálható munkák közös jellemzője, hogy „felülnézetben” közelítenek a vizsgált témához. A legfelső, legáltalánosabb szint (politikai és katonai vezetés, katonapolitika, hadászat) elemzésétől haladnak a részletek irányába. Ezzel ellentétben, az „alulnézetből” írott munkák, aprólékos kutatásokra lapozva, precízen leírják a legkisebb részleteket, s azok alapján állítanak fel összefüggéseket, haladnak az általános, illetve a felsőbb szintek felé. A „felülnézeti” szemléletmóddal író szerzők előbb foglalkoznak nemzetközi és állami szintű jelenségekkel, folyamatokkal, döntésekkel, majd a hadseregeken, hadtesteken, hadosztályokon, ezredeken keresztül jutnak el – ha eljutnak egyáltalán – a zászlóaljakra, századokig, egyes emberekig. Az „alulnézeti” az egyes embertől, a századtól indulnak, s az egyre magasabb szintű parancsnokságokon keresztül érik el – ha elérik – az államvezetés szintjét. Közös jellemzőjük a részletesség és az igen nagy adatgazdagság. Általában egy-két vagy néhány történelmi eseményre, eseménysorozatra, embercsoportra, helyszínre koncentrálnak, törekedve annak minél teljesebb feltárására és bemutatására. E munkák használata ezáltal azon (had)történetek számára is elengedhetetlen, akik sokkal inkább az általános kategóriába tartozó szakmunkákat alkotnak. A két szemlélet között nincs értékrendi különbség, a „felülnézet” nem magasabb rendű az „alulnézetnél” és fordítva. Sőt, csak egymást kiegészítve, együtt alkothatnak egységes (had)történelmet.

Az alakultörténeti, s ezzel óhatatlanul helytörténettel is ötvözőtt munkák természetszerűen az „alulnézeti” kategóriába tartoznak. József Álmos figyelemre méltó könyve ezt a csoportot gazdagítja. A szerző felkutatta és közkinccsá tette (először 1994-ben, a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeumban általa rendezett kiállításon, majd 2003-ban, e kötet első kiadásában) a brassói m. kir. 24. honvéd és az ugyancsak brassói cs. és kir. 2. gyalogezred Háromszék vármegyei eredetű vagy később ott letelepedett katonáinak még fellelhető naplóit, levelezéseit, visszaemlékezéseit. Ezeken keresztül, az általa írott vezetősívegek segítségével jut el a frontokon megélt mindennapi élet bemutatásáig, sőt a két ezred harci útjának felvázolásához Galíciától Szerbián át Észak-Itáliáig a Nagy Háborúban. Eközben az olvasó átélheti a mozgósítást követő lelkesedést, a hadművelleti területre indulás magabiztos bizakodását, a feleszmélést és kijózanodást a csatatereken, a lövészárkokban, a kavernákban, a frontkarácsony hangulatát, az egyre erősebb hazavágyódást és egyre kétségbeesettebb „kapaszkodást” az otthon maradtakba, a baljóslatú és mégis reménykedő vegetálást a hadigépszégyügi intézményekben, s – a szerző szavaival – „a halál napi vendégjárását”.

A kiadványból nem maradt ki a hátország, nem maradtak ki a családok sem. S itt nem csupán a levelezésekre kell gondolnunk, de azokra a dokumentum-értékű korabeli leírásokra, amelyek Sepsiszentgyörgy (1916-ban) két hónapig tartó román megszállását érzékeltetik, vagy éppen IV. Károly király háromszéki látogatásainak helybélieliek által megélt hangulatát.

A könyv – nem számítva a *Bevezetőt*, az *Előszót* és az *Utószót* – kilenc fejezetre tagolódik.

Az *Így kezdődött* című első már önmagában is kuriózumnak számító naplórészleteket tartalmaz: a sepsiszentgyörgyi illetőségű Székely Géza hajókormányos-tanuló vetette sorait papírra, amidőn hajója, az S. M. S. VIRIBUS UNITIS Triesztből Szarajevó felé szállította a Jó Öreg Monarchia trónörökösét, majd pedig földi maradványait onnan vissza.

A *Bevonulás, átképzés* a háború kitörését követő napok eseményeit mutatja be: a lelkesedést, a behívást, az örömet, ha valaki földijével került egy századba, az utolsó intelmeket az otthon maradtoknak („...még a marhákra is és a kóst gazlására nagyon ügyeljenek...”) stb. A fejezet, noha a Tartalomjegyzéket böngészve a legtöbben ezt gondolnák, nem kronologikus, 1916-os bejegyzést éppen úgy találunk benne, mint 1914-est – természetesen a később keltezettek esetében már nyoma sincs az 1914-es lelkesedés mámorának. Ami pedig a fejezetcím második szavát illeti: példának okáért olyan katonával is találkozhatunk, akit a polgári életből lakatosként behívva, fegyvermesteri tanfolyamra küldtek. E fejezetben „ínyenc” érdekességekkel is találkozhatunk, például ez a levél vélhetően valamely uraságnak címezett: „A földig hajló gerinctördeléssel és megbánással esedezem kegyelméért (...) »alázatosan jelentem«, hogy elő vagyok jegyezve a következő menetszázadba...”.

Az *Irány: a harctér!* a kiszállítást, kivonulást mutatja be a honvédek, bakák (rendfokozat nélküli „közös” gyalogosok) szemszögéből megélve azt. Ki így, ki úgy élte meg, s vetette papírra ezeket a napokat. A recenziens a tényleges állományú tisztektől elvárt helyzetjelentést is kiolvasni véli dálnoki Veress Lajos főhadnagy (az éppen 30 évvel később, 1944. augusztus 29-én megalakult erdélyi 2. hadsereg tábornok-parancsnoka) 1914. augusztus 29-i feljegyzéséből: „Az idő isteni, s a harci kedv ezzel lépést tart”; amely már *Az ellenség közelében* című fejezet kezdő oldalán található. Ebben a fejezetben olvasható egy bikfalvi katonától, Mihály Endrétől, hogy „Kedden egy falu elfoglalása alkalmával roham volt és 1412 ruszkít fogtunk...” Akár a következő, *A tűzvonalon* címet viselő fejezetben is jó hely lett volna, hiszen az egyenes folytatása az előbbinek, talán annyiban térve el annak mondanivalójától, hogy inkább fókuszál a lövészárkokra, bunkerekre, kavernákra, egyszóval az ún. állásháborúra. Terjedelmét tekintve tulajdonképpen ez a két fejezet alkotja a mű gerincét.

A *román megszállás Háromszékben* fejezetcím önmagáért beszél. A *Részletek Jakab István naplójából* a második kiadás bővítettje. Igen jól sikerült válogatás-összeállítás a zajzoni illetőségű Jakab István mintegy 250 oldalra rugó, sűrű kézirással telerótt naplójából. A *háború vége* fejezet tartalmában meghaladja saját címét: felvillantja a (volt) katonák hazatérés utáni sorsát is. A *fegyverek között sem hallgatnak a műszak* a tragédiát feldolgozó, írott vagy ábrázolt líra fejezete.

Az illusztrációs apparátus zömmel olyan képeket, dokumentumokat, grafikákat, kottákat stb. tartalmaz, amelyek a mai (trianoni) magyarországi közvélemény előtt ismeretlenek. Tekintve a fentebb leírt előzményeket, ez a megállapítás nyilván nem vonatkozik a Székelyföldre, s azon belül a szűkebb értelemben vett Háromszékre, igaz lehet viszont a Felvidékre, Kárpátaljára, a Délvidékre, Burgenlandra, a Muraközre és a Muravidékre, nem is beszélve a Nyugat-Európában és a más kontinenseken élő szórvány-magyarságra. Ez pedig az egyik nagy érdeme József Álmos munkájának.

A kötet irodalomjegyzékkel és névmutatóval egészül ki. Némiképp kritika illeti az utóbbiakat, mivel az irodalomjegyzék csak egy fejezetre vonatkozik csupán, a névmutatóban pedig hiába is keresne az olvasó oldalszámokra történő utalásokat, mert bizony az – címével ellentétben – névsor, amely a beválogatott források idézeteinek szerzőit sorolja fel, rendfokozatukkal (s ez is kritikai megjegyzés: nem rangjukkal), lakhelyükkel és csapattestükkel együtt. Félreértés ne essék: nagyon is jó, hogy ez a névsor bekerült a könyvbe, ám nem lett volna haszontalan, ha a szerző (amennyiben lett volna rá ideje, energiája, érkezőse) egy igazi, oldalszámokra utaló névmutatót is szerkeszt kiadványához. Nemkülönben lett volna szerencsés egy földrajzi helymutató megszerkesztése is.

Noha a kötet összekötő szövegei csodálatosan szép magyarsággal íródtak, egyes helyesírási „bakik” szembetűnők. Ilyen például a nagykövetjel hiánya, amely a nemzetnevek közé kívánczik.

A szelektálás természetes velejárója volt e kiadvány összeállításának, hiszen – ugyancsak a szerzőt idézve – „A katonai cenzúra miatt a válogatás egy részét alkotó tábori postai lapok csupán 1 vagy 2%-a tartalmazott közlésre érdemes információt, amelyet több ezer forrásanyagból válogattam ki.” Mégis, ezzel együtt is kimondható: a könyv törekszik a teljességre, mivel a válogatás során a Szerző minden olyan területről emelt be forrásokat, amelyek együtt adták ki a katonák frontéletének kerek egészét. Olyannyira igaz ez, hogy még a harcok szünetében a fronton verseket vagy épp emléktárgyakat faragó katonák sem maradtak ki a kötetből. S ha igaznak fogadjuk el József Álmós megállapítását a közlésre érdemes információk alacsony arányáról, akkor fogadjuk el azt is igaznak, hogy ezek, a nem egyszer „botcsinálta” művészi alkotások igen gyakran jobban kifejezik az adott frontszakaszon harcoló katonák életérzését, mint megannyi arra érdemes információhordozó.

Magyar szempontból az első világháború erdélyi fejleményeit a szerző az alábbi paradoxonnal összegzi: „előbb senki nem akarja a háborút, később mindenki, majd csak a politikai (főként a katonai) vezetők, végül a hazatérő erdélyi katonák védenék a hazájukat, de a politikusok ezt megakadályozzák.”

A könyv nem csupán a szakemberek és a leszármazottak (a szűkebb környezet) számára ajánlható, hanem mindazoknak, akinek fontos a múlt értékeinek megismertetése és megőrzése, illetve ezek szeretetének átültetése a követő generációkba.

Ravasz István

SZABÓNÉ BOGNÁR ANIKÓ – TOMBÁCNÉ VÉGH KATALIN

HAZATÉRNEK

A magyar katona 1914–1918

(Kecskeméti Katona József Múzeum – Kecskeméti Lapok Kft., Kecskemét, 2015. 184 o.
ISBN 9789639947290)

A könyv a Kecskeméti Katona József Múzeumban 2014. július 31. és 2015. február 15. között megrendezett *Hazatérnek... 1914–2014* című kiállítás katalógusaként állt a rajtvonalra, de annál lényegesen többként futott át a célvonalon. A kiállítás két társrendezője és a kötet két szerzője egyébként azonos.

Egy „klasszikus” katalógus egy adott kiállítás koncepcióját, (történeti tárlat esetén) történelmi háttérét stb. mutatja be, legfontosabb jellemzője valamennyi kiállított műtárgy teljességre törekvő leírása. Ez a műfaj több szempontból is nagyon fontos a muzeológus szakma számára, ám a szélesebb közönség érdeklődését – éppen aprólékos részletessége miatt – kevésbé köti le olvasható, s ezen vajmi keveset segít a katalógusok esetében ugyancsak megkövetelt illusztrációk nagy száma.

A kecskeméti múzeumi szerzőpáros könyve tartalmaz ugyan a katalógusokra jellemző elemeket, ám mégsem az. Nem törekszik ugyanis arra, hogy kivétel nélkül minden műtárgyat pontosan leírjon és bemutasson, sokkal inkább arra helyezi a hangsúlyt, hogy elhelyezze az embert a Nagy Háborúban – ezért is kapta alcímét. A minden területre kiterjedő, különféle történelmi, földrajzi, technikai, mentális stb. környezeti elemek között jelennek meg aztán a legfontosabb és a legérdekesebb műtárgyak.

Értékét és használati értékét éppen ez adja meg e kiadványnak, ami átmenet, egyben szintézis a katalógus, a történeti szakkönyv, a népszerűsítő szakirodalom és a tankönyv között. Az olvasó – érdeklődési körének megfelelően – megtalálja benne, amit keres, mivel nincs olyan terület, amelyről ne esne szó; megtalálja az átfogótól a részletekbe menőig mindazt, ami hozzá tartozott a Nagy Háborúhoz, a katonák és az otthon maradtak mindennapi életéhez, sőt: ami magát a Nagy Háborút, illetve az annak időszakát megelő emberek mindennapi életét jelentette.

Noha általában egy recenzióban a külsőről az utolsók között ejtenek szót, a *Hazatérnek* esetében ennek szükségszerűen össze kell fonódnia a tartalom méltatásával. Nagyon ritkán vehet a kezébe az olvasó olyan kötetet, amelyben a szövegek és a (szinte már művészi minőségű és ki-vitelű) illusztrációk oly mértékben összefonódnak, mint ebben a kiadványban. S nem csupán arról van szó, hogy az illusztrációk nélkül a szövegek nagyobb része „lógna a levegőben”, hanem arról, hogy csodálatosan széppé varázsolják a könyvet. A hatást fokozza, hogy majdnem minden oldalpáron található legalább egy, külön vérszínű apra illesztett nőta- vagy versrészlet. (Az pedig külön is fokozhatja a pozitív design-érzést, hogy az ugyancsak 2015 tavaszán megjelent, a 2014-ben a Kecskeméti Katona József Múzeum szervezésében lebonyolított tudományos rendezvény kötetének – *Megtizedelt évek. Az első világháború kitörésének centenáriumi évében rendezett kecskeméti konferencia tanulmányai*. Kecskeméti Katona József Múzeum, Kecskemét, 2015 – borítója színvilágában és díszítőelemeiben a *Hazatérnek* kötettel alkot egységet.)

A reprezentatív kiadvány három fő részre tagolódik. Az első három előszó alkotja, amelyeket a kiállítást annak idején még miniszterként megnyitó Navracsics Tibor, a könyv megjelenéskor uniós biztos, Balogh Zoltán miniszter és Kovács Vilmos ezredes, a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum parancsnoka jegyeznék. A harmadik részt – alkotói szabadsággal – nevezzük apparátusnak: ebben kapott helyet a két kurátor leírása magáról a kiállításról, néhány idézet annak vendégkönyvéből, a teljes oldalt kitevő köszönetnyilvánítás mindazoknak, akiknek részük volt a kiállítás és a könyv megszületésében (baráti gesztust kifejező k. u. k. cenzori bélyegzővel az esetenként túlságosan aprólékos szakmai lektor felé), a képek jegyzéke, az idézetek forrásainak felsorolása, a Tartalomjegyzék s végezetül – alliterálva a könyv címére – a „*Ha majd egyszer mindenki visszajön!...*” korabeli kottája.

A fő rész 14 fejezetből áll. Az első, *Magyarország az első világháborúban* címmel összefoglalja a politikai, katonapolitikai folyamatokat és történéseket, bemutatja a főbb hadszíntereket, a fontosabb hadműveleteket, egyszóval mindazt, amit „keretbe foglalásnak” nevezhetünk.

Az *Osztórák–Magyar Monarchia hadereje* cím önmagáért beszél, s méltán ez a leghosszabb fejezet: az alapos, mégis közérthető leírások teljes körképpé állnak össze e szerteágazó területen. A *Mindennapok a fronton* azoknak a mindennapi életét, szenvedéseit, vágyakozásait, reményeit mutatja be, az étkezéstől a frontkarácsonyig, a levélírástól a tisztálkodásig és a bunkerélettől a „fehér pokol”-nak nevezett magashegyi létig, akik az előbbi fejezet címében megjelölt szervezet tagjaiként jutottak ki bármely módon a hadművelleti területek valamelyikére.

A *Kittintések és a Fegyverek* című fejezetekben az olvasó korrek leírásokon keresztül ismerheti meg mindazt, ami a katonák kezében vagy a katonákon volt a Nagy Háború éveiben, a „kisezüst” Vitézségi Éremtől az utázkardig, a „Verd el!” puskától a lövészárók-buzogányig és a rohamsíktól a gázálcig.

A „*Kimegyek a doberdói harctérre*” című fejezet szemléletesen adja vissza és eleveníti meg az olasz hadszíntér mindennapjait. S hogy mit takar a *Sebesült tárgyak* fejezetcím? Álljon itt egyetlen példa: a kiállításban is szereplő rohamsík, amelybe úgy beleszorult egy csákánybalta feje, hogy azt a mai napig ki nem húzta abból emberfia...

A *Sebesültellátás* a katonai egészségügyet mutatja be, annak folyamatát eszközrendszerén keresztül személyzetét, természetesen ki nem hagyva az igazán fontos szerepet betöltött társadalmi szervezeteket, zárva az egész Európában egyedülálló Augusztá-vonattal. A *Hit a fronton* egy újabb szemléletes cím, miként a *660 ezer hősi halott a történelmi Magyarországról* is.

Az „*Emlék a küzdelmes időkben*” az alapvetően hadianyagnak készült, majd emléktárggyá átlényegült-szelídült dolgok világába nyújt betekintést. A történelemben kevésbé járatos olvasó első közelítésben azt hihetné, hogy a könyv lapjainak forgatása közben most érkezett el a „futottak még” kategóriához... Ellenkezőleg! Engedtesse meg, hogy egyetlen mondat erejéig a recenzens átadja a tollat a szerzőpárosnak: „Az emléktárgyak készítése az egyik legjellemzőbb tevékenysége volt a világháborús katonáknak.” Igaz, emléktárgyakkal nem lehet megnyerni egyetlen háborút sem, ám

lapozunk vissza a könyv alcíméhez: e mű kifejezetten a katonáról, mint emberről szól. E fejezet ebben az összefüggésben akár előkelőbb helyet is foglalhatott volna, előrébb is kerülhetett volna a szerkesztés folyamatában.

A *Hadifogság* és a *Hadifogságot megjárt emléktárgyak* újfent olyan fejezetcímek, amelyek minden tekintetben mindent kifejeznek, főként a fentiek fényében. A második fő rész *Csata- és hadszíntérkutatás* fejezete nem véletlenül került – nem fontosságát tekintve – az utolsó helyre: ez már átvezet a tegnaptól a mába, a múltból a jelenbe. Így aztán az sem véletlen, hogy a harmadik fő rész éppen a kiállítás leírásával kezdődik: a tárlat egyik legfontosabb motívuma éppen a hadirégészeti leletek szisztematikus, az egyes kiállítási blokkokhoz rendelt bemutatása volt.

A kötet a világháború valamennyi hadszínterére kitekintést nyújt, de a délnyugati (olasz) hadszínteret jobban kiemeli a többi közül, ami érthetővé, mivel a Kecskeméti Katona József Múzeum kiállításához a híressé-hírhedtté vált Doberdo-fennsík olaszok által leginkább ostromolt magaslata, a Monte San Michele alatt meghúzódó San Martino del Carso helyi múzeuma adta kölcsön a legtöbb műtárgyat, s bocsátott a kötet rendelkezésére korabeli olasz lapokat.

De kik is lesznek (vagy már jelenleg is kik azok), akik mindezeket olvashatják, vagyis kiknek ajánlható ez a kötet? Természetesen – s ez a jelző ritkán írható le egy recenzióban – mindenkinek. A történész és/vagy muzeológus szakember éppúgy talál benne érdekességet, sőt újdonságot, mint az „egyszerű érdeklődő”, akit többek között a könyv szépsége mellett talán éppen a szövegek olvashatósága ragad meg: egyszerre szakszerű, ismeretterjesztő és olvasmányos. Mindezekből pedig pontosan az vezethető le, hogy e kiadvány kifejezetten hasznosan forgatható az iskolákban, az oktatás folyamatában, hiszen a felső tagozatos és a középiskolás generáció számára érthetővé és átélhetővé teszi mindazt, amit a tankönyvek (tisztelőt a kivételnek) csak elnagyolva említene, amit a tanároknak nincs idejük elmondani a szűkre szabott órakeretben, s amit a szakkönyvek a fiatalabbak számára még élvezhetetlenül tudományosan írnak le. S ha ez megvalósul, akkor a fiatalok valóban megismerhetik a Nagy Háborút és felmerő életét azokban a zivatáros években.

A *Hazatérnek* pedig éppen ennek megvalósulásához segít hozzá. Talán – együtt a kiállítással – egy új történeti iskola körvonalazódásának lehetünk tanúi e kötetet forgatva.

Ravasz István

RAOUL PUPO (ED.)

LA VITTORIA SENZA PACE

Le occupazioni militari italiane alla fine della Grande Guerra

(Laterza, Róma–Bari, 2014. 288 o. ISBN 9788858111819)

Magyarország az első világháborút követően egyre szorosabb kapcsolatot ápolt Olaszországgal, ami részben a magyar revíziós célokra vezethető vissza, részben pedig az első világháború végén kialakult európai geopolitikai helyzetnek volt a következménye. Jórészt ismert, milyen szerepet játszott az olasz diplomácia a Párizs-környéki békeszerződések megkötésében, viszont az olasz nagyhatalmi ambíciók nemcsak a tárgyaláshoz vezető utat mutattak meg. A világháborút követően ugyanis az olasz csapatok jelentős területeket tartottak megszállás alatt. Az adriai- és az égei-tengeri konfliktusok egészen a második világháborúig éreztették hatásukat, az ausztriai olasz politika pedig befolyásolta az egész közép-európai államrendszer működését. A Raoul Pupo szerkesztette kötet az olasz megszálló erők tevékenységét és ezeknek az akcióknak a diplomáciai hátterét mutatja be 1918-tól 1920-ig.

A munka három részből áll: Andrea Di Michele, a bolzanói egyetem tartományi történelmi központjának kutatója *L'Italia in Austria: da Vienna a Trento (Olaszország Ausztriában: Bécsről Trentóig)* címmel a karintiai, a dél-tiroli, és az észak-tiroli területekről írt. Az ausztriai olasz katonai megszállás bemutatása különösen fontos, ugyanis hiába ismertek a békétárgyalások diplomáciai alkui, ha az ausztriai olasz katonai jelenlétről alig született eddig munka. Különösen a klagen-

furti népszavazás előkészítése körüli fegyveres összetűzések tanulságosak, hiszen ezek ugyanúgy a délszláv állam visszaszorítását célozták, ahogy a burgenlandi területen áthaladó szláv korridor megvalósítása elleni küzdelem is. A burgenlandi terület hovatartozásával kapcsolatban már komoly munkák születtek magyar részről, viszont egy magyar kutatónak érdemes áttekintenie a karintiai olasz tevékenységet is. A dél-tiroli terület kapcsán fontos megjegyezni, hogy a szerző a társadalomtörténeti vonalat is kellőképpen kidomborította, bemutatva így a trentói identitás kettősségét, a lakosság kitelepítése miatti problémákat, illetve azt is, hogy miként változott a helyiek viszonya a „felszabadító” olasz hatóságokkal. A megszálló katonai hatóságok, illetve a velük vetélkedő civil hivatalnokok látásmódja közötti különbség bemutatása fontos a Segré tábornok vezette bécsi misszió szerepének megértéséhez is, melynek számos magyar vonatkozása volt. Elég csak a Romanelli-féle misszióra gondolni. Egy külön téma az innsbrucki olasz megszállóerők kérdése, hiszen 1918. november 10-én csak egy hajszalon múltott, hogy a déli határok megerősítésére kirendelt bajor egységek harcba keveredjenek az ellenük vezényelt olasz 3. hadtesttel. Egy napra rá Németország is letette a fegyvert, viszont az epizód igazolta annak szükségességét, hogy az olasz erők megszállják Észak-Tirolt. (3–72 o.)

Raoul Pupo, a trieszti egyetem politika és társadalomtudományi tanszékének tanára *Attorno all'Adriatico: Venezia Giulia, Fiume e Dalmazia* (Az adriai-tenger mentén: Venezia Giulia, Fiume és Dalmácia) címmel az adriai-tenger északi és középső partvonalával foglalkozott. Fiume esete közismert, a többi tengerparti terület megszállásával kapcsolatban viszont igen csekély a Magyarországon elérhető szakirodalom mennyisége, miközben a fiumei kérdéssel szorosan összefügg a többi tengerparti város sorsa. A dalmát szigetvilág feletti olasz uralmat sohasse sikerült teljessé tenni a rendelkezésre álló csekély erőkkel. Elég csak arra gondolni, hogy még 1918 decemberében is jugoszláv milicisták adták az ideiglenes dalmáciai olasz biztos kíséretét, mert ilyen célra nem tudtak biztosítani olasz katonát. Ehhez járult a hadifoglyok és az egyre-másra visszatelepülő kitelepített lakosok okozta problémák megoldása, az egészségügyi és élelmezési nehézségek hosszú sora, illetve a lerombolt városok újjáépítésének elkezdése. Habár ezekről a témákról születtek külön monográfiák is (pl. a hadifoglykérdésre lásd: Giovanna Procacci: *Soldati e prigionieri italiani nella Grande Guerra*. Roma, Riuniti, 1993.; Alessandro Tortato: *La prigionia di guerra in Italia. 1915–1919*. Milano, Mursia, 2004.), az adriai partvidék lakosságára nézve számos újdonság is található ebben a részfejezetben. Fontos az irredenta szövegek mögötti gazdasági elemzés is, hiszen Triest valójában azért kellett az Olasz Királyságnak, hogy a Monarchia legfontosabb kikötőjének ezentúl ők fölőzzék le a hasznát; illetve a trieszti polgárság is azért volt a leghangosabb szószólója Fiume Olaszországhoz történő csatolásának, hogy a másik kikötő semmiképpen se jelenthessen konkurenciát, mint a közép-európai régió másik lehetséges tengeri kijárata. Nem volt könnyű a kikötők gazdasági integrálása se, de az olasz vállalkozók beszálltak a piac megszerzéséért folytatott versenybe, így a külföldi tőke kiváltása jórészt egy helyi olasz, és anyaországbeli elit közötti küzdelmet eredményezett. Az Olaszország általi „felszabadítást” annyira óhajtó elit viszont nem mindig találta meg a helyét az új politikai küzdőtéren. Érdekes életutak vették kezdetüket, melyek közül párat végigkövetett a szerző, így az olvasó betekintést nyer a katonai hírszerzés helyi szervezete és a különféle politikai tömörülések működésébe is. Innen pedig már csak egy logikai ugrás a fiumei események bemutatása, amelyeknek főleg a helyi és nem a nemzetközi diplomáciai vetületét dolgozta fel a könyvrészlet. Fontos, hogy a szerző ezt összeköti a dalmáciai kivonulás kérdésével és a fasiszta szervezkedés előretörésével. A szerző külön tárgyalta az Olasz és szláv lakosság, az inkább Ausztria-párti, vagyis később horvát- és szlovén-párti klérus és az olasz hatóságok konfliktusát. Szó van még a szocialista szervezkedésről, illetve a belső rend megőrzése érdekében hozott intézkedésekről és az esetleges jugoszláv akciók esetén érvényes hadműveleti tervekről. Érdekes Pietro Badoglio helyettes vezérkari főnök 1920. januári terve, miszerint egy olasz–jugoszláv konfliktus esetén a rendelkezésre álló csekély erők kiegészítése végett számítani kell a magyar, román és bolgár közreműködésre, illetve ennek elősegítése végett mindent meg kell tenni a bolgár–román viszony javítása érdekében. A szerző a fejezetet végül az 1920-as rapallói szerződés által garantált ideiglenes megnyugvással zárta. (73–160. o.)

Giulia Caccamo, a trieszti egyetem politika- és társadalomtudományi tanszékének kutatója *Esserci a qualsiasi costo: Albania, Mediterraneo orientale e spedizioni minori* (Ott lenni mindenáron: Albánia, a Földközi-tenger keleti része és a kisebb missziók) címmel a többi kevésbé ismert

expedícióról ad egy átfogó képet. (161–222. o.) Albánia esetében létfontosságú a Balkán-háborúkat követően létrejövő Albániával és Valona/Vlora kikötőjével foglalkozó és egyre-másra változó olasz külpolitikai koncepció ismertetése. Ezen diplomáciai vonalhoz társult 1914 végétől az egyre hangsúlyosabb olasz katonai jelenlét, mely hivatalosan csak az 1920. július 20-i tiranai szerződéssel ért véget. Az olasz katonai szereplés jellemzően korlátozott volt, viszont annál ambiciózusabb. Ismerete pedig feltétlenül szükséges a balkáni front felszámolása utáni események megértéséhez. Ráadásul a szerző végig a nemzetközi folyamatokba ágyazta az eseményeket, így kiváló áttekintést adott a történetekről. (161–178. o.) A kis-ázsiai olasz jelenlét még az albániaiánál is szövevényesebb volt, hiszen az olasz kormányok sok esetben az Antant ellenében, ráadásul egyfajta pótcselekvésként erőltették a katonai expedíciót. 1918. október 14-én már világos volt, hogy az Antant nem tekinti érvényesnek a Saint-Jean-de-Maurienne-i egyezményt, így Olaszország ki fog maradni az oszmán birodalom felosztásából. Az olasz ügyeskedés viszont 1919. március végén elérte, hogy humanitárius jelszavakkal, vagyis a belső rend fenntartása végett elkezdődhessen az antalyai keresztény negyed megszállása. Mindezt az Antant tudtán kívül, majd pedig a rosszallásuk mellett. Legalább az olasz–görög ellentétet sikerült rendezni a Tittoni-Venizelo paktummal, viszont ez se maradt sokáig érvényben, ugyanis az olasz külpolitika – saját gyengesége tudatában – 1920 nyarán már egy török-párti és görög-ellenes külpolitikai irányvonalat követett. Az olasz erőket pedig folyamatosan kivonták a szárazföldről, hogy 1922 tavaszára már senki se maradjon. (179–194. o.) A Dodekanézosz egy másik történet, így azzal egy külön alfejezet foglalkozik: a szerző 1912-től 1920-ig követi végig a szigetcsoport feletti olasz uralom katonai és diplomáciai vonzatait. (195–203. o.) A kisebb missziók című alfejezet a szibériai olasz intervenciót és a kaukázusi missziót takarja (204–214. o.), majd röviden olvashatunk a Balkán-front bolgár szakaszán francia parancsnokság alatt szolgáló olasz egységekről, illetve a sziléziai népszavazás következtében Sziléziában állomásozó olasz csapatokról. (215–222. o.)

A három szerző munkáját egy zárszó fogja össze. Ebben érdekes gondolatokat találunk az új olasz területek etnikai kisebbségeinek asszimilálása kapcsán követett liberális és nacionalista modell képviselői közötti konfliktusokról, a szocialista szervezetek szerepéről az új területek integrálásában és a kinevezett katonai kormányzók szerepéről, illetve intézményi súlyáról az új olasz berendezkedés kiépítése kapcsán. A szerzők kitértek azokra az erőfeszítésekre, amelyekkel az északi, és észak-keleti területek katonai kormányzói próbálták megnyerni Olaszország számára az új szláv és német ajkú lakosokat, ezzel viszont ellentétes nézeteket vallott pl. Dalmácia katonai kormányzója és számos hivatalnok. Az integrálás kapcsán fontos kiemelni, hogy a liberális kormányok a változó külpolitikai koncepciók közepette messze nem törekedtek olyan drasztikus elolaszosításra, mint amit majd a fasiszmus valósított meg. Szintén fontos a humanitárius eszközök használata az ausztriai lakosság megnyerése érdekében, és a kis-ázsiai békefenntartó akciónak álcázott megszállás indoklásakor, illetve érdekes a korábbi adminisztráció hivatalnokaival szembeni olasz fellépés bemutatása. Az általános összgezést (222–242. o.) a bibliográfia (245–258. o.) és a térkép melléklet (259–268. o.) követi.

A könyv egy igen érdekes, és csak részben feldolgozott korszakot mutat be: az első világháború győzteseinek közé sorolt Olaszország a saját nagyhatalmi státusza biztosítása érdekében olyan nemzetközi aktivitást tanúsított, amelyre valójában nem volt se ereje, se szüksége. A nagyhatalmi státuszhoz igazából nem sikerült felnőni, a korlátozott eredményeket hozó külpolitika csak tovább súlyosbította a belpolitikai nehézségeket, amelyek végül 1922 októberében a fasiszták hatalomra kerüléséhez vezettek. Ráadásul Olaszország számos olyan vállalkozásba is belevágott, amelyet csak stratégiai érdekekkel lehetett megindokolni (lásd pl. az albániai olasz szereplést), vagyis amelyeknél számítani lehetett Wilson elnök tiltakozására, így az amúgy is konfliktusos Antant-Olaszország viszony további romlására, és Olaszország külpolitikai elszigetelődésére. Ezek tehát jórészt olyan nagyhatalmi próbálkozások voltak, amelyek nem hoztak békét, csupán újabb konfliktusok magját hintették el. A könyv szerzőit eleve ez a koncepció vezette, amikor nekiálltak a kérdéses téma bemutatásának, vagyis egy olyan nagyhatalmi külpolitikai próbálkozással foglalkoztak, amely Olaszország első ilyen jellegű vállalkozásaként az amúgy se elegendő erők szétforgácsolásához vezetett. A negatív eredmények elfeledtetéséhez pedig hosszú évek munkájára volt szükség. Már amikor egyáltalán született ilyen jellegű kísérlet.

Juhász Balázs

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM KÖNYVTÁRA

**A MAGYAR
HADTÖRTÉNETÍRÁS
TÖRTÉNETE
ÉS AKTUÁLIS KÉRDÉSEI**

KRÓNIKA

PROHÁSZKA LÁSZLÓ

ELSŐ VILÁGHÁBORÚS KIÁLLÍTÁSOK HAZAI MAGÁNGYŰJTEMÉNYEK ANYAGAIBÓL

Az első világháború századik évfordulójához kapcsolódóan számos kiállítást rendeztek Magyarországon. Az állami vagy önkormányzati tulajdonú neves közgyűjtemények időszakos tárlatai mellett akadt néhány, a hazai magángyűjtemények értékes anyagainak bemutatását célzó tematikus rendezvény. Ezek külön érdekessége, hogy sok esetben a nagyközönség számára egyáltalán nem, vagy csak nagyon ritkán látható műtárgyakat lehetett megtekinteni.

A Magyar Numizmatikai Társulat, a Székesfehérvári Városi Levéltár és Kutatóintézet, valamint a Magyar Éremgyűjtők Szövetsége szervezésében *A Nagy Háború és az érmészet – Válogatás hazai magángyűjtemények érmeiből* címmel 2015. március 18-án nyílt kiállítás Székesfehérváron, a Polgármesteri Hivatal épületében. Az első emeleti tágas folyosón elhelyezett tárlókban magyar magángyűjtők anyagából válogatott érmek, plakettek és jelvények kerültek bemutatásra hat vitrinben. A kiállított műtárgyakat Blaskovich Jenő, dr. Drexler Miklós, Hajdu Béla, Kövér Péter, Nagy József, Petri Gyula, Szilágyi Mihály, Tóth János, dr. Török Pál kölcsönözte saját gyűjteményéből.

A dr. Torbágyi Melinda és dr. Török Pál rendezte tárlat történeti háttérét négy, nagyméretű tablón olvasható rövid tanulmány tette érthetőbbé a látogatók számára. Ezek tematikája (zárójelben a szerzővel): *Az I. világháború főbb eseményeinek áttekintése* (Pallos Lajos, Magyar Nemzeti Múzeum), *A modern haditechnika megjelenése az I. világháborús propaganda érmeiken* (Török Pál, Magyar Éremgyűjtők Egyesülete), *A magyar királyi székesfehérvári 17. honvéd gyalogezred és 17. népfelkelő gyalogezred az első világháborúban* (Prohászka László, Magyar Numizmatikai Társulat), *Jótekonyság, hadsegélyezés* (Szoleczky Emese, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum). A táblók hátoldalára egy-egy háborús versidézet került Gyóni Géza, Babits Mihály, József Attila és B. Szabó István költeményeiből.

A tárlókban az *Uralkodóház*, a *Hadvezetés*, a *Szövetségeseink*, a *Katonák*, az *Ellenségeink* és a *Jótekonyság* elnevezésű témakörökben csoportosították az anyagot a rendezők. A Habsburg-Lotaringiai uralkodóház tagjait ábrázoló alkotások sorát a meggyilkolt Ferenc Ferdinánd és felesége, Zsófia emlékére készült bronzérem nyitotta. Mellette olyan kiváló alkotás kapott helyet, mint az imádkozó I. Ferenc Józsefet ábrázoló ezüst plakett Weinberger Antaltól. Eszéi Erzsébet és Richard Placht érmei IV. Károly 1916-os koronázásának állítottak emléket. Elegáns szépségű portré-ábrázolás a Zita osztrák császárnét ábrázoló bronzérem (Heinrich Kautsch alkotása). A jelvények közül a Rudolf Marschall mintázta Ferenc József-portrék különböző méretű változatai jelentettek érdekességet.

Önálló vitrinben kaptak helyet a Monarchia katonai és politikai vezető személyeit idéző alkotások. Érdekesség, hogy az érmeiken látható hadvezérek közül Kövess Hermann és Rohr Ferenc tábornagyok, Arthur Arz von Straussenberg, Kusmanek Hermann és Karl Pflanzer-Baltin vezérezredek magyarországi születésűek. Arnold Hartig Franz Conrad von Hötzendorftól megörökítő érme, illetve Beck Ö. Fülöp gróf Tisza Istvánt ábrázoló plakettje művészi színvonalában emelkedett ki a tárlóban lévő tárgyak közül.

A központi hatalmak szövetséges államainak együttműködését színes zománcos jelvények gazdag gyűjteménye jelenítette meg. Mellettük több uralkodó – nem egyszer közösen ábrázolt – portréját megjelenítő érem és plakett kapott helyet. Különösen szép még Karl Goetz *Viribus Unitis*, illetve *Germania* című érme, valamint Weinberger Antal remek portréja August von Mackensen német tábornagról.

A legnagyobb érdeklődés természetesen az Osztrák–Magyar Monarchia haderejével kapcsolatos alkotásokat bemutató vitrint övezte. A kiállított érmek közül kiemelt említést érdemel Beck Ö. Fülöp remek alkotása, az *Ezer éve küzd a magyar*, Murányi Gyula rohamozó katonákat ábrázoló kisméretű plakettje, valamint Telcs Ede hadba vonuló katonákat ábrázoló, 1915. évi ÉKE-plakettje. A helybéli érdeklődők bizonyára örömmel látták a székesfehérvári 17. honvéd gyalogezred Bory Jenő tervezte két szép sapkajelvényét. A magyar királyi honvédezek alakulatjelvényei (vagy azok plakett-változatai) közül kiemelendő Finta Sándor 14-es, Szamosi Soós Vilmos 29-es, Köröendi Frim Jenő 30-as és Berán Lajos 313-as honvédek számára készített alkotása, továbbá a 10. honvéd gyalogezred Arkanzas cég gyártotta híres jelvénye. Mellettük Bódy Kálmán munkája, a császári és királyi 76. gyalogezred alakulatjelvényének 200 milliméteres átmérőjű, bronzból öntött nagymintája méreténél fogva is különlegességet jelentett. Az ebben a tárlóban bemutatott anyag leglátványosabb részét az – ilyen mennyiségben és minőségben kiállításon ritkán látható – zománcozott színes hadijelvények sora jelentette.

A háborús ellenfelek katonai és politikai vezetőinek portréi mellett néhány, az antant-hatalmakat ironizáló gúnyérem is kiállításra került. Szimbolikus jelentőségű a németek által 1918. november 11-én aláírt fegyverszüneti egyezmény helyszínéül szolgáló, a Compiègne-i erdőbe kivontatott híres vasúti kocsit ábrázoló francia érem. Érdekesek még Karl Goetznek az 1915-ben elsüllyesztett Lusitaniát ábrázoló érmei.

A jótékonyág és a hadsegélyezés témakörében a Hadsegélyező Hivatal, a Vöröskereszt és hadikórházak érmei és plakettjei kaptak helyet, köztük Richard Zutt alkotásai, valamint az Éremkedvelők Egyesülete (ÉKE) Reményi József készítette, kötőzőhelyet ábrázoló 1916. évi tagilletményi plakettje. Az 1. honvéd gyalogezred özvegy és árva segélyalapja számára 1917-ben és 1918-ban Berán Lajos készített érmet, illetve plakettet. Horváth Béla klasszicizáló stílusú kórház-plakettje, illetve az osztrák ifj. Josef Tautenhayn könnyed szépségű hadsegélyezés-érme is méltán került a kiállításra.

A színvonalas kiállításhoz éremjegyzék és a tablókon lévő tanulmányokat tartalmazó, színes képekkel illusztrált, elegáns kivitelű katalógus is készült. A 2015. április 24-ig megtekinthető tárlat az Első Világháborús Centenárium Emlékbizottság támogatásával került megrendezésre.

*

Molnár-C. Pál (1894–1981) festőművész a Gellért-hegy oldalában, a XI. kerületi, Ménesi út 65. szám alatti lakóházban élt és alkotott ötven éven át. Halála után 1984-ben kisebbik lánya, dr. Csillag Pálné, Éva családi fenntartású magánmúzeumot hozott létre. Az intézmény alapterülete 2008-ban kibővült a művész idősebbik, Magda lányának egykori szomszédos lakásával. A Molnár-C. Pál Múterem Múzeum 2011 óta közérdekű muzeális gyűjtemény, amely folyamatosan időszakos, tematikus tárlatoknak is otthont ad. Itt nyílt meg 2015. február 27-én a *Béke és háború – Művész-sorsok a Nagy Háború idején* című kiállítás, amely magyar művészek alkotásain és néhány személyes emléktárgyan keresztül idézte az első világháború emlékezetét. A kiállítás kurátora Gulyás Dorottya, a Magyar Nemzeti Galéria művészettörténésze.

A tárlaton Aba-Novák Vilmos, Benczúr Gyula, Jeges Ernő, Kisfaludi Strobl Zsigmond, Körösfői Kriesch Aladár, Ligeti Miklós, Mednyánszky László, Medgyaszay István, Molnár-C. Pál, Rippl-Rónai József, Rudnay Gyula, Sámuel Kornél, Stróbl Alajos, Szőnyi István művei szerepeltek. Az alkotók – Benczúr Gyula kivételével – nemcsak katonaként, hanem művészként is részt vettek a háborúban – többségük a Sajtóhadiszállás képzőművész csoportja személyi állományában teljesített szolgálatot. Megörökítették a háború eseményeit, a harcok helyszíneit, esetleg bajtársaikról vagy tisztokról készítettek portrékat. A Molnár-C. Pál Múterem Múzeumban kiállított anyag a művészek leszármazóinak féltve őrzött – és igen ritkán kölcsönzött – családi gyűjteményeiből került válogatásra. A műtárgyak szerzőnkénti csoportosításban kerültek kiállításra.

A tartalékos hadnagyként 1914. október 2-án a Kárpátokban elesett tehetséges fiatal szobrásznak, Sámuel Kornélnek már nem jutott ideje alkotásra a háború alatt, csak néhány levél idézhette emléket. Özvegyét később kollégája, Kisfaludi Strobl Zsigmond vette feleségül, aki a császári és királyi 11. tábori ágyús ezredhez vonult be katonai szolgálatra. Ütegparancsnoka felkérésére elkészítette az ezred fekvő téglalap alakú sapkajelvényét, amelynek egy példánya látható a kiállításon. (Kisfaludi Strobl mintázta a 32. tábori ágyús ezred hasonló jellegű alakulatjelvényét is, de ez nem szerepelt a tárlaton.) A művész 1915-ben egy ideig a budapesti Képzőművészeti Főiskola épületében

berendezett hadikórházban teljesített szolgálatot. Ekkor több kisméretű szobrot mintázott az ott szolgáló – többségében előkelő családokból származó – ápolónőkről. Különlegesen szép fajanszalkotása Kállay Erzsébet és Kállay Lenke ápolónők kiállításán látható kisméretű, padon ülő, egészalakos kettős portréja.

Kiváló színvonalú, karakteres katonaportrék láthatók Aba-Novák Vilmostól két olajfestményen, Szőnyi Istvántól három grafikai alkotáson. Mindketten teljesítettek frontszolgálatot. Aba-Novák háborús emlékeinek hatása később döbbenetes expresszív erővel a szegedi Hősök kapujának szekkéin jelent meg (a monumentális műről fénykép volt látható). Molnár-C. Páltól a sorozása idején, 1916-ban készített kisméretű önarckép és lovon ülő magyar huszárt ábrázoló olajfestmény gazdagította a tárlatot.

Az 58 évesen önként hadba vonult Stróbl Alajost ulánus főhadnagyi egyenruhában örökölte meg Benczúr Gyula remek festménye, amely eredetiben volt látható a múzeumban. (Benczúr az egyetlen művész, akit nem hadi szolgálata, hanem művésztársáról készített portréja révén került a kiállításra.) Stróbl híres *Zemplénorszi járórszolgálat* című, drámai erejű szoborcsoportjának bronzba öntött változatával is találkozhatott a látogató. Katonákról (tisztiszolgájáról és főhadnagy tisztjáról) készített nagyméretű színezett rajzai tanúsítják, hogy nemcsak a szobrászatnak, hanem a grafikának is mestere volt.

Medgyaszay István építész önkéntes népfelkelő hadnagyként vonult be. 1916-ban ő tervezte a lengbergi hadikiállítás egyedi szerkezeti megoldásokkal, fából készített pavilonjait. 1917-ben – immár népfelkelő hadmérnök főhadnagyként – lengbergi tervei felhasználásával ugyancsak ő tervezte a budapesti Margitszigeten létesített, 1918-ig nyitva tartó Erdélyi hadikiállítás pavilonjait. A két kiállítás pavilonjairól hat nagyméretű fénykép került bemutatásra.

Ligeti Miklós 1914-ben azt a feladatot kapta, hogy folyamatosan készítsen portrékat a Monarchia katonai vezetőiről. Mivel alapelve volt, hogy csak élő modelltől mintázott, járta a frontokat: a tábornokokat általában a hadszínterek főhadiszállásain örökölte meg. „Így tehát minden egyes megszületett szobor a nagy háború egy-egy nevezetes frontszakaszához fűződik” – írta az alkotásokról 1917. április 8-án *Az Érdekes Újság*. A kiállítás József főherceg vezérezredes életnagyságú mellszobra látható. Az egyik tárlóban a művész által megmintázott tábornokok bejegyzéseit tartalmazó emlékkönyv és József főhercegnek egy, magyar nyelven Ligetinek írt levelezőlapja kapott helyet.

Rippl-Rónai József csak nagy nehezen, 1915 februárjában jutott haza franciaországi internálásából. 1916-ban több hetet szolgált hadifestőként az olasz fronton, az Isonzónál. A kiállításán lévő *Ágyúállás* című pasztellképe ritkán látható a nagyközönség számára.

Rudnay Gyula szintén teljesített katonai szolgálatot. A világháború alatt keletkezett több festményén megrendítő erővel jelenítette meg a menekülő civilek szenvedéseit és megpróbáltatásait. A tárlaton egészalakos katonaportréját, roham utáni harcteret és orosz hadifoglyokat ábrázoló grafikáit láthatták az érdeklődők.

A Nagy Háborúban az egyik leghíresebb és behívott katonaként a frontokon talán legtöbbet alkotó művésztől, Mednyánszky Lászlótól az *Őrségben* és a *Hadiszekerek* című, komor hangulatú olajfestményt láthatta a közönség. (Mednyánszky esetében nem a család kölcsönözte a műveket, viszont ezek az alkotások is magántulajdonban vannak.)

A gödöllői művésztelep alapítója, a hazai secesszió egyik mestere, Körösfői Kriesch Aladár gyenge egészségi állapota ellenére, 1918 tavaszán öt hetet töltött önkéntes hadifestőként az olasz fronton. Itt írt hadinaplója – korábbi, még békebeli görögországi feljegyzéseivel együtt – könyv alakban is megjelent (a kötet megvásárolható a múzeumban). A fronton készített plasztikai vázlata után – 1920-ban bekövetkezett halálát követően – 1924-ben öntötték bronzba Vácszentlászló hősi emlékét, a gránátot dobó katona alakját, melynek fényképe szerepelt a kiállításán, 1916-ban készített önarcképe, földet művelő hadifoglyokat ábrázoló olajfestménye (1918) mellett.

A Nagy Háború idején még tizenéves Jeges Ernő az 1918. évi összeomlást követő időszak alatt plakátjaival szerzett hírnevet (legismertebb alkotása a *Nem! Nem! Soha!* feliratú híres plakát). A kiállításán rohamozó katonákat, illetve katonatemetést megörökítő két festményét, valamint az 1915-ös balkáni helyzetet ábrázoló nagyméretű, színes karikatúráját lehetett látni.

A festmények és szobrok mellett néhány tárgyi emlék is látható: Stróbl Alajos behívójegye és tábori levelezőlapjai, Körösfői Kriesch Aladár eredeti harctéri feljegyzései, Sámuel Kornél és

a Medgyaszay István családjuknak írt levelezőlapjai, Rudnay Gyula étkészlete és nadrágszíja, Rippl-Rónai utazóbőröndje, Sidló Ferenc háborús emlék-mozsara, Kisfaludi Strobl Zsigmond háború alatt kapott kitüntetése, a Ferenc József-rend lovagkeresztje hadiszalagon, eredeti dobozában.

A tárlat érdekessége, hogy a háborút idéző kiállítás melletti teremben – mintegy ellensúlyozásként – a kiállító művészek nagyjából 1914 és 1918 közötti, a harcterektől távoli otthonok békés (vagy békésnek látni akart) hangulatát idéző alkotásai szerepeltek. Olyan kvalitásos plasztikai művek, mint Ligeti Miklós *Sírbatétel* című kerámia-kompozíciója, Stróbl Alajos ihletett szépségű Madonna-szobra, Kisfaludi Strobl Zsigmond Éva lányáról készített fej-portréja és Sámuel Kornél bronzból öntött nőalakja mellett Rippl-Rónai *Reggeli után* pasztellje, Rudnay Gyula két nagyméretű paraszttémájú portréja, Molnár-C. Pál 1917-ben született idilli hangulatú, kisméretű festményei (*Battonyai szülőház*, *Aratás*, *Alacska*, *Sajó part*) a béke utáni vágyat sugározzák. Ugyanez a nyugodt hangulat érződik Aba-Novák Vilmos *Krisztinavárosi házak*, illetve Körösfői Kriesch Aladár *Fiú kakassal* című nagyméretű olajfestményén.

A 2015. június 27-ig nyitva tartó kiállítás nemcsak egyedi művészeti érdekességeivel, hanem kifejezetten magas színvonalával hívta fel a figyelmet a Molnár-C. Pál Múterem Múzeum értékőrző és értéktéremtő tevékenységére.

TARTALOM

FEJEZETEK AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ TÖRTÉNETÉBŐL

TANULMÁNYOK

BALLA TIBOR	Szövetségesből háborús ellenfél. Olaszország 1915. májusi hadba lépésének katonapolitikai előzményei és körülményei 641
KRÁMLI MIHÁLY	A Durazzo elleni akció 1915. december 29-én..... 668
SERES ATTILA	Moldvai csángók és a magyar etnikai tér megerősítésének kérdése az első világháború idején 687

KÖZLEMÉNYEK

POLLMANN FERENC	Az 1914. szeptemberi bánási szerb betörés (A pancsovai pánik) 709
MANFRIED RAUCHENSTEINER	Helden oder Feiglinge: Die Deserteure des Karpatenwinters 1915 720
CZIRÓK ZOLTÁN	Pillanatkép az osztrák–magyar repülőcsapatokról: Dél-Tirol, 1915 730
BÁLINT FERENC – GONDOS LÁSZLÓ	Egy magyar tábori pilóta harctéri tevékenysége a keleti fronton 1914–1915-ben..... 742
TOLNAI GERGELY	Az első világháború erődjai 763
SALLAY GERGELY PÁL	1915 az osztrák–magyar kitiűntetés-történetben 784
FODOR VERONIKA	A csepeli Weiss Manfréd Konzern jótekonysági intézkedései az első világháború idején 793

MŰHELY

SZOLECZKY EMESE	A világháború első hónapjai a Hadimúzeum tábori levelezőlapjainak tükrében..... 801
GRUND ANNA BORBÁLA – NAGY GABRIELLA – SZABÓ FANNI – TÓTH BARBARA	A Nagy Háború nyelvi lenyomata. Válogatás a 2014/2015. évi Országos Középiskolai Tanulmányi Verseny díjnyertes pályamunkáiból 830

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

GÖRÖG DÁNIEL	Kutka István őrnagy első világháborús naplója 853
VARGA E. LÁSZLÓ	Források és iratok a Lengyel Légiókban harcolt magyarok történetéhez, 1914–1918..... 881

SZEMLE

FRANÇOISE HILDESHEIMER – DÉNES HARAI (ED.)	Dictionnaire Richelieu (<i>Tóth Ferenc</i>)..... 917
PETER KÓNYA (ED.)	Doba kuruckých bojov / Kuruc küzdelmek kora (<i>Kincses Katalin Mária</i>)..... 918

HERMANN RÓBERT – BENKŐ LEVENTE (SZERK.) CSIKÁNY TAMÁS	Ágyúba öntött harangok. Tanulmányok Gábor Áron születésének 200. évfordulójára (<i>Kemény Krisztián</i>).....	922
	Kisháború Háromszéken 1848. december (<i>Kemény Krisztián</i>).....	925
SORIN MITU	Transilvania mea (<i>Somogyi Gréta</i>).....	927
JAMES LYON	Serbia and the Balkan Front, 1914 (<i>Pollmann Ferenc</i>)....	930
MARKUS PÖHLMANN – HARALD POTEMPA – THOMAS VOGEL (HRSG.)	Der Erste Weltkrieg 1914–1918. Der deutsche Aufmarsch in ein kriegeresches Jahrhundert (<i>Balla Tibor</i>).....	933
NICOLA LABANCA – OSWALD ÜBEREGGER (HG.)	Krieg in den Alpen. Österreich-Ungarn und Italien im Ersten Weltkrieg (1914–1918) (<i>Balla Tibor</i>).....	935
RUDOLF JAWORSKI	Mütter – Liebchen – Heroinen. Propagandapostkarten aus dem Ersten Weltkrieg (<i>Balla Tibor</i>).....	938
JÓZSEF ÁLMOS	Mire a falevelek lehullanak... (<i>Ravasz István</i>)	941
SZABÓNÉ BOGNÁR ANIKÓ – TOMBÁCSNÉ VÉGH KATALIN	Hazatérnek. A magyar katona 1914–1918 (<i>Ravasz István</i>)	943
RAOUL PUPO	La vittoria senza pace. Le occupazioni militari italiane alla fine della Grande Guerra (<i>Juhász Balázs</i>).....	945
	KRÓNIKA	
PROHÁSZKA LÁSZLÓ	Első világháborús kiállítások hazai magángyűjtemények anyagaiból.....	949

CONTENTS

CHAPTERS FROM THE HISTORY OF WORLD WAR I

STUDIES

TIBOR BALLA	From Ally to Enemy. Military-Political Antecedents and Circumstances of Italy's Entering the War in May 1915.....	641
MIHÁLY KRÁMLI	The Campaign Against Durazzo on 29 December 1915...	668
ATTILA SERES	The Csango People in Moldavia and the Issue of the Reinforcement of the Hungarian Ethnic Territory in World War I	687

PUBLICATIONS

FERENC POLLMANN	The Serbian Attack on the Banat in September 1914 (The Pančevo Panic)	709
MANFRIED RAUCHENSTEINER	Helden oder Feiglinge: Die Deserteure des Karpatenwinters 1915.....	720
ZOLTÁN CZIRÓK	Snapshot of the Austro–Hungarian Air Troops: South-Tirol, 1915	730
FERENC BÁLINT – LÁSZLÓ GONDOS	Front Actions of a Hungarian Field Pilot on the Eastern Front in 1914–1915.....	742
GERGELY TOLNAI	About the Fortresses of World War I.....	763
GERGELY PÁL SALLAY	The Year 1915 in austro–hungarian Phaleristics.....	784
VERONIKA FODOR	The Charity Work of the Weiss Manfréd Company in World War I	793

WORKSHOP

EMESE SZOLECZKY	The First Three Months of the World War as seen Through the Field Postcards of the War Museum.....	801
ANNA BORBÁLA GRUND – GABRIELLA NAGY – FANNI SZABÓ – BARBARA TÓTH	The Linguistic Imprint of the Great War. A Selection from the Prize-Winning Works of the 2014/2015 National Competition for Secondary School Students	830

SOURCE PUBLICATIONS

DÁNIEL GÖRÖG	Major István Kutka's Diary from World War I	853
LÁSZLÓ VARGA E.	Sources and Documents to the History of the Hungarians Fighting in the Polish Legions 1914–1918, Part II	881

	REVIEW	
FRANÇOISE HILDESHEIMER – DÉNES HARAI (ED.)	Dictionnaire Richelieu (<i>Ferenc Tóth</i>).....	917
PETER KÓNYA (ED.)	Doba kuruckých bojov / Kuruc küzdelmek kora (<i>Katalin Mária Kincses</i>).....	918
RÓBERT HERMANN – LEVENTE BENKŐ (ED.)	Cannons Molded out of Bells. Studies to the 200th Anniversary of Áron Gábor's Birth (<i>Krisztián Kemény</i>).....	922
TAMÁS CSIKÁNY	Small War in Háromszék December 1848 (<i>Krisztián Kemény</i>).....	925
SORIN MITU	Transilvania mea (<i>Gréta Somogyi</i>)	927
JAMES LYON	Serbia and the Balkan Front, 1914 (<i>Ferenc Pollmann</i>).....	930
MARKUS PÖHLMANN – HARALD POTEMPA – THOMAS VOGEL (HRSG.)	Der Erste Weltkrieg 1914–1918. Der deutsche Aufmarsch in ein kriegerisches Jahrhundert (<i>Tibor Balla</i>)	933
NICOLA LABANCA – OSWALD ÜBEREGGER (HG.)	Krieg in den Alpen. Österreich-Ungarn und Italien im Ersten Weltkrieg (1914–1918) (<i>Balla Tibor</i>)	935
RUDOLF JAWORSKI	Mütter – Liebchen – Heroinen. Propagandapostkarten aus dem Ersten Weltkrieg (<i>Tibor Balla</i>)	938
ÁLMOS JÓZSEF	By the Time the Leaves Fall ... (<i>István Ravasz</i>).....	941
ANIKÓ SZABÓNÉ BOGNÁR – KATALIN TOMBÁCSNÉ VÉGH	They Arrive Home. The Hungarian Soldier 1914–1918 (<i>István Ravasz</i>)	943
RAOUL PUPO	La vittoria senza pace. Le occupazioni militari italiane alla fine della Grande Guerra (<i>Balázs Juhász</i>).....	945
	CHRONICLE	
LÁSZLÓ PROHÁSZKA	World War I Exhibitions Displaying Material from Hungarian Private Collections	949

TABLE DES MATIÈRES

ÉTUDES SUR L'HISTOIRE DE LA PREMIÈRE GUERRE MONDIALE

ÉTUDES

TIBOR BALLA	Un allié devenu adversaire de guerre. Le contexte et les circonstances de politique militaire de l'entrée en guerre de l'Italie en mai 1915	641
MIHÁLY KRÁMLI	Action contre Durazzo le 29 décembre 1915.....	668
ATTILA SERES	Les Csangos de Moldavie et la question de la consolidation de l'espace ethnique hongrois à l'époque de la Première Guerre mondiale.....	687

PUBLICATIONS

FERENC POLLMANN	Incursion des Serbes au Banat en septembre 1914 (La panique de Pančevo)	709
MANFRIED RAUCHENSTEINER	Helden oder Feiglinge: Die Deserteure des Karpatenwinters 1915.....	720
ZOLTÁN CZIRÓK	Instantané des unités d'aviation austro-hongroises : Tyrol du Sud, 1915	730
FERENC BÁLINT – LÁSZLÓ GONDOS	Un pilote de campagne hongrois en action sur le front de l'Est en 1914 et 1915	742
GERGELY TOLNAI	Sur les fortifications de la Première Guerre mondiale	763
GERGELY PÁL SALLAY	1915 dans l'histoire des décorations austro-hongroises	784
VERONIKA FODOR	Les mesures de bienfaisance du consortium Weiss Manfréd de Csepel à l'époque de la Première Guerre mondiale	793

ATELIER

EMESE SZOLECZKY	Les premiers mois de la Grande guerre à la lumière des cartes postales de campagne du Musée de la Guerre.....	801
ANNA BORBÁLA GRUND – GABRIELLA NAGY – FANNI SZABÓ – BARBARA TÓTH	L'empreinte linguistique de la Grande guerre. Sélection des travaux primés au Concours national pour Lycéens 2014/2015	830

PUBLICATIONS DE SOURCE

DÁNIEL GÖRÖG	Journal de la Première Guerre mondiale du commandant István Kutka.....	853
LÁSZLÓ VARGA E.	Sources et documents pour l'histoire des combattants hongrois des Légions polonaises, 1914–1918	881

	REVUE	
FRANÇOISE HILDESHEIMER – DÉNES HARAI (ED.)	Dictionnaire Richelieu (<i>Ferenc Tóth</i>).....	917
PETER KÓNYA (ED.)	Doba kuruckých bojov / L'époque des luttes des Kuruc (<i>Katalin Mária Kincses</i>)	918
RÓBERT HERMANN – LEVENTE BENKŐ (ED.)	Cloches fondues en canon. Études pour le bicentenaire de la naissance d'Áron Gábor (<i>Krisztián Kemény</i>).....	922
TAMÁS CSIKÁNY	Petite guerre à Háromszék, décembre 1848 (<i>Krisztián Kemény</i>).....	925
SORIN MITU	Transilvania mea (<i>Gréta Somogyi</i>).....	927
JAMES LYON	Serbia and the Balkan Front, 1914 (<i>Ferenc Pollmann</i>).....	930
MARKUS PÖHLMANN – HARALD POTEMPA – THOMAS VOGEL (HRSG.)	Der Erste Weltkrieg 1914–1918. Der deutsche Aufmarsch in ein kriegerisches Jahrhundert (<i>Tibor Balla</i>).....	933
NICOLA LABANCA – OSWALD ÜBEREGGER (HG.)	Krieg in den Alpen. Österreich-Ungarn und Italien im Ersten Weltkrieg (1914–1918) (<i>Tibor Balla</i>)	935
RUDOLF JAWORSKI	Mütter – Liebchen – Heroinen. Propagandapostkarten aus dem Ersten Weltkrieg (<i>Tibor Balla</i>)	938
ÁLMOS JÓZSEF	Lorsque les feuilles seront tombées... (<i>István Ravasz</i>)	941
ANIKÓ SZABÓNÉ BOGNÁR – KATALIN TOMBÁCSNÉ VÉGH	Ils reviennent. Le soldat hongrois 1914–1918 (<i>István Ravasz</i>)	943
RAOUL PUPO	La vittoria senza pace. Le occupazioni militari italiane alla fine della Grande Guerra (<i>Balázs Juhász</i>).....	945
	CHRONIQUE	
LÁSZLÓ PROHÁSZKA	Expositions sur la Première Guerre mondiale basées sur des collections privées hongroises.....	949

INHALT

KAPITEL AUS DER GESCHICHTE DES ERSTEN WELTKRIEGES

STUDIEN

TIBOR BALLA	Vom Verbündeten zum Kriegsgegner. Die militärpolitische Vorgeschichte und die Folgen des Kriegseintritts Italiens im Mai 1915 641
MIHÁLY KRÁMLI	Die Aktion gegen Durazzo am 29. Dezember 1915 668
ATTILA SERES	Tschangos aus der Moldau und die Frage der Verstärkung des ungarischen ethnischen Raums zurzeit des Ersten Weltkrieges 687

MITTEILUNGEN

FERENC POLLMANN	Der serbische Einbruch ins Banat im September 1914 (Die Panik von Pantschowa)..... 709
MANFRIED RAUCHENSTEINER	Helden oder Feiglinge: Die Deserteure des Karpatenwinters 1915 720
ZOLTÁN CZIRÓK	Momentaufnahme über die österreichisch-ungarischen Fliegertruppen: Südtirol, 1915..... 730
FERENC BÁLINT – LÁSZLÓ GONDOS	Die Fronttätigkeit eines ungarischen Feldpiloten an der Ostfront im Jahre 1914–1915 742
GERGELY TOLNAI	Über die Festungen des Ersten Weltkrieges 763
GERGELY PÁLSALLAY	Das Jahr 1915 in der österreichisch-ungarischen Dekorationsgeschichte..... 784
VERONIKA FODOR	Die Wohlfahrtsmaßnahmen des Konzerns Manfréd Weiss in Csepel zurzeit des Ersten Weltkrieges..... 793

WERKSTATT

EMESE SZOLECZKY	Die ersten Monate des Weltkrieges im Spiegel der Feldpostkarten des Kriegsmuseums 801
ANNA BORBÁLA GRUND – GABRIELLA NAGY – FANNI SZABÓ – BARBARA TÓTH	Der Abdruck des Großen Krieges in der Sprache. Auswahl aus den siegreichen Arbeiten des Nationalen Schülerwettbewerbs für Oberschulen des Jahres 2014/2015 830

QUELLENPUBLIKATIONEN

DÁNIEL GÖRÖG	Das Tagebuch von Major István Kutka aus dem Ersten Weltkrieg..... 853
LÁSZLÓ VARGA E.	Quellen und Dokumente zur Geschichte der Ungarn, die in den Polnischen Legionen kämpften, 1914–1918 881

	RUNDSCHAU	
FRANÇOISE HILDESHEIMER – DÉNES HARAI (HRSG.)	Dictionnaire Richelieu (<i>Ferenc Tóth</i>).....	917
PETER KÓNYA (HRSG.)	Doba kuruckých bojov / Das Zeitalter der Kuruzenkämpfe (<i>Katalin Mária Kincses</i>).....	918
RÓBERT HERMANN – LEVENTE BENKŐ (HRSG.)	Aus Glocken gegossene Geschütze. Zum 200. Jahrestag der Geburt von Áron Gábor (<i>Krisztián Kemény</i>)	922
TAMÁS CSIKÁNY	Kleiner Krieg in Háromszék, Dezember 1848 (<i>Krisztián Kemény</i>)	925
SORIN MITU	Transilvania mea (<i>Gréta Somogyi</i>).....	927
JAMES LYON	Serbia and the Balkan Front, 1914 (<i>Ferenc Pollmann</i>).....	930
MARKUS PÖHLMANN – HARALD POTEMPA – THOMAS VOGEL (HRSG.)	Der Erste Weltkrieg 1914–1918. Der deutsche Aufmarsch in ein kriegerisches Jahrhundert (<i>Tibor Balla</i>)	933
NICOLA LABANCA – OSWALD ÜBEREGGER (HG.)	Krieg in den Alpen. Österreich-Ungarn und Italien im Ersten Weltkrieg (1914–1918) (<i>Tibor Balla</i>)	935
RUDOLF JAWORSKI	Mütter – Liebchen – Heroinen. Propagandapostkarten aus dem Ersten Weltkrieg (<i>Tibor Balla</i>)	938
ÁLMOS JÓZSEF	Bis die Blätter gefallen sind... (<i>István Ravasz</i>).....	941
ANIKÓ SZABÓ-BOGNÁR –KATALIN TOMBÁ CZ- VÉGH	Sie kehren heim. Der ungarische Soldat 1914–1918 (<i>István Ravasz</i>)	943
RAOUL PUPO	La vittoria senza pace. Le occupazioni militari italiane alla fine della Grande Guerra (<i>Juhász Balázs</i>).....	945
	CHRONIK	
LÁSZLÓ PROHÁSZKA	Ausstellungen zum Ersten Weltkrieg aus den Materialien ungarischer Privatsammlungen	949

СОДЕРЖАНИЕ

СТРАНИЦЫ ИСТОРИИ ПЕРВОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ

СТАТЬИ

ТИБОР БАЛЛА	Из союзника в военного противника. Военно-политические предпосылки и обстоятельства вступления Италии в войну в мае 1915 г. 641
МИХАЙ КРАМЛИ	Военные действия против Дураццо 29 декабря 1915 г. 668
АТТИЛА ШЕРЕШ	Молдавская этническая группа чанго и вопрос расширения венгерского этнического пространства в период первой мировой войны..... 687

СООБЩЕНИЯ

ФЕРЕНЦ ПОЛЬМАН	Сербский прорыв в Банате в сентябре 1914 г..... 709
МАНФРЕД РАУХЕНШТЕЙНЕР	Герои или трусы? Дизертирство во время военной операции в Карпатах в 1915 году..... 720
ЗОЛТАН ЦИРОК	Австро-венгерские военно-воздушные подразделения, Южный Тироль 1915 г. 730
ФЕРЕНЦ БАЛИНТ – ЛАСЛО ГОНДОШ	Боевая деятельность венгерского военного летчика на восточном фронте в 1914–1915 гг. 742
ГЕРГЕЙ ТОЛНАИ	Фронтные укрепления первой мировой войны..... 763
ГЕРГЕЙ ПАЛ ШАЛЛАИ	1915 год в истории австро-венгерских военных наград..... 784
ВЕРОНИКА ФОДОР	Каритативная деятельность чепельского Концерна Манфреда Вейса с период первой мировой войны 793

МАСТЕРСКАЯ

ЭМЕШЕ СОЛЕЦКИ	Первые месяцы войны в зеркале коллекции фронтовых почтовых открыток Военного музея..... 801
АННА БОРБАЛА ГРУНД – ГАБРИЭЛЛА НАДЬ – ФАННИ САБО – БАРБАРА ТОТ	Языковые отпечатки Великой войны. Несколько призовых работ Венгерского учебного конкурса для средних школ 2014/2015 учебного года..... 830

ПУБЛИКАЦИЯ ИСТОЧНИКОВ

ДАНИЭЛЬ ГЁРЁГ	Дневник майора Иштвана Кутки периода первой мировой войны..... 853
ЛАСЛО ВАРГА Е.	Источники и документы к истории венгров, сражавшихся в Польских легионах, 1914–1918 гг. 881

	ОБЗОР	
FRANÇOISE HILDESHEIMER – DÉNES HARAI (ED.)	Dictionnaire Richelieu (<i>Ференц Тот</i>)	917
PETER KÓNYA (ED.)	Doba kuruckých bojov / Эпоха куруцских боев (<i>Каталин Мария Кинчеш</i>)	918
РОБЕРТ ГЕРМАН – ЛЕВЕНТЕ БЕНКЁ (Ред.)	Переплавленные в пушки колокола. Сборник статей, посвященный 200-летию Арона Габора (<i>Кристиан Кемень</i>)	922
ТАМАШ ЧИКАНЬ	Маленькая война в трансильванском комитате Харомсек в декабре 1848 г. (<i>Кристиан Кемень</i>)	925
SORIN MITU	Transilvania mea (<i>Грета Шомоди</i>)	927
JAMES LYON	Serbia and the Balkan Front, 1914 (<i>Ференц Польман</i>) ..	930
MARKUS PÖHLMANN – HARALD POTEPA – THOMAS VOGEL (HRSG.)	Der Erste Weltkrieg 1914–1918. Der deutsche Aufmarsch in ein kriegerisches Jahrhundert (<i>Тибор Балла</i>)	933
NICOLA LABANCA – OSWALD ÜBEREGGER (HG.)	Krieg in den Alpen. Österreich-Ungarn und Italien im Ersten Weltkrieg (1914–1918) (<i>Тибор Балла</i>)	935
RUDOLF JAWORSKI	Mütter – Liebchen – Heroinen. Propagandapostkarten aus dem Ersten Weltkrieg (<i>Тибор Балла</i>)	938
АЛМОШ ЙОЖЕФ	А когда опадут листья... (<i>Иштван Равас</i>)	941
АНИКО САБОНЭ БОГНАР – КАТАЛИН ТОМБАЦНЭ ВЕГ	Они вернутся. Венгерский солдат 1914-1918 (<i>Иштван Равас</i>)	943
RAOUL PUPO	La vittoria senza pace. Le occupazioni militari italiane alla fine della Grande Guerra (<i>Балаж Юхас</i>)	945
	ХРОНИКА	
ЛАСЛО ПРОХАСКА	Выставки, посвященные Второй мировой войне, из венгерских частных собраний и коллекций	949

**„A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM KÖNYVTÁRA” SOROZAT
MEGJELENT KÖTETEI**

1. *Dombrády Lóránd*: Werth Henrik, akiről nem beszéltünk. Budapest, Argumentum, 2005.
2. *Mészáros Kálmán*: II. Rákóczi Ferenc tábornokai és brigadérosai. A kuruc katonai felső vezetés létrejötte és hierarchiája, 1703–1711. Budapest, Argumentum, 2006.
3. *Hermann Róbert*: Kossuth hadserege, Kossuth fővezérei. Budapest, Argumentum, 2007.
4. *Kubinyi András*: Nándorfehérvártól Mohácsig. A Mátyás- és Jagelló-kor hadtörténete. Budapest, Argumentum, 2007.
5. *Jankó Annamária*: Magyarország katonai felmérései, 1763–1950. Budapest, Argumentum, 2007.
6. *Veszprémy László*: Lovagvilág Magyarországon. Lovagok, keresztesek, hadmérnökök a középkori Magyarországon. Válogatott tanulmányok. Budapest, Argumentum, 2008.
7. *Torma Béla Gyula – Veszprémy László* (szerk.): Egy elfeledett diadal. A 907. évi pozsonyi csata. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2008.
8. *Urbán Aladár*: Batthyánytól Kossuthig. Hadsereg és politika 1848 nyarán és őszén. Budapest, Argumentum, 2009.
9. *B. Szabó János*: A honfoglalóktól a huszárokig. A középkori magyar könnyűlovasságról. Budapest, Argumentum, 2010.
10. *Borosy András*: Hadakozók, keresztesek, hadi érdemek a középkori Magyarországon. Válogatott tanulmányok. Budapest, Argumentum, 2010.
11. *Székely György*: Népek, rendek, dinasztiák. Tanulmányok Közép- és Kelet-Európa hadtörténetéből. Budapest, Argumentum, 2010.
12. *Balla Tibor*: A nagy háború osztrák–magyar tábornokai. Budapest, Argumentum, 2010.
13. *Markó György*: A Honvédelmi Minisztérium szervezete, 1945–1956. Budapest, Argumentum, 2011.
14. *Farkas Katalin*: Magyar függetlenségi törekvések, 1859–1866. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Line Design, 2011.
15. *Hausner Gábor*: Márs könyvet olvas. Zrínyi Miklós és a 17. századi hadtudományi irodalom. Budapest, Argumentum, 2011.
16. *Kovács László*: A magyar kalandozások zsákmányáról. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Line Design, 2011.

17. *Tulipán Éva*: Szigorúan ellenőrzött emlékezet. A Köztársaság téri ostrom 1956-ban. Budapest, Argumentum, 2012.
18. *Dombrády Lóránd*: Szombathelyi Ferenc vezérezredes. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2012.
19. *Czigány István – Kincses Katalin Mária* (szerk.): Az újrakezdés esélye. Tanulmányok a Rákóczi-szabadságharc befejeződésének 300. évfordulója alakalmából. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2012.
20. *Pete László*: Garibaldi magyar parancsnokai. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Line Design, 2013.
21. *Kálmán Peregrin – Veszprémy László*: Európa védelmében. Kapisztrán Szent János és a nándorfehérvári diadal emlékezete. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Line Design, 2013.
22. *Solymosi József*: Forradalom és szabadságharc Északkelet-Magyarországon 1848–1849-ben. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2013.
23. *Lázár Balázs*: Krajovai és topolyai báró Kray Pál tábornagynagy katonai pályája. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2013.
24. *Pászti László*: A magyar honvédsereg harcászata az 1848/49-es szabadságharcban. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Line Design, 2013.
25. *Perjés Géza*: Csatakönyv. Tanulmányok a magyar és az egyetemes történelem csatáiról. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2014.
26. *Ágoston Gábor*: Európa és az Oszmán hódítás. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2014.
27. A magyar hadtörténetírás története és aktuális kérdései. Szerk. *Kincses Katalin Mária*. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2015.

A Hadtörténeti Intézet és Múzeum kiadványai megvásárolhatók
a Hadtörténeti Múzeum Múzeumpedagógiai és Kiállítási Osztályán
(1014 Budapest, Kapisztrán tér 2–4. Telefonszám: 325-1600)

TISZTELT SZERZŐINK!

A *Hadtörténelmi Közlemények* valamennyi Tisztelt Szerzőjének figyelmébe ajánlja, hogy a folyóirat kizárólag a magyar és a magyar hadtörténelemhez kapcsolódó egyetemes hadtörténet körébe tartozó, első közlésnek számító publikációkat közöl, maximálisan 2 ív (80 000 leütés) terjedelemben. A Szerkesztőség szükségesnek tartja leszögezni azt is, hogy a HK referált folyóirat, amelynek egyes rovataiban (Tanulmányok, Közlemények, Forrásközlemények) csak két független lektor és a folyóirat impresszumában olvasható Szerkesztőbizottság tagjai által jóváhagyott írások jelenhetnek meg.

Tisztelt Szerzőink! Kérjük, hogy a HK-ban megjelentetni kívánt szövegeiknek számító-gépes kézírata elkészítésénél legyenek tekintettel a következőkre!

Minden Szerzőt kérünk, hogy a saját nevét, elérhetőségét és írása címét a kézirat elején tüntesse fel, mert a Szerkesztőség csak névvel, címmel és elérhetőséggel ellátott kéziratokat fogad el!

A Tanulmányok, Közlemények, Műhely és Forrásközlemények rovatok valamelyikébe szánt íráshoz magyar nyelvű abstractot és max. 10 kulcsszót kérünk csatolni.

Képeket, grafikonokat, térképvázlatokat külön (számozott, jól azonosítható) fájlokban, 300 DPI felbontásban, lehetőség szerint JPG fájlként vagy végszükség esetén papíron mellékeljük.

Recenziók beküldésénél a szemlézett könyv teljes címléírását közölgék (szerző, cím, sorozatcím, ha van, megjelenés helye, Kiadó, megjelenés éve, oldalszám, ISBN szám).

A *Hadtörténelmi Közlemények*ben megjelentetendő írásokhoz (a krónikák, könyv-szemlék, nekrológok kivételével) Bibliográfiát és szükség esetén rövidítésjegyzéket kérünk csatolni. A jegyzetekben a kettőnél többször idézett műveket, forrásokat rövidítve, a szerző (szerkesztő) vezetéknévvel és a megjelenés évszámával kérjük megadni, amelyet az írás végére helyezett Bibliográfiában kell feloldani. Például: *Farkas 2012.* = *Farkas Katalin*: Perczel Mór az emigrációban. *Hadtörténelmi Közlemények*, 125. (2012) 1. sz. 41–90. o.

A *Hadtörténelmi Közlemények*ben kiemelésre a dőlt betűs szedés (kurzíválás, italic), kivételesen a félkövér szedés (bold) szolgál, aláhúzást és ritkítást ne használjanak. Művek, szakirodalmi írások szövegének átvételét idézőjelek közé foglalásuk jelzi, az idézetek egészének kurzív szedéssel való közlése nem javasolt. A főszövegben kurzívval emeljük ki a műcímeket, az idegen nyelvű terminus technicusokat így: (*terminus technicus*), és ahogyan a jegyzetekben, úgy a főszövegben is kurzívalják a folyóiratok elnevezéseit.

A jegyzetekben és a bibliográfiában a szerző család- és keresztnéve kurzívval szedendő. A keresztnévet lehetőleg mindig ki kell írni, nem kezdőbetűvel rövidíteni (kivétel, ha a címlapon csak kezdőbetű szerepel). A szerző kereszt- és családnévének sorrendje mindig a nyomtatványon olvashatóval egyezzen meg. Társszerzők nevei között nagykötojelet kell használni. A szerző(k) neve után mindig kettőspont következzen, kivétel, ha a név genitivusban áll, ekkor az írásjel elmarad (pl. *Erasmi Opera omnia*; *Zrínyi Miklós* Válogatott művei).

A mű címét a jegyzetekben nem kell kurziválni. Ha a műnek alcíme is van, közéjük pont kerüljön, akkor is, ha az alcím zárójelben van. A cím után, zárójel nélkül következik a kötet szerkesztőjének neve, előtte a Szerk. szócska áll, ha az idézett kötet magyar nyelvű; Ed., ha angol, olasz vagy latin; Éd., ha francia; Hrsg. vagy Hg. (= Herausgeber), ill. hrsg. vagy hg. (= herausgegeben), ha német nyelvű. Több szerkesztő esetében azok neve közé nagykötőjel kerüljön szóközökkel.

A kiadás helye, a kiadás éve e sorrendben következnek, közöttük vessző áll. A kiadás helyét mindig eredeti nyelven teljes egészében ki kell írni (pl. Wien vagy Budapest). A kiadó nevét csak akkor kell megadni, ha az valamilyen szempont miatt feltétlenül szükséges (hely nélkül, csak kiadóval megjelent kötetek, könyvtörténeti tanulmányok stb. esetén). Ekkor a kiadás helye és a kiadás éve közé, vesszővel elválasztva kerül.

Az idézett könyvet magába foglaló könyvsorozat címét a kiadás évét követően zárójelben kérjük. A könyvsorozat szerkesztőjének nevét csak akkor kell megadni, ha a címnegyedben kiemelten szerepel a könyvben.

Ezután az idézett lapszámok következnek, amelyek után az o. rövidítés áll. Több egymást követő lapra hivatkozás esetén, közéjük nagykötőjelet kell tenni, több egymással nem érintkező lapszám esetén ezek közt pont és vessző áll, az utolsó lapszám után is pont áll.

Az évszázadokat – az idézetekben és hivatkozott címekben lévő eltérő változatok kivételével – római számokkal írják.

A Szerzőnek nem feladata, hogy betördelje a szövegét, csak annyit kérünk, hogy a fentiek figyelembe vételével szerzői elgondolásait pontosan tükröző szöveget állítson elő, olyan szövegfájlt, amely karakterről karakterre pontosan azt és csak azt tartalmazza, amit közölni kíván, és amiért tartalmi tekintetben (beleértve az adatokat, címleírásokat stb.) teljes felelősséget tud vállalni!

Köszönettel:

A Szerkesztőség

**Journal of the Institute and Museum
of Military History**

Editor in Chief Gábor Hausner
Managing Editor Katalin Mária Kincses
Editor Katalin Schubert

Gábor Ágoston, Tibor Balla, Gábor Bona,
Attila Bonhardt, István Czigány,
Tamás Csikány, Lóránd Dombrády,
Tibor Hajdu, Róbert Hermann (President),
Miklós Horváth, Gyula Kedves,
Vilmos Kovács, Ferenc Lenkefi,
György Markó, Imre Okvátó, Géza Pálffy,
Ferenc Pollmann, Erwin A. Schmidl,
Vladimír Segeš, Miklós M. Szabó,
Sándor Szakály, György Székely,
Ferenc Tóth, Aladár Urbán, János Varga J.,
László Veszprémy

2-4 Kapisztrán tér Budapest 1014 Hungary
Postal address: PO Box 7, Budapest H-1250
Phone (36 1)-325-16-00, Fax: (36-1)-325-16-04

2-4 Kapisztrán tér Budapest 1014 Hungary
Postal address: PO Box 7, Budapest H-1250
Phone (36-1) -325-16-44, Fax (36-1)-325-16-00

Subscription fee
4000 HUF annually, 1000 HUF quarterly

Magyar Posta Rt.
Business and Logistics Centre

Hírlapterjesztési Központ
1 Orczy tér Budapest H-1089 Hungary
Postal address: Budapest H-1900
E-mail: hirlapelofizetes@posta.hu

**Publication trimestrielle de l'Institut et
du Musée d'Histoire Militaire**

Redacteur en chef: Gábor Hausner
Responsable éditorial: Katalin Mária Kincses
Editorial: Katalin Schubert

Gábor Ágoston, Tibor Balla, Gábor Bona,
Attila Bonhardt, István Czigány,
Tamás Csikány, Lóránd Dombrády,
Tibor Hajdu, Róbert Hermann (President),
Miklós Horváth, Gyula Kedves,
Vilmos Kovács, Ferenc Lenkefi,
György Markó, Imre Okvát, Géza Pálffy,
Ferenc Pollmann, Erwin A. Schmidl,
Vladimír Segeš, Miklós M. Szabó,
Sándor Szakály, György Székely,
Ferenc Tóth, Aladár Urbán, János Varga J.,
László Veszprémy

2-4 Kapisztrán tér Budapest 1014 Hongrie
Adresse postale: PO Box 7, Budapest H-1250
Tél.: (36-1)-325-16-00, Télécopie: (36-1)-325-16-04

2-4 Kapisztrán tér Budapest 1014 Hongrie
Adresse postale: PO Box 7, Budapest H-1250
Tél.: (36-1)-325-16-00, Télécopie: (36-1)-325-16-00

Tarif d'abonnement
4000 HUF (annuel), 1000 HUF (trimestriel)

Magyar Posta Rt.
Centre d’Affaires et Logistique

Hírlapterjesztési Központ
1 Orczy tér Budapest H-1089 Hongrie
Adresse postale: Budapest H-1900
E-mail: hirlapelofizetes@posta.hu

**Vierteljahresschrift des Instituts und
Museums für Militärgeschichte**

Chefredakteur: Gábor Hausner
Verantwortlicher Redakteur:
Katalin Mária Kincses
Redakteur: Katalin Schubert

Gábor Ágoston, Tibor Balla, Gábor Bona,
Atila Bonhardt, István Czigány,
Tamás Csikány, Lóránd Dombrády,
Tibor Hajdu, Róbert Hermann (President),
Miklós Horváth, Gyula Kedves,
Vilmos Kovács, Ferenc Lenkefi,
György Markó, Imre Okváth, Géza Pálffy,
Ferenc Pollmann, Erwin A. Schmidl,
Vladimír Segeš, Miklós M. Szabó,
Sándor Szakály, György Székely,
Ferenc Tóth, Aladár Urbán, János Varga J.,
László Veszprémy

1014 Budapest I., Kapisztrán tér 2-4.
Postanschrift: Budapest, Pf. 7., H-1250.
Tel.: (36-1)-325-16-00, Fax: (36-1)-325-16-00

1014 Budapest I., Kapisztrán tér 2-4. Postanschrift: Budapest, Pf. 7. H-1250.
Tel.: (36-1)-325-16-44, Fax: (36-1)-325-16-46

Abonnement
4000,- HUF/Jahr, 1000,- HUF/Vierteljahr

Magyar Posta Rt.
Üzleti és Logisztikai Központ
Abonnement für das Ausland

im Büro für Zeitungsabonnements
Hírlapterjesztési Központ
1. Orczy tér Budapest H-1089 Ungarn
Postanschrift: H-1900 Budapest,
E-Mail: hirlapelofizetes@posta.hu

**Поквартальный Журнал Института
и Музея Военной Истории**

Главный редактор: Габор Хаушнер
Ответственный редактор:
Каталин Мариа Кинчеш
Редактор: Каталин Шуберт

Габор Агоштон, Тибор Балла, Габор Бона,
Атила Бонхардт, Иштван Цигань,
Тамаш Чикань, Лоранд Домбради,
Тибор Хайду, Роберт Херманн (председатель),
Миклош Хорват, Дюла Кедвеш,
Вилмош Ковач, Ференц Ленкефи,
Дьердь Марко, Имре Окватх, Геза Палффи,
Ференц Поллманн, Эрвин А. Шмидл,
Владимир Сегеш, Миклош М Сабо,
Шандор Сакай, Дьердь Секей,
Ференц Тотх, Аладар Урбан, Янош Й. Варга,
Ласло Веспреми

1014 Будапешт I, площадь Капистран 2-4
Почтовый адрес: Будапешт П/я. 7. Н-1250
Тел.: (36-1)-325-16-00, Факс: (36-1)-325-16-00

1014 Будапешт I, площадь Капистран 2-4
Почтовый адрес: Будапешт П/я. 7. Н-1250
Тел.: (36-1)-325-16-44, Факс: (36-1)-325-16-46

Абонементная плата по подписке
На 1 год 4000, на 1 квартал 1000 форинтов

Коммерческий и Логистический Центр
А/О Венгерская Почта

В Бюро подписки на газеты
Hírlapterjesztési Központ
1. Orczy tér Budapest H-1089 Венгрия
Почтовый адрес: H-1900 Budapest,
e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu.